

ҚАЙНАР АКАДЕМИЯСЫ
АКАДЕМИЯ КАЙНАР
KAINAR ACADEMY

«Қоғамдық сананы жаңғырту аясындағы құқықтық ғылым мен білімнің қазіргі заманғы мәселелері» тақырыбындағы халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияның материалдары Алматы қ., 23 қараша 2018 жыл

Материалы международной научно-практической конференции «Современные вопросы правовой науки и юридического образования в контексте модернизации общественного сознания» г.Алматы, 23 ноября 2018 года

**Proceedings of International Scientific and Practical Conference
“Modern Questions of Legal Science and Legal Education in the Context of Modernization of Public Consciousness”
Almaty, 23 November 2018**

Алматы, 2018

УДК 323/324(574)

ББК 66.3(5каз)

М93

Редакционная коллегия:

Н.Ж.Апахаев – кандидат юридических наук, ассоциированный профессор

Н.Б.Калкаева – кандидат юридических наук

П.А.Алмаганбетов – кандидат юридических наук

Д.З.Копбаев – кандидат юридических наук

К.К.Койшыбайулы – доктор PhD

Г.И.Турсынбаева – специалист ДОУП

М.Ж.Жүнісқызы – технический редактор

М93 **Современные вопросы правовой науки и юридического образования в контексте модернизации общественного сознания, Материалы международной научно-практической конференции, г.Алматы, Академия Кайнар, (23 ноября 2018 года.) – Алматы: «Ақ-Шағыл», 2018 – 466с.**

ISBN 978-601-7404-78-0

УДК 323/324(574)

ББК 66.3(5каз)

Редакция сборника не несет ответственности за содержание статей.

ISBN 978-601-7404-78-0

© Академия Кайнар, 2018

СОДЕРЖАНИЕ

СЕКЦИЯ 1. «ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ПРАВА И ГОСУДАРСТВА; ИСТОРИЯ УЧЕНИЙ О ПРАВЕ И ГОСУДАРСТВЕ»	8
<i>Ибраев Н.С., Галидин А.Г.</i> Принцип разделения власти как основа формирования правового государства	8
<i>Ибраев Н.С., Дербесалиев С.О.</i> К вопросу о перспективах построения правового государства в Республике Казахстан	13
<i>Ибраев Н.С., Изеев Т.</i> К вопросу о формировании правомерного поведения личности ..	18
<i>Ибраев Н.С., Аралбаев А.</i> Право в период становления гражданского общества	22
<i>Ибраев Н.С., Нурғалиева А.</i> Правовая культура как объект научного изучения	26
<i>Кадиркулова Г.К., Бегулиев Д.К.</i> Қазақ қоғамында меншік құқығына ие болу және тоқтату әдістері	31
<i>Кадиркулова Г.К., Анет Д.Б.</i> Зарождение института президентства в мировой истории	36
<i>Кобегенова Г.Ж.</i> Развитие института гражданского общества как основа правового государства	43
<i>Конарбаева М. М., Надирова Э. А.</i> Правовой механизм защиты института детства. Опыт РК и зарубежных стран	47
СЕКЦИЯ 2. «КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО; МУНИЦИПАЛЬНОЕ ПРАВО»	54
<i>Айдаров А.</i> Қазақстанда адам құқықтарын сотта қорғаудың теориялық және тәжірибелік мәселелері	54
<i>Ибраев Н.С., Курбанов Н.И.</i> Понятие и классификация функций Главы Государства Республики Казахстан	59
<i>Кожантаева Ж.К.</i> Место и роль первого президента – лидера нации в становлении Независимого Казахстана	66
<i>Конарбаева М. М., Абдалимов Н. Д.</i> Основы антикоррупционной политики в Республике Казахстан. Международная практика в борьбе с коррупцией	71
<i>Наурызова В.К., Абдулова Р.Б.</i> Конституция – тұрақтылық пен демократиялық дамудың кепілі ретінде	76
<i>Тлеуов Т.М., Кареев А.А.</i> Тіл саясаты және тіл ахуалы конституциялық қауіпсіздіктің объектісі ретінде	80
<i>Усенбаева А.У.</i> Мемлекеттік басқару органдарының конституциялық-құқықтық реттеудің теориялық негіздері	90
СЕКЦИЯ 3. «ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО; ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЕ ПРАВО; СЕМЕЙНОЕ ПРАВО; МЕЖДУНАРОДНОЕ ЧАСТНОЕ ПРАВО»	95
<i>Алимжанова А.С., Жуманов К. Т.</i> Исковая давность в законодательстве Республики Казахстан и их применение в гражданском праве	95
<i>Бекежанов Д.Н., Телеуев Г.Б., Қожахметов Ж.С.</i> Понятие, виды и особенности правового положения сельскохозяйственных кооперативов в РК: анализ действующего законодательства	99
<i>Гусев М.А.</i> Правовое обеспечение и состояние института отцовства в Республике Казахстан	106
<i>Жайлаубек Н.Д.</i> Отбасылық - құқықтық қатынаста	109
<i>Жандыкеева Г.Е., Касиманов А. Е.</i> Мемлекеттік-жеке әріптестіктің мемлекетпен бизнестің құқықтық арақатынасы	114

<i>Жандыкеева Г.Е., Хусайнов Ж.Н.</i> Место права интеллектуальной собственности в системе права и системе законодательства Республики Казахстан	122
<i>Жүнісқызы М.</i> Неке шарттарындағы ерлі-зайыптылардың құқықтары мен міндеттері	126
<i>Искакова М.Т.</i> Правовые казусы при оформлении наследства по завещанию	133
<i>Каирдынова Ә.А., Байтуганова Н.А.</i> Ата ананың құқықтары мен міндеттері	137
<i>Мирзалиева А.А., Болсынбек Н.Ә.</i> Қазіргі таңдағы әлеуметтік желі арқылы сату-сатып алу шартының құқықтық мәселесі	140
<i>Мирзалиева А.А.</i> Азаматтық құқықтағы «уақыт» пен «мерзімнің» түсінігі: заңды фактілер жүйесіндегі мерзімдер	148
<i>Молдахметова Ж.Е.</i> Перспективы решения проблем применения норм гражданского права	154
<i>Мустафин Г.Е.</i> Некоторые общие черты и особенности наследственного права в законодательстве Республики Казахстан, Российской Федерации и Китайской Народной Республики	158
<i>Серета И.М.</i> Особенности ответственности, связанной с совершением правонарушений в сфере налоговой системы России	165
<i>Телеуев Г.Б., Бекежанов Д.Н., Қожахметов Ж.С.</i> Становление и развитие законодательства о сельскохозяйственной кооперации в Казахстане	169
СЕКЦИЯ 4. «ТРУДОВОЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦИАЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ»	178
<i>Адильгереев А.Б.</i> Шекара органдарындағы кадрлармен жұмысының кейбір мәселелері	178
<i>Хамзина Ж.А.</i> Нормативное постановление Верховного Суда РК «О некоторых вопросах применения судами законодательства при разрешении трудовых споров»: требуется обновление	188
СЕКЦИЯ 5. «ПРИРОДОРЕСУРСНОЕ ПРАВО; АГРАРНОЕ ПРАВО; ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ПРАВО»	193
<i>Абдижами А.Ж., Бағланбаев Ж.Р.</i> Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің құқықтық режимі және оларды жалға алудың жекелеген мәселелері . . .	193
СЕКЦИЯ 6. «УГОЛОВНОЕ ПРАВО И КРИМИНОЛОГИЯ; УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЕ ПРАВО»	198
<i>Алимжанова А.С., Жандыкеева Г.Е.</i> Организованная преступность в Республике Казахстан	198
<i>Алимжанова А.С., Абдыкаимова А. С.</i> Организованная преступность ее гносеологические аспекты, подходы ее изучения и влияние на правовую культуру личности	202
<i>Архарова Ж.Е.</i> Қылмыстық құқық теориясындағы себепті байланыстың ұғымы . . .	206
<i>Батхолдинова Г.А., Батхолдинов Ш.А.</i> Алаяқтардың субъектісі мен субъективтік белгілері	211
<i>Жандыкеева Г.Е., Абралов Д. Д.</i> К вопросу об организованной преступности	217
<i>Жандыкеева Г.Е., Касайнов Р.</i> Құқық бұзушылық түсінігі: теориялық және практикалық мәселелері	220
<i>Жандыкеева Г.Е., Хусайнов Ж.Н.</i> Общая характеристика принципов уголовного законодательства в казахстанском уголовном праве	223
<i>Қалаганов Б.</i> Бухгалтерлік есепті жүргізу ережелерін бұзу әрекеттерінің криминологиялық талдау объектісі ретінде сипатталуы	228

<i>Калкаева Н.Б.</i> Қылмыстық құқықбұзушылыққа сыбайлас қатысу және нысандарын саралау мәселелері	240
<i>Касенова Т.</i> Жаза - қазіргі қылмыстық-құқықтық саясаттың қылмыстан сақтандыру мақсаты ретінде	244
<i>Конарбаева М.М.</i> Проблемы коррупции в Республике Казахстан.	251
<i>Мауяева С.Т., Копбаев Д.З.</i> Қазақстан Республикасында қылмыстық кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) жәрдемдесу мәселелері: проблемалары мен келешегі	256
<i>Надирова К.К.</i> Антитеррористическая деятельность субъектов по противодействию терроризма в Республике Казахстан	261
<i>Османова Г.Ж.</i> Жаза ұғымы: қысқаша тарихи шолу және жаңа салыстырмалы көзқарас	266
<i>Рахымбердина Г.М.</i> Алаяқтықты оған ұқсас қылмыстардан ажырату мәселелері.	272
<i>Табалдиева В. Ш.</i> Понятие и сущность международной правовой помощи по уголовным делам	276
<i>Тажмагамбет А. С., Сағымбай Н.</i> Кәметке толмаған жасөспірімдер жасаған аса ауыр қылмыс бойынша жаза тағайындауды жетілдіру	282
<i>Шалғынбаев А.Қ.</i> Ұйымдасқан қылмыстылықпен күрес жүргізуде құқық қорғау органдарының маңызды рөлі	286
<i>Шевцов Ю.Л.</i> Исправление осужденных как цель уголовной ответственности	291
<i>Шмадияров Б.П.</i> Кәметке толмағандардың қылмыстық жауаптылығының ерекше белгілері	302
СЕКЦИЯ 7. «УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС, КРИМИНАЛИСТИКА; ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ»	307
<i>Әлмағанбетов П.</i> Криминалистикалық идентификацияның қылмыстарды ашудағы және тергеудегі рөлі	307
<i>Амантай Д.</i> Процессуальный статус следственного судьи как субъекта уголовного процесса	315
<i>Апахаев Н.Ж.</i> Қазақстан Республикасының қылмыстық сот өндірісіндегі медиация мәселелері	320
<i>Гаврилов Б.Я.</i> Уголовно-процессуальное законодательство России в XXI веке: перспективы совершенствования.	323
<i>Жандыкеева Г.Е., Умбеталиева К.</i> Мировая практика законодательного закрепления медиации	331
<i>Кобец П.Н.</i> О необходимости использования международного опыта психологических методов активизации памяти участников судопроизводства, при расследовании преступлений	336
<i>Кульдинова С.К.</i> Процессуальное соглашение по новому законодательству Республики Казахстан	341
<i>Мадзигон В.Э.</i> Процессуальное соглашение: проблемы, перспективы	345
<i>Рехсон С.Н., Османова Г.Ж.</i> Теория криминалистического прогнозирования	348
СЕКЦИЯ 8. МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО; ЕВРОПЕЙСКОЕ ПРАВО	354
<i>Ильмалиев Ж.Б., Омурбекова К.Р.</i> Выплаты авторского вознаграждения за создание и использование служебных результатов интеллектуальной деятельности: сравнительный анализ	354

СЕКЦИЯ 9. «СУДЕБНАЯ ВЛАСТЬ, ПРОКУРОРСКИЙ НАДЗОР, ОРГАНИЗАЦИЯ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ»	360
<i>Алымбеков Б.М.</i> Специально-правовые основы реформирования деятельности органов внутренних дел	360
<i>Ашимбаев Д.А., Сейтов А.</i> Причины и последствия пыток в системе органов внутренних дел в РК.	365
<i>Бурибаев Е.А.</i> К вопросу о перспективных направлениях формирования отечественной модели нотариата	368
<i>Кадиркулова Г.К., Досалин А.В.</i> Понятие и виды прокурорского надзорно-охранительного права	375
<i>Тагаев Н.Ш.</i> Принципы, регулирующие правоохранительную деятельность таможенных органов	379
СЕКЦИЯ 10. «АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО, ФИНАНСОВОЕ ПРАВО, ИНФОРМАЦИОННОЕ ПРАВО»	383
<i>Абдулова Р.Б., Ергалиева К.С.</i> Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметтегі модернизациясын жаңғырту`	383
<i>Ермекбаева А.Б., Аженова Н.Т.</i> «Әлеуметтік тәртіпсіздік» немесе әкімшілік құқық бұзушылықтың негізгі белгілері және құрамы	388
<i>Жексенбаева Н. Е., Жатқанбаева А.Е.</i> К вопросу о защите информационных прав граждан в условиях цифровизации	396
<i>Жетписбаев Б.А.</i> К полемике о девиантных формах поведения несовершеннолетних	402
<i>Омірбеков Р.</i> Ғаламтор арқылы жасалатын заң бұзушылықтардың түрлері.	411
<i>Сыздықова С.К.</i> Проблемы бытового насилия в Казахстане	417
СЕКЦИЯ 11. «ГРАЖДАНСКИЙ ПРОЦЕСС; АРБИТРАЖНЫЙ ПРОЦЕСС»	422
<i>Ахметова Б.С.</i> Подготовка гражданских дел к судебному разбирательству как стадия гражданского процесса	422
СЕКЦИЯ 12. «РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ: ОБУЧЕНИЕ И ВОСПИТАНИЕ ЧЕРЕЗ ДУХОВНЫЕ ЦЕННОСТИ»	427
<i>Абдраимов А.</i> мемлекеттік-жеке меншік әріптестік механизмі негізінде білім беру мекемесінің инновациялық дамуы	427
<i>Адильгереев А.Б., Юскаев Ф.Р.</i> Воспитание гражданской идентичности как основа современной государственности	431
<i>Ауешова Б.Т.</i> Мемлекеттік қызметтегі қызметкерлердің мотивациясының негізгі факторлары	435
<i>Бекмухамет С.</i> Гуманитарное знание – как основа модернизации общественного сознания	442
<i>Кадиркулова Г.К., Толегенов А.К.</i> Проблемы изучения межкультурной коммуникации	445
<i>Оспанбекова Г.К.</i> Эффективность модернизации общественного сознания в рамках программы рухани жаңғыру	450
<i>Саметова Ф.Т.</i> Особенности педагогического общения в вузе	455
<i>Ұзаққұлова А.С.</i> Таңбалы бедерлері	459

ДЛЯ ЗАПИСЕЙ

Секция 1. Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве

*к.ю.н., доцент Ибраев Н.С.
магистрант Галидин А.Г.*

ПРИНЦИП РАЗДЕЛЕНИЯ ВЛАСТИ КАК ОСНОВА ФОРМИРОВАНИЯ ПРАВОВОГО ГОСУДАРСТВА

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы формирования правового государства. Осуществление принципа разделения власти для утверждения политической свободы и обеспечения законности.

Ключевые слова: правовое государство, верховенство закона, принцип разделения власти

Аңдатпа

Бұл мақалада заң үстемдігінің қалыптасуы қарастырылады. Саяси бостандықты орнатуға және заңның үстемдігін қамтамасыз етуге өкілеттігін бөлу қағидатын енгізу.

Түйін сөздер: құқық үстемдігі, заң үстемдігі, өкілеттіктерді бөлу принципі

Abstract

The article deals with the formation of the rule of law. Implementation of the principle of separation of powers to establish political freedom and ensure the rule of law.

Keywords: the rule of law, the rule of law, the principle of separation of powers

Одним из важных условий и особенности для создания правового государства является утверждение и реализация принципа разделения властей, с использованием системы сдержек и противовесов.

Принцип разделения властей необходима для того обеспечить процесс нормального функционирования государств, в нем должны существовать относительно независимо друг от друга власти. Это законодательная, исполнительная и судебная власти. Суть этой теории в том, чтобы не допустить сосредоточения власти в руках одного лица или небольшой группы лиц. И тем самым предотвратить возможность ее использования одними классами или группами людей во вред другим. В советское время государственная власть создавалась на основе принципа соединения законодательной и исполнительной власти. И в стране, в которой в течение семидесяти лет господствовал этот принцип, стал утверждаться противоположный принцип – принцип разделения государственной власти.

Одновременно, государство, взяв курс на построение правового демократического государства, приняло ряд нормативных актов, закрепляющих принцип разделения власти на три ветви. Принцип был завершен в целом с принятием Конституции Республики Казахстан 1995 года. Статья 3 пункта 4 Конституции РК устанавливает, что: «Государственная власть в Республике едина, осуществляется на основе Конституции и законов в соответствии с принципами ее разделения на законодательную, исполнительную и судебную ветви и взаимодействия между собой с использованием системы сдержек и противовесов».

Согласно данной статье единство системы государственной власти является решающим условием государственной и территориальной целостности и проявлением суверенитета Республики Казахстан. Единство государственной власти в унитарном государстве означает наличие единой системы высших органов: Парламента, Верховного Суда, Правительства. Указанные органы, представляя различные ветви единой системы государственной власти в Республике Казахстан, все вместе, находясь в различных связях и отношениях, осуществляют функции унитарного государства. Государственную власть осуществляют не только высшие и центральные органы, но и местные государственные органы, составляя органическую, составную часть единой системы.

Единство государственной власти основано на принципе ее разделения на ветви, как по горизонтали, так и по вертикали. В унитарном государстве разделение власти по вертикали имеет особенности в сфере разграничения полномочий. Законодательную власть осуществляет Парламент, исполнительную власть – Правительство и местные исполнительные органы, судебную власть – Верховный Суд и местные суды. Государственную власть представляет и Президент, хотя не входит ни в одну из ее ветвей. Президент занимает особое место в единой системе государственной власти. Законодательная, исполнительная и судебная ветви власти в процессе осуществления своих полномочий взаимодействуют между собой. Такое взаимодействие осуществляется не на инициативных началах, а строго на правовой основе.

Точное установление в юридических актах, в том числе в Конституции вопросов системы, правового положения, структуры и полномочий государственных органов – есть требование правового государства. Принципы и нормы, определенные в III–VIII разделах (ст.ст. 40–89) Конституции Республики Казахстан о Президенте, Парламенте, Правительстве, Конституционном Совете, судах, местном государственном управлении и самоуправлении полностью посвящены именно этим требованиям. С этой точки зрения определение в Конституции порядка избрания Президента РК, депутатов палаты Мажилиса Парламента и маслихатов областей, районов и городов и требований к кандидатам в эти должности, установление их полномочий четко и ясно выражает демократическую сущность правового государства.

В частности, в условиях независимости и перехода к рыночным отношениям существенным новшеством в государственном строительстве и управлении страной является учреждение поста Президента РК, который «является главой государства, его высшим должностным лицом, определяющим основные направления внутренней и внешней политики государства и представляющим Казахстан внутри страны и в международных отношениях» /ст. 40 Конституции/ Правовой статус, права и обязанности Президента РК определены в статьях 40–48 Конституции. Например, в ст. 44 пункт 21 закрепляет полномочия Президента в различных областях государственного руководства обществом.

Принятие и действие Конституции Республики Казахстан 1995 года является существенным шагом в становлении и функционировании правового государства в Казахстане. Ибо в ее принципах и нормах закреплены главные признаки, сущность и роль правового государства, вопросы правового статуса и полномочий всех субъектов права. Все это оказывает содействие на правовое регулирование общественных отношений в целях созидания и обеспечения мира в интересах человека.

Таким образом, основные признаки правового государства являются то, что оно организуется и функционирует в рамках права, его взаимоотношения с обществом и человеком определяются правовыми нормами. В свою очередь, право исполняется добровольно и на основе государственного воздействия. В формировании и функционировании правового государства непосредственно участвуют государственные органы, должностные и юридические лица, общественные объединения, органы местного самоуправления,

трудовые коллективы, а также граждане. При этом особое значение имеет законодательство Парламента Республики Казахстан, которое все более развивается.

Именно такие свойства и признаки формируемого правового государства, его сущность и основные направления построения законодательно закреплены в Конституции Республики Казахстан 1995 года. Само по себе разработка, принятие, вступления в действие Конституции является важным и крупным шагом в построении правового государства.

В связи с этим, важная роль отводится совершенствованию правовых основ законодательной и исполнительной власти. Более того, можно отметить, что судьба казахстанского конституционализма в складывающихся условиях во многом будет зависеть от успехов на пути достижения и утверждения надлежащего жизнеспособного баланса трех ветвей власти. Условием успешной практической реализации конституционной модели казахстанской правовой государственности являются ее стабильность и долгосрочность. Поэтому принципиально важно, чтобы необходимые для утверждения конституционализма, улучшения, изменения и корректировки исходной конституционной модели казахстанской правовой государственности, осуществлялись на основе норм, положений, принципов, механизмов и процедур ныне действующей Конституции – в рамках ее толкования, поправок и дополнений к ней [1].

Законодательная власть – это делегированная коллегиальная власть. Дж Локк писал, что в хорошо устроенных государствах, где принимается во внимание благо целого, законодательная власть передается в руки различных лиц, которые, собравшись должным образом, обладают сами или совместно с другими властью создавать законы. Функцией законодательной власти является финансовая, реализуемая в праве ежегодно утверждать государственный бюджет страны. Есть и определенные распределительные функции, связанные с формированием важных исполнительных и судебных органов. Немаловажную роль в деятельности законодательных органов играет осуществляемый ими контроль за работой правительства, иных должностных лиц исполнительной власти. В отличие от судебной власти, законодательная власть вправе давать лишь политическую оценку тем или иным представителям исполнительной власти, и на этой основе привлекать к политической ответственности (импичмент). Таким образом, законодательная власть – это делегированная народом своим представителям государственная власть, реализуемая коллегиально путем издания законодательных актов, а также наблюдения и контроля за аппаратом исполнительной власти, главным образом в финансовой сфере. Законодательная власть реализуется избираемым Парламентом – высшим представительным органом государства.

Согласно современной трактовке, законодательная власть представляет собой ту составную часть государственной власти, основной сферой деятельности которой является принятие законов, а также других нормативных правовых актов. Это означает, что главным назначением законодательной власти является разработка и издание новых законов, к ее задачам относится также дополнение или изменение уже существующих в государстве законов, а в определенных условиях и случаях и отмене их.

Свою деятельность законодательная власть осуществляет через органы государственной власти. При этом следует особо подчеркнуть, что их круг строго определен и ограничен Конституцией и включает в себя лишь те органы государственной власти, которые наделены соответствующими специальными полномочиями.

В системе разделения властей законодательная власть является самостоятельной составной частью. Основным закон государства законодательно установила место Парламента в системе ветвей государственной власти, структуру Парламента, его полномочия, статус депутатов, взаимоотношения Палат Парламента с Президентом, а также с исполнительной и судебной властью на основе принципа сдержек и противовесов. Конституция установила все те элементы, которые присущи Парламенту, как законодательной ветви власти.

В то же время Парламент Республики Казахстан имеет свои существенные особенности, закрепленные в конституционных положениях. Эти особенности почти не встречаются в парламентах многих других стран. Одна из них – взаимоотношения Мажилиса и Сената Парламента. Иногда пишут, что Мажилис – нижняя Палата, а Сенат – верхняя Палата. Это верно частично, но не в полной мере. При решении весьма важных вопросов, например, при рассмотрении предложений о внесении изменений и дополнений в Конституцию проводятся совместные заседания Сената и Мажилиса Парламента (смотрите статью 53 Конституции).

Особое внимание можно уделить прогнозно-аналитическому обеспечению правотворческой деятельности, которая будет основываться на постоянном мониторинге тенденций развития отраслей права и правовых систем, анализе практики применения нормативных правовых актов. Это позволит создать современную по содержанию и методам регулирования систему, наглядно отражающую все этапы нормотворческой и правоприменительной деятельности по каждому акту, – его разработку, принятие, применение, внесение изменений и дополнений, признание утратившим силу либо разработку нового акта.

Посредством таких процедур и механизмов оптимизируется и будет системной нормотворческой деятельностью государственных органов. При этом широкое применение социологических методов при правовом мониторинге позволит максимально учесть общественное мнение в ходе осуществления правовой политики.

Необходимо широко и на постоянной основе привлекать к нормотворческой деятельности представителей общественности, неправительственные организации и объединения, представляющие интересы частного предпринимательства. Следует постоянно совершенствовать и повышать уровень юридической техники, которая определяет качество нормативных правовых актов и в целом уровень культуры работы с документами в государственном аппарате.

Согласно ст. 64 Конституции Республики Казахстан Правительство осуществляет исполнительную власть, возглавляет систему исполнительных органов и осуществляет руководство их деятельностью. Правительство во всей своей деятельности ответственно перед Президентом Республики, а также подотчетно Парламенту.

Исполнительная власть как проявление единой государственной власти, приобретает реальный характер в деятельности особых звеньев государственного аппарата, именуемых исполнительными органами, являющимися органами государственного управления. В этом смысле государственное управление понимается как исполнительно-распорядительная деятельность и не противопоставляется реализации исполнительной власти, понимаемой как деятельность субъектов этой ветви власти.

Исполнительная власть реализуется через деятельность специальных субъектов, наделенных исполнительной компетенцией. В государственно-властном механизме она представлена органами исполнительной власти. Через деятельность государственных органов – субъектов исполнительной власти, исполнительная власть приобретает динамические качества.

На сегодняшний день по вопросам функционирования и взаимодействия ветвей власти создана целая законодательная правовая база. Указами Президента Республики утверждены Правила проведения специальной проверки граждан, поступающих или состоящих на государственной службе, утверждены тексты присяги государственного служащего, Правила служебной этики государственных служащих, Правила наложения дисциплинарных взысканий на государственных служащих и др. нормативные правовые акты, регулирующие отношения в сфере государственной службы.

Принципиальное качество и назначение исполнительной власти выражаются в особом виде государственной деятельности, в правоприменительной ее сути. Причем в отличие

от правоприменительной судебной власти (где исполнение требований закона осуществляется преимущественно в негативных случаях) для исполнительной власти характерно в основном правоприменение позитивного характера, то есть прямое исполнение требований законодательства в целях нормальной и эффективной работы находящихся под ее воздействием объектов экономики, политики, права, культуры и т.п.

Необходимо подчеркнуть, что понятие «государственное управление» более широкое по сравнению с исполнительной властью. В известном смысле последняя производна от государственного управления. Она призвана определить объем и характер государственно-властных полномочий, реализуемых в процессе государственно-управленческой деятельности. С другой стороны, государственное управление – это и есть тот вид деятельности, который направлен на практическую реализацию исполнительной власти. Исполнительная власть составляет содержание деятельности по государственному управлению, выражая, прежде всего ее функциональную (исполнительную) направленность.

Сейчас происходят процессы, свидетельствующие об уменьшении удельного веса государственного управления некоторыми областями жизни, прежде всего экономикой. Это не умаляет роли исполнительной власти и государственно-управленческой деятельности в целом. Наоборот все настойчивей звучит тезис о необходимости сильной исполнительной власти, способной обеспечить должный уровень управляемости общественных отношений во всем их многообразии.

Исполнительная власть в ее государственно-управленческом понимании в известной мере «отказывается» от функций непосредственного управления, столь характерного для условий безраздельного господства государственной собственности, то есть почти полного обобществления всех сфер жизни. На этой основе проявляется тенденция становления системы государственного регулирования, что особенно заметно в экономической области. Главные ориентиры управляющего воздействия связываются с самостоятельностью тех или иных структур, с их известным обособлением.

Исполнительная власть – это вторичная подзаконная ветвь государственной власти, имеющая универсальный, предметный и организующий характер и направленная на обеспечение исполнения законов и других актов законодательной власти [2, с. 145].

Исполнительная власть реализуется государством через правительство и его органы на местах, которые определяются как органы управления. Правительство осуществляет верховное политическое руководство и общее управление делами общества. Правительственная власть может осуществлять прерогативу одного лица (в президентских республиках) или коллегиального органа. В первом случае правительство выступает как группа ближайших советников главы государства – президента, а полномочия правительства являются производными от полномочий последнего. Во втором случае правительство формируется на основе социальной процедуры с участием парламента. Оно должно по общему правилу пользоваться поддержкой парламентского большинства и обладать собственными полномочиями. Правительство призвано обеспечить охрану существующего публичного порядка, защиту внешних интересов государства, осуществление экономических, социальных и иных функций в сфере государственного управления. Правительство назначает на высшие военные и гражданские должности, в его ведении находится административный аппарат.

Для правового государства необходимо формирование самостоятельной судебной власти с такими идеями и условиями как независимость судей, усиление гарантий самостоятельности, развитие организационных основ судебной системы. Ставились задачи расширения сфер судебной защиты прав и свобод граждан, повышения доступа к правосудию.

Каждому гражданину гарантируется судебная защита от любых неправомерных решений и действий государственных органов, организаций, должностных и иных лиц, ущемляющих или ограничивающих права, свободы и законные интересы, предусмотренные

Конституцией и законами Республики Казахстан. Во всех судах и на любой стадии судопроизводства гражданам гарантируется право на профессиональную юридическую помощь и защиту.

Судебная власть является гарантом и хранителем соблюдения прав и свобод человека и гражданина, обязана осуществлять справедливое и беспристрастное правосудие. Однако одним из больших препятствий в признании, соблюдении и защите прав и свобод человека и гражданина является проблема коррупции в органах судебной власти [3, с. 219].

В настоящее время органы судебной власти обладают всеми необходимыми атрибутами власти, что превращает ее в стабилизирующую силу в стране, способную защитить права и свободы граждан и оберегать общество от социальных конфликтов.

Необходимым атрибутом реформирования судебно-правовой системы как важнейшего фактора доверия к суду при становлении правового государства является вердикт с участием населения. Во-первых, это не только новый уровень правосудия. Во-вторых, важнейший фактор доверия к суду. И, в-третьих, фактор становления гражданского общества.

Введение суда с участием присяжных заседателей – это новый правовой институт необходимый при построении правового государства в Казахстане. Новый правовой институт укрепляет принципы законности, справедливости, независимости суда, коллегиальности путем участия представителей народа в отправлении правосудия, влияет на уменьшение судебных ошибок и злоупотреблений, повышает качество предварительного следствия, государственного обвинения и защиты с точки зрения их всесторонности, объективности и полноты.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Конституция Республики Казахстан. – Алматы, 2018. – 98 с.
2. Ибраева А.С. Теория государства и права. – Алматы, 2017. – 344 с.
3. Сартаев С.С. Мы живем в конституционном пространстве. – Алматы, 2010. – 444 с.

*к.ю.н., доцент Ибраев Н.С.
магистрант Дербесалиев С.О.*

К ВОПРОСУ О ПЕРСПЕКТИВАХ ПОСТРОЕНИЯ ПРАВОВОГО ГОСУДАРСТВА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы построения правового государства в Республики Казахстан.

Ключевые слова: Президент, правовое государство, закон, право

Аңдатпа

Бұл мақалада Қазақстан Республикасындағы құқықтық мемлекеттің құрылысы талқыланды.

Түйін сөздер: Президент, заңның үстемдігі, заң

Abstract

The article deals with the construction of a legal state in the Republic of Kazakhstan.

Keywords: President, rule of law.

Становление правового государства в постсоветских странах, в том числе и в Казахстане, – сложный процесс. Нужно учитывать, что Казахстан был в составе СССР в течение 70 лет, поэтому наша страна переживает сложности, которые также имеют место и в других постсоветских странах.

В связи с этим хотелось бы привести мнение американского историка Ричарда Пайпса, одного из крупнейших специалистов по России, автора трилогии: «Россия при старом режиме», «Русская революция» и «Россия при большевиках», который считает главной проблемой России *отсутствие собственников*: «Беда в том, что школы не учат истории, особенно истории права и конституционного развития, так что огромное большинство граждан не имеет и отдаленного представления о том, чему они обязаны своей свободой и процветанием, а именно — о долгой и успешной борьбе за права, среди которых самое основное – право частной собственности». Сегодня же «значительная часть населения, не готовая самостоятельно обеспечивать себя, начала тосковать по утраченному игу деспотизма». Так, в России законы традиционно рассматривались только как техника управления страной, а не принцип такого управления. Еще шеф жандармов Бенкендорф говорил: «Законы пишутся для подданных, а не для государя».

Преодоление тоталитаризма связано с преодолением неразвитости политической, правовой и экономической культур, преодолением недоверия общества государству, преодолением неуважения к собственности. Отметим, что в Польше и в Чехии *переход от коммунизма к рыночной экономике происходил гораздо легче*, чем в России и других постсоветских странах, потому что в европейских странах ранее существовали *традиции гражданского общества и правового государства*. Достаточно было сбросить груз коммунистических лет, чтобы оживить память об этом.

Однако, не нужно думать, что экономическая свобода – панацея от всех бед. Эта точка зрения уходит корнями в постулат об экономическом базисе и идеологической надстройке. В этой связи следует упомянуть плачевный исторический опыт 20-х годов, когда «новую экономическую политику» пытались развивать в отсутствие гражданских свобод. Данное противоречие явилось одной из главных причин падения нэпа.

К сожалению, в реформах последних десяти лет основное внимание уделялось экономике, в то время как приоритеты нравственной идеологии и политической философии отошли на второй план. Сосредоточившись на инвестициях, налогах, ценных бумагах, фондовых рынках, мы забыли о таких атрибутах конституционного народовластия, как ограничение властного произвола, разделение функций между ветвями власти, между центром и местными органами, построение системы сдержек и противовесов, гражданское общество. Тезис «был бы свободный рынок — демократия приложится», по нашему мнению, требует пересмотра в идеологии и на практике. Мы должны переместить акценты с приоритета экономики на *приоритет прав и свобод человека*, а также на *нравственность*.

Сегодняшняя ситуация такова, что главные акценты должны быть смещены на формирование нравственности человека, в общественном сознании и в правовой практике должны быть утверждены идеи свободы совести и вероисповедания, свободы личности, верховенства права, уважения национальных традиций, свободы средств массовой информации и незыблемости частной собственности.

Для стабильного экономического роста необходимо развивать гражданское общество, которое служит противовесом государству. К сожалению, в Казахстане гражданское общество до сих пор не стало альтернативой государству. Неупорядоченная приватизация, потеря управляемости экономикой, невыплаты зарплат, рост цен, низкая заработная плата государственных служащих, падение курса тенге определили резкую поляризацию общества по признаку отношения к собственности и степени материальной обеспеченности, а также рост коррупционных преступлений в государственном аппарате. Сращивание собственности

с властью и мафиозными структурами стало неопровержимым фактом нашей жизни. Такая ситуация неизбежно порождает нарушения законов, связанные с переделом денежных и сырьевых ресурсов, стремлением уклониться от налогообложения, с незаконным вывозом капитала за границу. Большая часть населения отчуждена от собственности, и попытки рядовых граждан подключиться к деятельности различных акционерных обществ и фондов кончаются неизбежным разорением.

Права рядовых граждан-собственников плохо защищены государством. Это привело к кризису сельского хозяйства. Льготное кредитование сельского хозяйства, о котором так много говорится, до сих пор не введено; формирование рынка земли практически не начато; установленные налоги непосильны для начинающих фермеров и сдерживают их развитие. Серьезные трудности возникают у предпринимателей. Далеко не все выдерживают бремя налогообложения. Не стимулируется развитие отечественного производства, которое неуклонно снижается. Большое число граждан Казахстана живет за чертой бедности. Индексация заработной платы и уровня пенсий существенно отстает от инфляционного обесценения тенге. Социальная деятельность государства крайне ограничена.

Озабоченность повседневными материальными проблемами отчуждает людей от политики. Их активность резко упала по сравнению с началом 90-х годов, поскольку возможность повышения их материального положения и влияния на власть оказалась минимальной. Скептицизм и неверие в мероприятия, осуществляемые властями, стали нормой нашей жизни. Все эти отрицательные явления существенно замедляют процесс формирования правового государства в Казахстане.

Современный этап становления правового общества в Республике Казахстан можно характеризовать как *переходной* или *транзитный*. Переходные общества испытывают большое давление авторитарных тенденций, поэтому естественны опасения о возможности становления авторитарных, тоталитарных режимов в этих государствах. Они кроются в том наследии и в той истории, из которой они вышли. «Но большинство государств постсоциалистического мира, и Казахстан в том числе, взяли курс на построение демократического правового общества». В переходных обществах остается огосударствленная экономика, не сформированы институты частной собственности и их политические представители в лице партии, остаются стереотипы тоталитарного прошлого в сознании людей, значительны проблемы новых экономических и социальных структур. Поэтому, роль государства как основного института реформирования общества в переходной период весьма значительна.

По мнению Президента РК, одним из главных препятствий в формировании государства в новом тысячелетии является такой негативный фактор, как коррупция. Ни одно общество в истории не смогло избежать коррупции. Однако, некоторые государства смогли существенно ограничить ее влияние на экономическую и политическую жизнь. Так, рискнем предложить свое собственное мнение по данному вопросу.

Борьбу с коррупцией следует начинать с верхних эшелонов государственной власти и, прежде всего, с совершенствования законодательства. Здесь необходимо сократить бланкетные нормы, уменьшить ведомственное нормотворчество, четко разграничить функции и полномочия государственных органов, принять закон об административных процедурах, а также установить порядок лишения пенсий в случае совершения коррупционных правонарушений и увольнения по отрицательным мотивам.

Для предотвращения коррупции необходимо наличие высокой заработной платы у государственных служащих, которая позволит работать чиновникам не на свой частный, а на государственный, общественный интерес. Установление высокого денежного содержания необходимо связать с прозрачностью и неотвратимостью наказания за действия государственных чиновников. Ректор Высшей школы экономики России Я. Кузьминов рассчитал, что существенное повышение зарплаты 15–20 тыс. ответственных государственных

служащих будет стоить бюджету 400 млрд. долларов. Потери от бегства капитала из России составляют 5–6 млрд. в год (для бюджета – 2 млрд. долларов), а от неуплаты налогов теневой экономики – 10 млрд. долларов. И если ужесточение ответственности в госаппарате может создать эффективные преграды хотя бы для десятой части этих сумм, то затраченные средства вернутся в бюджет в этом же году. Аналогичное положение и у нас в Казахстане, только цифры несколько меньше.

Не секрет, насколько высок престиж должности государственного чиновника в глазах общественности. Поэтому карьера чиновника должна иметь четкие правовые ориентиры, и здесь, думается, необходимо активно использовать методы морального поощрения и особенно систему государственных наград, которая играет весьма положительную роль в стимулировании госслужащих.

Использование мирового опыта по борьбе с коррупцией показывает, что эффективным средством предотвращения коррупции среди государственных служащих является признание ответственности руководства за действия своих подчиненных. Например, в вооруженных силах США и департаменте полиции Нью-Йорка вышестоящий офицер несет полную административную ответственность за действия своего коррумпированного подчиненного. Наказанием за подобное нарушение является, как правило, перевод на ниже оплачиваемую работу или потеря возможности продвижения по службе. По нашему мнению, данное положение также может быть использовано в практике Казахстана.

Существуют следующие компоненты, определяющие правовую ситуацию в стране. Первый – законодательство, собственно правовые нормы. Второй компонент правовой реформы – это система тех институтов, которые законодательство применяют. Третий компонент – это представления широких слоев населения о месте и роли права в обществе. Без изменения правового сознания и при отсутствии правовой культуры говорить о завершении правовой реформы невозможно.

К сожалению, правовая реформа в Казахстане не достигла своей цели – обеспечения приоритета прав и свобод человека, правового реконструирования системы органов, защищающих и гарантирующих их. Так, по сообщению Министерства юстиции, в Казахстане в 1997 году количество неисполненных судебных решений достигало 600 тыс., в 1999 году – 175 тыс. Также в 1999 году в республике за различные нарушения были освобождены от должности 50 судей, в Алматы – 20 судей были признаны несоответствующими своему статусу.

Действующее законодательство Казахстана является несовершенным для обеспечения прав и свобод человека. Анализ современного законодательства Казахстана показывает, что пока мировым стандартам соответствует только лишь Конституция Республики Казахстан. Остальное же законодательство нуждается в существенном пересмотре. Следует привести национальное законодательство Казахстана в соответствие с международными стандартами прав и свобод человека. Приведем в качестве примера уголовную политику страны. Критерием гуманности уголовного законодательства является количество заключенных на сто тысяч населения. В Италии эта цифра равна 85, Швеции, Германии и Франции – 90, в США – 670 в России после гуманизации уголовного законодательства – 685, в Казахстане, по данным Комитета уголовно-исполнительной системы Министерства внутренних дел – 628. (Все данные по состоянию на 1 июня 2000 года) Казахстан занимает третье место по количеству заключенных в мире. Прокуроры и судьи не скупятся на сроки наказания: 40% всех осужденных лишены свободы от 5 до 10 лет, каждый сотый – до 20 лет.

Оправдано ли такое количество заключенных для страны, в которой всего около 15 миллионов населения? Всегда ли наказание справедливо? Случаи, когда наказание не соответствует тому, что совершил человек встречаются довольно часто. И это в определенной

степени приводит к тому, что люди по-прежнему не доверяют правосудию и не повинуются закону и это прямо ведет к понижению правовой культуры населения.

Законодательные акты, регулирующие права и свободы человека, имеют множество недостатков, которые являются почвой нарушения прав человека, попавшего в орбиту их действия. Так, Общая часть Уголовно-процессуального кодекса РК, вступившего в силу в 1998 году, содержит ряд неконкретных и даже ошибочных понятий. Зачастую нормы закона противоречат друг другу. Это же характерно и для Уголовного кодекса РК. Сегодня казахстанские граждане практически не имеют возможности обратить внимание чиновников на свои проблемы, хотя у нас действует специальный законодательный акт – Указ Президента РК, имеющий силу закона, «О порядке рассмотрения обращения граждан» от 19 июня 1995 года. Однако анализ данного законодательного акта показывает, что он не может гарантировать реализацию данного конституционного права граждан. Приведем в качестве примера ст. 11 вышеназванного Указа, которая гласит, что «не допускается направление жалобы должностным лицам, действие которых обжалуется». Данное положение в категорической форме запрещает преследования гражданина за критику. Но зачастую на практике происходит обратное, поскольку жалоба для рассмотрения направляется именно тому лицу, действия которого обжалуются. В итоге человека преследуют за критику, а данная правовая норма остается лишь словесным выражением. Средства массовой информации изобилуют фактами о необоснованных увольнениях граждан за критику, а то и их прямых преследованиях.

В этих условиях особо важная роль отводится учреждению института омбудсмана. Данный институт функционирует во многих странах, в которых при решении конфликтов приоритет отдается демократическим методам, поиску компромисса в спорных юридических ситуациях. Сегодня омбудсмен представляет собой институциональный элемент новой правовой культуры. Его деятельность направлена на развитие горизонтальных связей между чиновниками и гражданами, он должен способствовать мирному разрешению существующих в обществе противоречий. Именно к омбудсмену могут обратиться граждане со своими проблемами. И хотя этот институт лишен власти юридического принуждения, исключительно важное значение его роли заключается в том, что здесь либерализуется режим отношений гражданина и государства, обеспечивается баланс частных и публичных интересов.

Термин «омбудсмен» происходит от слова «ombud», что в переводе со шведского означает силу и авторитет. Омбудсмен – это парламентский уполномоченный, призванный рассматривать жалобы граждан на злоупотребления чиновников. Ныне омбудсмены существуют более чем в 100 государствах, в том числе и в России. Например, в Польше население в 4 раза меньше, чем в России, а аппарат омбудсмана втрое больше, чем в России.

В Казахстане институт омбудсмана практически отсутствует. Существующая при Президенте РК должность Уполномоченного по правам человека не может заменить собой реального омбудсмана, главной обязанностью которой является парламентский контроль за действиями чиновников. И даже больше, в Казахстане назрела необходимость создания уполномоченных по правам человека в административных единицах – областях, а также отраслевых омбудсменах, в первую очередь по проблемам детей и военнослужащих и наделить их правом обращения в суд с жалобой на должностное лицо, которое ущемляет права и интересы граждан.

Например, в разных странах существуют отраслевые омбудсмены: в Америке – университетские, тюремные, в Германии и Израиле – армейские, в Швеции – омбудсмены по равноправию женщин с мужчинами, и омбудсмены, учрежденные средствами массовой информации, в Великобритании – по здравоохранению и по Северной Ирландии.

Предлагается также наделить омбудсмена широкими правами, в том числе и правом обращения в Конституционный совет в случае противоречия законом Конституции. Такими правами наделен омбудсмен Польши. Главный шведский омбудсмен может возбуждать уголовные дела против судей, польский может вносить протесты не по всем решениям, принятым судами, но по достаточно широкому кругу дел.

Институт омбудсмена очень высоко оценивается общественностью за рубежом, считая, что это независимая личность, неформализованный институт, элемент демократии, достаточно эффективное дополнительное средство защиты прав граждан.

Институт омбудсмена необходим для предотвращения силового давления со стороны государственных структур на граждан и в частности, на предпринимателей. Согласно оценкам предпринимателей, различные контролирующие органы посещают предприятия малого бизнеса в среднем не менее 9 раз в год. Подобное силовое давление обуславливает факты взяточничества со стороны предпринимателей, которым приходится платить многим структурам. Здесь своеобразными «лидерами» являются налоговые органы, которым давали взятки от 56% до 70% предпринимателей, таможня (от 53,2% до 68%), правоохранительные органы (от 47% до 62%).

Главная задача для Казахстана как страны стремящейся стать правовым государством состоит в том, чтобы сделать Конституцию РК с ее ориентацией на личность подлинным, реально действующим основным законом, чтобы системой мер — правовых, организационных, нравственных — создавать в обществе глубокое уважение к правам личности.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Конституция Республики Казахстан. – Алматы, 2018. – 98 с.
2. Ибраева А.С. Теория государства и права. – Алматы, 2017. – 344 с.
3. Сартаев С.С. Мы живем в конституционном пространстве. – Алматы, 2010. – 444 с.

*к.ю.н., Ибраев Н.С.
магистрант Изеев Т.*

К ВОПРОСУ О ФОРМИРОВАНИИ ПРАВОМЕРНОГО ПОВЕДЕНИЯ ЛИЧНОСТИ

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы правосознания и правомерного действия индивидуума в обществе.

Ключевые слова: Правомерное поведения, маргинальное правомерное поведения, конформистское правомерное поведения, позитивное правомерное поведения

Аңдатпа

Бұл мақалада заңды тұлғаның қоғамдағы заңды әрекеттері мен заңды әрекеттері туралы мәселелер қарастырылады.

Түйін сөздер: Заңды мінез-құлық, маргиналды заңды мінез-құлық, конформисттік заңды мінез-құлық, оң заңдылық мінез-құлық

Abstract

The article deals with issues of legal awareness and the lawful actions of an individual in society.

Keywords: Lawful behavior, marginal lawful behavior, conformist lawful behavior, positive lawful behavior

Острота ситуации в области правового образования и правового воспитания связана с социальными, экономическими, политическими кризисными процессами, происходящими в нашем обществе. К сожалению, сегодня из жизни людей исчезают элементарные понятия и правила каждодневного добрососедского общения, нормальных человеческих взаимоотношений. Безответственность и безнаказанность стали нормой правового беспредела. Человек оставлен один на один с собственными тяготами, нуждой и безысходностью. Его право попрано и отнято. Задача построения правового государства оказывается выполненной лишь на бумаге. Сегодня растет разрыв в уровне жизни людей как внутри, так и между странами, нагнетается международная напряженность, процветают насилие и жестокость, растет уровень преступности.

Что необходимо сделать, для того чтобы снизить уровень правонарушений и в целом напряженности в обществе? Вопрос не риторический, а самый что ни есть практический, жизненный.

Одним из таких мер является на наш взгляд государственный взгляд на проблему правового образования и правового воспитания.

Общеизвестно, что правовая безграмотность либо несформированность правового сознания – с одной стороны, отсутствие нацеленности на формирование творческой личности – с другой, обуславливают агрессивное нарастание правового непослушания в социуме. Как следствие – рост правонарушений и уголовных преступлений. Исследователи с тревогой отмечают криминализацию общественных отношений и разрушение личности.

И здесь необходимы усилия специалистов-ученых не только юристов, но и психологов, философов, историков. К сожалению, сегодня в юридической науке недостаточно исследований, посвященных идеалу правовой личности. Такой идеал – это не только простые слова, но и реальность его поведения. На наш взгляд, такая личность должна быть не только дисциплинирована правом и устойчивым правопорядком, наделена всеми правами, но и быть личностью, свободно пользующейся этими правами, живущей активной правомерной жизнью.

Проблема правовой личности оказалась в кругу проблем, забытых философией сегодня. В научно и общественно-публицистической литературе предлагались и предлагаются такие понятия как “сознательная личность”, “всесторонне развитая”, “нравственно зрелая”, “социально активная”, “демократическая”, “свободная” личность”. На наш взгляд, сегодня стоит говорить о проблеме формирования *правовой личности*, без которой не может быть правового государства.

В качестве примера можно привести мнение российского исследователя А.К. Черненко: “...борьба за человека, который в полной мере может носить имя правовой личности, приобретает все большую значимость. Ибо умение и желание использовать свои права создает такое сообщество людей, в котором гражданская апатия и пассивность, стремление переложить свою обязанность по обеспечению прав человека на государственные институты заменяется рациональной включенностью личности в политическую и социально-правовую деятельность, в борьбу за уважение своих неотчуждаемых прав, понимание своей ответственности за соблюдение законов государством”.

Говоря о правовой личности, следует затронуть еще одну проблему – проблему соотношения права и нравственности.

В контексте определенных социальных отношений, причем с содержательной точки зрения, право представляет собой некоторый минимум нравственности, но минимум для всех обязательный. Право не просто включает в себя нравственные ценности, но и берет на себя миссию защиты этих ценностей. Право, и нравственность глубоко связаны с понятием

справедливости, когда справедливость выступает как правовое понятие, санкционирующее определенные общественные отношения, правила поведения и действия людей.

В контексте формирования концепции правового образования важным, на наш взгляд, является рассмотрение права как регулятора общественных отношений, воспитывающего и направляющего поведение людей. Поэтому первостепенной задачей является формирование у личности правового сознания в интересах построения цивилизационного общества.

Специфика правового сознания состоит в том, что оно воспринимает, а затем и воспроизводит жизненные реалии через призму справедливого, праведного и свободного, требует установления общеобязательных норм поведения, очерчивает границы правового и неправового, правомерного и противоправного, требует юридических мер для обеспечения права.

Усвоение правовых норм, как показано исследованиями американского профессора Дж.Тапп (она изучала особенности правового сознания на 6 000 исследуемых в пяти странах мира: США, Дании, Италии, Греции, Японии), происходит в течение всей жизни человека, независимо от его вероисповедания и профессии. Очевидно, что важным моментом в разработке концепции непрерывного правового образования является учет психологических составляющих правового сознания, вместе с тем, в процессе формирования правового сознания целенаправленно закладываются вполне определенные психические и психологические составляющие.

Согласно другому видному американскому ученому Л. Кольбергу, критерием нравственной зрелости выступает переход от конкретных правил поведения к абстрактным этическим принципам. Он дает трехуровневую классификацию нравственного и правового сознания. Первый уровень – человек не отличает нравственность от закона (для определенных обществ закон справедлив уже потому, что он признан законом). Второй уровень предполагает такую ситуацию, когда учитываются мотивы действий человека, различается зло, причиненное проступком, от последующего наказания, т.е. человек выполняет законы, так как считает, что они поддерживают порядок в обществе. И, наконец, третий уровень – индивидуальное законотворчество: осознается различие между ценностями социального порядка и общечеловеческой этикой, между конкретными законами и принципами справедливости. Данные ступени формирования правового сознания формируются образованием и воспитанием, когда право осознается как когнитивная задача.

Обратим внимание на психологические аспекты формирования правовой личности. Для этого более подробно рассмотрим уровни, предложенные Л. Кольбергом. На первом, обыденном уровне правовой психологии отношения к правовым явлениям – праву, правопорядку, законности и др. – складываются на *стихийном уровне*. Здесь преобладают настроения, эмоции, представления, иллюзии, которые определяются жизненными реалиями.

Второй уровень характеризуется более высокой степенью познания окружающего мира, основанном на чувственном восприятии действительности. Но и здесь психологическое общение людей, их переживания и психическое состояние не теряют специфики и не растворяются в рациональном, а понятия о правовых ценностях вырабатываются на уровне обыденного сознания в ходе соприкосновения с эмпирической действительностью и в результате собственной практической деятельностью индивида.

На третьем уровне – *на уровне абстрактного мышления* – происходит концептуальное оформление идей и понятий о необходимости и роли права, о его обеспечении, совершенствовании, методах и формах проведения в жизнь. Ведущими являются идеи неотъемлемых прав и свобод человека; закона как акта высшей юридической силы; законности; охраны права государством и связанность самого государства с правом.

Внутренними стимулами и регуляторами поведения человека являются его чувства и убеждения. Высшими формами психологической регуляции выступают мотивы правового поведения.

Так, с точки зрения психологического аспекта проблемы, является существующее убеждение, что человек есть то, кем он хочет стать, и его судьба определяется свободой его собственного выбора. Люди сами ответственны за свои поступки. Для правого сознания эта концепция существования человечества имеет непреходящую ценность. Но почему одни люди, проживая свою жизнь, имеют сильный социальный интерес, а другие – эгоцентричны и живут только в своих интересах? Как с точки зрения правового сознания можно проинтерпретировать этот бесспорный факт?

Здесь, по нашему мнению, непреходящее значение имеет вывод выдающегося психоаналитика и философа XXв. Э. Фромма, который вслед за К.Марксом писал о том, что человек, который творчески воспринимает окружающий мир, вместе с тем и *созидает его*, а нетворческая, непродуктивная личность стремится этот мир *разрушить*. Исследуя анатомию человеческой деструктивности Фромм утверждал, что элементы агрессивного поведения, прежде всего, связаны с непродуктивностью человеческой личности. Именно такая личность легко подчиняется иррациональным человеческим страстям.

А. Адлер, создавший индивидуальную психологию, выдвинул идею о том, что в основе поведения человека лежит основная движущая сила – его творческое “Я”. Именно в этом, по Адлеру, суть поведения человека и его реакция на внешний мир. Адлер выделил несколько типов человеческой личности. В каждом из них отражается социальная предрасположенность человека, и тем самым, в современных терминах, можно сказать, отражается его правовое сознание. Например, управляющий нетворческий тип – это самоуверенный и напористый человек, с отсутствием социального интереса, активен только в утверждении своего превосходства, агрессивен и решает свои проблемы во враждебной антисоциальной манере. Как правило, это юные правонарушители и наркоманы.

В то же время открытый Адлером принцип – стремление человека к превосходству и совершенствованию – для творческой личности выражается в основном мотиве его жизненной деятельности – в непрерывном совершенствовании того, что он делает. Иначе говоря, стремление к превосходству для одних приводит к ненасытной жажде доминирования и нарушения правовых коллективных норм, а для других – к совершенствованию своей деятельности и утверждению фактически правового сознания.

Э. Фромм также различал продуктивные и непродуктивные типы характера. К последним он относил эксплуататорский тип: люди этого типа неспособны к творчеству и их характеризует агрессивность. В то же время для человека продуктивной ориентации свойственна гуманистическая направленность, связанная с его творческой деятельностью.

Осмысление природы человеческого добра и зла является проблемой вечной.

На наш взгляд, формирование правовой личности с развитым правовым сознанием требует вложения больших средств в нравственное и правовое воспитание и образование. Но это единственно верный путь – через сознание людей к их собственной безопасности и свободе в условиях непрерывного совершенствования и созидания.

Необходимо отметить, что современный мир потребления чаще не осознает глобальности этой проблемы, о чем многократно предупреждали выдающиеся мыслители XXв. Именно в координатах ценностно-нормативной системы личности лежат непосредственные мотивы преступного поведения. Многочисленными исследованиями показано, что телевидение, в котором большое место отведено показу фильмов с актами насилия, садизма, в конечном итоге формирует сознание большой массы людей, способных к правонарушениям и превращению увиденного в реальную жизнь. Подростки, которые, еще учась в школе, много времени отдавали просмотру таких фильмов, чаще становились правонарушителями и попадали в тюрьмы. Особенности психологического характера – жадность, черствость, озлобленность, неуравновешенность, эгоизм, жестокость, ревность и др. – вызывают

определенные изменения в сложной системе психических процессов, состояний, нередко приводя подростков к правонарушениям.

Правовое сознание дает представление о духовных ценностях индивида и общества, но только с субъективной стороны, с той, которая выражается в чувствах, представлениях, идеях, а не в материализованном виде. Необходимо рассмотрение правовой культуры на личностном уровне, когда акценты смещены в сторону личностных свойств и качеств, когда отчетливо понимается и принимается творческое начало личности. Такое понимание возможно при широком взгляде на культуру как категорию, охватывающую все ценности, созданные человечеством в процессе его жизнедеятельности

Итак, одно из актуальнейших требований времени, вытекающих в первую очередь из чисто прагматических причин – разработка теории и механизмов (технологий) правового образования и воспитания. Низкая правовая культура людей, повсеместный правовой нигилизм, несоблюдение и неиспользование законов, будничное попрание прав и свобод человека, ставшее обычной нормой, и др. требуют сегодня от социальных институтов, государственных структур, правозащитных организаций активных действий в плане теории и практики правового воспитания, что, в свою очередь, явится основой для соблюдения законности и сохранению прав человека.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Конституция Республики Казахстан. – Алматы, 2018. – 98 с.
2. Ибраева А.С. Теория государства и права. – Алматы, 2017. – 344 с.
3. Сартаев С.С. Мы живем в конституционном пространстве. – Алматы, 2010. – 444 с.

*к.ю.н., доцент Ибраев Н.С.
магистрант Аралбаев А.*

ПРАВО В ПЕРИОД СТАНОВЛЕНИЯ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА

Аннотация

В статье рассматриваются актуальные вопросы нравственных, религиозных, национальных, социально-экономических отношений составляющие основу гражданского общества

Ключевые слова: Гражданское общества, самоуправляемость, правовое государства, многоукладность экономики.

Аңдатпа

Мақала азаматтық қоғамның негізін құрайтын моральдық, діни, ұлттық, әлеуметтік-экономикалық қатынастардың өзекті мәселелерін талқылайды.

Түйін сөздер: Азаматтық қоғам, өзін-өзі басқару, заң үстемдігі, аралас экономика.

Abstract

The article discusses current issues of moral, religious, national, socio-economic relations that form the basis of civil society.

Key words: Civil society, self-government, the rule of law, the mixed economy.

Переживаемый нашей страной сложный переходный период требует более широкого подхода к пониманию права. Необходимые изменения невозможны без глубокого понимания огромной, разносторонней роли права в сложном механизме происходящих социальных преобразований. Важно понять как данность тот факт, что в переходный период

без жесткой регулирующей функции государства и права не обойтись. Бросаться в рынок без соответствующей правовой базы – значит, воспроизводить условия периода первоначального накопления капитала со всеми вытекающими отсюда социально-политическими последствиями. Право не только отражает определенный политический строй, но и выступает регулятором общественных отношений, приводя поведение людей и организаций в соответствие с интересами общества.

Праву принадлежит ведущая роль в определении принципов организации и деятельности государственных органов, их компетенции, форм и порядка решения ими новых задач. Право – действенный фактор воспитания граждан в духе уважения и неуклонного выполнения законов, дисциплинированности и организованности. В условиях социальной дифференциации общества, сложных товарно-денежных отношений и острой политической борьбы право призвано внести в жизнь людей упорядоченность, гражданское согласие, соразмерность, справедливость, защиту человека перед стихией общественных сил, утвердить демократию, законность, свободу личности.

В этих условиях необходимо определиться, что мы понимаем под правом. Официальное правопонимание Республики Казахстан, выражено в ст. 4 Конституции Республики Казахстан. Так, «действующим правом в Республике Казахстан являются нормы Конституции, соответствующих ей законов, иных нормативных правовых актов, международных договорных и иных обязательств Республики, а также нормативных постановлений Конституционного Совета и Верховного Суда». Данное правопонимание тяготеет к нормативному правопониманию.

Конечно, юридические нормы составляют стержень, костяк права. Но сведение права к нормам — такая же его неполная, низкая трактовка, как и отождествление искусства с художественными образами, а религии – с верой в высшую силу – Бога. Сведение права к системе юридических норм ведет к его отождествлению с текстом законов и других нормативно-правовых актов. Одностороннее понимание права может удовлетворить неспециалистов в области юриспруденции и даже юристов при решении несложных правовых вопросов так же, как знание арифметики оказывается достаточным для покупателя на рынке. Но знания лишь арифметики мало для конструирования и строительства сложных технических сооружений, а узкое понимание права не может удовлетворить юридическую науку при решении сложных правовых проблем современной общественной жизни. Поэтому необходимо общее понятие права на основе синтеза многих его концепций.

Не будем вдаваться в подробный анализ всех существующих концепций правопонимания, поскольку на сегодня существует немало научных разработок, посвященных понятию права. \\1 Отметим, что сегодня под правом необходимо понимать сложную совокупность правовых явлений, включающих и правовые нормы, и правосознание, и правовую практику.

Право в самом широком смысле представляет собой регулятор общественных отношений, в нем выражается критерий того, «кто» и «что» не вправе или вправе делать, каков объем правомочий и обязанностей субъекта. Право дает основания для того, чтобы то или иное поведение людей признавалось, оправданным. Сообщество разумных людей может существовать и функционировать лишь в правовом обществе, где важнейшим, а в чем-то и *центральным звеном их бытия, их жизни будет право.* \\2.

С точки зрения признания общезначимости право занимает центральное место во всем обществе, поскольку право является «нейтральным» институтом, выражающих равные требования к неравным по своему естеству людям.

Во всем комплексе институтов и средств социальной регуляции в гражданском обществе право также занимает центральное место. Отметим особенно сферу принуждения. В гражданском обществе в условиях демократического режима право должно выступать исключительно в виде правового принуждения, со всеми присущими ему

характеристиками – ответственностью за персональную вину на единых для всех субъектов юридических основаниях, реализуемых только в строгих процессуальных формах и т.д. Праву современного гражданского общества должны быть присущи, по крайней мере, следующие принципиальные особенности.

Во - первых, в праве должны быть исключены насилие и произвол. Данное обстоятельство выражается в отработанности действующих правовых норм и состоянии правовой культуры всего общества.

Во - вторых, в целях обеспечения строгого правового порядка, в том числе и, прежде всего по вопросам правового принуждения, сохранение и упрочение непреходящих, «вечных» юридических ценностей, максимальное использование всего богатства юридической культуры, всех накопленных человечеством достижений в области юридических гарантий и юридических средств, обеспечивающих действительную реализацию правовых идеалов и ценностей. В этом отношении важно использование правовых ценностей казахского общества кочевого периода, основанного на традициях и обычаях, таких как институт суда биев, слитность нравственных и правовых норм, высокое значение принципов судопроизводства и др.

В - третьих, признание приоритета естественных и неотчуждаемых прав и свобод человека. Права человека становятся юридической реальностью и напрямую входят в позитивное право и являются общими началами, определяющими, базовыми ориентирами для действующего права. Они призваны быть основой правовой политики страны, направлять правотворческую деятельность, усилия по воплощению прав человека во всем комплексе юридических норм, правовых порядков и процедур. Они имеют важное значение в качестве критерия при толковании права, в формировании правосознания, общего отношения к праву со стороны всех субъектов, прежде всего – граждан, должностных лиц, государства в целом.

Обратимся к рассмотрению феномена правовой культуры в условиях гражданского общества. Так, под правовой культурой мы понимаем сложную совокупность правовых явлений, созданных правовой деятельностью человечества, включающих как правовые ценности прошлого, так и настоящего. Аксиологическая сущность правовой культуры есть главная ее особенность.

Сохранение и упрочение на уровне права всего положительного, что входит в накопленный потенциал правовой культуры, предполагает бережное отношение к противоречивым явлениям прошлого. Это значит, что должны быть сохранены и правовые ценности, которые вошли в жизнь человеческого общества на известных исторических, преходящих этапах развития общества, притом нередко в противоречивых характеристиках, в нераздельном сочетании положительных и негативных сторон. К таким ценностям относится, прежде всего, принцип законности. В условиях авторитарного и тоталитарного режима данный принцип был направлен на обслуживание интересов господствующих структур, широко использовался в узкополитических целях. Но по своей сути данный принцип имеет общее и основательное значение для права вообще, для его основ в особенности. В современном демократическом, гуманистическом понимании и значении принцип законности не совместим с режимом авторитаризма.

Основу правовой культуры составляют правовые принципы как правовые ценности – принципы законности, равенства, гласности, гуманизма, правосудия. При игнорировании этих правовых ценностей и порядков перед человеческим обществом открывается бездна произвола, насилия и уничтожения человека как такового. Подобное мы наблюдаем во многих «горячих» точках планеты, где не прекращаются междоусобные войны, межнациональные конфликты, в частности в России в Чечне, в Югославии, в Афганистане, в странах Южной Африки.

Право – одно из немногих явлений современной цивилизации, которое получило общее признание в качестве неперемennого условия нормального существования людей, феномена исконно цивилизационного порядка, достижения человечества, его культуры. Значение права, его высокий престиж в современном мире на рубеже третьего тысячелетия действительно имеет глубокие, вполне оправданные основания. Право является, по-видимому, единственным условием и средством решения многих сложных проблем, преодоления негативных тенденций и опасностей и поступательного развития человечества, его всесторонней модернизации.

На пороге XXI века идея о усилении правового регулирования общественных отношений приобретает новое значение. Речь идет именно о правовом, а не государственном регулировании конкурентно-рыночной экономики. Пределами такого правового регулирования являются требования гражданского общества, а его центром является частное право, возведенное в закон, в гражданское законодательство.

За «государственным вторжением» в экономическую и социальную жизнь, даже социально оправданным, неизбежно следует груз отрицательных явлений, таких как безудержный рост чиновничьего аппарата, бюрократии, приоритет силовых структур, расширение и ужесточение властно-императивных в жизни общества, тенденции к доминированию командно-административного управления, стремление к чиновничьему всемогуществу, росту злоупотреблений властью, коррупция, взяточничество.

Мощное развитие научно-технического прогресса детерминирует объективную потребность в развитом гражданском обществе, основанном на праве как общем и действенном регуляторе, положения которого выражают представления общества о справедливом и значимом для всех его членов. Центром такого общества является человек – творец и создатель, гражданин, личность с высоким статусом и естественными, неотъемлемыми, неотчуждаемыми правами и свободами. Такое общество можно назвать *правовым гражданским обществом*. Передовую экономическую и социальную значимость имеет не «просто рынок», а рынок, развивающийся на основе научно-технического прогресса, в условиях утверждающегося современного гражданского общества и ставящее на первое место культуру и защищенность прав человека. Благодаря такому праву экономическая свобода – свобода защищенной, уверенной, ориентированной на право личности – не скатывается в базарно-разбойничью анархию, а полной мере раскрывает природные силы человека, его производительную активность, нацеленность на напряжение сил ума, его способность идти на риск во имя экономического успеха, его собственную персональную ответственность за результаты собственного дела.

В условиях промышленного капитализма мы видим, что право определяет при помощи демократических институтов и классических гражданских законов главным образом «рамки» для произвольного экономического поведения со всеми возможными и, увы, сбывающимися отрицательными последствиями. В гражданском же обществе гражданские законы, возвышенные культурой прав человека, играют для экономики социальной жизни более глубокую и притом изначально позитивную роль. Здесь экономическая свобода переводится в созидательную активность, напряжение сил и ума, экономический риск и творчество, соединенное с персональной ответственностью за результаты собственного дела. Да и необходимое упорядочение, «обуздание» экономической свободы происходит в этом случае не через внешние государственно-властные меры, а через самого человека, его творческую активность, которая сама по себе представляет собой мощное внутреннее регулирующее начало.

Таким образом, понимание роли права в условиях гражданского общества должно основываться на следующих моментах:

- право есть система законов и других юридических норм;
- в праве выражаются идеи справедливости, равенства, гуманизма, свободы. Эти идеи являются высшими правовыми ценностями, обеспечиваются властью и закрепляют властные отношения;
- главной целью современного права является разрешение конфликтов, предотвращение произвола и насилия. И здесь на первый план выдвигается такое свойство права как регулятивность. По словам С.С. Алексеева, право «выступает в качестве главного института цивилизации, способного обуздать государство, его произвол»³.
- права есть действенный способ ограничения государственной власти и это обстоятельство доказано практикой ушедшего тысячелетия.
- в условиях гражданского общества и рыночно конкурентной экономики роль права не снижается, а наоборот повышается. Последнее связано с тем, что в качестве критерия правомерности выступают естественные права человека.
- право представляет собой явление духовной культуры, созданной человечеством в период возникновения усложненных общественных отношений;
- право есть интегративный показатель развитости человеческой цивилизации.

Роль государства в экономической сфере в условиях правового гражданского общества в состоит в следующем:

- создать отработанные законодательно- нормативные «правили игры» конкурентно-рыночного хозяйствования;
- поддерживать режим благоприятствования для участников предпринимательской деятельности в сфере свободного рынка (путем обеспечения необременительного налогового обложения, доступного банковского кредита);
- практически повседневно поддерживать неприкосновенность собственности, свободу договора, состояние свободной конкуренции;
- пресекать злоупотребления экономической свободы, устранять неблагоприятные последствия таких нарушений и т. д.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. См.: Матюхин А.А. *Правопонимание по Конституции Республики Казахстан.* // *Научные труды «Әділет».* 1997. № 1. С. 23–25 и 1997. № 2. С. 9–18; *Материалы Международного круглого стола «Проблемы современного правопонимания».* // *Научные труды «Әділет».* 2000. № 7. С. 1–160 и др.
2. Алексеев С.С. *Право на пороге нового тысячелетия.* М. *Статут.* 2000. С.12.
3. Алексеев С.С. *Теория права.* М.: БЕК, 1993. С.76.

*к.ю.н., доцент Ибраев Н.С.
магистрант Нурғалиева А.*

ПРАВОВАЯ КУЛЬТУРА КАК ОБЪЕКТ НАУЧНОГО ИЗУЧЕНИЯ

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы состояние правовой жизни общества, правосознания и правового развития личности.

Ключевые слова: Правосознание, правовая культура, правовой нигилизм

Аңдамна

Бұл мақалада қоғамның құқықтық өмірінің жай-күйі, адамның құқықтық сауаттылығы мен құқықтық дамуы қарастырылады.

Түйін сөздер: Құқықтық хабардарлық, құқықтық мәдениет, құқықтық нигилизм

Abstract

The article deals with the state of the legal life of society, legal awareness and legal development of the individual.

Key words: Legal awareness, legal culture, legal nihilism

Правовая культура является частью общей культуры человечества. Она несет на себе признаки, присущие культуре в целом, и вместе с тем обладает особыми признаками, позволяющими выделить ее в особое явление. Наиболее важными такими признаками, по нашему мнению, являются следующие:

- правовая культура – особое социальное образование, выражающее оценку правовых явлений как культурологических ценностей с точки зрения того, как и насколько они способны обеспечить наследование социальных форм жизнедеятельности, функционирование и продолжительность существования конкретных социальных систем;
- правовая культура есть показатель использования в правовой практике общества наиболее прогрессивных идей и ценностей, созданных в ходе исторического развития человечества. Это находит свое выражение: а) в стабильности правовой системы общества, позволяющему человеку уверенно смотреть в завтрашний день; б) в демократичности всех правовых институтов общества, гарантирующих человеку социальную защищенность от произвола любой формы и представляющих личности право участвовать в работе органов государства;
- правовая культура – это степень правового развития личности, выражающегося в отношении ее к правовой действительности через ее правосознание и правовую деятельность;
- правовая культура создается постепенным, преемственным общественным развитием, совокупной работой сменяющих друг друга поколений, капитализацией их общей деятельности и опыта.

Мы рассматриваем правовую культуру как результат совершенствования правового процесса и как закономерно существующее объективно-субъективное явление. Н.М. Кейзеров, анализируя явления политической и правовой культуры, справедливо отмечает, что «материальные (выделено мной – А.И.) потребности и интересы как элементарные массовидные, миллиарды раз повторяющиеся факты – «первичные кирпичики» социального мироздания, на которых держится вся идеологическая и политическая надстройка, в том числе политическая и правовая культура».

Рассматривая правовую культуру как объективно-субъективное явление, отметим её объективность в следующей характеристике. Так, правовая культура выступает как явление детерминированное экономическими условиями жизни общества, материализованное в виде соответствующей формы государства, демократии, определенной системы законодательства, норм права и т.д. Она обладает всеми чертами объективного явления, исторически закономерно, существующего независимо от воли людей и представляет собой реально существующий социальный феномен. Как продукт правовой жизни современного и предшествующего поколения правовая культура уже существует, люди не выбирают ее по своему усмотрению, а застают готовой, развивают и преобразуют ее.

Субъективный характер правовой культуры выражается в том, что она выступает как явление, отражающее уровень правового сознания общества, групп, личности, а также степень исполнения, соблюдения, использования ими предписаний права. Правовая культура – продукт творчества конкретных индивидов, относящийся к «миру искусственных вещей, сознательных процессов, произвольных действий». Роль правовой культуры не ограничивается сферой идеологической деятельности, она воздействует не только на сознание, но и на поведение людей, их образ жизни. Таким образом, субъективным в правовой культуре является тот момент, в котором человек действует сознательно, как личность, творчески и целеустремленно, вполне сознающая свои потребности, т.е. он «вставляет свой, только ему присущий опыт. Личностные черты, формирующие правовую культуру, есть выражение ее субъективности. В общественной деятельности, труде человека заключается причина, источник и способ развития культуры, в том числе и правовой ее разновидности. Культура «не чисто духовная субстанция, ограниченная рамками сознания и существующая лишь посредством сознания, а особенного рода объективная действительность, которая в отличие от природной действительности имеет субъективный (не в смысле «сознательный», а в смысле «деятельный») источник происхождения».

Понятие «правовая культура» используется для характеристики всей правовой надстройки, всей правовой системы общества, но под определенным углом зрения. Таким углом зрения, по нашему мнению, является оценка «качества» правовой жизни того или иного общества и сравнение его с наиболее развитыми правовыми образцами и ценностями.

В современной юридической литературе существуют различные подходы к пониманию этого сложного явления. Важнейшим критерием методологической эффективности различных концепций правовой культуры является возможность переводить абстрактно сформулированные принципы понимания культурно-правовых явлений на уровень историко-правовых систем и наоборот. Одни и те же правовые явления могут оцениваться по-разному в зависимости от социальных, классовых, групповых, национальных, личностных установок и интересов. Даже при создании общезначимых критериев оценки правовых явлений в качестве положительных или отрицательных необходимо учитывать исторически относительный характер подобных оценок. Явления правовой культуры подвижны, исторически изменчивы.

Одним из основных подходов в определении правовой культуры является предметно-ценностный. Здесь правовая культура интерпретируется как «все ценности, которые созданы людьми в области права». Сюда можно отнести и определение правовой культуры как юридического богатства, выраженного в достигнутом уровне развития регулятивных качеств права, накопленных правовых ценностей, тех особенностей права, юридической техники, которые относятся к духовной культуре, к правовому прогрессу, а также определение правовой культуры как «совокупности норм, ценностей, юридических институтов, процессов и форм, выполняющих функцию социоправовой ориентации людей в конкретном обществе (цивилизации)».

Достоинством такого подхода является рассмотрение правовой культуры с оценочных позиций. Но тут возникает вопрос, что понимать под правовой ценностью? Каков критерий, по которому можно отнести то или иное правовое явление к ценностям? Для включения какого-либо правового явления в систему правовой культуры предполагается предписывать ему определенное значение в общественной практике, соотносить с потребностями человека. Ведь культура всегда включает в себя оценку. Поэтому одним из недостатков рассматриваемого определения является то, что в нем не указан критерий оценки правовых явлений, возводящий их в ранг правовых ценностей. Также при применении данного подхода к исследованию правовой культуры существует опасность увеличения перечислением и описанием ценностей, входящих в совокупность определяемого предмета. Например,

В.Д. Шишкин дает подробный перечень (из 24 компонентов) правовых ценностей, увлекаясь по сути дела описательным эмпирическим способом, что не дает возможности выявить специфику правовой культуры, ее характерные особенности, отличающие от других правовых явлений, в частности от юридической надстройки. Другим существенным недостатком рассматриваемого подхода является также и то, что при определении правовой культуры как «ценностей», которые созданы людьми в области права, за ее пределами оказывается сам человек, его деятельность и виды реальной юридической деятельности. В таком понимании правовой культуры отсутствует динамический подход, она представляется как набор, застывших правовых ценностей.

Заслуживают внимания и такие определения правовой культуры как системы «овеществленных и идеальных элементов, относящихся к сфере действия права и их отражение в сознании и поведении людей» и как системы «объективированных результатов правовой деятельности общества, а также отражение правовых явлений в сознании людей (правовое сознание)». В этих определениях прослеживается диалектическое понимание правовой культуры как развивающегося явления. В таком понимании правовая культура представляется как духовное явление, получающее свое воплощение в практических результатах труда. Создавая право, человек реализует идеи на практике. От практики человек возвращается к духовным понятиям, уже обогащенным практическим опытом. Затем вновь обогащенные идеи возвращаются к жизни, изменяя ее заново. И этот процесс бесконечен, приобретает спиралевидную направленность, но с каждым витком развиваясь – все более и более. Именно в этой динамике и заключается ценность данных определений.

Профессор А.Б. Венгеров пишет, что правовая культура – «более высокая и емкая форма правосознания». Данное определение страдает явной узостью, в ней акцент перенесен в сферу лишь духовной деятельности субъекта, поэтому подобная трактовка правовой культуры, по нашему мнению, не является верной. Она затрагивает лишь сферу идеального, игнорирует деятельность и результаты деятельности обладающих правосознанием субъектов. Другими словами, правосознание – это лишь один из элементов правовой культуры, одна из ее характеристик.

В литературе широкое распространение получила точка зрения, согласно которой в основу понятия правовой культуры положена активная деятельность человека. В определении правовой культуры как деятельности в процессе создания, потребления и распределения правовых культурных ценностей предполагается учитывать и элемент определенного репродуцирования.

Один из вариантов деятельного подхода в литературе называется «технологический». Здесь за основу определения правовой культуры берется способ социальной деятельности субъекта. Эту концепцию разрабатывает А.Л. Ликас, который рассматривает культуру правосудия как способ деятельности.

На нее предлагают ориентироваться также Е.В. Аграновская и Е.А. Зорченко. Выделение деятельности в качестве основы правовой культуры обоснованно, поскольку деятельность всегда предполагает цели, сознательный выбор, а право и его элементы – результат деятельности. Именно деятельность создает качественное состояние структур. Однако нельзя оставлять за пределами правовой культуры такие элементы как правосознание, законность и правопорядок, правовую науку, а также и само право. В этом случае понятие правовой культуры теряет смысл и историческую цель.

В последнее время в юридической литературе появилось интересное суждение, согласно которому правовая культура представляется как качественное состояние правовой жизни общества на каждом этапе его развития. Н.М. Кейзеров оценивает этот подход, основанный на концепции А.К. Уледова как «весьма перспективный и результативный». Развивая данный подход, в одном из учебников по теории государства и права читаем: «Под правовой

культурой понимается обусловленное всем социальным, духовным, политическим и экономическим строем качественное состояние правовой жизни общества, выражающееся в достигнутом уровне развития правовой деятельности, юридических актов, правосознания в целом, в уровне правового развития субъекта (человека, различных групп, всего населения), а также степени гарантированности государством и гражданским обществом свобод и прав человека».

Правовая культура, по мнению В.П. Сальникова, есть «особое социальное явление, которое может быть воспринято как качественное правовое состояние и личности, и общества, подлежащее структурированию по различным основаниям». Правовую культуру и личности, и общества он рассматривает «как одну из категорий общечеловеческих ценностей, как важнейший результат общедемократических завоеваний прогрессивного человечества. Она становится неотъемлемым компонентом цивилизованности и правового государства».

Одним из основных преимуществ данного определения является то, что оно позволяет охватить и измерить как всю правовую жизнь в целом, так и все ее основные сферы деятельности. Недостаток многих подходов в определении правовой культуры заключается в выделении той или иной характеристики правовой культуры, неспособности охватить специфику правовой культуры, позволяющую ей присутствовать во всех сферах правовой жизни. Необходимо отметить, что авторы этого подхода смогли преодолеть этот недостаток и выразить специфику правовой культуры именно как качественного состояния правовой жизни. Последнее позволяет распространить ее на всю область жизнедеятельности людей, так как она в той или иной мере урегулирована нормами права.

Однако, на наш взгляд, предложенное определение правовой культуры требует дополнения и уточнения. С чем это связано? Определение правовой культуры как качественного состояния правовой жизни общества – это есть внешняя форма проявления данного явления. Внутреннее ее содержание заключается в развитии (в данном случае правовом развитии) самого человека, во всем многообразии и целостности его общественного существования. Развитие человека в процессе деятельности по созданию, усвоению ценностей есть личностная форма существования правовой культуры. Правовая культура – это не просто качественное состояние правовых явлений в оторванности от человека, а качественное состояние правового развития человека, его деятельность, в процессе которого он меняет мир практически, переводя его в новое качество.

Также необходимо указать и на главные, определяющие критерии, на основании которых можно судить о качестве правовых явлений. На целесообразность выработки ценностных критериев оценки правовых явлений для определения содержания правовой культуры справедливо обратил внимание С.С. Алексеев, отметив, что «...без ссылки на ценностный критерий характеристика правовой культуры лишается необходимой определенности по содержанию». Таким критерием, по нашему мнению, может быть, во-первых, степень использования общечеловеческих правовых ценностей в правовой практике, во-вторых, стабильность правовой системы общества, в которой эти ценности функционируют, в-третьих, степень демократизации общества и в-четвертых, правовое положение личности в обществе, мера ее свободы и защищенности от произвола. Обобщая высказанное, можно сделать вывод, что по уровню материализации правовых культурных ценностей, идей можно определить степень развитости правовой культуры в обществе. Демократизация, защита личности и т.п. сугубо практические задачи, но по ним судят какова правовая культура не в книгах, а в жизни. Принципиальную значимость при анализе становления правовой культуры имеет различие двух планов- плоскостей: к первому можно отнести культурные нормы – образцы, обладающие определенными достоинствами относительной «вечности»; ко второму – социальные ситуации в их конкретной социальной динамике.

Исследование правовой культуры предполагает, что с точки зрения культурной динамики необходимо различать ее воспроизводство, относимое к уже существующим (пусть и находящимся в процессе изменения) культурным образцам, и становление. Воспроизводиться может уже ставшая правовой культурой, основные компоненты, качественные характеристики и черты которой, определяя эту культуру как целое, уже прошли стадию исторического формирования. Становление же – процесс с незавершенным результатом. Именно это наблюдается, например, в ситуации с современной правовой культурой Казахстана, России и других стран СНГ.

Таким образом, определение правовой культуры должно включать моменты устойчивой сущности, свойственной ей, а также моменты развития, из которых и возможно развернутое понятие правовой культуры. Таковыми являются – качественность правовой жизнедеятельности общества и деятельность по достижению такой качественности в динамике. Следовательно, правовая культура – это определяемое материальными и духовными условиями жизни общества качественное, состояние его правовой жизнедеятельности, выражающееся в развитости и зрелости его правовых институтов, законодательства, правосознания, законности, способных обеспечить социальную и правовую защищенность личности на уровне, отвечающем развитию самого общества, а также международным правовым актам по защите прав человека.

Особенностью исторической и политико- правовой ситуации нашей страны и стран СНГ является то, что на постсоветском пространстве имеет место формирующаяся правовая культура. Изучение практики формирования правовой культуры казахстанского общества имеет не сколько теоретический, столько практический характер.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. См.: Матюхин А.А. Правопонимание по Конституции Республики Казахстан. \ \ Научные труды «Әділет». 1997. № 1. С. 23–25 и 1997. № 2. С. 9–18; Материалы Международного круглого стола «Проблемы современного правопонимания». \ \ Научные труды «Әділет». 2000. № 7. С. 1–160 и др.
2. Алексеев С.С. Право на пороге нового тысячелетия. М. Статут. 2000. С. 12.
3. Алексеев С.С. Теория права. М.: БЕК, 1993. С. 76.

*к.и.н., профессор Кадиркулова Г.К.
магистрант Бегулиев Динмухаммет Кенесбекович*

ҚАЗАҚ ҚОҒАМЫНДА МЕНШІК ҚҰҚЫҒЫНА ИЕ БОЛУ ЖӘНЕ ТОҚТАТУ ӘДІСТЕРІ

Аңдатпа

Бұл ғылыми мақала «Меншік құқығына ие болу және тоқтату әдістерінің қазақ қоғамындағы алатын орны» тақырыбына арналған. Мақалада қазақ әдет-ғұрып құқығы бойынша меншік құқығына ие болудың барлық әдістерін бастапқы және туынды деп көрсеткен. Меншік құқығына ие болудың бастапқы әдістеріне нақты бір адамның затқа меншік құқығы дербес және бұрынғы меншік иесінің қатысынсыз пайда болатын немесе бұрын меншік құқығының объектісі болмаған заттарға пайда болатын әдістер туралы айтылады.

Түйін сөздер: Меншік құқығы, меншік құқығының объектісі, меншік құқығының субъектісі, дәстүр.

Аннотация

В данной научной статье рассматривается вопрос о праве собственности в казахском обществе. А также, право собственности на всех первичных и производных способов в казахском обществе. Один из основных методов приобретения права собственности прав на недвижимость и при личном участии бывшего собственника имущества к лицу или имуществу в случае отсутствия объекта правильные вещи до появления упомянутых методов.

Ключевые слова: Собственность, объект собственности, субъект права собственности, традиции.

Abstract

In this scientific article the question of ownership in the Kazakh obschestve. A also ownership of all primary and derivative techniques in the Kazakh society. One of the main methods of acquisition of ownership rights to real estate and with the personal participation of the former owner of the property to the person or property of the object in the absence of the right things before the mentioned methods.

Key words: Property, object of ownership, subject of property rights, traditions.

Қазақ әдет-ғұрып құқығы бойынша меншік құқығына ие болудың барлық әдістерін бастапқы және туынды деп бөлуге болады. Меншік құқығына ие болудың бастапқы әдістеріне нақты бір адамның затқа меншік құқығы дербес және бұрынғы меншік иесінің қатысынсыз пайда болатын немесе бұрын меншік құқығының объектісі болмаған заттарға пайда болатын әдістер жатады. Меншік құқығына ие болудың бастапқы әдістеріне: жаулап алу; өнімге ие болу; затқа қайта өңдеу жолымен ие болу; біріктіру арқылы ие болу; әскери жаулап алу және барымта арқылы ие болу; мерзімдерге байланысты ие болу жатады.

Меншік құқығына туынды әдіспен ие болған кезде, керісінше, меншік құқығына ие болушының құқықтары толығымен бұрынғы меншік иесінің құқықтарына байланысты. Меншікке ие болатын тұлға бұрынғы меншік иесіне қаншалықты құқық тиесілі болса, соншалықты құқыққа ие болады. Меншікке ие болудың туынды әдісі: бұрынғы меншік иесінің еркіне; сот шешімдеріне; заң нормаларына негізделеді.

Қазақ әдет-ғұрып құқығы бойынша мұралық жолмен меншікке айналған заттың жағдайы ерекше болды. Ондай мал-мүлікті “ата мұрасы” деп бөліп атайтын. Себебі одан басқа мал-мүлікті бөліп “өз табысы” және “борышты мал” деп атайтын.

Меншік құқығының пайда болуының ең көне әдістерінің бірі – жаулап алу. Жаулап алу деген бұрын ешкімнің меншігінде болмаған затқа иелік ету. Ол меншік құқығының пайда болуының ең көне әдісі болып табылады. Ол бұрын меншік құқығының объектісі болмаған, сондай-ақ бір кездері меншік құқығының объектісі болып, кейін иесіз қалған заттар болуы мүмкін.

Дәстүрлі қазақ қоғамында меншік құқығына ие болудың әдісі ретінде жаулап алу негізінен аңшылықта, балық аулауда, қойманы немесе өзге де заттарды тауып алғанда есептелетін. Осының ішінде енді аңшылық туралы айтатын болсақ, қазақтарда жерге жеке меншіктің жоқтығына байланысты аңшылық қоғамдық сипатта болды. Қазақстан Ресейге қосылғаннан кейін және барлық жерлер Ресей империясының мемлекеттік меншігі болып жарияланғаннан кейін де, жеке меншік объектісі болып табылатын және арнайы жарлықтармен аңшылыққа тыйым салынған жерлерден басқа территорияда қазақтардың аңшылықпен айналысу құқығы сақталды.

Қазақ даласындағы аңшылық туралы орыс авторлары оның кез келген жерде болатындығын және оның кәсіп емес, спорт түрінде қабылданатындығын жазған болатын [1, С. 97]. Бірақ Левшин ауланған аңдардың терілерінің сауда-саттықта елеулі орын алатындығын жазған еді [2, 206 б.].

Қазақ әдет-ғұрып құқығы бойынша табиғи еркіндіктегі аңдар мен құстар иесіз заттар болып есептелді және оларды бірінші болып иемденіп алған адам оның меншік иесіне айналатын. Жердің меншік иесі осы территориядағы табиғи бостандықтағы аңдар мен құстарға меншік құқығын иеленбейді, себебі меншік затты нақты иемдену мүмкіндігін көздейді. Ол өзінің жерге меншік құқығының негізінде басқа адамдарға оның жерінде аңшылықпен айналысуға тыйым сала алатын.

Қазақ даласындағы аңшылыққа тән тағы бір ерекшелік туралы Мякутин былай жазған еді: “Когда видя зверя в чужом капкане, то нашедший берет его себе, оставляя капкан. Взять капкан – значит учинить кражу, взятие зверя – не кража. Даже на суде, когда присудят к возвращению капкана, нельзя требовать выдачи вместе с ним зверя” [3, 121 б.], – деп жазды. Яғни қазақ әдет-ғұрып құқығы бойынша меншік құқығы қазіргі заманғы азаматтық құқықтағыдай аң қақпанға түскен сәттен емес аңды қақпаннан алған кезде пайда болады. Бірақ бұл қатып қалған қағида емес еді. Бұған қарсы Самоквасов: “Кто из чужих ловушек украдет добытое и узнают о настоящем воровстве, с того взыскивают втрое; недоказанное же воровство очищается присягой”, – деп жазған еді [4, 274 б.]. Жалпы аңшылар арасындағы даулар бойынша істерді қарастыру билердің тапқырлығына көп байланысты болды. Баллюзек өз еңбегінде бұл мәселеге байланысты мынандай істің болғандығын келтірген екен: бір адам бірнеше күн бойы қасқырды аңдып жүр еді, жақын маңдағы ауылдан екінші бір аттылы адам шығып, қасқырды қуып жетіп, өлтіреді. Екі аңшының арасында осы мәселеге қатысты дау туып, биге барады. Бірінші аңшы қасқырды неше күн бойы аңдып жүріп, шаршатқандығын, нәтижесінде әлсіреген қасқырды екінші аңшы өлтіргендігін айтады. Екінші аңшы болса, өзінің атының бірінші аңшының атына қарағанда жүйрік екендігіне сүйенеді. Би бұл істі былай шешеді: бұл іске екі шешімнің бірін қолдану керек: 1) қасқырды неше күн аңдып, шаршатқан аңшыға беру керек. Себебі егер ол шаршамаса, екінші аңшы қуып жете алмайтын еді; 2) екі аңшының аттарын 3 күн демалдырып, жарыстыру керек, кімнің аты бұрын келсе, қасқырды соған беру керек депті [5,153–154бб.]. Қазақтар бүркітпен, жүйрік тазымен, қамшымен, кейде қақпанмен аулайтын. Левшин қазақтардың мылтықты өте сирек қолданатындығын жазған болатын.

Гродеков өз еңбегінде қазақтарда келесідей дәстүрдің бар екендігін жазды: егер аңшы немесе қақпанның иесі аң аулап алған жерінде кездейсоқ қасынан өтіп бара жатқан жолаушы аңды болашақ аңшылықтың сәтті болуы үшін оған сыйға беруін сұраса, аңшы ауланған аңды беруі тиіс. Ал бермесе, айып төлейтін. Ал егер аң ауланған жерге бірнеше адам жиналып қалса, аң әйел адамға беріледі. Егер жиналғандар ішінде әйел адам болмаса сұлтанға, болмаса ақсақалға, болмаса жасына қарай беріледі [6, 47 б.]. Бұл туралы Маковецкий де: “Эту дань возрасту киргизы платят также при охоте. Первая добыча принадлежит старику, встретившемуся ранее, чем охотник успеет приторочить пойманного зверя”, – деп жазған еді [7, 43 б.]. Егер бірінші аң жасы үлкен адамға берілсе, екіншісі жасына қарай келесісіне беріледі, т.б.

А.И. Левшин өзінің кітабында балық аулаудың негізінен кедейленген қазақтардың арасында кездесетіндігін жазды. Бұл туралы “Прошлое Казахстана в источниках и материалах” деген жинақта да: “Рыболовство занимает довольно видное место между степными промыслами, как по степени его распространения, так и по количеству добычи рыбы, которое в некоторых местностях и в низовьях рек Сыра и Эмби, а также по берегам Каспийского и Аральского морей составляет для бедного народа почти единственное средство пропитания”, – делінген еді [8, 258 б.].

Демек, теңіз жағалауларында тұратын қазақтар балық аулаумен кәсіп ретінде XIX ғасырдың ортасынан бастап айналыса бастаған, бірақ оны тез-ақ меңгеріп, оның тиімділігін түсініп өзінің негізгі кәсібіне айналдырған деген тұжырым жасауға болады. Балық аулауға

қатысты туындаған дауларды қарағанда оған аңшылыққа қолданатын ережелерді қолдануға болады десек қателеспейміз.

Тау кәсіптерінің ішінде қазақтар тұз шығарумен айналысты [9, 12–19 бб.]. Тұздың бастаулары тұзды көлдер мен теңіздер болған еді. Тұз өндіру еркін кәсіп болып табылды. Қазақстан Ресейге қосылғаннан кейін де тұзды кім, қайда, қашан өндіремін десе де құқылы болды. Бірақ егер ол тұзды қазақ даласынан басқа жерге апаратын болса, баж салығын алу үшін шекарада арнайы құрылған акциздік қадағалау пункттерінде алым-салық төлеуі тиіс болды.

Ал көмір, алтын, күміс, мұнай т.б. сияқты минералды қазба байлықтарды өндіру ХІХ ғасырдың ортасынан басталды және өте сирек болды. Сонымен қатар, айта кететін мәселе қазба байлықтарды игерумен қазақ даласында тек орыс және шетелдік капиталистер ғана айналысты. Мысалы, ХІХ ғасырда Қазақстандағы тұңғыш таулы зауыт өнеркәсіпшісі болып 1834 ж. Беркқала деген жерде қорғасын-күміс және қалайы кеніштерін ашқан орыс көпесі Попов болған еді. Ол жерде қазба байлықтарының бар екендігін оған қазақтар айтқан болатын. Қарағандының тас көмірін 1833 жылы малшы-қазақ Байжанов ашқан болатын. 1854 жылы бұл кен орны Ушаков деген орыс көпесіне сатылған еді [10, 41 б.].

Қазақ әдет-ғұрып құқығы бойынша қойма оны тапқан адамның меншігі болып табылады. Мұны жерге жеке меншіктің жоқтығымен түсіндіруге болады. Деректерге қарағанда егер қойманы тапқан кезде оны табушылардың ішінде жасы үлкен адам болса, қойманы табуға қатыспаса да, табылғанның жартысына ие болады. Осыған ұқсас дәстүрлер қазақтарда өте көп. Гейнстің айтуына қарағанда, дәстүр бойынша жарыстардағы ұтыстардың барлығы жеңген адамға емес, ауыл ақсақалына тиесілі болады [11]. Бұл туралы Ибрагимовтың да мақаласында жарыста бірінші орын алған адам өз жүлдесін ауыл ақсақалына беретіндігін, екінші жүлдені өз таңдауы бойынша беретінін, ал қалғандарын өзіне алатындығын жазды [6, 59 б.].

Қазақ әдет-ғұрып құқығы бойынша табылған зат егер белгілі бір мерзім ішінде иесі келмесе оны тапқан адамның меншігі болып есептеледі. Затты тауып алған адам халықтың ортасына барып, ол туралы дауыстап айтуы тиіс [4, 43 б.]. Ал кімде-кім затты тауып алғаннан кейін оны пайдалану үшін жасырып қалса, кейін оның иесі табылып, затты одан қайтарып алса, затты тауып алған адам туралы ауыл (ел) теріс пікірде болады [8, 271–272 бб.]. Бірақ Гродеков өз кітабында бұған қарама-қарсы пікір айтқан еді. Ол табылған зат туралы егер куәлар болса ғана жариялауы тиіс, ал егер куәлар жоқ болса, табылған зат оны тапқан адамның меншігіне айналады дейді [9, 121 б.]. Ал Баллюзектің айтуына қарағанда табылған затты немесе біреудің малын иемденіп алған адам ұры қандай кінәлі болса, ол да сондай кінәлі деп есептейді [10, 114 б.]. Гродеков табылған зат оны тапқан адамның меншігіне айналуы үшін 1 айдан 3-жылға дейінгі мерзім бекітілген дейді [2, 121–122 бб.]. Кейбір әдет-ғұрыптарға сәйкес табылған затты 1 жыл өтпейінше пайдалануға болмайды. Ал егер заттың меншік иесі табылса, зат сол күйінде қайтарылуы тиіс. Табылған затты тауып алушы қайта жоғалтып алса, бүлдіріп алса жауап бермейді. Егер қасақана бүлдірсе, кейін меншік иесі табылса, әдет-ғұрып құқығының келтірілген зиянның орнын толтыру туралы ережелеріне сәйкес жауап береді. Заттың меншік иесі оны тауып алған адамға сүйінші ақысын беріп, ол затты сақтауы бойынша барлық шығындарын төлеуі тиіс.

Дәстүр бойынша сүйіншінің нақты көлемі бекітілмеген. Ол тараптардың келісімі бойынша немесе билер сотының шешімімен анықталатын. Мякутин өз еңбегінде сүйінші заттың құнының $\frac{1}{4}$ -тен $\frac{1}{8}$ бөлігіне дейінгі мөлшерде болған дейді [11, 41 б.]. Егер зат табылған кезде куәлар болған болса, олар затты бөліп алады. Ал егер зат бөлінбейтіндей болса, оны “жолы үлкен” адамға, кейін жасы үлкен адамға, кейін қонаққа немесе дін адамына, ал егер бәрінің жасы бірдей болса, онда үйленген, отбасы бар адамға береді. Бұл туралы Гродеков: егер жолаушылардың ең жасы кішісі шапан мен төбетей тауып алса,

басқалардың талап етуі бойынша табылған заттарды жасы үлкен адамға береді. Егер бәрінің жасы бірдей болса, ақсүйек өкіліне, егер ол болмаса, қонақ адамға, егер ол да жоқ болса, молдаға, молда болмаса үйленген, отбасы бар адамға береді, егер жолаушылардың бәрі үйленген, отбасы иелері болса, ең ерте отбасын құрған адамға беретін.

Ал кездейсоқ қосылып кеткен мал туралы айтсақ, ол малдың иесіне немесе қойшыға тиесілі болады. Бұл туралы Гродеков: “Пригульный скот (буралкы) достается вообще пастуху. Жадный хозяин может его требовать себе на том основании, что его скот привел приблудную скотину”, – деп жазды. Бірақ Самоквасов өз еңбегінде егер кімде-кім тауып алған малды аштан өлтірсе, кейін оның иесі табылса, ол малдың құнын төлеуі тиіс. Бірақ қойларға қатысты бір өзгешелік болды. Қойды тауып алған адам өзіне оның қозысын қалдыра алды. Ал қойдың өзін иесі табылса, қайтаратын. Бірақ егер ол табылған қойдың басылған таңбасы бүлінсе, қой иесіне төлімен бірге қайтарылады деген еді.

Қазақстан патшалық Ресейге қосылғаннан кейін адасқан мал міндетті түрде ол туралы жариялау үшін басшылыққа жеткізілуі тиіс болды.

Меншікке ие болу сондай-ақ төлін алу, өнімін алу, қайта өңдеу және біріктіру арқылы жүзеге асырылады. Көшпендінің өмірі негізінен малмен байланысты болғандықтан малдың төлін алу жолымен меншік құқығына ие болу қазақтарда ерекше роль атқарды.

Дәстүрлі қазақ қоғамында малға қатысты сауын дәстүрі кеңінен қолданылды. Оның мәні жағдайы нашар руластарға малды пайдалануы үшін тегін беруде болды. Патриархалдырулық қауымның ыдырауы жағдайында бұл дәстүр феодал қазақтардың кедейлерді қанаушылығы сипатын иеленді. Малсыз қалған қазақ көмек сұрап өзінің бай туысқанына баратын. Ол оған біршама мал беретін және оның сақталуына жауапкершілік жүктейтін. Осының төлемі ретінде кедей сауын алатын, яғни малдың өнімдерін пайдалану, кейде оның төлін алу құқығына ие болатын.

Мұрагерлік. Қазақ әдет-ғұрып құқығы бойынша мұрагерлік құқық туралы мәліметтер қарама-қайшылықты болып табылады. Бірақ барлық деректерге арқау болатын қағида – мұра қалдырушының барлық мал-мүлкі әрқашан өз руында қалатын. Сондықтан қазақ әдет-ғұрып құқығында өсиет жазу деген болған жоқ. Мұралық мүлік барлық балалар арасында тең бөлінеді. Егер әкесі балаларының біреуіне мұралық мүліктен үлес қалдырмаса, ол билер соты арқылы мұралық үлесін даулап алуға құқылы болды.

Мұрагерлік құқықтың субъектісі ретінде әйелдердің жағдайы өзгеше болды. Көптеген деректерде әйелдер құқық субъектісі бола алмайды дейді. Және оған дәлел ретінде “аға өлсе, жеңге мұра” деген құқықтық принципті келтіреді. Оның үстіне Н. Гродеков: “Наследство никогда не достается дочери, потому что она всегда выходит в дальний род”, – деп жазады. Сондай-ақ өзінің аталмыш еңбегінің тағы бір жерінде: “Невыданную дочь присоединяют к тому, за кого еще не дали калыма, для того, чтобы из полученного за сестру калыма он уплатил калым за свою невесту”, “если остаются два неженатых сына и одна дочь, а имущество мало, то одному сыну дают имущество, а другому дочь”, – деген еді.

Қазақ әдет-ғұрып құқығына тән тағы бір сипаты: мұраның құрамына активпен бірге бүкіл пассив те кіретін. Яғни мұрагерге мұра қалдырушының мал-мүлкімен бірге достық байланыстары да, қастық байланыстары да (кек алу, құн дауы, т.б.) мұраға қалатын. Мұралық мүлікті бөлу өлген адамды жерлегеннен кейін бірақ болатын. Мұрагерлер мұраны қабылдап алғаннан кейін алған мұралық мүліктің көлемінде мұра қалдырушының қарыздарын өтеуі тиіс.

Меншік құқығына ие болу әрқашан бұл құқықтың басқа субъектінің құқығының тоқтатылуымен байланысты болғандықтан, меншік құқығының тоқтатылу әдістеріне меншік құқығына ие болу әдістері есептеледі. Ал меншік құқығы түпкілікті түрде тоқтатылуы үшін меншік құқығының объектісі болып табылатын зат жойылуы тиіс. Қазақ әдет-ғұрып құқығында біздің қазіргі күнгі құқыққа белгісіз меншік құқығының

түпкілікті тоқтатылуының тағы бір әдісі болған. Ол – егер затқа басқа ешкім меншік құқығын иеленгісі келмесе, меншік иесінің ол затқа меншік құқығы тоқтатылады. Бұл қазақ әдет-ғұрып құқығының иесіз заттар ұғымын мойындауымен түсіндіріледі.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. *Материалы по истории государства и права Казахстана / под ред. Сартаева С.С. – Алматы, 1994. – С. 97.*
2. *Проблемы казахского обычного права./ коллективная монография. Под. ред. С.З. Зиманова. – Алматы: Наука, 1989. – 159 с.*
3. *Культелеев Т.М. Уголовное обычное право казахов. – Алматы, 1955. – С. 190.*
4. *Фукс С.Л. Обычное право казахов в XVIII первой половине XIX века. – Алматы: Наука Каз ССР, 1981. – 264 с.*
5. *Гродеков Н. Киргизы и каракиргизы Сыр Даринской области. – Ташкент, 1889. – Т. I. – С. 147.*
6. *Самоквасов Д.Я. Сборник обычного права Сибирских инородцев. Обычай киргизов. – Варшава, 1876. – С. 268.*
7. *Левшин А.И. Описание киргиз-кайсацких или киргиз-казацких орд и степей. – СПб., 1832. – Ч. III. – С. 465.*
8. *Баллюзек Л.Ф. Народные обычай, имевшие, а отчасти и ныне имеющие в Малой киргизской орде силу закона // Записки Оренбургского отдела ИРГО. – Казань, 1871. – Вып. II. – С. 153–154.*
9. *Маковецкий П.Е. Материалы для изучения юридических обычаев киргизов. Материальное право. – Омск, 1886. – Вып. I, II. – 254 с.*
10. *Словохотов Л.А. Народный суд обычного права киргиз Малой орды // Труды Оренбургской ученой архивной комиссии. – Оренбург, 1905. – Вып. XV. – С. 169.*

*к.и.н., профессор Кадиркулова Г.К.
Анет Д.Б. магистрант 2-го курса Академия Кайнар*

ЗАРОЖДЕНИЕ ИНСТИТУТА ПРЕЗИДЕНТСТВА В МИРОВОЙ ИСТОРИИ

Аннотация

Власть – это явление социальное. Необходимость власти вызвано объективной потребностью в регуляции социальных отношений, координировании не всегда совпадающих интересов и потребностей людей с помощью всевозможных средств. Власть же координирует эти интересы, регулирует отношения между людьми. Вместе с тем такое начало может быть и конструктивным, и разрушительным. Так, управление властью может реализовываться вопреки интересам управляемых, путем манипуляции массовым сознанием.

Ключевые слова: социальное отношение, демократическое государство, многовекторность, институт президентства, институт главы государства, социальный институт.

Abstract

Power is a social phenomenon. The need for power is caused by an objective need for regulating social relations, coordinating the not always coinciding interests and needs of people with the help of various means. The government coordinates these interests, regulates relations between people.

However, such a beginning can be both constructive and destructive. Thus, the management of power can be realized against the interests of the governed, by manipulating the mass consciousness.

Key words: social relations, democratic state, multi-vector, presidency institute, head of state institute, social institute.

Аңдатпа

Билік қуатты әлеуметтік құбылыс. Билікке деген қажеттілік әлеуметтік қатынастарды реттеудің объективті қажеттілігінен, әр түрлі құралдардың көмегімен адамдардың мүдделері мен қажеттіліктеріне сәйкес келмеуі мүмкін. Үкімет осы мүдделерді үйлестіреді, адамдар арасындағы қарым-қатынасты реттейді. Дегенмен, мұндай бастама сындарлы және деструктивті болуы мүмкін. Мақалада, билікті басқару бұқаралық санадан айла-амал арқылы басқарылатын адамдардың мүдделеріне қарсы іске асырылу мүмкіндігі айтылады.

Түйін сөздер: әлеуметтік қатынастар, демократиялық мемлекет, көп векторлар, президенттік институт, мемлекеттік институттың жетекшісі, әлеуметтік институт.

Власть возникла с появлением человеческого рода и в той или иной форме всегда сопутствовала развитию человеческого общества. У кочевых народов первоначально появилась семейно-родовая форма власти, а с развитием оседлости постепенно появилась племенная власть. Еще античные мыслители обращали внимание и на необходимость существования власти как механизма общения между людьми, регулятора общения, господства и подчинения между управляющими и управляемыми [1, с.12],

Аристотель в своем труде «Политика» писал о необходимости власти для поддержания неделимости и сплоченности государства и общества. «Политика»-аристотелевский трактат о государстве, содержащий начала социальной и политической философии, политологии, а также теории управления [2, с. 376]. Власть содействует удовлетворению частных и групповых интересов, в связи с чем она выступает главным объектом борьбы и взаимодействий различных групп, частных лиц, партий и т.д.

Идея целесообразности механизма государственной власти находит развернутое обоснование в теории «общественного договора» [3, с.74].

Вообще власть – это явление социальное. Необходимость власти вызвано объективной потребностью в регуляции социальных отношений, координировании не всегда совпадающих интересов и потребностей людей с помощью всевозможных средств. Власть же координирует эти интересы, регулирует отношения между людьми. Вместе с тем такое начало может быть и конструктивным, и разрушительным. Так, управление властью может реализовываться вопреки интересам управляемых, путем манипуляции массовым сознанием [4, с.35]. Управление, считает Б. Краснов, шире, чем власть [5, с.80].

Почти все идеи и концепции политической власти, а также самих определений категории «власть», связаны, как правило, с необходимым порядком и согласием между людьми, управлением и рациональным регулированием человеческих отношений [6, с.52]. Цель власти состоит в том, чтобы «минимизировать напряжение, конфликты» [7, с.12]. Там, где «легитимность власти не бесспорна, наступает беззаконие и опасность революционных потрясений» [8, с.113].

В связи с чем индивиды признают власть законной? М. Вебер в свое время обосновал классическую теорию, разъясняющую социокультурные основания легитимности власти [9, с.299]. Государственная власть в тоже время обладает монополией на принуждение [10, с.143].

Первоначально теория разделения властей была естественным следствием и результатом развития вопроса обеспечения естественных прав человека. Естественные права человека были непосредственно связаны с необходимостью определения места и роли государственной власти в реализации прав, интересов и нужд граждан страны. Дж. Локк считал, что

определение места государственной власти состоит в задаче ограничения политической власти. Власть монарха, местных феодалов требует разграничения и четкого определения рамки их распространения и ограничения. Введение определенных рамок действия власти требовало формирования норм и правил взаимоотношений между государством, гражданами, политическими группами. Необходимо напомнить, что период Нового времени характеризовался монопольной властью монарха над государством и монопольным правом принятия важнейших политических решений. Всевластие и деспотизм правителя вызывал значительные народные волнения и недовольства. Ученые рассматривали различные возможности и методы ограничения власти монарха и феодалов. Необходима была теория или концепция, которая обосновала бы возможность недопущения и предотвращения концентрации всей полноты власти в руках одного правителя и его приближенных [11, с.55].

Основным элементом деятельности демократического государства, является принцип разделения властей. Разделение властей является свойственным признаком правового государства, гарантией его функционирования. Оно обеспечивается установленным механизмом «сдержек и противовесов». Идея высказывалась Аристотелем, теоретически была сформирована и обоснована Джоном Локком (1632–1704 гг.) [12, с.45]. В классическом виде она была разработана Шарлем Луи Монтескье (1689–1755 гг.) [13, с.15] и в ее современной форме – Александром Гамильтоном, Джеймсом Мэдисоном, Джоном Джеем, которые являлись авторами серии статей, выходивших под общим заголовком в ведущих газетах Нью-Йорка («Федералиста») в период обсуждения американской Конституции 1787 г., в которых пропагандировалось единство США на основе федерации.

Принцип разделения властей исторически признан как основной принцип устройства и функционирования государственного механизма государств мира. Теоретической основой данной политико-правовой доктрины послужили концепции естественного права и общественного договора.

Как правило, государственная власть природе едина. Обосновывая синхронность, согласованность действий ветвей власти, Ш.-Л. Монтескье моделирует систему и противовесов между различными ветвями власти. Джон Локк формулирует право исполнительной власти созывать и распускать законодательный орган; Монтескье доказывает необходимость наделения исполнительной власти правом отмены решений представительного учреждения, обосновывает необходимость запрета законодателям вмешиваться в непосредственную деятельность исполнительного органа.

В настоящее время обосновано создание конкретных правовых элементов механизма взаимных сдержек и противовесов во взаимоотношениях разных ветвей власти. На всех этапах конституционного процесса исследование данной проблематики в теоретическом и в практическом плане осуществлялась с учетом конкретных исторических, политических, правовых, духовных, социальных, культурных особенностей государств мира.

Следует учесть мнение европейских юристов, которые, обобщая опыт конституционализма в Старом и Новом Свете склонялись к однозначному выводу: очень сложно на практике осуществить принцип равновесия властей в чистом виде.

Концепция разделения властей в Республике Казахстан на практике стала осуществляться с момента принятия Конституции 30 августа 1995 года. Был многотрудным проект Конституции, он широко обсуждался в СМИ в обществе.

Теорией и практикой государственного строительства доказано, что исполнительная власть носит подзаконный характер. Действия и нормативно-правовые акты государственных органов управления исполнительной власти зиждутся на нормах закона, направлены на исполнение закона, противоречия должны быть исключены. Универсальный характер выражается в том, что исполнительная власть, ее органы действуют в непрерывном режиме

и распространяются на всю территорию государства. В этом заключается специфическая особенность исполнительной власти от законодательных и судебных органов.

Предметный характер означает, что исполнительная власть, отличается от двух других ветвей власти, от законодательной и судебной, главным образом содержанием, поскольку опирается на такие ресурсы власти, как кадры, материальные, финансовые и иные ресурсы, оперирует конструктивным механизмом моделей служебной карьеры, продвижений и системы поощрений.

В арсенале исполнительной власти, таким образом находятся мощные ресурсы власти. Все названные признаки, и главным образом предметный, «силовой» характер исполнительной власти дают все основания полагать, что вероятна узурпация всей полноты государственной власти органами исполнительной власти. В данном контексте весьма важно задействовать в полную силу конструктивную систему сдержек и противовесов, действенные механизмы и рычаги политической ответственности двух других ветвей власти. Законодательная ветвь власти в качестве основных механизмов использует развитое законодательство – правовые законы, судебная ветвь власти – такие действенные институты как судебный контроль и конституционный надзор. Таким образом, поддерживается баланс, и исполнительная власть выступает как равноправная, но подзаконная ветвь государственной власти.

Исполнительная власть представляет собой многовекторную социальную совокупность, с определенным составом структурных частей. В соответствии с данным положением неоспоримым является положение о том, что изменения в разных сферах государственной и общественной жизни проецируют модель модернизации роли и функций государства.

В условиях глобализации, как показывает практика современных государств мира, очень важно обеспечении синхронности деятельности различных властных институтов в конституционной системе разделения власти. Данная стабильность и синхронность обеспечивается благодаря разумному балансу взаимоотношений. Очень важно иметь ввиду, что гарантией эффективного взаимодействия различных ветвей власти является полноценный общенациональный консенсус по вопросу о целях и путях развития данного общества, единство и стабильность властвующей элиты. Напротив, если нет этих условий, то возрастает вероятность нарушения баланса ветвей власти, создаются объективные предпосылки к их противостоянию. Наступает кризис политической власти, что, в свою очередь, нарушает стабильность основного закона.

Резюмируя изложенное, отметим, что государственным (конституционным) правом развитых демократических государств обоснована и задействована конструктивная, эффективная система сдержек и противовесов во взаимоотношениях ветвей власти. Таким образом, законодательная деятельность «первой власти», представительной, действующей от имени и во благо народа – парламента – обеспечивается конституционным контролем, осуществляемым судебными и квазисудебными институтами конституционного надзора. В контексте изложенного представительные органы в комплексе своих полномочий не имеют права вмешиваться в оперативную работу правительства. Что касается второй ветви власти, то исполнительная власть, в свою очередь, имеет полномочия издавать нормативные акты законодательного характера, которые, однако, могут быть заблокированы законодателями при условии квалифицированного большинства в две трети депутатских голосов. Конституционным законодательством многих демократически развитых государств предусматривается норма о том, что парламентом может быть возбужден импичмент в отношении главы правительства.

Концепция разделения властей в Республике Казахстан на практике стала осуществляться с момента принятия Конституции 1995 года.

Специфической чертой конституционной системы разделения власти в Республике Казахстан является роль, которую исполняет президент республики – институт государственной власти, призванный осуществлять согласованное функционирование всех ветвей власти с эффективным использованием системы сдержек и противовесов.

Важнейшие тезисы, существенные положения теории разделения властей:

- разделение властей фиксируется конституцией;
- все власти равны и автономны, ни одна из них не может быть ликвидирована любой другой;
- судебная ветвь власти функционирует независимо от политического влияния, судьи имеют право длительного пребывания в должности. Закон может быть признан недействительным, если он противоречит конституции.

Такое разделение властей в государстве сформирована необходимостью обосновать такое устройство государства, которое исключало бы возможность узурпации власти любым органом государства, кем бы то ни было вообще. Сначала она была направлена на обоснование ограничения власти короля, а затем стала применяться как теоретическая и идеологическая база борьбы против всяких форм диктатуры, опасность которой – постоянная общественная реальность. Единственным средством против тирании может быть только разделение властей. Результатом исторического, политического, культурного, социального развития современных государств является формирование института президентства.

Формирование института президентства – это довольно продолжительный исторический процесс и в каждой стране конституционный статус президента определяется по-разному. Само понятие института президентства можно рассматривать в различных отраслях науки, например, как правовой институт, как политический институт, как историко-политический институт. При этом каждая отрасль науки даст свое определение институту президентства. В научной литературе существуют различные точки зрения к определению самого термина. В связи с тем, что в юридической науке по сей день, не имеется четкого определения термину «институт президентства» и каждое определение в той или иной мере является правильным, но при этом его можно оспорить по каким-либо отдельным воззрениям, мы решили необходимым рассмотреть каждый термин отдельно.

В первую очередь необходимо выяснить определение термина «институт». Институт (от латинского «Institutum» – установление) – устойчивый комплекс формальных и неформальных правил, принципов, норм, установок, регулирующих различные области политической деятельности и организующих их в систему ролей и статусов, образующих политическую систему, такое общее определение можно вывести, суммируя все данные нам дефиниции толковыми словарями к вышеназванному термину. В научной юридической и общественно-политической литературе понятие «института» рассматривается в различном смысле этого слова. Наиболее распространённые названия «институт государственности», «институт главы государства», «институт чрезвычайного положения», «институт марксизма-ленинизма», «социальный институт», «политический институт», «институт президентства» и многие другие.

Логичного перевода термина «институт президентства» с латинского языка не имеется. По этой причине, нам необходимо изучить определения выдвинутые правоведами в разных научных трудах и в разное время для подведения итога и выведения на наш взгляд самого правильного определения термину «институт президентства».

Многими авторами допускается определенная неточность, и в научной литературе нет четкого разграничения между понятиями «институт президентства» и «институт президента». Институт президентства – это, во-первых, правовой институт, включающий в себя совокупность властных полномочий президента в сфере государственного управления, основанных на конституционных нормах, во-вторых, это система конституционных норм,

предметно и функционально определяющих правовой статус выборного главы государства, регулирующих его положение в системе разделения властей.

При рассмотрении дефиниций мы не можем заметить их схожести. При этом каждый вывод о сущности института президентства является правильным и имеющим право на существование.

При анализе сущности института президентства, нельзя забывать, что сущность (от латинского «essentia») — смысл данной вещи, то, что она есть сама по себе, в отличие от всех других вещей и в отличие от изменчивых, под влиянием тех или иных обстоятельств, состояний вещи. То есть отличие института президентства от других правовых и политических институтов. Таким образом, можно сделать вывод, что сущность института президентства заключается в его различии от других правовых институтов допустим по властным полномочиям основанных на конституционных нормах.

Изучив в сравнительном ракурсе полномочия Президента и Парламента Республики Казахстан, правомерно сделать вывод, что основываясь на конституционных нормах в Республике Казахстан полномочия Президента широки, и он обладает независимостью от каких-либо других государственных органов власти.

Исследовав определение термина «институт президентства», мы пришли к выводу, что данный термин может, рассмотрен в разных отраслях науки и при этом каждая отрасль даст свое определение данному термину в зависимости от особенностей предмета изучения науки. При этом даже в узкой научной отрасли, как юридическая наука несмотря на широкое изучение института президентства нет единого и четкого определения данному термину. Каждый исследователь, основываясь на изученном материале дает свое определение термину «институт президентства», которое нельзя назвать неправильным в корни, как и нельзя, назвать полным и единственно правильным. По этой причине, мы попытались дать свое определение термину институту президентства, в котором постарались учитывать на наш взгляд все аспекты данного института.

Президентское правление выступает наиболее оптимальной формой правления для стабильного, безопасного и устойчивого развития государства. Необходимо отметить, что институт президентства является одним из наиболее актуальных объектов научно-теоретического и практического анализа исследователей многих научных дисциплин, связанных с государственным управлением, развитием экономической и социальной сферы государства. В целом, институт президентства прошел долгий и сложный путь политического и исторического развития, является результатом эволюции политической мысли, культуры и сознания. В институте президентства отражается совокупность политических, правовых, социальных изменений и достижений. Среди различных концепций института президентства необходимо выделить наиболее значительные теории, которые способствовали утверждению президентской системы управления государством. В качестве главного вывода следует выделить то, что институт президентства является результатом появления теории и практики разделения властей.

На ранних этапах формирования государства, института президентства, выявились две основные тенденции, направления развития теории: Во-первых, сосредоточение власти в руках одного правителя, который стоит над системой разделения власти. Исполнительная, судебная, законодательная власти объединяются и контролируются единым правителем. Во-вторых, концентрация всей полноты власти в одном институте. Передача ответственности, полномочий, права принятия окончательного решения фиксируется на одной из ветвей власти. Разделение способствует законодательному и конституционному установлению верховенства одной власти в государстве. Теория разделения властей непосредственно связана с общей целью строительства демократического государства, с сильной системой государственного управления и власти. Следует отметить, что система разделения властей

используется в качестве механизма и практического повышения эффективности государственной власти, увеличения ответственности государственных органов и институтов за свои действия и функции. Особо важным является вывод о месте и роли правителя, президента в системе государственной власти. Именно исследование возможностей разделения единой государственной власти с целью повышения ее эффективности, обеспечения прав граждан, недопущения самовластия, злоупотребления ее в интересах только одних групп лиц, способствовало четкому определению места и роли лидера, правителя государства. Теория разделения властей является одним из важнейших достижений политической мысли, которая способствовала не только возможности установления демократического правления в государстве, но и определила условия развития президентской формы правления.

Реализацию принципа разделения властей всегда сопутствует свобода средств массовой информации.

В конституции многих стран мира отмечают форму правления. Если в конституции нет специальной главы о форме государства, то соответствующие нормы обычно помещаются в раздел, закрепляющий основы конституционного строя [14, с.24].

В зависимости от формы правления существуют две основные разновидности главы государства – монарх и президент. Различают их по способу замещения поста главы государства.

Монархия – есть форма правления, где глава государства – монарх владеет особым юридическим статусом: его полномочия носят первичный, производный от какой-либо другой власти в государстве характер, он приобретает свой пост, как правило, по наследству и занимает его пожизненно. (Монарх в каждой стране именуется по-разному – император, король, султан и т. п.).

Республика (президент, парламент, правительство) – есть форма правления, где высшие органы государства являются выборными и сменяемыми. Главное отличие президента республики от монарха в том, что должность президента выборная. Президенты избираются различными способами. В частности, путем голосования в парламенте (Албания, Венгрия, Турция, Словакия, Чехия и др.). Президентом, как правило, становится приобретшее относительное большинство голосов.

Президент страны, избранный парламентом не всегда в состоянии противостоять законодательной власти, поскольку он получает свои полномочия не от избирателей, а от депутатов.

В некоторых странах, которые ориентировались на социализм президенты ранее избирались съездом правящей партии (Конго). В отдельных случаях президенты объявлялись пожизненными (КНДР, Тунис, Уганда, Экваториальная Гвинея и др.).

Пожизненным президентом был И. Броз Тито в Югославии. В конституции которой говорилось, что президент избирается, но это правило не распространяется на Тито.

Институт президентства появился в XVIII веке, а термин «президент», происходящий от латинского слова «praesidens» и означающий «сидящий впереди» был известен со времен Древнего Рима. Исторически родиной президентства является США. В Америке президент в одном лице является и главой государства, и главой правительства.

Впоследствии этот институт получил свое развитие (20-й век), это эпоха крушения колониального режима и создания суверенных государств. В настоящее время более 70% существующих на земле стран имеют в качестве главы государства президентов. Эта цифра отражает масштабность распространения президентства в современном мире. В различных государствах президенты как высшее должностное лицо имеют неодинаковые пределы компетенции. Они имеют свои специфические особенности, отличаются своей разновидностью республиканской формы правления.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Зяблова Е.Ю. *Личность и власть в спектре адаптационных и конфронтационных процессов* : Автор дисс ... канд. соц. наук: Хабаровск, 2012. – 32 с.
2. Аристотель. *Соч.* В 4 Т. М., 2014. Т. 4.; Доватур А.И. «*Политика*» Аристотеля// Аристотель. *Сочинения*: В 4-х т. Т. 4 / Пер. с древнегреч.; Общ. ред. А.И. Доватура.– М.: Мысль, 2011. – 830 с.
3. Гоббс Т. *Сочинения*. – М., 1991. Т. 2. – 736с. Серия: *Философское наследие*. Переводчик: Н. Федоров, А. Гутерман. – М., Издательство: «Мысль».
4. Краснов. Б. И. *Власть как явление общественной жизни. Социально-политический журнал*. – 2014. – №11.
5. Краснов. Б. И. *Теория власти и властных отношений. Социально-политический журнал*. – 2013. – №3–6.
6. *Политология. Учебное пособие для Высших Учебных Заведений. Под ред., Г.В. Полуниной*. – М., «Акалис» 2015. – 279 с.
7. Ильин В.В. *Власть. Вестник МГУ, Сер12., Социально-политические исследования*, – 2017. –№3.
8. Шаран. П. *Сравнительная Политология; Ч.1.*, – М., 2013. – 312 с.
9. Вебер. М. *Избранные произведения*. – М., Прогресс. 2012. – 274 с.
10. Белов Г.А. *Кентавр. Институциональная система политической власти// Право*. – 2017. –№4. – С.124–130.
11. Соловьёв В.С. *Сочинения в 2 томах*. – М., 2016. Т. 1. – 495 с.
12. Локк Д. *Избранные философские произведения. Т.2*. – М., 2011. – 615 с.
13. Авиркин Н.М. *Монтескье*. М.: Мысль, 2012. – 116 с. <http://www.allbest.ru/>
14. Протасов В.Н. *Проблемы теории права и государства: Вопросы и ответы*. – М., 2014. – 318 с.

*Кобегенова Гульмира Жеделбаевна
КГУТИ им. Ш. Есенова, г.Актау, k_gulmira76@mail.ru*

РАЗВИТИЕ ИНСТИТУТА ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА КАК ОСНОВА ПРАВОВОГО ГОСУДАРСТВА

Аннотация

В статье рассматриваются конституционно-правовые основы институтов гражданского общества. Автор анализирует формы непосредственного осуществления гражданами политической государственной власти, а также систему экономических, политических, организационных и юридических гарантий прав и свобод граждан.

Ключевые слова: государство, граждане, гражданское общество, государственные органы, права и свободы граждан.

Аңдатпа

Мақала азаматтық қоғам институттарының конституциялық және құқықтық негіздерін талқылайды. Автор саяси мемлекеттік биліктің азаматтарының тікелей жүзеге асыру нысандарын, сондай-ақ азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының экономикалық, саяси, ұйымдастырушылық және құқықтық кепілдіктері жүйесін талдайды.

Түйінді сөздер: мемлекет, азаматтар, азаматтық қоғам, мемлекеттік органдар, азаматтардың құқықтары мен бостандықтары.

Abstract

The article discusses the constitutional and legal foundations of civil society institutions. The author analyzes the forms of direct implementation by citizens of political state power, as well as a system of economic, political, organizational and legal guarantees of the rights and freedoms of citizens.

Keywords: state, citizens, civil society, state bodies, rights and freedoms of citizens.

За период независимости в суверенном Казахстане было сделано немало: проведены политические реформы, которые заметно повысили авторитет Республики на международной арене, созданы уникальные институты системы государственного управления и законы, которые направлены на защиту прав граждан и интересов бизнеса, наблюдаются реальные успехи в социальной сфере. Известно, что одним их основополагающих принципов демократического государства является сильное и развитое гражданское общество. Также развитое гражданское общества является гарантией существования правопорядка.

Гражданское общество – сфера автономной активности человека, преследующего свои частные цели. При этом все участники социального общения выступают как свободные и формально равные субъекты, реализующие и защищающие свои интересы. А правовое государство представляет собой институцию гражданского общества. При его отсутствии государство неизбежно утрачивает правовое качество, ибо правоотношения возникают только между автономными частными лицами свободными собственниками [1].

Формированию гражданского общества с автономной личностью способствовали три эпохи культурного развития: Возрождения, реформации, просвещения. Результатом этих идейно-политических движений стало провозглашение принципов ограниченного правления, всеобщего равенства перед законом и судом, необходимости ликвидации сословных различий и верховенства, индивидуальных прав и свобод. Реализация этих политических идеалов произошла в ходе буржуазных революций XVII–XVIII вв., которые завершили процесс перехода к гражданскому обществу. Для XIX–XX вв. характерно многообразие подходов к анализу государственно-правовых явлений в силу усложнения отношений между государством и обществом, заметное возрастание роли права в регулировании социальных процессов, формирование международных стандартов как во взаимоотношениях между государствами, так и между личностью и властью. В значительной степени это было связано с самоорганизацией гражданского общества, повышением его самодостаточности благодаря появлению политических партий, общественных движений и гражданских инициатив. Данные изменения не обошли стороной и казахский край. В конце XIX – начале XX вв. казахская интеллигенция отстаивала фундаментальные демократические принципы, добивалась установления в крае правового строя, предоставления политических прав гражданам страны, выдвигала идеи свободы. По их мнению, гарантом всех свобод в государстве является Конституция. Существенный вклад в анализ и эволюцию понятия «гражданское общество» внес один из видных казахских юристов того времени – Ж. Досмухамедов.

В XVII–XVIII веках в государствах Западной Европы, в результате активной деятельности граждан, появляется новый вид отношений между личностью и государством гражданское общество. В данном обществе люди подчиняются законам государства, но и государство учитывает индивидуальные интересы личности. Ж. Досмухамедов был уверен, что концепция гражданского общества неразрывно связана с идеей индивидуальной свободы, неоспоримой ценности каждой отдельно взятой личности [2].

Основополагающим условием формирования и развития демократических моделей государства и гражданского общества выступает индивидуализм, основанный на отождествлении личной свободы и частной собственности. Мыслитель приходит к мнению, что признание ценности личности как таковой, приоритет ее прав и свобод неразрывно связаны с ответственностью этой личности перед обществом в целом и отдельными его индивидами в частности [3].

В настоящее время понятие гражданское общество нашло отражение в Конституции Республики Казахстан. В преамбуле действующей Конституции записано: «Мы, народ Казахстана, объединенный общей исторической судьбой, созидая государственность на исконной казахской земле, осознавая себя миролюбивым гражданским обществом, приверженным идеалам свободы, равенства и согласия принимаем настоящую Конституцию» [4].

Понятие гражданского общества в основном законе нашей страны представлено на первом месте, что еще раз подтверждает значимость данного понятия.

Сегодня под гражданским обществом считается:

- 1) отделенная от государства структура, состоящая из множества ассоциаций, добровольных объединений;
- 2) сфера реализации общественных интересов, находящихся вне непосредственной деятельности государства;
- 3) совокупность людей, строящих определенные отношения без вмешательства государства, на основе свободы выбора.

Гражданское общество реализуется на основе трех его составляющих: экономической, политической и духовной сферах общества. Основным звеном, базой развития гражданского общества и идеологически и практически могут выступать в различные периоды разные сферы. Тем самым, современное гражданское общество есть результат длительного исторического развития. Понятие «гражданское общество» означает такое состояние социума, при котором создаются условия для соблюдения прав и свобод, развития гражданской и политической активности, реального участия граждан в политике. Становление гражданского общества взаимосвязано с формированием правового государства. Гражданское общество и правовое государство, взаимодействуя между собой, образуют сферу публичной политики.

Интересы демократии диктуют необходимость плюрализации общественных сил (партий, движений, объединений и формирований граждан) в процессе выработки норм естественного права и в ходе взаимного их влияния на государство. Главными политическими объединениями в борьбе за власть и удержание власти в современном обществе выступают политические партии.

Большая роль принадлежит профессиональным союзам, объединениям по возрастному и половому признаку. Сформированные такие организации упрощают выявление интересов разных групп населения, поиск лидеров, способных воплощать волю граждан в жизнь. Однако такая множественная (плюралистическая) демократия возможна только в свободном обществе свободных людей. Гражданское общество вырастает из чувства социальной ответственности – стремления гражданина самостоятельно, либо в кооперации с другими гражданами брать на себя решение своих и общих проблем, не перекладывая их на государство [5].

Социальный прогресс в Казахстане невозможен без ответственного гражданского общества, умеющего критиковать и контролировать власть, заставляющего работать ее в своих интересах. Поэтому государство должно не «управлять» добровольными объединениями граждан, а поддерживать их, расширяя возможности их участия в государственных делах. Достойное существование человека это его свобода, благополучие, безопасность и возможность развивать свои способности. Государство является инструментом для достижения

этих целей. Основной принцип такого общества: государство для человека, а не человек для государства. И только свободное государство может обеспечить благосостояние и безопасность своих граждан, получить перспективу динамичного развития в XXI веке.

В настоящее время в Казахстане гражданские движения переживают настоящий бум: в стране существуют и конструктивно работают тысячи гражданских объединений и союзов. Возникают все новые профессиональные, молодежные, экологические, культурные и иные объединения. В стране зарегистрировано свыше 22 тысяч некоммерческих организаций (НКО), из них 11 тысяч сосредоточены в городе Алматы. По данным государственной статистики, большой процент зарегистрированных НПО приходится на Алматы. Мегapolis в плане подъема и развития НПО объективно занимает лидирующие позиции. Это связано как с концентрацией гражданских институтов в южной столице, так и с тем, что здесь находилась и продолжает находиться львиная доля донорских организаций.

Важно отметить, что за время независимости Казахстана некоммерческому сектору были предоставлены всевозможные условия для развития. Однако следует указать и на тот факт, что во многих случаях количественный рост НПО опережает качественный. Далеко не все они ориентированы на отстаивание реальных интересов людей.

К институтам гражданского общества относятся не только политические партии, местные сообщества, профессиональные союзы, религиозные объединения, творческие, общественные и научные союзы и объединения, но и средства массовой информации. Именно гарантирование развития свободных СМИ позволит обществу встать на путь демократии, так как граждане смогут получать объективную информацию о происходящих в стране и за рубежом процессах. Велика роль СМИ в формировании общественного мнения, они наделены огромной властью, а власть строится на основе добровольного подчинения, согласования интересов.

Это и есть демократия. Таким образом, в решении ключевых задач формирования гражданского общества и важнейших социальных проблем все более значительную роль играют современные пресса, электронные средства массовой информации и интернет газеты [5].

Следует указать и на другой важный факт – свободное общество может быть построено только в рамках стабильной политической системы, которая исключает любой произвол и предполагает активную роль государства в создании экономического порядка, имеющего целью благосостояние для всех. Гражданское общество невозможно без признания свободы в качестве абсолютной ценности в жизни человека. Только свободное государство может обеспечить благосостояние и безопасность своих граждан и получить перспективу для дальнейшего динамичного развития. Характерной чертой развития Казахстана стало тесное взаимодействие между гражданскими институтами и государством. Одно из центральных мест здесь занимает про ведение общереспубликанских гражданских форумов. Они являются эффективной диалоговой площадкой для обсуждения имеющихся проблем и путей их решения на принципах равноправного партнерства и сотрудничества обеих участвующих сторон.

В гражданском обществе важное место отводится духовно-культурной жизни. Конституционно-правовые основы духовно-культурных отношений заключаются в регулировке общественной жизни. Для укрепления позиций гражданского общества государство заинтересовано в создании условий для оптимального развития духовно-культурной сферы личности, тем самым, развивая гражданскую активность, сознание и патриотизм. Важную роль в развитии духовно-культурных отношений играют наука и культура. Гражданственность не отрицает национальных особенностей граждан. Именно культура, обычаи, язык и традиции хранят в себе присущие той или иной нации, народности, этнической группе особенности. Из поколения в поколение казахи на генетическом уровне передавали такие качества, как: уважение к старшему

поколению, оказание помощи родным и близким, больным и нуждающимся, хорошее знание своей родословной, почитание семейных и исторических традиций. Особое внимание в Казахстане уделяется развитию казахского языка, что оказывает влияние на становление казахстанской гражданственности. Семья, образовательные структуры рассматриваются как важнейшие социальные институты, где формируются основы социально-нравственного, патриотического воспитания, а воспитание у граждан уважительного отношения к государственным символам страны рассматриваются как важное направление в формировании патриотизма граждан.

Гражданское общество завоевало свое право на физическое существование и политическую значимость благодаря определенной системе гарантий со стороны государства. В этом заключается взаимообусловленность и взаимозависимость гражданского общества и правового государства. Постепенное развитие правового государства, являющееся условием существования демократического строя, содержит в себе не только традиционное разделение власти на три ветви, но и дополняющее их разделение между гражданским обществом и государством. Для того, чтобы создать в Казахстане демократическое правовое государство, достаточно обеспечить выполнение в полном объеме действующей Конституции.

Развитие гражданского общества является важным условием для создания демократического, светского, правового и социального государства. Общественный прогресс, демократическое развитие, экономический подъем возможны только при активном участии граждан во всех важных сферах жизнедеятельности общества.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Венгеров А.Б. *Теория государства и права. Часть I.* М., 1995. – 298с.
2. Забих Ш.А. *Государственно-правовые взгляды Ж.Досмухамедова: Автореферат диссертации доктора юридических наук.* – Алматы, 2010. – 23 с.
3. *Теория государства и права. Курс лекций.* / Под. ред. М.Н. Марченко. – М.: «Зерцало», 1998. – 262с.
4. *Конституция Республики Казахстан от 30.08.1995 г.* //www.adilet.zan.kz
5. Арановский К.В. *Курс лекций по государственному праву зарубежных стран.* – М.: Прогресс, 2004. – 267с.

*м.ю.н., ст. преп. Конарбаева М. М.
магистрант Надирова Э. А.*

ПРАВОВОЙ МЕХАНИЗМ ЗАЩИТЫ ИНСТИТУТА ДЕТСТВА. ОПЫТ РК И ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН

Аннотация

Обеспечение защиты института детства относится к одним из глобальных проблем современности, в решении которых заинтересовано все мировое сообщество. Защита института детства является неотъемлемой составляющей, так как будущее нашего государства и всего мирового сообщества в нашем подрастающем поколении.

Ключевые слова: институт детства, права ребенка, несовершеннолетние, социальная защита, социальные службы

Аңдатпа

Балалық шақ институтын қорғауды қамтамасыз ету қазіргі заманның жаһандық проблемаларының бірі болып табылады, оны шешу бүкіл әлемдік қоғамдастыққа қызығушылық тудырады. Балалық шақ институтын қорғау – біздің жас ұрпаққа мемлекетіміздің және бүкіл әлемдік қауымдастықтың болашағынан бастап ажырамас бөлігі.

Түйін сөздер: институты, әлеуметтік қорғалуы, әлеуметтік қызметтер, кәмелетке толмаған баланы, баланың құқықтары

Abstract

Ensuring the protection of the institution of childhood is one of the global problems of our time. The whole world community is interested in the solution of this problem. The protection of the institution of childhood is an integral part, since the future of our state and the whole world community in our younger generation.

Keywords: institute of the childhood, right of the child, minors, social protection, social services

Следует признать, что ни одно государство в мире не может претендовать на роль образца в области соблюдения прав ребенка. Даже для самых демократичных и экономически развитых государств характерны рост преступности несовершеннолетних, наличие семей с низким жизненным уровнем, смертность детей из-за недостаточности медицинского обслуживания, рост беспризорных детей. Все эти факты доказывают невозможность разрешения детской проблемы только национальными средствами. Целью данной статьи является в рассмотрении правового механизма защиты института детства. Рассмотреть опыт РК и зарубежных стран.

По состоянию на 2010 год в Казахстане проживает 4 755 902 ребенка с рождения до 18 лет. Это дети дошкольного, школьного возраста и учащаяся молодежь. Детей сирот и оставшихся без попечения родителей — 42 тысячи. По сведениям Комитета, сегодня в стране вопросами детей и детства занимаются около 600 неправительственных организации. Примерный процент детей составляет 30% от общего числа населения Республики Казахстан. Поэтому Охрана прав и защита законных интересов детей – одно из основных направлений национальной политики Республики Казахстан.

Основными нормативно-правовыми актами, регулирующие правовое положение детей в Республике Казахстан являются Конституция РК, Гражданский Кодекс Республики Казахстан и Закон Республики Казахстан от 8 августа 2002 года “ О правах ребенка в Республике Казахстан”. Также существует сеть различных организаций для обучения и воспитания детей, действуют всевозможные службы по психологической, педагогической, юридической, медицинской поддержке детей. Из года в год увеличиваются бюджетные средства, выделяемые на образование, здравоохранение, социальное и культурное обеспечение детей.

Значительным событием в области защиты института детства стало принятие Конвенции о правах ребенка в 1989 году. Казахстан ратифицировал данную Конвенцию 8 июня в 1994 году, тем самым приняв на себя международные обязательства по исполнению своего законодательства в соответствии с Конвенцией. Таким образом, страна подтвердила необходимость правовой защиты детей. Основные права и обязанности ребенка закреплены в Законе Республики Казахстан «О правах ребенка в Республике Казахстан». В законе регламентированы права ребенка на охрану здоровья, на индивидуальность и ее сохранение, на жизнь, личную свободу, неприкосновенность достоинства и частной жизни, на свободу слова и совести, информацию и участие в общественной жизни, на необходимый уровень жизни, имущественные права ребенка, права ребенка на жилище, образование, свободу труда, государственную помощь, отдых и досуг, а также обязанности ребенка. В 2000 году

Президентом страны подписаны факультативные протоколы к Конвенции о правах ребенка, касающиеся участия детей в вооруженных конфликтах, торговли детьми и детской проституции и детской порнографии.

На данный момент 190 государств в мире ратифицировали Конвенцию о правах детей. Конвенцию о правах человека можно вполне считать первым в мире договором по правам человека, который ратифицируют все страны мира.

Впервые в истории в рамках конвенции был создан международный механизм контроля за выполнением положений конвенции – Комитет по правам ребенка. Он уполномочен рассматривать периодически (раз в 5 лет) доклады государств о принятых ими мерах по осуществлению положений конвенции (ст.44). Кроме того, ст.45 предусматривает, что комитет является координатором международного сотрудничества по выполнению поставленных в конвенции целей. Одно из основных новшеств – это положение, согласно которому государства должны обеспечить “широкую гласность своих докладов в своих странах” (п.6 ст.44). В нашей стране созданы государственные учреждения при Министерстве образования и науки, обеспечивающие защиту детей, а также Комитет по защите прав детей и департаменты.

В целях обеспечения наиболее полной защиты прав и охраняемых законом интересов несовершеннолетних детей предусмотрены статьи в Кодексе «О браке (супружестве) и семье».

Государственная политика Казахстана по улучшению положения казахстанских детей проводится в соответствии с принципами, целями и задачами, которое ставит перед собой мировое сообщество.

В соответствии с Конституцией РК забота о детях и их воспитание являются естественным правом и обязанностью родителей. Семья и дети находятся под защитой государства.

В целях обеспечения прав подрастающего поколения приняты законы: «Об образовании», «Об охране здоровья граждан в Республике Казахстан», «О браке и семье», «О специальном государственном пособии» и другие, в которых предусмотрены специальные главы и разделы, способствующие реализации основных положений Конвенции о правах ребенка.

Установление возраста совершеннолетия в действующем гражданском законодательстве Республики Казахстан, возраста вступления в брак, также для прохождения воинской службы с 18 лет не противоречит положениям названной Конвенции. Отдельными правами, например, на труд, ребенок вправе пользоваться наравне со взрослым с 16 лет, возраст уголовной ответственности определен с 14 лет.

Право на жизнь, закрепленное в ст.15 Конституции, отвечает требованиям нормы Конвенции. Это право в уголовно-правовом аспекте обеспечивается мерами по защите от насильственного посягательства на жизнь, физическую неприкосновенность.

На максимальное обеспечение выживания и здоровое развитие детей в экологически трудных зонах направлены специальные законы о защите детей Аральского и Семипалатинского регионов.

Конституция Республики Казахстан, Закон «Об общественных объединениях» гарантируют ребенку, как и любому гражданину, право свободно формировать и выражать собственные взгляды.

Вопросы гражданства детей регламентированы Конституцией, Гражданским кодексом и Законом «О гражданстве» и соответствуют требованиям Конвенции. Индивидуальность ребенка обеспечивается при рождении присвоением ему фамилии, имени и отчества в соответствии с Законом «О браке и семье». По достижении 16 лет ребенок сам вправе менять фамилию, имя, отчество по своему усмотрению.

Законы Республики Казахстан «О культуре», «О физической культуре и спорте», «О туризме» и др. предоставляют дополнительные механизмы реализации права ребенка на развитие. Таким образом, действующее законодательство Республики Казахстан закрепляет

право ребенка на развитие в сфере образования, отдыха, досуга и участия в культурной жизни, что также соответствует положениям Конвенции.

Предметом постоянного внимания общественности является ход реализации положений Конвенции «О правах ребенка». Первая леди страны, председатель Фонда «Бобек» Назарбаева С.А., в целях создания механизма правовой и социальной защиты ребенка от любых форм дискриминации, инициировала разработку проектов законов «О защите прав детей», «О детских деревнях семейного типа и домах юношества», которые приняты и в настоящее время работают.

Главной целью закона «О защите прав детей» является создание максимальных правовых и социально-экономических условий для реализации и защиты прав и законных интересов детей.

Закон утверждает равноправие детей независимо от происхождения, расовой, национальной принадлежности, социального и имущественного положения, пола, языка, образования, отношения к религии, местожительства, состояния здоровья и иных обстоятельств, касающихся детей, и предусматривает меры, направленные на защиту прав ребенка, на образование, охрану здоровья и его политических прав [5].

Специальная глава посвящена государственной политике в области защиты прав и законных интересов детей. Дифференцированы полномочия центральных и местных представительных и исполнительных государственных органов в области осуществления гарантий прав ребенка.

Наиважнейшим является включение положения о государственной поддержке, в том числе в вопросах финансирования общественных и иных некоммерческих структур, осуществляющих правозащитную деятельность в отношении детей, финансирование программ и проектов которых может осуществляться на условиях госзаказа.

Глава закона «Защита прав ребенка в неблагоприятных условиях и экстремальных ситуациях» предусматривает меры защиты детей, оставшихся без родительской опеки, детей - инвалидов, включая детей с недостатками умственного и физического развития, детей - беженцев, детей, пострадавших от стихийных бедствий, аварий и катастроф.

В качестве меры защиты социальных прав детей с ограниченными возможностями, предусмотрено выделение из республиканского бюджета дополнительных средств, для получения ими образования на уровне установленных стандартов.

Предусмотрено также оказание государственной финансовой поддержки опекунам (приемным) семьям и детским деревням семейного типа. Детям - инвалидам гарантируется бесплатная специализированная медицинская, дефектологическая и психологическая помощь, выбор учебного заведения и трудоустройство в соответствии с возможностями.

Предусмотрена специальная статья, запрещающая участие детей в военных действиях. Детям - беженцам, лишившимся жилья и личного имущества в результате военных действий, вооруженных конфликтов, предоставляется право на защиту своих интересов.

Органы опеки и попечительства по месту нахождения таких детей должны принимать меры для розыска родителей или родственников, оказывать материальную, медицинскую и иную помощь, при необходимости определять их в лечебно-профилактическое, интернатное, другое учебно-воспитательное учреждение. Детям - беженцам, в случае потери родителей, обеспечивается такая же социальная защита, как и любому ребенку, оставшемуся без родительской опеки.

В специальной главе, посвященной механизмам защиты прав и законных интересов детей, закреплены полномочия государственных органов и неправительственных организаций, а также судов, органов прокуратуры, внутренних дел, опеки и попечительства, нотариата и общественных объединений.

Таким образом, в Казахстане активно создаются дополнительные условия для обеспечения более полной реализации прав детей.

В Казахстане существует достаточно много программ по защите института детства: по предупреждению и борьбе с различными формами насилия в отношении детей. Например, в 2011 году, завершилась государственная программа «Дети Казахстана». На постоянной основе реализуются такие проекты, как: «Город, дружественный к ребенку» и «Дорога в школу», правоохранительные органы регулярно выходят на рейды «Дети в ночном городе», во всех областях страны созданы департаменты по защите прав детей, работают городские и региональные телефоны доверия, несколько лет назад был запущен телефонный номер национальной «горячей линии» 150, при Президенте республики функционирует национальная комиссия по делам семьи и женщин и т.д. На реализацию каждой программы и каждого проекта выделяются бюджетные средства в крупных размерах.

Есть примеры, весьма положительного опыта решения проблемы сиротства. По данным Министерства образования и науки РК, было принято решение о материальном стимулировании казахстанских граждан, принявших на воспитание в семью детей, оставшихся без попечения родителей, в размере 10 месячных расчетных показателей (в 2012 году составляет 1618 тенге).

Многие дети, размещенные в учреждениях опеки в Казахстане, проводят все свое младенчество, детство и подростковый возраст в учреждениях по опеке, теряя при этом какое-либо вообще общение с семьями. Дети, которые покидают данные учреждения в возрасте 18 лет, более подвержены риску быть безработными, бедными, в конфликте с законом, а также они более подвержены насилию и такой эксплуатации, как торговля людьми и сексуальное насилие.

Правительство Казахстана признает проблему, с которой оно столкнулось, и оно полностью вовлечено в реформу социальной защиты и развития служб социальной защиты. К примеру, последний Закон «О специальных социальных услугах» (2009 год), представляет собой прогресс, так как он вводит такое понятие как «службы поддержки семей». Данный вид законодательства истолковывается в качестве подтверждения обязательства Правительства относительно преобразования системы защиты ребенка. Однако он не решает все существующие проблемы. Новизна данной темы и отсутствие практического опыта среди основных заинтересованных сторон, являются самыми серьезными проблемами для Казахстана. Кроме того, существующая система охраны ребенка очень разрознена, так как ряд различных органов местного и центрального уровня принимает решения относительно защиты детей без наличия мер по координации или посредничеству.

Правительство также предприняло некоторые попытки по преобразованию некоторых таких интернатных учреждений в заведения, ориентированные на семью, однако, данные меры являлись маломасштабными и непродуманными. До сих пор нет какой-либо готовой к применению главной стратегии по преобразованию существующей интернатной системы, таким образом, многие виды деятельности, направленные на преобразование системы, имеют незначительное воздействие. Более того, Правительство продолжает инвестировать в «старую» систему опеки детей, тем самым содействуя созданию новых учреждений. Кроме того, отсутствует традиция, когда община может стать альтернативой семейному уходу или не проводится оценка потребностей каждого отдельного ребенка с учетом его исходной общины, а также не разрабатывается план на будущее ребенка.

Существует очень мало социальных работников и социальных служб, которые могут поддержать и помочь семьям в тяжелое время, таким образом, предотвращая институционализацию ребенка. Кроме того, общественность Казахстана рассматривает уход в специальном учреждении в качестве обоснованного и «самого легкого» решения.

Заключение. Прodelав данную работу и изучив нормативно - правовые документы, регламентирующие работы в области института защиты детства, я для себя сделала следующие выводы:

Несмотря на принятые меры в Республике наблюдается целый ряд проблем, связанных с оказанием помощи и поддержки детям. Дети лишены права выбора. Школьные программы содержат большое количество ненужной для жизни информации. В реальности очень много школ оборудовано мебелью, нарушающей все санитарные нормы.

Но чаще всего получается, что на словах дети абсолютно защищены от суровых реалий жизни, но на деле не всегда эти права соблюдаются. Ребенок должен расти в атмосфере любви и добра, в семье, среди близких и любящих людей. В Казахстане много детей с ограниченными возможностями. В Казахстане на 1 мая текущего года численность детей - инвалидов составляет 56 839 человек. Всем известно, что они изолированы от общества, не получают общения со сверстниками. Они не имеют возможности посещать школы, ВУЗы, а о каких-то развлечениях и речи быть не может.

Одной из функций средств массовой информации является информационно - просветительская. Однако, печатная продукция, программы телевидения и радио в значительной степени не обеспечивают правовое просвещение, чтобы каждый ребенок и каждый человек знал свои права. Необходимо также повышать уровень осведомленности населения о положениях Конвенции по правам ребенка.

В Конвенции о правах ребенка провозглашается, что человечество обязано дать ребенку лучшее, что оно имеет. Также в Статье 3 Конвенции сказано: «Все действия в отношении ребенка должны в полном объеме учитывать его интересы».

К сожалению, не могу не сказать о детском труде. С одной стороны в самом главном законе для детей написано, что каждый ребенок имеет право на свободу труда, свободный выбор рода деятельности и профессии. Дети с четырнадцатилетнего возраста вправе по решению родителей, в свободное от учебы время участвовать в общественно - полезном труде, доступном им по состоянию здоровья и развитию, не наносящем вреда физическому, нравственному и психическому состоянию ребенка, а также имеют право на получение профессии. Запрещается принимать или привлекать ребенка на тяжелые физические работы и работы с вредными или опасными условиями труда» (ст. 16 Закон «О правах ребенка»).

Но что мы видим на самом деле? Молодые люди работают на мойках, на автостоянках, работают кондукторами, грузчиками. Молодые девушки в свою очередь работают официантками. А их работодатели зачастую нарушают их права.

К числу наиболее острых проблем относится семейное насилие. Потенциальными жертвами жестокого обращения в семье являются дети. Именно родители большей частью повинны в причинении физического насилия и психического воздействия на детей. Что же касается зарубежных стран, в частности Европы, очень строго соблюдаются права детей по отношению родителей к детям, строго следят за тем, как родители относятся к своим детям, следят за тем, чтобы дети не подвергались насилию в семье.

Отсутствие взаимопонимания и заботы со стороны взрослых, неблагоприятная атмосфера, неспособность ребенка справиться со стрессами, отсутствие жизненного опыта, это то, что вводит ребенка в состояние депрессии, утраты самоуважения. Затем ребенок прибегает к более пагубным средствам саморазрушения: злоупотребление токсичными препаратами и алкоголем, доступ к огнестрельному оружию, преступность.

Мое мнение заключается в том, что нам необходимо усилить контроль со стороны Департаментов по защите прав детей, а также других государственных органов за соблюдением и исполнением детского права. Проводить анкетирование по выявлению фактов нарушения прав детей, акции, конференции в защиту детства, общаться не только с взрослыми, а в первую очередь, с детьми.

Наше будущее – в наших детях. И в наших руках создать то самое светлое будущее. Это должно быть в сознании каждого, чтобы обеспечить нашим детям счастливое детство.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. *Конвенция о правах ребенка*
2. *Всеобщая декларация прав человека*
3. *Конституция Республики Казахстан*
4. *Кодекс РК «О браке (супружестве) и семье».*
5. *Закон Республики Казахстан от 8 августа 2002 года № 345-І “О правах ребенка” в Республике Казахстан*
6. *Закон от 20.12.1991 года ‘О гражданстве Республики Казахстан’*
7. *Закон Республики Казахстан от 13.12.2000 № 113-2 «О детских деревнях семейного типа и домах юношества»*

Секция 2. Конституционное право; муниципальное право

*Айдаров Алпамыс
Кайнар Академиясының 6М030100 - құқықтану мамандығының
1 - курс магистранты*

ҚАЗАҚСТАНДА АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫН СОТТА ҚОРҒАУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ТӘЖІРИБЕЛІК МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Мақалада Қазақстанда адам құқықтарын сотта қорғаудың теориялық және тәжірибелік мәселелері қарастырылған. Сотта қорғау көпаспектілі құқықтық құбылыс болып табылады. Оны тұлғаның құқықтары мен бостандықтарын мемлекеттік және құқықтық қорғаудың түрі, қоғамдық қатынас, құқықтық мемлекеттің функциясы, тұлғаның құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асырудың және сот әділдігіне қол жеткізудің кепілдігі, құқықтың салааралық институты, адамның негізгі құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыру механизмінің элементі, тұлғаның құқықтары мен бостандықтарын қалпына келтіру мен қорғаудың құралы ретінде қарастырады.

Түйінсөздер: адам, азамат, құқық, мемлекет, конституция, сотта қорғау

Аннотация

В статье рассматриваются теоретические и практические вопросы судебной защиты прав человека в Казахстане. Защита в суде является multidisciplinary правовым явлением. Тип государства и правовой защита прав и свобод человека является функцией верховенства прав, общественных отношений, осуществление прав и свобод человека и обеспечение доступа к правосудию, верховенство закона межсекторального института, элемент механизма реализации основных прав и свобод человека, восстановление прав и свобод человека защиты и средств правовой защиты.

Ключевые слова: человек, гражданин, закон, государство, конституция, судебная защита

Abstract

The article discusses the theoretical and practical issues of judicial protection of human rights in Kazakhstan. Protection in court is a multidisciplinary legal phenomenon. The type of state and the legal protection of human rights and freedoms is a function of the rule of rights, public relations, the exercise of human rights and freedoms and access to justice, the rule of law of the intersectoral institution, an element of the mechanism for the realization of fundamental human rights and freedoms, the restoration of human rights and freedoms of protection and means legal protection.

Keywords: man, citizen, law, state, constitution, judicial protection

Адамның негізгі құқықтары мен бостандықтарын қорғау әмбебап мәселелердің қатарына жатады – бұлар қоғамдық және мемлекеттік өмірдің барлық салаларында ең алдымен қорғауға жататын құндылықтар. Заң әдебиетінде дұрыс аталып өткендей, гуманитарлық құндылықтардың қатарында адам мен оның құқықтары басты орынға ие және барлығынан жоғары тұрады. Кез келген демократиялық құрылыс жағдайында азаматтардың құқықтары мен бостандықтары, сонымен қатар, олардың міндеттері аса маңызды әлеуметтік және

саяси-құқықтық институтты құрайды және мұндай институт сол қоғамның жетістіктерінің өлшемі, оның өркениеттілігі мен дамығандығының өлшемі болып табылады. Ол – тұлғаның рухани және материалдық игіліктерге, билік механизмдеріне, ерік білдірудің заңды нысандарына, өз мүдделерін жүзеге асыруға қол жеткізудің құралы. Сонымен қатар, ол тұлғаның өзінің жетілуінің, оның мәртебесінің нығаюының міндетті шарты. Дәл осы себепті дамыған мемлекеттер мен елдер, әлемдік қауымдастық адам құқықтары мен оларды қорғауды әмбебап идеал, озық даму мен гүлденудің негіздері, тұрақтылық факторы ретінде қарастырады. Бүкіл әлем осы бағытты ұстанады [1, 166.].

Сотта қорғау көпаспектілі құқықтық құбылыс болып табылады. Оны тұлғаның құқықтары мен бостандықтарын мемлекеттік және құқықтық қорғаудың түрі, қоғамдық қатынас, құқықтық мемлекеттің функциясы, тұлғаның құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асырудың және сот әділдігіне қол жеткізудің кепілдігі, құқықтың салааралық институты, адамның негізгі құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыру механизмінің элементі, тұлғаның құқықтары мен бостандықтарын қалпына келтіру мен қорғаудың құралы ретінде қарастыруға болады. Сотта қорғау – белгіленген құқықтық шек шеңберінде мемлекет атынан сот билігі органдары жүзеге асыратын, жеке және заңды тұлғалардың бұзылған құқықтарын қорғау мен қалпына келтіруге қатысты қызмет. Сот төрелігі сот билігінің аса маңызды функциясы және тұлғаның құқықтары мен бостандықтарын сотта қорғауды жүзеге асырудың тәсілі болып табылады, ал сот өндірісі – жеке және заңды тұлғалардың құқықтарын қорғау үшін сот билігін жүзеге асыру нысаны [2, 546.].

Мемлекеттің көптеген органдары құқық қорғау функциясын ішінара немесе толығымен жүзеге асырады, алайда сот билігі айқын көрініс табатын құқық қорғау сипатына ие, осының нәтижесінде құқықтар мен мүдделерді сот арқылы қорғау жан-жақты реттелген.

Қылмыстық сот ісін жүргізуде адамның жеке бас бостандығына, жеке өміріне қол сұқпаушылықты, жеке және отбасылық құпияны, хат жазысудың, телефон арқылы сөйлесудің, почта, телеграф және өзге де хабарламалардың құпиясын қамтамасыз ететін конституциялық нормалар мен заңдарды дұрыс әрі біркелкі қолдану, сондай-ақ оларды соттың қорғауының тиімділігін арттыру кез келген демократиялық қоғам үшін маңызды мақсат, ұстаным болуы тиіс. Соттар сот істерін тікелей қараумен қатар, қылмыстық процеске қатысушы адамдардың құқықтары мен бостандықтарын заңсыз, негізсіз шектеуден қорғау, оларды қалпына келтіруге бағытталып заңмен қарастырылған шараларды уақытында қабылдау, сондай-ақ келтірілген зиянды өтеу жөнінде сот билігінің функцияларын іске асыруға тиіс екеніне соттардың назары аударылуы қажет.

Қылмыстық іс бойынша айыпталған әрбір адам, кінәсі заң бойынша дәлелденгенге дейін, кінәсіз деп есептелуге құқылы. Кәмелетке толмағандар жайындағы іс, олардың жасы ескеріліп және қайта тәрбиеленулеріне ықпал жасайтын ықылас білдіріліп жүргізілуі тиіс. Қайсыбір қылмыс үшін сотталғандардың қай-қайсысы болмасын өзінің айыпталуы және шығарылған үкім, заң бойынша жоғарғы сот инстанцияларында қайта қаралуын талап етулеріне құқықтары бар.

Егер қайсыбір адам қылмыстық іс жасағаны үшін ақтық шешім бойынша сотталып, одан кейін соттың қателігін даусыз дәлелдейтін қайсыбір жаңа немесе бұрын мәлім болмаған мән-жайдың негізінде шығарылған үкім бұзылса немесе оған кешірім жасалса және де жаңадан табылған жағдай кезінде мәлім болмағандығына сотталушының өзі ішінара немесе толық кінәлі еместігі дәлелденсе, онда осындай сотталудың нәтижесінде жазаланған адамға заң бойынша өтемақы төленеді. Ешкім де, егер жасаған қылмысы үшін әрбір елдің заңы мен қылмыстық іс жүргізу құқығына сәйкес кезінде үзілді-кесілді сотталып немесе ақталған болса, онда осы қылмысы үшін екінші рет сотталуға немесе жазалануға тиіс емес [3, 916.].

Ешкім де жасаған іс-әрекеті немесе жіберген қателігі негізінде, егер сол іс-әрекет жасалған кезде қолданыстағы мемлекетішілік заң тұрғысынан немесе халықаралық құқық бойынша қылмыстық іс болып саналмаса, қандай да бір қылмыстық іске кінәлі деп айыпталуына жол берілмейді. Сондай-ақ, кесілген жаза, қылмыстық іс жасалған кезде қолданылатын жазадан ауыр болмауы тиіс. Ал егер қылмыс жасалғаннан кейін сондай қылмыс үшін кесілетін жазаның түрі, бұрын қолданып жүрген түрінен гөрі, заң жүзінде жеңілдетілген болса, онда қылмыскер соңғы заң бойынша айыпталуы тиіс.

Құқық қорғау нысаны ретінде құқық қолданатын органдармен және бұзылған құқықты қалпына келтіруге бағытталған құқық қорғау процесі шегінде өкілетті тұлғамен жүзеге асырылатын ерекше процедуралардың реттелген жиынтығы танылады. Құқық бұзушыға мәжбүрлеу сипатындағы шараларды қолдану субъектісінің ерекшеліктеріне қарай құқық қорғау нысандарын екіге бөледі: юрисдикциялық және юрисдикциялық емес.

Нәтижесі мәні бойынша шешім шығару болып табылатын, заңмен белгіленген процедуралар шеңберінде жүзеге асырылатын, бұзылған құқықтарды қалпына келтіру жөніндегі мемлекеттік билік органдарының қызметі – құқықты қорғаудың юрисдикциялық, нысаны болып саналады. Ал юрисдикциялық – емес нысан өкілетті тұлғалардың құзыретті органдар мен ұйымдардан көмек сұрамай, бұзылған құқықтарды қалпына келтіру жөніндегі әрекеттерінің жиынтығының құрайды.

Құқықтық қорғаудың юрисдикциялық нысаны соттық және соттық емес болып бөлінеді.

Соттық қорғау адам құқықтарын қамтамасыз етудегі құралдардың қатарына елеулі орынға ие. Соттық қорғау деп – адамның бұзылған (даулы) құқығын қалпына келтіру (мойындау) туралы істер бойынша әділеттікті жүзеге асыратын соттардың қызметі түсініледі [4, 75б.].

Соттық қорғаудың беделін, әлеуметтік құндылығын мойындау – бүкіл адамзаттың біріккен тәжірибиесін көрсететін халықаралық-құқықтық құжаттарда көрініс табады. Әрбір адам өзіне Конституциямен немесе заңмен берілген құқықтары бұзылған жағдайда, оларды құзыретті ұлттық соттар арқылы қалпына келтіруге құқылы. Азаматтық және саяси құқықтар турал халықаралық пактінің 2 - бабы осы құжатқа қатысушы әрбір мемлекетке кез келген адамдарды соттық органмен қорғау құқығын қамтамасыз ету міндетін жүктейді.

Соттық қорғау әрқашанда адам бұзылған құқығын өзі қалпына келтіре алмаған жағдайда, міндетті тұлға өзіне жүктелген міндеттемесін орындаудан бас тартқанда және құқық туралы дау болған жағдайда қолданылады [5, 64б.].

Адам құқықтарын соттық қорғау-қылмыстық пен әкімшілік құқық бұзушылықтардың, азаматтық даудың пайда болу себептері мен нақты жағдайларын жан жақты, толық және объективті айқындауда демократиялы әрі ыңғайлы болып есептеледі, яғни материалдық құқықтың нормаларын дұрыс қолданып, істі мәні бойынша дұрыс шешуге ықпал етеді. Адамның субъективтік құқықтарын, заңды мүдделері мен міндеттерін соттық қорғау негізгі, басты міндет. Ол Қазақстан Республикасының Конституциясымен, Қылмыстық іс жүргізу Кодексімен, Азаматтық іс жүргізу Кодексімен, Әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы Кодексімен, Қылмыстық Кодекспен, Азаматтық Кодекспен және ҚР - ның өзге де заң актілерімен кепілдік беріп, тиімді қорғауды қамтамасыз етеді. Сотта қорғау құқығын қамтамасыз етудегі ерекше орынды конституциялық кепілдіктер алады. ҚР Конституциясының 75 - бабы, 2 - тармағына сәйкес сот билігі сотта іс жүргізудің азаматтық, қылмыстық және заңмен белгіленген өзге де нысандары арқылы жүзеге асырылады. Ұқсас норма «Қазақстан Республикасының Сот жүйесі мен судьялар мәртебесі туралы» Жарлықтың 1-бабында бекітілген. Осыған байланысты сот билігі:

- адамдардың, мемлекеттік пен басқа кәсіпорындардың, мекемелердің, қоғамдық ұйымдардың мүдделері мен құқықтарын қозғайтын даулар бойынша азаматтық істерді сотта қарау мен шешу;

- сотта қылмыстық істерді қарау мен қылмыс жасаған кінәлі тұлғаға заңмен белгіленген жағдайда шара қолдану немесе кінәсізді ақтау жолымен жүзеге асырылады.

Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексінің 9-бабына сәйкес даулы немесе бұзылған азаматтық құқықтарды соттық қорғау сотпен, төрелік немесе аралық сотпен жүзеге асырылады. 8 - бапқа сәйкес әркім осы Азаматтық Кодекспен белгіленген тәртіпте бұзылған немесе даулы конституциялық құқықтары, бостандықтарын немесе заңмен қорғалатын мүдделерін қорғау үшін сотқа шағымдануға құқылы. Бұл жағдайда егер ол біреудің құқығын немесе заңмен қорғалатын мүддесін бұзатын болса немесе заңға қайшы болса сотқа шағымдану құқығынан бас тарту жарамсыз. Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексінің 9-бабына сәйкес азаматтық құқықтарды қорғау және құқықтарды мойындауын сот төрелік немесе аралық сотпен жүзеге асырады. Азаматтық құқықтарды соттық қорғау келесі жолдар арқылы іске асырылады:

- құқықтарды мойындау;
- құқық бұзылғанға дейінгі болған жағдайды қалпына келтіру;
- құқықты бұзатын немесе оның бұзылу қаупін туғызатын әрекеттерге тыйым салу;
- міндетті заттай орындауға ұйғарым шығару;
- залалдарды, төленетін айыппұлды өндіріп алу;
- мәмілені жарамсыз деп тану;
- моральдық зиянның өтемін төлету;
- құқық қатынастарын тоқтату немесе өзгерту;
- мемлекеттік басқару органының немесе жергілікті өкілді не атқарушы органдардың заңдарға сәйкес келмейтін құжатын жарамсыз немесе орындауға жатпайды деп тану;
- азаматтық немесе заңды тұлғаның құқыққа ие болуына немесе оны жүзеге асыруына кедергі жасағаны үшін мемлекеттік органнан немесе лауазымды адамнан айыппұл өндіріп алу;
- заң құжаттарында көзделген өзге де әдістер арқылы.

Азаматтық сот ісін жүргізу тәртібінде адамдардың әкімшілік құқықтық қатынастарда бұзылған құқықтары да қорғалады. Мемлекеттік билік органдарының, жергілікті өзін өзі басқару органдарының, қоғамдық бірлестіктердің, ұйымдардың, мемлекеттік қызметшілер мен лауазымды тұлғалардың шешімі мен әрекетіне азаматтық сот ісін жүргізу тәртібімен сот әкімшілік орган ретінде емес, әділетті орган ретінде әрекет етеді және азаматтық іс жүргізу құқығының нормаларын басшылыққа алады. Азаматтық іс жүргізу Кодексіне сәйкес әкімшілік-құқықтық қатынастар туындайтын істерге мыналар жатады:

- лауазымды адамдар мен органдардың шығарған құқыққа қайшы қаулыларына, әкімшілік жауапқа тартылған жәбір көрген адамның арызы;
- әкімшілік құқықбұзушылықтан зардап шеккен адамның арызы;
- мемлекеттік органның, жергілікті өзін-өзі басқару органының, сайлау комиссиясының, лауазымды адамның шешімімен, әрекетімен немесе әрекетсіздігімен сайлау және сайлану, сайлауға, референдумға қатысу құқығы бұзылған азаматтың арызы;
- мемлекеттік органның, жергілікті өзін өзі басқару органының, қоғамдық бірлестіктің, ұйымның, лауазымды адамның, мемлекеттік қызметшінің даулы шешіміне байланысты азаматтың арызы;
- құқықтарын бұзу туралы нормативтік актінің күші қолданылатын азаматтың арызы.

Адам және азамат құқықтары мен бостандықтарын соттық қорғау қылмыстық іс жүргізудің міндеттеуші нормаларының жүйесімен қамтамасыз етіледі, олар мыналар:

32, 36, 183, 185, 191 баптарға сәйкес прокурор, тергеуші, анықтау органдары қылмыс белгілері туралы жеткілікті мәліметтер болғанда, кез келген жасалған немесе дайындалып жатқан қылмыс туралы арызды не хабарды алса, тексеру әрекеттерін жүргізуге, қылмыстық істі қозғауға, тергеуге, оны іс бойынша жиналған дәлелдемелердің негізінде кінәліні қылмыстық жауапкершілікке тартуға, істі мәні бойынша шешуге және қарауға сотқа материалдарды беруге міндетті.

Прокурорды, тергеушіні, анықтаушыны іс бойынша барлық жағдайда тексеру мен зерттеуді, барлық дәлелдемелерді және іс бойынша маңызды дәлелдемелерді бекітуді, зерттеуді және бағалауды, бұл үшін мүдделі тұлғалар тарапынан өтініштерді күтпей-ақ заңмен қарастырылған барлық тәсілдер мен құралдарды қолдануға міндеттейтін 25, 124, 127, 128 - баптарының нормалары.

Адам құқығын соттық қорғау – құқықтық мемлекетті қалыптастырудың талабы болып қана қоймай, Қазақстанда азаматтық қоғамды қалыптастырудың талабы болып табылады. Бүгінгі күні Конституция адам құқықтарын соттық қорғау теориясы үшін бастапқы ережелерді береді.

Біріншіден, қорғаудың соттық тәртібі едәуір реттелген. Азаматтық сот ісін жүргізудің айрықша белгісі – қатаң процессуалды нысанының болуы және процестің барлық сатыларында азаматтық істерді қарау тәртібінің егжей-тегжейлі реттелуі.

Екіншіден, сот ісін жүргізу – азаматтар мен қоғамның кез келген заңи құқықтары мен мүдделерін қорғауды қамтамасыз етеді, бұл кез келген субъективті құқықтарды қорғауға бейімделген процесс.

Үшіншіден, көптеген жағдайларда адам құқықтарын қорғаудың соттық нысаны – материалдық жетістікке қол жеткізу нысаны».

Әрине, адамның субъективті құқықтары мен заңды мүдделерін қорғаудың соттық нысаны бүгінгі күні беделді болып саналатынына, қоғамның сеніміне кіретініне күмән келтірмей сенгеніміз жөн. Бірақ Қазақстанда адам құқықтарын соттық қорғаудың жалпы кемшіліктері де айтылып келе жатыр. Республика тұрғындарының құқықтық мәдениеттерінің төмендігі, адам құқықтары саласындағы еліміздің заңдарының халықаралық құжаттарға толықтай сәйкес келмеуі, алқа соттарының енгізілмеуі, істерді қарау мерзімдерінің ұзақтығы, сот шығындарының көбеюі сияқты кемшіліктерді де байқап жататынымыз рас.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Кашепов В.П. *Институт судебной защиты прав и свобод граждан и средства ее реализации // Государство и право. 1998. №2. С. 4–16.*
2. Бессарабов В.Г., Катаев К.А. *Защита российской прокуратурой прав и свобод человека и гражданина. М., 2017.*
3. Жуйков В.М. *Судебная защита прав граждан и юридических лиц. – М.: Юридическое бюро «Городец», 1997. – 320 с.*
4. Костенко Н.И. *Международная уголовная юстиция. Проблемы развития. – М.: Консульт, 2002. – 439 с.*
5. Амиров И. *Суды и их роль в укреплении государственной независимости. – Астана, 2011.*

*к.ю.н., доцент Ибраев Н.С.
магистрант Курбанов Н.И.*

ПОНЯТИЕ И КЛАССИФИКАЦИЯ ФУНКЦИЙ ГЛАВЫ ГОСУДАРСТВА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы основных направлений деятельности главы государства РК, а также форм ее осуществления.

Ключевые слова: Президент, государства, право, закон, функция

Aңдатпа

Мақалада Мемлекет басшысының негізгі қызмет мәселелері, сондай-ақ оны жүзеге асырудың түрлері талқыланады

Түйін сөздер: Президент, мемлекет, заң, құқық, функция

Abstract

The article considers the issues of the main activities of the head of state of Kazakhstan, as well as the forms of its implementation

Key words: President, state, law, law, function

Содержание функции главы государства складывается из совокупности однородных аспектов государственной деятельности, при этом сходные стороны государственной деятельности объединяются в одну функцию, основываясь на специфику и характер тех общественных отношений, на которые они воздействуют. Функции главы государства охватывают все аспекты государственной деятельности в целом, не умаляя значения отдельных органов в осуществлении определённых функции государства. Функции главы государства носят комплексный, собирательный характер; в них воплощается сосредоточение усилий государства на решающих, жизненно важных направлениях его внутренней или внешней деятельности.

Функции главы государства устанавливаются в зависимости от основных задач, стоящих перед государством на том или ином этапе его развития и представляет собой средство реализации этих задач. Функции главы государства во многом зависят от системы государственного правления (президентской, полупрезидентской или парламентской) и определяются различными внутренними и внешними факторами. К примеру, кризисные явления в экономической жизни страны требуют концентраций усилий главы государства на решение экономических задач. Рост уровня преступности актуализирует функцию главы государства по своевременному обеспечению практических действий по усилению борьбы с ней, выявлению и устранению причин и условий, которые её порождают. Угроза внешней агрессии мобилизует главу государства на подготовку населения страны к её отражению.

Под функциями главы государства Республики Казахстан следует понимать обусловленные его социальным предназначением, определенные Конституцией, наиболее важные, основные и постоянно присущие главе государства направления его деятельности, зависящие от системы государственного правления, от внутренних и внешних факторов, от основных задач, стоящих перед государством на том или ином этапе его развития и представляющие собой средство реализации этих задач.

По продолжительности действия функции Президента можно подразделить на *постоянные* и *временные* (чрезвычайные). Постоянные функции осуществляются Президентом

в течение всего срока его полномочий. Временные функции прекращают своё действие с решением определенной задачи, как правило, имеют чрезвычайный характер.

Также функции Президента можно подразделить на *единоличные* (не требующие контрассигнирования со стороны Премьер-министра и министерств), и *коллегиальные* (осуществляемые Президентом после соответствующего контрассигнирования).

Жизнь любого современного общества осуществляется в двух основных сферах – внутри страны и на международной арене, соответственно основные направления деятельности Президента зависят от того, в какой сфере общественной жизни они реализуются и условно подразделяются на *внешние* и *внутренние*. В зависимости от распространённости функции главы государства можно подразделить на *общие* и *специфические*. При этом *общие функции* – это функции, присущие главам государств большинства стран мира, *специфические* – это функции, присущие главе отдельного государства. По нашему мнению, специфические функции главы государства Республики Казахстан относятся к таковым ещё и потому, что они не могут быть реализованы никаким другим государственным органом, кроме Президента. По своей значимости данные функции можно назвать *конституционными*. Вместе с тем, конституционные функции представляют собой сложные политико-правовые явления и взаимно переплетаются, что составляет сложность вычленивать ту или иную функцию в чистом виде и определить функциональную принадлежность конкретного полномочия или действия.

Рассмотрим *конституционные* функции главы государства Республики Казахстан. По сравнению с Конституцией Республики Казахстан 1993 года действующий Основной Закон значительно полнее раскрывает функции Президента Республики Казахстан. В ст. 75 Конституции Республики Казахстан 1993 года указывалась лишь одна функция Президента – функция гаранта прав и свобод граждан и Конституции Республики Казахстан. В действующем Основном законе на Президента Республики Казахстан возлагается гораздо больший объем функций. Конституционные функции Президента указаны в статье 40 Конституции Республики Казахстан, положения которой развиваются и конкретизируются в компетенциях, закрепленных в ст. 44 Основного закона. В соответствии со ст. 40 Конституции Республики Казахстан Президент:

- является главой государства, его высшим должностным лицом, определяющим основные направления внутренней и внешней политики государства и представляющим Казахстан внутри страны и в международных отношениях;
- является символом и гарантом единства народа и государственной власти, незыблемости Конституции, прав и свобод человека и гражданина;
- обеспечивает согласованное функционирование всех ветвей государственной власти и ответственности органов власти перед народом.

Функция возглавления государства и определения его основных направлений внутренней и внешней политики, а также представительства Казахстана внутри страны и в международных отношениях. Данная конституционная функция Президента Республики Казахстан кардинально меняет его место в государственном механизме, в системе разделения власти. Это означает, что именно Президент Республики Казахстан определяет стратегию развития государства, его долгосрочные приоритеты, общие ориентиры его эволюции. По существу данная функция означает определение дальнейшей судьбы страны и представляет собой самую ответственную конституционную функцию, предопределяющую содержание других конституционных функций и конкретных полномочий главы государства Республики Казахстан.

На первый взгляд кажется, что более демократичным было бы возложить данную конституционную функцию на Парламент, который является высшим представительным

органом государства, выражающим коллективную волю народа. Однако ввиду возможности кризисов в работе высшего представительного органа подобное возложение нежелательно.

Президент Республики Казахстан и Парламент Республики Казахстан в равной степени являются выразителями воли народа (т.к. они получают свои мандаты от народа через всеобщие выборы). При этом Парламент формируется по различным территориальным округам разными субъектами политического процесса, поэтому объективно олицетворяет собой многообразие народа Казахстана. Президент же избирается всем народом Казахстана, поэтому олицетворяет собой единство народа Казахстана. В связи с этим мандат Президента является всеобъемлющим, более того, он является персонифицированным воплощением государственного суверенитета. Именно *Президент* осуществляет наиболее полное представительство народа Казахстана и на него возлагается вышерассмотренная конституционная функция. Кроме того, здесь необходимо учесть и фактор отсутствия развитой многопартийности. Как показывает опыт многих стран, для того, чтобы Парламент мог эффективно выполнять функцию представительства необходимо наличие развитой многопартийной системы. По нашему мнению, именно исходя из данной конституционной функции Президент наделяется правом в особо ответственных случаях обращаться прямо к народу, направлять ежегодные послания, назначать референдум. Данная конституционная функция главы государства особенно ярко находит свое выражение при решении судьбы конституционных поправок и в условиях чрезвычайных ситуаций. Именно поэтому данная конституционная норма отвечает требованиям суверенного Казахстана.

Функция представительства от имени народа как внутри, так и вне страны. Внутри страны Президент осуществляет данную функцию при участии в работе Парламента как непосредственно, так и через своих представителей, а также при участии в работе Правительства. На международной арене он осуществляет данную функцию при совершении официальных действий от имени страны. Президент Республики Казахстан после выборов в Парламент не позднее 30 дней со дня опубликования итогов выборов созывает первую сессию Парламента нового созыва. Также Президент председательствует на заседаниях Правительства при рассмотрении особо важных вопросов. По нашему мнению, есть настоятельная необходимость законодательного определения перечня «особо важных вопросов», поскольку председательствование Президента при рассмотрении таких вопросов сформулировано не просто как его право, а как его обязанность. При этом следует исходить из конституционных полномочий Правительства.

Функция символа и гаранта единства народа и государственной власти, неизблемости Конституции, прав и свобод человека и гражданина. В соответствии со ст. 1 Конституции Республики Казахстан высшими ценностями в государстве являются человек, его жизнь, права и свободы. Соответственно, признание, соблюдение и защита прав и свобод человека и гражданина есть обязанность государства. Возложение на Президента обязанности быть гарантом Конституции, прав и свобод человека и гражданина означает, что он призван действовать персонально. Для обеспечения данной функции ведущие подсистемы правоохранительных органов переведены в непосредственное подчинение и подотчетность главе государства (Комитет национальной безопасности, Прокуратура Республики Казахстан).

Как гарант обеспечения прав и свобод человека глава государства Казахстана активно содействует проведению судебно-правовой реформы. Становление Казахстана в качестве государства с сильной президентской формой правления позволили полностью ликвидировать уродливое наследие тоталитаризма. В стране провозглашены и реализовываются такие демократические ценности, как свобода слова и печати, вероисповедания, обеспечено равноправное развитие всех народов. По данным статистики в Казахстане проживают представители более чем 130 наций и народностей.

Демократия предполагает жесткий спрос и высокий уровень ответственности каждого члена общества. Именно поэтому на сегодня главной проблемой является вопрос качественного функционирования государственного аппарата, борьба с коррупцией в государственных структурах, борьба с преступностью и правонарушениями в обществе в целом.

Особый характер функций Президента как гаранта прав и свобод человека и гражданина состоит в том, что он не только проводит обобщающую работу в этой сфере через Комиссию по правам человека, но и нередко рассматривает конкретные вопросы, связанные с обеспечением прав и свобод каждого гражданина. Гарантом прав и свобод Президент в основном выступает в процессе взаимодействия с другими органами государственной власти. Он принимает необходимые организационные и правовые меры для обеспечения реализации прав и свобод человека и гражданина. Важнейшим способом гарантирования прав и свобод является право вето Президента на принимаемые Парламентом законы, право отмены, приостановления действия актов правительства, акимов областей, городов республиканского значения и столицы Республики, нарушающих права и свободы граждан. Президент также обладает правом помилования граждан.

Как гарант прав и свобод человека, Президент Республики Казахстан обеспечивает незыблемость Конституции. Для этого Президент обладает необходимыми полномочиями. Так, право конституционной инициативы о внесении изменений и дополнений в Конституцию принадлежит только Президенту. Чувствуя ответственность перед народом, Президент относится весьма критично к предложениям о внесении изменений и дополнений в Конституцию Республики Казахстан. Как гарант незыблемости Конституции Президент обладает правом обращения в Конституционный Совет по вопросам соответствия принимаемых Парламентом законов Конституции, по вопросам официального толкования Конституции, что способствует уяснению содержания положений Конституции, их правильной реализации. Также Президент обладает правом законодательной инициативы.

Функция обеспечения согласованного функционирования всех ветвей государственной власти и ответственности органов власти перед народом. Одной из злободневных проблем переходного периода, переживаемого нашей республикой является неспособность ветвей власти эффективно взаимодействовать между собой. Это и было одной из причин принятия Конституции Республики Казахстан 1995 года.

В соответствии с действующей Конституцией каждый государственный орган в рамках своей компетенции обязан выполнять функции, которые направлены на реализацию Конституции и законодательства страны. Президент же призван охранять устойчивость государства в целом, всей сложной системы управления. Мировая практика показывает, что в условиях переходного периода необходим особый институт авторитетного арбитра, который, не состоя с другими институтами государственной власти в прямых отношениях власти-подчинения, обеспечивает их согласованное функционирование. Этим институтом является глава государства. В этом аспекте можно выделить и такую функцию главы государства как обеспечение непрерывности и стабильности государственной власти. Это главное условие успешного функционирования государственной власти и выполнения ею своего предназначения в обществе. Президент Республики Казахстан постоянно подчеркивает свою обращенность к историческим корням. Свидетельство тому – объявление 1999 г. Годом единства и преемственности поколений.

Согласованное функционирование всех ветвей государственной власти обеспечивается Президентом, прежде всего, двумя основными конституционными методами – политической координацией и политическим арбитражем. Президент вправе использовать согласительные процедуры, а также различные формы контактов с органами законодательной и исполнительной власти. Хотя по Конституции Республики Казахстан, Президент не является главой исполнительной власти, он связан с ней наиболее тесно. Президент имеет определенные

рычаги воздействия и на законодательную и судебную ветви власти (более подробно данные полномочия Президента нами рассмотрены ниже).

Политическая координация работы всех государственных институтов находит своё яркое выражение в полномочии Президента обращаться с ежегодным посланием к народу Казахстана о положении в стране и основных направлениях внутренней и внешней политики республики. В этой связи высшие государственные органы обязаны соизмерять свою деятельность с намеченными главой государства ориентирами, согласовывать свою работу в рамках системы сдержек и противовесов.

Президент методами политического арбитража и координации способен вывести страну из возможных тупиковых ситуаций. Однако это ни в коем случае не означает нарушение разделения государственной власти.

Функция обеспечения согласованного функционирования органов государства, являясь новой для конституционной практики Казахстана, производна от других функций главы государства.

Общие функции главы государства Республики Казахстан можно классифицировать на *внутренние* и *внешние*. Внутренние функции Президента – это основные направления деятельности Президента страны по управлению внутренней жизнью общества. Их классификацию целесообразно проводить по сферам деятельности государства. Выделяются экономическая, социальная, контрольная, идеологическая, организаторская функции.

Экономическая функция главы государства Республики Казахстан выражается в выработке и координации Президентом стратегических направлений развития экономики страны в целях создания рыночных отношений. Президент Республики Казахстан воздействует на экономическую жизнь общества в целом, что выражается в определении основных направлений деятельности государства, в том числе и экономических, его участии в формировании Правительства, определении государственного бюджета и контроле за его выполнением; в координации программ экономического развития в масштабе страны, финансировании программ промышленных и научных исследований. Сегодня в Казахстане активно развивается малый и средний бизнес. Президент Республики Казахстан определил в качестве идеологических ориентиров поддержку малого и среднего бизнеса.

Одна из важнейших современных проблем экономического характера – введение частной собственности на землю. Долгое время в Казахстане частная собственность на землю не признавалась исходя из соображений защиты интересов коренной нации. Однако опыт развитых стран показывает, что без частной собственности на землю развитие полноценных рыночных отношений практически невозможно, а идея правового государства неразрывно связана с идеей гражданского общества. Основа гражданского общества – собственность, и, прежде всего частная собственность на землю. Сегодня земля является объектом рыночных отношений.

Однако в условиях Казахстана, где большинство земель относится к зоне рискованного земледелия, где в критическом состоянии демографическая ситуация, где материальное положение большинства людей находится на низжайшем уровне, введение института частной собственности на землю, вероятно, должно быть проведено с большой осторожностью, с учетом возможных перекосов и перегибов в сторону ухудшения социального положения коренного населения. Закон о земле, принятый в 2001 году отражает эти проблемы.

Социальная функция Президента выражается в деятельности главы государства, призванной обеспечивать социальную защищенность личности, нормальные условия жизни для всех граждан государства независимо от непосредственного их вклада в экономику страны. Данная функция во многом обусловлена ст. 1 Конституции Республики Казахстан, в которой Казахстан определяется как социальное государство.

Данное направление деятельности Президента предполагает, во - первых, создание условий для распределения социальных благ независимо от трудового вклада в целях обеспечения достойного уровня для таких категорий лиц, как пенсионеры, дети, безработные и т.д.; во - вторых, Президент должен поощрять выделение необходимых средств на нужды здравоохранения, просвещения, строительство жилья для нуждающихся членов общества. Тем самым обеспечивается реализация тех социальных прав, которыми должны в максимальном объеме пользоваться все граждане государства. В этом случае Президент в правовом государстве является гарантом реальной социальной защищенности всех граждан страны.

Социальная функция Президента находится в прямой зависимости от экономических возможностей государства, так как только при развитой экономике, развитии рыночных отношений Президент может в полном объеме быть гарантом социальной защищенности граждан. Так, например, во Франции существуют так называемые «зарезервированные области» деятельности Президента, такие как социальные вопросы, социальное страхование, занятость.

Социальная функция Президента Республики Казахстан заключается и в том, что Президент осуществляет поддержку сферам здравоохранения, науки, культуры, искусства и др.

Функция контроля осуществляется Президентом в самых различных формах и самыми различными методами. Право отлагательного вето Президента, налагаемое им на законы, принимаемые Парламентом, по существу и есть контроль за соответствием законов Конституции. Президент контролирует правотворческую деятельность органов исполнительной власти, может отменить или приостановить полностью или частично действие актов Правительства, акимов областей, городов республиканского значения и столицы. Думается, что в этой области необходимо установить порядок и процедуру проверки законности и целесообразности актов органов исполнительной власти. Требуют четкого определения и возможные последствия отмены Президентом таких актов. Одной из форм контроля за деятельностью органов государства является систематическое заслушивание членов Правительства и правоохранительных органов. Поддержание стабильного правопорядка в стране – одна из важнейших функций Президента, всех государственных органов.

Организаторская функция заключается в активном участии Президента в формировании всех ветвей государственной власти. Президент назначает 15 сенаторов Парламента, подбирает первых руководителей Правительства, Национального Банка и других высших органов с согласия Парламента, назначает министров. Таким образом, Президент формирует политических служащих высших и местных органов исполнительной власти.

Президент совместно с Парламентом определяет структуру Правительства, а также образует, упраздняет центральные исполнительные органы Республики Казахстан, не входящие в состав Правительства. Президент активно формирует и судебную власть. Председатель Верховного Суда, Председатели коллегий и судьи Верховного Суда избираются Сенатом по представлению Президента, основанного на рекомендации Высшего Судебного Совета. Судьи областного звена назначаются Президентом по рекомендации квалификационной коллегии юстиции. При этом Президент не может по своему усмотрению подбирать судей. В этой работе важную роль играют и Сенат, и Высший Судебный Совет, и Квалификационная коллегия юстиции.

Отметим постоянную деятельность Президента Республики Казахстан по совершенствованию системы государственных органов. Президент Казахстана осуществляет контроль за деятельностью своих представителей на местах, а также министров. Организаторская функция главы государства также проявляется в его деятельности по переносу и обустройству новой столицы Казахстана. Здесь большая роль отводится личным контактам главы

государства, которые позволили привлечь огромные суммы на создание инфраструктуры Астаны.

Идеологическая функция. Президент является одним из субъектов, формирующих идеологию нашего государства. В юридической и политологической литературе ныне широко обсуждается вопрос о том, можно ли говорить о необходимости формирования государственной идеологии. По мнению Г.С. Сапаргалиева государственная идеология необходима, поскольку государство организует и осуществляет свою деятельность на основе идей, теорий, концепций.

В ежегодных Посланиях Президента республики народу Казахстана о положении в стране и основных направлениях внутренней и внешней политики государства определяются идейно-научная основа деятельности государства. Послания содержат идеи, которые носят концептуальный характер для будущего страны. Таковым является послание Президента страны народу «Казахстан–2030. Процветание, безопасность, улучшение благосостояния всех казахстанцев». Концептуальные документы, разрабатываемые Президентом, служат идейной основой деятельности Парламента при осуществлении им законодательной деятельности, Правительства – при разработке основных направлений социально-экономической политики государства, его обороноспособности, безопасности, разработки программы деятельности Правительства.

Внешние функции Президента Республики Казахстан являются одними из наиболее важных, так как именно Президент как глава государства является персонифицированным представителем страны на международной арене. Более того, образно можно сказать, что сегодня главы государств постсоветских стран являются «лицом» государства. Внешние функции главы государства призваны решать следующие важнейшие задачи государства: установление и поддержание взаимовыгодных отношений с другими государствами и обеспечение обороны страны от возможной внешней агрессии. В соответствии с указанными задачами можно выделить следующие основные внешние функции Президента: развитие взаимовыгодного сотрудничества с другими государствами, обеспечение обороны страны от нападения извне.

Отметим, что до провозглашения независимости Казахстан не имел официальных отношений с другими государствами. Фактически право вступать в непосредственные отношения с иностранными государствами и международная политика являлись монополией центральной власти. В новых условиях для ставшего независимым Казахстана одним из новых и практически не разработанных направлений деятельности стало формирование внешнеполитической концепции и основных ее приоритетов.

Таким образом, функции главы государства выступают системообразующим ядром его статуса. В функциях института главы государства выражается его сущность, та реальная роль, которую глава государства играет в решении основных вопросов общественного развития и, прежде всего, в удовлетворении разнообразных интересов населения страны.

Функции главы государства показывают, что в системе государственных органов Президенту отводится главенствующая роль. Сегодня он является лидером страны, который несет огромную ответственность, ибо среди всех государственных органов именно на него возлагается ответственность за будущее развитие страны.

Таким образом, в Казахстане институт президентства можно определить как персонифицированный институт, в котором в одном лице соединились личность и юридический статус. Однако процесс усиления института президентства проходит одновременно с широкой демократизацией общества. Вместе с растущей ролью института президентства в Республике Казахстан значительно возросла и роль таких политических институтов, как Парламент и политические партии.

На сегодняшний день Президент РК – активный инициатор в процессе демократизации общественной жизнедеятельности, и его усиление сопровождается принятием законов, направленных на преодоление кризиса, расширения процесса формирования и развития демократических ценностей.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Конституция Республики Казахстан. – Алматы, 2018. – 98 с.
2. Ибраева А.С. Теория государства и права. – Алматы, 2017. – 344 с.
3. Сартаев С.С. Мы живем в конституционном пространстве. – Алматы, 2010. – 444 с.
4. Назарбаев Н.А. Казахстан – 2030. Процветание, безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев. Послание Президента народу Казахстана. Алматы, 1998. – 96 с.

Кожантаева Жаухар Кенесбаевна

к.ю.н., доцент

зав. кафедрой социально-гуманитарных дисциплин

НАО Казахская национальная академия хореографии, г.Астана

e-mail: Zhauhar_27@mail.ru

МЕСТО И РОЛЬ ПЕРВОГО ПРЕЗИДЕНТА – ЛИДЕРА НАЦИИ В СТАНОВЛЕНИИ НЕЗАВИСИМОГО КАЗАХСТАНА

Аннотация

В статье автор проводит анализ результатов научных исследований о роли Первого Президента РК в становлении казахстанской государственности с момента обретения Казахстаном суверенитета. 1 декабря в Республике объявлен государственным праздником – День Первого Президента Республики Казахстан. На основе исторических данных были сделаны выводы об особенностях этого праздника, который был учрежден с целью отметить и признать выдающиеся заслуги первого президента Казахстана Нурсултана Назарбаева перед Республикой. Первые декабрьские дни 1991 года стали для Казахстана действительно переломными и судьбоносными, определившими путь развития независимой Республики.

В настоящее время Казахстан признан международным сообществом как современное демократическое государство. Немалая заслуга в этом принадлежит первому президенту Н. Назарбаеву.

Ключевые слова: Президент, Рухани Жангыру, Казахстан, Независимость, Государство, Суверенитет, народ, гражданское общество, нация, история

Аңдатпа

Мақалада автор Қазақстанның егемендігіне ие болғаннан бергі уақытта Қазақстан Республикасының мемлекеттігін дамытудағы Қазақстан Республикасы Тұңғыш Президентінің ролі туралы зерттеу нәтижелерін талдайды. 1 желтоқсанда республикада мемлекеттік мереке – Қазақстан Республикасы Тұңғыш Президентінің күні жарияланды. Тарихи деректерге сүйене отырып, Қазақстан Республикасының Тұңғыш президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың көрнекті еңбектерін атап өту және оны тану үшін құрылған осы мерекенің ерекшеліктері туралы тұжырымдар жасалды. 1991 жылдың бірінші желтоқсаны Қазақстан үшін өзгерістер мен бетбұрысқа толы, тәуелсіз еліміздің даму жолын анықтайтын маңызды күн болды.

Қазіргі уақытта Қазақстанды халықаралық қоғамдастық заманауи демократиялық мемлекет ретінде таниды. Бұл жетістіктік – тұңғыш Президент Н.Назарбаевтың қажырлы еңбегінің нәтижесі.

Түйін сөздер: Президент, Рухани Жаңғыру, Қазақстан, Тәуелсіздік, Мемлекет, Егемендік, адамдар, азаматтық қоғам, ұлт, тарих

Abstract

In the article, the author analyzes the results of research on the role of the First President of the Republic of Kazakhstan in the development of Kazakhstani statehood since Kazakhstan gained sovereignty. December 1 in the Republic declared a public holiday – Day of the First President of the Republic of Kazakhstan. Based on historical data, conclusions were drawn about the peculiarities of this holiday, which was established to celebrate and recognize the outstanding merits of the first president of Kazakhstan, Nursultan Nazarbayev, to the Republic.

The first December days of 1991 became really crucial and crucial for Kazakhstan, which determined the path of development of an independent Republic.

Currently, Kazakhstan is recognized by the international community as a modern democratic state. Considerable merit in this belongs to the first president N. Nazarbayev.

Keywords: President, Ruhani Zhangyru, Kazakhstan, Independence, State, Sovereignty, people, civil society, nation, history

Қазақстан. Независимость. Первый Президент. Это важное событие в жизни государства неразрывно связано с именем Первого Президента страны Нурсултана Назарбаева, который внес огромную роль в становлении независимой Республики Казахстан как инициатор стратегических инициатив, архитектор Казахстанской государственности.

Сегодня Казахстан – полноправный член мирового сообщества, страна с сильной экономикой, сильнейшим народом и большими планами на будущее. Мы избежали социальные и политические потрясения, от которых страдают многие страны, сходные с историей и сходными стартовыми позициями – это бывшие Республики СССР. И сегодня, с особой яркостью высвечивается роль Первого Президента Республики Казахстан – Лидера нации Нурсултана Абишевича Назарбаева в успешном решении сложнейших задач, стоящих перед нашим государством в годы суверенного развития.

Сегодняшняя политическая данность – Республика Казахстан – это блистательный успех казахстанского народа, достигнутый под феноменальным лидерством Елбасы. «Не зная прошлого, истории, трудно знать настоящее время, предположить будущее» – эти слова великого философа человечества, Второго учителя мира Абу Наср аль-Фараби актуальны и в наше время.

Как многие помнят, первые годы независимости были действительно трудными для Казахстана. Страна проделала огромный путь за прошедшее время. Казахстанский путь начался с экономических преобразований: снижения цен, введения национальной валюты, приватизации государственной собственности, развития малого и среднего бизнеса. Как заявил Елбасы Нурсултан Назарбаев: «Мы идем своим собственным, казахстанским путем развития, который выбрали однажды, и с тех пор ему следуем. Изучая и анализируя мировую практику, мы выбрали эволюционный путь. Мы против форсированного внедрения демократии, тем более извне. Мы никого не пытаемся копировать, а делаем то, что нужно нашей стране и нашему народу. И у нас это получается». С приобретением независимости наш народ впервые избрал своего Президента. Менее чем за год Казахстан признали более 100 государств мира, страна вступила в члены ряда авторитетных международных организаций, в том числе в Организацию Объединенных Наций, Международный валютный фонд и др. Мы приняли государственные флаг и герб. Казахский язык обрел статус государственного языка. Независимость дала исторический шанс на строительство современного

демократического государства. Она позволила решить самые животрепещущие вопросы: закрыть Семипалатинский ядерный полигон, провести экономические реформы, ликвидировать структурный дисбаланс в экономике. Независимость помогла остановить распад традиционных культурных ценностей, возродить казахский язык. За этот период республика осуществила трансформацию от отсталой экономической системы с административно-командным управлением к открытой рыночной экономике. Формула Н.А. Назарбаева “сначала – экономика, затем – политика” стала классическим выражением методологии успешных реформ на постсоветском пространстве.

Казахстан являет собой сложное политико - территориальное образование. В своем постоянном и неразрывном единстве такие компоненты, как народ; территория с природным комплексом и производственным потенциалом; действующие в рамках Конституции разнообразные институты гражданского общества; государство в совокупности госорганов и организаций и составляют страну с именем Казахстан.

Момент обретения государственной независимости она была далеко не такой как сейчас. Именно Первый Президент своим трудом собрал ее по фрагментам, каждый из которых впоследствии обрел характер полноценной составляющей государственности и Республики Казахстан. Вся политика и деятельность Лидера Нации были направлены на консолидацию людей в казахстанское общество через обеспечение единства народа в главном, не ограничив или не ущемив многообразия личностей. Одновременно – на максимальное исключение поводов для недоверия, противоречий, чреватых возникновением конфликтных ситуаций [1, с.11].

Нурсултан Абишевич Назарбаев продолжает политику и традиции наших великих предков, таких как султаны Керей и Жанибек, основавших первое независимое Казахское ханство в 1465 году, и, более всего, – крупного государственного деятеля Казахстана XVIII века Абылай-хана, укрепившего традиционную ханскую власть и казахскую государственность. Этим великим историческим деятелем прошлого и современного мира с Нурсултаном Назарбаевым объединяет глубокая любовь к Родине, Казахстану, к своему народу. И огромное желание вывести свою страну вперед [2, с.511].

Именно по инициативе Главы государства во всех регионах нашей страны широко отмечалось 550-летие образования Казахского ханства. Необходимо особо подчеркнуть, что Казахское ханство, первыми ханами которого были Керей и Жанибек, стало первым национальным государством в Центральной Азии. Всенародное празднование этой великой даты стало ярким свидетельством единства всех казахстанцев, живущих в мире и согласии. За короткий по историческим меркам отрезок времени, Казахстан превратился в самостоятельное, политическое и экономически независимое государство.

За период действия Конституции 1995 г. Лидер нации Н.А. Назарбаев двадцать два раза обращался к народу Казахстана. Максимально насыщенная новыми инновационными идеями, прогрессивными философскими и политическими идеями насквозь пронизанной заботой о будущем судьбе Казахстана и Человека Труда, а также уверенностью в достижении поставленных масштабных целей стала президентская Стратегия «Казахстан–2050: новый политический курс состоявшегося государства» Послание Президента Республики – Лидера нации Н. Назарбаева [3]. Сегодня Казахстан реализует Стратегию – 2050. За эти годы страна превратилась в одно из ключевых государств Евразии.

Самые позитивные оценки в обществе получила опубликованная 17 июля 2012 г. Программная статья Н.А. Назарбаева «Социальная модернизация Казахстана: двадцать шагов к Обществу Всеобщего труда» [4].

Послания Президента Республики народу Казахстана составляют основу системы государственного планирования, в том числе и в построении и укреплении правового государства.

Указом Президента Республики от 24 августа 2009 г. Утверждена действующая в настоящее время Концепция правовой политики на 2010–2020 годы. В ходе реализации Концепции повышается уровень гарантированности прав и свобод человека и гражданина, степень защищенности предпринимателей, возникнут новые отрасли и сферы законодательства, право станет конкурентноспособным, мобильным и более восприимчивым к нуждам практики и потребностей людей.

Сегодня у Казахстана большой авторитет на международной арене, мы являемся членом более 70 международных организаций. Наша страна эффективно сотрудничает с ООН, Всемирным банком, ВТО, активно работает в рамках ОБСЕ, ШОС, ОИС, Евразийского экономического союза и других объединений. Казахстану удалось наладить эффективное сотрудничество с ведущими транснациональными корпорациями. По поручению Главы государства в Астане создан и успешно работает бренд высшего образования республики Назарбаев Университет – первое образовательное учреждение страны мирового уровня. Реализуется одна из ведущих инициатив Главы государства – международная стипендия «Болашак», названная им «золотой страницей» в истории независимого Казахстана. Выступая признанным локомотивом системы образования, программа «Болашак» позволила Казахстану включиться в мировую систему подготовки глобальной элиты и создать трансферт передовых технологий в казахстанское экономическое и социальное пространство. Учрежденная Президентом страны на заре независимости, в самые сложные в финансовом плане годы, международная программа «Болашак» стала настоящим прорывом в образовании и подготовке профессионалов, получивших образование в ведущих мировых учебных заведениях.

Казахстан вышел на качественно новый этап государственного строительства, переход к которому определен Пятью институциональными реформами, выдвинутыми Главой государства. Была создана казахстанская модель социально-экономического развития, демократическая политическая система, уникальный институт межэтнического согласия – Ассамблея народа Казахстана, которая объединяет представителей ста этносов и 18 конфессий. На внешнем треке наша страна инициировала Съезд лидеров мировых и традиционных религий, председательствовала во множестве международных организаций. Казахстан вошел в историю как первая из азиатских, мусульманских и постсоветских стран, избранная председателем Организации по безопасности и сотрудничеству в Европе (2010 г.).

Наша страна стала первым государством в Центральной Азии, избранным в непостоянные члены Совета Безопасности ООН. Глава государства воздвиг Астану – современный глобальный мегаполис, сакральный символ триумфа казахстанской Независимости. Выбор Астаны как центра проведения Всемирной выставки «ЭКСПО – 2017» в очередной раз подтвердил, что Казахстан занимает достойную позицию в мировом сообществе, а наш Лидер нации Нурсултан Назарбаев является общепризнанным политиком глобального масштаба.

Наша страна идет к новым достижениям и вершинам, а казахстанцы гордятся своим Отечеством, уверены в своем будущем, верят своему Президенту. Основным постулатом проводимой Президентом Республики Казахстан политики всегда являлось сохранение мира и согласия в стране. Оглядываясь назад, только сегодня понимаешь, какая масштабная работа была проделана за годы Независимости. Введена национальная валюта, создана новая бюджетная система, сформирован национальный фонд, активы которого – а это 65 млрд долларов – играют роль «подушки безопасности». Создана двухуровневая банковская система, а численность частных банков выросла до двух десятков. Страна накопила золотовалютные резервы около 31 млрд долларов США, и этих средств достаточно для покрытия всех обязательств страны (в случае необходимости) и ведения стабильной денежно-кредитной политики.

Коренные преобразования в обществе и государстве, заложены в историческом документе – Плате нации «100 конкретных шагов». Наша страна – страна с древней победной историей. Эту великую поступь в XXI веке триумфально продолжает новое государство – Республика Казахстан, ведомое выдающимся мыслителем и практиком современности Президентом Нурсултаном Назарбаевым.

Большой резонанс в обществе в начале нынешнего года вызывали Послание Президента «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность» и конституционная реформа. В нем Президент подчеркивает, что ближайшие годы станут временем глобальных испытаний. Будет меняться вся архитектура мира.

Необходимость развития человеческого капитала – вот главный меседж статьи Президента Нурсултана Назарбаева «Болашаққабағдар: руханижаңғыру». Глава государства обращаясь к истории, предлагает сохранить идентичность, национально-культурный код, но в то же время напоминает о необходимости не забывать о прогрессивных концепциях развития, позволяющих двигаться вперед. Президент призывает быть открытым к изменениям, меняться в соответствии с глобальными трендами и не закрываться от внешнего мира. И символическим выражением нового видения стала идея перехода казахского языка на латиницу как тот алфавит, который олицетворяет передовые технологии и новые знания современного информационного общества.

В современном мире успех государств определяет прежде всего человеческий капитал и Президент обоснованно обратился к историческим фактам национального прагматизма, сыгравшим судьбоносную роль в становлении нашего государства. Наряду с решением задач по повышению благосостояния граждан, в приоритете руководства страны были и остаются вопросы обеспечения стабильности в обществе – укрепление гражданского единства и межнационального согласия, чтобы каждый гражданин мог считать Казахстан своим домом. Благодаря такому комплексному подходу страна создала надежную базу для новых свершений и сейчас приступила к третьему этапу модернизации государства, который в полной мере раскроет потенциал страны, стремящейся в тридцатку развитых и благополучных государств мира [5].

Н.А. Назарбаев, как отмечают зарубежные аналитики и видные политические и экономические деятели, – большой стратег международного масштаба, чутко и прозорливо угадывающий вызовы времени. Опыт Казахстана востребован в мире, потому что еще до начала ухудшения экономической ситуации в мировой экономике Глава нашего государства инициировал программу «Нұрлыжол», которая стала казахстанским ответом на кризис. Новая экономическая политика Казахстана показывает обществу возможности и средства преодоления очередных сложностей вызовов и угроз [6].

Нурсултан Назарбаев – человек - эпоха. Самое главное достоинство и кредо Главы государства заключается в его профессиональной способности и виртуозном умении доводить до логического завершения фундаментальные базовые реформы и преобразования. Президент обладает уникальным качеством политика: уметь слушать собеседника и впитывать все новое, что есть в мире, и в то же время доводить свою точку зрения и взгляд до каждого гражданина и человека.

Для граждан Казахстана очевидна вся масштабность и глубина личности и многогранной деятельности Первого Президента страны Нурсултана Назарбаева как великого реформатора и политического лидера современности. Он по праву вошел в историю Казахстана и мира как наиболее авторитетный и гениальный государственный деятель мирового уровня и крупный ученый-мыслитель XXI века. В контексте исторической ретроспективы эпоха многогранной деятельности Первого Президента Нурсултана Назарбаева символизирует собой абсолютный исторический триумф Казахстана.

Сегодня Казахстан твердо шагает в будущее ускоренными темпами развивающемся государстве – Республики Казахстан, неопределима роль лидера нации Президента Н.А. Назарбаева.

И каждый гражданин нашей Родины должен гордиться своей принадлежностью к этой стране.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. *Малиновский В.А. Первенец Независимости. Мысль. – 2014. №12. – С.8–16.*
2. *Сулейменова М.Ж., Макалаков Т.Ж. Роль Первого Президента РК Н.А. Назарбаева в становлении казахстанской государственности // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2015. – № 5–3. – С. 510–514*
3. *Казахстанская правда, 2012. 15 декабря*
4. *Нурмагамбетов А.М. Рынок труда: правовые проблемы и перспективы. Автореф. Дисс.д-раюрид.наук. – М., 1998*
5. *Программная статья Н.А. Назарбаева «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» // Казахстанская правда, 2012. 12 апреля*
6. *Нурлы жол – путь в будущее // Казахстанская правда, 2014. 12 ноября*

*м.ю.н., ст. преп. Конарбаева М. М.
магистрант Абдалимов Н. Д.*

ОСНОВЫ АНТИКОРРУПЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН. МЕЖДУНАРОДНАЯ ПРАКТИКА В БОРЬБЕ С КОРРУПЦИЕЙ

Аннотация

Данная статья раскрывает проблемы, связанные с коррупцией в Республике Казахстан. Подходы изучения данного противоправного явления и международный метод борьбы с коррупцией. Формирование антикоррупционной культуры и формирование антикоррупционного сознания среди граждан РК.

Ключевые слова: коррупция, антикоррупционная культура, антикоррупционное сознание, антикоррупционная политика

Аңдатпа

Бұл мақала Қазақстан Республикасындағы сыбайлас жемқорлықпен байланысты проблемаларды анықтайды. Бұл заңсыз құбылыстарды зерттеуге және сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің халықаралық әдістеріне. Қазақстан азаматтары арасында сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру және сыбайлас жемқорлыққа қарсы сана қалыптастыру.

Түйін сөздер: жемқорлық, сыбайлас жемқорлыққа қарсы сана, сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет, сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясат

Abstract

This article reveals the problems associated with corruption in the Republic of Kazakhstan. Approaches to the study of this illegal phenomenon and the international method of combating corruption. The formation of anti-corruption culture and the formation of anti-corruption consciousness among the citizens of Kazakhstan.

Keywords: corruption, anti-corruption culture, anti-corruption consciousness, anti-corruption policy

Понимание сущности антикоррупционной культуры невозможно без уяснения содержания понятия «коррупция», понимания исторических корней этого антисоциального явления. Понятие коррупции широко используется в современной научной и общественно-политической литературе. Слово «коррупция» (от лат. «corumper») имеет множество значений: порча, упадок, подкуп, обольщение, совращение, притон, превратность, расстраивать дела, подвергать разрушению, искажать, фальсифицировать, осквернять, позорить достоинство; приставка «со», употребляемая вместе с многозначным глаголом «rumpere» (разрушать, ломать, преступать закон, расторгать договор), указывает, что коррупция – это действие с участием нескольких субъектов.

Анализ древних источников показывает, что коррупция появилась практически вместе с возникновением государственного аппарата и была в той или иной степени присуща всем странам в различные исторические периоды развития.

Одним из первых свидетельств существования коррупции являются архивы Древнего Вавилона (вторая половина XXIV в. до н. э.), а позднее и знаменитые Законы вавилонского царя Хаммурапи (XIX в. до н. э.).

Достаточно обширные сведения о коррупции содержатся в античном наследии. Древнегреческие мыслители Платон и Аристотель в своих работах неоднократно упоминали о разлагающем и разрушающем воздействии злоупотребления властью и взяточничества на экономическую, политическую и духовную жизнь общества, называли корысть причиной коррупции, недопустимой в государственном управлении.

Так, Аристотель в работе «Политика» выделял коррупцию как важнейший фактор, способный привести государство если не к гибели, то к вырождению. Борьбу с коррупцией Аристотель считал основой обеспечения государственной стабильности: Именно в римском праве слово «коррупция» приобрело юридическую форму. Примером этому служит один из древнейших сводов римского права – Законы XII таблиц (V в. до н. э., лат. *leges duodecim tabularum*).

Коррупция, в переводе от латинского языка, означает использование в корыстных целях своего служебного или должностного положения, которые противоречат нормам морали и закону. В Законе Республики Казахстан «О противодействии коррупции», коррупция определяется как «незаконное использование лицами, занимающими ответственную государственную должность, лицами, уполномоченными на выполнение государственных функций, лицами, приравненными к лицам, уполномоченным на выполнение государственных функций, должностными лицами своих должностных (служебных) полномочий и связанных с ними возможностей в целях получения или извлечения лично или через посредников имущественных (неимущественных) благ и преимуществ для себя либо третьих лиц, а равно подкуп данных лиц путем предоставления благ и преимуществ»

Коррупция – проблема мирового масштаба, так как она присуща всем странам мира, независимо от политического устройства и уровня экономического развития. Коррупция – это антисоциальное зло, которое существует даже в государствах с развитой рыночной экономикой и демократическим режимом. Об этом свидетельствуют данные, взятые с Индекса восприятия коррупции, составляемые международной неправительственной организацией Transparency International, в котором ежегодно публикуется отчет, с целью отражения оценки уровня восприятия коррупции, аналитиками и предпринимателями. Ежегодный анализ данной организации свидетельствует о том, что нет в мире такого государства, в котором не присутствовало бы это антисоциальное зло.

Республика Казахстан, согласно Конституции, утверждает себя демократическим, светским, правовым и социальным государством. Коррупция же в свою очередь подрывает

демократические основы и устои государства, где все должно быть прозрачно и честно. Подорывая экономическую систему государства, мешает развитию бизнеса и предпринимательства. В демократическом государстве все граждане равны перед законом. А совершая коррупционное правонарушение, этот основной принцип равенства нарушается, так как в обход закону, выгоду получает тот, кто является участником этого правонарушения. Коррупция выходит за рамки национальных границ и требует глобального подхода, подрывает государственные и международные институты власти и экономики. Она стала серьезно угрожать верховенству закона, демократии и правам человека, подрывать доверие к власти, принципам государственного управления, равенства и социальной справедливости, препятствовать конкуренции, затруднять экономическое развитие и угрожать стабильности демократических институтов и моральным устоям общества.

Борьба с коррупцией в Казахстане поставлена на государственно-политический уровень и контролируется непосредственно Главой государства. В 2014 году было ликвидировано Агентство Республики Казахстан по борьбе с экономической и коррупционной преступностью. И был образован новый государственный орган по борьбе с коррупцией – Агентство по делам государственной службы и противодействию коррупции. Агентство Республики Казахстан по делам государственной службы и противодействию коррупции является государственным органом, непосредственно подчиненным и подотчетным Президенту Республики Казахстан. Осуществляет руководство в сфере государственной службы, оценку и государственный контроль за качеством оказания государственных услуг, а также в пределах, предусмотренных законодательством Республики Казахстан, руководство и межотраслевую координацию по предупреждению, выявлению, пресечению, раскрытию и расследованию коррупционных правонарушений.

Проблема коррупции существует во всех странах, в том числе и в Казахстане, тормозя социально-экономический прогресс, она различается лишь своими характерными проявлениями и масштабами.

Общеизвестно, что коррупция ведет к снижению эффективности государственного управления, инвестиционной привлекательности страны, сдерживает поступательное социально-экономическое развитие. Казахстан целенаправленно и поэтапно следует курсу на создание эффективных, институтов и механизмов противодействия коррупции.

Стратегия Президента «Казахстан–2050» возводит коррупцию в ранг прямой угрозы национальной безопасности и нацеливает государство и общество на объединение усилий в борьбе с этим негативным явлением.

Если до недавнего времени мы говорили о борьбе с коррупцией, то в соответствии с главным идеологическим документом теперь мы говорим о противодействии коррупции. Если раньше антикоррупционная политика ограничивалась выявлением и привлечением к ответственности виновных, то отныне акцент в противодействии коррупции смещен на предупреждение, превенцию, профилактику коррупции.

Преодоление коррупции невозможно лишь на законодательном уровне. Необходимо участие общества. Только тесное партнерство государства и общества позволят успешно противостоять коррупции, необходимо повышать активную гражданскую позицию. А для этого должны быть сформированы антикоррупционное сознание и антикоррупционная культура среди населения.

Существуют различные формы общественного сознания, с помощью которых люди осознают окружающую их природу, общество и самих себя. Выделяют моральное (нравственное), политическое, правовое, эстетическое, религиозное сознание.

Понятие «антикоррупционное сознание» содержит в себе все формы общественного сознания. Это интегративное понятие, так как оно вбирает в себя информацию из самых разных наук, изучается в различных учебных дисциплинах. Таким образом, антикоррупционное

сознание находится в прямом взаимодействии с иными формами общественного сознания и обладает всеми качествами и характеристиками, свойственными общественному сознанию вообще. Антикоррупционное сознание – это совокупность понятий, теорий, представлений и чувств, взглядов и эмоций, оценок и установок, выражающих отношение людей к коррупции как социальному злу.

Специфика антикоррупционного сознания состоит в том, что оно отражает, а затем воспроизводит жизненные реалии через призму негативного, нетерпимого отношения к конфликтам интересов во всех его проявлениях. Оно требует установления общеобязательных норм поведения. Антикоррупционное сознание очерчивает границы морального и аморального, правового и неправового, правомерного и противоправного. Оно требует морально-нравственных, идеологических, правовых мер для обеспечения антикоррупционного поведения. Антикоррупционному сознанию присущи определенность и категоричность.

Антикоррупционная культура – это способность человека сознательно и нравственно противостоять коррупции. Важно то, что содержанием такого человека является и правовая культура. Антикоррупционная культура выражает способность человека противостоять коррупции на основе высокой моральной, правовой, политической и других культур. Антикоррупционная культура приобретает в настоящее время статус объективно необходимого явления, ее в процессе социализации должны освоить все дееспособные члены общества.

В Законе Республики Казахстан «О противодействии коррупции» определено понятие «формирование антикоррупционной культуры», под которым понимается «деятельность, осуществляемая субъектами противодействия коррупции в пределах своей компетенции по сохранению и укреплению в обществе системы ценностей, отражающей нетерпимость к коррупции». А также понятия, отражающие комплекс мер образовательного, информационного и организационного характера, посредством которых осуществляется формирование антикоррупционной культуры. Каждый гражданин Республики Казахстан должен быть честным и неподкупным, обладать антикоррупционным сознанием и антикоррупционной культурой.

Республика Казахстан, являясь субъектом международного права, и являясь развивающимся молодым государством, должно рассматривать и перенимать опыт успешных стран в борьбе с коррупцией. А таких стран немало. В пример можно рассматривать опыт таких государств, как Сингапур, Грузия, Соединенные Штаты Америки и так далее.

Международный опыт показывает, что и в зарубежных странах важную роль в борьбе с коррупцией играет общественность. Помимо этого, видно, что во многих зарубежных странах общественность проявляет нетерпимость по отношению к коррупции среди чиновников. Поэтому в этих странах граждане, столкнувшиеся с коррупционными правонарушениями, проявляют активную гражданскую позицию и всегда готовы быстро реагировать на подобные явления путем информирования компетентных органов о факте коррупции. К примеру, любой гражданин США, столкнувшийся с фактом коррупционного правонарушения, может написать в специальный веб-сайт, созданный ФБР США, известную ему информацию.

В Сингапуре действуют авторитарные методы борьбы с коррупцией. В этом государстве за коррупцию предусмотрена смертная казнь и гражданин этого государства, который совершил подобное преступление, считается позором для семьи. Правительство держит под контролем бюрократию и успешно справляется с задачей предупреждения фактов коррупции. Кроме того, государственным служащим была поднята заработная плата до достойного уровня, как рядовым государственным служащим, так и высшим должностным лицам.

Помимо этого, в Сингапуре, в целях профилактики коррупции, с чиновниками, особенно из правоохранительных органов, проводятся регулярные беседы о ловушках коррупции. В этой стране авторитарные методы работают во многом благодаря искреннему желанию политического руководства противостоять коррупции.

Одним из факторов антикоррупционных действий в зарубежных странах является обеспечение материального и социального достатка государственных служащих на должном уровне. Общеизвестно, что большое количество коррупционных деяний бывает в тех странах, где низкая заработная плата чиновников, которая даже ниже зарплаты в частном секторе.

Рассматривая антикоррупционный опыт Грузии, можно отметить, что их опыт по борьбе с коррупцией уникален и успешен, и многие его аспекты могут быть адаптированы и применены в странах, где существуют аналогичные проблемы.

Еще 10 лет назад коррупция пронизывала практически все сферы жизни Грузии. Взятки требовались для того, чтобы получить большинство государственных услуг – от получения водительских прав или паспорта до регистрации имущества и бизнеса, строительства дома или поступления в вуз. С тех пор меры, принятые правительством в рамках политики «нулевой терпимости», резко сократили масштабы неофициальных платежей в различных государственных службах. Эксперты Всемирного банка отмечают, что сегодня «по большинству показателей Грузия значительно приблизилась к наиболее развитым странам Евро – союза». В этой связи необходимо отметить, что важная роль в политике противодействия коррупции отводится формированию антикоррупционной культуры в обществе, которая реализуется через пропаганду и образование, а также посредством организации просветительских мероприятий для различных целевых групп: населения, школьников, студентов, СМИ, неправительственного сектора, представителей бизнеса. В основу антикоррупционного образования положено обучение этическим нормам, как государственных служащих, так и студентов высших учебных заведений.

Эффективная практика Грузии в формировании антикоррупционной культуры заключается в проведении обучающих семинаров-тренингов для широкой аудитории, в которую входят студенты, школьники, НПО и так далее. Данные тренинги по антикоррупционной тематике проводят практики, т. е. те люди, которые сами непосредственно занимаются нормотворчеством и координационной деятельностью в области противодействия коррупции, также привлекаются известные зарубежные эксперты.

В заключении, хотелось бы отметить, что необходимо усилить профилактические меры по предупреждению коррупции, активизировать средства массовой информации (телевидение, пресса, интернет, социальные ролики) по профилактике коррупции, то есть побольше писать и говорить об этом, формировать у граждан антикоррупционное сознание и антикоррупционную культуру. Увеличить заработную плату госслужащим до достойного уровня, усилить уголовную ответственность за совершение коррупционных правонарушений, повысить материальное поощрение лицам, сообщившим о факте коррупционного правонарушения.

Борьба с коррупцией в Республике Казахстан не кратковременная кампания, а важнейшая государственная задача в деле закрепления независимости суверенного государства, обеспечения национальной безопасности, нужна сильная разветвленная государственная власть, сильная политика государства в социальной сфере, опора на народ и гласность. Сам Президент РК отметил, что предусмотренный антикоррупционной Стратегией комплекс действий против коррупции должен сопровождаться активностью общественности. Глава государства определил, что государство и общество должны тесно сотрудничать, чтобы дать эффективный отпор коррупции и коррупционным проявлениям. А для достижения больших результатов в борьбе с коррупцией, он указал на необходимость поддержки со

стороны общества. Поэтому, по словам Главы государства, каждый гражданин Республики Казахстан должен проявлять нетерпимость к коррупции и быть неподкупным, честным.

Таким образом, для искоренения коррупции должно бороться все общество. Только когда в обществе создается атмосфера нетерпимости к коррупции, можно рассчитывать на положительные результаты в борьбе с этим злом.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. *О противодействии коррупции: Закон Республики Казахстан от 18 ноября 2015 года № 410 - V.* <http://adilet.zan.kz>.
2. *Закон Республики Казахстан О государственной службе Республики Казахстан (с изменениями и дополнениями по состоянию на 29.06.2018 г.) от 30.11.16 г. № 26 - VI.* <http://adilet.zan.kz>.
3. *Указ Президента Республики Казахстан от 26 декабря 2014 года № 986 «Об анти-коррупционной стратегии Республики Казахстан на 2015–2025 годы».*
4. *Georgian Anti-Corruption Action Plan, 2014–2016. Secretary of the anti-corruption council.*
5. *Индекс восприятия коррупции (англ. Corruption Perceptions Index, CPI) – ежегодный рейтинг государств мира, отражающий оценку уровня восприятия коррупции аналитиками и предпринимателями по десятибалльной шкале. Составляется компанией «Transparency International» с 1995 года.* <https://ru.wikipedia.org> – 5 сентября 2015 года.
6. *Антикоррупционная политика: учебное пособие / под ред. Г.А. Сатарова. – М., 2004. – 368 с.*
7. *Дамаскин О. В. Коррупция: состояние, причины, противодействие. – М., 2009. – 304 с.*
8. *Добреньков В. И., Исправников Н. Р. Коррупция: современные подходы к исследованию. – М., 2009. – 207 с.*

Наурызова Венера Кайыржановна

заң ғылымдарының магистрі, аға оқытушы, Х.Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті, veneran8282@mail.ru

Абдулова Райхан Бакытжановна

заң ғылымдарының магистрі, аға оқытушы, Х.Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті, r_abduloba@mail.ru

КОНСТИТУЦИЯ – ТҰРАҚТЫЛЫҚ ПЕН ДЕМОКРАТИЯЛЫҚ ДАМУДЫҢ КЕПІЛІ РЕТІНДЕ

Аңдатпа

1995 жылы қабылданған Қазақстан Республикасының Конституциясы тәуелсіз мемлекеттің конституциялық дамуының жаңа дәуіріне жол ашты. Ол конституциялық құрылыстың, қоғамдық-саяси институттардың құқықтық негізін құрып, адам мен азаматтың конституциялық мәртебесін айқындап берді.

Түйін сөздер: Қазақстан Республика, конституция, президент, референдум, конституциялық құрылыс, Парламент, реформа.

Аннотация

Принятая в 1995 году Конституция Республики Казахстан основала новую эру конституционного развития независимого государства. Она создала основу для функционирования

конституционного строя, общественно-политических институтов, и определила конституционный статус человека и гражданина.

Ключевые слова: Республика Казахстан, конституция, президент, референдум, конституционный строй, Парламент, реформа.

Abstract

The Constitution of Republic of Kazakhstan accepted in 1995 founded the new era of constitutional development of the independent state. She provided a basis for functioning of constitutional line-up, social and political institutes, and defined constitutional status of man and citizen.

Keywords: Republic of Kazakhstan, constitution, president, referendum, constitutional line-up, Parliament, reform.

«Біз, Қазақстан халқы ...» – біздің Конституциямызды ашатын осы сөйлемде мемлекетті жандандыруға, жаңа әділетті қоғам құруға ұмтылған көптеген ұрпақтардың тарихи дәйектілігінің тереңдігі шоғырланған. Мемлекет тек қана аймақ, азаматтардың шоғырланған жері, билік институттары ғана емес, Конституция, оның беттеріне алдыңғы ұрпақтың тәжірибесі мен болашаққа деген үміті.

Салыстырмалы түрде қысқа мерзім ішінде Егемен Қазақстандағы екі Негізгі Заң төмендеді. Біріншісі кеңес дәуірінен мұраға қалған, екіншісі 1993 жылы қабылданған. Экономиканың, саясаттың, халықтың ақыл-ойының түбегейлі өзгеруі соншалықты жылдам орындалды, жаңа Конституцияны қабылдау қажеттілігі түсінікті болды. Мен қазіргі Конституцияның заңды сипатын ерекше атап өткім келеді. Референдум алдында жобаның кең талқылануы болды, оның барысында азаматтар 30 мыңға жуық ұсыныс жасады. Референдумға қатысқандардың шамамен 90 пайызы, бұл оған қатысуға құқығы бар жеті миллионнан астам азамат жаңа Заңды қабылдау туралы айтқан. Сондықтан, оның авторы – Қазақстан халқы деп айтуға болады. Конституциялық құрылыстың осы сатысында өзіне қойған міндеттер өте күрделі, әртүрлі және жауапты болды. Біріншіден, жаңадан қалыптасқан мемлекеттіліктің, мемлекеттік биліктің және үкімет жүйесінің барлық мүмкіншіліктерін нығайту қажет болды. Екіншіден, экономиканы түбегейлі реформалаудың өзекті мәселелерін шешу, оны ең терең дағдарыстан шығару. Үшіншіден, сыртқы саясат құру. Төртіншіден, ішкі саяси тұрақтылықты қамтамасыз ету. Ақыр соңында, өркениетті әлемде қабылданған азаматтардың азаматтық құқықтары мен бостандықтарын құруға, демократиялық институттарды дамытуға байланысты бірқатар міндеттерді шешу қажет болды.

Конституцияға дауыс берген Қазақстан халқы осы уақытқа дейін қалыптасқан үкіметтің президенттік формасын анықтап берді. Бұл таңдау кездейсоқ емес. Ол бұрынғы тарих пен қазіргі шындыққа, кез-келген әлеуметтік-экономикалық дағдарысқа немесе биліктің түрлі салалары арасындағы келіспеушіліктерге байланысты ешқандай ауытқуларға ұшырамайтын күшті және шоғырландырылған билік жүйесін қажет етеді. Президенттің басқару формасы шеңберінде мемлекет басшысының мәртебесі оған «жағдайдан жоғары» болуына мүмкіндік береді және, осылайша, болуына Қазақстандағы мемлекеттік органдардың үйлесімді қызмет істеуін қамтамасыз етеді, қоғамның табысты және қайтарымызсыз реформасы үшін ең қолайлы алғышарттар жасайды. Бұдан басқа, көпұлтты және көпконфессиялы қоғам үшін күшті әлеуметтік айырмашылықтар бар, Президент азаматтық бейбітшілік, әлеуметтік тұрақтылық пен этносаралық келісімнің кепілі. Бұл сондай-ақ, оны негіздеген адамдарға биліктің жауапкершілігін арттырудың тиімді құралы болып табылады.

1995 жылы қабылданған Конституциямыз Қазақстанда реформаны жүргізудің аса қуатты серпіні болғанын мақтанышпен айтуға болады. Көп жағдайда оның ережелерінің арқасында, аздаған мерзімдердің ішінде ғана жас мемлекеттің экономикасы мен саясатында, ұлтаралық тұрақтылықты аса үлкен жағымды нәтижелерге жеттік. Қолданымдағы

Конституцияны қызмет ете бастағанда Қазақстандағы экономикалық реформаны жүргізуге «даңғыл жол» ашылды. Дәлірек айтқанда, Жоғарғы Кеңестің орнына, заң шығару билігін жүзеге асырушы орган Парламент келді [1].

Біздің халқымыз және елбасымыз мемлекеттік билікті заңнамалық, атқарушы және сот билігі тармақтарына бөлудің қиын конституциялық міндетін шеше алды. Бір жағынан олардың тығыз ынтымақтастығын, екінші жағынан өзара тежелуді, Конституция мен заңдарда белгіленген бір-бірінің құзыретіне араласуға жол бермеуді қамтамасыз ету үшін механизм құрылды.

Қазақстан Республикасының Конституциясы – мемлекеттің құқықтық жүйесінің негізі, қазіргі (салалық) заңнаманы дамытудың негізі. Қазақстан Республикасы Конституциясының нормаларын қабылдауы бойынша түрлі мемлекеттік органдардың құзыретін белгілейді. Бұл норма негізгі мақсаты, конституциялық заңдармен реттелуі тиіс қоғамдық қатынастар аясын, заңдарды, Президент Жарлықтарын, Қазақстан Республикасы мемлекеттік органдардың нормативтік құқықтық актілерін анықтайды.

1995 жылғы Конституция экономикалық реформаларға жаңа серпін берді, нарықтық қатынастардың талаптарына сәйкес келетін және жауапты болатын Үкіметтің қызметі үшін заңнамалық база мен заң шығару саласын құрды. Осылайша, Конституция мемлекеттік және жеке меншіктің тең қорғалуына кепілдік береді. Бүгінгі күні біздің Конституция мен заңдар шығармашылық күш-жігерді жандандыруға және кәсіпкерлік бастаманы ынталандыруға мүмкіндік береді деп айтуға негіз бар.

Конституциямызда мемлекеттің саяси жүйесінақты көрсетілген. Сонымен қатар, осы заңда алғаш рет саяси жүйенің негізгі тұғыры – президенттік басқару жүйесі де баяндалған. Қазақстан Республикасы президенттік басқару нысанындағы мемлекет болып табылады. Президент елдің ішкі және сыртқы саясаттарын анықтайды, мемлекеттік биліктің барлық тармағының келісіп, жұмыс істеуін және олардың халық алдындағы жауапкершілігін қамтамасыз етеді. Президент парламент, үкімет, сот жүйелерінің қызметтерімен бірдей қатынаста болады. Олардың жұмыстарын үйлестіріп, мемлекеттік биліктің дұрыс қызмет етуінің кепілі болып танылады.

Ел басымыздың Конституциямызда көрсетілген міндеттерін жемісті орындап отырғаныайдан анық. Мемлекетімізде саяси тұрақтылық пен қоғамдық татулық орын алып, экономикалық деңгейдің ілгерілеуге, еліміздің өнеркәсібін жандандыруға шетел инвестицияларын көптеп тартуға, шикізатты, жер асты байлықтарын игеріп, экономиканы аяққа тұрғызуға пайдалануға, шетелдермен жақсы қарым-қатынастар орнатуға, ұлттардың татулығын қамтамасыз етуге, еліміздің мәдени және рухани құндылықтарын сақтап, қорғанысын дамытуға күш салуға және басқа сан-салалы қызметтердің орындалуына үлес қосқанын айта кетуге болады. Президентіміз халыққа өз Жолдауларын жариялай отырып, елдің дамуының басты бағыттарын көрсетеді.

Конституциямызда екі палаталы тұрақты жұмыс істейтін Парламентті заңдастырылды. Парламент республиканың заң шығарушы ең жоғарғы өкілетті органы болып табылады. Парламент өз алдына жұмысын саясаттандыруға бейімдемей, экономикалық және саяси реформаны елімізде жеделдетуге қажетті заңдарды қабылдауды алдына негізгі мақсат етіп қойды.

Конституцияда Парламент депутаттарының құқықтары мен міндеттері айқын көрсетілген. Осы құқықтарға ие бола отырып, әрбір депутаттың жемісті жұмыс жасауына толық негіз бар. Парламент Президенттің ұсынысы бойынша Конституцияға өзгертулер мен толықтырулар енгізеді, республикалық бюджетті бекітіп, оның орындауын қадағалайды.

Жаңа Конституция азаматтардың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын нақты анықтайды және шын мәнінде кепілдік береді. Адамның құндылықтары, оның құқықтары мен бостандықтары туралы ереженің негізгі заңында әрбір азаматты қорғауға

деген ұмтылыс туындайды. Ата Заңымыздың қабылдануы қазір қоғамды одан әрі демократияландыру үшін кеңістік ашады, азаматтардың қызметін іске асыру үшін барлық жағдайлар қамтамасыз ететін сапалық, жаңа құқықтық ортаны қалыптастырды. Экономикалық еркіндік, идеологиялық және саяси әралуандылық, заң алдындағы теңдік Қазақстанның құқықтық дамуының негізгі басымдықтары болып табылады. Сонымен қатар, Конституция әлеуметтік, нәсілдік, ұлттық, діни, тектік-топтық және рулық араздықты қоздыруға, мемлекет қауіпсіздігіне нұқсан келтіруге, конституциялық құрылысын күштеп өзгерту, оның тұтастығын бұзуға бағытталған іс-әрекеттерді тыйым арқылы демократиялық институттар үшін теріс деп жариялайды.

Қазіргі Қазақстан тұрақты саясат және болашаққа арналған жеңіске жету жоспары бар тәуелсіз, демократиялық мемлекет. Бүгінде Қазақстан өзінің құқықтары мен мақсаттарын батылдықпен жариялайды. Біздің еліміздің Президенті шынымен дана, адал, лайықты, ілтипатты, жауапты тұлға, саясаткер, дипломат, стратег және шынайы патриот. Оның арқасында біз тұрақтылық пен өркендеуге қол жеткіздік.

Біздің Конституциямыздың ең үлкен, сөзсіз жетістіктігі тіл мәселесін шешудегі ұлттық мүдделердің айшықты көптүрлілігін мүлтіксіз қанағаттандыруында болып табылады.

Н.Ә. Назарбаев: «Мен ақиқатты Конституцияда бояп көрсетудің қажеті жоқ, ол Негізгі Заңның маңызын құнсыздандыруға апарып соғады, оны бар-жоғы қайтадан жылтырақ бос сөзге айналдырады деп есептедім және осы ойымды жұмыс тобының мүшелеріне ашық айттым. Барлық конституциялық құқықтардың шынайы болуы, конституциялық нормалардың тікелей қолданылуы үшін қажетті нәрселерді жасау керек болды...» дейді [2].

Конституцияны шынайы етеін тағы бір маңызды тетік- оның тікелей әсерінде, былайша айтқанда, заңға сәйкес келетін басқа актілердің болу-болмауына қарамастан туралай қолданыс күштерінің болуында еді. Бұл дүниежүзінде кең тараған және елдердің бәрі мойындаған тәжірибеге айналған. Конституцияның барлық ережелері бүгінде жұмыс істеп тұр және Қазақстан азаматтарының құқықтарын шынайы қорғауда. Жаңа Конституцияның жобасы бүкілхалықтық талқылау үшін бұқаралық ақпарат құралдарында жарияланғаннан кейін-ақ, шын мәнісінде оның жұмысына бүкіл ел кірісті деп айтуға болады. Қазақстанның барлық түкпір-түкпірінен жобаға қатысты күнделікті түсіп отырған ұсыныстар бойынша мәліметтер топтамасы жасалынды. Күніне осындай ұсыныстардың бірнеше папкасы түскен. Сонымен бірге баспасөзде жарияланып жатқандарды да естен шығармау қажет болды.

Қазақстан Республикасының Президенті – Конституцияның кепілі. Конституция – кез келген заманауи дерлік мемлекеттің негізгі заңы, сондай-ақ ертеңгі күннің кепілі. Алғашқы мақаласында Қазақстан демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет екендігі айтылып келеді. «Қазақстан Республикасының Конституциясының кепілі ретінде мен оның ережелерін қатаң орындауды талап етемін», – дейді еліміздің көшбасшысы.

Конституция кепілгерінің басты функциясын мемлекет басшысының айрықша орны ретінде атап өтуге болады. Конституцияға кепілдік беру үшін Президент барлық мемлекеттік органдар, жергілікті өзін-өзі басқару органдары, ұйымдар, азаматтар және олардың бірлестіктері тарапынан оның нормаларын сақтауды талап етеді. Мемлекет басшысын Конституцияның кепілі ретінде тағайындау азаматтардың құқықтарын қамтамасыз ету, Қазақстан Республикасының егемендігін қорғау, оның тәуелсіздігі мен мемлекеттік тұтастығын қамтамасыз ету үшін барлық қажетті шараларды қабылдау болып табылады. Конституцияның кепілі ретінде Президент Конституцияны қорғау механизмінің тиімділігіне жеке жауапты. Конституцияны кепілдендіріп, президент өзі оны қатаң сақтап, көшбасшысы болуы керек.

Мемлекеттік органдардың құрылымы мен функциялары заңдылықтарын, Конституцияның құрылысын білу әрбір адам үшін маңызды. Адамды тәуелсіз өмірге дайындау, мұның бәрін білу, мемлекеттік және қоғамдық өмірге белсенді қатысушыларды

қалыптастыру болып табылады. Бұл үшін билік азаматтардың құқықтарын, бостандықтары мен міндеттерін жариялайды, сонымен қатар жеке тұлғаның құқықтары мен бостандықтарын пайдалану, қорғау жолдары мен тәсілдерін көрсетеді, республиканың заңдылықтарын зерделейді. Әрине, мемлекет, оның органдары, лауазымды тұлғалар халықтың игілігі үшін жұмыс істеуге, азаматтарға олардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау мен пайдалануына көмектесуге тиіс. Осы мақсатта арнайы құқық қорғау органдары – сот, прокуратура, құқық қорғау органдары құрылды. Азаматтарға кең құқықтар мен бостандықтар беріледі, сонымен бірге оларда үлкен жауапкершілік бар. Олар Конституцияны, мемлекеттің заңдарын сақтауға тиіс.

Елдің негізгі заңы біз үшін басты құжат болып қала береді. Біздің жоғары мақсаттарға қол жеткізген прогресемізді реттеп, өз азаматтарының гүлденген және лайықты өмірі қамтамасыз етілген тәуелсіз, экономикалық дамыған және интеграцияланған мемлекет құру – біздің басты мақсатымыз болмақ... Ойымды қорытындылай келе, жеке адамның, азаматтық қоғам институттарының, мемлекеттік ұйымдардың және мемлекеттік органдардың құқықтық мәртебесі саласындағы негізгі әлеуметтік қатынастарды нығайтатын және реттейтін ең жоғары заңды күші мен тұрақтылығына ие Республика Конституциясы тәуелсіз, егемен Қазақстан мемлекетінің конституциялық дамуының жаңа кезеңінің бастамашысы екендігіне сенімдіміз.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. «Өмір өткелдері», Н.Ә. Назарбаев;
2. «Қазақстан жолы», Н.Ә. Назарбаев.

*Тлеуов Тлеубек Муратович
Каспий университетінің докторанты
Караев Алипаша Агаханович, з.ғ.к., профессор*

ТІЛ САЯСАТЫ ЖӘНЕ ТІЛ АХУАЛЫ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІКТІҢ ОБЪЕКТІСІ РЕТІНДЕ

Аңдатпа

Мақалада Қазақстан Республикасындағы тіл саясаты және тіл ахуалы мәселелерін Конституциялық қауіпсіздік prizмасымен қарастырылаған. Тіл саясатын дамыту мақсатында қабылданған нормативті-құқықты актілердің жағдайы, мемлекеттегі қолдануы, оның ішінде: мемлекеттік органдардың, соттардың, іс-жүргізуде, мемлекеттік емес ұйымдардың, білім беруде мемлекеттік тілді қолдану мәселелері қарастырылған. Тіл саясатының еліміздегі дамуына авторлардың авторлық көзқарасымен қатар тіл саясатының шетелдік тәжірибесі салытырмалы түрде көрсетілген.

Түйін сөздер: құқық, тіл саясаты, тіл мәртебесі, конституция, конституционная безопасность, мемлекет, мемлекеттік тіл, шетелдік тәжірибе, сот, іс-жүргізу, мемлекеттік емес ұйымдар.

Аннотация

В статье рассматриваются проблемы языковой политики и языковой ситуации в Республике Казахстан через призму конституционной безопасности. А также состояние нормативных правовых актов, принятых для развития языковой политики, включая использование государства государственного языка, в том числе роль государственного языка в образовании, в государственных органах, в судах, в практике, в неправительственных организациях. Точка

зрения авторов развития языковой политики в государстве, относительно показан также иностранный опыт языковой политики.

Ключевые слова: право, языковая политика, языковой статус, конституция, конституционная защита, государство, государственный язык, зарубежный опыт, судебные разбирательства, неправительственные организации.

Abstract

The problem is the problem of language politics and the situation in the Republic of Kazakhstan through the constitutional security of prism. And, in addition to the state language, the role of the state language in education, in state bodies, in the world, in practice, in non-governmental organizations. The impact of the authors' research on the language policy in the state, as well as the foreign policy of the written language.

Key words: law, language policy, language status, constitution, constitutional protection, state, state language, foreign experience, court proceedings, non-governmental organizations.

Көпұлтты қоғамның көптеген әлеуметтік мәселелерінің ішінде тіл мәселесі анағұрлым сезімтал. Тіл тақырыбы төңірегіндегі кез келген кикілжің немесе саясаткерлердің аңдаусыз айтылған сөздері елдегі саяси дағдарысты қоздырып қана қоймайды, сонымен бірге тіл және қоғамдық тұрақтылықты бұзуы және миграциялық көңіл күй динамикасына әсер етуі мүмкін.

Тілдегі таластар бүгінгі мемлекеттің Конституциясындағы маңызы жағдайға тәуелді әртүрлі түсінік беруі мүмкін түрлі терминдер мен ұғымдардың болуымен байланысты. Қазақ және орыс тілдерінің мәртебесі туралы нормаларды бекітетін ережелерді мысал ретінде келтіруге болады. ҚР Конституциясына сәйкес, қазақ тілі Қазақстандағы мемлекеттік тіл болып табылады. Жергілікті өзін-өзі басқару органдарында және мемлекеттік ұйымдарда қазақ тілімен қатар орыс тілі қолданылады. Бірнеше теңқұқылы ұлттық тілдер қолданылатын елдер бар, мысалы: Швейцарияда. Осы елде төрт тіл ұлттық тілдер ретінде танылады: неміс (халықтың 63,7%), француз (халықтың 19,2%), итальян (халықтың 7,6%), реторомандық (халықтың 0,6%). Индия, Испания, Канада және басқа да елдердегі жағдай осыған ұқсас.

Швейцариядағы, мысалы мемлекеттік билік органдары құрылғанда көптілділік факторы ескеріледі. Жоғары сот инстанциясы болып табылатын Федералдық Сот төрешісін сайлағанда, Конституцияның 188 бабына сәйкес Федералдық Жиналыс (Парламент) онда Конфедерацияның ресми тілдері болуын қадағалайды.

Лихтейнштейнде неміс тілі тек қана мемлекеттік ғана емес, сонымен қатар ресми, ал Чилиде испан тілі ресми тіл ретінде қаралады. Беларусь Республикасында орыс және беларусь тілі - екі мемлекеттік тіл. Испания Конституциясы кастиль тілін ресми тіл деп белгілеген. Мемлекеттік тіл туралы ережені бекіте отырып, «ресми тіл» терминін мүлде қолданбайтын елдер де бар (Әзербайжан Конституциясы 23 бап) [1].

Осылайша, тілдердің конституциялық мәртебесін орнату проблемасы көп жағдайда мемлекеттің ұлттық құрамымен, азаматтық қоғам институттарының дамуымен, саяси мәдениетімен, сонымен қатар ғасырлар бойы қалыптасқан қоғамның өзіндік ерекшелігін сақтауға мемлекеттің ықыласының болуымен, мемлекетте тұрып жатқан барлық азаматтардың құқығы мен бостандығын сыйлауға ұмтылуымен анықталады. Сондықтан да, тілдер мәселесін зерттеуде саяси, психологиялық, экономикалық, әлеуметтік және тарихи, этностық сипаттағы көптеген проблемалар туындайды.

Осылардан шыға отырып, көпұлтты мемлекеттегі тілдер мәселесін жеке тұлғаны сыйлау және әділеттілік қағидатына негізделген толеранттылық мәдениетін тәрбиелеуге үлкен көңіл бөле отырып, түрлі пікірге эфир уақыты мен баспа кеңістігін ұсына отырып, объективті түсіндіру керек.

Тарихи қалыптасқан күрделі этностық құрылымы және халықтың көпэтностық құрамы тұрғысынан Қазақстан Республикасы осы қатарда алғашқы орындардың бірін алады. Сол себепті Конституция конституциялық тәртіптің базалық элементтері ретінде «мемлекеттік» және «ресми» тілдер туралы ережені бекітеді. Дегенмен, проблемалардың өте күрделілігі оларды дұрыс түсіну мақсатында осы ұғымдарды түсіндірудегі қажеттілікті туындатады.

Ең алдымен мемлекеттік билікті жүзеге асыру процесінде қолданылатын және тап осындай ретіндегі Конституцияда бекітілген тіл – мемлекеттік тіл деп танылады. Сол себепті титулды ұлт тілі ретінде мемлекеттік тіл биліктің жергілікті және жоғары органдары үшін міндетті ретінде қарастырылуы тиіс. Әдетте мемлекеттік тіл бір уақытта мемлекеттік билік пен басқару органдарының ресми тілі ретінде қарастырылады. Конституция бойынша қазақ тілі мемлекеттік болып табылады және сондықтан да анағұрлым кең қолданылады және қоғамдық қатынастардың барлық сферасында әрекет етеді: мемлекеттік басқару, сот ісінде және іс жүргізуде, білім беру үрдісінде және т.б.

Қазақстандық қоғамның көпұлтты екендігін ескере отырып, Конституция сондай ақ, мемлекеттікпен теңдей пайдаланылатын орыс тілін «ресми тіл» термині ретінде бекітеді. Конституциядағы «теңдей» сөзтіркесі тәжірибеде түрлі сферадағы осы немесе басқа да тілдердің басымдығына, сонымен қатар оның жалпыға міндеттілігіне қатысты талай рет даулар тудырды.

Осы көрсетілген мәселелер 1997 жылы да көтерілген болатын. Ол кезде Конституциялық Кеңес ҚР Президентінің Үндеуін қарай отырып, «Қазақстан Республикасындағы тілдер туралы» Заңның жекелеген ережелерін Конституцияға сәйкес емес деп таныды. Кеңестің пікірінше, «жергілікті өзін-өзі басқару органдарының, ұйымдардың, мемлекеттік органдардың ісжүргізу жұмысының тілі мемлекеттік тіл болып табылады, керек жағдайда мемлекеттікпен теңдей ресми орыс тілі пайдаланылады» деп белгілеген Заңның 8 бабы Конституцияның 7 бабының 2 тармақшасына сәйкес келмейді, себебі «қажет жағдайда» заң нормасындағы сөз тіркесі «қазақ тілімен теңдей ресми орыс тілі пайдаланылады» конституциялық нормасын түзетеді.

Мемлекеттік ұйымдарда және жергілікті өзін-өзі басқару органдарында қазақ және орыс тілдері қандай ма жағдайға тәуелсіз тең дәрежеде бірдей қолданылады деп, Жолдауда көрсетілген [2]. Осылайша, Кеңес мемлекеттік тілді ресми тілмен теңестірді, ол бірқатар себептер бойынша оған заңмен белгіленіп қойылған позицияларды алмайды. Басқалардың ішінде, билік органдарының құзыреттілігі мәселелері де түсінік беруде шешілу мүмкіндігі туралы тезис те дәлелденді. Шешімдезаң шығарушының зейіні келесідей жағдайға аударылды, «мемлекеттік тілді білу қажет лауазымдар мен мамандықтардың, кәсіптердің тізімін белгілеу Қазақстан Республикасы тілдері туралы» заңмен қарастырылған Үкіметтің қаулысымен емес, ол заң шығарушы биліктің актісімен реттелуі тиіс».

Дегенмен, нақты ұсыныстың орнына Парламенттің кейбір депутаттары қазақ және орыс тілдерін теңдей қолдану туралы Конституцияның нормасымен ашық және ымырасыз келіспеушіліктерін білдірді, сондай ақ Конституциялық Кеңеске үндеу басталды. Сондықтан да қосымша қаулыдағы жаңа жағдайды есепке ала отырып, Конституциялық Кеңес көрсетілген терминдердің мәндік мазмұнын бірқатар кеңітіп толықтырды.

Біріншіден, қазақ және орыс тілдерін қолданудағы теңдікті орната отырып, соңғысына мемлекеттік мәртебе берілетінін білдірмейтіні түсіндірілді.

Екіншіден, тіл саясатын құқықтық қамтамасыз етудегі кемшілікті анықтай отырып, Кеңес заң шығарушының назарын жергілікті өзін-өзі басқару органдары мен мемлекеттік ұйымдардан тыс қазақ және орыс тілдерін қолданудағы теңдікті Конституцияның орнай-пайтынына аударды, мысалы: қоғамдық маңызды шараларды өткізуде (съездер, конференциялар, ассамблеялар, дөңгелек үстелдер және т.б.).

Үшіншіден, мемлекеттік тіл мәртебесінің жоғары болуы айрықшалықты заңмен орнату немесе жария-құқықтық сферадағы оның қолданылуының басымдығы мүмкіндігін білдіреді.

Төртіншіден, тілді білмеу уәждемесі бойынша азаматтарды кемсітпеушілік және теңдігі қағидаттарын жүзеге асыру үшін әрбір азаматтың туған тілін пайдалануы және өз білгенінше қатынас тілін таңдау құқығы туралы Кеңестің қорытындысының болуы аса маңызды [3].

Сонымен бірге, тәуелсіз және егеменді мемлекет ретінде Қазақстанның жаңа әлеуметтік-экономикалық реалииі мемлекеттік тілдің қолданылуына кепілдік беріп қана қоймайды, сонымен бірге көпэтносты қоғамның қажеттілігіне сәйкесті жауап беретін тіл саясатын жасап оны жүргізуді талап етеді.

Біздің көзқарасымыз тұрғысынан қазақ тілінің маңыздылығы мен конституциялық мәртебесін ескере отырып, мемлекет қоғамдық қатынастардың барлық сферасына қазақ тілінің ықпалын таратып, оны үйренуді белсенді ынталандыруы тиіс. Көпұлтты қоғамда тіл мәселесімен алдауға жол берілмейді, себебі қоғамдық-саяси жағдайды тұрақсыздандыруы мүмкін. Осы процестің барлық қызығушылық танытатын тараптарының мүдделерін ескеретін ұқыпты және сындарлы сұхбат керек, сондай ақ үздік шетел үлгілері керек.

Бірақ нақтылық немесе шынайылық барлық уақытта адам қиялынан күрделірек. Ең алдымен, жүргізіліп отырған саясаттың сипатына және амплитудасына мемлекеттің ұлттық құрамы әсер етеді. Осы фактор барлық уақытта негізгі болып табылады. Электоральдық кампания, халықаралық аренадағы оқиғалар барысын қоса алғанда саяси реалиилер соңғы рөл ойнамайтыны белгілі. Қазақстанның ЕЭО, Кедендік Одаққа кіруі тіл саясатына айтарлықтай ықпал жасайды.

«Лингвистикалық құштарлық» ұлттық қазақ тілінің кириллицадан латын жазуына ауысуын тудыруы мүмкін. Бүгінгі таңда белсенді ғылыми дискуссиялар жүргізілуде, осы процестің қаржылық құрауыштары, оның оң және теріс салдары талдануда.

Жаһандану процесі мен қазақстандық қоғамның даму мүмкіндігі бойынша осы проблемаға қызығушылық өсе түседі және осы проблема Парламент пен Үкіметте қаралатын мәселенің тақырыбы қана емес, сондай ақ Конституциялық Кеңестегі конституциялық пен пайдалылық тақырыбы болады.

Сол себептен осындай аса нәзік сферадағы мемлекеттік саясат өте мұқият болуы тиіс, ол ұлттық құрамның ерекшелігін, қоғамның құқықтық санасының жағдайын және оның саяси қарама-қарсылығын ескеруі тиіс, осы процестегі конституциялық бақылау органдары кемсітушілік заңдарды қабылдаудан заң шығарушыны тоқтату, азаматтардың құқығын қорғау, қоғамдық өмірдің реалиясына Конституция нормаларының эволюциялық бейімделуін кепілдендіруі тиіс.

Осы жағдайда «тілді таңдау бостандығы дегеніміз туған тілін пайдалануға құқық ұлттық азшылық пен әрбір жекелеген индивидке кепілдік беретін жазылмаған негізгі конституциялық бостандық» деп көрсетілген Швейцарияның Федералдық Сотының құқықтық позициясын қарастыру орынды [4].

Полиэтностық құрамды халқы бар мемлекеттерге тіл мәселесін шешуде келесі деректі ескеру қажет, яғни тілді дамыту және оның таралуын саясаткерлердің субъективті ынтасы қамтамасыз етпейді, керісінше мәдени дәстүрлер басты орын алатын объективті жағдайлар алады. Елдің саяси және экономикалық байланысы, азаматтардың сұранысы, сондай ақ әлеуметтік қажеттілігі.

Қазақстанның керемет орналасқан жері, оның әлемдік қауымдастыққа одан әрі интеграциясы, ТМД елдерімен экономикалық қатынастарын күшейтуі, жыл сайын өсіп отыратын миграциялық ағындар, ақпараттық және мәдени алмасу және басқа да факторлар

болашақта мемлекеттік тілді ғана емес, сонымен бірге ең алдымен халықаралық тілдер қатарын дамытудың объективті себептері ретінде көрінеді.

Осылармен байланысты мемлекет Басшысы «қазақ тілі мемлекеттік, орыс тілі - ұлтаралық қатынас үшін және ағылшын – жаһандық экономикаға интеграция тілі ретінде оқылады» деп атап көрсетті.

Осылайша, Қазақстан Республикасындағы тілдердің үшбірлігі туралы жасалған Бағдарлама біздің мемлекетіміздің бәсекеге қабілеттілігі мен интеллектуалдық потенциалын көтеруді, әлемдік ақпараттық кеңістікке одан әрі интеграциялануын қамтамасыз етуі тиіс, ол адам потенциалын дамытуға мүмкіндік береді. «Үштілділік біздің қоғам үшін қалыпты құбылыс болуы тиіс» деді Н.Ә. Назарбаев.

Қазіргі демократиялық қоғам әділеттілік және ынтымақтастық идеясына негізделген, оған сәйкес әркім әлеуметтік айырмашылығына тәуелсіз құқығы және мүмкіндігі тең болуы тиіс.

Осылайша, қоғамдық келісімді, тіл саясатын және миграциялық қатынасты қамтамасыз ету сферасындағы қатерлерді қазақстандық қоғамдағы және әлемдегі жүріп жатырған саяси және әлеуметтік-экономикалық процестермен тығыз өзара байланыста және өзара шарттастықта қарастыру қажет. Осы процестердің барысында сөзсіз туындайтын проблемалардың шешілмеуі жағдайды тұрақсыздандыруға қолайсыз негіз қалыптастырады.

Дегенмен, барлық қатерлердің ашық, көрінетін сипаты болмайды, олар сауатты мемлекеттік саясат кезінде шешіледі және толықтай бақыланады. Жасырын қатерлер де болады, олардың туындауын тіпті мамандар да қиын болжайды. Әлемдік экономикалық дағдарыстардың пайда болуы, техногендік катастрофа, кенеттен билікке партиялардың немесе әлемдік тануы басқаша мемлекет басшысының келуі және басқа да біз алдын ала білмейтін құбылыстар мемлекеттегі жағдайды түпкілікті өзгертуге және ішкі конституциялық қауіпсіздікке әсер етуге қабілетті. Белгілі Жазушы Насим Талей «біздің білгеніміз маңызды емес, біздің білмейтініміз маңызды» деп осындай қауіп туралы атап көрсетеді [5].

Мұндай пікірдің мәні былай тұжырымдалады, біз білмеген қиын болжанатын және кенеттен болатын жағдайлар туындады, олардың қазіргі елдер үшін маңызды саяси және әлеуметтік салдары болуы мүмкін. Бұл циклдігі анағұрлым шартты және арнаулы жағдайларда алдын ала қиын болжанатын Қазақстандағы конституциялық процестерге қатысты.

Сол себепті ұлттық және діни қатынастар сферасындағы мүмкін қарама-қайшылықтарды жоюға және тәуекелдерді азайтуға бағытталған нүктелік конституциялық түзетулер ғана емес, сонымен бірге мемлекет, қоғам, жеке тұлғаның экономикалық, саяси қауіпсіздігін қамтамасыз етуге бағытталған тиімді мемлекеттік бағдарлама керек.

Сонымен бірге конституциялық қауіпсіздік механизмінің құрамдас бөлігі ретінде кепілдік проблемасы құқықтық шығармашылық қызмет пен құқық ғылымдарының анағұрлым қиын есептерінің қатарына жатады. Оны түсінбей және шешпей мемлекет пен қоғамның үдемелі дамуын қамтамасыз ету мүмкін емес.

Кепілдік жүйесі өз кезегінде мемлекеттің ұлттық мүддесін қорғауды қамтамасыз ететін құралдар мен жағдайларды қамтуы тиіс. ҚР Конституциясының 39 бабында бекітілген бостандық пен конституциялық құқықты шектеуге қабілетті кез келген конституцияға қарсы әрекеттерді мемлекеттің болғызбауы тиіс.

Құқық теориясындағы жағдайларды «мемлекетте қалыптасқан саяси-құқықтық режим», құқықтық және саяси мәдениеттің даму дәрежесі, конституциялық-құқықтық жанжалды шешу бойынша тұрақты дәстүрлердің болуы деп түсіну керек. Конституциялық емес акті құқықтық жүйеден алып тасталады, заңды жетілдіру бойынша шаралар дайындалады,

конституциялық тұрақтылықтың режімі қамтамасыз етілетін конституциялық-құқықтық механизм – құралдар болып түсініледі.

Көптеген құрамдас бөліктің маңыздылығын тани отырып, ғалымдар конституциялық қауіпсіздіктің негізгі заңды кепілі ретінде ең алдымен, конституциялық соттар мен кеңестер жүзеге асыратын конституциялық бақылауды бөліп көрсетеді, олардың тиімді қызмет етуі Негізгі заңның тұрақтылығын сақтауға мүмкіндік беріп қана қоймай, сонымен бірге саяси тәжірибеге оның жағдайының бейімделуіне қажетті жағдайлар тудырады.

Жеке және көпшілік мүдделерінің балансын ұстау, Конституцияны сақтауға бағытталған тұрақты, төзімді, реттелген саяси-құқықтық қатынастар және байланыстарды туғызған заңдылықтың идеологиялық, саяси және әлеуметтік-экономикалық кепілі әрекеті конституциялық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің маңызды алғышарты болып табылады.

Өз ережелерінде демократиялық бағытты бекіте отырып, Конституция ең алдымен, мемлекет пен қоғам арасындағы, билік пен жеке тұлғаның арасындағы олардың өзара қатынасындағы және өзара байланысындағы құқықтық өзара байланысты бейнелеп, қоғамның институттарының эволюциялық дамуына кепілдеме беріп, билікқатынастарының өркениетті нысандарын орната отырып, билікті шектейді.

Профессор Н.С. Бондарь осымен байланысты «қазіргі қоғамның сапалық сипаттамасын бейнелей отырып, Конституция олардың көпқырлылығы мен қарама - қайшылығында конституциялық құбылыстарды қабылдаудың қажеттілігін анықтайды, билік пен бостандық арасындағы қарама-қайшылықты шешудің нормативтік-құқықтық нәтижесі ретінде Конституцияны қарауға болады. Бұл міндет қоғамның әлеуметтік-экономикалық және саяси даму заңдылықтары мен маңызды қағидаттарының мазмұнын ашуға негізделген» [6].

Нақты бағдарламалық мақсаттар мен міндеттерге жету және қоғамдық қатынастардың эволюциялық дамуы үшін қажетті белгілі бір тәртіп ережесінің қалыптасуы – Конституцияның әлеуметтік құндылығы ретінде құқықтық үрдістердің үлгіленуі функциясын орындауы. Конституциялық процестердің үлгіленуін ғалымдар, қоғамның және оның институттарының дамуының әлеуметтік-саяси жағдайларының салыстырмалы тұрақтылығы жағдайында конституциялық эволюция келешегін анықтау ретінде түсіндіреді [7, 26].

Конституцияда салынған болжамдық бағыттар және қандай бір әмбебап тәсілдер мен стандарттар анағұрлым өнімді болады немесе әрбір ел конституциялық қатынастардың қайталанбайтындығымен сипатталады. Осылайша, Конституция мемлекеттің құқықтық жүйесіндегі ерекше рөлінің арқасында қоғамның және оны құраушылардың дамуын ынталандырушы факторы болып табылады, құқықтық және демократиялық мемлекеттің идеяларын жүзеге асырылуын қамтамасыз етеді, қазақстандық қоғамның одан әрі әлеуметтік-экономикалық және саяси трансформациясы бағыттарын анықтайды.

Конституциялық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің қажеттілігінің маңызды шарты болып Негізгі заңның мемлекеттіліктің демократиялық сипатын бекітетінінен көрінеді. «құқықтық идеялардың белгілі бір кешенге апелляция беретін, құқықтық идеология мен құқықтық сананы өзіне біріктіретін, заңды тыңдау мен құқықтық мәдениет секілді екі кезеңнің бірлігі конституциялығы және Конституцияға негізделген қазіргі заманғы демократия» деп тұжырымдайтын профессор А.А. Матюхинмен келіспеуге болмайды [8]. Құқық пен тұрақтанған құқықтық дәстүрсіз демократиялық мемлекеттілік мүмкін емес.

Әлеуметтік-экономикалық, саяси және идеологиялық процестердің негізі ретінде болатын, мемлекетте арнаулы функцияларды орындауынан Конституцияның құқықтық құндылығы көрінеді. Функциялардың әсері әсіресе көрнекті заңды және заң актілерінің дамуында бейнеленеді. Осылармен байланысты құқықтық әдебиеттерде «нормативтік құқықтық актінің негізін қалаушы ретінде оның өмір сүруін анықтайтын заңды қасиеттерінде ғана Конституцияның басты сапасы көрініп қоймайды, сонымен бірге қоғамдық

қатынастарға әсер ету әдістері мен оның қоғамдық арналымын ашатын әлеуметтік функцияларында көрінеді» [9, 72].

Конституциялық қауіпсіздіктің тиімді механизмін құра отырып, мемлекет осылайша Конституцияның функцияларын жүзеге асыруды қамтамасыз етеді, конституциялық тәртіптің тұрақтылығын кепілдендіреді, биліктің салалары арасындағы өзара қатынастың конституциялық нысанын, осылайша, құқықтық, демократиялық және әлеуметтік мемлекет идеялары жариялаған конституциялық потенциалды жүзеге асыру үшін алғышарттар.

Конституциялық бақылаудың тиімді органдарсыз конституциялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мүмкін емес. Конституцияны қорғаудың халықаралық және мемлекетішілік құқық нормаларын өзара ықпал жасау және өзара әсер ету процестері үшін үлкен маңызы бар. Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасы халықаралық қауымдастық құрған көптеген әмбебап және аймақтық ұйымдардың мүшесі болып табылады, әлемнің 100 аса елдерімен сауда-экономикалық келісімшарттар жасалған [10, 8с]. Демократиялық мемлекеттің құрылысы заманға сай елдердің тәжірибесін, оң нормативтік базаны шеттен алып пайдалануды, оң ақпараттық алмасуды зерттеуді талап етеді.

Конституция базасында халықаралық құқық нормаларын жүзеге асырудың механизмі қалыптасады, қазіргі күші бар құқық анағұрлым интернационалды және қабілетті бола бастады. Осы тұрғыда Конституция нормалары ұлттық парламентпен оларды бекіткен жағдайда халықаралық құқық нормаларының басымдығын орната отырып, жүйелік сипатқа ие болады және оның шеңберінде Қазақстан басқа елдермен өзара қатынасын құрады. Осы процесте халықаралық қауымдастыққа Қазақстанның кіруін қамтамасыз ететін Конституцияның ережелерін қорғаудың қажеттілігінің өсуі сөзсіз.

Мемлекеттің конституциялық-құқықтық саясатын құру тұрғысынан Конституцияны қамтамасыз ету мен қорғау және конституциялық қауіпсіздік концепцияларын дайындаудың қажеттілігі өзекті. Осы тұрғыдан құқықтық әдебиеттерде «өкінішке орай, бұл саясат Қазақстанның конституциялық құқық теориясында тиісті бейнесін таппады, оның басқалардан өзгешелігі сол, ол жалпы саясатпен тығыз байланысты, себебі әсіресе саяси мақсат пен міндетке жету үшін мемлекет Конституцияны шығарған» [11, 115с.]. Құқықтық қатынастарды реттеуде тұтастай ағза және оның институттарының рөлі ретінде мемлекеттің құқықтық бейнесін конституциялық-құқықтық саясат призмасы арқылы қабылдауға болады. Конституциялық-құқықтық саясатты құрудың маңызы өз мүдделерін Конституция шеңберінде жүзеге асыратын азаматтардың, қоғамдық бірлестіктердің және саяси партиялар үшін бірдей жағдайлар мен мүмкіндіктер жасаудың қажеттігімен байланысты.

Осымен байланысты профессор К.К. Айтхожин «азаматтық қоғамның институттары мен билік органдарының жүйелі қызметі ретінде конституциялық-құқықтық саясат конституциялық-құқықтық сферадағы қазақстандық қоғамның артықшылығын анықтайды және Қазақстан Республикасының конституциялық дамуының өзекті проблемасын уақытылы және тиімді шешуге оларды бағыттайды» [12, 17с.].

Осы тұрғыда плюралистік қоғамды құру жағдайында бірыңғай конституциялық-құқықтық саясатты жүргізу маңызды әлеуметтік міндетті көздейді – өздерінің құқықтары мен мүдделерін жүзеге асыруда оларға бір мезгілде кепілдік бере отырып, өз мүдделері бойынша қоғамның түрлі әлеуметтік топтары кірігеді. Мұндай саясаттың қалыптасуы толықтай көлемде Конституцияның потенциалын жүзеге асыруға жағдай жасауы тиіс, мемлекеттің және оның институттарының эволюциялық дамуын кепілдендіреді. Нормативтік-құқықтық реттеудің орталық буыны бола отырып, ол қоғамдық қатынастардың барлық сфераларына орасан зор ықпал жасайды. Бүгінгі қазақстандық қоғамның саяси-құқықтық дамуының шешуші бағыттарын осы процесте Конституция анықтайды. Осы тұрғыда құқықтық ғылымда «Конституцияның бағдарламалық ережелерінің маңызы өседі, әсіресе оны қалыптастыруда негізсіз ой-пікірден емес, оның динамизмі мен тұрақтылығын

қамтамасыз ететін ерекше мұқият тәсілмен ғылыми негізделген болжаулардан алынуы тиіс» деп атап көрсетеді [13, 56с.].

Әлеуметтік мемлекеттің құрылуы үшін де конституциялық құндылықты сенімді қорғау қажет. Гендерлік теңдіктің көпконфессионалдық, этностық және діни толеранттылық идеясын жариялай отырып, конституциялық норма маңызды әлеуметтік міндетті орындайды, өзара әсер және өзара қатынас аралығы, құқық және міндеттер, әлеуметтік «субъект-серіктес» ретінде олардың тәртібі шегін, басқарушылар мен басқарылушылар үшін «ойын ережесін» белгілейді. Осы процестегі Конституцияның ерекшелігі мынада: мемлекет пен оның институттарын прогрессивті-құқықтық даму қалпына бағыттау үшін азаматтарды әлеуметтік қорғаудың толыққұнды және тиімді жүйесін құрудың басты құралы болу, оның шеңберінде әлеуметтік сұраныстар кепілденеді, түрлі әлеуметтік мүдделер бейбіт өмір сүреді және өзара әсер етеді. Оның көмегімен қоғамдық келісім қамтамасыз етілетін және қолдауға ие болатын құрал ретінде Конституция әлеуметтік жағынан құнды.

Конституциялық қауіпсіздік теориясы мен тәжірибесі проблемасын зерттеудің зор маңызы бар және конституционализмнің концепциясын құру үшін негізгі идея мынадан тұрады: озбырлық пен зорлықтан мемлекеттік билікті шектеу және мемлекеттік басқаруды конституциялық белгіленген шекте кепілдендіру. Көптеген шетел мемлекеттерінде, соның ішінде Қазақстанда да мемлекеттік билік механизмі тежемелік әрі тепе теңдік жүйесін пайдаланумен биліктің заң шығаратын, атқарушы және сот салаларына бөлудің қағидаттарына сәйкес құрылады. Осы қағидат билікті тартып алуды болғызбайды және барлық мемлекеттік ағзаның қалыпты жұмыс істеуіне бағытталған. Тәжірибе көрсетіп отырғанындай, оның өмір сүру қабілеті көп жағдайда басқару нысанымен, билік өкілеттілігінің тиімді бөлінуімен, сондай ақ тежемелік, әрі тепе-теңдіктің тиімді жүйесінің әркетімен анықталады. Биліктің шектелуі және оның қоғамның бақылауында болуы бүгінгі таңда басқарудың поликраттық нысаны мен конституционализмнің негізін қалаушы қағидаттары ретінде қарастырылады.

Конституционализмнің дәл осындай түсіндірмесінде ұғымның маңызды жағына негізгі көңіл бөлінеді, яғни конституцияны қорғаудың тиімді механизмінсіз жүзеге асырылуы мүмкін емес. Белгіленген элементтерді жүзеге асыру нысандары алуан түрлі болуы мүмкін, оның көптүрлілігі саяси, құқықтық, психологиялық (ментальды) және т.б. факторларға тәуелді. Осы тұрғыдан, конституционализмді қоғамның жағдайы ретінде емес, демократиялық дамудың нормативтік негіздерін салатын, шиеленісті құқықтық құралдармен шешетін, Конституция нормаларымен билікті шектеуге ұмтылыс, компромисс іздеу ретінде қарастыру керек.

Конституцияның үстінен қарауды қамтамасыз ету экономикалық қатынастарды және олармен байланысты экономикалық қағидаттарды конституционализациялау мәнмәтінде де маңызды. Конституцияның құрамында нарықтық қатынастарды дамыту үшін барлық қажетті алғышарттар бар. Меншік нысандарының теңқұқылығы, кәсіпкерлік бостандығы, монополиялық қызметті шектеу және мемлекеттің экономикалық саясатының басқа да қағидаттары туралы нормаларды бекітіп, конституция нарықтық экономиканы құрудың нормативтік негізін жасайды.

Конституциялық қауіпсіздіктің тиімді механизмін құра отырып, мемлекет азаматтардың бостандығы мен құқығын қамтамасыз етеді, нарықтық қатынастардың заңдылығын кепілдендіреді, құқықтық қатынастардың барлық субъектілерінің қызметіндегі конституциялық үстінен қараушылық режимін қолдайды. Осылайша, конституциялық ықпал сферасы құқықтың басқа көздерінен айырмашылығы барлығын қамтушы сипаты бар және сондықтан оның жағдайы мемлекет тарапынан ерекше қорғауды қажет етеді.

Конституциялық қауіпсіздік сферасы айтарлықтай кең және жоғарыда көрсетілген кепілдермен қатар, оның құрамына келесідей өсәлқы жүйелерді кіргізуге болады: негізгі және қосалқы ретіндегі құқық көздерін біріктіретін нормативтік-реттегіштік,

конституциялық қауіпсіздік субъектілерінің жиынтығын біріктіретін институционалды-құқықтық және конституцияны бұзумен байланысты мемлекеттік органдардың қызметін баяндау, жеке тұлғаның бостандығы мен құқығын қорғау, конституциялық идея мен қағидаттарды үгіттеудегі БАҚ қатысуын қамтамасыз ететін ақпараттық-коммуникативтік. Адамдардың мінез-құлқы мен санасына БАҚ әсерін ескеріп, конституциялық патриотизмді қалыптастыру және жеке тұлғаның қауіпсіздігі проблемасына арналған дөңгелек үстелдер, семинарлар, конференциялар өткізу керек.

Конституциялық қауіпсіздіктің теориялық аспектілерін зерттеу қоғамдық бірлестіктер мен лауазымды тұлғалардың, құқық қолданушы органдардың қызметіндегі, заңшығармашылық процестегі Конституция нормаларын жүзеге асыру процесі оның маңызды компоненті болып табылады.

Салалық заң шығарудың мазмұны мен динамикасына әсер етеді, кемшіліктерді табады, билік органдарының нұсқауларын қамтамасыз етеді, Конституцияның нормативтік мәнін құрмайтын, нормативтік шешімдерді зерттеп анықтайтын Конституциялық Кеңеске, сонымен қатар заң шығарушы бастамашылық құқығына ие билік органдарына (Президент, парламент, Үкімет) осы процесте ерекше рөл тиесілі.

Құқық қолданушы органдардың белсенді әрекеті нәтижесінде ғана Конституция жүзеге асырылмайды, сонымен қатар Конституция ұсынатын құқықтарды жүзеге асыру және сәйкес субъектілер белгілі бір әрекеттерді орындаған кезде оның жазбаша өкімін қолдану және сақтау, орындау, пайдалану нысанында да жүзеге асырылады. Конституцияның нормаларын сақтау барлық уақытта бүкіл құқық жүйесі үшін ғана емес, сонымен қатар субъектінің өзі үшін де орынсыз құқықтық салдарды өзінен кейін тартуға қабілетті қандай да бір әрекеттерден құқықтық қатынастар субъектілерінің бас тартуын білдіреді.

Мысалы: Конституция діни негізде саяси партияларды құру мен оның қызметіне тыйым қою жөніндегі нормалардан тұрады, конституциялық құрылымды күшпен өзгертуге жол берілмеу туралы нормалар, республиканың тұтастығын, оның қауіпсіздігін бұзу және т.б. Конституцияның нормаларын орындау, керісінше осы және басқа да конституциялық жазбаша өкімді өмірде жүзеге асырумен байланысты құқықтық қатынастар субъектілерінен белсенді әрекеттерді талап етеді. Мысалы: егер қолдануға жататын заң және немесе басқа да нормативтік құқықтық акт азаматтардың бостандығы мен құқығына қысым жасайтын болса, онда сот өндірісті тоқтатып, Конституциялық Кеңеске жүгінуге тиісті.

Конституция нормаларын пайдалану жүзеге асырудың басқа құралы болып табылады. Қаралған субъективті шараларға жол бере отырып, құқықтық қатынастардың субъектілері өз қалауынша олардың бостандығы мен құқығын қоғамдық қатынастардың түрлі саласында жүзеге асырады. Және қорытындысында, Конституция нормаларын жүзеге асыру механизмінде мемлекеттік өмірдің нақты мәселелерін қарастыру кезінде нақты мемлекеттік органдар жүзеге асыратын Конституция нормаларын падалануға маңызды орын беріледі.

Конституцияға сәйкес, Президент республикаға қарсы агрессия кезінде немесе оның қауіпсіздігіне сыртқы қатер төнсе, республиканың барлық аумағында немесе оның жекелеген жерлеріне әскери жағдай енгізеді, жалпыға ортақ немесе жекелей шоғырландыру жариялайды және бұл туралы Парламент шұғыл ақпараттандырады, сот төрешісі үкім шығарады, Парламент заң қабылдайды және т.б. [14, 40с.].

Жоғарыда аталған механизмдерден басқа конституциялық қауіпсіздіктің тиімді жүйесі құрамы Конституциялық құрылыстың тірегін ішкі өзін-өзі қорғауды қамтамасыз ететін конституциялық кепілдемеден тұрады. Осы ойымды нақтылай келе, Қазақстан Республикасы Конституциясында мемлекеттіліктің құқықтық сипатын бекітетін, оның нормалары, қағидаттары, жағдайын өз бетімен қорғауға бағытталған нормалар аз емес.

Бұл ең алдымен, аймақтық құрылым және басқару нысандарының тұрақтылығы туралы нормалар (2 бап. 91 бет), прокуратура конституцияға қайшы заңдарға және нормативтік

актілерге наразылық білдіретін нормалар (1 бап. 83 бет), Конституцияға қайшы заңдарды қолданбауға соттар міндеттейтін нормалар (78 бет), Республика заңдары, Парламент қаулылары және оның палаталары конституцияға қайшы келмеуін белгілеген нормалар (7 бап. 62 бет), азаматтар және адамның бостандығы және құқығы, Конституция кепілгері Республика Президенті функциясын бекітетін нормалар (2 бап. 40 бет), мемлекеттің қауіпсіздігін бұзу, республиканың тұтастығын бұзу, конституциялық құрылысты күшпен өзгертуге бағытталған мақсат және әрекеттер, қоғамдық бірлестіктерді құру және қызметіне тыйым қоятын нормалар (3 бап. 5 бет), Қазақстан республикасы заңы мен Конституцияны сақтауға азаматтарды міндеттейтін нормалар (1 бап. 34 бет), Конституцияның тура әрекеті және жоғары заңи күштер туралы нормалар (2 бап. 4 бет).

Арнаулы өзін-өзі қорғау потенциалы құрамында Конституциялық Кеңес, Үкімет мүшелері, Парламент депутаттары, Президент анты туралы нормалар да болады. Ант беру процедурасы салтанатты маңызды ғана емес, сонымен бірге мемлекеттік қызметкерлердің конституциялық мәдениетін және олардың саяси жауапкершілігін қалыптастыруға бағытталған. Конституцияға адал болуға ант беру мемлекеттік биліктің жоғары органдары қызметіндегі конституциялық заңдылықтың қағидаттарын бекіту процесіне оң ықпал жасайды.

Конституция нормалары тура әрекет қасиеттеріне ие және осы тұрғыда құқықтық қатынастардың сферасына тура регулятивті әсер етеді. Оларды тиімді жүзеге асыру конституциялық құрылысты қорғауға және қоғамдық қатынастардың тканіне оның құқықтық жазбаша өкімін іске асыруға мүмкіндік жасайды.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. *Мир словарей* // <http://mirslovarei.com>
2. *Сборник нормативных постановлений Конституционного Совета Республики Казахстан.* – Астана.: Дом печати «Эдельвейс», 2003. С. 104–107.
3. <http://ksrk.gov.kz>
4. Николаева Т.А. *Институт публично–правовой жалобы в Швейцарии* // Сб. материалов научно–практической конференции «Совершенствование механизма реализации права как основа экономического развития общества» – М., 2007. С. 251.
5. Нассим Николас Талей. *Черный лебедь. Под знаком непредсказуемости.* // <http://bookz.ru>.
6. Бондарь Н.С. *Обеспечение баланса власти и свободы – главная задача конституционного правосудия* // *Формула Права.* –2005. № 1(4). – С. 7.
7. Жакаева Л.С. *Конституционный процесс в Республике Казахстан* / Автореф... дисс. на соиск. уч. степени д.ю.н. – М., МГУ. 2008. С. 26.
8. Матюхин А.А. *Основной закон есть воплощение идеи права* // *Юридическая газета.* – 2003. – 18 июня.
9. *Конституционное право Республики Казахстан. Учебник* / Сост. Ащеулов А.Т. – Алматы: КазГЮА, 2001. С. 72.
10. Сапарғалиев Г.С., Салимгерей А.А. *Актуальные проблемы международного права Республики Казахстан* // Сб. материалов международного круглого стола «Законотворческая деятельность: проблемы и пути совершенствования». – Астана. –2009. С. 8.
11. Бусурманов Ж.Д. *Проблемы конституционно–правовой политики* // *Правовое развитие Казахстана за 10 лет государственной независимости. Материалы научно–практической конференции.* – Астана, 2002. – С. 115–118.
12. *Правовая реформа в Казахстане: проблемы и перспективы. Материалы международной научной конференции.* – Петропавловск, – 2004. С. 17

13. Баймаханов М.Т. *Об этапах становления и развития правовой системы независимого Казахстана // Правовое развитие Казахстана за 10 лет государственной независимости.* – Астана, 2002.– С. 56 – 62.
14. *Қазақстан Республикасының Конституциясы.* Алматы: Юрист, 2007.– 40 с.

*Усенбаева Асемгул Узакбаевна
аға оқытушы, baueshova@mail.ru
Yessenov University*

МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ ОРГАНДАРЫНЫҢ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ- ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУДІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Аңдатпа

Баяндамада Қазақстан Республикасында мемлекеттік басқару жүйесін конституциялық – құқықтық реттеу қарастырылған.

Түйін сөздер: мемлекеттік қызмет, құқықтық мемлекет, мемлекеттік басқару, маслихат

Аннотация

В статье изложено конституционно – правовое регулирование государственного управления. Автор, ссылаясь на основные правовые источники исследует конституционное развитие государственного управления.

Ключевые слова: государственная служба, правовое государство, правительство, маслихат

Abstract

The article outlines the constitutional and legal regulation of public administration. The author, referring to the main legal sources, examines the constitutional development of public administration.

Keywords: public service, rule of law, government, maslikhat

Мемлекеттік қызметінің басқару институты біздің елімізде ерекше маңызды және өзекті мәселелердің біріне айналды. Қазіргі таңда ол мемлекеттік құрылыстың ажырамас бөлігі болып табылады, себебі жергілікті өзін-өзі басқару институтынсыз Қазақстан Республикасының мемлекеттік билік жүйесі аяқталмаған және тиянақсыз болып табылады. Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан–2030» жолдауында орталық және жергілікті билік органдарының өкілеттігі айқын бөлінген, децентрализация принципі жүзеге асырылатын кәсіпқой мемлекет құру мәселесіне баса назар аударылған [1].

Қазақстанның тәуелсіз егемендігі жылдарында, экономикалық және саяси жүйесінде және мемлекеттілік қалыптасуында еліміз үшін қоғамның түпкілікті өзгеруі уақыты оңай болған жоқ.

Қай елде болмасын басқарудың екі деңгейі бар. Ол мемлекеттік басқару және жергілікті басқару болып бөлінеді. Азаматтық қоғамның қалыптасуы мен демократияның жеткілік билік күзіретін кеңейтумен тікелей байланысты. Сондықтан мемлекеттік басқаруға азаматтардың қатысуын кеңейту және мемлекеттік органдардың халық алдындағы жауапкершілігін арттыру бүгінгі күннің маңызды мәселесі. Қазақстанның қазіргі кездегі дамуы мемлекеттік билікті орталықсыздандырды, яғни орталықтан жергілікті деңгейді қолдауды қажет етеді.

Қазіргі таңда аумақтық қарым-қатынастардың дамуына, ұлттық қауіпсіздік пен ішкі саяси тұрақтылықты бекіту шаралары одан әрі дамуда. Тұрғындардың өмір сүру деңгейі

тұрақты жоғарылауда, әлеуметтік мәселелер де шешімін табуда. Қазақстандықтар бұл дамудың жалғасқанын қалауда, ал бұны дамуы үшін ең бірінші саяси тұрақтылық қажет деуге болады. Сондықтан да бұл реформалар, соның ішінде билік бөліністерін қайта бөлу сұрақтарына қатысты мемлекеттік басқару да, қалыптасқан тепе - теңдік және тежемелік жүйесін бұзбауы тиіс, қалыптасқан тұрақтылықты қорғауға, азаматтық қоғам институттарын дамуына мүмкіндік жасауы қажет деп айтуымызға болады.

Қазақстан Республикасында жергілікті өзін-өзі басқару – қоғамдық басқару, онда белгіленген бір аумақта тұрып жатқан жергілікті қауымдастықтың өзіндік экономикалық, әлеуметтік және құқықтық ұйымдастыру негіздерінің аясында жергілікті мәселелерді өзінің жауапкершілігіне ала отырып, халықаралық және ұлттық құқық талаптары негізінде шешуге азаматтардың араласуы деп түсіну қажет.

Қазіргі таңда жергілікті органдар мен жергілікті өзін - өзі басқаруды ұйымдастыру негіздеріне қатысты сұрақтар жедел реформалауды қажет етіп отырса да, мемлекеттік билік құрылымын түпкілікті реформалау тек жоғарыда ғана жүзеге асырылуда. Қазақстанда құқықтық мемлекеттің қалыптасуына қатысты мәселелерді шешудің ең негізгі жолы жергілікті өкілді билік органдарының қызметінің тиімділігін арттыру болып табылады. Бүгінгі таңда Қазақстанның мемлекеттік басқару жүйесі иерархиялық қағидамен құралған. Әрбір басқару деңгейі жоғарғы тұрған деңгейге бағынышты және өз қызметтер үшін тұрғындар алдында саяси жауапкершілік алмайды. Саяси жауапкершілік тек орталық билік органдарына тиесілі. Мұндай жүйе жергілікті басшыларға, жергілікті өкілді органдарға өз аумақтарына қатысты әлеуметтік-экономикалық даму қажеттіліктерін қанағаттандыруға мүмкіндік бермейді. Соның өзінде де Қазақстан Республикасының 1995 жылғы Конституциясында бекітілгенімен, Қазақстанда әлі жергілікті басқару жүйесі толығымен конституцияға сәйкес құрылған емес және кейбір кемшіліктер де жеткілікті деуге болады. Өртүрлі билік арасындағы қызметтері мен құзіреттің нақты бөлінісінің болмауы жауапкершілікті бір-біріне жүктеуіне және мемлекеттік аппарат қызметінің тиімсіздігіне алып келеді.

«Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару туралы, Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 23 қаңтардағы Заңының қабылдануымен әрбір билік деңгейі үшін мемлекеттік функцияларды жүзеге асыру, сондай-ақ оларды ретке келтіру жөніндегі өкілеттіктер мен жауапкершіліктерді бекіту мәселелері реттелді. Тұтастай алғанда, мемлекеттік басқару жүйесінің базалық негіздерін жасау аяқталды [2].

Қабылданған заңға сәйкес жергілікті мемлекеттік басқару – заңнамалық актілерінде белгіленген құдырет шегінде жергілікті өкілетті (мәслихаттар) және атқарушы органдар (өкімдіктер) тиісті аумақта мемлекеттік саясатты жүргізеді және тиісті аумақтағы істің жай-күйіне жауапты болып табылады. Әкім – Қазақстан Республикасының Президенті мен Әкімінің жергілікті атқарушы органды (ол құрылған жағдайда) басқаратын және тиісті аумақта мемлекеттік саясаттың жүргізілуін, Қазақстан Республикасы орталық мемлекеттік органдардың барлық аумақтық бөлімшелерінің үйлесімді қызмет істеуін, тиісті бюджеттен қаржыландырылатын атқарушы органдарға басшылықты қамтамасыз ететін, Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес мемлекеттік басқару өкілеттігі берілген, тиісті аумақтың әлеуметтік-экономикалық дамуының жай-күйіне жауапты өкілі;

Мәслихаттар мен әкімдердің өз қызметінде:

- жалпы мемлекеттік сыртқы және ішкі саясатқа, қаржы және инвестициялық саясатқа сәйкес келмейтін шешімдердің қабылдануына жол бермеуге;
- ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етуде Қазақстан Республикасының мүдделерін сақтауға;
- қызметтің қоғамдық маңызы бар салаларында белгіленген жалпы мемлекеттік стандарттарды ұстануға;

- азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерінің сақталуын қамтамасыз етуге міндетті [3,796.].

Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев Қазақстан халқына Жолдауында: ... нақтылаған аудандық мәслихаттардың өкілеттігін күшейту мәселесі де еліміздегі демократияның кең қанат жаюына талпыныс екені аян.

Президент, Қазақстан халқына Жолдауында: «...Біз мәслихаттарды күшейтіп, оларға қосымша өкілеттіктер беретін боламыз... Уақыт өте келе аудандық мәслихаттар жергілікті өзін-өзі басқаруды қалыптастырудың негізіне айнала алады», деген болатын.

Сондықтан да өзін-өзі басқаруға біз қоғамда сұраныс пен шынайы қабылдау болып, ол пісіп-жетілген кезде ғана табиғи жолмен келуіміз керек. Асығыстық өзін-өзі басқарудың мәнін жоғалтуға немесе мемлекеттің бүлінуіне әкеліп соғады. Мемлекет басшысы мәслихаттарды жергілікті өзін-өзі басқаруды қалыптастырудың негізі деп атады, өйткені жергілікті өкілетті органдар мен жергілікті бірлестіктер органдарының түпкі табиғи бастауы ұқсас – олардың екеуін де жергілікті жерде халық өзі сайлайды және өзінің өкімшілік-аумақтық бірлігінің проблемаларын өздері шешуге шақырады.

Барлық елдерде жергілікті өзін-өзі басқару өкімшілік-аумақтық бірліктің төменгі буынынан, яғни ауылдық буыннан басталған. Дегенмен, жергілікті өкілетті органдар өзін - өзі басқару органы сияқты биліктің өздерінен жоғары тармағына тікелей байланбаған. Аудандық мәслихаттар мен жергілікті өзін - өзі басқарудың ауылдық органдарының тікелей қатысы заңда нақты көрініс табуы керек.

Бұл жерде басты мәселе оның бюджетінде, қаржылай негізінде болып отыр. Бүгінде жергілікті бюджеттерді мәслихаттар бекітеді. Онда мәслихаттар туралы заңға да жету енгізілуі тиіс еді.

Жергілікті өзін-өзі басқаруды конституциялық-құқықтық реттеудің теориялық базасы Еуропа партиясы бекіткен муниципалды демократия мен муниципалды басқарудың әлем мойындаған құндылықтарынан тұратыны белгілі. Олар мыналар: жергілікті өзін-өзі басқару кез келген демократиялық құрылыс негіздерінің бірін құрайды; азаматтардың мемлекетті басқаруға қатысу құқы тікелей жергілікті жерде жүзеге асырылады; жергілікті өзін - өзі басқару органдарына шынайы биліктің үлес беруі; демократиялық жолмен құрылған жергілікті өзін өзі басқару органы өзінің құрамына кіретін мәселелерді үй ішінен үй тіккендей бөліп алуы және оларды жүзеге асырудың тәртібін анықтап алуы керек және ол үшін қаржысы болуы қажет [4,256].

Жергілікті жерлерде өзін - өзі басқаруды енгізу Қазақстанның бірнеше халықаралық саяси институттарға және үдерістерге қатысуына, бәсекеге қабілетті елдердің қатарынан көрінуіне, ЕҚБІҰ - ны басқару мақсаттарымызға және Президенттің Қазақстан халқына биылғы Жолдауын жүзеге асыруымызға қызмет етуге тиіспіз.

Елбасының Қазақстан халқына Жолдауының екі ерекшелігіне тоқталсам деймін. Біріншіден, онда халықтың әл-ауқатын жақсарту мәселесі нақтылы цифрлармен дәйектелген. Әсіресе, ана мен баланы әлеуметтік жағынан қорғауға ерекше көңіл бөлінген. Екіншіден, Жолдауда жергілікті өкілетті органдардың жұмысын одан әрі жетілдіріп, дамыту мәселесінің де қамтылғанына ризашылық сезімімізді білдіреміз. Бұл өзі еліміздегі саяси реформаны жүзеге асырудың заңды жалғасы деп білеміз. «Мәскеу бірден орнаған жоқ» деген қанатты сөз бар ғой. Сол секілді саяси реформаны жүзеге асыру аптығуды көтермейді. Ол үшін, ең алдымен, тәжірибе жинақтауымыз керек. Мәселен, өткен жылы аудандық, калалық деңгейдегі өкімдерді депутаттар корпусы арқылы сайлау басталды.

Өкімдердің мәслихатта, депутаттардың алдында есеп беруі дағдылы іске айналды. Жергілікті бюджетті бекітіп, оны қадағалап отыру мәслихаттың құзырында деп айтуға болады. Сонымен міне, енді жергілікті мәслихатқа қосымша мүмкіндіктер беріліп отыр.

«Жергілікті мемлекеттік басқару органдарының қызметін қарастырғанда – Елбасының халыққа Жолдауындағы тапсырмаларға сүйене отырып, еліміздегі жергілікті басқару деңгейге зерттеу, сонымен қатар жергілікті халықтың демократиялық жағдайын қарастыратын шараларды ұйымдастырушы билік органдарының қызметін жетілдіру шараларын жан-жақты қарастыру болып табылады.

Жалпы алғанда жергілікті мемлекеттік басқару – заң актілерінде белгіленген құзырет шегінде жергілікті өкілді және атқарушы органдар тиісті аумақта мемлекеттік саясатты жүргізу, оны дамыту мақсатында жүзеге асыратын, сондай-ақ тиісті аумақтағы істің жай-күйіне жауапты болып табылатын қызмет.

Жергілікті атқарушы органдар атқарушы биліктің жалпы мемлекеттік саясаты облыстарда, аудандарда, қалаларда, қала аудандарында, әкімдер басқаратын олардың жергілікті органдары бөлімдер, басқармалар және басқа бөлімшелер мен қызметтер арқылы жүзеге асырылады. Бұл саясат тиісті әкімшілік-аумақта жүзеге асырылады және бұл саясат тиісті әкімшілік-аумақтық бөліністердің мүдделері мен мұқтаждықтары коса ескеріліп жүргізіледі.

Жергілікті атқарушы органдардың қызметі мына қағидаларға негізделіп отырып жүзеге асырылады:

1. Президент пен Үкіметке, жоғары тұрған әкімшілік басшысына есеп беру;
2. Оны жүргізу мәселесі бойынша тиісті жергілікті өкілдік органның бақылауында болу;
3. Заңдылық;
4. Дара басшылық;
5. Азаматтардың құқықтарын, бостандығын және заңды мүдделерін қамтамасыз ету;
6. Өз құдіреті шегіндегі дербестік және тәуелсіздік;
7. Өз қызметі және қабылдаған шешімі үшін жауаптылық.

Тиісті әкімшілік бірліктің өкімі облыстардың, аудандардың, қалалардың, қалалардағы аудандардың атқарушы органдарына артылған өкілеттіктерді Қазақстан Республикасының әрекеттегі заңдарына сәйкес жүзеге асырады. Өзіне жүктелген мәселелер бойынша әкім қаулылар, әкімдер шығарады. Әкімнің орынбасарлары әкімдер шығарады, жергілікті әкімшілік органдарының басшылары өз құзіреті шегінде бұйрықтар шығарады. Жергілікті әкімшіліктің актілері Қазақстан Республикасының Конституциясына және әрекеттегі заңдарға қайшы келмеуі тиіс, олардың күшін жоғары тұрған атқарушы орган, не Қазақстан Республикасының Президенті, немесе сот жоя алады.

Кез келген мемлекеттің басқару жүйесі орталық және жергілікті басқару деңгейін қамтиды. Сондықтан жүйе жалпы әлемдік тәжірибеде мемлекеттік басқару және жергілікті басқару сияқты екі деңгейден тұрады. Ал Қазақстан Республикасында басқарудың үш деңгейі түрі бар деуге болады.

Орталық басқару органдарымен қатар, мемлекеттік және конституциялық құрылыс ерекшеліктеріне байланысты Қазақстан Республикасында жергілікті басқару органдарына жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару органдары жатады. Өткен жылға дейін жергілікті мемлекеттік басқару 2001 жылғы 23 қаңтарда қабылданған «Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару туралы» заңымен реттелген болатын.

Жергілікті өзін-өзі басқарудың өзіндік ерекшеліктерін ескере отырып, жергілікті өзін-өзі басқарудың түсінігіндегі мынандай нұсқасын ұсынуға болады:

Қазақстан Республикасында жергілікті өзін-өзі басқару – қоғамдық басқару, онда белгіленген бір аумақта тұрып жатқан жергілікті қауымдастықтың өзіндік экономикалық, әлеуметтік және құқықтық ұйымдастыру негіздерінің аясында жергілікті мәселелерді өзінің жауапкершілігіне ала отырып, халықаралық және ұлттық құқық талаптары негізінде шешуге азаматтардың араласуы деп түсіну қажет. Жергілікті өзін-өзі басқару

органдарының экономикалық және құқықтық іс - әрекеті аумақтық принцип бойынша жүргізу керек, яғни жергілікті қоғамдық бірлестіктерді ажырататын шекарасы айқын болуы; мекемелер, өндіріс орындары, т.с.; ондағы адамдар саны мен әлеуметтік статусы; өзін - өзі қаржыландырудың нақты көзін айқындау керек [5, 37 б.].

Біздің пікіріміз бойынша, маңызды жергілікті өзін-өзі басқару туралы заң әзірлеуді қажет көрінеді, муниципалдық басқару органдары және лауазымды тұлғалардың мәртебесі туралы нормативтік құқықтық актілер, сонымен бірге көрсетілген құрылымдардың өкілеттік, есептер және жауапкершілігі қамтылуы қажет.

Осы мәселені шешім құрылымды және жергілікті өзін өзі басқару органдарының құрылуын ескере отыра муниципалдық құжатының қабылдануы тиісті. Дегенмен жергілікті өзін өзі басқару органдарының құрылымы жергілікті референдумның нәтижелері бойынша бекітуді бөлек шығарылмайды.

Қорыта келе, жергілікті өзін - өзі басқару жүйесінде бюрократияны болдырмау үшін біреуі басқарып, екіншісі иеленіп, үшіншісі тек еңбек етпеуі керек. Керісінше, ол басқаруы керек, жұмыс істеуі керек және иеленуі керек. Яғни үш қызмет те бір тұлғаның бойынан табылуы керек. Жергілікті өзін - өзі басқару органдарының өкілеттілігін белгілеу ісіне аса жауаптылықпен қарау керек. Халық билігінің аталған институты толық күшінде жұмыс істеуі үшін заң деңгейінде қызмет етудің материалдық негізін анықтау керек, бірінші кезекте – тұрақты қаржы көздері. Қалыптасу мен даму кезеңінде салық төлемдерін төлеуде жеңілдіктер берілуі қажет деп есептейміз.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. *Н.Ә. Назарбаев Қазақстан – 2030. Ел Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы. «Барлық қазақстандықтардың өсіп өркендеуі, қауіпсіздігі және әл-ауқатының артуы» - Алматы: Юрист, 2005, 87–88 бб.*
2. *Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару және өзін өзі басқару туралы Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 23 қаңтардағы № 148 Заңы // Қазақстан Республикасы Парламентінің Жаршысы, 2001. №3*
3. *Амандықова С.К. Қазақстан Республикасының Конституциялық құқығы. Астана, 2001. – 287 б.*
4. *Примашев Н. Жергілікті мемлекеттік басқару және өзін өзі басқару заңының мәселелері // Заңгер №8 2010 – Б. 25–27*

Сулейменова Н. Развитие местного самоуправления в Казахстане как института гражданского общества // *Фемида №5 (173) 2010 – С. 37–39*

Секция 3. Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право

*Алимжанова А.С. ст.преп.
Жуманов К. Т. магистрант*

ИСКОВАЯ ДАВНОСТЬ В ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН И ИХ ПРИМЕНЕНИЕ В ГРАЖДАНСКОМ ПРАВЕ

Аннотация

В статье анализируются вопросы, связанные с пониманием сроков исковой давности и их применение в гражданском праве, восстановление судом срока исковой давности.

Ключевые слова: исковая давность, гражданские правоотношения, преимущественная права.

Аңдатпа

Берілген мақалада мерзімін шектеу мерзімін түсіну және оларды азаматтық заңнамаға қолдану туралы, соттың шектеулер туралы ережесін қалпына келтіру мәселелеріне талдау жасайды.

Түйін сөздер: іс-әрекеттердің шектелуі, азаматтық-құқықтық қатынастар, артықшылық құқықтар.

Abstract

The article analyzes the issues related to understanding the terms of the limitation period and their application in civil law, the restoration by the court of the statute of limitations.

Keywords: limitation of actions, civil legal relations, preferential rights.

Исковая давность – это срок для защиты права по иску лица, право которого нарушено. Иначе говоря, это срок, в течение которого лицо, право которого нарушено, может требовать защиты или принудительного осуществления своего права через суд.

В деле реализации, осуществления и защиты гражданских прав субъектов, а также их имущественной ответственности важное значение имеет исковая давность, т. е. срок для защиты права по иску лица, право которого нарушено. Наличие сроков исковой давности препятствует бесконечно долгому сохранению неопределенности в имущественных отношениях между нарушителями прав и потерпевшими. Это особенно важно в сфере предпринимательской деятельности.

Общий и специальные сроки исковой давности. Общий срок исковой давности установлен в три года. Специальные сроки могут быть более (к примеру, 10 лет по государственным долговым товарным обязательствам) и менее (в частности, два года по требованиям, вытекающим из договора имущественного страхования) длительными по сравнению с общим сроком. В то же время ряд требований исковая давность не распространяется. Так, согласно норме ст. 208 ГК исковая давность не распространяется:

- на требования о защите личных неимущественных прав и других нематериальных благ, кроме случаев, предусмотренных законом;

- требования вкладчиков к банку о выдаче вкладов;
- требования о возмещении вреда, причиненного жизни или здоровью гражданина. Однако требования, предъявленные по истечении трех лет с момента возникновения права на возмещение такого вреда, удовлетворяются за прошлое время не более чем за три года, предшествовавшие предъявлению иска;
- требования собственника или иного владельца об устранении всяких нарушений его права, хотя бы эти нарушения не были соединены с лишением владения; и др.

Начало течения, приостановление и перерыв течения срока исковой давности. Течение срока исковой давности начинается со дня, когда лицо узнало или должно было узнать о нарушении своего права. По обязательствам, связанным с определенным сроком исполнения (например, сроком доставки груза), течение исковой давности начинается по окончании срока исполнения. Однако истечение периода времени, которым исчисляется срок исковой давности, не всегда означает, что срок исковой давности пропущен. В процессе течения срока давности возможно возникновение обстоятельств, влекущих его приостановление или перерыв. Согласно правилам ст. 202 ГК факторами приостановления течения срока исковой давности служат:

- 1) непреодолимая сила;
- 2) нахождение истца или ответчика в составе Вооруженных Сил Российской Федерации, переведенных на военное положение;
- 3) мораторий (т. е. устанавливаемая на основании закона Правительством РФ отсрочка исполнения обязательств);
- 4) приостановление действия закона или иного правового акта, регулирующего соответствующие отношения.

Течение срока давности приостанавливается, если любой из этих факторов возник или продолжал существовать в последние шесть месяцев срока давности. Со дня прекращения фактора приостановления течение срока давности продолжается. При этом оставшаяся часть срока давности удлиняется до шести месяцев (или до срока давности, если он менее шести месяцев) [1].

При перерыве течения срока исковой давности она начинает течь заново. Согласно норме ст. 203 ГК в течение срока исковой давности прерывается (а) предъявлением иска в установленном порядке и (б) совершением обязанным лицом действий, свидетельствующих о признании долга. При исследовании обстоятельств, связанных с совершением обязанным лицом действий, свидетельствующих о признании долга, суду необходимо в каждом случае устанавливать, когда конкретно были совершены должником указанные действия, имея при этом в виду, что перерыв течения срока исковой давности может иметь место лишь в пределах срока давности, а не после его истечения. К действиям, свидетельствующим о признании долга в целях перерыва течения срока исковой давности, исходя из конкретных обстоятельств, в частности, могут относиться признание претензии; частичная уплата должником или с его согласия другим лицом основного долга и/или сумм санкций, равно как и частичное признание претензии об уплате основного долга, если последний имеет под собой только одно основание, а не складывается из различных оснований; уплата процентов по основному долгу; изменение договора уполномоченным лицом, из которого следует, что должник признает наличие долга, равно как и просьба должника о таком изменении договора (например, об отсрочке или рассрочке платежа); акцепт инкассового поручения. При этом в тех случаях, когда обязательство предусматривало исполнение по частям или в виде периодических платежей и должник совершил действия, свидетельствующие о признании лишь какой-то части (периодического платежа), такие действия не могут являться основанием для перерыва течения срока исковой давности по другим частям (платежам) [2].

Восстановление судом срока исковой давности. Наряду с приостановлением и перерывом исковая давность согласно норме ст. 205 ГК может быть восстановлена судом, если причины ее пропуска будут признаны уважительными. При этом восстановление исковой давности рассматривается законом как исключительная мера, которая может применяться лишь при наличии ряда обстоятельств:

- 1) причина пропуска исковой давности может быть признана судом уважительной только тогда, когда она связана с личностью истца, в частности с его тяжелой болезнью, беспомощным состоянием, неграмотностью и т. п. Обстоятельства, связанные с личностью ответчика, во внимание не принимаются;
- 2) вопрос о восстановлении исковой давности может ставиться лишь потерпевшим – гражданином. Просьбы юридических лиц и граждан-предпринимателей о восстановлении давностного срока удовлетворяться не могут;
- 3) причины пропуска срока исковой давности могут признаваться уважительными, если они имели место в последние шесть месяцев срока давности, а если этот срок равен шести месяцам или менее шести месяцев – в течение срока давности. При этом решение данного вопроса зависит от суда: он может признать причины пропуска давностного срока уважительными, а может и не признать их таковыми.

Таким образом, если в ходе судебного разбирательства будет установлено, что сторона по делу пропустила срок исковой давности и уважительных причин (если истцом является физическое лицо) для восстановления этого срока не имеется, то при наличии заявления надлежащего лица об истечении срока исковой давности суд вправе отказать в удовлетворении требования именно по этим мотивам, поскольку в соответствии с абз. 2 п. 2 ст. 199 ГК истечение срока исковой давности является самостоятельным основанием для отказа в иске.

Виды сроков исковой давности.

В гражданском праве применяются два вида сроков исковой давности:

а) общие; б) специальные.

Общие сроки исковой давности распространяются на все гражданские правоотношения, за исключением тех, относительно которых законом установлен иной срок или вообще выведены из-под действия сроков исковой давности.

Общий срок исковой давности установлен три года и не зависит от субъектного состава отношений (ст. 257 ГК).

Специальные сроки исковой давности установлены для отдельных требований, определенных законом, и эти сроки, по сравнению с общими, могут быть или сокращенными, или продленными.

Сокращенные сроки исковой давности продолжительностью один год распространяются на требования:

- 1) о взыскании неустойки (пени, штрафа);
- 2) опровержение недостоверной информации, помещенной в средствах массовой информации (в этом случае исковая давность исчисляется со дня помещения этих сведений в средствах массовой информации или со дня, когда лицо узнало или могло узнать об этих сведениях);
- 3) о переводе на совладельца прав и обязанностей покупателя в случае нарушения преимущественного права покупки доли в праве общей долевой собственности;
- 4) в связи с недостатками проданного товара (ст. 681 ГК);
- 5) о расторжении договора дарения (ст. 728 ГК);
- 6) в связи с перевозкой груза, почты (ст. 925 ГК);
- 7) об обжаловании действий исполнителя завещания (ст. 1293 ГК).

По некоторым требованиям сокращенные сроки исковой давности, установленные в транспортном законодательстве. Так, согласно ст. 388 Кодекса торгового мореплавания (КТМ) Украины, к требованиям, возникающим из договора морской перевозки груза, независимо от того, осуществляется перевозка в каботажном или заграничном сообщении, применяется годичный срок исковой давности [3].

Двухлетний срок исковой давности применяется к требованиям, которые возникают из договоров перевозки пассажиров и багажа, фрахтования судна без экипажа, фрахтование судна, буксировки, морского страхования, соглашений, заключенных капитаном судна в силу предоставленных ему законом прав, осуществления спасательных операций

В законодательстве предусмотрены и случаи, когда установлено более продленный срок исковой давности по сравнению с общим сроком. Согласно ч. 1 ст. 259 ГК исковая давность, установленная законом, может быть увеличена по договоренности сторон. Возможность увеличения исковой давности касается как общих, так и специальных сроков исковой давности.

Исковая давность применяется судом только по заявлению стороны в споре, причем сделанному до момента вынесения судебного решения (абз. 1 п. 2 ст. 199 ГК). Иначе говоря, она действует как возражение против иска, которое ответчик вправе выдвигать или не выдвигать. Если ни в отзыве на иск, ни в ходе разбирательства ответчик не ссылается на истечение исковой давности, суд (в том числе суд второй инстанции) не вправе учитывать это обстоятельство при вынесении решения (что также является доводом в пользу не ограниченного сроком права на иск в процессуальном смысле). Следовательно, применение исковой давности зависит от усмотрения стороны в споре. Судебная практика исходит из того, что заявление одного из ответчиков о применении исковой давности не распространяется на других ответчиков, каждый из которых вправе сделать (или не делать) аналогичное заявление [4].

Исковая давность применяется к большинству, но не ко всем гражданским правоотношениям. Законом установлены требования, на которые исковая давность не распространяется. Это требования о защите прав, существование которых по общему правилу не ограничено каким-либо сроком. Прежде всего к ним относятся требования о защите личных неимущественных прав и других нематериальных благ (за некоторыми изъятиями, специально установленными законом) и вещно-правовые требования собственника или иного законного владельца об устранении нарушений его права на вещь, в том числе не связанных с лишением владения этой вещью. Исковая давность не распространяется на некоторые обязательно-правовые требования: вкладчиков к банкам о выдаче вкладов и потерпевших к причинителям о возмещении вреда, причиненного жизни или здоровью. В последнем случае требования, предъявленные по истечении трехлетнего срока с момента возникновения права на возмещение, удовлетворяются на будущее время, а за прошлое время – не более чем за три года, предшествовавшие предъявлению иска. Законом могут быть установлены и иные требования, на которые не распространяется действие исковой давности.

Выводы. В результате исследования получены следующие результаты по применению срока исковой давности в гражданском праве:

- Исковая давность применяется к большинству, но не ко всем гражданским правоотношениям.;
- Применение срока исковой давности имеет многообразные правовые последствия для управомоченных лиц.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. *Гражданское законодательство Республики Казахстан: Статьи, комментарии, практика / Под ред. А. Диденко. Вып. 8. Алматы: ВПП «Эділет», 1999. С. 159.*
2. *Гражданский кодекс Республики Казахстан: толкование и комментирование. Общая часть. Выпуск 1. Алматы, 1996. С. 110—111.*
3. *Кибальник А.Г., Соломоненко И.Г., Шибков О.Н. Принципы и нормы международного права как источники уголовного права.*
4. *Наумов А.В. Нормы других отраслей права как источник уголовного права // Законность. 2002.*

Бекежанов Даурен Нуржанович
докторант Жетысуского государственного университета имени И. Жансугурова
E-mail: bek_dauren@mail.ru

Телеуев Галым Байгазыевич
доктор философии PhD, заведующий кафедрой государственно – правовых дисциплин
Жетысуского государственного Университета имени И. Жансугурова.
E-mail: galim200385@mail.ru

Қожахметов Жарқынбек Саржанович
Жетысуский государственный университета имени И. Жансугурова

ПОНЯТИЕ, ВИДЫ И ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОГО ПОЛОЖЕНИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ КООПЕРАТИВОВ В РК: АНАЛИЗ ДЕЙСТВУЮЩЕГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА

Аңдатпа

Ұсынылып отырған мақалада Қазақстан Республикасында ауылшаруашылық кооперативтері түсінігі мен ерекшеліктеріне салыстырмалы құқықтық талдау жасалынған. Ауылшаруашылығы кооперативтері қызметін құқықтық қамтамасыз ету ерекшеліктеріне авторлық көзқарастар ұсынылды. Зерттеу жүргізу арқылы ауылшаруашылығы кооперативтері заңнамасының даму болашағы айқындалды

Түйін сөздер: Ауылшаруашылық кооперативтері, заңнама, әдістеме, қайнар көздер, ауылшаруашылық саясат.

Аннотация

В предлагаемой статье проведен сравнительный правовой анализ понятий и особенностей сельскохозяйственных кооперативов в Республике Казахстан. Были представлены авторские взгляды на особенности правового обеспечения деятельности сельскохозяйственных кооперативов. Путем проведения исследований были определены перспективы развития законодательства сельскохозяйственных кооперативов

Ключевые слова: Ключевые слова: сельскохозяйственный кооператив, законодательство, методика, источники, сельское хозяйство.

Abstract

The comparative legal analysis of concepts and features of agricultural cooperatives in the Republic of Kazakhstan is carried out in the offered article. The author's views on the peculiarities of legal support of agricultural cooperatives were presented. By carrying out researches prospects of development of the legislation of agricultural cooperatives were defined

Key words: agricultural cooperative, legislation, methodology, sources, agriculture.

Одним из приоритетных направлений АПК Казахстана является развитие сельскохозяйственной кооперации путем объединения малых форм хозяйствования, развитие малого и среднего бизнеса, эффективной организации системы продвижения сельскохозяйственной продукции от производителя до потребителя. Актуальность и приоритетность данного направления подтверждается принятием за последние годы рядом программных документов: «Агробизнес – 2020», «Стратегия – 2050», «Дорожная карта бизнеса – 2020», «Нурлы - жол», Государственная программа развития АПК РК на 2017–2021 годы [1] и др. Одним из главных программных мероприятий Государственной программы развития АПК РК на 2017–2021 годы, принятой 18 февраля 2017 г., является вовлечение мелких и средних хозяйств в сельскохозяйственную кооперацию.

До 2016 года в Казахстане существовало два вида форма кооператива в сельском хозяйстве: в форме сельскохозяйственного производственного кооператива и сельского потребительского кооператива. Деятельность сельскохозяйственного производственного кооператива регулировалась Законом РК от 5 октября 1995 года «О производственном кооперативе» [2]: «Согласно нему, производственным кооперативом признавалось добровольное объединение граждан на основе членства для совместной предпринимательской деятельности, основанной на их личном трудовом участии и объединении его членами имущественных взносов (паев)». Применительно к аграрной сфере можно выделить следующие особенности сельскохозяйственного производственного кооператива. Во-первых, это основным направлением его деятельности является производство сельскохозяйственной продукции. Во-вторых, оно создается только физическими лицами, число которых должно быть не менее двух человек. В-третьих, для вхождения в сельскохозяйственный кооператив физическое лицо должно внести имущественный пай (взнос). На наш взгляд, так как земля участвует в деятельности сельскохозяйственного производственного кооператива, необходимо законодательно предусмотреть обязательность внесения земельного пая. В принципе практика создания подобных кооперативов на селе пошла по предлагаемому пути, что нужно закрепить на уровне закона, это повлечет создание экономической основы для деятельности сельскохозяйственного кооператива в виде необходимых земельных площадей. В-третьих, член кооператива обязательно должен принимать личное трудовое участие в его деятельности. В отличие от сельскохозяйственного производственного кооператива, сельский потребительский кооператив представляет собой некоммерческую организацию. Его деятельность регулировалась следующими законами: от 21 июля 1999 г. «О сельской потребительской кооперации в Республике Казахстан»; от 25 декабря 2000 г. «О сельскохозяйственных товариществах и их ассоциациях (союзах)»; от 8 апреля 2003 г. «О сельском потребительском кооперативе водопользователей» [2].

Сельскохозяйственным потребительским кооперативом признавался сельскохозяйственный кооператив, созданный сельскохозяйственными товаропроизводителями и (или) ведущими личное подсобное хозяйство гражданами при условии их обязательного участия в хозяйственной деятельности потребительского кооператива. Согласно старому закону «О сельской потребительской кооперации в Республике Казахстан», сельским потребительским кооперативом признается добровольное объединение граждан на основе членства для удовлетворения материальных и иных потребностей членов (пайщиков), осуществляемое

путем объединения его членами имущественных (паевых) взносов. Исходя из этого определения, можно сказать, что данный вид кооператива создавался для осуществления торговой, заготовительной, сбытовой, перерабатывающей, обслуживающей, снабженческой и иной деятельности, не запрещенной законодательством [30]. Эта деятельность была направлена на удовлетворение материальных и иных потребностей членов (пайщиков), а также людей, проживающих в сельской местности, то есть она не ставит перед собой цель извлечения прибыли. В то же время он может заниматься всеми видами аграрной предпринимательской деятельности, не запрещенных законом в целях достижения уставных задач. Еще одна особенность сельского потребительского кооператива заключалась в том, что его членами могли быть как физические, так и юридические лица. Сельскохозяйственным производственным кооперативом признается сельскохозяйственный кооператив, созданный гражданами для совместной деятельности по производству, переработке и сбыту сельскохозяйственной продукции, а также для выполнения иной не запрещенной законом деятельности, основанной на личном трудовом участии членов кооператива. В зависимости от вида деятельности сельскохозяйственные потребительские кооперативы, являющиеся некоммерческими организациями, подразделялись на перерабатывающие, сбытовые (торговые), обслуживающие, снабженческие, садоводческие, огороднические, животноводческие и иные, в том числе универсальные (выполняющие два и более видов деятельности). Практически то же самое можно сказать о земельном праве, субъектами которого также являются все сельскохозяйственные организации и индивидуальные предприниматели, причем они отнесены к категории субъектов права собственности или права сельскохозяйственного землепользования, могут быть и арендаторами земель, и в этом смысле несут одинаковые права и обязанности в отношении отведенных им земельных участков и иных природных ресурсов, используемых как средства производства и как территориально-пространственный базис. Среди организационно-правовых форм сельскохозяйственных организаций есть такие, которые могут быть применены только сельскохозяйственными товаропроизводителями. Это сельскохозяйственные производственные кооперативы. Сельскохозяйственные производственные и сельскохозяйственные потребительские кооперативы могут быть названы сельскохозяйственными организациями в узком смысле. Эти специальные, предусмотренные актами сельскохозяйственного законодательства правовые формы организации юридических лиц применимы только в аграрной сфере и не могут быть использованы при создании юридических лиц, ведущих производство или иную деятельность вне аграрного сектора экономики [3]. Сельскохозяйственный производственный кооператив одна из широко распространенных в мире традиционных форм ведения предпринимательской деятельности в сельском хозяйстве.

В действующем законодательстве – Гражданском кодексе РК и в Законе «О сельскохозяйственных кооперативах» сельскохозяйственный кооператив является юридическим лицом в организационно-правовой форме производственного кооператива, создаваемым на основе членства путем добровольного объединения физических и (или) юридических лиц для осуществления совместной производственной и (или) иной хозяйственной деятельности в целях удовлетворения их социально-экономических потребностей в производстве, переработке, сбыте, хранении сельскохозяйственной продукции, продукции аквакультуры (рыбоводства), снабжении средствами производства и материально-техническими ресурсами, кредитовании, водообеспечении или другом сервисном обслуживании членов кооператива, а также ассоциированных членов кооператива. Они являются юридическими лицами с общей правоспособностью, возникающей после их государственной регистрации, действуют на основе уставов, принимаемых учредителями на собраниях в соответствии с нормами общегражданского и специального – кооперативного – законодательства. Целью сельскохозяйственного кооператива является совместная деятельность по производству,

переработке и сбыту сельскохозяйственной продукции и выполнению иной, не запрещенной законодательством деятельности. Гражданский кодекс РК (общая часть) в ст. 226 позволяет создавать производственные кооперативы на базе крестьянского фермерского хозяйства: «членами крестьянского или фермерского хозяйства на базе имущества хозяйства может быть создано хозяйственное товарищество или производственный кооператив. Такое реорганизованное крестьянское или фермерское хозяйство как юридическое лицо обладает правом собственности на имущество, переданное ему в форме вкладов и других взносов членами крестьянского или фермерского хозяйства, а также на имущество, полученное в результате его деятельности и приобретенное по иным основаниям, не противоречащим законодательству». [5]

Главная проблема эффективного развития АПК РК заключается в мелкотоварном характере производства, сопровождающаяся высокой долей малых форм хозяйствования в общем объеме валовой продукции сельского хозяйства, общей численности сельскохозяйственных формирований, тенденцией снижения их земельных наделов.

Следует отметить, что согласно законодательству о предпринимательской деятельности ее осуществление, в том числе ведение сельскохозяйственного производства, возможно и без создания юридического лица. В данном случае гражданин, ведущий такую деятельность, т.е. выступающий в роли товаропроизводителя, имеет правовой статус индивидуального предпринимателя и соответствующие права и обязанности участника товарно-денежных и оформляющих их юридических отношений.

Все сельскохозяйственные коммерческие организации и предприятия выступают носителями комплексной правосубъектности, т.е. могут быть участниками административных, гражданских, трудовых, кооперативных, земельных и иных правоотношений. Круг таких правоотношений с участием сельскохозяйственных коммерческих организаций (предприятий) весьма широк и разнообразен, он определяется для каждого конкретного предприятия прежде всего характером его производственной и коммерческой деятельности, отраслевой специализацией.

В Республике Казахстан правовые и экономические основы создания и деятельности сельскохозяйственных кооперативов и их союзов, составляющих систему сельскохозяйственной кооперации, определяет Закон Республики Казахстан от 29 октября 2015 года № 372 - V ЗРК. «О сельскохозяйственной кооперации». Согласно ст. 5 закона, сельскохозяйственный кооператив является юридическим лицом в организационно-правовой форме производственного кооператива, создаваемым на основе членства путем добровольного объединения физических и (или) юридических лиц для осуществления совместной производственной и (или) иной хозяйственной деятельности в целях удовлетворения их социально-экономических потребностей в производстве, переработке, сбыте, хранении сельскохозяйственной продукции, продукции аквакультуры (рыбоводства), снабжении средствами производства и материально-техническими ресурсами, кредитовании, водообеспечении или другом сервисном обслуживании членов кооператива, а также ассоциированных членов кооператива [6].

Основными видами деятельности сельскохозяйственных кооперативов являются производство, переработка, сбыт, хранение сельскохозяйственной продукции, продукции аквакультуры (рыбоводства), снабжение средствами производства и материально-техническими ресурсами и другие виды сервисного обслуживания членов кооператива, а также ассоциированных членов. К основным новым положениям данного закона, отличающихся от ранее действовавших законов, можно отнести следующие:

- сельскохозяйственный кооператив является коммерческой организацией, имеющей правовую возможность распределения кооперативных выплат членам кооператива

- пропорционально их участию в производственной и (или) иной хозяйственной деятельности кооператива, а также чистого дохода кооператива между его членами;
- раскрыты различные виды деятельности сельскохозяйственных кооперативов (по производству, хранению, переработке, сбыту сельскохозяйственной продукции, снабжению средствами производства и другому сервисному обслуживанию сельскохозяйственных товаропроизводителей), что позволило объединить все виды сельскохозяйственной кооперации в самостоятельную группу юридических лиц, дать единое понятие, отличающееся от других форм хозяйствования, характеризующееся особой формой организации производства, направленной на удовлетворение потребностей его членов;
 - введен специальный налоговый режим для сельскохозяйственных кооперативов, предусматривающий особый порядок исчисления некоторых видов налогов (подходный налог, НДС, транспортный налог, земельный налог, имущественный налог), подлежащих уменьшению на 70 процентов, расширены сферы деятельности сельскохозяйственных кооперативов, сняты ограничения на применение СНР, расширен состав членов сельскохозяйственного кооператива;
 - раскрыта роль государства в развитии сельскохозяйственных кооперативов и компетенции уполномоченного и местных органов власти в целях стимулирования создания сельскохозяйственных кооперативов, осуществления информационной, консультационной, методологической помощи, создания благоприятной налоговой, финансово-кредитной, инвестиционной политики, содействия в подготовке, переподготовке кадров, проведения научных исследований, организации региональных выставок, ярмарок с предоставлением торговых мест сельскохозяйственным кооперативам и их членам на льготных условиях на коммунальных рынках и др [25].

Правовой статус сельскохозяйственного производственного кооператива довольно противоречив.

Так, пунктом 5 ст. 96 ГК РК установлено, что правовое положение сельскохозяйственного кооператива, образуемого в форме производственного кооператива, а также правовое положение, права и обязанности его членов определяются настоящим Кодексом и иными законами Республики Казахстан, за исключением случаев, предусмотренных Законом Республики Казахстан «О сельскохозяйственных кооперативах».

Однако пунктом 2 ст. 2–1 Закона РК от 05 октября 1995 г. «О производственном кооперативе» [2] установлено, что действие настоящего Закона не распространяется на отношения по регулированию правового положения сельскохозяйственного кооператива, образуемого в форме производственного кооператива, а также правового положения, прав и обязанностей его членов, которые определяются Законом Республики Казахстан «О сельскохозяйственных кооперативах».

Мы согласны с мнением о том, что с одной стороны, законодательство устанавливает, что сельскохозяйственный кооператив создается и действует в форме производственного кооператива. С другой – не допускает применение к сельскохозяйственным кооперативам норм Закона о производственном кооперативе [7].

Еще большую сумятицу в этот вопрос вносит пункт 4 ст. 5 Закона о сельскохозяйственных кооперативах, согласно которому фирменное наименование сельскохозяйственного кооператива должно включать в себя его название с указанием слов «сельскохозяйственный производственный кооператив» или аббревиатуры «СПК».

Имеются проблемы и с введением в действие Закона о сельскохозяйственных кооперативах.

В нем предусмотрено, что сельские потребительские кооперативы, сельские потребительские кооперативы водопользователей, сельскохозяйственные товарищества обязаны

пройти процедуру реорганизации или ликвидации в соответствии с законодательством Республики Казахстан. При невыполнении указанных требований по истечении одного года с момента вступления в силу настоящего Закона, указанные кооперативы подлежат ликвидации по решению суда.

При этом в Законе не указано, в какой форме должна быть произведена реорганизация. Вероятно, разработчики этого Закона и законодатель оставили этот вопрос на домысливание членам (участникам) и руководителям указанных юридических лиц, а также регистрирующим органам.

Однако очевидно, что в какой бы форме такая реорганизация не предполагалась, она не может быть осуществлена с сохранением или появлением (последнее – при реорганизации в форме разделения, выделения или слияния) юридических лиц названных организационно-правовых форм.

Иными словами, в связи с отменой названных Законов сельские потребительские кооперативы, сельскохозяйственные товарищества и сельские потребительские кооперативы водопользователей были исключены из перечня организационно-правовых форм юридических лиц.

Остается преобразование. Но в юридическое лицо какой организационно-правовой формы? Здесь мне видятся лишь два варианта: в «просто потребительский кооператив» или сельскохозяйственный кооператив (но не в религиозное объединение, политическую партию, автономную организацию образования, кооператив собственников квартир или нотариальную палату же?). Но оба варианта также порочны.

Возможность преобразования в «просто потребительский кооператив» не противоречит законодательству, но показывает ущербность самой системы некоммерческих организаций.

Напомним, что в отличие от закрытого Гражданским кодексом перечня коммерческих организаций, перечень форм некоммерческих организаций является «приоткрытым» для иных законодательных актов (ст. 34 ГК РК). Закон от 16 января 2001 г. № 142-ІІ «О некоммерческих организациях» также его «закрывает» не стал [8]

Данное обстоятельство вызывает заслуженные нарекания не только со стороны цивилистов, но теоретиков права, поскольку дает возможность для придумывания и принятия отдельных законов специально для конкретных юридических лиц (например, «Назарбаев Университет», «Национальная палата предпринимателей Республики Казахстан»).

Еще сложнее вопрос с возможностью преобразования сельских потребительских кооперативов, сельских потребительских кооперативов водопользователей и сельскохозяйственных товариществ в сельскохозяйственные кооперативы.

Ответ, казалось бы, «на поверхности»: поскольку законы об указанных формах юридических лиц поставлены на отмену в связи с принятием Закона о сельскохозяйственных кооперативах, то в юридическое лицо этой организационно-правовой формы им и надлежит преобразоваться.

С.И. Климкин отмечает: «Упирается в вопрос о самой возможности преобразования некоммерческих юридических лиц в коммерческие. Сторонники идеи возможности такого преобразования обычно выдвигают тезис: в гражданском праве, в отличие от административного и уголовного, действует принцип «разрешено всё, что не запрещено». И, поскольку прямого запрета на преобразование некоммерческой организации в коммерческое гражданское законодательство не содержит, значит, такое преобразование возможно. Однако, на его взгляд, указанный подход к основам законодательного регулирования правоотношений ущербен [34]. Ведь помимо метода прямого запрета (императива) и принципа собственно свободы гражданских правоотношений (на примере регулирования договоров) существуют и менее категоричные способы регулирования, например, через предписание. Так, частью первой п. 1 ст. 19 Закона «О некоммерческих организациях» установлено,

что некоммерческая организация может быть создана путем ее образования, а также в результате реорганизации существующей некоммерческой организации [9].

Подводя итог исследованию правового положения сельскохозяйственных кооперативов, мы согласны с тем, что нарушена целостность системы организационно-правовых форм коммерческих юридических лиц.

В новом законе устранены многие недоработки и ошибки, допущенные в предыдущих законах. Сегодня во многих регионах страны сельхозтоваропроизводителей все больше изъясляют желание объединяться в кооперативы. В новом законе установлены нижеследующие принципы создания сельскохозяйственных кооперативов:

- добровольность вступления в сельскохозяйственный кооператив и выхода из него, возможность вступления для любых лиц, соответствующих требованиям настоящего Закона и устава сельскохозяйственного кооператива;
- демократичность управления, основанная на равноправии членов кооператива: один член – один голос независимо от размера и количества имущественных (паевых) взносов, за исключением ассоциированных членов кооператива;
- выборность и подотчетность органов управления сельскохозяйственного кооператива общему собранию его членов;
- автономность и независимость деятельности сельскохозяйственных кооперативов;
- реализация сельскохозяйственным кооперативом товаров (работ, услуг) своим членам по их себестоимости;
- взаимопомощь и обеспечение экономической выгоды для членов кооператива;
- доступность информации о деятельности сельскохозяйственного кооператива, ассоциации (союза) сельскохозяйственных кооперативов для всех их членов

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. *Государственная программа развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2017–2021 годы [Электрон.ресурс]. – 2017. – 13 марта. – URL: <http://www.mgov.kz>*
2. *Республика Казахстан. О производственном кооперативе: Закон от 5 октября 1995 года № 2486 // Ведомости Верховного Совета Республики Казахстан, 1995 г., N 20, ст. 119; Ведомости Парламента Республики Казахстан, 1996 г., N 14, ст. 274*
3. *Еркинбаева Л.К. Аграрные правоотношения в Республике Казахстан. – Талдыкорган, 2011. – 460 с.*
4. *О сельской потребительской кооперации в Республике Казахстан: Закон от 21 июля 1999 года № 450 - I // <https://www.zakon.kz>*
5. *Гражданский кодекс Республики Казахстан. Общая часть. Ведомости Верховного Совета Республики Казахстан, 1994 г., N 23–24 \ Информационная правовая система Параграф. – 2018.*
6. *Закон Республики Казахстан от 29 октября 2015 года №372-V «О сельскохозяйственных кооперативах» [Электронный ресурс] – Режим доступа.– <http://online.zakon.kz/>*
7. *Чаркин С. А. Правовой статус сельскохозяйственных кооперативов // Современное право. 2008. №5. – С. 32–35.*
8. *Коммерческое право. Ч. II. Под ред. В.Ф. Попондопуло, В.Ф. Яковлевой. – СПб., С. - Петербургский университет, 1998. С. 326*
9. *С.И. Климкин Вопросы правового регулирования сельскохозяйственных кооперативов // <https://www.zakon.kz>*

Гусев М.А.
докторант 2 года обучения кафедры таможенного, финансового
и экологического права КазНУ им. аль-Фараби

ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ И СОСТОЯНИЕ ИНСТИТУТА ОТЦОВСТВА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

В своем Послании Президент Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана от 5 октября 2018 г. развивая свои инициативы по защите прав детей отметил, что комплексная поддержка молодежи и института семьи должна стать приоритетом государственной политики и для этого необходимо создать широкую платформу социальных лифтов, которая будет включать полный комплекс мер поддержки всех категорий молодежи [1].

В Республике Казахстан за годы независимости сделаны и делаются конкретные шаги для развития и укрепления института семьи, повышения и укрепления статуса родителей и обеспечения гарантированности интересов детей. Но и в Республике Казахстан и в других странах современного мира в развитии института семьи наблюдаются неоднородные, сложные и противоречивые процессы. В современной зарубежной специальной литературе наблюдается всплеск научного интереса к проблемам в данной сфере, что обусловлено состоянием развития семьи, падением ее роли в развитии личности, общества, государства и социума в целом.

В эпоху развития постиндустриального общества с его акцентом на развертывание процессов демократизации всех сторон жизни, упором на материальное благосостояние каждой личности и акцентом на всестороннее гарантирование прав каждого гражданина и максимально полное, эгоцентристское удовлетворение его потребностей, к сожалению, семья как важнейший социальный институт во многом потеряла свои позиции. В государствах развитой демократии, так же как и в странах экономического дисбаланса возрастает число разводов, количество нетрадиционных связей. Многие социально обеспеченные люди предпочитают не заводить законно оформленных семейных связей, возрастает количество неполных семей, а также брошенных детей. Институт семьи, на наш взгляд, находится в глубоком кризисе и требует возрождения в его исконном смысле, так же как и создания, укрепления и развития механизма защиты и гарантирования интересов полноценных семей. Все эти факторы больно ударяют по интересам не только взрослых личностей, искажая их отношения к браку и их сознание, но и, главным образом, бьет по интересам ребенка, создавая ему материальные, духовные, моральные, культурные, социально-коммуникативные проблемы и страдания.

В данной ситуации, многие ученые, государственные деятели и простые граждане приходят к выводу о необходимости обратить внимание на эти проблемы и определить пути их решения. Так, по данным Всемирного исследования ценностей, несмотря на увеличение числа разводов, внебрачных сожительствах и неполных семей и ослабления роли родителей в воспитании детей, граждане постиндустриальных стран отнюдь не поддерживают идею отмирания брака и семьи. Когда в 1990 году население 43 стран спрашивали, какая сфера жизни для них самая важная, на первое место – 83 % всех ответов – вышла семья. За последние 3 десятилетия почти во всех странах выросло число людей, согласных с тем, что «для счастливого детства ребенок нуждается в доме, где есть и отец и мать» [2].

Следовательно, проблемы состояния и дальнейшего функционирования института семьи необходимо рассматривать не только с точки зрения развития взаимоотношений между супругами. Главным критерием решения всех вопросов в данной сфере является как можно более полное обеспечение интересов ребенка, который в большинстве случаев желает жить в полной семье.

Семья как институт предполагает наличие отца и матери. Институт материнства и его связь с институтом детства получил в законодательстве, как международном, так и в отечественном досочно полное освещение. А институт отцовства не имеет должного законодательного закрепления, научного обоснования и анализа.

Во Всеобщей декларации прав человека, принятой Генеральной Ассамблеей ООН 10.12.1948 в ст. 16 установлено, что мужчины и женщины, достигшие совершеннолетия, имеют право без всяких ограничений по признаку расы, национальности или религии вступать в брак и основывать семью. Они пользуются одинаковыми правами в отношении вступления в брак, во время состояния в браке и во время его расторжения. Брак может быть заключен только при свободном и полном согласии обеих вступающих в брак сторон. Семья является естественной и основной ячейкой общества и имеет право на защиту со стороны общества и государства [3].

Развивая положения Всеобщей декларации прав человека Международным Пактом об экономических, социальных и культурных правах принятой резолюцией 2200 А (XXI) Генеральной Ассамблеи от 16 декабря 1966 года определяет, что государства - участники обязуются обеспечить равное для мужчин и женщин право пользования всеми экономическими, социальными и культурными правами. Признавая, что семье являющейся естественной и основной ячейкой общества, должны предоставляться по возможности самая широкая охрана и помощь, Пакт больше делает упор на социальную защиту и охрану матерей в период рождения ими детей. Особенностью данного Пакта является то, что об отцах в его положениях не говорится ничего.

Положения Всеобщей декларации прав человека и Международного Пакта об экономических, социальных и культурных правах развиваются нормами Конвенции о правах ребенка, принятой резолюцией 44/25 Генеральной Ассамблеи от 20 ноября 1989 года. В преамбуле Конвенции особо закреплено, что семье как основной ячейке общества и естественной среде для роста и благополучия всех ее членов и особенно детей должны быть предоставлены необходимые защита и содействие, с тем чтобы она могла полностью возложить на себя обязанности в рамках общества. Также признается, что ребенку для полного и гармоничного развития его личности необходимо расти в семейном окружении, в атмосфере счастья, любви и понимания [4].

Отправным моментом возрождения института семьи во всех его аспектах, таких как правовой, нравственный, экономический, социальный, культурный и национальный, является положения Конвенции о праве ребенка знать своих родителей и право на их заботу (ст. 7) [5].

В этой норме особо подчеркивается, что ребенок имеет право на заботу обоих родителей, и матери, и отца. Из этой нормы следует вывод, что законодатель имел в виду важность влияния и материнства и отцовства для полноценного развития ребенка.

Конституция Республики Казахстан в ст. 27 подчеркивает, что брак и семья, материнство, отцовство и детство находятся под защитой государства. Забота о детях и их воспитании является естественным правом и обязанностью родителей [6].

Кодекс Республики Казахстан от 26 декабря 2011 года № 518-IV «О браке (супружестве) и семье» не содержит определения отцовства, точно также как и материнства. Однако, эти термины употребляются в Кодексе как самостоятельные правовые термины, по умолчанию предполагая их понимание.

Следует признать, что Кодекс является актом, который определяет цели, задачи, принципы и правовые основы регулирования брачно-семейных (супружеско-семейных) отношений, обеспечивает защиту прав и интересов семьи, определяя ее развитие приоритетным направлением государственной социальной политики Республики Казахстан [7]. Однако, необходимость закрепления понятий «материнство» и «отцовство» не вызывает сомнений.

В современном мире, в условиях экономического кризиса, тенденции глобализации, актуализации вопросов безопасности личности и государства, проблем голода в третьих странах, угрозы разрастания военных конфликтов, падения ценностей морали, кризис веры, отсутствие уважения к обычаям, традициям и культуре, усиления пропаганды нетрадиционной ориентации, терроризма и насилия, институт семьи может создать одну из важнейших основ механизма нейтрализации всех этих угроз и сформировать естественную среду для роста и благополучия всех ее членов и особенно детей.

Для развития института семьи важное значение имеют все его составляющие: материнство, отцовство и детство.

Если институт материнства выделяется и подчеркивается во всех важнейших международных и национальных правовых актах, закрепляющих права человека как фундаментальный компонент связки «мать-ребенок», то институт отцовства не получил должного закрепления и его значение не раскрыто ни в одном из базовых документах.

Тем не менее связка «мать-ребенок» не возможна без подчеркивания роли отца и эта связка логически перетекает в триаду «мать-ребенок-отец». Следует подчеркнуть, что именно это взаиморасположение триады обеспечивает любовь, поддержку, заботу, экономическое и духовное обеспечение жизни ребенка со стороны родителей.

Обратимся к причинам возникновения подобного отношения к институту отцовства как социальной функции мужчины. На наш взгляд, следует согласиться с мнением И.С. Кона о том, что рост безотцовщины, частое отсутствие отца в семье; незначительность и бедность отцовских контактов с детьми по сравнению с материнскими; педагогическую некомпетентность, неумелость отцов; их незаинтересованность и неспособность осуществлять воспитательные функции, особенно уход за маленькими детьми. Одни авторы полагают, что имеет место реальное, быстрое, чреватое опасными последствиями ослабление отцовского начала, т.е. что налицо некая макроисторическая тенденция, тогда как другие склонны думать, что так было всегда, что отцы никогда не играли важной роли в воспитании детей, а наши сегодняшние тревоги отражают только сдвиги в акцентах и стереотипах массового сознания [8].

Материнство и отцовство очень важные составляющие в развитии всего общества. С укреплением и развитием роли мужчины в воспитании ребенка, развивается и само общество. Оно становится более цельным и приобретает все больше равновесия. Происходит формирование равноправия, грамотное разделение обязанностей и повышается эффективность воспитания. Развитие института отцовства благоприятно оказывает влияние на развитие семьи в целом и на взаимоотношения с ребенком. В современном обществе отец в семье становится все более эмоциональным, он непосредственно контактирует с ребенком, принимает участие в его развитии и формировании отношения к окружающему миру. Такое взаимодействие укрепляет связь между ребенком и отцом, формирует у ребенка грамотное и рациональное отношение к обоим родителям и обществу в целом.

Исходя из всего выше сказано, можно сделать вывод о том, что для эффективного становления и развития института семьи и укрепления механизма защиты прав ребенка необходимо наряду с институтом материнства развивать институт отцовства.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. *Послание Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева народу Казахстана. 5 октября 2018 г. Рост благосостояния казахстанцев: повышение доходов и качества жизни // http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-nnazarbaeva-narodu-kazahstana-5-oktyabrya-2018-g.*
2. *Inglehart. R. Modernization and Postmodernization. Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies. Princeton, 1997*

3. *Всеобщая декларация прав человека. Принята и провозглашена резолюцией 217 А (III) Генеральной Ассамблеи от 10 декабря 1948 года // www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_120805/*
4. *Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах. Принят резолюцией 2200 А (XXI) Генеральной Ассамблеи от 16 декабря 1966//www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactecon.shtml*
5. *Конвенция о правах ребенкаПринята резолюцией 44/25 Генеральной Ассамблеи от 20 ноября 1989 года // http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/childcon.shtml*
6. *Конституция РК от 30 августа 1995 г. // http://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution*
7. *Кодекс Республики Казахстан от 26 декабря 2011 года № 518-IV «О браке (супружестве) и семье» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 02.07.2018 г.) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31102748#pos=379;-53*
8. *И.С. Кон. Отцовство как социокультурный институт // <http://www.pseudology.org/kon/Zametki/OtsovstvoSocioInstitute>*

*Жайлаубек Назерке Даулетказиновна
магистр педагогических наук, преподаватель, г. Усть-Каменогорск Казахстанско-
Американский свободный университет
Darun_nazerke@mail.ru*

ОТБАСЫЛЫҚ - ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАТЫНАСТАР

Аңдатпа

Бұл мақалада отбасы құқығы, отбасы міндеті, тікелей туыстық, жанама туыстық, субъективті құқық, субъективті міндет және баланың отбасындағы тұлғалық қасиетін жетілдіретін жағдайдың бірі - отбасы ішілік және отбасынан тысқары атқарылатын еңбек. Отбасы – болашақ азаматтың әлеуметтену жолындағы алғашқы қадамдарын жасайтын бастапқы қадам. Ол балаға моральдық нормалар туралы алғашқы түсініктер береді, оны еңбекке баулып, өз-өзіне қызмет ету дағдыларын қалыптастырады. Ата-ананың іс-әрекеті мен мінез-құлқы, өмір сүру салты арқылы балаға дүниетанымдық, адамгершілік, әлеуметтік-саяси құндылықтар берілетіндігі қарастырылады. Отбасылық әрекет қабілеттілік – бұл азаматтың өзінің әрекеттерімен отбасылық құқықтарға ие болып, оны жүзеге асыруы, сонымен бірге өзі үшін отбасылық міндеттерді қалыптастырып, оларды орындау.

Түйін сөздер: Отбасы, тәрбие, бала тәрбиесі, ата-ана, құқық, жеке адам, туыстық, ұлт тәрбиесі, тұлға, әлеуметтену, оқу-білім, отбасылық өмір, тәрбиелі ұрпақ.

Аннотация

В данной статье рассматриваются вопросы семейного права, обязанности семьи, прямого родства, косвенного родства, субъективного права, субъективной обязанности и одно из условий, способствующих совершенствованию личностных качеств ребенка в семье – внутрисемейный и вне семьи. Семья – это первоначальный шаг, совершающий первые шаги к социализации будущего гражданина. Он дает ребенку первые представления о моральных нормах, прививает его к труду и формирует навыки самообслуживания. Рассматривается, что через деятельность и поведение родителей, образ жизни ребенку передаются мировоззренческие, нравственные, социально-политические ценности. Семейная дееспособность – это способность гражданина

своими действиями приобретать и осуществлять семейные права, а также формировать и исполнять для себя семейные обязанности.

Ключевые слова: Семья, воспитание, воспитание детей, родительство, право, личность, родство, национальное образование, личность, социализация, образование, семейная жизнь, воспитание.

Abstract

This article deals with the issues of family law, family obligations, direct kinship, indirect kinship, subjective rights, subjective duties and one of the conditions that contribute to the improvement of personal qualities of the child in the family – within and outside the family. The family is an initial step, making the first steps to the socialization of the future citizen. It gives the child the first idea of moral norms, instills him to work and forms self-service skills. It is considered that through activity and behavior of parents, a way of life to the child world Outlook, moral, social and political values are transferred. Family legal capacity is the ability of a citizen to acquire and exercise family rights by his actions, as well as to form and fulfill family obligations.

Keywords: Family, upbringing, parenting, parenthood, law, personality, kinship, national education, personality, socialization, education, family life, upbringing.

Отбасылық – құқықтық қатынастар – бұл отбасы құқығының нормаларымен реттелетін некеден, туыстықтан, бала асырап алудан немесе ата-анасыз қалған балалардың басқа да нысандарынан туындайтын қоғамдық қатынастар.

Отбасылық – құқықтық қатынастардың төмендегідей арнайы белгілері бар:

1. отбасылық-құқықтық қатынастардың субъективті құрамы заңмен анықталған;
2. олар созылмалы сипатта болады;
3. отбасылық-құқықтық қатынастар ақысыз негізде болады;
4. оларарнайызандық деректердің негізінде пайда болады;
5. отбасылық-құқықтық қатынастар әкімшілік қатынастармен жиі табысып отырады.

Отбасылық-құқықтық қатынастардың субъектілері – бұл субъективті отбасылық-құқықтар мен міндеттерге ие отбасылық-құқықтық қатынастардың қатысушылары. Отбасылық-құқықтық қатынастардың әрбір субъектісі отбасылық құқық қабілеттілікке ие, сонымен қатар әрекетке қабілеттіліктің болуы отбасылық құқықтық қатынасқа түсудің қажетті шарты болып әрқашан табыла бермейді. Отбасылық құқық қабілеттілік пен әрекет қабілеттіліктің ерекшеліктері туралы келесі сұрақта қарастырамыз.

Отбасылық-құқықтық қатынастардың объектілері болып әрекет және мүлік табылады. Отбасылық қатынастардың ең көп таралған объектісі – адамдардың сапалы іс-әрекетінің нәтижесі ретіндегі әрекет.

Отбасылық-құқықтық қатынастардың мазмұны – бұл олардың қатысушыларының субъективтік құқықтары мен міндеттері.

Субъективті құқық – бұл өкілетті адамның мүмкін болатын іс-әрекетінің заңды қамтамасыз етілген шарасы, сонымен қатар басқа тұлғалардан тиісті іс-әрекетті талап ету мүмкіндігі.

Субъективті міндет – белгілі бір іс-әрекетті жасаудан бас тартуды қажет ететін міндетті адамның тиісті іс-әрекетінің заңды шарасы.

Яғни, ерлі-зайыптылардың ортақ мүлікке өзара келісімдері бойынша ие болу, пайдалану және билік ету үшін субъективті құқықтары болады. Олардың сонымен қатар барлығынан және әрбірінен көрсетілген құқықтарды бұзудан бас тартуын талап ете алады.

Отбасылық-құқықтық қатынастарды классификациялау олардың мазмұнының күрделі болуына байланысты белгілі бір қиындықтар туғызады. Мысалы, некелік құқықтық қатынастардың құрамына ерлі-зайыптылардың жеке құқықтары мен міндеттері, олардың ортақ бірлескен мүлік және өзара материалдың қамтамасыз ету бойынша құқықтары мен

міндеттері кіреді. Осыған байланысты некелік құқықтық қатынастар жеке құқықтық қатынас болып табыла ма, әлде бірнеше құқықтық қатынастардың жиынтығы болып табыла ма деген сұрақ туындайды.

Е.М. Ворожейкиннің ұсынысы бойынша отбасылық құқықтық қатынастардың көпшілігін күрделі, құрама және өздерінің ішінде бір сипаттағы әр түрлі құқықтық құбылыстардан тұрады деп қарастыру керек.

Отбасылық құқықтық қатынастарды әр түрле негіздер бойынша бөлуге болады:

- мазмұны бойынша
- субъективті құрамы бойынша
- субъективті құқықтарын қорғау сипаты бойынша

Мазмұны бойынша отбасылық құқықтық қатынастар жеке мүліктік емес және мүліктік болып бөлінеді. Мұндай жіктеу мүліктік құқықтар мен міндеттердің белгілі бір экономикалық мазмұнына байланысты. Жеке құқықтар мен міндеттерде мұндай мазмұн жоқ, себебі олар материалдық емес, жеке тұлғадан бөліп қарастыруға келмейтін игіліктерден тұрады.

Субъектілі құрамы бойынша отбасылық құқықтық қатынастарды келесідей бөлуге болады:

- ерлі-зайыптылардың құқықтық қатынастары;
- бұрынғы ерлі-зайыптылар арасындағы;
- ата-аналар мен балалар арасындағы, асырап алушылар мен асырап алынғандар арасындағы (ата-аналақ құқықтық қатынастар);
- отбасының басқа да мүшелерінің арасындағы;
- қамқоршылар (қорғаншылар) мен қамқорлығындағы кәмелетке толмағандар арасындағы;
- өгейата-аналар мен өгейбалаларарасындағы;
- өгей ата-аналар және қорғаншы мен қамқоршы органдар арасындағы.

Отбасы заңдарында отбасылық құқық қабілеттілік және әрекет қабілеттілік деген анықтамалар жоқ. Осыған байланысты азаматтық заңдарға назар аудару қажеттілігі туындайды, онда ҚР Азаматтық Кодексінің 13 - бабының 1 - тармағы бойынша азаматтық құқық қабілеттілігі дегеніміз. - белгілі бір құқықтарға ие болып, міндеттер жүктелінуі, ал әрекет қабілеттілік – азаматтық құқықтарға ие болып, оларды жүзеге асыруы, өзі үшін азаматтық міндеттерді қалыптастырып, оларды орындауды айтамыз (ҚР АҚ 17 - бабының 1 - тармағы). Осы айтылғандардың негізінде ұқсастығы бойынша отбасылық құқық қабілеттілікке және әрекет қабілеттілікке түсініктеме беруге болады.

Отбасылық құқық қабілеттілік бұл азаматтың белгілі бір жеке немесе мүліктік құқықтарға ие болып, міндеттер алуы. Отбасылық құқық қабілеттілікке отбасылық құқықтық қатынастардың әрбір субъектісі ие. Отбасылық құқық қабілеттілік, азаматтық сияқты дүниеге келгеннен бастап пайда болады. Белгілі бір жасқа жетуіне байланысты оның көлемі ұлғаяды. Мысалы, неке тұру, қамқоршы, қорғаншы, бала асырап алушы болуға тек қана кәмелетке толғаннан кейін ғана жол беріледі.

Сонымен қатар отбасылық құқық қабілеттілікке абстрактілік қасиет тән. Яғни ол заңмен бекітіледі және Отбасылық қатынастардың қатысушыларының еркіне, саласына, әрекетіне байланысты емес. Мысалы, 18 жасқа толған әрбір азамат некелік құқық қабілеттілікке ие болады, бірақ бұл азаматтық неке құрғысы келетін келмейтініне тәуелсіз болмайды.

Отбасылық әрекет қабілеттілік – бұл азаматтың өзінің әрекеттерімен отбасылық құқықтарға ие болып, оны жүзеге асыруы, сонымен бірге өзі үшін отбасылық міндеттерді қалыптастырып, оларды орындау.

Әдебиеттерде азаматтық құқықтан айырмашылығы, отбасылық қатынастарды реттеуде әрекет қабілеттілік дара маңызға ие болмайды деген пікір айтылған. Яғни, отбасылық қатынастар субъектісінің жасы ғана ескеріледі.

Ал кейбір ғалымдардың пікірі бойынша отбасылық құқықтар мен міндеттердің басым көпшілігіне ие болу және жүзеге асыру үшін отбасылық қатынастардың қатысушылары әрекет қабілеттілікке ие болуы қажет. Сонымен қатар әрекет қабілеттіліктің болуы барлық отбасылық құқықтық қатынастардың пайда болуының, өзгеруінің, тоқтатылуының алғы шарты болып табыла бермейді. Мысалы, ата-аналық құқықтық қатынастарда балалар отбасылық әрекет қабілетсіз болып табылады, бірақ «Неке (ерлі - зайыптылық) және отбасы» Кодекстің Заңының 9-тарауы бойынша жеке құқыққа ие болушылар ретінде қарастырылады.

Отбасылық құқықтық нормалар өз бетімен отбасылық құқықтық қатынастарды пайда болдыра, өзгерте немесе тоқтата алмайды, бірақ олар жоғарыда аталған салдарларды тудыратын белгілі бір өмірлік жағдайларды көрсетеді. Мұндай жағдайлар құқықтық ғылымда заңдық фактілер деп аталады.

Отбасы құқығындағы заңдық фактілер – бұл әрекет етуші отбасы заңдарына сәйкес отбасылық құқықтық қатынастар пайда болуға, өзгертуге немесе тоқтатуға негіз болып табылатын нақты өмірлік мән - жайлар. Заңдық фактілердің жалпы белгілері болып мыналар табылады:

- а) заңдық фактілер – бұл нақты өмірлік мән-жайлар;
- ә) заңдық фактілер адам санасына тәуелсіз;

б) заңдық фактілер белгілі бір салдар тудырады: құқықтық қатынастардың пайда болуы, өзгеруі, тоқтатылуы.

Отбасы құқығындағы заңдық фактілердің арнайы белгілері мыналар:

А) олар отбасы заңдарының нормаларымен көзделеді. Отбасы құқығында кейбір жағдайларда белгілі бір құқықтық салдарлар бір ғана заңдық фактімен емес, олардың жиынтығымен баыланысты болады;

Ә) отбасы құқығында заңдық фактілер ретінде әрекет етеді (туыстық, неке, бала асырау лау, қамқоршылық, қорғаншылық).

Б) жағдай – созылмалы сипатта болады және бірнеше рет отбасылық құқықтықтар мен міндеттердің пайда болу, өзгеру, тоқтатылу негіздері ретінде болып келуі мүмкін.

В) отбасы құқығында заңдық фактілердің бір түрі ретінде мерзімдер қарастырылған.

Отбасы құқығында заңдық фактілерді жіктеу әр түрлі негіздер бойынша жүргізіледі:

- Ерікті белгісі бойынша;
- әрекет ету мерзімі бойынша;
- құқықтық салдары бойынша.

Ерікті белгісі бойынша заңдық фактілер әрекет және оқиға болып бөлінеді.

Әрекет – адамдардың саналы өмірінің нәтижесі болып табылатын нақты өмірлік фактілер.

Олар құқыққа сай және құқыққа сай емес болып екіге бөлінеді. Құқыққа сай әрекеттер де екіге бөлінеді:

- заңдық актілер – белгілі бір отбасы – құқықтық салдарға бағытталған әрекеттерге (неке құру туралы арыз);
- заңдық қылықтар
- өзі жасайтын адамның еркінен тыс құқықтық салдар тудыратын әрекеттер (өгей шешенің өгей баланы тәрбиелеуі, оның алимент алу құқығын туғызады).

Оқиғалар – адамдардың еркінен тыс пайда болатын заңдық маңызы бар жағдайлар. Жағдайлар абсолюттік, яғни адамдардың еркіне толық бағынышты емес (зайыбының

қайтыс болуы – некелік құқықтық қатынастардың тоқтатылуына негіз болып табылады), қатысты – бұл адамның еркімен пайда болады, бірақ өзінің дамуында тәуелсіз болады.

Заңдық фактілер мерзімдері бойынша қысқа және ұзақ мерзімді болып бөлінеді:

- қысқа мерзімді заңдық фактілер белгілі бір уақытта тоқтатылады және бір рет қана заңдық салдарлар тудырады (баланың дүниеге келуі, отбасы мүшелерінің біреуінің қайтыс болуы). Қысқа мерзімді заңдық фактілерге оқиғалар да, әрекеттер де жатады.
- ұзақ мерзімді заңдық фактілер көп уақытқа созылады және әрбір кезең сайын құқықтық салдар тудырады (ерлі-зайыптылық, туыстық, қажеттілік).

Заңдық факті – жағдайлардың отбасы құқығында ең көп таралған түрлері: туыстық жіне релі-зайыптылық болып табылады.

Туыстық – бұл атадан адамның басқа бір адамнан немесе әр түрле адамдардың ортақ арғы атадан шығуына негізделген адамдардың қандық байланысы.

Туыстық екіге бөлінеді:

А. Тікелей

В. Жанама

Тікелей туыстық – бұл бір тұлғаның басқа бір тұлғадан шығуына негізделеді. Тікелей туыстық өспелі немесе кемімелі болуы мүмкін.

Жанама туыстық – әр түрлі тұлғалардың бөріне бір ортақ ата тектен тарауына негізделеді.

Бірге туған аға мен қарындастың ортақ ата тегі болып олардың әкесі немесе шешесі табылады. Егер балалар ортақ ата-анадан туылған болса олар толықтуыс, ал егер ата-ананың біреуі ғана ортақ болатын болса, жартылай туыс болып аталады.

Егер балалар ортақ әкеден және әр түрлі анадан, болатын болса, олар бірқанды болып табылады. Ал егер ортақ анадан, бірақ әр түрлі әкелерден туатын болса, онда бір құрсақтан деп аналады.

Отбасы құқығында толық және жартылай туыстық бірдей заңдық мағынаға ие.

Әрекет етуші отбасы заңнамасында туыстықтың дәрежесіне құқықтық мағына береді. Туыстықтың дәрежесі – бұл екі адамның туыстығының пайда болуының алғы шарты болып табылатын дүниеге келулерінің саны.

Мысалы, ата мен немере туыстықтың екінші дәрежесінде тұрады, өйткені олардың арасында туыстықтың пайда болуы үшін атаның дүниеге келуінен бөлек екі адамның дүниеге келуі қажет:

- 1) немересінің анасының дүниеге келуі (атасының қызының) және
- 2) немересінің өзінің дүниеге келуі.

Отбас құқығында заңдық мағынаға тек жақын туыстық қана, заңда көзделген тәртіппен ие болады.

Жекжаттық қарым – қатынастар – туысқандардың біреуінің некелік одағынан туындайтын адамдар арасындағы қатынастар; ерінің зайыбының туысқандарымен арасындағы қатынастар; ерлі-зайыптылардың туысқандарының арасындағы қатынастар.

Жекжаттық қарым-қатынастардың қасиеттері:

- некеден туындайды;
- қандық жақындыққа негізделмеген;
- неке тіркеу кезінде ерінің және (немесе) әйелінің тірі туысқандарының болуынан пайда болады.

Жекжаттар: қайын ата (қайын ене) – күйеуінің (әйелінің) әкесі (шешесі); күйеу бала – қызының немесе қарындасының ері; келін – баласының әйелі; өгей шеше – әкенің алдыңғы некеден туған балаларына қатысты әйелі болып табылады;

өгей әке-шешенің алдыңғы некеден туған балаларына қатысты күйеуі; өгей ұл (қыз) – ерлі-зайыптылардың алдыңғы некеден туған балаларының оларға қатыстылығы; қайын апа – күйеуінің апасы, балдыз – әйелінің бауыры; бажа – қайын апаның күйеуі (еріне қатысты).

Отбасы құғында өгей әке-шеше мен өгей балалардың арасындағы туыстық қатынастар ғана реттелген. Бұл өгей ата-ананың өздерінің өгей балаларынан өтемақы алуға болатын негіздердің бірі болып табылады (Қазақстан Республикасының «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Кодекстің 4 бабына сәйкес 141-бабы).

Ері мен әйелі, ереже бойынша, туысқан болып табылмайды. Олар некелік құқықтық қатынастарда тұрады, бұл терминологиялық мағынасы бойынша ерлі-зайыптылық құқықтық қатынастарға тең. Бірақ жақын туыс емес адамдардың арасында неке қиылуы мүмкін. Қазақстан Республикасының «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Кодекстің 12-бабы бойынша жақын туысқандардың арасында неке қиюға тыйым салынған, олар ата-аналар мен балалардың, ата (әже) мен немерелердің, толық немесе жартылай қандас ағалар мен қарындасстардың арасында тыйым салынады. Бұл тізім бойынша үшінші және одан да жоғары дәрежедегі жанама туыстық неке қию үшін бөгет болып табылмайды. Жоғарыда атап өткендей, мұндай туыстықтың отбасы құқығында құқықтық мағынасы болмайды.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Биекенов К., Садырова М. *Әлеуметтанудың түсіндірме сөздігі.* – Алматы: Сөздік-Словарь, 2007. – 344 бет.
2. *Семья и семейные ценности. 9linesmag. Басты дереккөзінен мұрағатталған 2014–02–18. Тексерілді, 18 ақпан 2014*
3. *Мемлекет және құқық теориясы. Оқулық/Жоламан Қ.Д.* – Алматы, «Нұр – пресс» 2007 – 296 бет.
4. *Мемлекет және құқық теориясы – 2011 жылы Астана қаласы «Фолиант» баспасында басылып шыққан кітап. Кітап авторы/құрастырушысы – Ф. Сапарғалиев, А. Ибраева. Беттер саны – 360.*
5. *ҚР-ның Конституциясы: Түсініктеме.–Алматы, 1999.*
6. *Қазақстан Республикасының мемлекеті мен құқығының негіздері: Оқулық/Құраст. Е. Баянов.* – Алматы, 2003 – 692 бет.

*Жандыкеева Г.Е. ст.преп. м.ю.н.,
Касиманов А. Е. магистрант*

МЕМЛЕКЕТТІК-ЖЕКЕ ӘРІПТЕСТІКТІҢ МЕМЛЕКЕТПЕН БИЗНЕСТІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ АРАҚАТЫНАСЫ

Андатпа

Мақалада зияткерлік мемлекеттік-жеке меншік әріптестіктің мемлекетпен бизнестің құқықтық арақатынасы жаңа механизмдері мен процедуралары енді биліктің атқарушы органдарына аймақтарда әлеуметтік маңызды инфрақұрылымды дамыту мәселесін мемлекеттік-жекешелік әріптестік есебінен шешуге мүмкіндік береді.

Аннотация

В статье Новые механизмы и процедуры правового взаимодействия интеллектуального государственно-частного партнерства с государством бизнеса теперь позволят исполнительным органам власти решать вопросы развития социально-значимой инфраструктуры в регионах за счет государственно-частного партнерства.

Abstract

In the article, New mechanisms and procedures of legal interaction of intellectual public-private partnership with the state of business will now allow the Executive authorities to solve the issues of development of socially significant infrastructure in the regions through public-private partnership.

Заңның қабылдануына байланысты инвесторлар үшін Қазақстанда мемлекеттік-жекешелік әріптестік нарығын нақты қызықты ететін көптеген құралдар қазақстандық тәжірибеге енгізілді. Ал мемлекеттік-жекешелік әріптестіктің жаңа механизмдері мен процедуралары енді биліктің атқарушы органдарына аймақтарда әлеуметтік маңызды инфрақұрылымды дамыту мәселесін мемлекеттік-жекешелік әріптестік есебінен шешуге мүмкіндік береді.

Сонымен қатар мемлекеттік-жекешелік әріптестікті қолдану салалары әлеуметтік және тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық салаларымен (сүмен қамтамасыз ету) кеңейді.

Толықтай алғанда, Қазақстанда өтіп жатқан мемлекеттік-жекешелік әріптестікке заңнамалық өзгерту процестері жағымды трендке ие.

Қазіргі уақытта мемлекеттік-жекешелік әріптестіктің құқықтық алаңқайын жетілдіру жөніндегі жұмыс жалғасуда, заңға жалғас нормативтік-құқықтық база жасалуда, ол мемлекеттік-жекешелік жөніндегі мәмілелердің көптеген ерекшеліктерін реттеуге мүмкіндік береді, олар әлеуметтік маңызды және ұзақ мерзімді болады [1, 19–23 б.].

Заңға сәйкес мемлекеттік-жекешелік әріптестікке және концессияға жаңа анықтамалар берілді. Мемлекеттік-жекешелік әріптестік – әлеуметтік инфрақұрылым мен тіршілікті қамтамасыз ету объектілерін қаржыландыруға, құруға, реконструкциялауға және (немесе) пайдалануға бағытталған мемлекет пен жеке кәсіпкерлік субъектілері арасындағы ынтымақтастық нысаны.

Ал концессия – концессия объектілерін құруға (реконструкциялауға) және пайдалануға бағытталған, концессионердің қаражаты есебінен немесе концеденттің қоса қаржыландыруы шарттарымен жүзеге асырылатын қызмет деп белгіленді.

Мемлекеттік-жекешелік әріптестікке қатысты ең басты заңнамалық құжат – «Мемлекеттік-жекешелік әріптестік туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 31 қазанда қабылданды.

Бұл Заң мемлекеттік-жекешелік әріптестіктің құқықтық жағдайларын, оның жүзеге асырылу тәсілдерін айқындайды және мемлекеттік-жекешелік әріптестік жобасын дайындау мен іске асыру, мемлекеттік-жекешелік әріптестік шартын жасасу, орындау және тоқтату процесінде туындайтын қоғамдық қатынастарды реттеуге бағытталған.

Бұл Заңда:

- мемлекеттік-жекешелік әріптестік – мемлекеттік әріптес пен жекеше әріптес арасындағы осы Заңда айқындалған белгілерге сәйкес келетін ынтымақтастық нысаны;
- жекеше әріптес – осы Заңға сәйкес мемлекеттік әріптестер ретінде әрекет ететін тұлғаларды қоспағанда, мемлекеттік-жекешелік әріптестік шартын жасасқан дара кәсіпкер, жай серіктестік, консорциум немесе заңды тұлға;
- мемлекеттік әріптес – мемлекеттік-жекешелік әріптестік шартын жасасқан Қазақстан Республикасы, оның атынан әрекет ететін Қазақстан Республикасының

Үкіметі немесе облыстың, республикалық маңызы бар қаланың және астананың жергілікті атқарушы органы, сондай-ақ олар уәкілеттік берген өзге де мемлекеттік органдар мен дауыс беретін акцияларының (жарғылық капиталға қатысу үлестерінің) елу және одан көп пайызы мемлекетке тікелей немесе жанама түрде тиесілі квазимемлекеттік сектор субъектілері болып нақтыланды.

Заң мемлекеттік-жекешелік әріптестіктің Қазақстан Республикасының орнықты әлеуметтік-экономикалық дамуын қамтамасыз ету мақсатында инфрақұрылымды және халықтың тіршілігін қамтамасыз ету жүйелерін дамыту үшін мемлекеттік әріптес пен жекеше әріптестің ресурстарын біріктіру арқылы мемлекет экономикасына инвестициялар тарту; халықтың мүдделері мен қажеттіліктерін ескере отырып, тауарлардың, жұмыстар мен көрсетілетін қызметтердің қолжетімділігі деңгейін және сапасын арттыру және Қазақстан Республикасындағы жалпы инновациялық белсенділікті арттыру, оның ішінде жоғары технологиялық және ғылымды қажетсінетін өндірістерді дамытуға жәрдемдесу үшін қабылданған.

Мемлекеттік-жекешелік әріптестік реттілік, конкурстық, теңгерімділік және нәтижелілік қағидаты бойынша жүргізіледі.

Мемлекеттік-жекешелік әріптестік шартын жасасу арқылы мемлекеттік әріптес пен жекеше әріптестің қатынастары орнатылады. Жобаны іске асырудың орта мерзімді немесе ұзақ мерзімді кезеңі (мемлекеттік-жекешелік әріптестік жобасының ерекшеліктеріне қарай үш жылдан отыз жылға дейін) болып бөлінеді.

Мемлекеттік-жекешелік әріптестік жүзеге асырылу тәсілі бойынша институционалдық және келісімшарттық болып бөлінеді.

Институционалдық мемлекеттік-жекешелік әріптестікті мемлекеттік-жекешелік әріптестік шартына сәйкес мемлекеттік-жекешелік әріптестік компаниясы іске асырады. Өзге жағдайларда мемлекеттік-жекешелік әріптестік келісімшарттық мемлекеттік-жекешелік әріптестік тәсілі бойынша жүзеге асырылады. [2, 179 б.]

Келісімшарттық мемлекеттік-жекешелік әріптестік мемлекеттік-жекешелік әріптестік шартын, оның ішінде мынадай түрлерін:

- концессия;
- мемлекеттік мүлкітисенімгерлік басқару;
- мемлекеттік мүлкітмүлкіткік жалдау(жалға алу);
- лизинг;
- технологиялар әзірлеуге, тәжірибелік үлгі дайындауға, тәжірибелік-өнеркәсіптік сынауға және аз сериялы өндіріске жасалатын шарттар;
- өмірлік циклкелісімшарты;
- сервистік келісімшарт жасасу арқылы іске асырылады.

Мемлекеттік-жекешелік әріптестік жобалары республикалық және жергілікті болып бөлінеді.

Мемлекеттік-жекешелік әріптестік жобасы жекеше әріптестің меншікті қаражаты, Қазақстан Республикасыныңзаңнамасындабелгіленген тәртіппен қарызға алынған қаражат, мемлекеттік бюджет қаражаты, квазимемлекеттік сектор субъектілерінің қаражаты есебінен қаржыландырылуы мүмкін.

Жекеше әріптес қажет болған кезде мемлекеттік әріптеспен келісу бойынша мемлекеттік-жекешелік әріптестік жобасының бір немесе бірнеше операторын айқындауға құқылы, олар туралы мәліметтер мемлекеттік-жекешелік әріптестік шартына енгізіледі.

Мемлекеттік-жекешелік әріптестік субъектілері мемлекеттік-жекешелік әріптестік жобасына қайшы келмейтін көлемде мемлекеттік-жекешелік әріптестік объектісін пайдаланудың тауарларды ұсыну, жұмыстарды орындау және қызметтерді көрсету өлшемдерін осы тауарларға, жұмыстар мен көрсетілетін қызметтерге сұранысты

қанағаттандыру мақсатында бейімдеу және тауарларды ұсынудың, жұмыстарды орындаудың және қызметтерді көрсетудің үздіксіздігін қамтамасыз ету қағидаттарын сақтауға міндетті.

Мемлекеттік әріптес пен жеке әріптес арасында тәуекелдерді бөлу, сондай-ақ олардың туындау ықтималдығын азайту және орын алған тәуекелдердің салдарларын жою жөніндегі қажетті шаралар мемлекеттік-жекешелік әріптестік шартында бекітіледі.

Сонымен, мемлекеттік – жекешелік әріптестік бұл – бүгінгі таңда автокөлік жолдары құрылысын, бала бақшалар мен мектептер құрылысын салуға, ауруханалар мен тұрғын үй коммуналды шаруашылық инфрақұрылымдарын жаңалау жобаларын іске асыруға өте тиімді шешім.

Мемлекеттік-жекешелік әріптестігі механизміне соңғы кездері қызығушылық арта бастады. Салыстырмалы деректі ұсыналық: егер 2016 жылдың ақпан айында әр түрлі дайындықтағы 102 жоба ұсынылса, ал жыл соңына қарай құны 1,1 трлн. теңге болатын 274 жоба, нақтыласақ оның 253-і аймақтық, 21 республикалық дәрежедегі жоба дайындалу үстінде» екендігін жеткізді. Сондай-ақ, бұл жобалар негізінен мектепке дейінгі мекеме, емхана, дәрігерлік амбулатория, спорт және мәдениет нысандары секілді еліміздің әлеуметтік-экономикалық дамуында сеп болатын нысандарды қамтиды. Ал осы жылдың қыркүйек айында мемлекеттік-жекешелік әріптестік аясында Ақтөбе облысында 3, Солтүстік Қазақстан облысында 1 жоба бойынша келісім жасалды.

Бұның барлығы мемлекет пен жеке бизнес арасындағы әріптестіктің даму нәтижесі. Атап айтқанда:

- Жергілікті әкімдіктерге дербес жобаларды жоспарлау, өңдеу, сынақтан өткізу, байқаудан өткізу секілді концессиялық және мемлекеттік-жеке меншік әріптестік жобасын іске асыра алатын мүмкіндік берілді.
- Мемлекеттік-жекешелік әріптестіктің шағын жобаларына (балабақша, емхана, дене шынықтыру-сауықтыру орталықтары) келісім жасау кезеңінде байқау өткізудің тәртібі, талабы жеңілдетіліп, уақыты қысқартылды.
- Жаңа келісім жасаудың жүйесі жүзеге асты. Нысанға кететін негізгі шығыннан бөлек, қызмет шығыны да өтелетін жүйе іске қосылды.

Соңғы жылдардың тәжірибесі көрсетіп отырғандай, ресурстық базаны кеңейтудің және экономикалық даму үшін қолданылмай жатқан резервтерді шоғырландырудың әрі мемлекеттік, оның ішінде жергілікті меншікті басқарудың тиімділігін арттырудың негізгі тетіктерінің бірі ретінде де сол мемлекеттік-жекешелік әріптестік саналады. [3, 142 б.]

Мемлекеттік-жеке әріптестік – бүгінде ел экономикасын жаңа белеске көтеруге, оны әртараптандыруға және кәсіпкерлерді ірі инвестициялық жобаларға тарта отырып, мемлекетпен бірлесе бизнесті жаңа өрістерге шығаруға септесетін үлкен жобалардың бірі. Бюджеттің қарымы жете бермейтін, әсіресе, маңызы зор әлеуметтік жобаларға жеке бизнесті тарту қажеттігін Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев өзінің сөйлеген сөздерінде, өңірлердегі сапарлардағы жүздесулерінде үнемі айтып келеді. "Жекеменшік инвестицияларды тарту жөнінен мемлекеттік-жекеменшік әріптестік тетігі орасан зор әлеуетке ие болып отыр. Біз Қазақстанда бұл тетікті іске қостық, бірақ та ол озық әлемдік практикаға сәйкес жетілдіруді талап етеді", деген болатын Мемлекет басшысы 2010 жылы "Жаңа онжылдық – жаңа экономикалық өрлеу-Қазақстанның жаңа мүмкіндігі" атты Қазақстан халқына Жолдауында. Енді бірде кәсіпкерлермен кездесуінде Президент "біз сіздерге күрделі өз кәсіптеріңізді жандандырып, аяқтарыңызға тұрып кетуге көмектестік, қолдау көрсеттік, енді шаруаларыңызды өрістетіп, дәулеттеріңізді молайтқан тұста мемлекет те сіздерден экономиканы қарышты дамытуға көмектесулеріңізді талап етуге құқылы" деген ұсынысын білдірген еді. Мемлекеттік-жеке әріптестікті дамыту шаралары осы кезге дейін қабылданған әртүрлі заңдар мен нормативтік актілер негізінде жүзеге асырылып келеді.

Елбасы Жолдауын жүзеге асыру мақсатында ҚР Үкіметі 2011 жылғы 29 маусымда 2011–2015 жылдарға арналған Қазақстан Республикасында мемлекеттік-жеке әріптестікті дамыту жөніндегі бағдарлама қабылданды. Мемлекеттік-жеке әріптестік (МЖӘ) тетігі мемлекеттік активтерді басқарудың негізгі элементі ретінде де қарастырылуда. Бұл мәселені реттейтін өзара қатынастар Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінде, "Жекешелендіру туралы", "Акционерлік қоғамдар туралы" және "Мемлекеттік сатып алулар туралы" заңдарда көрініс тапты. Қазақстандағы мемлекеттік-жеке әріптестікті реттейтін алғашқы құқық негізі, бірден-бір құрал ретінде инвесторларға "Концессиялар туралы" заң да ұсынылды. Концессия туралы заңның алғашқы редакциясында шетелдік немесе жеке тұлғаларға – концессионерге мүліктерді, жерді, табиғат байлықтарын жалға алу ұсынылды. Бүгінгі күндері әртүрлі мемлекеттік нысандар жасалған шарттар негізінде мүлікті жалға (тұрғын емес қорларды, жабдықтарды, жерді жалға беру) немесе сенімді басқаруға берілді. "Концессия" термині қолданылған алғашқы келісімшарт бойынша Қазақстанның газ-тасымалдау жүйесіндегі "Интергаз Орталық Азия" АҚ, сондай-ақ Шүлбі, Өскемен және Бұқтырма қалалық электр стансалары концессияға берілді. Кейіннен концессия көлік инфрақұрылымы мен энергетикада: "Шар–Өскемен" темір жол желісінің және "Солтүстік Қазақстан - Ақтөбе облысы" электр тарату желілері құрылысында қолданылды. 2006 жылы қабылданған "Концессиялар туралы" заңда осы тетікті пайдалана отырып, инвестициялық жобаларды жүзеге асыруда құқықтық кеңістік пайда бодды. Халықаралық практиканың үздік үлгілері ескеріле отырып, бұл заңға 2008 және 2010 жылдары бірқатар түзетулер енгізілді, концессиялық жобаларды мемлекеттік қолдауды кеңейтудің және ол жобалардың тартымдылығын арттырудың аясы кеңейтілді, мемлекеттік қолдаудың бірқатар шараларын ұсынуда инфрақұрылымдық облигациялар шығару міндеттілігі алынып тасталды. Дегенмен бұл мәселеде бірқатар түйткілдер болып шықты. Мәселен, концессияға шетелдік инвесторлар ғана қатысты, тіпті ірі кәсіпорындар, ұлттық холдингдер, жергілікті бизнес өкілдері қатыса алмайтын болды. Сондықтан да бүгінде "Мемлекеттік-жеке әріптестік туралы" арнайы заң қабылдау қажеттігі туындап отыр. Жақында осы заң жобасы жұртшылық талқысына ұсынылды. "Қазақстандық мемлекеттік-жеке әріптестік орталығы" АҚ сарапшысы Евгений Аманбаевтың айтуынша, жаңа заң инвесторларды қорғаумен бірге өңірлердің мемлекетпен бірге өзара тиімді жобаларды бірлесе іске қосуына және төрешілдік кедергілерді жеңілдетуіне мүмкіндік бермек. Бұл "Мемлекеттік-жеке әріптестік туралы" жаңа заң жобасына енгізілген ұсыныстардың бір парасы ғана. Сонымен қатар мемлекет пен бизнестің әріптестігін реттейтін дербес заң жобасын жасауға кәсіпкерлердің өздері де бастамашы болғанын айта кеткен жөн. Бүгінде жұмыс жасап тұрған "Концессиялар туралы" заң тіпті түзету енгізілгеннен кейін де мемлекет пен бизнестің әріптестігі тетігінің барлық мүмкіндігін ашып бере алмады. Оның үстіне көптеген инвестициялық жобалар мемлекеттік бюджеттен төлемдермен қатаң байланыстырылған. Ал "Мемлекеттік-жеке әріптестік туралы" заң - бюджеттік қаржыландыруға баламалы тетік болғалы тұр. Нақты жұмысқа бағдарланған ілгерішіл "Мемлекеттік-жеке әріптестік туралы" заңға бастамашылық бірнеше көздерден келіп түсті. Мемлекеттік органдар, кәсіпкерлер, квазимемлекеттік және ұлттық компаниялар мемлекеттік-жеке әріптестікті дамыту құралы ретінде концессияның мүмкіндіктерінің шектеулі екендігі проблемасын көптен бері көтеріп жүрген болатын. [4, 155 б.].

Тараптардың барлығының да пікірінше, концессияның көмегімен көптеген маңызды және қызықты жобаларды жүзеге асыру мүмкін емес, сондықтан да оған балама бола алатын тетік қажет. Заң жобасындағы алғашқы бағыт – инвесторлардың құқықтарын қорғау болмақ. Заң деңгейінде МЖӘ-жобаларына инвестиция құюды жоспарлап отырған кәсіпкерлерді барынша қорғауды көздейді. Яғни олардың соттан тыс, төрелік және арбитраж соттарында құқықтары кеңейтілмек. Жобаларды әртүрлі формада қаржыландыратындардың барлығын, қаржы ұйымдары мен несие берушілердің мүддесін қорғаудың барлық

мүмкіндіктері қарастырылып отыр. Бұл арқылы жоба ірі халықаралық инвесторлармен және компаниялармен қатар ең алдымен отандық, өңірлік инвесторлардың да келуіне мүмкіндік береді. Осыдан келіп, екінші бағыт – заңның өңірлік жобаларға, немесе МЖӘ-нің шағын формаларына бағдарлануы туындайды. Қазіргі "Концессиялар туралы" заңда көзделгеннен гөрі бүгінде қолда бар мүмкіндіктерге орай жобаларды оңайлатылған түрде іске қосу көзделеді. Бұл сараптама санының барынша азайтылуын, ал жоба құжаттарының үлгілік формаларға негізделуін – дайын құжаттар бумасын білдіреді. Мәселеге осындай тұрғыдан келу жобаны әзірлеуге кететін уақытты екі жылға дейін қысқартады. Қазіргі қолданылып жүрген тәртіп ірі инфрақұрылымдық жобаларға бағдарланған, ал жаңа тұжырымдама әкімшілік кедергілерді барынша азайтуға және жобаны қысқа мерзімде іске қосуға мүмкіндік береді. Бұған Ұлттық кәсіпкерлер палатасының өңірлік бөлімшелері де белсене қатыса отырып, мерзімдердің созылып кетуіне және сөзбұйдаға түсуіне жол бермейді. Үшінші бағыт – институционалдық МЖӘ. Жобада мемлекет пен кәсіпкерлер арасында бірлескен кәсіпорындар құру мүмкіндігі де қарастырылған. Бүгінде МЖӘ-нің мұндай формасы заңнамада көзделгенмен, онда не оның формалары немесе олардың өзара іс-қимылының схемалары тиянақталмаған. Төртінші бағыт – МЖӘ-нің квазимемлекеттік сектор компанияларының; акционерлік қоғамдардың, жауапкершілігі шектеулі серіктестіктердің, ұлттық компаниялар мен холдингтердің, сондай-ақ мемлекет қатысып отырған даму институттарының жобаларына қатысуы. Бұл бағыттағы ең бастысы – келтірілген барлық квазимемлекеттік компаниялар МЖӘ жобаларына өте-мөте қызығушылық білдіріп отыр. "МЖӘ туралы" Заңдағы бесінші бағыт – келісім-шарттардың жаңа формалары болмақ. Бүгінде МЖӘ шын мәнінде концессиялық тетіктермен шектеулі жағдайда болып отырғаны шындық. Енді заңда олардың қатарын лизингілік қатынастармен және басқа да өміршең циклдармен толтыра түсу көзделеді. Айталық, бүгінде елде 16 әлеуметтік-кәсіпкерлік корпорациялар жұмыс жасайды, оларда институционалдық МЖӘ-ға ұқсас жобалар жүзеге асырылады. Алайда қажетті құқықтық база болмағандықтан, бұл жобаларға қатысты мемлекеттік қолдау шараларын белсенді қолдануға мүмкіндік бермейді. Сонымен бірге жоғарыда атап өткеніміздей, квазимемлекеттік сектор субъектілерінің МЖӘ жобаларына қатысу тетіктері заңнамалық реттелмеген, сондықтан да МЖӘ мұндай формаларын жүзеге асырудың оң тәжірибесі жоқ. Оның үстіне квазимемлекеттік сектор субъектілерінің концессияларға қатысуға тыйым салынған. Ұлттық компанияларда орасан зор материалдық және әкімшілік ресурстар болғанымен, олар да МЖӘ жобаларына жеткілікті дәрежеде қатыстырылмай келеді, бұл мемлекеттік бюджеттің елеулі көлемі осындай компанияларды капиталдандыруға әкеп соғады. [5, 9–18 б.].

2012 жылдың қорытындысымен "Самұрық-Қазына" холдингі ауқымында ғана 15 триллион теңгеден астам сомадағы активтер шоғырландырылған. Қордың компаниялар тобында энергетика, көлік, қаржы секторының кәсіпорындары бар, олар жалпы саны 339 мың адамнан асатын 619 компанияны біріктіруде. "Самұрық-Қазына" холдингінің инвестициялық саясаты да әлеуметтік бағыттағы жобаларды жүзеге асыруда мемлекеттік-жеке әріптестік тетіктерін қолдану қажеттігін, соның ішінде концессиялық шарттар, операциялық жалға беру, мемлекеттік субсидияларды ұсыну, займдар, кепілдіктер, сондай-ақ басқа да тетіктерді көздейді. Алайда квазимемлекеттік сектордың МЖӘ жобаларға қатысуы заңнамамен белгіленбеген, сондықтан да осындай алпауыт құрылымның әлеуетін Қазақстанда МЖӘ-ні дамытуға пайдалануға мүмкіндік бермейді. Кәсіпкерлік сектор және мемлекеттік органдар МЖӘ концессиямен ғана шектеліп қалмайтынын атап өтеді, халықаралық және отандық практика мемлекеттік және жеке сектордың өзара іс-қимылының көптеген формаларын жақсы біледі (мысалға, ӘКК қызметі, "Балапан" бағдарламасы бойынша балабақшалар қызметі, жеке клиникаларға тегін медициналық көмек көрсетудің кепілдендірілген көлемін жүзеге асыруды беру және т.б.). Алайда "квази МЖӘ" бұл формалары үзік-үзік сипатта

және бірыңғай заңнамалық реттеуді талап етеді. Тағы бір айта кететін жайт, кәсіпкерлік белсенділікті мемлекеттік қолдау шаралары түрлі заңнамалық актілерде, атап айтқанда, "Концессиялар туралы", "Жеке кәсіпкерлік туралы", "Индустриялық-инновациялық қызметті мемлекеттік қолдау туралы", "Арнайы экономикалық аймақтар туралы" және басқа да заңдарда бытырап жүр. Мемлекеттік қолдаудың әртүрлі құралдарын мемлекеттік-жеке әріптестіктің бірыңғай шартында ықпалдастыру жобалық тәуекелдерді барынша азайтып, бюджеттік шығындарды оңтайландыруға мүмкіндік берер еді. Ұсынылып отырған заңнамалық және институционалдық өзгерістер МЖӘ тетіктерін кеңінен қолданумен қатар жеке секторды тарта отырып, бюджеттік жүктемені төмендетуге бағытталған. Сонымен қатар заң жобасының тағы бір жаңалығы кәсіпкерлерді осы үдеріске тарту болмақ. Бұл міндетті Ұлттық кәсіпкерлік палатасы арқылы жүзеге асыруды көздеудің жөні бар. Сөзіміз дәлелді болу үшін бір ғана сала - денсаулық сақтау саласын алып қарайық. Денсаулық сақтау саласындағы оң ілгерілеушіліктерге қарамастан, неғұрлым жақсы нәтижелерге жету үшін кезек күттірмей шешуді қажет ететін бірқатар проблемалар бар [6, 144–150 б.]. Олар: денсаулық сақтау саласындағы қызметтердің шалғай ауылдық жерлерге қолжетімсіз болуы; салада бәсекеге қабілетті қызметтердің болмауы; денсаулық сақтау мекемелері нысандарын салу мен жаңғырту үшін материалдық базаның жеткіліксіздігі. Заманауи технологиялар мен неғұрлым білікті медицина қызметкерлері елдің ірі қалаларында ғана қамтамасыз етілген, бұл елдің әртүрлі аймақтарындағы, әсіресе шалғайдағы елді мекендер тұрғындарының оларға қол жеткізуін қиындатуда. Егер алыс елді мекендерде фельдшерлік-акушерлік денсаулық сақтау пункттері жабылған болса, оның орнын көліктегі жедел медициналық жәрдем қызметін дамыту арқылы толтыруға болады, оларды заманауи медициналық жабдықтармен жарақтандыруға болар еді. Денсаулық сақтау мекемелері дербестігінің төмендігі, тариф белгілеу жүйесінің нашарлығы және білікті менеджерлердің болмауы медицина қызметтері жеткізушілерінің бәсекеге қабілеттілігін дамытуға кедергі келтіруде. Денсаулық сақтау саласында МЖӘ-ні дамыту денсаулық сақтау жүйесін, оның қолжетімділігі мен медициналық көмектің сапасын арттыруға, арнайы әлеуметтік қызметтерді енгізуге, медицина қызметкерлерінің кәсіби және жеке адам ретінде өсуіне, саланың қазіргі заман талаптарына және қоғамның нарықтық жағдайларына бейімделуіне мүмкіндік берер еді. Қорыта айтқанда, МЖӘ туралы заң қай салада да қазіргі кәсіпкерлік саланың бүкіл әлеуетін орнымен пайдаланып, мемлекетпен қатар белгілі бір жауапкершілікті мойнына алуға, ал одан үнемделген бюджеттік қаражаттарды адамдардың өмір сапасын жақсартуға бағытталған басқа жобаларға жұмсауға сөйтіп, еліміздің Мемлекет басшысы нұсқаған дамыған 30 елдің қатарына кіру мүмкіндігін арттыра түсері сөзсіз. Үшінде "Қазақстандық мемлекеттік-жеке әріптестік орталығы" АҚ, ҚР Ұлттық кәсіпкерлер палатасы және басқа да мүдделі мемлекеттік органдар жер-жерде, өңірлерде кәсіпкерлердің, бүкіл қоғамның қатысуымен талқылауды ұйымдастыруда. Заң жобасына қатысты талқылауларды жергілікті билік, бүкіл мүдделі мекемелер мен ұйымдар, үкіметтік емес ұйымдар, саяси партиялар халық арасында сындарлы талқылануын ұйымдастырулары тиіс. Оған қатысты әрбір пайдалы ұсыныс, пікірлер одан әрі Парламенттегі талқылауларда ескеріліп, заңның сапалы әрі өміршең болуына септігін тигізері сөзсіз. Бұл өз кезегінде мемлекет пен бизнестің әріптестігін нығайта түсумен қатар, кәсіпкерліктің жаңа тынысын ашып, экономикадағы өрлеуге, қазақстандықтардың өмір сапасын жақсартуға түсуге мүмкіндік береді.

ҚР Ұлттық экономика бірінші вице-министрі Марат Құсайынов Мемлекет басшысының тапсырмасын орындау үшін Ұлттық экономика министрлігі өткен жылдың желтоқсан айынан бастап «Мемлекеттік-жекеменшік әріптестік туралы» Заңының нормалары мен ережелерін мемлекеттік органдарға, әкімдіктер мен бизнес қауымдастықтарға кең көлемде түсіндіру бойынша жұмыстар басталғанын жеткізді. Бұл бастама бүгінгі таңда Үкімет пен өңірлер және бизнес арасында өзара тиімді, ұзақмерзімді ынтымақтастықты құру арқылы

әлеуметтік маңызды жобаларды іске асырудың шынайы баламасы екендігін атап өтті. «МЖӘ-нің дамуын одан әрі жылдамдату үшін ҚР Үкіметінің Дағдарысқа қарсы жоспарының аясында Өңірлерді дамыту бағдарламаларына жылына кемінде 5 МЖӘ жобасын іске асыру индикаторы қосылды» – деді министр орынбасары өз сөзінде.

«Мемлекеттік-жекеменшік әріптестік туралы» ҚР Заңының мақсаты қоғамдық игіліктер мен көрсетілетін қызметтердің сапасының және қолжетімділік деңгейін арттыру үшін ресурстарды біріктіру арқылы Қазақстан Республикасы мен жеке сектор арасында ұзақ мерзімді ынтымақтастықты қалыптастыру және күшейту болып табылады.

Жеке қаржылық бастама. МЖӘ туралы Заң жекеменшік объектілері бар кәсіпкерлерге (балабақшалар, медициналық мекемелер және т.б.) МЖӘ жобаларына бастама жасауға және баламалы ұсыныстар болмаған жағдайда, конкурс өткізбей, тікелей келіссөздер жүргізу негізінде шарт жасау мүмкіндіктерін береді.

МЖӘ шағын нысандары. Үлгілік құжаттама негізінде іске асырылатын құны 4 млн-ға дейін айлық есептік көрсеткішті құрайтын (8,4 млрд теңге) жобалар бойынша, алдын ала біліктіліксіз және сараптамасыз (Ұлттық кәсіпкерлер палатасы тізілімі негізінде) конкурс өткізіледі. Республикалық деңгейде Ұлттық кәсіпкерлер палатасы сәйкесінше, өңірлік палаталармен бірге тәсілдерді айқындайды және алдын-ала біліктіліктен өтпей жергілікті МЖӘ жобаларына қатысуы үшін кәсіпкерлер тізілімін қалыптастырады.

Сервистік келісім-шарттар. МЖӘ туралы Заң ғимараттарға, құрылыстарға ақпараттық жүйелерге тауарларды және көрсетілетін қызметтер мен жұмыстарды дәстүрлі сатып алудан жеке секторға сервистік функцияларды беру арқылы сервистік модельге өтуге мүмкіндік береді.

Сервистік келісім-шарттар мемлекеттік денсаулық сақтау объектілерін зертханалық анализ, тамақ өнімдерін жеткізу сияқты қызмет түрлерімен қамтамасыз ету үшін қолданыла алады. Олар жеке әріптестің (тәжірибесін, озық технологияларын) салыстырмалы артықшылықтарын пайдалануға бағытталған. Білім беру саласында сервистік байланыстар ақпараттық жүйелермен жұмыс үшін, байланыс, коммутация, техникалық құралдарына қызмет көрсетуде конференция залдарын, оқу аудиторияларын жарықтандыруда пайдаланылады.

Мемлекеттік қолдау шаралары. МЖӘ туралы Заңда жаңа жобаларды инвестициялық және операциялық шығындар өтемақысын, қолжетімділік және мемлекеттік кепіл үшін төлемді қоса алғанда мемлекеттік қолдаудың барлық арсеналы сақталған.

Жеке сектордың жоспарлау рәсімдеріне қатысуы. МЖӘ туралы Заң қабылданғаннан бастап елімізде бәсекелестік диалог тетігі енгізіле бастады, онда мемлекет жоспарланатын МЖӘ жобасы туралы жариялайды, ал барлық қызығушылық танытқан тұлғалар жобаның тұжырымдамасын, конкурстық құжаттаманы талқылауға және әзірлеуге қатыса алады.

Жалпы жаңа Заң МЖӘ-ні қолдану саласы бойынша шектеулерді алып тастауды көздейді, МЖӘ-ге қатысушылардың субъектілік құрамын кеңейтеді, МЖӘ жобаларына бастама жасау және дайындау жеке сектордың рөлін арттырады.

Мемлекеттік-жекеменшік әріптестік туралы» Заң мемлекет пен бизнес арасындағы қатынастарда жаңа белестерді ашады, ұлттық экономиканың барлық салалары мен аяларында МЖӘ-ні қолдану әлеуетін кеңейтеді және Қазақстанның жаңа өсу моделінің негізгі элементтерінің бірі болып табыла алады [7, 14–21 б.].

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. *Фильченков В. А. Организация государственно-частного партнерства социальной сфере региона // Российское предпринимательство – 2008. (108). – С.19–23.*

2. Бейсимбинова А.Ш. *Инвестиционная деятельность в системе государственно-частного партнерства: теория, методология, перспективы: док.фил.(PhD)*. – Алматы, 2013 – 179.
3. Спиридонов А. А. *Государственно-частного партнерства строительстве и реконструкции железнодорожной инфраструктуры // Журнал экономической теории – 2008. – №1 – С.170–180.*
4. Варнавский В. *Механизмы государственно-частного партнерства в экономической политике*. – м.: МГИМО-Университет, 2013 –142 с.
5. *Государство и бизнес: Институциональные аспекты/ под ред. И. М. Осадчей*. – М.: ИМЭМО РАН, 2006 – 155с.
6. Шаринтер Л. *Новая модель инвестиционного партнерства государства и частного сектора // Мир перемен – 2004 – №2. – С. 9–18.*
7. Бейсимбинова А. *Проблемы инвестиционной деятельности на основе государственно-частного партнерства // Сибирская финансовая школа. 2012. – №1. – С. 144–150.*
8. Матаев Т. *Опыт реализации проектов государственно-частного партнерства в социальной сфере Республики Казахстан // Актуальные проблемы социально-экономического развития России. – 2012. – №2. – С.14.*

*Жандыкеева Г.Е. ст.преп. м.ю.н.
магистрант Хусайнов Ж.Н.*

МЕСТО ПРАВА ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ В СИСТЕМЕ ПРАВА И СИСТЕМЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация

В статье раскрываются вопросы место права интеллектуальной собственности в системе права и системе законодательства Республики Казахстан, регулирование частных отношений, которые возникают между субъектами по поводу результатов творческой деятельности.

Андатпа

Мақалада зияткерлік меншік құқығының Қазақстан Республикасының құқық жүйесіндегі және заңнама жүйесіндегі орны, шығармашылық қызметтің нәтижелері бойынша субъектілер арасында туындайтын жеке қатынастарды реттеу мәселелері ашылады.

Abstract:

The article deals with the place of intellectual property rights in the system of law and the system of legislation of the Republic of Kazakhstan, regulation of private relations that arise between subjects about the results of creative activity.

Право интеллектуальной собственности регулирует преимущественно сферу частных отношений, которые возникают между субъектами по поводу результатов творческой деятельности, поэтому является категорией частного права, поскольку обеспечивает интересы частных лиц, и такие отношения основываются на равенстве сторон, т.е. методом регулирования данных отношений является диспозитивными. При этом не исключено применение императивного метода, в особенности такой метод применяется при регулировании

взаимоотношений частных лиц с государством, при подаче заявки на регистрацию товарного знака, заявки на получение патента и пр.

Возникает закономерный вопрос: как соотносится наша позиция об отнесении права интеллектуальной собственности к подотрасли гражданского права с тем, что существуют такие отношения, которые основаны на властеподчинении? Такие отношения действительно имеют место, например, в случае подачи заявки на получение патента, проведения экспертизы. На наш взгляд, здесь кроется другая проблема: соотношение системы права и системы законодательства. Это две тесно взаимосвязанные системы. Система права и система законодательства переплетены, одно без другого существовать не может. Но в то же время и отождествлять их нельзя.

Поскольку право интеллектуальной собственности представляет собой не разрозненную совокупность различных законодательных и иных правовых актов, а систему, то можно говорить о системе и структуре источников права интеллектуальной собственности, основными составляющими которых являются источники авторского права и смежных прав, источники прав на объекты промышленной собственности, в которое входит патентное законодательство, законодательство о товарных знаках и нетрадиционных объектах.

Основными институтами права интеллектуальной собственности являются авторское право, смежные права, патентное право, нетрадиционные объекты интеллектуальной собственности, средства индивидуализации юридических лиц, товаров, работ и услуг.

Важнейшим элементом исследования системы правовой защиты интеллектуальной собственности явился анализ ее существенных признаков. К признакам (свойствам) системы правовой защиты интеллектуальной собственности относятся следующие ее характеристики:

- защита интеллектуальной собственности может иметь место только в ситуации конкретного, исходящего от определенного субъекта (группы субъектов) нарушения соответствующих прав (реальной опасности их нарушения), либо оспаривания этих прав;
- правовая защита интеллектуальной собственности осуществляется исключительно по воле и инициативе правообладателя;
- посягательства на права интеллектуальной собственности могут исходить от неопределенного круга лиц, как состоящих с правообладателем в договорных отношениях, так и не состоящих. Это обусловлено исключительным характером прав интеллектуальной собственности и, как следствие, нахождением правообладателя и всех третьих лиц в абсолютных правоотношениях. Данная особенность защиты прав интеллектуальной собственности усугубляется информационной природой многих ее объектов и происходящим в настоящее время бурным развитием цифровых технологий;
- правовая защита интеллектуальной собственности практически всегда предполагает, помимо прочего, меры, направленные на компенсацию причиненного правообладателю морального вреда. Это обусловлено наличием значительного личностного компонента в составе прав интеллектуальной собственности, при этом на требования о защите личных неимущественных прав, входящих в состав прав интеллектуальной собственности, не распространяется исковая давность [1.с.11].

Реализация права на защиту нарушенных или оспоренных прав интеллектуальной собственности осуществляется в определенном порядке, использование которого равнозначно применению надлежащей формы, средств и способов защиты. Именно данные элементы образуют внутреннюю структуру механизма гражданско-правовой защиты исключительных прав.

Правообладатель в случае нарушения его прав может прибегнуть к юрисдикционной форме защиты, реализуемой в судебном (общем для защиты прав интеллектуальной собственности) и административном (специальном) порядке.

Что касается средств защиты прав интеллектуальной собственности, то под ними понимается закрепленные законом материально-правовые меры принудительного характера, посредством которых производится восстановление (признание) нарушенных (оспариваемых) прав и интересов правообладателей и имущественное воздействие на правонарушителя [11. с.5–7].

Одним из наиболее распространенных и обоснованных является деление способов защиты на меры защиты и меры ответственности, которые отличаются по основаниям применения, социальному назначению и выполняемым функциям, принципам реализации и некоторым другим моментам. Специфика мер защиты и мер ответственности проявляется на всем протяжении процесса реализации права на защиту интеллектуальной собственности, особенно на начальной стадии.

Крайне важной представляется классификация способов защиты исключительных прав по способу их установления на договорные и внедоговорные, в силу закрепления в законодательстве принципа использования объектов интеллектуальной собственности исключительно с согласия правообладателя, а также вследствие требования о необходимости выражения данного согласия именно в договорной форме. Использование договорной модели передачи исключительных прав позволяет использовать для их защиты правовой инструментарий договорного права, являющегося одним из наиболее развитых в отечественных гражданском праве институтах [12.с.2].

Особое внимание уделено анализу структуры правоотношений, в которых участвует правообладатель до и после посягательства на его исключительные права. Если в «нормальной» ситуации он находится в абсолютном регулятивном правоотношении с неопределенным кругом лиц, обязанных воздерживаться от нарушения его прав, то факт нарушения прав интеллектуальной собственности порождает охранительное правоотношение, в рамках которого и реализуются принудительные меры воздействия на нарушителя – способы защиты. При этом продолжает свое существование и абсолютное правоотношение, а в ряде случаев правообладатель становится участником еще и процессуальных правоотношений с юрисдикционным органом.

Специфика прав интеллектуальной собственности накладывает свой отпечаток на порядок реализации тех или иных способов защиты. При этом значительная специфика прав интеллектуальной собственности находит свое отражение не только в нормах материального права, но и неизбежно обуславливает определенную специфику процессуальных норм, регулирующих порядок судебной (и иной юрисдикционной) защиты исключительных прав.

На защите прав интеллектуальной собственности сказывается не только особая природа исключительных прав. Специфика объектов различных институтов права интеллектуальной собственности (система возникновения прав на них, срок охраны, конкретный состав принадлежащих правообладателям правомочий и т.д.) также накладывает существенный отпечаток на их защиту. В то же время, возможным и крайне желательным является распространение достижений одних институтов права интеллектуальной собственности в вопросах защиты исключительных прав на другие институты.

Право выбора конкретного способа защиты, предусмотренного законодательством, по общему правилу, предоставляется правообладателю. В то же время, возможно прямое указание закона на определенный способ защиты нарушенных исключительных прав, либо такой выбор может быть обусловлен спецификой защищаемого права и характера нарушения.

Значительной спецификой отличается судебный порядок правовой защиты интеллектуальной собственности. Определенные нюансы имеют место, начиная с определения подведомственности спора при подаче иска, и заканчивая исполнением решения. При реализации правовой защиты интеллектуальной собственности через институт системы уголовно-правовой отрасли возникают свои особенности: возбуждаются только по заявлению потерпевшего и подлежат прекращению в случае его примирения с обвиняемым. В данном институте автор творческого результата не всегда может полноценно защищать свои права, так как пират является участником этого же творческого процесса, но имеет свой контрафактный материал [13, с. 704].

Самостоятельная, весьма специфическая категория споров по поводу интеллектуальной собственности была вызвана к жизни интенсивным развитием сети Интернет – «всемирной паутины». Это и споры по поводу доменных имен, и споры по поводу использования объектов авторского права в сети, и некоторые другие. Тем не менее, к подобным спорам вполне применимы традиционные правовые нормы институты.

Возникла группа людей, называющих себя «либертариями», которые считают, что существующие институты интеллектуальной собственности в эпоху Интернет будут радикально изменяться, и для ее защиты будут использоваться скорее технологические способы и механизмы, чем юридические (вплоть до лозунга так называемых «шифропанков»: «Не пиши законы, пиши код»).

Тем не менее, право интеллектуальной собственности смогло модифицироваться и приспособиться к новым реалиям цифровой эпохи. Это еще раз подтверждает жизнеспособность базисных положений права интеллектуальной собственности; показывает, что его развитие еще далеко не закончено. Можно прогнозировать на будущее время только нарастание интереса к проблематике права интеллектуальной собственности, в том числе и к вопросам ее защиты.

Специфика подотрасли права интеллектуальной собственности накладывает свой отпечаток на ее институты, т.е. то, что право интеллектуальной собственности мы рассматриваем как в объективном смысле, так и субъективном, распространяется также и на ее институты.

В казахстанской доктрине все исследования в области права интеллектуальной собственности в основном сводились к изучению институтов права интеллектуальной собственности с позиции субъективного смысла, т.е. все исследования об авторском праве, смежных правах, средствах индивидуализации раскрывали эти понятия как субъективное гражданское право, а вот в объективном смысле, т.е. с точки зрения их места в системе гражданского права и права вообще, их никто не изучал.

Авторское право необходимо рассматривать как в субъективном, так и в объективном смысле – такова специфика права интеллектуальной собственности как подотрасли гражданского права. По нашему мнению, указанная специфика также отражается и на ее институтах. Хотя есть и иные точки зрения. Некоторые авторы не разделяют институты авторского права и смежных прав и, как правило, рассматривают их комплексно.

На наш взгляд, авторское право следует рассматривать как в объективном смысле, так и в субъективном.

В объективном смысле авторское право – это институт права интеллектуальной собственности, представляющий собой систему правовых норм, регулирующих личные неимущественные и исключительные права на результаты творческой деятельности, а именно: произведения литературы, науки и искусства.

В субъективном смысле авторское право – это принадлежащая субъекту и гарантированная законом система личных неимущественных и исключительных прав, возникающих в связи с созданием и использованием произведений науки, литературы и искусства.

Более того, считаем несправедливым рассматривать авторское право и смежные права в единой конструкции, распространение и широкое использование объектов смежных прав, несмотря на их тесную связь с авторским правом, вполне позволяют рассматривать смежные права в качестве отдельного самостоятельного института права интеллектуальной собственности.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Бенгли Л., Шерман Б. *Право интеллектуальной собственности: Авторское право / пер. с англ. В.Л. Вольфсона.* – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2004. – 10 с.
2. Бронкерз Дж., Веркард Ф., МакНеллиса М. *Меры по обеспечению соблюдения прав интеллектуальной собственности.* – М.: ТАСИС.– 2001.– 11 с.
3. Бромберг Г.В. *Основы патентного дела.* – М.: Экзамен, 2003. – 224 с.
4. Вебер М. *Избранное. Образ общества /пер. с нем.* – М.: Юрист, 1994. – 704 с.

*Жүнісқызы Мақпал
Кайнар академиясы, құқықтану кафедрасының 6М030100-құқықтану
мамандығының 1-курс магистранты*

НЕКЕ ШАРТТАРЫНДАҒЫ ЕРЛІ-ЗАЙЫПТЫЛАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫ МЕН МІНДЕТТЕРІ

Аңдатпа

Мақала отбасы құқығы бойынша неке – бұл «ерлі-зайыптылар арасындағы мүліктік және мүліктік емес жеке қатынастарды туғызатын, отбасын құру мақсатымен заңдарда белгіленген тәртіппен тараптардың ерікті және толық келісімі жағдайында жасалған еркек пен әйелдің арасындағы тең құқықты одақ» мәселелеріне арналған. Отбасындағы қатынастар, негізінен, адамгершілік, ізгілік – өнегелік нормалары негізінде реттеледігі анықталады. Ерлі-зайыптылардың жалпы бірлескен ортақ меншік құқықтары заң талаптары тұрғысынан қаралуы тиістігі анық көрсетіледі.

Түйін сөздер: отбасы, неке, ерлі-зайыптылар, азаматтық норма, меншік құқықтары.

Аннотация

Статья рассатривает проблемы брака по семейному праву , как «равноправный союз между мужчиной и женщиной. Он заключается на условиях полного согласия, на основании, предусмотренном законодательством с целью создания семьи, с вытекающими имущественными и не имущественными личными отношениями между супругами. Отношения в семье строятся на порядках, основанных на человечности, доброжелательности. Четко указано, что объединенные общие права собственности супругов должен рассматриваться согласно требованиям закона.

Ключевые слова: семья, брак, семейные пары, гражданское право, права собственности

Abstract

The article examines the problems of marriage in family law, as “an equal union between a man and a woman. It is concluded on the terms of full consent, on the basis stipulated by the legislation for the purpose of creating a family, with the ensuing property and non-property personal relations between the spouses. Family relationships are built on orders based on humanity and goodwill. It is clearly stated that the united common property rights of spouses must be considered in accordance with the requirements of the law.

Key words: family, marriage, couples, civil law, property rights

Қазіргі қолданыстағы Қазақстан Республикасының «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Кодексі 2011 жылы 26 желтоқсанда қабылданып, 2012 жылғы 18 қаңтардан бастап қолданысқа енгізілді. Қазақстан Республикасының «Неке және отбасы туралы» 1998 жылғы заңының күші жойылды. Неке және отбасы (ерлі-зайыптылық-отбасы) қатынастарын реттеудің мақсаттарын, міндеттерін, қағидаттарын және құқықтық негіздерін айқындайды, отбасының дамуын Қазақстан Республикасының мемлекеттік әлеуметтік саясатының басым бағыты ретінде айқындай отырып, оның құқықтары мен мүдделерін қорғауды қамтамасыз етеді. Онда неке және отбасы, ана мен әке және бала мемлекеттің қорғауында болады, балаларына қамқорлық жасау және оларды тәрбиелеу – ата-ананың табиғи құқығы, әрі парызы. Кәмелетке толған еңбекке қабілетті балалар еңбекке жарамсыз ата-анасына қамқорлық жасауға міндеттілі айтылған [1].

Кодекстегі оң өзгерістердің бірі – бұрынғы «Неке және отбасы туралы» ҚР заңында некеге тұрғысы келетіндер өзінің не жұбайының немесе ата-анасының тұрғылықты жері бойынша ғана өтініш бере алса, қазіргі жағдайда отбасын құруды мақсат еткендер еліміздің кез келген аумағында некеге отыра алады. Қазақстандық азаматтар некелерін тіркеуге электрондық формада өтініш беру мүмкіндігіне де ие болып отыр.

Неке және отбасы заңға негізделетін өзгертулер мен толықтырулар, заңның солқылдақтығынан ғана емес, заманның бет-бейнесін, қоғамның талабынан туындайтын нәрсе. «Неке және отбасы туралы» заң сонау тоқсаныншы жылдардың басында қабылданды. Одан бергі уақытта бірнеше өзгеріс пен толықтыру енгізілді. Бірақ әлі де болса асқақ тұстары көптеп кездесуде.

Ерлі-зайыптылардың жалпы бірлескен ортақ меншік құқықтары заң талаптары тұрғысынан қаралуы тиіс. Ол үшін екі жақтың да, жалпы тұтастай жұртшылықтың да Қазақстан Республикасы «Неке отбасы туралы» заңның талаптарын жетік білгендері жөн. Қазіргі қолданыстағы заңның 282-бабына сәйкес, ерлі-зайыптылар некеде тұрған кезде жинаған мүлік олардың бірлескен ортақ меншігі болып табылады. Ерлі-зайыптылардың некеде тұрған кезде жинаған мүлкіне (ерлі-зайыптылардың ортақ мүлкіне) ерлі-зайыптылардың әрқайсысының еңбек қызметінен, кәсіпкерлік қызметтен және санаткерлік қызмет нәтижелерінен тапқан табысы, ерлі-зайыптылардың ортақ мүлкінен және ерлі-зайыптылардың әрқайсысының бөлек мүлкінен түскен кіріс, олар алған зейнетақы, жәрдемақы, сондай-ақ арнаулы нысаналы мақсаты жоқ өзгеде ақшалай төлемдер (материалдық көмек сомалары, мертігу не денсаулығының өзгеде зақымдануы салдарынан еңбек қабілетін жоғалтуына және басқаларына байланысты залалды өтеуге төленген сомалар) жатады. Сондай-ақ, ерлі-зайыптылардың ортақ кірістері есебінен сатып алынған жылжымалы және жылжымайтын мүлік, бағалы қағаздар, жарналар, салымдар, несие мекемелеріне немесе өзгеде коммерциялық ұйымдарға салынған капиталдағы үлестер және ерлі-зайыптылар некеде тұрған кезеңде тапқан басқада кез келген мүлік ол ерлі-зайыптылардың қайсысының атына сатып алынғанына не ақша қаражаттарын ерлі-зайыптылардың қайсысы салғанына қарамастан, ерлі-зайыптылардың ортақ мүлкі болып табылады. Ерлі-зайыптылардың ортақ мүлкіне құқығы некеде тұрған кезеңде үй шаруашылығын жүргізуді, балаларды бағып-күтуді жүзеге асырған немесе басқа да дәлелді себептермен жеке кірісі болмаған жұбайға да тиесілі деп көрсетілген. Ерлі-зайыптылар өздерінің ортақ меншігіндегі жиған-тергендерін заңды тұрғыда тіркеп, рәсімдеуі тиіс. Егер ерлі-зайыптылар ажырасқан жағдайда, неке-отбасы заңнамасына сәйкес бас біріктіріп, бірге тұрған кездерінен бастап, бірлескен меншік құқықтары туындай бастайды. Осы орайда заң бойынша жекелеген жағдайларда некеге дейінгі алынған мүлікке, егер неке шартында бұл туралы айтылса, ерлі-зайыптылардың бірлескен ортақ құқығы туындауына жол беріледі.

Заңдағы назар аударатын ерекшеліктердің бірі – нәресте дүниеге келгенде оның тууын тіркеу үшін тек емдеу мекемесі берген туу туралы медициналық куәлік немесе туу фактісін анықтау туралы сот шешімі негіз болып табылады. Бұрынғы заң бойынша баланың дүниеге келуін екі куә растай алатын болса, қазір ана үйде босанған жағдайда, туу туралы медициналық анықтаманы анасының жеке басын куәландыратын құжаттарына сәйкес ол өтініш жасаған медициналық мекеменің қызметкері рәсімдейді [2].

Неке шартын некеге отыратын адамдардың тікелей өздері, сондай-ақ адвокат не нотариус толтыруы мүмкін екендігін айрықша атап көрсету қажет. Неке шартын нотариалды куәландыру үшін жеке-меншік немесе мемлекеттік нотариусқа жүгіну керек. Неке шартын некені тіркегенге дейін, сондай-ақ некеде тұрған кез келген уақытта жасасуға болады. Ерлі-зайыптылар, яғни АХАТ органдарында тіркелмеген, бірақ бірге тұратын және бір-біріне қамқорлық көрсететін адамдар неке шартын жасаса алмайды. Некеге тұратын көмелетке толмағандар (18 жасқа дейінгі адамдар) ата-аналарының немесе қамқоршыларының келісімімен ғана неке шартын жасаса алады. Бұл көмелетке толмағандардың өз бетінше неке шартын жасасуына тыйым салынады деген сез. Неке шартын жасасу некені тіркеу үшін қажетті шарт болып табылмайтындығын атап өту керек. Некеге отыратын адамдардың немесе ерлі-зайыптылардың неке шартын жасасуы немесе оған қол қоюдан бас тартуы ерікті шешіледі, өйткені бұл олардың міндеті емес, құқығы болып табылады. Бірақ, сонымен бірге неке шартында ерлі-зайыптылардың немесе некеге тұратын адамдардың ортақ еркі білдірілуі тиіс. Некеге отырғандардың кепшілігі неке шартына отырудың артықшылықтарын білмейді. Егер осы неке шартына отыруды дәстүрге айналдырсақ, көптеген мәселенің алдын алған болар едік. Мысалы, неке шарты мүлікке қатысты мәселелерді ретке келтіреді. Оның қазіргі қазақстандықтарға жақсы таныс мұрагерлікке қарағанда машақаты аз. Айталық, мұрагерлік тек адам қайтыс болғаннан кейін ғана күшіне енеді. Ал неке шарты жұптар заңды некеге тұрған күннен бастап күшіне енеді. Неке шартына заңға қайшы келмейтін көптеген шарттар мен міндеттерді енгізуге болады.

Ал қазіргі уақытта Қазақстанда неке келсім-шартын рәсімдеу дамыған капиталистік елдермен салыстырғанда, кең қанат жая қойған жоқ. Бірақ заңнамада ерлі-зайыптылардың некеге тұрар алдында да, некелесу кезінде де алынған мүліктің құқықтық режимі айтылуы мүмкін, яғни неке келсім-шартын рәсімдеуге құқығы бекітілген. Неке шарты міндетті түрде нотариалдық куәландыруға, егер онда жылжымайтын мүліктің құқықтық режимі анықталса, «Жылжымайтын мүлік жөніндегі орталық» ТМҚ-да мемлекеттік тіркеуге жатады. Тіркеу кезінде жылжымайтын мүлікке құқықтық тіркеу органы ерлі-зайыптылардың біріне жылжымайтын мүлікке құқылық беріледі. Бұл үшін тіркеу орнына ерлі-зайыптылардың бірлескен ортақ құқығын тіркеу туралы берілген үлгідегі өтініші, шарт көшірмесін және нотариалдық расталған неке туралы куәліктің көшірмесі қоса берілуі тиіс.

Бірлескен ортақ меншік құқығын осылай тіркеу ерлі-зайыптылардың мүлікті сатып алу-сату шартында көрсетілмеген құқықтарын жылжымайтын мүлікке жауапсыз қарау сияқты жағдайларын қорғайтын болады. Мысалы, ерлі-зайыптылардың бірі жылжымайтын мүлікті сатуға оқталды делік. Жоғарыда айтылғандай, осы орайда екінші жұбайдың бұған жазбаша келісімі керектігі баршаға мәлім. Әрі бұл келісім нотариат арқылы рәсімделуі шарт.

Жылжымайтын мүлікті сатар кезде, ерлі-зайыптылардың бірі болмаса, сатушының мүлікті қандай ой-пиғылмен сатқаны «сатып алушыға» белгісіз болады. Сонымен «сатушы» мүлікті сатып, ал «сатып алушы» сатып алып, сатып алу - сату шартын нотариат арқылы куәландырып заңдастырады. Бұдан басқа екінші тұлғаға бас сенімхат берген кезде де мүдделі, яғни жұбайының жазбаша келісімі нотариат арқылы куәландырып заңдастырылады. Бұдан басқа екінші тұлғаға бас сенімхат берген кезде де мүдделі жақтың, яғни жұбайының жазбаша келісімі нотариат арқылы берілуі тиіс. Себебі, бас сенімхат

жылжымайтын мүлікті үшінші тұлғаға сатуға және сатылған мүліктің сомасын алуға толық мүмкіндік құқығын бекітеді. Ал шарт жасар алдында нотариус сатушыдан некеде бар-жоғын сұрап біледі. Сатушы өзінің некеде тұрғандығын жасырады. Кейін келе құқығы тапталған екінші жұбай жасалған шартты заңсыз деп тану жөнінде сотқа арыз береді. Кейде, тіпті жасалған мәмілені сот арқылы жарамсыз деп бұздыратын жағдайлар да кездеседі. Сонда бұл жерде сатып алушы ғана зардап шегеді. Мысалы, сатушы және сатып алушы араларында сатып алу – сату шарты жасалып, сатылған мүліктің ақшасын сатушы толық көлемде алды делік. Алайда жоғарыда көрсетілгендей, ҚР заңдарының баптарына сәйкес, жасалған мәміле жарамсыз деп танылады. Ал жылжымайтын мүліктің бұрынғы иесі (жұбайлардың бірі) сатып алушы адамдарды үйден сот арқылы шығарады. Нәтижесінде сатушы некелескен жұбайын, сатып алушыны және нотариусты алдаған болып шығады. Нақтылап айтқанда, «Неке отбасы туралы» заңның 33-бабына жоғарыдағыдай кемшілікке қасақана жол берген сатушыны, сатып алушыны және нотариусты әкімшілік немесе қылмыстық жауапкершілікке тарту жөнінде өзгертулер мен толықтырулар енгізген жөн.

Некенің бұзылуы кең етек алып тұрған қазіргі қоғамда бұрынғы жұбайлардың бір-бірін күтіп-бағу мәселесі өзекті проблемалардың бірі болып отыр. Себебі, неке еркіндігі мен некені бұзу еркіндігі ерлі-зайыптылардың өзара міндеттемелер еркіндігін білдірмейді. Өйткені жұбай екінші жұбай алдындағы материалдық міндеттемелерден құтылу үшін ажырасу еркіндігін пайдалану жағдайлары көптеп кездесуі мүмкін. Неке отбасы саласында көптеген елдердің заңдары неке бұзылғаннан кейінгі сұрақтарды барынша тезірек және мұқтаж жұбайға нақтылы ақша сомасын немесе мүлікті беліп беру жолымен шешуге тырысады. Ал мұндай жағдайда алимент міндеттемесі институтын тек ерекше реттерде және көбінесе қысқа мерзімге қолданады. Тек айрықша жағдайларда, яғни жасын, денсаулық жағдайын және жұбайдың өзін-өзі қажетті қаражатпен қамтамасыз ете алмайтын басқа да мән-жайлар орын алғанда ғана өмір бойы алимент өндіріп алу туралы шешім шығарылуы мүмкін. Сонымен қатар, бұрынғы ерлі-зайыптылардың арасындағы қатынас, алимент міндеттемелерінен өзге қатысушылардың арасындағы қатынастан елеулі өзгешелікпен ерекшеленеді. Себебі, бұрынғы жұбайлар бір-бірімен туыстық қатынастағы адамдар емес және отбасылық өмірдің ортақтығымен өзара байланысты болмайды.

Кодекс бойынша туу туралы акт жазбасында баланың туған жері болып тууды мемлекеттік тіркеу кезінде қабылданған Қазақстан Республикасының әкімшілік-аумақтық бірлігінің атауына сәйкес баланың нақты туған жерінің атауы көрсетіледі. Мысалы, бала Астанада туса, тууы Ақтоғай ауданының ӘБ АХАЖ қызметінде тіркелсе – баланың туған жері болып – Астана қаласы жазылады. Кодекстің 63 бабы бойынша балаға қосарланған ат беріледі, бірақ ол екі аттан аспауы керек, қосарланған ат сызықшасыз бөлек жазылады. Мысалы, Мырза Ахмет, Әбіл Мансұр, Ай Ару.

«Неке және отбасы туралы» заңның тағы бір жаңалығы алимент төлеу туралы келісім институтының енгізілуі болды. Ерлі-зайыптылар неке шартын жасасқан болса, неке шартына неке бұзылғаннан кейінгі алимент міндеттемесі туралы арнайы ережелер енгізілуі немесе бұл туралы неке кезеңінде немесе неке бұзылғаннан кейінгі кезеңге жеке алимент келісімін жасауы мүмкін. Мұндай келісімде олар күтіп-бағу мәселесін өздерінің қалауы бойынша белгілеуге құқылы. Соның ішінде сот тәртібімен алимент талап етуге құқығы жоқ бұрынғы жұбайдың да алимент алуға құқығы қарастырылуы мүмкін. «Неке және отбасы туралы» заңның 134-бабы 2-тармағына сәйкес, алименттің мәмілілері мен оны неке бұзылғаннан кейін бұрынғы жұбайына берудің тәртібі бұрынғы ерлі-зайыптылардың арасындағы келісім бойынша белгіленуі мүмкін болды. Ал осы заңның 143-бабына орай, алимент төлеу туралы келісім алиментті төлеуге міндетті адамның және оны алушы адамның арасында жасалатын келісім алимент төлеу туралы келісім деп аталады. Яғни, бүгінгі күнде алименттік қатынастар осы қатынас-тардың субъектілері арасында келісім

көмегімен реттелінуіне толық мүмкіншілік алып, бұзылған немесе жарамсыз деп танылған жағдайларда ғана диспозитивтік нормалар күшіне енетін болды. Сондықтан осындай үлгіде ғана келісім тиісті құқықтық қорғауға ие болып, шын мәнісінде осы сөздің құқықтық мағынасына ие болады деп есептейміз. Айта кететіні, қазіргі отбасы заңнамасына сәйкес, ерлі-зайыптылар немесе бұрынғы ерлі-зайыптылар арасында алимент төлеу туралы келісім болмаса, алиментті сот тәртібімен өндіріп алу туралы талаппен сотқа жолдану мүмкіншілігі болмайды. Егер алимент жөніндегі келісімді алимент төлеуші орындамаса, оны алушы келісімді мәжбүрлі түрде орындау туралы талаппен сотқа жолдай алады, ал егер сотқа алимент ендіру туралы талаппен жолданса, оның талабы қанағаттандырылуға жатпайды. Сонымен бірге, егер келісім тараптардың бірінің мүдделерін бұзатын болса, алимент төлеу туралы келісімді жарамсыз деп тану туралы талаппен, оны 146-бапта көрсетілген негіздерде сотқа жолдауға болады. Дегенмен, алимент төлеу туралы келісім бұзылмай немесе жарамсыз деп танылмай, алиментті сот тәртібімен өндіріп алу туралы талапты қанағаттандыру мүмкін емес.

Құқықтық табиғаты тұрғысынан алғанда алимент келісімі, біздің ойымызша, азаматтық-құқықтық шарттар қатарына жатады, өйткені олар барлық белгілері бойынша азаматтық шартқа сәйкес келеді. Сонымен қатар «Неке және отбасы туралы» заңның 145-бабының 1-тармағында алимент төлеу туралы келісімді жасауға, атқаруға, бұзуға және жарамсыз деп тануды реттейтін нормалар қолданылады деп бекітілген. Алайда, алимент келісімінің өзіне тән отбасы заңында бекітілген ерекшеліктері бар. Алимент келісімдеріне азаматтық және отбасы заңдарының нормаларын қолдану кезінде жалпы және арнайы заңдардың ара-қатынасы қағидасын қолдану қажет. Жалпы азаматтық заңдар алимент төлеу туралы келісімінің жасалуының, орындалуының, өзгеруінің және жарамсыз деп танылуының жалпы тәртібін реттесе, арнайы отбасы заңдары алимент міндеттемелерінің өзіндік қасиеттерінен туындайтын арнайы тәртіпті бекітеді.

Алайда, алименттік келісімдердің субъектілеріне байланысты белгілі бір қайшылықтар туындауда. Неке және отбасы заңының 142-бабына сәйкес, алимент төлеу туралы келісім алиментті төлеуге міндетті адам мен оны алушы адам арасында жасалады. Осының негізінде алимент келісімі тек отбасы заңдары бойынша алимент алуға құқылы және оны төлеуге міндетті адамдар арасында ғана жасалады деген қорытынды жасауға болады. Осыған орай, отбасы заңнамасы бойынша алимент алуға құқылы емес тұлғаға қайтарымсыз, кезең-кезеңімен асырап-бағуға қаражат беру туралы келісім алимент келісімі ретінде заңды бола ма деген сұрақ туындайды. Бұл сұраққа жауап беру үшін тұлғалардың екі тобын ажыратып алуымыз керек. Бірінші топқа белгілі бір мән-жайлар болғанда ғана алимент өндіріп алуға құқылы тұлғалар жатқызылады. Ал мұндай мән-жайлар болмағанда олар алимент төлеу туралы келісім жасай ала ма, мұндағы мәселе осы. Екінші топтағы тұлғаларға сот тәртібімен де алимент алуға құқығы жоқ тұлғалар жатады, мысалы фактілі ерлі-зайыптылар.

Біздің пікірімізше, бірінші топқа жататындар алимент келісімін жасауға құқылы, өйткені қаражат шарттары келісімге келуші тұлғалардың өздерімен келісіп алады, осыған орай, олар алимент алуға құқықты заңда қарастырған шарттар (мұқтаждық, еңбекке жарамсыздық және т.б.) болмаса да қарастыра алады. Ал екінші топтағы тұлғалар үшін бұл мәселе күрделі болып отыр. Бұл сұрақтың жауабы отбасы құқығын дербес құқық саласы ретінде тануға немесе танымауға және алимент келісімін азаматтық-құқықтық шарттар қатарына жатқызу мәселесіне қатысты. Азаматтық құқықтық заңда қарастырылмаған және оған қайшы келмейтін келісімдерді жасауға жол берілетіндігі белгілі. Егер отбасы құқығын азаматтық институт ретінде қарастырсақ, ерлі-зайыптылардың немесе бұрынғы ерлі-зайыптылардың арасындағы алимент келісімі азаматтық келісім болып есептеледі де, мәжбүрлі түрде алимент өндіріп алуды талап ете алмайтын адамдармен жасалған келісім

заңда қарастырылмаған азаматтық келісім болып табылатындығы түсінікті. Сондықтан заңға қайшы келмейтін мұндай келісімдер заңды деп танылуы тиіс. Олардың реттелуі де ұқсастығына негізделіп жүзеге асырылады. Ал мұндағы реттеліп отырған қатынасты барынша ұқсас реттейтін алименттік келісімдер жөніндегі нормалар.

Алиментті төлеу туралы келісім оны төлеуші мен алиментті төлеуге міндетті тұлғалар арасында жасалады. Ал алиментті төлеуге міндетті адам және алимент алушы әрекетке қабілетсіз болған жағдайда, осы адамдардың заңды өкілдері арасында жасалады. Алимент келісімінің мазмұны алименттің мелшері, оны телеудің шарттары мен тәртібі болып табылады. Алименттік келісімнің шарттарын анықтау кезінде тараптар заңдарда бекітілген шарттарға қарағанда біршама еркіндікке негізделеді деуге болады. [56,137 б].

Ал «Неке және отбасы туралы» заңның 136-бабында көрсетілген негіздерде сот жұбайды асырап-бағу міндетінен босатуы немесе некеде тұрған кезде де, неке бұзылғаннан кейін де бұл міндетті белгілі бір мерзімге мынадай жағдайларда:

1. Спирт ішімдіктеріне, есірткі заттарына, психотропты заттарға салынып кетуі салдарынан немесе қасақана қылмыс жасауы салдарынан көмекке мұқтаж жұбайы еңбекке жарамсыз болып қалған;
2. Ерлі-зайыптылар некеде ұзақ тұрмаған;
3. Алимент төлеуді талап ететін жұбайдың отбасында өзін лайықты ұстамаған жағдайларда шектелуі мүмкін.

Сондай-ақ, бұрынғы жұбайын асырап-бағу жөніндегі міндет мынадай жағдайларға:

1. Көмек алуға құқығы бар жұбай жаңа некеге тұрғанда;
2. «Неке және отбасы туралы» заңның 143-бабында көрсетілген мән-жайлар бойынша сот шешімімен тоқтатылады. Бұл мән-жайларға мыналар жатады: жүктіліктің және ортақ баласы туған күннен бастап үш жылдың өтуі, мұқтаж жұбайдың көмекті қажет етпеуі, еңбекке қабілетсіздіктің жойылуы.

Некеде ұзақ тұрмау алимент төлеушіні оны алимент міндеттемелерінен босатудың немесе бұл міндеттемелерді белгілі бір уақыт өткеннен кейін тоқтатудың басты негіздерінің бірі болып табылуы мүмкін. Бұл ережені некесі бұзылмаған ерлі-зайыптыларға қатысты қолдануға болмайды, өйткені олардың некесі құқықтық тұрғыда жалғаса береді де, оның қанша уақытқа жалғасатыны белгісіз. Алимент өндіріп алудың ұзақ уақытқа созылмауы ерекше рөл атқарады. Себебі алимент алушымен бір-екі жыл ғана некеде тұрған адамға ондаған жылдарға алимент міндеттемесін жүктеп қою әділетсіздік болар еді. Егер ұзақ мерзімді отбасылық қатынастар орын алса, олардың арасындағы жеке байланыстарын ескере отырып, неке бұзылғаннан кейінгі алимент міндеттемелері туралы мәселені қарауға болады. Сонымен қатар, сот алимент төлеуді талап ететін жұбайдың отбасында өзін лайықты ұстамаған жағдайда да алимент төлеуге міндетті жұбайды алимент міндеттемесінен босатуы мүмкін. Мәселен, жұбайдың екінші жұбайдың «көзіне шөп салуы» отбасында өзін лайықты ұстамау деп есептеліне ме? Құқықтық тұрғыдан алғанда «шөп салу» құқықбұзушылық болып табылмайды. Сондықтан мұндай әрекеттер жасаған тұлға отбасылық құқықта қандайда бір жазалауға немесе шектеуге тартылуы тиіс емес. Алайда алимент қатынастарында бұл мәселе күрделене түседі. Себебі, егер неке ерлі-зайыптылардың бір-біріне деген сенімсіздігінің салдарынан бұзылса, бұл өз кезегінде олардың арасындағы алимент қатынастарының туындауының моральдық негізі болып табылатын жеке қатынастардың да бұзылуына алып келеді. Біздің пікірімізше, бұл байланысты саналы түрде бұзған, сол арқылы екінші жұбайға ауыр моральдық жарақат келтірген жұбай үшін алимент алу құқығын сақтап қалу өте әділетсіздік болар еді. [3,137 б].

Заңнамада балалардың құқықтары кеңейтіліп, бала асырап алудың шарттарына елеулі өзгерістер енгізілген, мысалы, 92-бап бойынша бала асырап алушының жасы 45-тен аспауы керек. Балаларды асырап алу бұдан былай асырап алу жөніндегі агенттіктер арқылы ғана

жүзеге асырылады аккредитациядан өтуі тиіс. Бала асырап алу алдымен баланың туыстарына, Қазақстан Республикасының азаматтарына, содан соң Қазақстан Республикасымен тең деңгейдегі халықаралық міндеттемелері бар елдің азаматтарына ғана рұқсат етіледі., бұл агенттіктер балалар құқықтарын қорғау саласындағы құзырлы органдардан.

Бұрынғы жұбайлардың алимент міндеттемелерінің туындауының бір негізі алимент алушы жұбайдың жаңа некеге тұруы болып табылады. Өйткені, ол осы кезден бастап өзінің жаңа жұбайынан алимент алуға құқығы болады. Сонымен қатар, алимент алушы алимент алу құқығын сақтап қалу үшін қасақана түрде некені тіркемеуі мүмкін. Сондықтан нақты неке қатынасындағы жұбай некені алимент алу үшін тіркемейтін болса, сот «Неке және отбасы туралы» заңның 136-бабындағы негіздерді құқық ұқсастығы бойынша қолдануы тиіс деп ойлаймыз. Еңбекке жарамсыз бұрынғы жұбайына алимент төлеуден әдейі жалтарғандарға Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 140-бабы бойынша жауапкершілік кезделген. Еңбекке жарамды адамның еңбекке жарамсыз және материалдық көмекке мұқтаж жұбайын (зайыбын) асырау үшін сот шешімі бойынша төлем төлеуден үш айдан астам әдейі жалтаруы айлық есептік көрсеткіштің екі жүзден бес жүзге дейінгі мөлшерінде немесе сот-талған адамның жалақысының немесе екі айдан бес айға дейінгі кезеңде тапқан езгеде табысының мөлшерінде айыппұл салуға, не жүз жиырмадан жүз сексен сағатқа дейінгі мерзімге қоғамдық жұмыстарға тарту не екі жылға дейінгі мерзімге түзеу жұмыстарына, не екі жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге, не алты айға дейінгі мерзімге қамауға жазаланады деп көрсетілген. Алайда қазіргі қоғамда еңбекке жарамсыз жұбайын асыраудан жалтарудың көптігінен аталған заңсыздықты болдырмау мақсатында жауапкершілік пен заңды қатаңдату керек.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Қазиев О. Көшпелі қазақ қоғамындағы құқықтық некеге тұрудың негізгі шарттары: Заң және заман – 2004–№6–40–41 бет.
2. Муканова М.Ж. Место и значение семейного права в современный период. Материалы Межднар.научно-практ. конф., посвященной памяти и 85 летию Ю.Г. Басина, Алматы, 2008 – С.450–456.
3. Муканова М.Ж. Договор как институт семейного права. Правовое государство:проблемы и пути совершенствования». Материалы Межднар.научно-практ. конф. – Караганда, 2009, с.352–355.
4. Мұратов Е. Ерлі-зайыптылардың құқығы ескерілуі керек. – Заң газеті – 2008 – № 24, 15 ақпан–2 б.
5. Қожабергенова Н. Неке және отбасы заңын толықтыруды қажет ететін кейбір өзекті мәселелер. – Әділ Сот, 2010 – №3–19–22 б.
6. Мукимханов Р.А. Правоотношения супругов, возникающие вследствие заключения брачного договора. Вести.Москов.Ун-та МВД России – 2011 – №1–С.114–116.
7. Альбиков И.Р. Брачный договор: актуальные вопросы заключения договора. – Нотариус–2010–№2–С.45–47.
8. Альбиков И.Р. Основания заключения и правовые последствия недействительности брачного договора. Семейное и жилищное право–2010–№3–С.11–13.
9. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылғы 30 тамыз (2017.21.03. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен)
10. «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» ҚР Кодексі 2011 жылы 26 желтоқсан №518-IV

*Искакова Мадина Толеукызы
магистр юриспруденции кафедры «Юридических дисциплин»
Академии «Кайнар»
iskakova.mt@gmail.com*

ПРАВОВЫЕ КАЗУСЫ ПРИ ОФОРМЛЕНИИ НАСЛЕДСТВА ПО ЗАВЕЩАНИЮ

Аннотация

Самый глубинный и стабильный вид права в гражданском обороте с позиции исторических корней – наследственное право, когда имущество приумножалось и переходило из поколения в поколение: от деда к отцу, от отца к сыну, от сына к внукам. На сегодняшний день, принцип правопреемственности имущественных прав в семье сохранился в полном объеме, при этом наследуются не только права, но обязанности. Основания, согласно которым лицо может стать наследником могут быть двух видов: завещание и закон. Если нет наследников ни по завещанию, ни по закону, либо никто из наследников не имеет права наследовать, либо все они отказались от наследства, наследство признается выморочным имуществом и переходит в коммунальную собственность Республики Казахстан. В статье рассмотрим пример наследства по закону (на обязательную долю) и по завещанию.

Ключевые слова: гражданское право, нотариус, наследство, наследник, завещание, имущество, раздел, право собственности, обязательная доля.

Аңдатпа

Тарихи түбірі тұрғысынан алып қарағанда азаматтық айналымдағы ең терең құқық болып, мүлік көбейтіліп және ұрпақтан ұрпаққа: атадан әкеге, әкеден ұлына, ұлынан немерелеріне өтетін мұрагерлік құқық болып табылады. Бүгінгі күнге, жанұядағы мүліктік құқықтардың құқықтық мирасқорлық қағидасы толық көлемде сақталып отыр, сонымен қатар тек құқықтар ғана емес, міндеттер де мұрагерлікке қалдырылады. Адамның соған сәйкес мұрагер болуы мүмкін болатын екі түрлі негіз бар: өсиет және заң. Егер өсиет бойынша да, заң бойынша да мұрагерлері жоқ болса, немесе олар мұрагерліктен бас тартса, мұра иесіз қалған дүние деп танылады және Қазақстан Республикасының коммуналдық меншігіне өтеді. Мақалада заң бойынша (міндетті үлесіне) және өсиет бойынша мұрагерлікті рәсімдеу мысалдарын қарастырамыз.

Түйін сөздер: азаматтық құқық, нотариус, мұрагерлік, мұрагер, өсиет хат, мүлік, бөлу, меншік құқығы, міндетті үлес.

Abstract

The most profound and stable type of law in civil circulation from the historical point is inheritance law when property was multiplied and passed from generation to generation: from grandfather to father, from father to son, from son to grandchildren. Today, the principle of succession of property rights in the family has been preserved in full, and not only rights but obligations are inherited. The grounds according to which a person can become an heir can be of two types: a will and a law. If there are no heirs under the will, nor under the law, either none of the heirs has the right to inherit, or all of them have refused the inheritance, the inheritance is recognized as escheated property and transferred to the communal property of the Republic of Kazakhstan. In the article we consider the example of inheritance by law (for a mandatory share) and by will.

Keywords: civil law, notary, inheritance, heir, will, property, partition, right of property, compulsory portion.

Наследование – это переход имущества умершего гражданина (наследодателя) к другому лицу (лицам) – наследнику (наследникам). Имущественные и личные неимущественные права и обязанности, которые не прекращаются со смертью наследодателя и так же переходят к наследникам. Институт наследования регулируется действующим Гражданским Кодексом Республики Казахстан и иными законодательными актами. Наследство умершего гражданина переходит к другим лицам на условиях универсального правопреемства как единое целое и в один и тот же момент. Универсальность наследственного правопреемства означает, что принятие наследства распространяется на все наследство, в чем бы оно ни выражалось и где бы оно не находилось.

Давайте рассмотрим наследственный прецедент, который находился в производстве нотариуса более трех лет, но не из-за большого объема наследственной массы, а из-за сложных человеческих отношений, большого круга наследников и наличия многих правовых аспектов в рамках которых необходимо было учесть права и законные интересы всех наследников.

Итак, в 2015 году умирает наследодатель в полном расцвете сил, в возрасте 41 года, назовем его гражданин Омаров Аскар. Оставив в наследниках: дочь от первого брака 22 лет, двух несовершеннолетних сыновей от второго брака 15 и 9 лет, молодую вдову – третью супругу и скорбящих родителей отца и мать. Однако, после смерти Омарова А. обнаруживается завещание, в котором обозначены в наследниках дочь и две последние жены. Согласно завещанию распределение наследственной массы произведено в следующем порядке: квартира №1 завещана – дочери, квартира №2 – второй супруге Омаровой Гульжан, все остальное имущество (автомашина №1, автомашина №2, денежные средства на банковском счете, доля в Товариществе с ограниченной ответственностью) – третьей супруге Омаровой Сауле, с которой брак был зарегистрирован на день смерти наследодателя. При всем, при этом, вышеуказанные квартиры на день смерти Омарова А. были зарегистрированы на имя второй супруги Омаровой Гульжан, брак с которой был расторгнут в 2013 году. При расторжении данного брака спор о разделе имущества не рассматривался, поскольку между сторонами было достигнуто соглашение о том, что каждый из супругов оставляет за собой имущество на момент приобретения которое было зарегистрированное на имя каждого из супругов: две квартиры остаются в собственности второй супруги Омаровой Гульжан, а остальное имущество остается в собственности наследодателя.

Завещатель может любым образом определять доли наследников в наследстве, распоряжаться своим имуществом или какой-либо его частью, но в вышеуказанном завещании интересы несовершеннолетних детей и родителей наследодателя не были учтены. Так, согласно статье 1069 Гражданского Кодекса Республики Казахстан, несовершеннолетние или нетрудоспособные дети наследодателя, а также его нетрудоспособные супруг и родители наследуют, независимо от содержания завещания, не менее половины доли, которая причиталась бы каждому из них при наследовании по закону (обязательная доля). В судебном процессе в исковых требованиях родителей о признании их иждивенцами было отказано частично. Отцу отказано в исковых требованиях, в связи с тем, что он на момент смерти сына Омарова А. осуществлял трудовую деятельность и имел доход, а матери удовлетворили исковые требования, в связи с тем, что она на тот момент была нетрудоспособным иждивенцем сына. Другим решением суда несовершеннолетние дети признаны наследниками в обязательной доле. В остальном, все судебные иски о признании завещания недействительным, о вселении в квартиры, о признании права собственности, о выплата компенсации были безрезультатны и наследники пришли к соглашению об исполнении завещания в полном объеме с выделением обязательных долей причитающихся матери наследодателя и несовершеннолетним детям из всей массы наследственного имущества.

Первым вопросом стоявшим перед нотариусом было определение права собственности на долю в общем имуществе за умершим Омаровым А., так согласно статье 74 Закона Республики Казахстан «О нотариате» свидетельство о праве собственности на долю в общем имуществе супругов может быть выдано пережившему супругу на половину общего имущества, нажитого во время брака, если иное не установлено в брачном контракте. Для регистрации права собственности за умершим в регистрирующем органе наследникам необходимо свидетельство о праве на наследство по закону на неимущественные права и обязанности, существование которых не прекращается с его смертью в соответствии со статьей 1040 Гражданского Кодекса Республики Казахстан.

В этой связи нотариусом были выданы свидетельства о праве собственности на две квартиры и свидетельство о праве на наследство по закону на неимущественные права и обязанности для регистрации права собственности за умершим в регистрирующем органе.

После регистрации в государственной базе данных 1/2 доли наследодателя по свидетельствам о праве собственности в общем совместном имуществе супругов в двух квартирах выданы свидетельства о праве на наследство в следующем долевом соотношении:

В квартире №1:

- 1/24 (одна двадцать четвертая) доля несовершеннолетнему сыну наследодателя (15 лет) по свидетельству о праве на наследство по закону (на обязательную долю);
- 1/24 (одна двадцать четвертая) доля несовершеннолетнему сыну наследодателя (9 лет) по свидетельству о праве на наследство по закону (на обязательную долю);
- 1/24 (одна двадцать четвертая) доля матери наследодателя по свидетельству о праве на наследство по закону (на обязательную долю);
- 9/24 (девять двадцать четвертых) долей дочери наследодателя по свидетельству о праве на наследство по завещанию;
- 1/2 (одна вторая) доля остается в собственности второй супруги Омаровой Гульжан по договору купли-продажи оформленному на ее имя.

В квартире №2:

- 1/24 (одна двадцать четвертая) доля несовершеннолетнему сыну наследодателя (15 лет) по свидетельству о праве на наследство по закону (на обязательную долю);
- 1/24 (одна двадцать четвертая) доля несовершеннолетнему сыну наследодателя (9 лет) по свидетельству о праве на наследство по закону (на обязательную долю);
- 1/24 (одна двадцать четвертая) доли матери наследодателя по свидетельству о праве на наследство по закону (на обязательную долю);
- 9/24 (девять двадцать четвертых) долей второй супруге Омаровой Гульжан наследодателя по свидетельству о праве на наследство по завещанию;
- 1/2 (одна вторая) доля остается в собственности второй супруги Омаровой Гульжан по договору купли-продажи оформленному на ее имя.

Что касается автомашин, наследство было выдано в следующем порядке:

Автомашина №1 была приобретена в период, когда у наследодателя не было зарегистрированного брака и она признана индивидуальным транспортным средством, нотариусом были выданы свидетельства о праве на наследство в следующем долевом соотношении:

- 1/12 (одна двенадцатая) доля несовершеннолетнему сыну наследодателя (15 лет) по свидетельству о праве на наследство по закону (на обязательную долю);
- 1/12 (одна двенадцатая) доля несовершеннолетнему сыну наследодателя (9 лет) по свидетельству о праве на наследство по закону (на обязательную долю);
- 1/12 (одна двенадцатая) доля матери наследодателя по свидетельству о праве на наследство по закону (на обязательную долю);
- 9/12 (девять двенадцатых) долей третьей супруге Омаровой Гульжан. по свидетельству о праве на наследство по завещанию.

Хотелось отметить, что Автомашина №1 была приобретена в кредит и согласно статье 1081 Гражданского Кодекса Республики Казахстан наследники отвечают по долгам наследодателя солидарно в пределах стоимости имущества, перешедшего к каждому наследнику. В этой связи согласно долевному соотношению определенному при выдаче наследства на Автомашину №1 наследники погасили данные обязательства по кредиту в полном объеме.

Автомашина №2 была приобретена в период брака с третьей супругой Омаровой Сауле, соответственно она признана совместно нажитым имуществом, в связи с чем было выделено право собственности за пережившей супругой наследодателя Омаровой Сауле и выданы свидетельства о праве на наследство в следующем долевым соотношении:

- 1/24 (одна двадцать четвертая) доля несовершеннолетнему сыну наследодателя (15 лет) по свидетельству о праве на наследство по закону (на обязательную долю);
- 1/24 (одна двадцать четвертая) доля несовершеннолетнему сыну наследодателя (9 лет) по свидетельству о праве на наследство по закону (на обязательную долю);
- 1/24 (одна двадцать четвертая) матери наследодателя по свидетельству о праве на наследство по закону (на обязательную долю);
- 9/24 (девять двадцать четвертых) долей третьей супруге Омаровой Сауле наследодателя по свидетельству о праве на наследство по завещанию;
- 1/2 (одна вторая) доля остается в собственности третьей супруги Омаровой Сауле по свидетельству о праве собственности.

Банковский счет был открыт в период брака третьей супругой Омаровой Сауле, соответственно данный счет признан совместно нажитым имуществом, в этой связи было выделено право собственности за пережившей супругой наследодателя Омаровой Сауле и выданы свидетельства о праве на наследство в следующем долевым соотношении:

- 1/24 (одна двадцать четвертая) доля несовершеннолетнему сыну наследодателя (15 лет) по свидетельству о праве на наследство по закону (на обязательную долю);
- 1/24 (одна двадцать четвертая) доля несовершеннолетнему сыну наследодателя (9 лет) по свидетельству о праве на наследство по закону (на обязательную долю);
- 1/24 (одна двадцать четвертая) матери наследодателя по свидетельству о праве на наследство по закону (на обязательную долю);
- 9/24 (девять двадцать четвертых) долей третьей супруге Омаровой Сауле наследодателя по свидетельству о праве на наследство по завещанию;
- 1/2 (одна вторая) доля остается в собственности третьей супруги Омаровой Сауле по свидетельству о праве собственности.

Товарищество с ограниченной ответственностью (далее по тексту «ТОО») было зарегистрировано Омаровым А. совместно с соучредителем в одинаковом долевым соотношении по 1/2 (одной второй) доле, при регистрации данного ТОО наследодатель был в браке со второй супругой Омаровой Гульжан. В связи с чем, в доле ТОО принадлежащей Омарову А. было выделено право собственности за второй пережившей супругой наследодателя Омаровой Гульжан и выданы свидетельства о праве на наследство в следующем долевым соотношении:

- 1/48 (одна сорок восьмая) доля несовершеннолетнему сыну наследодателя (15 лет) по свидетельству о праве на наследство по закону (на обязательную долю);
- 1/48 (одна сорок восьмая) доля несовершеннолетнему сыну наследодателя (9 лет) по свидетельству о праве на наследство по закону (на обязательную долю);
- 1/48 (одна сорок восьмая) матери наследодателя по свидетельству о праве на наследство по закону (на обязательную долю);
- 9/48 (девять восьмых) долей третьей супруге Омаровой Сауле наследодателя по свидетельству о праве на наследство по завещанию;

- 1/4 (одна четвертая) доля остается в собственности второй супруги Омаровой Гульжан по свидетельству о праве собственности. Оставшаяся 1/2 (одна вторая) доля остается в собственности соучредителя данного ТОО.

Конечная цель всего наследственного процесса – переход всего принадлежащего после смерти наследодателя имущества и имущественных прав к каждому из его наследников.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. *Гражданский кодекс Республики Казахстан от 1 июля 1999 года № 409-І (Особенная часть).*
2. *Закон Республики Казахстан от 14 июля 1997 года № 155-І «О нотариате»*
3. *Приказ Министра юстиции Республики Казахстан от 31 января 2012 года № 32 «Об утверждении Правил по нотариальному делопроизводству».*
4. *Нормативное постановление верховного суда Республики Казахстан от 09 июля 1999 года №10 «О некоторых вопросах применения законодательства о праве собственности на жилище».*
5. *Нормативное постановление верховного суда Республики Казахстан от 29 июня 2009 года №5 «О некоторых вопросах применения судами законодательства о наследовании».*
6. *Кусаинова Л.А. Наследственное право Республики Казахстан: Учебно-практическое пособие – Астана, 2013.–208 с. / Кусаинова Л.А., Жакупов Р.Е.*

*Каирдынова Ә.А.
Қайнар Академиясы колледжінің
«Құқықтану» бөлімінің 3 курс студенті*

*Ғылыми жетекшісі «Құқықтану» бөлімінің
жоғарғы санатты арнайы пәндер оқытушысы
Байтуганова Н.А.*

АТА АНАНЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫ МЕН МІНДЕТТЕРІ

Аңдатпа

Бұл мақалада – ата-аналардың балаларын тәрбиелеу мен білім берудегі құқықтары мен міндеттері баяндалады. Ата-аналар балаларының денсаулығына, дене бітімінің дамуына, жан-жақты өсіп-жетілуіне, емдетуге, тексеруге міндетті.

Түйін сөздер: жалтару, халықаралық ратификация, интеллектуалдық, бейімділік, бала құқықтары, конвенция

Аннотация

В этой статье описываются права и обязанности родителей в области обучения и воспитания детей. Родители несут ответственность за здоровье своих детей, физическое развитие, всестороннее развитие, лечение и тестирование.

Ключевые слова: Уклонение, Международное ратификация, Интеллектуальные, Склонность, Права ребенка, Конвенция

Abstract

This article describes the rights and obligations of parenthood teachers in the field of teaching and affection. Parents do not have responsibility for the health of their children, physical development, education, treatment and testing.

Keywords: Evasion, International Ratification, Intellectual, Propensities, Children's Rights, Convention

Қоғам отбасынан құралады. Ал, отбасы ата-ана мен баладан тұрады. Осы отбасының шайқалмай берік болуы ата-ана мен балаға қатысты. Ата-ана үшін өмірдегі ең үлкен қуаныш бала болса, перзент үшін де ата-анадан қымбат ешкім жоқ. «Ел болам десең, бесігіңді түзе», «Баланы жастан» дегендей, баланың өсіп-өркендеп, қанат жаюы, инабатты, ибалы болуы ата-анаға тікелей қатысты. Қазіргі заманымызда кейбір ата-аналар баласының жағымсыз қылықтары мен жүріс-тұрыстарын айтып шағымданады. Тіпті, осы тұрғыда психологтардан ақыл-кеңес сұрап та жатады. Алайда, көп жағдайда сондай келеңсіздіктердің себебі ата-аналардың өздерінен болады. Өйткені, сол ата-аналардың бұрыннан өздері түрлі қателіктерге ұрынған, психологиялық тежелістерге шалдыққан жандар болып шығады. Өздерінің қате-кемшіліктерін түсінбеген сондай ата-аналар сәбилерінің неліктен өзгергеніне қатты таңданып жатады. Сондықтан да бала тәрбиесі ата-ананың өздерін-өздері тәрбиелеуден, өз-өздерін жақсы халге өзгертуден басталады. Бала тәрбиелеудегі басты алғышарттардың бірі де осы. Бұрынғыдан қалған нақыл сөзде «Адам баласы жақсы да, жаман да қасиеттермен туылады, ал, бірақ, өтірікті қоршаған ортадан алады» делінген. Бұл ата-ана баласына өтірік айтпауы қажет дегенді алға тартады. Бүгінде кейбір ата-аналардың баласына бір тілім нан тауып беру үшін күнкөрістің қамымен үй бетін көрмей, тіршілік етіп жүргені ащы да болса шындық. Осылайша отбасының материалдық әл-ауқатын жақсартамын деп жүргенде бала тәрбиесі деген ұғым, тіпті, шет қалып жатады. Иә, мұндай ортада ата-ана баланың тек қана материалдық жағының жақсаруын көздегендіктен баянсыз байлықтың соңына түсіп, негізгі нәрселердің барлығын мүлде ұмытып кете беруі мүмкін.

Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы Заң балаларды қоғамдағы толымды өмірге даярлау, олардың қоғамдық мәні бар және шығармашылық белсенділігін дамыту, әлемдік өркениеттің жалпы адамзатқа тән құндылықтары негізінде оларды жоғары имандылық қасиеттерге, елжандылық пен азаматтыққа тәрбиелеу, олардың бойында ұлттық сана-сезімді қалыптастыру принциптерінің басымдығына сүйеніп, баланың Қазақстан Республикасының Конституциясында кешілдік берілген негізгі құқықтары мен мүдделерін іске асыруға байланысты туындайтын қатынастарды реттейді. Мемлекет баланың жеке басына ешкімнің тиіспеуін қамтамасыз етеді, оның тәнін және жанын жәбірлеуден, адамдық қадір-қасиетін қатыгездікпен, дөрекілікпен қорлаудан, кемсітуден, жыныстық қатынас сипатындағы әрекеттерден, баланы қылмыстық іс-әрекетке және қоғамға жат әрекеттер жасауға тартудан, оны адам мен азаматтың Қазақстан Республикасының Конституциясында бекітілген құқықтары мен бостандығына қысым жасаудың өзге де түрлерінен қорғауды жүзеге асырады. Әрбір баланың сөз бостандығына және өз пікірін айтуға, ар-ождан бостандығына, өзінің қоғамдық белсенділігін дамытуға, жасына сәйкес ақпарат алуға және оны таратуға, қоғамдық бірлестіктерге, сондай-ақ, басқа да коммерциялық емес ұйымдардың нысандарына және Қазақстан Республикасының заңдарымен рұқсат етілген бейбіт жиналыстарға өз еркімен қатысуға құқығы бар. Мемлекеттік органдар балалардың жеке адами тұлғасын, олардың шығармашылық бейімділігін, әлеуметтік белсенділігін, ғылыми, техникалық және көркем шығармашылығын дамытуды, олардың интеллектуалдық меншігін қорғауды, балалардың өмірі мен денсаулығын сақтауды, қоршаған табиғи ортаны, тарих пен мәдениет ескерткіштерін қорғауды өзіне мақсат тұтатын, қайырымдылық істеріне қатысатын, мәдени және спорттық өмірге қатысуға тартатын, демалысты ұйымдастыратын қоғамдық ұйымдарға жәрдемдеседі. Ата-аналық міндеттерін орындаудан жалтару ата-ананың (олардың орнындағы адамдардың) балаларды тәрбиелеу мен күтіп-бағу міндеттерін тиісінше орындамауы, ата-ананың перзентханадағы немесе балаларды емдеу мекемесіндегі баласынан бас тартуы, балаларды қадағалаусыз қалдыруы, оларға қатыгездікпен қарауы, оларды қанауы ата-аналық құқықтарынан айыруға немесе

оларды ата-аналардың орнындағы адамдардан шектеуге әкеп соғады. Сол себепті, балаға білім беру тәрбиенің сыңары екендігін есте ұстаған абзал. Бүгінгі техниканың дамыған кезінде өз заманына сай білімді де, білікті баланы жетілдіру тағы да ата-ананың борышы болмақ.

Бала тәрбиесі, оның жан – жақты дамуы, тұлға болып қалыптасуы қоғамымыздың, оның ішінде әрбір ата – ананың өзекті мәселелерінің бірі болып табылады. Алайда мектептегі ата-аналар жиналысында немесе олармен сұхбат жүргізгенде көптеген ата-аналар өзінің бала алдындағы құқықтары мен міндеттерін толыққанды жете түсіне білмейтінін аңғарып жүрміз. Ата-аналардың құқықтары мен міндеттері халықаралық ратификацияланған және ҚР заңдарында, оның ішінде «Бала құқықтары туралы» Конвенцияда, ҚР «Бала құқығы туралы» Заңында, ҚР «Білім туралы» Заңында және толықтырылып, өзгертілген «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Кодексінде анық көрсетілген.

Атап айтар болсақ, ҚР «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Кодексінің 11-тарауының «Ата-аналардың құқықтары мен міндеттерінің теңдігі» деп аталатын 68-бабында ата-аналардың балаларының алдында тең құқылы, яғни отбасының еріне немесе әйеліне ерекше бір артықшылық т.б берілмейтіні баяндалады. Сондай-ақ, бұл ата-ана құқықтары балалары 18 жасқа толғанда немесе кәмелетке толмай жатып некеде тұрмаған ата-аналарда бала туылған жағдайда, олар 16 жасқа толғанда ғана ата-ана құқықтарын өз беттерінше жүзеге асыра алады. Ал ата-аналар 16 жасқа толғанға дейін олардың балаларына қамқоршы тағайындалады, ол өз кезегінде ата-аналармен бірге баланы тәрбиелеуді жүзеге асырады.

72-бап. «Ата-ана құқықтарын баланың мүддесінде жүзеге асыру». Баланың мүдделерін қамтамасыз ету, оның ата-аналарының жасайтын негізгі қамқорлықтың нысаны болып табылады. Ата-ана құқықтарын жүзеге асыру кезінде ата-аналар баланың дене бітімі мен психикалық денсаулығына, оның адамгершілік жағынан дамуына зиян келтіруге құқылы емес. Баланы тәрбиелеу тәсілдері адамның қадір қасиетін кемсітетін немқұрайлылықты, қатегездікті, дөрекілікті, баланы қорғауды немесе қанауды болғызбауға тиіс.

Ата-аналардың өз балаларына қатысты құқықтары тең және міндеттері (ата-ана құқықтары) тең болады. Ата-ана құқықтары балалары он сегіз жасқа (кәмелетке) толғанда, сондай-ақ кәмелетке толмаған балалар некеге тұрған кезде тоқтатылады. Кәмелетке толмаған ата-аналардың баласымен бірге тұруға және оны тәрбиелеуге қатысуға құқығы бар. Некеге тұрмаған, кәмелетке толмаған ата-аналар олар бала туған жағдайда және олардың ана және (немесе) әке болуы анықталған жағдайда өздері он алты жасқа толғанда ата-ана құқығын өз бетінше жүзеге асыруға құқылы. Кәмелетке толмаған ата-аналар он алты жасқа толғанға дейін қорғаншы және қамқоршы орган балаға қорғаншы тағайындайды, ол баланың кәмелетке толмаған ата-аналарымен бірге оны тәрбиелеуді жүзеге асырады. Баланың қорғаншысы мен кәмелетке толмаған ата-ананың арасында туындаған келіспеушілікті қорғаншы және қамқоршы орган шешеді. Кәмелетке толмаған ата-аналардың жалпы негіздерде өздерінің әке және ана болуын мойындауға және оған дау айтуға құқығы бар, сондай-ақ олардың он төрт жасқа толғаннан кейін сот тәртібімен өз балаларына қатысты әке болуын анықтауды талап етуге құқығы бар.

Ата-аналардың басқа да барлық адамдарға қарағанда өз балаларын тәрбиелеуге басым құқығы бар. Бала тәрбиелеуші ата-аналар өздерінің қабілеттері мен қаржылық мүмкіндіктерінің шегінде, оның дене, психикалық, адамгершілік және рухани жағынан дамуына қажетті өмір сүру жағдайларын қамтамасыз ету үшін негізгі жауапкершілікте болады. Ата-аналар балалардың орта білім алуын қамтамасыз етуге міндетті. Ата-аналардың балалардың пікіріне скере отырып, орта білім алғанға дейін білім беру мекемесі мен балаларды оқыту нысанын таңдауға құқығы бар. Балалардың тәрбиесі мен білім алуына қатысты барлық мәселелерді балалардың мүдделерін негізге алып және балалардың пікірін ескере

отырып, өзара келісімі бойынша ата-аналар шешеді. Ата-аналардың арасында келіспеушілік болған жағдайда олар (олардың біреуі) бұл келіспеушіліктерді шешу үшін қорғаншы және қамқоршы органға немесе сотқа жүгінуге құқылы. Ата-аналар өз балаларының заңды өкілі болып табылады және кез келген жеке және заңды тұлғаларға қатысты, оның ішінде соттарда арнаулы өкілеттісіз олардың құқықтары мен мүдделерін қорғайды. Егер қорғаншы және қамқоршы орган ата-аналар мен балалар мүдделерінің арасында қайшылық барын анықтаса, ата-аналардың өз балаларының мүдделерін білдіруге құқығы жоқ. Ата-аналар мен балалардың арасында келіспеушілік болған жағдайда қорғаншы және қамқоршы орган балалардың құқықтары мен мүдделерін қорғау үшін өкіл тағайындауға міндетті.

Сонымен қатар, мектеп қабырғасындағы жасөспірімдердің ата – аналарының міндеті:

1. Баланың сынып жетекшісімен тығыз байланыста болуы;
2. Сабақтан келген баланың күнделікті күнделігін тексеріп, көмек көрсету;
3. Мектепшілік ата-аналар жиналысына қатысу;
4. Сыныптың ата-аналар комитетінің төрайымымен байланыста болу;
5. Мектептегі ашық есік күні балаңыздың сабағына қатысу;

Ата-аналармен жүргізілетін жұмыс неғұрлым тиімді болуы үшін олармен байланыстың әрқилы түрлерін қолдану қажет. Иә, бүгінгі таңда бала тәрбиесі өзекті мәселенің біріне айналып отыр. Баланың алдындағы міндетімізді жақсы атқара білсек, онда қадір-қасиетті түсіне білген баланың сый-құрметпен қайтарымын берері анық. Өскелең ұрпағымызды тәрбиелеп, оған заман талабына сай білім беру-кез келген ата-ана алдындағы міндет. Ал, бұл міндеттерді жақсылап жүзеге асыру – құрметті ата-аналар, сіздердің қолдарыңызда! Бүгінгі бала – елдің болашағы. Келешегін ойлайтын саналы ел ертеңгі күнін бүгіннен жоспарлап, бүгіннен ойластырары хақ. Сондықтан болса керек, дана халқымыз бала тәрбиесіне ешуақытта бей-жай қарамаған. Тәртіпті де тәрбиелі ұрпақ өсіру – отбасылық өмірдің негізгі мақсаттарының бірі.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. ҚР «Бала құқықтары туралы» Заңы
2. «Бала құқықтары туралы» Конвенция
3. ҚР «Білім туралы» Заңы
4. ҚР «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Кодексі

А.А. Мирзалиева

заң ғылымдарының магистрі, Қайнар Академияның аға оқытушысы, Электрондық пошта: aikenamir@gmail.com

Болсынбек Н.Ә.

Қайнар Академиясының Құқықтану факультетінің 2 курс студенті.

ҚАЗІРГІ ТАҢДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІ АРҚЫЛЫ САТУ-САТЫП АЛУ ШАРТЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘСЕЛЕСІ

Аңдатпа

Бүгінгі таңда Әлеуметтік желі арқылы сату – сатып алу шарты қарқынды түрде дамып келеді. Мұндай әдіспен шарт жасасу екі тарапқа да – сатушыға да, сатып алушыға тиімді болып табылады: уақыт, ақша үнемделеді, ешқайда баруды қажет етпейді. Бірақ мұндай

әдістің кері жағын да айта кеткен жөн: сатушы мен сатып алушы бір бірін көрмейді, яғни қандай тұлғамен шарт жасалып отырғаны белгісіз, сөйкесінше, шарттың жасалу нысанын, сәтін анықтау қиынға әкеп соқтырады. Сонымен қатар тауар сапасыз болған жағдайда, сатып алушы кімге талап қоятыны белгісіз болып табылады, себебі, сатушы Интернет арқылы өзі туралы шынайы ақпарат беруі екі талай. Жоғарыда және мақалада аталған барлық мәселелер азаматтық заң тұрғысынан егжей-тегжей реттеуді қажет етеді.

Түйін сөздер: шарт, интернет, сатушы, сатып алушы, тауар, әлеуметтік желі

Аннотация

Договор купли продажи через Социальные сети, на сегодняшний день, берет свои обороты и быстро развивается. Осуществление договора таким способом выгодно для обеих сторон, как для продавца, так и для покупателя: это экономия времени, денег, и самое главное, никуда ходить не надо. Но есть и другая сторона такого метода: продавец и покупатель не имеют возможности воочию осуществить договор, то есть неизвестно с кем имеют дело, соответственно, определить форму, момент заключения договора трудно. Также, при получении покупателем некачественного товара, неизвестно кому обратится покупатель, так как продавец не всегда добросовестно и честно предоставляет свои реквизиты через Интернет. Все эти и другие моменты, изложенные в статье, требуют тщательного регулирования гражданским законодательством.

Ключевые слова: договор, интернет, продавец, покупатель, товар, социальные сети.

Abstract

Nowadays, Purchase agreement through the Internet, takes its momentum and is developing rapidly. Implementation of the agreement in this way is beneficial to both sides, both the seller and the buyer: it saves time, money, and most importantly, does not require physical movement. But there is another side to this method: the seller and the buyer does not have the ability to personally carry out the contract, though, it is not known who they were dealing, respectively, it is difficult to determine the form and the moment of the contract. Also, upon receipt of defective goods by the buyer, the buyer will not know who to address the issue, because the seller does not always faithfully and honestly give their details via the Internet. All these and other points set out in the article, require careful control of the civil law.

Keywords: agreement, the Internet, the seller, the buyer, the goods, social network

Әлеуметтік желі арқылы сату – сатып алу шартының құқықтық табиғатын зерттеу барысында бірқатар мәселелер туындайды. Олар ең алдымен, компьютерлік Интернет желісінің иесі болып табылатын және өзінің оқшауланған мүлкі жоқ, ұйымдасқан құрылым шын мәнісінде әрекет етпейтіндігінде. Оның ресурстары меншік құқығында әртүрлі субъектілерге тиесілі болып табылады: байланыс каналдары – телекоммуникациялық компанияларға; компьютерлік құрылғылар – пайдаланушыларға; ақпарат – оның авторларына; техника мен магистралдық желіні қолдауды бағдарламалық қамтамасыз ету – оның иелеріне [1].

Интернеттегі қатынастардың заңи ерекшелігі – пайдаланушылардың құқықтары мен міндеттерін іске асыруының өзгешелігінде. Желідегі қызметтердің пайда болуымен адамдар мен ұйымдар арасында өзара құқықтық қатынастардың жаңа сипаты пайда болады. Ал мұндай қатынастар салалық заңнамада арнайы реттеуді қажет етеді. Бүгінгі таңда Қазақстанда Интернет жаппай құбылыс болып табылады. Оның көмегімен адамдар өз өмірлерін жеңілдете алады.

Әлеуметтік желі арқылы сауда саттық жүргізу күннен күнге қарқынды дамып келеді. Оның тиімді жақтарын атап кететін болсақ, біріншіден – ешқайда барудың қажеті жоқ, екіншіден – уақыттың үнемділігі, ал үшіншіден – сатып алынған затты сатып алушының талап етуі бойынша, кез келген жерге жеткізіп беруі. Қазіргі «ақпарат ғасырында» бұл сатушыға да, сатып алушыға да тиімді, үнемді шарт жасасу нысаны болып табылады.

Нарықтық экономика жағдайында сату – сатып алу шарты тауар айналымында пайдаланылатын және топтық ұғым ретінде мүлікті меншікке нақты-эквивалентті негізде иеліктен шығару жөнінде барлық міндеттемелер түрін қамтитын, ең кең таралған шарттардың бірі болып табылады.

Бірақ тәжірибе көрсетіп отырғандай, бұл шарт нысаны да өз кемшіліктерімен көзге түседі. ҚР заңнамаларында бұл саланы тікелей реттейтін құқық нормалары болмағандықтан, қазіргі таңда, Интернет арқылы сату – сатып алу шартын жасасу барысында туындайтын алаяқтықпен, айла-амалдармен бетпе-бет тоғысып жататын жағдайлардың көптеп кездесетіндігін мойындау қажет.

Сонымен қатар Қазақстан Республикасы заңнамасы электрондық сату – сатып алу шарты ұғымын қарастырмайды. ҚР Азаматтық кодексінің (бұдан әрі – ҚРАК) 406-бабының 1 тармағына сәйкес, сатып алу-сату шарты бойынша бір тарап (сатушы) мүлікті (тауарды) екінші тараптың (сатып алушының) меншігіне, шаруашылық жүргізуіне немесе жедел басқаруына беруге міндеттенеді, ал сатып алушы бұл мүлікті (тауарды) қабылдауға және ол үшін белгілі бір ақша сомасын (бағасын) төлеуге міндеттенеді [2].

Егер бұл шарттың субъектісі ретінде екі тараптан да жеке тұлғалар табылса, онда, әдетте, белгілі бір тауарды сатуға немесе қызмет көрсетуге ниет білдірген тұлға белгілі бір сайтта тиісті ақпаратын қалдырады.

Сатушының телефон нөмірін, электрондық пошта мекен-жайын немесе басқа деректемелерін көрсеткен жағдайда, және оның ұсынысына сатып алушы қызығушылығын білдірген жағдайда, алдын ала сатып алудың талаптарымен таныса отырып (тауардың сипаттамасымен, қызметтің бағасымен және т.б.), офертаны қабылдауға ниет білдіреді. Ұсынысты қабылдау туралы соңғы келісімге келген соң, шарт тараптары кездесуге келісім береді. Кездесу барысында тауар беру немесе қызмет көрсету жүзеге асырылады және есеп айырысу жүргізіледі. Мұндай әдіс бойынша сатып алуды жүзеге асыру ерекшелігі – газеттер мен журналдарда берілетін хабарландырулармен көп ұқсастығы бар екендігін көруге болады және олар мұндай қатынастардың қосымша реттелуін талап етпейді.

Егер сатушы-тарап ретінде Интернет-дүкен табылатын болса, онда мұндай құқықтық қатынас өз ерекшелігімен көзге түседі.

Бөлшектеп сату – сатып алу шарты бойынша тауар айналымы сату – сатып алу туралы жалпы ереже мен тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы арнайы ережелердің негізінде жүзеге асырылады, ал олардың қолданылуының өз ерекшеліктері бар.

ҚРАК-тің 445-бабына сәйкес, тауар сату жөніндегі кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыратын сатушы бөлшектеп сатып алу-сату шарты бойынша сатып алушыға кәсіпкерлік қызметке байланысты емес, әдетте жеке өзіне, отбасында, үйінде немесе өзге де пайдалануға арналған тауарларды беруге міндеттенеді.

Яғни, Интернет арқылы бөлшектеп сату – сатып алу шартын құқықтық реттеу негіздері анықталады. Мәмілелер, соның ішінде – шарттар, Интернет желісін пайдалану арқылы жүзеге асырылған асырылмағанына қарамастан, мәміле болып табылады. ҚР Азаматтық кодекстің 151-бабына сәйкес, мәміле тек екі нысанда (ауызша және жазбаша) жасалады. Азаматтық кодекстің 125-бабының 3 тармағында «хат, жеделхат, телефонжазба, телетайп-жазба, факс, электрондық құжаттар, электрондық хабарлар немесе субъектілерді және олардың ерік білдіруінің мазмұнын айқындайтын өзге де құжаттар алмасу, егер заңдармен немесе тараптардың келісімімен өзгеше белгіленбесе, жазбаша түрде жасалған мәмілеге теңестіріледі» делінген [3]. Яғни заңға сүйенетін болсақ, сату-сатып алу шартының мұндай нысанына жол беріледі.

Интернет арқылы шарт жасасу әдісі тек бірқатар техникалық ерекшеліктерді ғана тудырады, бірақ мұндай ерекшеліктердің құқықтық реттелуі міндеттеме туралы басты ерженің негізінде жүзеге асырылады.

Интернет желісі арқылы туындайтын құқықтық қатынастарды реттеудің бірқатар кемшіліктері анықталады. Атап айтатын болсақ:

Тараптардың орналасқан жерінің белгісіз болуы, міндеттеменің нақты орындалуымен және құқықты қолданумен туындайтын мәселелерге әкеп соқтырады;

Желідегі қатынас қатысушыларын дараландыру күрделілігі;

Интернет желісіне қол жетімділік қызметін ұсынатын ұйым – ақпараттық провайдерлерінің қатынастарынан желі қатысушылары арасындағы қатынастардың тәуелді болуы;

Желідегі құжат айналымының электрондық сипатта болуы, арнайы бағдарламалық және аппараттық қамтамасыз етуді қолдану қажеттілігін талап етеді [4].

Жалпы алғанда, Интернет мұндағы ақпараттық ресурстарға бүркеншік атпен (псевдоним) немесе жасырын түрде (аноним) қол жеткізуге жол береді. Жасырын түрде Интернет желісінде әрекет етудің субъектілерді анықтаудың өз қиындықтарын тудыртады: субъект өз аты-жөнін көрсетуі мүмкін, бірақ оның шынайлығын анықтау қиындыққа әкеп соқтырады. Сонымен қатар бір аты-жөнін көрсетіп отырған жерде бір тұлға отыр ма, әлде бірнеше тұлға отыр ма оны да анықтау қиындыққа соқтырады. ҚР АҚ-тің 15 бабына сәйкес, азаматтардың жасырын түрде құқықтар иеленіп, міндеттерді жүзеге асыратын жағдайлары немесе бүркеншік ат (ойдан шығарылған есімді) пайдаланатын реттері көзделуі мүмкін.

Егер заңмен бүркеншік атпен азаматтық айналымға түсуге жол брелітен жағдайларды негізге алатын болсақ, онда Интернет желісі арқылы қарқынды дамып келе жатқан жасырын түрдегі сату сатып алу шартын қалай реттеуге болады деген сұрақ туындайды. Сонымен қатар Интернет желісі арқылы сату сатып алу шартының тараптарының бірі нақты анықталмаған жағдайда, бұл заң бұзушылық болып табылады ма? Жалпы, Интернет желісі арқылы сату сатып алу шартының мәнісі – бұл шартта тараптардың нақты анықталуы міндетті емес. Сату сатып алу шарты жүзеге асырылуы үшін тараптар бәрібір өздерін қандай да бір әдіспен өздерін белгілеп көрсетеді: бір бірімен тілдесу үшін электрондық мекен-жайды көрсету арқылы немесе сатушының сайтында тіркеуден өту жолымен.

Егер Әлеуметтік желісін емес, күнделікті адамдардың өз қажеттіліктерін қанағаттандыру мақсатында кішігірім дүкендерде, үлкен супермаркеттерде сату – сатып алуды жүзеге асыру үшін бір бірімен танысу немесе аты-жөнін сұрау міндетті талап болып табылмайды. Ал екінші жағынан, сатушының ұсынысына акцепт болып табылатын мұндай хабарламаны жіберу үшін компьютердің тілін білетін кез келген тұлға, соның ішінде шарт жасасу үшін әрекет қабілеттілігі жоқ тұлға да пайдалануы мүмкін. Сондықтан мұндай жағдайда мәміленің субъектісі кім екендігін және оның мәмілеге қабілеттілігі бар ма соны анықтау маңызды болып табылады [5]. Сонымен қатар, ерік білдіру күрделілігі – мұнда тараптардың өз әрекеттерінің техникалық тұрғыдан шеткелуі болып табылатындығында. Жай азаматтардың Интернет желісіндегі барлық әрекеттері делдал арқылы жүзеге асырылатындығын да ұмытпаған жөн. Бұл жоғарыда атап өткендей, провайдерлер, әртүрлі серверлердің-сайттардың, электрондық пошталардың және басқа сервистердің жұмысын жүзеге асырып, қолдау көрсететін жүйелік қызметтер. Провайдерлерге берілген Интернет-каналы арқылы пайдаланушыға жіберілетін ақпараттың шынайлығы мен заңдылығына провайдер жауапты болып табылмайды деген норма пайдаланушы мен провайдер арасындағы жасалатын шартта көрініс табатын әдеттегі норма болып табылады.

Енді мұндай жолмен жасалатын шарттардың әртүрлі әдістерін қарастырайық. Әлеуметтік желісі арқылы шарт жасасудың екі әдісі бар: бірінші әдіс – электрондық пошта арқылы шарт жасасу; екінші әдіс – сайттарды пайдалану жолымен шарт жасасу. Әрқайсысына жеке тоқтап өтейік.

1. электрондық пошта (e-mail) арқылы шарт жасасу. Электрондық пошта арқылы жасалған шарттың нысаны туралы сұрақ кейбір жағдайда өзекті мәселені туғызады. Өйткені, белгілі бір жағдайда қолданыстағы заң мәміле нысанына қатаң талаптар қояды,

оны сақтамау бір немесе екі тарапқа да кері септігін тигізуі мүмкін. Мәселен, ҚРАК-нің 153-бабына сәйкес, мәміленің жай жазбаша түрін сақтамау оның жарамсыз болып қалуына әкеліп соқтырмайды, бірақ дау туған жағдайда тараптарды мәміленің жасалғанын, мазмұнын немесе орындалуын куәгерлік айғақтармен растау құқығынан айырады. Алайда тараптар мәміленің жасалғанын, мазмұнын немесе орындалғанын жазбаша немесе өзге, куәгерлік айғақтардан басқа дәлелдермен растауға құқылы. Заң құжаттарында немесе тараптардың келісімінде тікелей көрсетілген реттерде мәміленің жай жазбаша түрін сақтамау оның жарамсыз болып қалуына әкеліп соқтырады. Сыртқы экономикалық мәміленің жай жазбаша түрін сақтамау мәміленің жарамсыз болып қалуына әкеліп соқтырады.

Енді электрондық пошта арқылы жасалатын шарттар жазбаша нысан талаптарын қанағаттандыра ма деген сұрақ туады?

ҚР АҚ-нің 152-бабын басшылыққа алатын болсақ, Хат, жеделхат, телефонжазба, теле-тайпжазба, факс, электрондық құжаттар, электрондық хабарлар немесе субъектілерді және олардың ерік білдіруінің мазмұнын айқындайтын өзге де құжаттар алмасу, егер заңдармен немесе тараптардың келісімімен өзгеше белгіленбесе, жазбаша түрде жасалған мәмілеге теңестіріледі, делінген. Яғни электрондық хат алмасу бұл бапқа қайшы келмейді, сондықтан құжат болып табыла алады. Электрондық хат материалдық тасушыда бекітілген, яғни жөнелтушінің де, қабылдап алушының да компьютерлік жадысында жазылған; сәйкесінше, деректемелері сақталған: күні, уақыты, сонымен қатар адресат пен адресанттың аты-жөні, тақырыптың атауы да көрсетілуі мүмкін.

Мұндай әдіспен шартты жасасу күрделігі контрагенттің жеке басын анықтауда. Ең кең таралған дәстүрлі дараландыру әдісі болып, өз қолымен қойылған қолы табылады. ҚР АҚ-тің 160 – бабының 2 тармағына сәйкес, егер іскерлік қызмет өрісінің әдеттегі құқықтарынан өзгеше туындамаса, жазбаша түрде жасалған мәмілеге тараптар немесе олардың өкілдері қол қоюға тиіс. Егер заңдарға немесе мәмілеге қатысушылардың бірінің талаптарына қайшы келмесе, мәміле жасау кезінде қол қоюдың факсимилелік көшірме, электрондық цифрлық қолтаңба құралдарын пайдалануға жол беріледі.

Сонымен қатар, электрондық поштаны пайдалану арқылы шарт жасасу сәтін де анықтап алған жөн. ҚР АҚ-тің 397-бабына сәйкес, офертада акцептіге арналған мерзім көрсетілген жағдайда, егер оферта жіберген жақ акцепті онда көрсетілген мерзім ішінде алса, шарт жасалған болып есептеледі. Жазбаша не электрондық офертада акцептіге арналған мерзім қамтылмаған кезде, егер оферта жіберген тұлға акцептіні – заңнамада белгіленген мерзім аяқталғанға дейін, ал егер ондай мерзім белгіленбесе, оны ол үшін қажетті қалыпты уақыт ішінде алса, шарт жасалған болып есептеледі. Оферта акцептіге арналған мерзім көрсетілмей ауызша жасалған жағдайда, егер екінші тарап оның акцепті туралы дереу мәлімдесе, шарт жасалған болып есептеледі.

Яғни, егер пошталық бағдарлама хат тиісті мекен-жайға жіберілді деп хабарласа, хабарлама жөнелтілді деп саналады. Хабарлама «кіріс» папкасында көрініс тапқан сәттен бастап, екінші тараппен қабылдап алынды деп саналады.

Сату сатып алу шарты консенсуалды болып табылады, сондықтан шарт жасалды деп санау үшін тараптар шарттың барлық елеулі ережелері бойынша қол жеткізгені жеткілікті болып табылады.

2. Сайттарды пайдалану арқылы шарт жасасу. Шарттың екінші әдісі - web-парақшаларын пайдалану жолымен шарт жасасу болып табылады. Жария офертаны пайдалана отырып, шартты жасасу интернет-дүкендер қызметіне тән болып табылады. Өйткені, желідегі интернет-дүкендер парақшаларында орын алған ақпарат жария оферта болып табылады [6].

ҚР АҚ-тің 447-бабына сәйкес, тауарларды көруге қою, олардың үлгілерін көрсету немесе тауарлар сатылатын жерде сатылатын тауарлар туралы мәліметтер (сипаттамалар,

каталогтар, фотосуреттер және т.б.) беру, сатушы тиісті тауарлардың сатуға арналмағандығын айқын көрсеткен жағдайларды қоспағанда, бағаның және сатып алу-сату шартының басқа да елеулі талаптарының көрсетілгеніне қарамастан, көпшілікке арналған оферта болып танылады.

Бірақ web-парақшада орналастырылған кез келген ұсынысты көпшілікке арналған оферта деп қарастыруға болмайды. Сату сатып алу шартының елеулі ережесі ретінде – тауарлардың саны табылады (ҚР АҚ 418, 419 баптары). Сатып алушыға тапсырыс бланкісінде сатып алынатын тауардың санын анықтауға мүмкіндік беріледі. Сәйкесінше, web-парақша, оферта жасауға ұсыныс болып табылады, ал толтырылған және жіберілген тапсырыс бланкісі – акцепт болып табылады. Егер web-парақшадағы ұсыныс шарттың барлық елеулі ережелерін көрсететін болса, онда шартты жасасу үшін тиісті белгілерді басу арқылы акцептті жіберу ғана талап етіледі. Яғни, шын мәнісінде, шарт «Келісім берілді» деген белгіні басқан сәттен бастап жасалды деп есептелінеді. Бірақ көптеген жағдайда Интернет арқылы жасалатын ұсыныстар барлық елеулі ережелерді қамтымайды және оферта жасау үшін шақыру болып табылады. Мұндай жағдайда пайдаланушы нысанды толтыратын кезде ондағы жетіспейтін талаптарды көрсетеді, ал содан кейін «Келісім берілді» деген белгіні басады. Бұл толтырылған нысан – оферта деп аталады. Яғни, шарт жасалды деп тану үшін осы сайт арқылы өз тауарлары мен қызметтерін тарататын тұлғамен пайдаланушының осы талаптардың негізінде шарт жасасуға келісімін алу қажет. Мұндай шарттың жасалу сәті болып тапсырыс беруші тұлға «сіздің тапсырысыңыз қабылданды» деген хабарлама алған сәттен басталады. Сатып алушы мұндай әдіспен шарт жасасқан кезде, өзін сатушының сайтында тіркеу жолымен дараландырады. Естеріңізге сала кетейік, ҚР АҚ-нің 152-бабына сәйкес, хат, жеделхат, телефонжазба, телетайп-жазба, факс, электрондық құжаттар, электрондық хабарлар немесе субъектілерді және олардың ерік білдіруінің мазмұнын айқындайтын өзге де құжаттар алмасу, егер заңдармен немесе тараптардың келісімімен өзгеше белгіленбесе, жазбаша түрде жасалған мәмілеге теңестіріледі, делінген. Web-парақшада тиісті белгіні басу құжаттармен алмасу дегенді білдіреді ме?

Әдетте, тауар және қызметпен қамтамасыз ететін тұлға мен оның клиенттерінің арасындағы web-парақша арқылы жүзеге асырылатын барлық байланыстары серверге жіберілетін тапсырыс бланкісінің рәсімделуіне алып келеді және мәмілені бекітетін бірден бір құжат болып табылады. ҚРАК-тің 446-бабына сәйкес, бөлшектеп сату сатып алу шарты сатушының сатып алушыға кассалық немесе тауар түбіртегін, немесе тауарға төлем жүргізілгендігін растайтын өзге құжатты берген сәттен бастап жасалды деп саналады. Бірақ, қазіргі таңда көптеген интернет-дүкендер кассалық немесе тауар түбіртегін тауар жеткізіліп берілген кезде курьермен іске асырылады. Сол сәтте тауарға төлем жүргізіліп, сатып алушыға тауар беріледі. Сондықтан мұндай әдіспен шарт жасасу сәтін акцепттантпен конклюденттік әрекеттердің жасалуын, яғни сату сатып алу шарты бойынша тиісті соманың төлеуін айтуға болады.

Сонымен, бөлшектеп сату – сатып алу шартының тараптары болып сатушы және сатып алушы табылады. Сатушы болып заңды тұлға немесе кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыратын кәсіпкер – жеке тұлға табылады.

4 мамыр 2010 жылы қабылданған «Тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы» ҚР Заңы сатушыларға бірқатар міндеттемелерді жүктейді. Бірақ мұндай Интернет-дүкендердің қызметіне қатысты тікелей міндеттемелер заңда орын алмағандықтан, олардың айла-амалдары қарқынды түрде дамуда [7].

Интернет қызметтерін пайдаланушы тұлға желіде тікелей әрекет етеді, сондықтан ол қандай дүкендердің нақты әрекет ететіндігін, ал қайсысы «бір күндік» екенін анықтап біле бермейді.

Интернет арқылы сату – сатып алу жүзеге асырылатын кезде пайдаланушыға әртүрлі төлем әдістері ұсынылады. Соның ішінде, тауарға шот тауармен бірге жеткізіледі, ал мұның өзі сатып алушыға тиімді, өйткені оның тауарды көріп алып, сосын төлем жүргізуге мүмкіндік береді.

Егер сатушы алдын ала төлемді талап ететін болса, ол тауардың жарты құнынан жоғары болмауы тиіс. Өкінішке орай, көптеген жағдайда, сатушы 100% алдын ала төлемді талап ететін жағдайлар да кездесіп жатады. Мұндай жағдайда сатып алушы өз тауарын ала алмайды, ал өз құқықтарын қорғау үшін тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы ұйымдарына және сотқа жүгіне алмайды, себебі Интернет-дүкеннің сайтында сатушы туралы толық әрі шынайы ақпарат берілмеген.

Интернет арқылы жасалған сату – сатып алу шарты бойынша тауарға төлем жүргізу төлем карточкаларының көмегімен де жүзеге асырылуы мүмкін. Егер мұндай карточканың нөмірі және шоттың басқа да мәліметтері жосықсыз тұлғаның қолына түсетін болса, жағымсыз салдар туындауы мүмкін.

Сондықтан, осы мәселе бойынша қорытынды жасайтын болсақ, Интернет арқылы жасалатын сату – сатып алу шартының ерекшелігі мынада:

- Мәліметтерді электрондық беру құралдарының көмегімен жай жазбаша нысанда жасалады және мұнда тараптардың ерік білдіруі бекітіледі;
- Тараптармен іс жүзінде қол қоюды және заңды тұлғаның мөрі басылу мүмкіндігін көздемейді;
- Уақыт пен ақшаның үнемділігін көздейді, ыңғайлылығымен ерекшеленеді;
- Арнайы құрылғылар мен қосымшалардың көмегімен құпия және қауіпсіз ақпаратпен алмасуды техникалық тұрғысынан қамтамасыз етуі тиіс.

Сонымен, әлеуметтік желі арқылы сату-сатып алу шартының пайдасы мен кемшіліктерін қорыта айтатын болсақ:

Біріншіден, виртуалды дүкеннен ұнаған тауарды үйде отырып-ақ сатып алуға болады. Түрлі супермаркеттерге, сауда орталықтарына барудың, уақыт пен күш жұмсаудың қажеті жоқ. Кейде тіпті біршама дүкенді аралап шыққанымен, қалаған затты таба алмайтын сәттер болып жатады. Ал интернет-дүкенде бәрі оңай – монитор алдында еш қиналмай затты түрлі ракурстан қарап, қалағаныңызды таңдай аласыз;

Екіншіден, сатып алған затты үйге немесе алуға ыңғайлы болған мекен-жайға жеткізіп салу қызметі бар;

Үшіншіден, тиімді баға. Сауда орталықтарында көрген дәл сол затты немесе соған ұқсасын анағұрлым арзан бағаға иемдену мүмкіндігі бар. Мұның себебін түсіндіру қиын емес – тауар дүкенге көптеген делдал арқылы жетеді, сәйкесінше баға да әр делдандан өткен сайын қымбаттап отырады. Ал интернет арқылы тапсырыс берер болса, тауар тікелей қойманың өзінен жеткізіледі және үстем баға тек жолдауға ғана қосылады. Тағы айта кетерлік артықшылығы, сатып аларда алдымен тауар, сосын барып төлемақы жасалады. Сатып алу процесі мынадай: сатып алушы тапсырыс береді және сол тапсырысты курьер үйге жеткізіп, тауарға көңіліңіз толса ғана төлемақы жасайсыз. Бірақ егер зат сайттағы сипаттамасына сай келмесе, тауар ақаулы болса не болмаса жай ғана ұнамай қалса одан бас тартуға да болады. Алайда бас тарту үшін сол дүкенге тапсырыс берерде белгілі бір сомада алдын ала төлемақы жасау қажет.

Енді осындай дүкендердің назар аудармауға болмайтын кемшіліктеріне келіп тоқтасақ, ең басты кемшілігі ретінде тауарды жеткізудің тым ұзақ уақыт алатындығын айтуға болады. Барлық жерде максималды жеткізу мерзімі 45 тәулікке созылады және сол мерзім өтпегенше тапсырыс берушінің шағым айтуға еш құқығы жоқ. Маусым кезінде мәселен, Жаңа жыл мейрамы (себебі бұл мереке әлемдік деңгейде атап өтілетіндіктен) қарсаңында аталған мерзім 60 күнге дейін созылуы мүмкін. Тапсырысты мерзімінен

бұрын да алып қалуға болады, бірақ оған қатты сенім артпаған жөн. Тағы бір кемшілік – тауарға қаншалықты зер салып қарағанмен, ойдағыдай болып шықпау мүмкіндігі бар. Бұл әсіресе киімге қатысты. Ұнатқан киімді көзбен көргенде суреттегідей болмай жататын кездер бар. Үшіншіден, айлап күткен тауар жоғалып кетуі де мүмкін. Мұндай жағдайда дүкен ақшаны қайтаратыны немесе тапсырысты қайта жолдайтыны сөзсіз, бірақ қаншама уақыт пен тозған жүйкені кім қайтарады деген сұрақ туындайды?

Онлайн-дүкендердің кемшіліктері:

- Ең бірінші кезекте тауарды интернеттен алу сенімсіздік тудырады;
- Интернет арқылы желідегі жеке есепке ақша салып, оны керекті адресатқа жіберу қиын;
- Тұтынушы тауарды интернет-дүкенде нақты көріп, бағалай алмайды, осы себепті де кейбір категорияларға сұраныс азаяды. Мәселен, парфюмерия, аяқ киім, киім және т.б.;
- Тауарды тасымалдайтын компаниялар әртүрлі қызмет жасайды. Оларды дұрыс таңдау үшін уақыт пен жігер кетеді;
- Абайсызда жеке есеп номерлерін, кредиттік карта мен электронды әмиянның кілтін беріп қою қаупі

Сонымен, бүгінгі таңда Интернет арқылы сату – сатып алу шарты нарықтық қатынастарда ерекше орын алып отырғанын көруге болады.

Бірақ Интернет арқылы шарт жасасу процесінің заң нормаларымен әлсіз реттелінуі іскерлік айналым әдет ғұрпын қолдануды көздейді. Заң шығарушының келешектегі міндеті – сайттарды пайдалану арқылы шарт жасасуға қатысты нормаларды жетілдіру болып табылады. Сондықтан, бұл тақырып әлі де болса терең зерттеуді талап ететіндігін айта кеткен жөн.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Москаленко Н. О договорах купли–продажи товаров, заключенных через Интернет, особенностях их заключения / <http://www.moskalenkolawyers.com.ua/ru/On-Purchase-Contracts-Settled-via-the-Internet.html> / (28.07.2016 ж. жағдайы бойынша).
2. Қазақстан Республикасының 1 шілде 1997 жылғы № 409-І Азаматтық кодексі (Ерекше бөлім) (26.07.2016 жылғы өзгерістер мен толықтырулармен) / https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1013880#pos=1;-217/
3. Қазақстан Республикасының 27 желтоқсан 1994 жылғы № 269-ХІІ Азаматтық кодексі (Жалпы бөлім) // Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесінің Жаршысы. - 1994. – № 23–24 –қ. (26.07.2016 жылғы өзгерістер мен толықтырулармен).
4. Куляба А.В. Заключение договоров купли–продажи через интернет // Правовая система России: современное состояние и актуальные проблемы. Материалы I Всероссийской научно-практической (заочной) конференции "Актуальные вопросы развития современной науки, техники и технологий" / <https://www.lawmix.ru/content?id=2553> / (28.07.2016 ж. жағдайы бойынша)
5. Екатерина Ведерникова. Проблемы заключения договора розничной купли продажи посредством сети интернет / http://www.zakon.ru/blog/2012/2/27/problemu_zaklyucheniya_dogovoraroznichnoj_kupliprodazhi_posredstvom_seti_internet / (28.07.2016 ж. жағдайы бойынша)
6. Честнова Н.Ю. Заключение договора купли–продажи посредством сети Интернет: некоторые юридические проблемы // <http://www.ifar.ru/pi/02/r10.htm> / (28.07.2016 ж. жағдайы бойынша)

7. Қазақстан Республикасының 4 мамыр 2010 жылғы № 274-IV «Тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы» Заңы // http://www.adilet.zan.kz/kaz/docs/Z100000274_/ (28.07.2016 ж. жағдайы бойынша)

*Мирзалиева Айгерім Альжановна
заңтану магистрі,
Қайнар Академиясының «Құқықтық пәндер» кафедрасының аға оқытушысы.
Электрондық пошта: aikenamir@gmail.com.*

АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚТАҒЫ «УАҚЫТ» ПЕН «МЕРЗІМНІҢ» ТҮСІНІГІ: ЗАҢДЫ ФАКТІЛЕР ЖҮЙЕСІНДЕГІ МЕРЗІМДЕР

Аңдатпа

Азаматтық құқықтағы мерзімдердің маңызы өте зор: олар азаматтық айналымды реттейді, қатынастардың тұрақтылығы мен анықтылығын құрайды, олардың қатысушыларын тәртіпке салады, шартпен немесе заңмен көзделген әрекеттердің орындалуына ықпал етеді, азаматтық құқықтардың уақытылы қорғалуын қамтамасыз етеді және азаматтардың қажеттіліктерін ыңғайлы негізде қанағаттандырады. Өзінің құқықтық табиғаты бойынша мерзім – бұл заңды факт болып табылады, себебі заң мүліктік және көптеген мүліктік емес құқықтар мен міндеттердің пайда болуын, өзгеруін немесе тоқтатылуын байланыстырады. Мерзім бұл – уақыт кескіні, осы мерзім ішінде азаматтық заң белгілі бір құқықтық салдарды байланыстыратын құқықтар іске асырылып, жүктелген міндеттер орындалуы тиіс. Сондықтан, уақыт пен мерзімді ажырата білген жөн, өйткені мерзім бұл тек уақыт ішіндегі бір сәт немесе уақыттың белгілі бір кезеңі.

Түйін сөздер: мерзім, уақыт, заң, шарт, заңды факт, азаматтық құқық, құқықтық қатынас.

Аннотация

Сроки в гражданском праве имеют огромное значение: они упорядочивают гражданский оборот, создают большую устойчивость и определенность отношений, дисциплинируют их участников, способствуют выполнению действий, предусмотренных договором или законом, обеспечивают своевременную защиту гражданских прав и наилучшее удовлетворение потребностей граждан. По своей юридической природе срок – это юридический факт, с которым закон связывает возникновение, изменение, или прекращение имущественных и многих неимущественных прав и обязанностей. Срок это – период времени, в который должны реализовываться права и выполняться возложенные обязанности, с которыми гражданское законодательство связывает определенные правовые последствия. Поэтому, необходимо различать время и срок, так как срок есть лишь момент во времени либо определенный период времени.

Abstract

Terms in civil law have great importance: they streamline civil circulation, create greater stability and certainty of relationships, discipline their participants, facilitate the implementation of actions stipulated by the contract or the law, provide timely protection of civil rights and perfectly meet the needs of citizens. By its legal nature, a term is a legal fact with which the law associates the occurrence, modification, or termination of property and many non-property rights and obligations. A term is a period of time in which the rights must be exercised and the duties assigned are fulfilled, with which civil law binds certain legal consequences. Therefore, it is necessary to distinguish between time and term, since term is only a moment in time or a certain period of time.

Азаматтық құқықтағы мерзімдер институтын зерттеу барысында «мерзім» ұғымының жалпы мазмұнын ашу қажеттілігі туындайды, өйткені соның негізінде жалпыдан жекеге қарай жылжи отырып, құқықтық, содан кейін азаматтық-құқықтық мерзімге өтуге болады.

«Мерзім» ұғымының мазмұнын ашу үшін, ең әуелі, «уақыт» ұғымының мазмұнын ашып алу қажет. Өйткені оны анықтап алмайынша, «мерзім» ұғымын да аша алмаймыз.

Философиялық тұрғыдан алып қарайтын болсақ, уақыт жалпыға бірдей және шексіз болып табылатын құбылыс. Материя уақыт ішінде әрекет етеді, сондай-ақ уақыт материядан тыс әрекет ете алмайды. Философия бір жағынан, уақытты процестердің ұзақтығы ретінде талқыласа, екінші жағынан, құбылыстардың кезектілік тәртібі ретінде қарастырады [1, 85 б.].

Диалектикалық тұрғыдан алып қарағанда, уақыт қозғалыспен тығыз байланысты, ол даму процесі ретінде қаралады.

Уақыт пен қозғалыстың байланысын ерекше атап өту ақжет. Осы жұмыстың арнайы зерттеу объектісі болып азаматтық құқық секілді заң ғылым саласының институты болып табылады, ал процесс, соның ішінде азаматтық іс жүргізу белгілі бір деңгейдегі қозғалысты білдіреді. Яғни, заң шығарушының өзі «қозғалыс» терминін басшылыққа алады. Мәселен, қолданыстағы азаматтық іс жүргізу заңнамасы талап арызды қозғалыссыз қалдыру институтын көздейді.

Уақыт объективті болып келеді: ол адамның еркі мен санасынан тыс ағады. Адамның өзі уақыт ішінде әрекет етеді, ол оның ағымын тоқтата алмайды, сондай-ақ оған өз қызметін қарсы қоя алмайды. Сонымен қатар, В.П.Грибановтың айтуы бойынша, адам уақытты белсенді түрде пайдаланады: өз қызметінің жүзеге асырылуына уақыттағы белгілі бір сәтке немесе белгілі бір уақыт кескініне байланысты етіп қояды, сондай-ақ ол белгілі бір мерзімдерді белгілей алады [2, 9 б.].

«Уақыт» және «мерзім» ұғымдарының ара қатынасын заң ғылымында В.П. Грибанов [3, 266 б.], Е.А. Суханов [4, 465 б.], О.А. Красавчиков [5, 244 б.], И.Б. Новицкий [6, 76 б.], өз еңбектерінде терең зерттеді.

Уақыт пен мерзімнің ара қатынасын жалпы мен жекенің ара қатынасын білдіреді, өйткені мерзім – бұл уақыт ішіндегі белгілі бір сәт немесе уақыт кезеңі.

Әртүрлі сөздіктердегі «мерзім» ұғымы ұқсас болып келеді. Мәселен, В.И. Даль мерзімді «уақыттың белгілі бір ұзақтығы және осы уақыттың шегі» ретінде қарастырады [7, 301 б.]. С.И. Ожегов және Н.Ю. Шведова [8, 224 б.] мерзім деп, біріншіден, «уақыттың белгілі бір кезеңі», екіншіден, «белгілі бір нәрсенің пайда болу, орындау сәті» деп түсінді.

«Мерзім» ұғымы барлық анықтамаларда тікелей немесе жанама түрде уақытпен байланысты екендігін көруге болады. Бірақ уақыт объективті түрде әрекет етіп, адамның еркі мен санасынан тыс әрекет ететін болса, онда мерзімдерде белгілі бір субъективтік сәт бар екендігін ұмытпаған жөн: әрбір мерзім адамның өзімен жүзеге асырылатын қызметтің жалпы уақыт ағымының бір бөлігіне қатысты болып келеді, сонымен қатар осы қызметті оған уақыт шегін белгілеу арқылы бір жүйеге келтіру әдісі ретінде қарастырылады. Мұнда адам өзіне қажетті уақыт өлшемін өзі таңдап алады – жылдар, айлар, апталар, күндер, сағат, минут, секунд. Осыған қатысты әртүрлі уақыт қатынастарын белгілеп, қолданады: «кешірек», «кешіктірмей», «ерте», «ерте емес» және т.б.

Сонымен қатар уақыт пен мерзімнің ара қатынасын бұл – объективтілік пен субъективтіліктің де ара қатынасын екендігін ұмытпаған жөн. Бірақ, құқықта мұндай ара қатынастың өз ерекшеліктері бар, олар заңды фактілердің жүйесіндегі мерзімдердің орны туралы мәселеде қарастырылуы мүмкін.

Жоғарыда айтып өткендей, құқық үшін уақыт емес, мерзім маңызды болып келеді, яғни – уақыт ішіндегі белгілі бір сәт немесе белгілі бір уақыт кескіні (кезеңі) немесе белгілі

бір мерзімнің пайда болуы немесе өтуі. Заң ғылымында олар заңды факт немесе заңды факт жиынтығының элементі ретінде қарастырылады.

Заңды фактілердің жүйесі неміс құқытанушы Ф. Савиньмен ХІХ ғасырдың 40 жылдары енгізілген. Ол ең бірінші болып, заң ғылымының айналымына алғаш рет «заңды факт» терминін енгізді [9, 12 б.].

Заң әдебиеттерінде заңды факт деп, құқықтық нормаларды тікелей немесе жанама көрсете отырып, құқықтық қатынастың пайда болуын, өзгеруін немесе тоқтатылуын байланыстыратын мән-жайды айтады. Басқаша айтқанда, ол: заңи тұрғыдан маңызды, құқық үшін мәнісі бар; құқық тиісті мән беретін факт болып табылады.

Факт (латын тілінен «factum» – жасалған, орындалған деген мағынаны білдіреді) – бұл адамның еркі мен санасына байланыссыз әрекет ететін материалдық әлемнің құбылысы (фрагмент, үзінді, кескін). Сондай-ақ өмірде орын алған немесе осы сәтке дейін созылып келе жатқан құбылыс болуы мүмкін, бірақ ол болашақ болып табылмайды.

Заңды фактілердің теориясына қатысты А.Г. Диденко мындай анықтама берді. Заңды фактілердің теориясы бұл – заңды фактілердің категориясына ауыстыруымен құқықтық жазықтыққа айналдыруды қажет ететін өмірдегі мән-жайлардың түсінігі, мән-мағынасы туралы азаматтық-құқықтық ғылымда қалыптасқан жүйе [10].

Қысқа философиялық энциклопедияда «факт» ұғымына келесідей анықтама береді: 1) оқиға; 2) жасалып қойылған, орындалған; қарама қайшылық – cogitatum или dictum – ойдағы немесе айтылған, біздің алдымыздағы нақтылық, яғни шынайы әрекет ететін...» [11, 207 б.].

Ал философиялық энциклопедиялық сөздікте «факт» ұғымы келесі мазмұнды қамтиды: эмпирикалық мәнді бекітетін ерекше түрдегі болжам; эмпирикалық білімнің нысаны...» [12, 185 б.].

Заңды фактіні зерттеген орыс ғалымдарын да атап өтуге болады. Мәселен, О.А. Красавчиковтің «Юридические факты в советском гражданском праве» атты еңбегінде мына жағдайды анықтауға болады. Оның пікірі бойынша: 1) кез келген құқықтық қатынас құқық нормалары, құқықсубъектілік және заңды фактілердің өзара әрекеттесу нәтижесі болып табылады; 2) аталған барлық құрамдар тұтастай алғанда құқықтық салдардың пайда болуы үшін маңызды орын алады. [13, 96 б.].

Заңды фактілерді азаматтық құқықта бөліп қарастыратын ең басты екі түрі бар, олар – оқиға мен әрекет, бірақ мұндай бөлудің критерилері әртүрлі болып аталды: пайда болу көзі, олардың процестерінің сипаты (О.С. Иоффе) [14, 267 б.], ерік белгісі (В.П. Грибанов [15, 129 б.], О.А. Красавчиков [5, 246 б.]) және т.б.).

Цивилистика ғылымында заңды фактілер жүйесіндегі мерзімдердің орын туралы мәселе тарихи тұрғысынан біркелкі шешілген жоқ. Көптеген жағдайда мерзімдерді заңды фактілерге жатқызатын. Бірақ бұл жерде де ауызбіршілік болмады. Мәселен, О.А. Красавчиков заңды фактілерді екі топқа бөлді: қатысты және абсолютті деп. Біріншіге, оның пікірі бойынша, адам қызметімен байланысты құбылыстар жататын болса, екіншіге, адам қызметімен байланысты емес құбылыстарды жатқызады [13, 98 б.].

Бұл мәселені В.П. Грибанов басқаша талқылады. Уақыт пен мерзімнің ара қатынасы туралы айтқанда, бұл ара қатынас объективтілік пен субъективтіліктің ара қатынасы екендігін көрсете отырып, келесіде көрініс табатын мерзімдердің ерікті сипатын айқындады [16, 121 б.].

Біріншіден, құқықтар мен міндеттерді жүзеге асырумен байланысты мерзімдер адаммен белгіленеді, және бұл мерзімдер, соның ішінде олардың басталуы және (немесе) аяқталуы сот органдарын қоса алғанда, құқықтық қатынас субъектілерінің өздерімен белгіленеді (субъективтік сәт). Екіншіден, тараптардың келісімімен немесе сот органының актісімен белгіленген, құқық нормаларымен көзделген құқықтық қатынастардың ағымы адамдардың

еркіне байланысты болады (объективті сөт), бірақ мерзімдердің ағымы адамның еркімен өзгеруі мүмкін. Мысалы, талап қою мерзіміне қатысты заң тиісті мән-жайлардың негізінде олардың тоқтатылу мүмкіндігін қарастырады.

Сонымен, В.П. Грибановтың пікірі бойынша, адамның еркі құқықтық мерзімдердің ағымы процесіне адамның еркі ықпал ете алатындығын көрсетеді.

В.П. Грибанов айтылғандардың негізінде келесідей қорытынды жасады: «...заңи мерзімдер заңды фактілер жүйесінде заңи оқиғалар мен заңи әрекеттер мен қатар дербес орынға ие болады, және өзінің сипаты бойынша екеуінің ортасын құрайды». Мұндай пікір, сырт көзбен қарағанда, растайтын пікір болып көрінетін сияқты. Расында, олардың айрмашылықтарын көруге болады. Біріншіден, мерзім оқиға мен әрекеттен еркешеленеді, ең алдымен, оның пайда болуының ешқандай тікелей физикалық себебі жоқ (негативті белгісі), және екіншіден, объективті уақыт ағымына уақыт ішінде болып жатқан әрекетті, оқиғаны қарсы қоюға болмайды (позитивті белгісі).

Бірақ жоғарыда айтылғандар оқиғаға көбірек жақын келетін секілді, өйткені олар ең көп қолданылатын заңды фактілердің түрлеріне жатады, ал олардың көптеген белгісі бойынша оларды мерзімдерге де жатқызуға болады. Қызық, бірақ заң шығарушының өзі кейбір жағдайда мерзімді оқиғалардан бөліп қарастырады: міндетті түрде туындайтын оқиғаға сілтеме жасауы.

Е.А. Сухановтың пікірі бойынша, мерзімдер материалдық әлемнің әртүрлі құбылыстары мен процестердің болмыс нысаны болып табылады, сондықтан, олар өздері осы құбылыс пен процесс бола алмайды, сондықтан, мерзімдер нысан ретінде, бір жағынан, және әрекеттер мен оқиғалар мазмұны ретінде, екінші жағынан, – бір топтастыруға жатпайтын, сапасы жағынан әртүрлі болып келетін құбылыс болып табылады [17, 368 б.].

Е.А. Сухановтің пікірі бойынша, материалдық құқықтық мерзімдерді есептеу, ең алдымен, материалдық процестердің ұзақтылығымен немесе нақты материалдық процестердің сатыларымен жүзеге асырылады (мысалы, адамның белгілі бір жасқа толуы, ішкі су көлігіндегі кемелердің жүзу кезеңінің аяқталуы және т.б.), екіншіден, жылдармен, айлармен, апталармен, тәуліктер мен сағаттармен жүзеге асырылады. Бірінші топтағы мерзімдер заңды фактілер-оқиғаларға жатқызуға болатын болса, екінші топтағы мерзімдерді заңды фактілердің ерекше тобына жатқызу қажет.

Сонымен, мерзімдердің заңды фактілердің жүйесіндегі орны туралы мәселе бойынша, мерзімдерді әрекеттер мен оқиғалардан басқа ерекше топқа жатқызатын В.П. Грибановқа қарағанда, Е.А. Суханов мерзімдердің тек бір бөлігін ғана осындай ерекше топқа бөліп қарастырды, ал қалғандарын әрекеттер мен оқиғалармен қатар заңды фактілер-оқиғалардың тобына бөліп қарастырды.

Дегенмен, алайда, бұл жасалған қорытынды да заңды фактілердің жүйесіндегі мерзімдердің орнын анықтауға ықпал етпейді, өйткені осы орынның «дербестігі» критериясы туралы сұрақ ашық болып табылады және заңды фактілердің ішінде тек оқиға мен әрекетті бөліп қарастыру күмән тудырады.

Біздің пікіріміз бойынша, мерзімдер (немесе олардың бір бөлігі), олардың туындауы немесе өтуі оқиға мен әрекеттен басқа әрекет ететін заңды фактілердің басқа дербес тобына оқшаулаған дұрыс болар еді.

В.П. Грибанов барлық мерзімдерге шексіз осындай дербес орын белгілейді, Е.А. Суханов «ұзақтылығымен немесе нақты материалдық процестердің сатыларымен» өлшенетін мерзімдерді заңды фактілердің-оқиғалардың тобына жатқызды, ал жылдармен, айлармен, күндермен немесе басқа да уақыт өлшемдерімен есептелетін мерзімдерді заңды фактілердің дербес тобына жатқызғандығын анықтап алдық.

Бірақ бұл пікір дұрыс емес сияқты, өйткені классификация сияқты логикалық операция жүргізілетін ереже бұзылады. Соңғысының мақсаты шынайылықтың пәні мен

құбылыстары туралы білімдерді жүйелендіру болып табылады, ал танымдық мәні классификацияны белгілі бір жүйеде пәндер мен құбылыстардың шексіз әртүрін қарауға мүмкіндік береді. Бұл жүйе қандайда бір «дербес орындарды» ұсынбайды: не заңды фактілер оқиғаларға, әрекеттерге және мерзімдерге (олардың басталуы немесе аяқталуы), не олар оқиға мен әрекеттерге бөлінеді, ал мерзімдердің орны солардың ішінде (арасында) көрініс табады.

Заңды фактілердің жүйесіндегі мерзімдердің орны туралы сұраққа жоғарыда келтірілген пікірлерге талдау жасау арқылы бұл сұрақтың әлі де болса даулы болып қала беретіндігі туралы қорытынды жасауға болады. Заттардың мұндай жағдайға тап болуы мерзімдердің өзінің қосарлы табиғатының болуында: мұнда объективтік сәт (уақыттан және оның қасиеттерінен «мұраға алған»), сондай-ақ субъективтік бастама. Барлық авторлар аталған сәттердің екеуінің бірін көрсетуге тырысты, алайда, олардың екеуі де заңды фактілердің жүйесіндегі мерзімдердің орны туралы сұрақты зерттеу барысында ескеруді қажет етеді.

Қаралып отырған классификацияның негізінде жатқан критерий бойынша мерзімдер заңды фактілер-әрекеттерге қарағанда, заңды фактілер-оқиғаларға жақын болып көрінеді. Жоғарыда аталған позицияларды синтездеу негізінде мынадай қорытынды жасауға болады, субъектінің еркі белгілі бір құбылыстардың пайда болуына, ағымына және (немесе) аяқталуына ықпал ететіндігіне байланысты О.А. Красавчиковтен кейін, мұндай құбылыстарды абсолютті деп атауға, ал қалғандарын – қатысты заңды фактілер-оқиғалар деп атауға болады. Сондай-ақ заңды фактілерге – абсолюттік оқиғаларға құқықтық мерзімдердің ешқайсысын жатқызуға болмайды, О.А. Красавчиков секілді олардың барлығын да жатқызуға болмайды. Өйткені, адамның еркі олардың басталуын және (немесе) ағым процесін және (немесе) аяқталуын анықтайды. Себебі, өзінің анықтамасы бойынша мерзім уақыт ішіндегі сәт немесе уақыт кескіні (кезеңі). Сондықтан, құқықтық мерзімдердің (соның ішінде процессуалдық) орны – заңды фактілердің – қатысты оқиғалардың қатарында деп айтуға болады.

Қорытындылай келе келесі мән-жайда атап өтуге болады. Заң шығарушы құқықтық мерзімдерді анықтау үшін мынадай әдістерді белгілейді:

- Күнтізбелік күнді нақты белгілеу;
- Әрекет жүзеге асырылатын уақыт кезеңін белгілеу;
- Міндетті түрде туындайтын оқиғаны білгілеу.

Заң шығарушының мұндай әрекетін келесімен дәлелдеуге болады. Біріншіден, нақты күнтізбелік күнмен анықталатын немесе оқиғаны белгілей отырып анықталатын мерзімдер туралы айтылғанда, «уақыт ішіндегі сәт» туралы айтылып жатқандығын ескерген жөн, сондықтан, олардың туындауының заңды маңызы бар. Егер уақыт кескінімен (кезеңімен) анықталатын мерзімдер туралы айтылып жатқанда, олардың аяқталуының заңды маңызы бар. Яғни, бірыңғай заңды факт туралы әңгіме қозғайтын болсақ, тиісті мерзімнің туындауы немесе аяқталауы құқықтық мәнге ие болады.

Екіншіден, құқықтағы мерзімдердің табиғаты ерекше болып келеді: заң ғылымы тиісті құқықтық құрылымдар арқылы оларды уақыттан және оның елеулі қасиеттерінен жалпылағаны (абстракциялауы) соншалықты, олармен әртүрлі әрекеттер жасауға мүмкіндік туады. Мысалы, мерзімдерді тоқтата тұру немесе ұзарту (жалпы уақыт ағымын тоқтата тұру немесе ұзарту мүмкін емес), себепті жағдайлар бойынша өтіп кеткен мерзімдерді қалпына келтіру, мерзімдердің басталуы мен аяқталуын анықтау, соның ішінде демалыс күндеріне түсетін мерзімнің аяқталауын, содан кейінгі келесі жұмыс күніне ауыстыру.

Сонымен, осы тарауда біз мерзімнің заңды факт құрамына жатады ма жоқ па, соны анықтап алдық. Келесі тарауда мерзімдердің түрлерін ашып көрсетеміз.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. *Теория государства и права: Учебник для вузов / Под ред. проф. В.М. Корельского и проф. В. Д. Перевалова. – 2-е изд., изм. и доп. – М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА –ИНФРА – М), 2002. – 616 с.*
2. *Грибанов В.П. Сроки в гражданском праве. – М., 1967. – 287 с.*
3. *Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав. – М.: «Статут», 2000. – 411 с.*
4. *Гражданское право / Под ред. Суханова Е.А. 3-е изд., перераб. и доп. В 4-х т. – М., 2008. – Т. 1. – 720с.*
5. *Красавчиков О.А. Советское гражданское право. В 2-х томах. – М.: Высшая школа, 1968. – Т. 1. – 520 с.*
6. *Новицкий И.Б. Римское право. – Изд. 6-е, стереотипное. – М., 1997. – 245 с.*
7. *Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка. В 4-х томах. – М.: Русский язык – Медиа, 2006. – Т. 1. – 752 с.*
8. *Толковый словарь русского языка / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. – М.: Азбуковник, 2000. – 940 с.*
9. *Зинченко С.А. Юридические факты в механизме правового регулирования: Монография. – М.: Волтерс Клувер, 2007. – 152 с.*
10. *Диденко А.Г. Вызовы времени: теория юридических фактов и ее отражение в правовой действительности // Гражданское законодательство. Статьи. Комментарии. Практика. Вып. 44 / Под ред. К.А. Мами, А.Г. Диденко // http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35062035#pos=1;-173 (02.04.2017 жылғы жағдайы бойынша).*
11. *Губский Е.Ф., Кораблева Г.Б. Краткая философская энциклопедия. – М.: Прогресс, 1994. – 574 с.*
12. *Философский энциклопедический словарь / Ред. кол. С.С. Аверинцев и др. – 2-е изд. – М.: Сов.энциклопедия, 1989. – 815 с.*
13. *Красавчиков О.А. Юридические факты в советском гражданском праве. – М.: Юридическая литература, 1958. – 183 с.*
14. *Иоффе О.С. Избранные труды по гражданскому праву. – М.: Юридическая литература, 2000. – 627 с.*
15. *Грибанов В.П. Осуществление и защита субъективных гражданских прав. – М.: Изд-во БЕК, 2000. – 378 с.*
16. *Грибанов В.П. Пределы осуществления и защиты гражданских прав. – М.: Изд-во МГУ, 1972. – 283 с.*
17. *Гражданское право: Учебник. В 2-х томах / Под ред. Е.А. Суханова. – М.: БЕК, 1993. – Т. 1. – 816 с.*

Ж.Е.Молдахметова
ст. преподаватель кафедры Юриспруденции
Института истории и права КазНПУ им.Абая, г.Алматы, Казахстан
e-mail: moldaxmetova_Zh@mail.ru

ПЕРСПЕКТИВЫ РЕШЕНИЯ ПРОБЛЕМ ПРИМЕНЕНИЯ НОРМ ГРАЖДАНСКОГО ПРАВА

Аннотация

Данная статья посвящена особенностям применения гражданско-правовых норм. В статье рассматриваются достаточно актуальные проблемы, которые заслуживают особого внимания в период обновления и развития правового регулирования общественных отношений, эффективность которого зависит от правильного применения правовых норм.

Ключевые слова: гражданско-правовые нормы, гипотеза, диспозиция, санкция, субъекты гражданских правоотношений, защита гражданских прав.

Аңдатпа

Бұл мақала азаматтық-құқықтық нормаларды қолдану ерекшеліктеріне арналған. Мақалада қоғамдық қатынастарды құқықтық реттеу, заңның құқытық нормаларын дұрыс қолдана білуге байланысты және оның тиімділігіне назар аудару сонымен қатар дамытудың өзекті мәселелері қаралады.

Түйін сөздер: азаматтық-құқықтық нормалар, гипотеза, диспозиция, санкция, азаматтық құқықтық қатынастардың субъектілері, азаматтық құқықтарды қорғау

Abstract

This article is devoted to the peculiarities of civil law application. The article considers rather topical problems that deserve special attention in the period of renewal and development of the legal regulation of public relations, the effectiveness of which depends on the correct application of legal norms.

Keywords: civil norms, hypothesis, disposition, sanction, subjects of civil legal relationship, protection of the civil rights.

Гражданское право представляет собой систему правовых норм неодинаковой юридической силы, принятых в разное время, эффективность которых определяется тем, как эти нормы права реализуются, претворяются в жизнь.

Реализация гражданско-правовых норм осуществляется различными субъектами, в первую очередь участниками гражданских правоотношений, которые, как правило, добровольно следуют правовым предписаниям, исходя из своих интересов. Немаловажное значение в процессе реализации норм гражданского права играет их применение, призванное главным образом обеспечить принудительное осуществление гражданских прав и обязанностей. В связи с увеличением количества споров между участниками гражданского оборота, нарушений договорной дисциплины, в немалой степени обусловленных кризисными явлениями в экономике Казахстана, роль правоприменения в механизме реализации гражданского права заметно возросла.

Необходимым условием жизнеспособности правовой системы является действенная реализация норм права. Гражданско-правовые нормы претворяются в жизнь главным образом субъектами правоотношений, но немаловажное значение имеет правоприменительная деятельность, роль которой в механизме реализации гражданского права заметно возросла,

что связано, в частности, и с увеличением споров между участниками гражданского оборота. Применение гражданско-правовых норм, будучи сложным, комплексным явлением, может трактоваться не только как особая форма реализации права, но и как специфический вид юридической деятельности, представляющий собой один из элементов правовой действительности, наряду с нормами права, правоотношениями, субъективными правами и обязанностями, юридической ответственностью, правосознанием, правовой культурой и т.д. Под юридической деятельностью подразумевается совокупность действий субъектов права с использованием правовых установлений и форм в сферах правотворчества, правоприменения и правореализации в целом, в результате которых достигаются цели правового регулирования. Применение гражданско-правовых норм в качестве специфического вида юридической деятельности можно охарактеризовать как процесс активного воздействия управомоченных государством субъектов на объект или предмет правового регулирования для достижения стоящих перед ним конкретных социальных задач.

Проблемы правоприменения заслуживают особого внимания в период обновления и развития правового регулирования общественных отношений, эффективность которого зависит от правильного применения правовых норм.

Нормы гражданского права реализуются в постоянно возникающих, изменяющихся и прекращающихся, то есть находящихся в развитии, общественных отношениях между субъектами – гражданских правоотношениях. На развитие конкретного правоотношения всегда оказывает влияние целая совокупность жизненных обстоятельств в виде действий различных субъектов либо событий, не зависящих от их воли, что требует специального указания в норме права на те условия, при которых участники данного правоотношения могут считать свое правовое поведение законным. Такое указание и является гипотезой гражданско-правовой нормы – структурным звеном ее текстуального выражения, содержащим условия о субъектах, предмете и устанавливающим иные обстоятельства, имеющие юридическое значение для нормального развития гражданского правоотношения, при которых соблюдение требований диспозиции правовой нормы является обязательным. К примеру, в качестве гипотезы гражданско-правовой нормы с регулятивной функцией, изложенной в п.1 ст.387 ГК РК, может служить контекстное выражение «в отношении каждого, кто к ней обратится», которое включает равные юридические условия заключения публичного договора для всех субъектов гражданских правоотношений.

Соотношение гипотезы и диспозиции нормы права, в том числе и гражданско-правовой, есть абстрактное отражение реально существующих конкретных жизненных ситуаций, в которых действия субъектов детерминируются окружающими их условиями. Иначе говоря, взаимосвязь гипотезы и диспозиции отражает причинно-следственные связи самой жизни. Поэтому в определенной степени можно говорить и об обусловленности диспозиции в период создания правовой нормы теми условиями, в которых, по мысли законодателя, эта норма должна применяться. Когда законодатель конструирует ту или иную норму права, он должен обратиться к тем условиям, в которых лицо будет действовать, и, исходя из них, установить наиболее целесообразное правило поведения.

Особенность связи гипотезы и диспозиции заключается в том, что наступление условий, указанных в гипотезе, влечет применение соответствующей диспозиции не автоматически, а через осознание новой ситуации и волевое изменение своего поведения субъектами правоотношения [1]. Примером могут служить положения главы 24 ГК РК об изменении и расторжении договоров. Поэтому при создании гражданско-правовой нормы недостаточно правильно оценить объективные обстоятельства, условия, при которых она может осуществиться. Важно установить такое правило поведения в этих реальных условиях, которое наиболее точно и полно соответствовало бы экономическим потребностям общества, его дальнейшему прогрессивному развитию по рыночному пути.

Несмотря на то, что гражданское право исходит из презумпции добросовестности, разумности и справедливости участников имущественного оборота, предполагая нормальное развитие отношений в гражданском обороте, все же для предотвращения нарушения обязательств, для пресечения злоупотребления правом и незаконных действий либо для возмещения деликта оно предусматривает особые меры для воздействия на правонарушителя – гражданско-правовые санкции. Известно, что термин «санкция» в науке связывается либо с вопросом о структуре нормы права, когда употребляется формулировка «санкция нормы права», либо с понятием меры воздействия на правонарушителя, носящей название санкции. Применение к правонарушителю санкции нормы права означает для него наступление особого юридического положения – состояния гражданско-правовой ответственности.

Гражданско-правовыми санкциями считаются не только предусмотренные законодательством меры государственного принуждения, применяемые судом, третейскими судами либо иными компетентными государственными органами, но и предусмотренные законодательством меры, применяемые в одностороннем порядке правомочным лицом к обязанному, в случае нарушения последним гражданских прав и обязанностей. К ним относятся, прежде всего, меры самозащиты, меры оперативного воздействия и иные допускаемые законодательством односторонние действия правомочного лица, например, отказ покупателя от принятия продукции, поставка которой просрочена, удержание имущества комитента комиссионером при невыполнении им своих договорных обязательств и т.д. [2].

Основной целью применения санкции в гражданском праве, в отличие от других отраслей права, прежде всего, уголовного права, является восстановление нормального хода нарушенного гражданского правоотношения, что подтверждается спецификой способов защиты гражданских прав, изложенных в ст. 9 ГК РК. Достаточно указать на такие из них, как признание прав; восстановление положения, существовавшего до нарушения права; пресечение действий, нарушающих право или создающих угрозу его нарушения; прекращение или изменение правоотношений и др. Применение санкции в гражданском праве характеризуется неоднозначно, так как она одновременно может выступать как средством защиты субъективного гражданского права по отношению к управомоченному субъекту, так и средством воздействия на правонарушителя.

При возникновении трудностей при применении гражданско-правовых норм, связанных с наличием противоречий в правилах нормативных актов гражданского законодательства, применяются положения ст.6 Закона РК «О нормативных правовых актах». Это означает, что при выявлении коллизий в гражданско-правовых актах разного уровня действуют нормы акта более высокого уровня. При противоречиях в нормах нормативных правовых актов одного уровня действуют нормы акта гражданского законодательства, позднее введенного в действие. Если говорить о действии актов гражданского законодательства по лицам, то можно отметить, что в полном соответствии с нормами Конституции РК, Закона РК «О нормативных правовых актах» и, согласно п.7 ст.3 ГК РК, действие нормативных правовых актов распространяется на граждан и юридических лиц Республики Казахстан, а также находящихся на ее территории иностранцев и лиц без гражданства, если законодательными актами не предусмотрено другое.

Целью настоящей работы является, что большинство гражданско-правовых норм направлено на урегулирование нормальных жизненных ситуаций, на упорядочение бесконечного множества имущественных и неимущественных связей. Следовательно, главная особенность указанных предписаний, их основная цель состоит не в реализации санкций, а в необходимости перевода в конкретные «правообязанности» определенных общественных отношений, т.е. в реализации диспозиции норм права [3]. Гражданско-правовое отношение нуждается в судебном регулировании в случаях, когда требования закона не выполняются его субъектами добровольно.

К числу особенностей применения гражданско-правовых норм можно отнести использование в правоприменительном процессе специальных средств защиты гражданских прав, причем средства защиты частного интереса направлены не на личность правонарушителя, как в публичном праве, а на его имущество. Защита имущественных и личных неимущественных прав осуществляется в порядке и способами, предусмотренными ст. 9 ГК РК, из содержания которой видно, что перечень вышеупомянутых способов не является исчерпывающим, следовательно, правоприменитель не связан в своих действиях только прямо указанными законом границами защиты гражданских прав. По виду органов, применяющих меры защиты гражданского права (принимающих решение о применении той или иной меры), последние могут быть разделены на применяемые: а) судом; б) иным государственным органом; в) третейским (арбитражным) судом. Также меры защиты гражданского права могут быть предприняты самостоятельно лицом, пострадавшим от нарушения (самозащита) [4].

Таким образом, применение гражданско-правовых норм является сложным, условно разделенным на стадии, но внутренне глубоко взаимосвязанным процессом, направленным на разрешение конкретного гражданского дела с принятием соответствующего правоприменительного акта. Данное правовое явление отличается выраженными специфическими особенностями, соответствуя в то же время и с содержательной, и с формальной точек зрения общим принципам и чертам правоприменительного процесса.

Основные выводы заключаются в следующем:

- при применении гражданско-правовых норм правоприменительные органы исходят из основных начал гражданского законодательства, презумпции добросовестности, разумности и справедливости участников имущественного оборота;
- основная цель применения гражданско-правовых норм состоит в реализации не санкций, как в публичном праве, а диспозиций норм права, не в наказании правонарушителя, а в восстановлении нормального хода нарушенного гражданского правоотношения. Применение гражданско-правовых санкций, обладающих главным образом имущественным характером, имеет подчиненное значение, не являясь основной целью при правовом регулировании гражданско-правовых отношений;
- важнейшим необходимым условием надлежащего применения гражданско-правовых норм является их правильное толкование, а также возможность использования распространительного и ограничительного толкования, в отличие от судебного применения норм публичных отраслей права;
- возможность применения норм гражданского законодательства по аналогии, преимущественно при осуществлении гражданского судопроизводства, в отличие от применения норм публичных отраслей права;
- к гражданским отношениям, в отличие от уголовных, налоговых, бюджетных и др., могут применяться обычаи, в том числе обычаи делового оборота, если они не противоречат положениям гражданского законодательства.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. *Жицинский Ю.С. Санкция нормы гражданского права. – Воронеж: Издательство Воронежского университета, 1999. – 355 с.*
2. *Осипов Е.Б. Защита гражданских прав. – Алматы: Издательство КазГЮУ, 2000. – 189 с.*
3. *Калмыков Ю.Х. Вопросы применения гражданско-правовых норм. – Саратов: Издательство Саратовского госуниверситета, 1976. – С.11–15.*
4. *Басин Ю.Г. Избранные труды по гражданскому праву. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – 591 с.*

Мустафин Гаур Ерланович
магистрант 1-го года обучения по специальности «6М030100 – Юриспруденция»,
Академия «Кайнар». Gair777@mail.ru

НЕКОТОРЫЕ ОБЩИЕ ЧЕРТЫ И ОСОБЕННОСТИ НАСЛЕДСТВЕННОГО ПРАВА В ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН, РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ И КИТАЙСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ

Аннотация

В данной статье рассматриваются вопросы наследственного права в Республике Казахстан, Российской Федерации и Китайской Народной Республике, начиная с момента возникновения наследственного права вплоть до настоящего времени. Дается анализ общих черт и особенностей наследственного права в указанных странах.

Ключевые слова: наследственное право, имущественное право, обычное право, гражданский кодекс, правопреемство, правопорядок, семейное право, завещание, наследодатель, наследники.

Аңдатпа

Бұл мақалада Қазақстан Республикасы, Ресей Федерациясы және Қытай Халық Республикасының мұрагерлік құқығының пайда болуынан бастап қазіргі уақытқа дейінгі мұрагерлік құқығы туралы мәселелер қарастырылған. Сонымен қатар аталған мемлекеттердің мұрагерлік құқықтарының жалпы сипаттамалары мен ерекшеліктерінің талдауы берілген.

Түйін сөздер: мұрагерлік құқығы, меншік құқығы, әдеттегі құқық, азаматтық кодекс, мұрагерлік, заң және тәртіп, отбасы құқығы, өсиет, мұрагер, мұрагерлер.

Abstract

The issues of inheritance law in the Republic of Kazakhstan, the Russian Federation and the Chinese Peoples' Republic, from the creation of inheritance law to the present are considered in this article. An analysis of common features and peculiarities of inheritance law in these countries is given.

Keywords: inheritance law, property law, customary law, civil code, succession, law and order, family law, testament, testator, heirs.

Принципы перехода имущества и имущественных прав умершего лица (наследодателя) к иным лицам (наследникам) составляет основу наследственного права цивилизованных стран, в том числе Казахстана, Российской Федерации и Китайской Народной Республики.

Эти страны пришли к существующему сегодня состоянию наследственного права, пройдя длительный и неоднозначный путь развития, отражающий социально-экономические изменения, а также традиционный и психологический уклад народов, проживающих на их территориях. Многогое менялось в соответствии с существовавшими формами собственности.

Как следует из исторических источников, Казахстан когда-то в вопросах наследования использовал обычное право, нормы мусульманского права, сохранившиеся на практике до конца XIX века, затем нормы советского права, пришедшие на смену во втором десятилетии XX века. (семейной) собственности. Семейная собственность казахов не была вытеснена индивидуальной собственностью главы семьи.

Если в основе зарождения наследования в казахской степи, как общественного явления, присутствовало мусульманское право, то российское гражданское право, включая вопросы наследования, испытывало значительное влияние германской правовой системы,

называемой пандектной системой. Имущество умершего переходило по наследству, наследование существовало и было связано с существованием частной собственности. Для Царской России возможность наследования имущества оставалась вплоть до октября 1917 года.

Казахстан, будучи в начале на правах автономии в составе РСФСР, а позже с 1922 года в составе СССР, руководствовался выше названными положениями в наследстве. В этой связи можно утверждать о том, что вплоть до развала СССР Казахстан и Россия руководствовались едиными принципами советского права, включая все гражданские правоотношения в целом, и наследственные отношения, в частности.

Постсоветский период в истории развития наследственного права в Казахстане и в России напрямую связан с коренными преобразованиями в общественно-политической и экономической системе этих двух стран, также с введением частной собственности.

Это закономерно повлекло к появлению огромного количества новшеств, нацеленных на реформирование, более полное и четкое регулирование наследственных отношений. В них отразилось значительно большее уважение к правам человека в вопросах судьбы его имущества, с учетом появления частной собственности, например, приватизированного жилья, земельных участков, ценных акций крупных предприятий и т.д. Новые нормы наследования стали в большей мере отвечать стандартам и правилам цивилизованного государства, о чем свидетельствует ныне гражданское право суверенных государств – Республики Казахстан и Российской Федерации.

В Китае исторически нормы права, регулирующие переход материальных и некоторых нематериальных благ вследствие смерти лица, составляли часть брачно-семейного права, исходя из одинакового круга участников семейных и наследственных правоотношений, поскольку к наследованию могли быть призваны только члены семьи умершего. Распределение имущества наследодателя происходило в семейном кругу, к которому он принадлежал при жизни. Отсутствовала какая-либо возможность составления завещания в пользу посторонних лиц. В период становления феодализма китайское наследственное право претерпело определенные изменения. Наследственность стала приобретать характер правопреемства. В состав наследства наряду с различного рода благами стали включаться и долги умершего. Следует отметить, что в Китае издревле допускалось наследственное дарение земель для религиозных целей. До сих пор сохранилось наследственное дарение как основание перехода материальных благ умершего к другим лицам – не родственникам наследодателя. Такой юридический факт отсутствует в наследственном праве других развитых правовых порядков. Кардинальное реформирование китайского наследственного права в сторону усиления его светского характера относится к началу XX века и связано с демократическими преобразованиями Китая.

Весь исторический путь развития наследственных правоотношений в Казахстане, России и Китае дает основание утверждать, что оно напрямую связано с изменениями, прежде всего, общественных экономических отношений на том или ином историческом этапе развития этих стран, демократизации их политических систем, формирования и трансформации институтов власти.

Современные правовые нормы наследования рассматриваемых нами стран исходят из основополагающих принципов соблюдения и защиты прав человека, заложенных в Конституции (Основном Законе) Республики Казахстан, Конституции (Основном Законе) Российской Федерации и Конституции (Основном Законе) Китайской Народной Республики. В Казахстане и России наследственное право является отраслью гражданского права.

Нормы наследственного права РК закреплены в Гражданском Кодексе Республики Казахстан, принятом 01.07.1999 года. В особенной части ему посвящено четыре главы и сорок восемь статей шестого раздела. Они включают «Общие положения о наследовании»,

«Наследство по завещанию», «Наследование по закону», «Приобретение наследства». посвящена наследию в крестьянском или фермерском хозяйстве.

В Гражданском Кодексе Российской Федерации наследственное право находится в разделе V включающем 76 статей. В этой части оно включает в себя пять глав: «Общие положения о наследовании», «Наследование по завещанию», «Наследование по закону», «Приобретение наследства» и «Наследование отдельных видов имущества».

В Китайской Народной Республике не существует Гражданского Кодекса. Наследственное право представляет собой обособленную отрасль права. Закон Китайской Народной Республики «О наследовании» состоит из 5 глав, которые содержат 37 статей: «Общие положения», «Наследование по закону», «Наследование по завещанию и завещательный дар», «Распоряжение наследством», «Приложения».

Анализ показывает, что во всех трех законодательных актах указанных стран закреплены общие, универсальные принципы наследования: универсальное правопреемство, свобода завещания, равенство граждан при наследовании. Так, в Гражданском Кодексе Республики Казахстан ст. 1038 особенной части в пункте 2 гласит: «наследство умершего гражданина переходит к другим лицам на условиях универсального правопреемства, как единое целое в один и тот же момент, если из правил настоящего раздела не вытекает иное». В пункте 1 ст. 1110 Гражданского Кодекса Российской Федерации отмечается, что при наследовании имущество умершего (наследство, наследственное имущество) переходит к другим лицам в порядке универсального правопреемства, т.е. в неизменном виде, как единое целое и в один и тот же момент». Одновременность и универсальное правопреемство наследование имущества умершего наследниками отражено и в Законе КНР «О наследовании», где считается, что наследник, принявший какое-то отдельное право, одновременно считается принявшим и все остальные известные и неизвестные обязательства умершего. В соответствии со ст. 33 Закона КНР «О наследовании» при наследовании имущества следует уплатить налоги и погасить долги наследодателя, которые он согласно закону, должен был уплатить и погасить. Наследник не несет ответственность за уплату налогов и погашение долгов, которые наследодатель должен был погасить согласно закону, когда он отказывается от наследства.

Такой же принципиально общий подход можно проследить в законодательстве РК, РФ и КНР, когда речь идет о свободном волеизъявлении завещателя. Так, в Гражданском Кодексе РК статья 1046 (пункт 1) закрепляет норму, по которой гражданин может завещать все свое имущество или часть его, одному или нескольким лицам, как входящим, так и не входящим в круг наследников по закону, а также юридическим лицам и государству, т.е. он свободен в своем волеизъявлении выбрать наследника и определить долю наследства (все наследство или часть его), равно, как и количество наследников. Он также вправе (п.4 ст. 1046) без объяснения причин лишить наследства одного или нескольких наследников по закону, а также свободен отменять или изменять составленное завещание в любой момент после его совершения, и не обязан указывать причину отмены или изменения завещания (п.6 ст. 1046).

В гражданском Кодексе РФ предусмотрена отдельная статья 1119 «свобода завещания», по которой завещатель вправе завещать имущество любым лицам. Любым образом определить доли наследников в наследстве, лишить наследства одного, нескольких или всех наследников без указания причин такого лишения (п.1 ст. 1119 ГК РФ).

В законодательстве КНР свобода завещания вытекает из статьи 16 Закона КНР «О наследовании», который указывает на то, что гражданин может составить завещание с целью распоряжения индивидуальным имуществом, а также может указать лицо, на которое возлагается исполнения завещания. Кроме того, ст. 20 Закона КНР «О наследовании»

детализирует данный принцип и устанавливает то, что завещатель может отменить, изменить самостоятельно составленное завещание.

Следует сказать и еще об одном важнейшем принципе универсального характера, который присущ наследственному праву большинства государств, включая анализируемые в данной работе страны. Это принцип равенства мужчин и женщин в вопросах наследства. Он заложен в Основном Законе (Конституции) Казахстана, России, КНР, всех цивилизованных стран, а также в международно-правовых актах в области прав человека в качестве одного из обязательных и демократических требований во всех сферах их жизни. В Гражданском Кодексе Казахстана и Гражданском Кодексе Российской Федерации нет прямо зафиксированного данного принципа, он является одним из основных положений Конституционного права этих государств. Так, в соответствии с пунктом 3 ст. 19 Конституции РК мужчина и женщина имеют равные права и свободы и равные возможности для их реализации. Этот принцип закреплен и в Конституции РФ, и он распространяется и на наследственное право.

Что касается КНР, то в отличие от Казахстана и России, Закон «О наследовании» содержит специальную статью (9) в главе «Наследование по закону», где записано, что мужчины и женщины пользуются равными правами при наследовании. Согласно ст. 48 Конституции КНР женщины в Китайской Народной Республике пользуются одинаковыми с мужчинами правами во всех сферах жизни – политической, экономической, культурной, социальной и семейной. Это заметный прогресс в Китае, так как на протяжении веков женщины находились в неравном положении с мужчинами, в том числе в сфере наследования.

Как отмечалось выше, наследование в Республике Казахстан, как и в Российской Федерации, регулируется Гражданским Кодексом. Наследственное право, рассматривающее вопросы наследования, является подотраслью гражданского права и представляет собой совокупность правовых норм, которые регулируют общественные отношения, возникающие при переходе имущества (имущественных прав) умершего к наследникам в порядке универсального правопреемства. При этом наследование регулируется также иными законодательными актами РК и РФ. Все нормы наследственного права обоих государств строго соответствуют принципам соблюдения прав и обязанностей граждан этих стран. И это в полной мере отвечает демократическим принципам политического устройства Казахстана и России на современном этапе, а также новым формам общественно-экономических отношений, основу которых составляет частная собственность.

Если говорить об общих чертах наследственного права в законодательстве Казахстана и России, то они относятся, прежде всего, к Общим положениям. Идентичным в Гражданском Кодексе РК (раздел VI «Наследственное право») и в Гражданском Кодексе РФ (раздел V («Наследственное право»)) является содержание общих положений, таких как определение наследования, основания наследования, завещания, свобода завещания; общие положения о назначении и подназначении наследников, общие правила о форме завещания, его нотариальном заверении и т.д.

Вместе с тем, внимательное изучение соответствующих разделов гражданского законодательства Казахстана и России показывает, что полного совпадения изложения норм наследственного права не может быть. Например, в Гражданском Кодексе РК в разделе «Наследственное право» наследованию по завещанию посвящена 58 глава, содержащая 14 статей. Статья 1046 содержит общие положения, охватывающие 7 пунктов с четко регламентированными нормами. Начинается она с изложения самого определения завещания, как волеизъявления гражданина по распоряжению принадлежащим ему имуществом на случай смерти. Российский законодатель, подробно регламентируя наследование по завещанию, вместе с тем, не содержит точного юридического определения самого понятия «завещания». Различия в описании норм наследования по завещанию, так и по закону,

в законодательстве Казахстана и России заключаются также в размещении этих норм в рамках соответствующих статей. Эти и иные несовпадения имеют место быть и это объективно обусловлено подходами, трактовкой того или иного понятия законодателем каждой из этих стран. Главное, что, по своей по сути, наследственное право РК и РФ представляет собой одну из стабильных отраслей гражданского права, обеспечивающую и гарантирующую свободу распоряжения гражданами своего имущества и имущественных прав по наследству.

Если наследственное право Казахстана и России в целом совпадает, как по структуре, так и по содержанию норм, регулирующих наследственные правоотношения, то законодательство КНР имеет определенные отличия, свидетельствующие о том, что в нем при детальном изучении нет правового однообразия с нашим законодательством, как и с российским. В основе этих различий прослеживается приверженность к древним традициям, в частности, веры в законопослушание граждан, возможности и неотвратимости сурового наказания согласно действующим законам КНР, которое может наступить в отношении лиц, недобросовестно исполняющих возложенных на них законами Китая обязанности.

Некоторые исследователи китайского наследственного права, отмечая его особенности и отличия от российского права, видят их в различии в самих структурах права этих двух стран. Это можно с полным основанием отнести и к казахстанскому законодательству.

И хотя в законодательстве КНР, как и РК и РФ, основными нормами права являются нормативно-правовые акты, тем не менее, в Китае нет, как было отмечено, кодифицированного закона, содержащего нормы гражданского права. Это, на наш взгляд, составляет основу принципиальных отличий китайского наследственного права от законодательства Казахстана и России.

К другому существенно принципиальному моменту можно отнести следующий факт: статья 1038 (п.3) Гражданского Кодекса Республики Казахстан указывает на то, что наследование регулируется настоящим Кодексом, а в случаях прямо им установленных, и иными законодательными актами. Аналогичная норма существует и в Гражданском Кодексе Российской Федерации в статье 1110 (п.2). В Китае вопросы наследственных отношений регулируются только нормами Закона КНР «О наследовании». Он не содержит ссылок на другие законы и иные правовые акты.

Обращает на себя внимание определение понятие наследства в Закона КНР «О наследовании» (ст. 3), по которому наследством является законное имущество, оставшееся после смерти гражданина с указанием перечня конкретного имущества, подлежащего наследованию, среди которого значатся доходы, дом, денежные сбережения, предметы обихода, деревья, скот, домашняя птица, культурно - исторические ценности, печатные материалы, средства производства, обладание которыми разрешено законом; авторские права, права, вытекающие из патентного законодательства, имущественные права, прочее законное имущество гражданина. Вместе с тем, в статье 4 Закона отдельно рассматривается возможность наследования личных доходов, полученных по договорам индивидуального подряда. Кроме того, наследованию подлежит и сама возможность исполнять подряд в дальнейшем по заключенному договору, в случае если нет прямого запрета в законе для конкретного наследника. Иными словами, наследственные права приобретаются только в отношении личного имущества, оставшегося после смерти гражданина, примерный перечень которого устанавливает законодатель.

Способ наследования имущества, включаемого в наследственную массу, в зависимости от основания приобретения наследства в законе называется универсальным или сингулярным правопреемством имущественных и некоторых не имущественных прав. В казахстанском и российском наследственном праве, как известно, наследование переходит от наследодателя к наследнику на условиях универсального правопреемства как единое целое и в один и тот же момент.

Китайское наследственное право уделяет незначительное внимание срокам. Указания на конкретные сроки содержит статья 8 Закона, которая посвящена возможности возбуждения судебного спора о праве наследования. Данный срок равен двум годам и исчисляется с момента, когда наследник узнал или должен был узнать о нарушении своих прав. Срок считается пропущенным и дело не может быть возбужденным, если с момента открытия наследства прошло более двух лет. Открытие наследства происходит согласно статье 2 Закона после смерти наследодателя. Как видно, на практике подобное изложение может вызвать немало сложностей. Например, если наследник в течение трех лет, в силу различных обстоятельств, не знал об открытии наследства, сумел это аргументировано доказать, то возможность возбуждения дела в суде им все равно утрачена по мотиву пропуска срока. Прямых указаний насчет возможности восстановления срока для обращения в суд, в виду уважительности причин, в законе нет. В Гражданском Кодексе РК статья 1072-2 специально посвящена сроку принятия наследства, а статья 1072-3 принятию наследства по истечении установленного срока, что значительно расширяет возможность через суд восстановить пропущенный срок принятия наследства. В казахстанской практике немало прецедентов, когда суд восстанавливает право наследника на наследство умершего по истечении обусловленного законом срока принятия наследства. То же самое предусмотрено и Гражданским Кодексом Российской Федерации в статьях 1154 и 1155.

Существует неизвестная казахстанскому и российскому наследственному праву форма завещания – аудиозапись. Совершение завещания в форме аудиозаписи допускается при присутствии более чем двух свидетелей. При чрезвычайных обстоятельствах, которые угрожают жизни завещателя, он может сделать устное завещание в присутствии более чем двух свидетелей. Если завещатель остался жив, составленное им устное завещание утрачивает юридическую силу. Общие правила о форме завещания содержатся в ст. 17 Закона КНР «О наследовании».

В законе КНР «О наследовании» существуют дополнительные положения, касающиеся представителей национальной автономии, а также китайских граждан, имущество которых находится вне пределов территории КНР, как и иностранных граждан, чье наследуемое имущество находится на территории КНР (статьи 35 и 36). Обращает на себя внимание следующий факт: собрания народных представителей районов национальной автономии на основе принципов Закона КНР «О наследовании» в соответствии с конкретными национальными обычаями наследования имущества могут устанавливать положения, учитывающие эти обычаи или дополняющие их. Положения районов национальной автономии доводятся до сведения Постоянного комитета Всекитайского собрания народных представителей. Положения национальных автономных округов и уездов вступают в силу после утверждения постоянными комитетами собраний народных представителей провинций или автономных районов, а также доводятся до сведения Постоянного комитета Всекитайского собрания народных представителей (статья 35).

Такое условие, предопределено, на наш взгляд тем, что в этих национальных автономиях проживают лица не китайской национальности, как например, в СУАР, где значительную часть населения составляют уйгуры и казахи. Их традиции наследования могут отличаться в связи с особенностями семейных отношений, которые исторически объективно обусловлены.

В отличие от КНР в России, являющейся Федерацией, наследственное право имеет единую законную силу и характер, независимо от наличия национальных автономий в ее составе.

Существует еще одна особенность в составе источников гражданского права Китая. Она относится к статусу некоторых актов руководящей судебной практики. В соответствии со ст. 6 Правил Верховного Народного суда КНР «О работе по судебному толкованию» 2007 года

указанный судебный орган вправе принимать особый род судебных актов – «правила». Правила Верховного народного суда КНР – это судебное толкование, направленное на формулирование норм, необходимых при разрешении споров и основанных на «духе» закона.

Подводя итог, можно отметить, что при всех существующих толкованиях норм наследственного права РК, РФ и КНР, оно является одним из стабильных отраслей законодательства этих государств, развивающегося в соответствии с принципами свободного волеизъявления граждан в вопросах наследства. Соответствующие законы о наследовании охватывают все основополагающие нормы, обеспечивающие и гарантирующие права граждан наследовать свое имущество и имущественные права одному ли нескольким лицам, состоящим с наследодателем в кровном родстве. Нормы наследственных правоотношений в Казахстане, России и Китае отвечают принципам цивилизованных демократических государств, последовательно обеспечивающих соблюдение конституционных прав и обязанностей своих граждан. Существующие некоторые отличия обусловлены традициями, уровнем развития правовой системы и моделями, на которых строилось право этих стран. Если Казахстан и Россия придерживались германской модели, то Китай наряду с ней использовал и англо-саксонскую модель. Наследственные правоотношения, так или иначе, напрямую связаны с вопросами частной собственности, правами граждан иметь её, распоряжаться в течение всей жизни, в том числе определять тех, кому их собственность перейдет после смерти наследодателя.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Конституция (Основной Закон) Республики Казахстан. – Алматы: «Жеті Жарғы», 1995
2. Конституция (Основной Закон) Российской Федерации. – М.: «Российская газета», №248, 1993 г.
3. Конституция КНР (Основной Закон), Пекин, 1993 г.
4. Гражданский Кодекс Республики Казахстан. – Алматы: ТОО «Издательство ЛЕМ», 2016. – 307 с.
5. Гражданский кодекс Российской Федерации. Часть третья. Собрание законодательства РФ, 2001 г.
6. Закон Китайской Народной Республики «О наследстве». Электронный ресурс: [www/chinahelp.me/notary/zakon-krr-o...](http://www.chinahelp.me/notary/zakon-krr-o...)
7. Кусаинова Л.А. Наследственное право Республики Казахстан // Учебно-практическое пособие. – Астана, 2003. – 203 с.
8. Власов Ю.Н. Наследственное право Российской Федерации. – М., 1998

*Середа И.М.
д.ю.н., профессор, заведующий кафедрой уголовного права и криминологии
Иркутского юридического института (филиала)
Российской правовой академии Минюста России
Российская Федерация*

ОСОБЕННОСТИ ОТВЕТСТВЕННОСТИ, СВЯЗАННОЙ С СОВЕРШЕНИЕМ ПРАВОНАРУШЕНИЙ В СФЕРЕ НАЛОГОВОЙ СИСТЕМЫ РОССИИ

Принуждение как один из методов охраны управления обществом и экономикой со стороны государства осуществляется путем применения принудительных мер для охраны интересов государства, общества, человека. В правовом смысле осуществление принудительных мер является следствием юридической ответственности. За нарушение налогового законодательства предусмотрена дисциплинарная, административная, гражданско-правовая, уголовная ответственность. Основанием возникновения ответственности является совершение правонарушения.

Представляется, что наметилась тенденция выделения из финансового права — налогового. Если существует самостоятельная отрасль права, оформленная к тому же Налоговым кодексом РФ, значит, можно говорить и о самостоятельном виде правонарушения, связанного со всеми отраслями права (гражданским, финансовым, административным, таможенным).

Налоговым правонарушением в соответствии со ст. 106 Налогового кодекса РФ признается виновно совершенное противоправное (в нарушение законодательства о налогах и сборах) деяние (действие или бездействие) налогоплательщика, за которое Налоговым кодексом установлена ответственность. Налоговая ответственность не освобождает лиц от других видов ответственности, в том числе и уголовной [17, с. 56].

В связи с принятием Налогового кодекса РФ победила точка зрения, которая предполагает наличие ответственности только в случае вины налогоплательщика. При обсуждении проекта Налогового кодекса РФ были предложения исключить принцип виновности при установлении налоговой ответственности. Сторонники такой точки зрения ссылались на опыт развитых стран, где в большинстве преобладает принцип презумпции «виновности налогоплательщика».

Путаницу в понимании этого вопроса внесла арбитражная практика. Так, с одной стороны, согласно письму Высшего Арбитражного Суда РФ от 10 марта 1994 г. № ОИЭ-7/ОП-142 ответственность за нарушения налогового законодательства, предусмотренная ст. 13 Закона «Об основах налоговой системы в Российской Федерации», применялась без учета вины налогоплательщика. С другой стороны, анализ информационного письма Президиума Высшего арбитражного суда РФ от 4 апреля 1996 г. №1 «Об ответственности налогоплательщиков и банков за непоступления в бюджет налогов» позволил сделать вывод, что налоговая ответственность может быть применена к налогоплательщику только при наличии его вины.

Примечательно, что даже сам законодатель не совсем четко понимает природу налоговой ответственности. Так, в соответствии со ст. 121 Налогового кодекса РФ предусматривается налоговая ответственность за ошибки, приводящие к занижению суммы налогов. Если здесь имеются в виду технические счетные ошибки, то по существу законодатель привлекает к ответственности невиновных. Представляется, что это недопустимо, поэтому важно уяснить, является ли вина обязательным условием возникновения отношения ответственности, основным элементом субъективной стороны во всех случаях или возможны исключения.

Если все-таки вина — обязательный признак состава правонарушения, то как объяснить случай привлечения к ответственности невиновных за совершенные ими технические ошибки. С этой целью проанализируем ряд существующих в правовой литературе мнений по данному вопросу.

О наличии вины как субъективной стороны налогового правонарушения, высказались А. Алехин, С. Пепеляев, Ю. Стариков, В. Мудрых [2,16,20; 23,101,95]. Эта позиция подтверждается практикой Конституционного суда РФ.

В Постановлении Конституционного Суда РФ от 17 декабря 1996 г. предусматривалось, что при производстве дел о налоговых правонарушениях доказыванию подлежит не только факт совершения противозаконного деяния, но и степень вины налогоплательщика. Конституционный Суд однозначно признал, что ответственность за налоговые правонарушения наступает только при наличии вины.

Имеется и другая точка зрения. Некоторые ученые утверждают, что наряду с принципом ответственности за вину существует принцип ответственности без вины. К. Яичков заявляет, отстаивая позицию «двух принципов», что оба принципа действуют как равные: ни тот ни другой не имеют преимущественного значения [3, 4, 13, 14, 23; 32, 18–19, 33, 19, 171–172].

Иной позиции (исключение из общего принципа) придерживается значительная группа ученых-юристов, главным образом цивилистов. Они полагают, что право допускает ряд исключений из общего принципа ответственности за вину и может устанавливать ответственность за невиновное причинение вреда [7; 10, с. 244, 26–29].

Данная позиция созвучна точке зрения западных ученых-юристов, которые допускают ответственность без вины, рассматривая ее как отступление от общего правила [9, с. 22, 7374,363].

По существу теория «исключения из общего принципа» и позиция «двух принципов» предполагают наличие ответственности без вины. Эта позиция подвергалась обоснованной критике. Суть ее в том, что такая точка зрения также не согласуется с понятием принципа, который выглядит в этом положении в виде такого научного основания, от которого можно отступать.

Толковый словарь В. Даля содержит категорическое утверждение, что принцип — это «научное или нравственное начало, основание, правило, основа, от которой не отступают» [8, с. 431].

Законодатель не должен отступать от принципа, иначе разрушается само понятие «принцип». Многократное и даже однократное отступление от принципа ведет к потере его значения как такого правила, «от которого не отступают».

Несколько иную позицию занимают по этому вопросу Г.К. Матвеев, И.С. Самощенко, П.Г. Семенов, С.Э. Лейст, которые признают ответственность «без вины» как исключение из общего правила, но называют ее не ответственностью за правонарушение, а ответственностью за «объективно противоправное деяние» [12, 15, 18, 19; 78–80, 117–120, 337–339, 245].

Такая позиция сближается с позицией «исключения из общего принципа». Только в одной из них ответственность связывается с правонарушением, а в другой — с объективно противоправным деянием.

В целом признавая такую точку зрения для гражданско-правовых отношений, А.В. Брызгалин, В.Р. Мерник, А.К. Головкин, О.Н. Попов считают ее неприемлемой для налогового правоотношения, так как сущность этих отношений составляют отношения власти и подчинения. А там, где речь идет о таких отношениях, ответственность за объективно противоправное деяние недопустима, так как это означало бы нарушение принципа справедливости в отношениях государства с налогоплательщиками. Неприменимо в данном случае и гражданско-правовое понятие риска, которым оправдана безвиновная ответственность субъектов

предпринимательской деятельности в гражданском праве, поскольку данные субъекты вступают в налоговые отношения независимо от своего желания [6, с. 472].

Другая точка зрения по данному вопросу — это отрицание ответственности без вины [1, с. 167]. Сторонники ее признают единственным принципом гражданско-правовой ответственности — ответственность за вину и считают, что в случае возмещения ущерба (ст. 454 ГК РСФСР, в настоящее время ст. 1064 ГК РФ) предусматривается не ответственность, а только обязанность возместить ущерб, причиненный событием. М.И. Брагинский отмечает, что данная норма «выходит за рамки гражданской ответственности и служит основанием возникновения правоотношения, лишь по форме совпадающего с отношением ответственности» [5, с. 51].

Представляется, что именно эта позиция, высказанная учеными в 60-х гг. XX в., наиболее четко разъясняет суть налоговой ответственности.

Налогоплательщик в случае совершения противоправного безвинового деяния не подвергается ответственности, но у него возникает обязанность отдать государству то, что он должен был отдать, т.е. стороны как бы возвращаются в первоначальное положение. Эта особенность налогового права проявляется через понимание налога как обязательного платежа государству, т.е. того, что принадлежит государству по праву. В данном случае возникает обязанность возместить ущерб, причиненный событием (например, в результате счетной ошибки). А события и правомерные поступки по общему правилу не являются юридическими фактами, порождающими отношения ответственности. Эта позиция подтверждает и незыблемость принципа «без вины нет ответственности», так как в этом случае речь идет не об ответственности, а об обязательствах, лишь по форме напоминающих ее. В случае уплаты ранее неуплаченных налогов отсутствует государственное осуждение поведения лица, которое принуждается к такой обязанности. Государство принуждает невиновное лицо заплатить налог, так как по существу стремится восстановить свое имущественное, в данном случае финансовое, положение — в этом суть налогов.

Рассмотрев вышеназванную проблему, можно лишь определить тенденцию научной мысли, но пока этот вопрос в налоговом праве изучен недостаточно, поэтому заслуживает самостоятельного научного исследования.

Другая интересная проблема — это вопрос соотношения уголовной ответственности и ответственности, связанной с совершением налогового правонарушения.

Не касаясь специальных видов ответственности, разработанных в юридической литературе, отметим, что критерием отграничения уголовной, дисциплинарной, гражданско-правовой, административной ответственности является различный характер и степень общественной опасности соответствующего правонарушения.

Применительно к целям настоящего исследования лишь сравним налоговые правонарушения, предусмотренные Налоговым кодексом РФ, с составами преступлений, регламентированных Уголовным кодексом РФ. Однозначное решение об отграничении названных деяний исходит из основного положения, что если состав расположен в УК РФ, значит, характер и степень общественной опасности у него значительно выше, чем у деяний, предусмотренных другими отраслями права, в том числе и налоговым. Критерии разграничения лежат во всех элементах состава.

В преступлениях против налоговой системы ущерб, причиненный государству, более значительный, чем в проступках: проступки совершаются как умышленно, так и по неосторожности, преступления против налоговой системы совершаются только умышленно. Таким образом, сравнивая объект и субъективную сторону состава преступления, мы видим, что именно в преступлениях против налоговой системы проявляется более значительная степень общественной опасности.

Согласно общепринятой классификации в современной науке уголовного права, к так называемым налоговым преступлениям относят деяния, предусмотренные ст.ст. 198, 199, 199, 199 УК РФ.

Представляется, что в эту группу можно включить и ст.194 УК РФ. Вопрос о преступлениях против налоговой системы будет рассмотрен в работе далее. Сейчас же нас интересует соотношение налогового правонарушения и преступления не по содержанию, а по форме изложения в диспозиции Налогового кодекса РФ и Уголовного кодекса РФ.

За основу, безусловно, возьмем правонарушения, направленные против законодательства о налогах и сборах, т.е. против налоговой системы Российской Федерации.

Глава 16 Налогового кодекса РФ называет различные виды налоговых правонарушений, среди них ст. 119 (нарушение срока предоставления налоговой декларации или иных документов), ст. 120 (грубое нарушение правил учета доходов и расходов и объектов налогообложения), ст. 121 (нарушение правил составления налоговой декларации налогоплательщиком, т.е. неотражение или неполное отражение, приводящее к занижению суммы налогов подлежащих уплате), ст. 122 (неуплата или неполная уплата сумм налога в результате занижения налогооблагаемой базы или неправильного исчисления налога). Общеизвестно, что все вышеперечисленные действия находят свое продолжение в Уголовном кодексе РФ.

Уклонение от уплаты таможенных платежей, взимаемых с организаций или физического лица (ст. 194 Уголовного кодекса РФ), уклонение от уплаты налогов и (или) сборов с физического лица (ст. 198 Уголовного кодекса РФ), уклонение от уплаты налогов и (или) сборов с организаций (ст.199 Уголовного кодекса РФ), неисполнение обязанностей налогового агента (ст. 199 Уголовного кодекса РФ), сокрытие денежных средств либо имущества организации или индивидуального предпринимателя, за счет которых должно производиться взыскание налогов и (или) сборов (ст. 199 Уголовного кодекса РФ) по существу созвучны со ст.ст. 119, 120, 121, 122 Налогового кодекса РФ. Их законодательные конструкции позволяют говорить, что они регулируют и охраняют одни и те же общественные отношения.

Некоторые ученые считают, что элементы налогового проступка находят свое продолжение в преступлениях, связанных с регистрацией незаконных сделок с землей (ст. 170 УК РФ) и лжепредпринимательством (ст. 173 УК РФ) [21, с. 88], невозвращением из-за границы средств в иностранной валюте (ст. 193 УК РФ) [11, с. 192–194].

ЛИТЕРАТУРА

1. Александров И.Г. *Законность и правоотношения в советском обществе*. М., 1955. С.167.
2. Алехин А.П., Пепеляев С.Г. *Ответственность за нарушение налогового законодательства*. М., 1992. С.23.
3. Антимонов Б.С. *Гражданская ответственность за вред, причиненный источником повышенной опасности*. М., 1952. С.32.
4. Белякова А.М. *Возмещение вреда, причиненного источником повышенной опасности*. М., 1967. С.18–19.
5. Брагинский М.И. *К вопросу об ответственности за чужие действия по советскому гражданскому праву* / Тр. ВЮЗИ. М., 1961. Т.1. С.51.
6. Брызгалин А.В. *Налоги и налоговое право: Учебное пособие*. М., 1998. С.472.
7. Гордон М.В. *Лекции по советскому гражданскому праву*. Харьков, 1960. С.244.
8. Даль В.И. *Толковый словарь живого великорусского языка*. М., 1956. С.431.
9. Жюллио де ля Морандьео. *Гражданское право Франции*. М., 1958. С.73–74.
10. Иоффе О.С. *Ответственность по советскому гражданскому праву*. Л., 1955. С.26–29; *Советское гражданское право: Курс лекций. Отдельные виды обязательств*. Л., 1951. С. 477.
11. Ларичев В. Д., Гильмутдинова Н. С. *Таможенные преступления*. М., 2001. С.192–194.

12. *Лейст С.Э. Санкции в советском праве. М., 1962. С.78–80.*
13. *Майданик Л.А., Сергеева Н.Ю. Материальная ответственность за повреждение здоровья. М., 1962. С.33.*
14. *Маслов В.Ф. Обязательства из причинения вреда. Харьков, 1961. С.19.*
15. *Матвеев Г.К. Вина в советском гражданском праве. Киев, 1955. С.117–120.*
16. *Мудрых В.В. Ответственность за нарушения налогового законодательства: Учеб. пособие для вузов. М., 2001. С.101.*
17. *Проскуров В.С. Виды ответственности за нарушение налогового законодательства. М., 1996. С. 56.*
18. *Самощенко И.С. К вопросу о причинности в области юридической ответственности // Вопросы общей теории советского права. М., 1963. С.337–339; Понятие правонарушения по советскому законодательству // Там же. С.14, 16–18.*
19. *Семенов П.Г. Проблема причинной связи в советском праве / Уч. зап. ВИЮН. 1958. С.245.*
20. *Старилов Ю.Н. Коррупция налогового законодательства и юридическая ответственность. Воронеж, 1995. С.59.*
21. *Улезько С. И. Теоретические основы исследования уголовно-правовой охраны налоговой системы: Дисс. ... д-ра юрид. наук. С.88.*
22. *Эннекцерус Л. Курс германского гражданского права. М., 1950. Т.2. С.363.*
23. *Яичков К.К. Система обязательств из причинения вреда в советском праве. М., 1957. С.171–172; Вопросы гражданского права. М., 1957. С.156, 170–172.*

Телеуев Галым Байгазыевич

*доктор философии PhD, заведующий кафедрой государственно – правовых дисциплин
Жетысуского государственного Университета имени И. Жансугурова.*

E-mail: galim200385@mail.ru

Бекежанов Даурен Нуржанович

докторант Жетысуского государственного университета имени И. Жансугурова

E-mail: bek_dauren@mail.ru

Қожахметов Жарқынбек Саржанович

Жетысуский государственный университета имени И. Жансугурова

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА О СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ КООПЕРАЦИИ В КАЗАХСТАНЕ

Аңдатпа

Ұсынылып отырған мақалада Қазақстан Республикасында ауылшаруашылық кооперативтері заңнамасының қалыптасуы мен дамуына құқықтық талдау жасалынған. Ауылшаруашылық кооперативтері заңнамасының дамуының ерекшеліктері сипатталған. Қолданыстағы заңнаманы жетілдіруге қатысты ұсыныстар келтірілді.

Түйін сөздер: Ауылшаруашылық кооперативтері, заңнама, әдістеме, қайнар көздер, ауылшаруашылық саясат.

Аннотация

Проведен правовой анализ формирования и развития законодательства сельскохозяйственных кооперативов в Республике Казахстан. Описаны особенности законодательства

сельскохозяйственных кооперативов. Даны рекомендации по совершенствованию действующего законодательства.

Ключевые слова: Ключевые слова: сельскохозяйственный кооператив, законодательство, методика, источники, сельское хозяйство.

Abstract

The legal analysis of the formation and development of the legislation of agricultural cooperatives in the Republic of Kazakhstan. The features of the legislation of agricultural cooperatives are described. Recommendations on improvement of the current legislation are given.

Key words: agricultural cooperative, legislation, methodology, sources, agriculture.

Практика зарубежных стран показывает, что система производства и реализации продукции аграрного сектора экономики основана на системе кооперации и мелких товаропроизводителей и агропромышленной интеграции. Особенности развития рассматриваемой системы в разрезе различных стран определяются экономическими, социальными и историческими условиями. Кооперация здесь рассматривается как объединение физических лиц на основе добровольного членства для организации коллективного предпринимательства, основанного на объединении имущественных паевых взносов.

Чтобы понять историю кооперации, правильно исследовать его становление и развитие в статике и динамике. Современная модель сельскохозяйственных кооперативов возникла в Европе и распространилась в других государствах в конце XIX века, как форма осуществления метода взаимопомощи и для противостояния экстремальным условиям нищеты [1].

Наибольшее влияние на функционирования сельскохозяйственных кооперативов стало формирование в 1844 году Общества Роддейл справедливых пионеров. Это был потребительский кооператив, созданный в Рочдейле (Англия), группой работников, представляющих различные профессии, которые сформулировали набор основных правил работы, основанных на двухлетнее исследование кооперативов, в том числе некоторых, которые не были успешными. В то время, целями создания кооператива было удовлетворение потребностей его членов в улучшении жилищного строительства, занятости, продовольствия, образования и других социальных потребностей. Ещё одно важное событие в отношении кооперативов, выступающих в качестве банковскими учреждениями, было создание первых сбережений и кредитов кооперативов в 1864 году Фридрихом Вильгельмом Райффайзенем в Германии. Цель банка Райффайзен заключалась в предоставлении сберегательных и кредитных услуг в городских и сельских районах, основанные на идее «самопомощи» [2].

Развитие кооперативов с течением времени было обусловлено многими факторами и влияния. IngalsbeandGroves (1989) группируют три основных типа (все взаимосвязанные):

- (1) экономические условия (вызванные войной, депрессией, технологии, государственной экономической политики и т. д.);
- (2) фермерские организации (включая качество их лидерства, их мотивацию и энтузиазм к продвигать кооперативы, оказывать влияние на государственную политику и т. д.);
- (3) публичный политики (в соответствии с государственными интересами, законодательной инициативой и судебного толкования).

С 1988 года произошло два явления в организации сельскохозяйственных кооперативов в США: (1) реструктуризация и консолидация обычных кооперативов и (2) появление новых (NGC) (Cook, 1995). NGC сохраняют многие характеристики обычных кооперативов, но они сосредоточены на добавленной стоимости виды деятельности. Взносы членов капитала связаны с доставкой товара (маркетинговые) права, которые достигают ценности и могут быть переданы, и членство закрыто или ограничено.

Сторр утверждает: «Кооперативы в США создаются, чтобы стать значительной силой всельского хозяйства и играют все более важную роль в политике» [3].

В советское время развитие сельскохозяйственных кооперативов ознаменовалось в связи с принятием закона «О кооперации в СССР» (1988 г.), который внес огромный вклад в его развития. В работе д.ю.н М. И. Палладины была предложена способы определения понятий – кооперация, кооператив, кооперативное движение, кооперативная система [4]: «Под кооперативом он считал, сто это добровольная самодеятельная и самоуправляемая общественная организация, осуществляющая одновременно общественно-массовую (культурно-воспитательную), хозяйственную и иную деятельность в форме предприятия, основанного на коллективной (групповой) собственности и действующего в качестве юридического лица». Выделял кооперативы с двух точек зрения: «Во первых, кооперативы это общественная организация и она отличается от любой другой организационно-правовой формы производства; во - вторых коперативы как хозяйственное явление кооператив отличается от всех иных некооперативных организаций. Эти два главных признака определяли правовой статус кооператива. Такое определение кооператива характерно и для современных производственных кооперативов. Однако большинство исследователей первостепенную роль кооператива видят не в общественно массовой деятельности, а в производственной. Общественная деятельность кооперативов рассматривается как вторичная и сводится к взаимопомощи и экономической выгоде для всех их членов. Кооперативное движение рассматривалось, как общественная деятельность людей в форме пропаганды кооперативных идей и принципов, агитации в пользу кооперативного ведения хозяйства; разработки проектов кооперативных законов и уставов; материального и трудового участия в создании и развитии кооперативов, их союзов, различных кооперативных учреждений. Термин «кооперативная система» употреблялся в разных значениях. Он означал совокупность кооперативных организаций определенного вида, в которой каждая нижестоящая организация является членом вышестоящей кооперативной организации и возглавляется единым руководящим кооперативным центром» [5].

С 1906 года по инициативе Столыпина в России проводился массовая аграрная реформа. Столыпин стремился создать класс крестьян собственников, расширить их инициативу и этим обеспечить подъем с\х производства.

В марте 1917 года по указанию В. Ф. Керенского во Временное Правительство был направлен текст Проекта кооперативного закона в редакции Государственной Думы и кооперативных Съездов с сопроводительной запиской председателя Юридической комиссии Петроградского отделения комитета о сельских ссудосберегательных и промышленных товариществах. В записке обращалось внимание на то, что необходимо учесть при обсуждении вопроса при издании Закона о кооперативных товариществах и их союзах. 20 марта 1917 года Временным Правительством было утверждено «Положение о кооперативных товариществах и их союзах».

Пакет кооперативных законов Временного правительства включал четыре документа:

1. «Постановление Временного Правительства о кооперативных товариществах и их союзах» от 20 марта 1917 г.
2. «Положение о кооперативных товариществах и их союзах» от 20 марта 1917 г.
3. «Положение о регистрации товариществ, обществ и союзов» от 21 июня 1917 г.
4. «Положение о съездах представителей кооперативных учреждений» от 1 августа 1917 г. [6].

Постановление Временного Правительства от 20 марта 1917 г. о кооперативных товариществах и их союзах регламентирует порядок функционирования кооперативов, созданных до 20 марта 1917г. В пункте 2 сказано, что товарищества и другие учреждения, образованные до принятия кооперативного закона, функционируют на основании действующего законодательства до приведения их в соответствие кооперативному закону от 20 марта 1917 г. Срок

приведения кооперативных товариществ в соответствие с новым законом устанавливался в течение 2-х лет со дня опубликования Закона, т.е. 31 марта 1917г.

Правление преобразуемого товарищества или союза было обязано разработать Устав на основании требований Закона от 20 марта 1917 г. и внести его на обсуждение общего собрания или собрания уполномоченных союза. Принятый собранием новый устав в 3-х экземплярах вместе с копией Протокола собрания или выпиской из него, а также один экземпляр прежнего устава должны быть представлены Правлением для регистрации в Окружной суд. Заявление, все 3 экземпляра устава и копия протокола должны быть подписаны членами Правления. Заявление должно быть оплачено гербовой маркой в один рубль. Основным документом из всей системы кооперативных законов, принятых весной-летом 1917 г., является Положение о кооперативных товариществах и их союзах от 20 марта 1917 г., которое содержит 68 статей, размещенных в двух разделах: I раздел – о кооперативных товариществах (ст. 1 – 51) и II раздел – о союзах кооперативных товариществ (ст. 52–68) [7]. В пункте 1 раздела I в главе 1 дается определение кооперативного товарищества: «кооперативным товариществом признается товарищество с переменным составом и капиталом, которое действует под особой фирмой, имеет целью содействовать материальному и духовному благосостоянию своих членов посредством совместной организации разного рода хозяйственных предприятий или труда своих членов». В этой же статье определены виды кооперативов: «К числу кооперативных товариществ принадлежат товарищества кредитные и ссудосберегательные, потребительские общества, товарищества для производства, по совместной закупке, сбыту, транспорту и хранению товаров, для совместного пользования средствами производства, для переработки продуктов хозяйства, страхования, для совместного приобретения и пользования землей, общества для удовлетворения жилищной нужды, трудовые и биржевые артели и т.д». Анализируя определения кооперативного товарищества, следует отметить, следующие принципиальные моменты: кооперативное товарищество, имея переменный состав членов и переменный капитал, создают условия для открытого вступления в него неограниченного количества членов. Этими признаками кооперативное товарищество отличается от торговых и гражданских товариществ, в которых состав членов и размер капитала фиксирован, целью товарищества является не получение максимальной прибыли, а содействие материальному и духовному благосостоянию своих членов. Этим оно и отличается от капиталистического предприятия, составляя основное содержание кооперативов и кооперативного движения в целом. Ст. 2 развивает положение первой статьи о нехозяйственной деятельности кооперативных товариществ. Отмечается, что кооперативные товарищества могут производить различные исследования, заниматься издательской деятельностью, создавать учреждения, направленные на образовательное и духовное развитие своих членов. Необходимо подчеркнуть, что одной из особенностей нового закона является расширение возрастных границ для вступления в кооперативное товарищество. Кроме совершеннолетних физических лиц Закон допускал к вступлению в члены кооператива и несовершеннолетних, начиная с 17-летнего возраста. Закон предусматривал единственное ограничение – несовершеннолетние члены не могли состоять в органах управления и контроля (ст. 3). Принципиально новым положением Закона явился регистрационный порядок открытия кооперативных товариществ. Ст. 4 гласила: «Для учреждения кооперативного товарищества разрешения Правительственной власти не требуется», «Кооперативные товарищества образуются на основании уставов или по договорам. Кооперативные товарищества могут объединяться в союзы и открывать отделения» (стр.5). Анализируя ст.5 данного Положения, необходимо отметить наличие трех кооперативных форм:

1. «Кооперативные товарищества», именуемые далее «товарищества»,
2. «Кооперативные отделения», именуемые далее «отделения»,

3. «Кооперативные союзы», именуемые далее «союзы».

Данный нормативно-правовой акт был основным механизмом оказывающее огромное влияние на развитие сельскохозяйственных кооперации. В нем было также определено, что кооператив – это товарищество с переменным составом и капиталом, которое действуя под особою фирмою, имеет целью содействовать материальному и духовному благосостоянию своих членов посредством совместной организации разного рода хозяйственных предприятий или труда своих членов» [8].

В 1918 году В.И.Ленин высказывается о том, что в кооперативы должны объединяться по хозяйственной инициативе со своими средствами и заинтересованные в ее процветании мелкие производители и потребители» [9]. Далее, согласно Закону СССР «О кооперации в СССР» от 26 мая 1988 года «кооперативом является организация граждан СССР, добровольно объединившихся на основе членства для совместного ведения хозяйственной и иной деятельности на базе принадлежащего ему на праве собственности, арендованного или предоставленного в бесплатное пользование имущества, самостоятельности, самоуправления и самофинансирования, а также материальной заинтересованности членов кооператива и наиболее полного сочетания их интересов с интересами коллектива и общества» [10]. Из этого определения, можно выделить такие принципы деятельности кооперативов как: добровольность объединения в кооперативы, членство для совместного ведения хозяйства, бесплатное пользование имуществом кооператива его членами, самостоятельность, материальная заинтересованность членов кооператива. Некоторые из этих принципов функционируют и в настоящее время, при рыночной системе, и нашли свое отражение в законодательстве. Так, в статье 4 Закона РК «О сельскохозяйственных кооперативах» перечислены следующие основные принципы создания и деятельности сельскохозяйственных кооперативов: – добровольность вступления в сельскохозяйственный кооператив и выхода из него; – демократичность управления, основанная на равноправии членов кооператива: один член – один голос независимо от размера и количества имущественных (паевых) взносов, за исключением ассоциированных членов кооператива; – выборность и подотчетность органов управления сельскохозяйственного кооператива общему собранию его членов; – автономность и независимость деятельности сельскохозяйственных кооперативов; – реализация сельскохозяйственным кооперативом товаров (работ, услуг) своим членам по их себестоимости; – взаимопомощь и обеспечение экономической выгоды для членов кооператива; – доступность информации о деятельности сельскохозяйственного кооператива, ассоциации (союза) сельскохозяйственных кооперативов для всех их членов [11]. Отсюда можно сделать вывод, что основные принципы деятельности кооперативов остались неизменными и существуют в настоящее время.

С момента обретения независимости Республики Казахстан, как и другие постсоветские государства, приступил к модернизации экономики и реформированию всех секторов народного хозяйства. Этот период стал началом становления нового этапа в развитии сельского хозяйства, характеризующимся развитием новых форм собственности и бизнес-формирований в АПК. Важнейшим результатом проводившихся реформ явилось формирование многоукладной экономики в сельском хозяйстве – как одного из стратегических направлений аграрной политики. Однако, любые кардинальные преобразования не проходили для экономики государства безболезненно. Нарушение многолетних межрегиональных и межотраслевых хозяйственных связей повлекло за собой кризис в сельском хозяйстве.

Анализ проводимых реформ в сельскохозяйственной отрасли показывает, что формирование и развитие многоукладной экономики осуществлялось в два этапа: первый этап – период становления (с 1991 по 1999 гг.); второй этап – период роста (с 2000 г.). Первый этап – этап становления (с 1991 по 1999 гг.) характеризуется структурной перестройкой АПК. До 1991 г. государственная собственность была тормозом на пути к рынку, поскольку

обязательным условием для реализации рыночных преобразований является многообразие форм собственности на средства производства, от чего зависит характер рыночного процесса, распределение предметов потребления, обмен и распределение продукции. С этой целью в 1991 г. была начата земельная реформа, под которой понималось изменение отношений собственности на землю, устранение монополии государственной собственности, преобразование колхозов и совхозов в различные организационно-правовые формы. Происходила приватизация государственной земельной собственности, находившейся в пользовании колхозов и совхозов, перераспределение сельхозугодий в пользу крестьянских (фермерских) хозяйств, личных подсобных хозяйств, садоводческих кооперативов [12].

Сложная ситуация в сельском хозяйстве в 1997 году требовала принятия мер по усилению государственной поддержки. В целях укрепления внутренней финансовой стабильности, начиная с 1998 года, в республике начался процесс финансовой реабилитации и санации, путем применения процедур банкротства к несостоятельным сельхозформированиям. Второй этап – период роста (с 2000 года). Сложившаяся к началу 2000-х годов ситуация требовала концептуального определения стратегии развития аграрного сектора. Основные ее направления были определены в Стратегии развития Казахстана до 2030 года.

В рамках Стратегии 2030 Министерством сельского хозяйства была разработана Программа развития сельскохозяйственного производства на 2000–2002 годы (далее – Программа) [13], которая предусматривала обеспечение экономического роста в конкурентоспособных отраслях сельскохозяйственного производства, стабилизацию производства основных видов сельскохозяйственной продукции, путем применения эффективно реализуемых мер государственной поддержки общего характера и специальных мер.

В рамках указанной Программы была создана законодательная база государственного регулирования агропромышленного комплекса. С целью расширения залоговой базы при кредитовании сельхозтоваропроизводителей согласно Закону Республики Казахстан «О зерне» внедрена система зерновых расписок [14].

Были сделаны первые шаги для целенаправленного повышения энерговооруженности сельского хозяйства с участием государства. Создана с участием государства специализированная лизинговая компания АО «КазАгроФинанс», которая на сегодняшний день является единственной государственной компанией, предоставляющей сельскохозяйственную технику, оборудование в лизинг по приемлемым ставкам вознаграждения. Сельские товаропроизводители начали работать в условиях льготного налогообложения, юридические лица – на основе патента, удешевленного на 80%, крестьянские и фермерские хозяйства – на основе единого земельного налога. За счет государства полностью осуществляются мероприятия по борьбе с особо опасными болезнями животных и растений, удешевляется стоимость племенной продукции, элитных семян, минеральных удобрений.

С 2001 года в целях поддержки отечественных сельхозтоваропроизводителей из республиканского бюджета производится субсидирование минеральных удобрений. Для кардинального изменения негативной ситуации сложившейся в племенном животноводстве, был принят Закон «О внесении изменений и дополнений в Закон Республики Казахстан «О племенном животноводстве» [15], которым четко определены основные направления деятельности хозяйствующих субъектов, занятых производством и реализацией племенной продукции, права и обязанности уполномоченного государством органа в области племенного животноводства, механизм предоставления государственных субсидий на сохранение, развитие и восстановление племенной базы животноводства. Кроме того, начаты работы по стимулированию развития животноводства путем продвижения его продукции, как на внутренние, так и на внешние рынки. С этой целью в конце 2001 года создана специализированная государственная компания АО «Малөнімдері корпорациясы» [16].

Начиная с 1999 года в соответствии с рыночными реалиями, взамен ранее действовавшей громоздкой государственной системе ветеринарии, включающей в себя и контрольно-надзорные и хозяйственно-исполнительские функции, начато построение стройной системы государственного ветеринарного надзора, где хозяйственно-исполнительскими функциями переданы в конкурентную среду, подконтрольную государственному ветеринарному надзору.

Разделение контрольно-надзорной и хозяйственно-производственной функций в области ветеринарии позволило развивать частную ветеринарную деятельность. Однако, несмотря на некоторую стабилизацию ситуации в агропромышленном комплексе в 2002 году сохранились проблемы переходного периода, износ сельскохозяйственной техники и оборудования по переработке, снижение плодородия почв, не соблюдение агротехнологий, снижение продуктивности пашни и сельскохозяйственных животных, низкая доходность производства и конкурентоспособность производимой продукции. Логика дальнейших экономических преобразований требовала перехода на качественно новый уровень роста в аграрной сфере, связанного с формированием рациональной структуры агробизнеса, повышением уровня агротехнологий, переходом к маркетинговой стратегии сельхозпроизводства, импортозамещению на внутреннем рынке, активизации экспорта в страны ближнего и дальнего зарубежья. В этой связи, в 2002 году Глава государства в своем Послании народу Казахстана объявил предстоящие три года – Годами возрождения аула и поставил задачу концентрации действий Правительства по развитию села. Для решения этой задачи была разработана Государственная агропродовольственная программа Республики Казахстан на 2003–2005 годы (далее – Госпрограмма), основной целью которой являлось обеспечение продовольственной безопасности страны путем формирования эффективного агробизнеса, увеличения объемов производства и продаж конкурентоспособной продукции АПК и рационализации мер государственной поддержки [17]. В период реализации Госпрограммы была проведена большая работа по дальнейшему расширению и совершенствованию законодательной базы агропромышленного комплекса, приведению ее в соответствие нормам международной практики. Особое место в этом ряду занимает принятие Земельного, Водного и Лесного кодексов, создающих принципиально новые условия для развития частной инициативы и позволяющих гражданам разделить с государством ответственность за использование природных ресурсов. Были приняты Законы РК «О государственном регулировании развития агропромышленного комплекса и сельских территорий» [18], «О сельском потребительском кооперативе водопользователей» [19], утверждены подзаконные нормативные правовые акты, конкретизирующие их основные положения, завершена работа по лицензированию элеваторов. Проведена работа по внесению концептуальных изменений и дополнений в действующие законы «О племенном животноводстве» [15], «О зерне» [14], в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам учета, государственной регистрации и государственного технического осмотра механических транспортных средств и прицепов к ним. В настоящее время без преувеличения можно сказать, что вышеуказанные законы сыграли огромную роль в дальнейшем развитии аграрного сектора экономики страны. Особо следует подчеркнуть важность института частной собственности на земли сельскохозяйственного назначения, зафиксированного в Земельном кодексе [22]. По сути дела, был сделан исторический шаг в вопросах реформирования земельных отношений и вовлечения земель сельскохозяйственного назначения в рыночный оборот.

С целью решения сложившейся ситуации и дальнейшего развития сельскохозяйственной кооперации Казахским научно-исследовательским институтом экономики агропромышленного комплекса и развития сельских территорий был разработан проект Закона РК «О сельскохозяйственных кооперативах».

Одним из главных программных мероприятий Государственной программы развития АПК РК на 2017–2021 годы, принятой 18 февраля 2017 г., является вовлечение мелких и

средних хозяйств в сельскохозяйственную кооперацию. Главная проблема эффективного развития АПК РК заключается в мелкотоварном характере производства, сопровождающаяся высокой долей малых форм хозяйствования в общем объеме валовой продукции сельского хозяйства, общей численности сельскохозяйственных формирований, тенденцией снижения их земельных наделов [26]. Согласно данным Агентства РК по статистике в 2016 г. доля хозяйств населения в общем объеме валовой продукции сельского хозяйства составила 43,4%, в т.ч. в производстве животноводческой продукции – 70%, доля крестьянских хозяйств высока в растениеводческой продукции – 37,9% [22]. Наблюдается также тенденция сокращения количества крупных сельхозформирований и размеров их земельных наделов. С 1995гг. количество производственных кооперативов сократилось в 1,6 раз, а средние размеры их землепользования в 6 раз, соответственно земельные наделы ТОО и АО сократились в 2,3 раза, крестьянских хозяйств – 1,8 раз

Проведенный нами анализ развития законодательства в области сельскохозяйственных кооперативов дает возможность сделать следующие теоретические и практические выводы:

- В развивающихся странах попытки объединить фермеров в кооперативы часто терпели неудачу, хотя кооперативы могут поставлять сельскохозяйственные ресурсы и рыночные сельскохозяйственные продукты, которые важны для развития сельского хозяйства.
- Если обратиться к истории правовых основ создания кооператива, то нужно признать, что кооперативы возникли еще тогда, когда появились трудовые артели, которые назывались производственными кооперативами и были основаны на общей собственности членов кооператива с их личным участием для определенной работы или предпринимательства.
- Законодательная практика показывает, что развитие законодательства о сельскохозяйственных кооперативах в Казахстане можно условно поделить на больших два этапа, это до обретения независимости нашей страны и в современных условиях.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Hoyt A (1989). *Cooperatives in other countries. In Cooperatives in agriculture, ed. D. Cobia, 81–97. New Jersey, USA: Prentice-Hall.*
2. Ingalsbe G & Groves FW (1989). *Historical development. In Cooperatives in agriculture, ed. D. Cobia, 106–120. New Jersey, USA: Prentice-Hall, Inc.*
3. Cropp R & Ingalsbe G (1989). *Structure and scope of agricultural cooperatives. In Cooperatives in Agriculture, ed. D. Cobia, 35–67. New Jersey, USA: Prentice-Hall, Inc*
4. *Кооперация и интеграция в АПК: учебник для вузов / В.М. Володин, Л.Н. Дубова, Г.А. Баклаженко, Ю.Д. Бахмеев, А.Н. Рассказов под общ. ред. В.М. Володина. – Пенза, 2005. – 244 с. : ил. – Библиогр. с. 189–198.*
5. *Закон СССР «О кооперации в СССР» от 26 мая 1988 года. [Электронный ресурс] – Режим доступа. – <http://base.garant.ru>*
6. *Сборник постановлений Временного правительства по кооперации : 1, 2, 3. О кооперативных товариществах и их союзах от 20 марта 1917 г. О регистрации товариществ, обществ и союзов от 21 июня 1917 г. О съездах представителей кооперативных учреждений от 1 авг. 1917 г. : (С введ., сост. Юрид. отд. Сов. всерос. кооп. Съездов*
7. *Положение о кооперативных товариществах и их союзах // Сборник постановлений Временного правительства по кооперации: – Москва : Сов. всерос. Кооп. съездов, 1917. – XIV, 29 с.; 23.*
8. *Положение о кооперативных товариществах и их союзах // Сборник постановлений Временного правительства по кооперации : – Москва : Сов. всерос. Кооп. съездов, 1917. – XIV, 29 с.; 23*

9. Ленин В.И. О кооперации. ПСС, издание 5-е, т. 45. [Электронный ресурс] – Режим доступа. — <http://revarchiv.narod.ru>. (Дата обращения: 07.04.2018).
10. Закон СССР «О кооперации в СССР» от 26 мая 1988 года. [Электронный ресурс] – Режим доступа. — <http://base.garant.ru>
11. Закон Республики Казахстан от 29 октября 2015 года № 372-V «О сельскохозяйственных кооперативах» // Информационная правовая система Параграф. – 2018.
12. Основные этапы становления АПК на пути формирования многоукладной экономике// https://bnews.kz/ru/news/ekonomika/osnovnie_etapi_stanovleniya_apk_na_puti_fmirovaniya_mnogoukladnoi_ekonomiki
13. Постановление Правительства от 05.02.2000 N 175 «Об утверждении плана мероприятий по реализации программы развития сельскохозяйственного производства на 2000 – 2002 годы» от 5 февраля 2000 года N 175 \\ http://kazakhstan.news-city.info/docs/sistemsh/dok_oeynfb.htm
14. Закон Республики Казахстан от 19 января 2001 года N 143. О Зерне// https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1021432
15. Закон Республики Казахстан от 9 июля 1998 года № 278-I «О племенном животноводстве» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 24.05.2018 г.)// https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1009804
16. Официальный сайт компании АО «Мал өнімдері корпорациясы»// <https://www.kazagro.kz/web/ka-onim/about>
17. Указ Президента Республики Казахстан от 5 июня 2002 года № 889 О Государственной агропродовольственной программе Республики Казахстан на 2003–2005 годы (с изменениями, внесенными Указом Президента Республики Казахстан от 31 марта 2003 года № 1051) (утратил силу)// www.zakon.kz
18. О государственном регулировании развития агропромышленного комплекса и сельских территорий Закон Республики Казахстан от 8 июля 2005 года № 66// www.zakon.kz
19. Закон Республики Казахстан от 08.04.2003 N 404-II ЗРК «О сельском потребительском кооперативе водопользователей»// www.zakon.kz
20. Закон Республики Казахстан от 9 июля 1998 года № 278-I О племенном животноводстве (с изменениями и дополнениями по состоянию на 24.05.2018 г.)// www.zakon.kz
21. Земельный кодекс Республики Казахстан от 20 июня 2003 года № 442-II (с изменениями и дополнениями по состоянию на 29.06.2018 г.)// www.zakon.kz
22. Государственная программа развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2017–2021 годы [Электрон.ресурс]. – 2017. – 13 марта. – URL: <http://www.mgov.kz>

Секция 4. Трудовое право; право социального обеспечения

*Адильгереев Адильжан Бауыржанович
магистрант 2-го курса Академии «Кайнар», АПС КНБ РК*

ШЕКАРА ОРГАНДАРЫНДАРЫНЫҢ КАДРЛАРМЕН ЖҰМЫСЫНЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Мақала кадрлармен жұмыстың кейбір теоретикалық аспектілерін қарастыруға, сонымен қатар оның құрылымына, ұйымдастырылуына, шекара қызметінің мамандары мен басшыларының басқару саласындағы кадрлық технологияларды қолдану методикасына арналған.

Қазақстан Республикасының заңнамасы негізінде қазіргі замаңғы құқықтық регламентациялар мен әскери ведомстволардағы кадрлық-басқару тәжірибесінің ерекшеліктерін ескере отырып, кадрлық мәселелердің теретикалық аспектілері мен кадрлық ресурстарды басқару бойынша әрекеттердің басым бағыттары қарастырылған.

Мақала әскери-оқу орындарының оқытушылары мен тыңдаушыларына, сонымен қатар шекара қызметінің кадрлық жұмысты атқаратын және оны ұйымдастыруға тікелей қатысатын мамандар мен офицерлерге арналған.

Түйін сөздер: кадрлар, кадрлармен жұмыс, кадрлық саясат, басшы, басқару, заң

Аннотация

Статья посвящена рассмотрению теоретических аспектов работы с кадрами, а также содержанию, организации, методике применения кадровых технологий в управленческой деятельности руководителей и специалистов пограничных служб.

На основе законодательства Республики Казахстан с учетом применения современной правовой регламентации и особенностей управленческо-кадровой практики в силовых ведомствах, рассматриваются теоретические аспекты кадровой проблематики, приоритетные направления деятельности по управлению кадровыми ресурсами.

Статья предназначена для преподавателей и слушателей военно-учебных заведений, а также для офицеров и специалистов, принимающих непосредственное участие в организации и проведении кадровой работы в Пограничной службе Республики Казахстан.

Ключевые слова: кадры, работа с кадрами, кадровая политика, руководитель, управление, закон

Abstract

The article is devoted to the theoretical aspects of work with personnel, as well as the content, organization, methods of application of personnel technologies in the management of the leading staff and specialists of border services.

On the basis of the legislation of the Republic of Kazakhstan, taking into account the application of modern legal regulation and features of management practice in law enforcement agencies, the theoretical aspects of personnel, priority areas of human resources management are issued.

The article is intended for teachers and students of the military educational institution, as well as for officers and specialists directly involved in the organization and conduct of personnel work in the Border service of the Republic of Kazakhstan.

Key words: «personne», work with personnel, personnel policy, leading manager, management, law

Бұл мақала жазу қажеттілігі қазіргі таңдағы қолданыстағы заңнама аясындағы және шекара органдарындағы кадрлармен жұмыстың қалыптасып қалған практикасы негізіндегі туындаған кейбір мәселелерді көрсетуге, оларды шешу тәсілдерін табуға және кадрлармен жұмыстағы басқару мамандарының дайындық деңгейін көтеруге бағытталған. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасының 2012 жылғы 16 ақпандағы № 561-IV «Әскери қызмет және әскери қызметшілердің мәртебесі туралы» Заңы мен Қазақстан Республикасының «Арнаулы мемлекеттік органдары туралы» 2012 жылғы 13 ақпандағы № 552-IV және тағыда басқа Заңдары мен өзге де нормативтік-құқықтық актілерге сәйкес қызмет өткеру ерекшеліктерінде кездесетін мәселелерді талдап, әскери қызмет өткеру тәртібін қамтамасыз етуге тиісті жағдайлар жасауға ұсыныстар дайындалған.

Нарықтың қалыптасуы бүгінде бұрынғы ескі ойлар, әдістер мен тәсілдер негізінде кадрлар қызметін шешуге мүмкін болмайтын жаңа мәселелердің қатарына қойып отыр. Бүгінгі таңда күрделі мәселелердің бірі ретінде кадрлар жұмысын қайта құру өткір түрінде белгілі.

Елбасымен межелеген 5 институттық реформаны жүзеге асыру, алдағы 10 жылдық ішінде 30 дамыған мемлекеттердің қатарына қосылу – Қазақстан Республикасының басым бағыттарының бірі.

Дербес, жоғары кәсіби білікті мемлекеттік аппарат құрамын құру, алға қойылған реформаларды сәтті жүзеге асырудың басты шарты қашанда адами фактор [1, п.1].

Ұсынылатын өзгерістер мен толықтырулар кадрлар саясаты мен кадрлармен жұмыс істеудегі заңнамаларға еңгізілетін новелла болмасада, осы екі бағыт бойынша жұмыстың тиімділігін қамтамасыз етіп, оны арттыруда практикалық маңызы бар.

Жұмыстың нормативтік, теориялық және әдістемелік зерттеу базасы болып Қазақстан Республикасының заңнамалары, Президенттің жарлықтары мен Үкімет қаулылары, құқықтық актілер сонымен қатар кадрлармен жұмыс бойынша философиялық психологиялық, педагогикалық, әлеуметтік-экономикалық, ұйымдастырушылық-басқару негіздері болып табылады.

Мақсаты болып, кадрлармен жұмыстағы негізгі бағыттардағы басқару органдарының мамандарының білімін бір жүйеге келтіріп, оның негізінде, қажетті іскерлік пен ар-намыс қасиеттері бар, ғылыми стильді және кадрлар ресурсын басқарудағы қазіргі заманғы әдістерін білетін, кадрлық міндеттерді шешудегі дарабасшылықты нығайту және демократиялық бастама жағдайында жұмыс істей алатын, шекара қызметінің басқару жүйесіндегі кадрлар бөлімшелерінің ролі мен орның анық көретін басқару-маманың қалыптастыру. Әрине, бұл қажеттілік әскери басқару органдарындағы қай деңгейде болмасын басқару мамандарының – қарапайым, жай іс-жүргізу, бастықтың көмекшісі не болмаса жауапты орындаушысы лауазымдық деңгейіне түсіп, қызметтерін атқару себептерінен туындап отыр.

Мақала болашақ офицер мамандықтарында оқитын курсанттарға арналған. Сонымен қатар, тікелей лауазымдық (функционалдық) міндеттеріне сәйкес кадрлармен негізгі жұмысты атқаратын кадрлар бөлімшелерінің мамандарына және шекара қызметіндегі басшылық лауазымдарында қызмет атқаратын мамандарға көмекші құрал ретінде қолдануға бағытталған. Себебі, қазіргі таңда, арнайы кадр (әскери кадровик проффессиясы) мамандығына ешқай жерде дайындап, оқытпайды. Оқытып, дайындауда еліміздің жоғары оқу орындарында осы күнге дейінде арнайы мамандықтар жоқ. Ал, бұл мамандықтың қазіргі таңдағы әлеуметтік маңыздылығы мен кадр маманының (соның ішінде әскери кадровик) уақыт талабына сай әрдайым кәсіби білімін жетілдіріп отыру қажеттілік себебінен.

Бұл мақаланың тақырыбы болып кадрлармен жұмыс сұрақтарының өзара әрекеті мен өзара байланысында кешенді қарастыруы:

- іріктеу, зерделеу, тағайындау, бағалау және кадрлардың кәсіби дайындығы бойынша басшылықтың, әскери құрама мен құрылымдардың кадрлар бөлімшелері мен басқада басқару органдарының іс әрекеті;
- кадрлармен жұмыстағы әскери қызмет өткеру сұрағы мен нормативтік-құқықтық актілермен тиісті тәртіпті қамтамасыз ету;
- шекара қызметіндегі жедел-қызметтік іс-әрекетті қажетті кадрлармен қамтамасыз етудегі шешілмеген мәселелер және бұл жұмыстағы кадрлар бөлімшелерінің алатын орны мен рөлі.

Кадрлық менеджменттің және кадрлық басқару практикасындағы ғылыми жетістіктердің заманауи өнімдерін есепке ала отыра бұл мәселе бойынша сұрақты ашып жазу Қазақстан Республикасының шекара органдарының жедел-қызметтік іс-әрекетін реттейтін нормативтік базасында (ҚР заңнамалары, Президент Жарлықтары мен Үкімет қаулылары) жүзеге асады.

Бұл сұрақты белсенді зерттеп, танысу келесі міндеттерді (шешуге) анықтауға көмектеседі:

- кадрлармен жұмыс мәселесіне қатысты заңдар мен шекара органдарының қызметтік іс-әрекетін реттейтін құқықтық актілерін, Шекара қызметі басшылығының нұсқауларын білу, оларды түсіну, бірқалыпты қабылдау және қолдану;
- кадрлармен жұмыстағы оң тәжірибелерді игеру;
- күнделікті іс-әрекетте және қалыптасып келе жатқан қызметтік-жауынгерлік іс-әрекет жағдайларында әскери құрылымдардың кадрлармен жұмыстану дағдылары мен икемдерін иелену;
- басқару саласындағы қызметкерлердің кәсіби білімі, дағдылары мен икемдері жеке қасиеттерін қалыптастыру;
- педагогика және психология негіздерін меңгеріп алу.

Бұл міндеттерді шешу біруақытта кәсіби қасиеттер мен моральдік адамгершілік бағыттарды қалыптастыруды болжайды, мысалы: жоғары құқықтық сананы иелену; бірбеткейлік пен құзыреттілікті иелену; коммуникабельділікті және объективтілікті; адамдармен жұмыс жасай білу және сезім ырғағын иелену, тыңдай білу және тыңдата білудің амалдарын игеру, кадрлар психологиясын және үйрету мен тәрбиелеудің педагогикалық технологияларының негізгі аспектілерін білу.

Мемлекеттің тиімді жұмыс істеу мәселелері, саяси, экономикалық, әлеуметтік, әкімшілік басқару проблемаларын динамикалық шешу және оның халықаралық авторитетінің қалыптасуы тек қана қазақстандық менеджментке маңызды болып қоймай, сонымен бірге ТМД елдеріне де өте маңызды орында болып келеді. Қазақстан өзінің территориясының ауқымдылығы бойынша дүние жүзінде 9 орын алады (2,7 млн. кв.м.) және шекарасының ұзындығы 14,5 мың км құрайды. [2, б. 5–6]. Numbeo контентін қолданушылардың өмір сүру сапалығының рейтингісі бойынша 86 елдің ішінде 63 орынды алады [3, б.2].

Басқару функциясы мен оның мағынасы туралы келесі мысалдарда айтылады: Америкалық менеджменттің патриархы Питер Друкердің есептеуінше «исторические успехи нации на 80% определяется не природными ресурсами, не экономическим базисом или технологиями и даже не талантом народа, а эффективностью управления. Вот почему одни страны прогрессируют, а другие нет» [4, б.12]. Қазіргі әдебиетте менеджмент пен бизнес бойынша «технологиялық арақатынас үзілу» терминіне «басқару арақатынасының үзілуі» қосылды.

Көпфункционалды басқару әрекеті бүгін қоғамдық тәжірибенің ең күрделі түрінің сипатын алды, ал оны меңгеру қажеттілігі тек қана кадр бөлімінің мамандары ғана емес,

сондай-ақ менеджменттік басқарудың барлық деңгейдегі басшылар тарапынан жеткілікті қажеттілік сезілді.

Мемлекеттің бетпердесі, оның әскери-саяси және экономикалық мүдделеріне өкілділік ететін және мембрана қызметін атқаратын мемлекеттің егемендігінің шегін айқындайтын – бұл мемлекеттік шекара. Бүгінгі күні күрделі және динамикалық дамып келе жатқан түрлі ведомстволық құрылымдардың кешені, солардың ішіндегі алдыңғы және үйлестіруші роль шекара органдарына тиесілі. Оның сәтті жұмыс істеуіне, бұл күрделі инфраструктура қызмет ететін шекара ведомствосының қызметкерлерінің кәсібилік пен құзыреттілігі деңгейіне байланысты. Кадрлық ресурстардың дамуының анализі, кадр саясатының едәуір перспективті бағыттарының жүзеге асырылуы, сонымен қатар ТМД елдерінің шекара ведомстволарында кадр процестерінің динамикасы – бұл бағыттардағы маңызды күрделі мәселелер бар екеніне куәландырады. Ал бұл мәселелер шекара органдар кадрларының кәсіби мүмкіндіктерін басқарудағы іс-әрекеттің тиімділігіне байланысты болып отыр. Бұл ретте, осындай мәселелерді шешудегі онды тәжірибе мына ойға салады-шекара органдарының басқару саласының болашағы бүгінгі таңда *адамның жеке мүмкіндіктерін басқару заманауи технологиясын игерген мамандардың артында екені анық*, тап солай шекара ведомствосын кадрлар ресурстарын басқару әдістемесін тұтастай алғанда.

Мемлекеттік басқарумен кәсіби айналасатын кадрлар туралы айтсақ, олармен (кадрлармен) жұмыс туралы сұрақ әрдайым елбасшылығының назарының ортасында болғанын атап өту керек.

XX ғасырдың ортасында мамандандыруды дамыту және басқарушылық жұмыстарды бөлу нәтижесінде *кадрлық іс-әрекетті жаңа кәсіп ретінде мойындау болды*. Іс-әрекеттің түрі кәсібиге айналған кезде, ол нақты бір қалыпты белгілерге ие болады. Бұларға жататын:

- объект, субъект және кәсіби іс-әрекет (нәрсесі) заты болған кезде ғана;
- теориялық негіздер өзіне заңдарды, заңдытәртіпті, іс-әрекеттің принциптері, мақсатты бағыттар мен міндеттер, терминологиялық аппаратты қосады;
- практикалық тәжірибе, кәсіби іс-әрекеттің арнайы формалары мен тәсілдерін, еңбек құралдары мен қаруларын;
- бұл іс-әрекетпен айналасу күнкөру амалы, жұмыс нәтижесінің әлеуметтік маңыздылығы болып келетін тұрақты әлеуметтік топ.

Бұл белгілердің барлығы кадрларды басқару іс-әрекетінің сферасында кездеседі.

Кадрларды басқару объектісі бұл қоғамның кадрлар ресурсы болып табылады.

Кадрларды басқару субъектісі, мемлекеттік басқару органдарының түрлі басқару деңгейлеріндегі басшылары мен кадрлар құрылымдары, болып табылады.

Кадрларды басқару заты (нәрсесі) бұл кадрлардың өздері және кадрлар потенциалын белгілі бір жағдайын қамтамасыз етіп тұратын құралдары болып табылады.

Теориялық негіздері кадрлық-басқару іс-әрекетінің заңдармен мен заңнамалармен, мемлекет пен ведомствоның кадрлық саясатының концепциясымен, кадрларды басқару принциптарымен, кадрлар ресурсын басқарудың міндеттері мен мақсаттық бағыттарымен, кадр менеджментінің терминдері мен түсініктерімен, кадрлық басқарудың шешілмеген мәселелері бойынша ғылыми жұмыстарымен табыс етіледі.

Кадрларды басқарудың формасы мен әдістері көпнұсқаулы. Олар қазіргі қоғамдағы саяси жүйеге, алдыңғы қатарда тұрған экономикалық байланыс пен әлеуметтік жағдайларға, ақыр соңында, іс-әрекет облысының ерекшелігіне байланысты болып келеді.

Ал, кадрларды басқарудағы еңбек құралдары мен қаруларына қатысты айтсақ олар арнайы ерекшелінеді. Бұл жекедербес компьютер, оргтехника, коммуникация құралдар, программа өнімдері және т.б. Кадрларды басқарудағы, жыл өткен сайын кадрлар туралы ақпарат білу рөлінің өсуіне байланысты, еңбек құралдары мен қаруларыда динамикалық түрде өзгеріп отырады.

Өкінішке орай, кадрларды басқару мамандығының ерекшелігіне сәйкес кәсіби дайындықтан өтпеген, тек іс-әрекеттің практикалық тәжірибесі мен теориялық негіздерін игерген тұрақты әлеуметтік топпен жүзеге асырылады. Кадрлар ресурстарын басқару кәсіби іс-әрекетінің өзі қоғаммен мойындалып, оның маңыздылығы түсініле басталды. Алайда, қазіргі уақытта мемлекеттік басқару органдарының түрлі басқару деңгейлеріндегі басшыларының бұл салаға тиісті назар аудармауы, басқару тиімділігінің жоғалуына алып келіп отыр. Басқаша айтсақ «басқару арақатынасының үзілуі» қай салада болмасын, мемлекеттік органдардың дамуын тежеуіне алып келетіні анық.

Шекара органдарының кадрларды басқарудың күрделі және көп қырлы үдерісін оларсыз түсіну мүмкін емес бірқатар терминдер мен негізгі түсініктерді қарастырамыз.

Осыған байланысты «кадрлар», «кадрлармен жұмыс» және «кадрлық саясат» сияқты негізгі түсініктерге берілген сипаттамаларға тоқталайық.

«Кадр» түсінігіне әр түрлі министрліктер мен ведомстволарда түрлі ұғым беріледі. Бұл жағдай ғылыми әдебиеттер мен энциклопедиялық баспаларда да кездескенмен, осы ұғымға берілетін түсініктің бірлігі жоқ. Қазіргі оның синонимі ретінде штат, қызметшілер, аппарат, қызмет етуші (функционер) және т.б. сөздер қызмет атқаруы бекер емес.

Жаңа энциклопедиялық сөздіктерде, мәселен, әскери кадрларға «іс жүзінде қызмет ететін командалық және қатардағы жауынгерлік құрам» жатқызылады. Әскери энциклопедиялық сөздіктерде «әскери кадрлар дегеніміз – бұл тиісті әскери дайындығы бар, әр түрлі құрылымдар, мекемелер, қызметтер, т.б. басшылық етуде, бағыныштыларына білім беру мен тәрбиелеуде тәжірибесі бар, сондай-ақ Қарулы Күштерінде әр түрлі әскери-техникалық және басқа да арнайы қызметтер атқара алатын әскери кәсіпқойлар, Қарулы Күштерінің жеке құрамындағы едәуір білікті бөлігі».

Шекара органдарында кадрларға әскери қызметке келісімшарт бойынша және еңбек келісімі бойынша жұмысқа нормативтік-құқықтық актілерде белгіленген тәртіппен қабылданған офицерлерді, сержант және сарбаздар, азаматтық қызметшілерді жатқызуға болады. «Кадр» ұғымына берілген түсінік едәуір тиімді, өйткені ол басқа күштерді қозғалысқа итермелейтін және оларды пайдаланудың тиімділігін болжай білетін амалдары бар, едәуір білікті міндеттерді атқаратын қызмет атқарушылардың санатына назар аудартады.

«Қызметкер» түсінігіне келетін болсақ, негізінде сапалық сипаттамасы емес, адамдардың белгілі бір ұйымдастырушылық құрылымға тиесілік деңгейі басымдық танытатын ауқымды түсінік. Қызметкерге (жеке құрам) кадр жатады. «Кадр» ұғымы ең алдымен сапалық көрсеткіштерге негізделетін тар мағына беретін ұғым.

Ғылыми жүйеленген анықтамаларда – кадр ұғымы жеке құрам мағынасын бере отырып, кәсіпорындар мен мемлекеттік мекемелердің, қоғамдық ұйымдардың маманданған кәсіби қызметкерлерінің негізгі (штаттағы) жиынтығын көрсетеді. Кадр – тиісті білімі бар, әлеуметтік қызметтік дағдылары қалыптасқан қоғамның еңбек ресурстары [5, 367]. Кадрларды тек қана арнайы білімі бар мамандар ретінде ғана емес, сондай-ақ оларды қызметтік және іскерлік қасиеттері дамыған, белгіленген мәртебеге ие лауазымды тұлғалардың құрамы ретінде қарастыру, қойылған міндеттерді уақытылы және сапалы шешуге қабілетті мамандардың кәсіби біліктілігі кадрлық саясаттың негізгі көрінісі болып табылады. Жаһандық және еліміздегі ұзақ мерзімді басымдықтардың міндеттерін шешу, кадр жасақтаудың жүйесін ғылыми әдістемелік зерттеулермен қамтамасыз ету жұмыстарының сапасын арттыру көзделеді. Кешенді ғылыми зерттеулерде қызметтік және іскерлік қасиеттер төмендегідей анықталған:

- қоғамның құндылықтары мен мәдениетін ұғына отырып, мемлекеттің мүддесіне сай қызмет ету;

- ұйымның жұмыстары мен іс-шараларына қызығушылық таныту, оның жоспарларын әзірлеу және жүзеге асыру, қоғамда белсенділік таныту, берілетін жеңілдіктер мен артықшылықтарды пайдалануда моральдық дайындық және қызмет барысында туындайтын кедергілер мен сәтсіздіктерге төтеп бере білу белгілерімен сипатталады. Ал, іскерлік қасиеттің өлшемдері ретінде қызметкердің кәсіби біліктілігі ерекше назарға алынуы тиіс.

«Кадр» ұғымы үшін мыналардың болуы маңызды:

- арнайы білім беру үдерісі мен нақты бір қызметтің түрінде ұзақ мерзімді мамандандыру кезінде қалыптасқан кәсіби қабілеттердің болуы. Бұл белгі олардың жағымды жағына сипаттама береді, бірақ ол маманның кадрға жататынын білдіретін жалғыз белгі бола алмайды;
- тұрақты мәртебелік жағдайының, яғни мекемедегі, кәсіпорындағы, т.б. лауазымының, жұмыс орнының болуы. Бұл белгілер адамның қоғамдағы мәртебесін белгілейді.

Жоғарыда аталған белгілердің болуы белгілі бір ұйым мен қандай да бір қоғамға мүше кадр екенін белгілейді. Ең алдымен алғашқы белгінің болмауы кадрды ұйымдық мәртебесі жоқ кадрлық әлеуетке айналдырады. Бұл тек еңбекке қабілетті азаматтардың еңбек әрекетіне қатысуы болып табылады.

«Кадрмен жұмыс» ұғымы да ерекше түсінік беруді қажет етеді. Күнделікті жағдайда ол кадрлар бөлімшесінің практикалық іс-әрекеті ретінде қабылданады. Бірақ бұл түсініктің мәні мен мағынасы кеңірек. Шекара органдарында кадрлармен жұмысты кадрлық саясаттың талаптарын практикалық тұрғыда іске асыруға бағытталған ұйымдастырылған және өзара келісілген құқықтық, басқарушылық, әлеуметтік-экономикалық, психологиялық-педагогикалық және басқа да шаралардың жиынтығы ретінде қарастыру керек. Кадрлармен жұмыстың мақсаты – қажетті кадрлық қорды қалыптастыру, іс жүзіндегі кадрлық әлеуетті нығайту және шекара органдарына жүктелген міндеттерді атқару бойынша кадрлардың іс-әрекетінің тиімділігін қамтамасыз ету.

Кадрлармен жұмыс жүргізудің басты элементтер жүйесіне жататындар:

- кадрлық жағдайды болжай білу және жоспарлау (мақсатты тұжырымдау) – ұйым мақсатын белгілеу бойынша іс-әрекет (ағымдағы және перспективті жоспарларда) және басқару объектісі ретіндегі кадрлық әлеуеттің болашақ жағдайын белгілеу);
- кадрлармен толықтыру – заңнамамен, Президент жарлығымен және ҚР Үкіметінің қаулысымен, басқа да нормативтік актілермен белгіленген, талаптарға сәйкес бола алатын шекаралық органдарда оперативтік-қызметтік іс-әрекетті қамтамасыз ету тәртібі. Қарастырылып отырған жүйе элементіне үміткерлерді іздеу, шекара органдарында қызметке немесе жұмысқа кәсіби жарамдылығын белгілеу мақсатында оларды зерттеу, тексеру және бағалау жатады;
- кадрларды іріктеу және орналастыру – кадрларды іс-әрекеттің нақты учаскілеріне бөлу мен қайта бөлуден, тұлғалық қасиеттері мен кадрдағы қажеттіліктеріне сәйкес оларды лауазымдарға белгіленген тәртіппен тағайындауды ресімдеу, кадрлардың қызметтік мансабын жоспарлаудан тұратын жұмыс жүйесінің элементі. Әр түрлі қорларды (жоғары жылжыту, тағайындау, оқуға жіберу және шетелге іссапарға жіберу, т.б.) және оған кіретін қызметкерлермен жұмыс кадрларды орналастырудың құрамдас бөлігі болып табылады;
- кадрларды зерттеу және бағалау – кадрлардың атқаратын лауазымына сәйкестігін және оларды қызметте пайдалану перспективасын белгілеу мақсатында олардың іскери, адамгершілік және психологиялық қасиеттерін, жалпы мәдениетін, денсаулық жағдайы мен дене дайындығын жан-жақты және шынайы бағалауға бағытталған шаралар кешенінен тұратын кадрлармен жұмыс жүйесінің элементі.

Әскери қызметшілерді зерттеу және бағалудың басты формаларына аттестация жатады;

- кадрларды тәрбиелеу және оларды әлеуметтік қорғау – кадрлардың тұлғаның оперативтік-қызметтік міндеттерін атқару үшін қажетті қасиеттерін қалыптастыру мен дамытуға бағытталған кадрлармен жұмыс жүйесінің элементі. Кадрлар өз міндеттерін табысты атқаруы үшін қалыпты еңбек және тұрмыс жағдайын жасап, қызметкерлерге көңіл бөліп, қамқорлық жасап, заңнама мен нормативтік актілерде қарастырылған құқықтарын, әлеуметтік кепілдіктері мен өтемақыларын іске асыруды қамтамасыз ету қажет;
- кадрларды даярлау, қайта даярлау және біліктілігін көтеру – білім, қабілет, дағдыларды қабылдау жүйесінің элементі, сондай-ақ оперативтік-қызметтік іс-әрекеттің барлық учаскілерін қамтамасыз ету мақсатында оларды тереңдету мен жаңарту үдерісінде қосылатын кадрлармен жұмыс жүйесінің элементі;
- ұйымдастырушылық-штаттық жұмыс дегеніміз оперативтік-қызметтік міндеттерді едәуір тиімді атқару мен күш-құралдарды үнемді пайдалану мүддесінде басқарма мен штат құрылымын талдау және жетілдіруден тұратын кадрлармен жұмыстың элементі.

Бұл мақаланың негізгі мазмұнына кіретіндер: қызметкерлердің санын, олардың бағыныштылығы мен қызметтерін, әскери атағы шегінде қарастырылған лауазым атауларын және осы лауазымға сәйкес ақшалай жалақысын белгілеу; шекара органдарының кадрлары мен құрылымдық бөлімшелері туралы ережені талдау; қызметкерлердің қызметтік жүктемесін зерттеу және бағалау, ұйымдастырушылық-штаттық мәселелерді шешуде үнемдеу режимімен қамтамасыз ету;

- кадрлардың әскери қызметті өтеудегі белгіленген тәртіпті қамтамасыз ету – кадрлармен жұмыс жүйесінің маңызды элементтерінің бірі. Оған жататындар: Әскери қызметті өтеу тәртібі туралы ереженің талаптары мен нормаларын іске асыру; әскери қызметшілерге дер кезінде әскери атақтарын беру; оларға кәсіби және мәдени дамуына, демалуына шынайы мүмкіндіктер беру; мемлекеттік және ведомстволық наградалармен марапаттау; запасқа немесе отставкаға кеткен әскери қызметшілер мен тұлғалардың жеңілдіктерді, басымдықтарды, үлес түрлерін, зейнетақы мен өтемақысын алуын қамтамасыз ету, кадрлардың жеке қауіпсіздігін қамтамасыз ету;
- құжаттармен қамтамасыз етуге әр түрлі тектегі құжаттармен жұмыстар жатады: оларды өзірлеу, ресімдеу, басып шығару, келісу, басшылыққа баяндау, оларды мүдделі тұлғалармен таныстыру, көбейту, мекен-жайларға жіберу, т.б.

Осы жағдайды ескере отырып кадрлармен жұмысқа шекара органдарының барлық басқарушылық құрылымдары қатысуы керек. Олардың командирлері мен бастықтары кадрлармен (қызметкерлермен) тікелей айналысып, оларды толықтыру мен сапасына, кадрлық үдерісті болжауға, кадрларды бағалау, тәрбиелеу және әлеуметтік қорғауға, олардың біліктілігін көтеруге толық жауап береді. Кадрлармен жұмыс дегеніміз барлық құрылымдық басқармалардың ұжымдық шығармашылығы. Бұл – талдау, болжау, зерттеу. Кадрлық әлеуетті жетілдіру мен олармен жұмысты жақсартуды қалыптастыру мәселесі бойынша тиісті командирлер мен бастықтардың жұмыс органы ретіндегі жоспарлы-реттеуші, үйлестіруші, әдістемелік және бақылау өкілеттілігі кадрлар бөлімшесінің бұл бағыттағы іс-әрекетін жүзеге асырады [6, 2 т.].

Қазақстанның ұзақ мерзімді Стратегиясында басымдықтарды дамытудың негізгі міндеттерінің бірі – кадр саясатының белсенді жүзеге асырылып, жаңа ғылыми пікірлер негізінде теориялық және методологиялық ұстанымдар мен тиімді құрылымын құру мәселелері тұжырымдалған:

- әлемдік озық тәжірибелерде дәлелденгендей, ғылыми негізделген кадр саясаты кез-келген өркениетті мемлекеттің маңызды жиынтығын құрай отырып, кешенділік-құқықтық, ұйымдастырушылық, басқару – психологиялық және т.б. аспектілеріндегі кадр мәселелерін шешудің басты бағыттарын көрсетеді;
- кадрлармен жұмыстың ғылыми негізі инновациялық технологиялардың кадр саясатын жүзеге асырудағы өзекті стратегиялық міндеттеріне сәйкес мақсаттарын жүйелейді [7, 268].

Көрші елдегі шекара органдарының кадрларын басқару дегеніміз:

- кадрларды қызметте барынша пайдалану және кәсіби мүмкіндіктерге оқыту мен тәрбиелеу мақсатында шекаралық кадрлық саясат және іс жүзіндегі нормативтік құқықтық актілер шеңберінде барлық басқарма деңгейінде, басқарма органдары басшылары іске асыратын оперативтік-қызметтік іс-әрекеттің маңызды түрлерінің бірі;
- бұл кадрлармен жұмыстың теориясы мен практикасы, кадрлық менеджмент саласындағы ғылыми жетістіктерді, заманауи кадрлық технологиялар мен кадрлық саясатты қолдану өнері [8, 408].

Ғылыми-әдістемелік негіздің бір бағыты – мемлекеттік кадрлық саясаттың тиімділігі ол әлеуметтік база арқылы анықталады. Қызметті жүзеге асыруда кадрлық саясат патриоттық, кәсібилік, өзара қолдау көрсету, тәжірибелі кадрларға ықыласпен қарау құндылықтарын қолдауға және дамытуға бағытталады. Осы бағытты ұстану барысында, мемлекеттік қызметкердің заң алдында адалдығына, әділдігіне байланысты мәселелер де айрықша назар аударуды қажет етеді. Қорыта айтқанда, кадрлар саясатын жүзеге асыруды ғылыми-әдістемелік қамтамасыз ету басымдығы интеллектуалды элитаның қалыптасуымен анықталып, кадрлық саясаттың маңызды аспектісі ретінде адамгершілік және кәсіби сана-сезімнің жоғары болуы, саяси көзқарастарының нақтылығы Қазақстан Республикасының болашағының жарқын дамуына әсер етуші құндылықтар болып табылады. Қазіргі таңда кадрларды іріктеу мен орналастырудың, жас мамандарды үйретудің, қызметкерлердің біліктілігін арттыру мен оларды әлеуметтік қорғаудың, сапалы резервті қалыптастыруға назар аударылып отыр. Кадрларды іріктеу мен жоғарылату жүйесін дамыту жұмысы қарқынды жүргізілсе, алдағы уақытта кадрлар қызмет мүддесіне адал болуға және моральдық-орнықтылыққа тәрбиелеуге байланысты маңызды мәселелер реттелетін болады деп күтілуде.

Сол себепті кадрлық жұмысты онтайландыру аясында әскери қызметшінің әлеуметтік қорғалу мәселесін жетілдіру және әскери қызмет өткеру тәртібін қамтамасыз етуге тиісті жағдайлар жасау мақсатында 2012 жылдың 16 ақпанындағы № 561-IV «Әскери қызмет және әскери қызметкерлердің мәртебесі туралы» Қазақстан Республикасының заңының 9 тармағының 44 бабына келесідей толықтырулар енгізу ұсынылады:

9. Арнайы әскери оқу орындарында кемінде бес жыл профессор-оқытушылық құрамы лауазымында қызмет өткерген келісімшарт бойынша әскери қызметшілер Қазақстан Республикасының жоғары оқу орындарында ақылы негізде оқуға жұмсалатын шығындарын бюджет қаражаты есебінен оқыту құнының елу пайызы мөлшерінде өтетуге құқылы, егерде оқу қызметтік қажеттілік бойынша профессор-оқытушылар құрамының ғылыми және әдістемелік әлеуетін көтеру мақсатына байланысты болғанда. Бұл құқықпен гуманитарлық ғылымдар, шет тілдер, физика, математика, ақпараттық технологиялар, психология және педагогика саласында базалық жоғарғы білімі бар әскери қызметшілер қолдана алады.

Әскери қызметшіге көрсетілген шығындарды өтеуді құрылымында әскери қызметші әскери қызмет өткеретін уәкілетті орган жүргізеді.

Әскери қызметшіні басқа білім беру ұйымына ауыстыру кезінде Қазақстан Республикасының жоғары оқу орындарында оқуға жұмсалатын шығындарды өтеу мөлшері түзетілуге жатады.

Әскери қызметшіге академиялық демалыс берілген кезде оның Қазақстан Республикасының жоғары оқу орындарында оқуға жұмсалған шығындарды өтеті құқығы сақталады.

Қазақстан Республикасының жоғары оқу орындарында оқуға жұмсалатын шығындарды өтетуге құқылы әскери қызметшіге, ол оқыған (оқитын) білім беру ұйымы таратылған және қайта ұйымдастырылған, әрекетін тоқтатқан, білім беру ұйымы лицензиясынан айырылған жағдайларда басқа жоғары оқу орындарында оқуға жұмсалатын шығындарды өтетуге кепілдік беріледі.

Арнайы әскери оқу орындарының білім беру қызметінің мүмкіндіктері мен ерекшеліктері гуманитарлық пәндер оқытушылары (философия, тарих, әлеуметтану, филология және т.б.), математика, физика, ақпараттық технологиялар және т.б. сияқты мамандарды даярлауға мүмкіндік бермейді. Сонымен қатар, осы пәндерді оқыту үшін жоғары оқу орнынан кейінгі білім алған немесе академиялық дәрежелері (атақтары) бар мамандар қажет.

Бұл бастама арнайы әскери оқу орындарының профессор-оқытушылық құрамының әскери қызметшілерінің өздерінің ғылыми әлеуетін және өзіндік білім деңгейін арттыруды ынталандыруға мүмкіндік беретіні және кадрларды зерделеу сапасы, құнды кадрлармен қамтамасыз ету (вакант лауазымдарын жабдықтау) сұрақтарын біржола шешуге мүмкіндік беретіні анық. Ал бұндай сапалы мамандармен дайындалған тыңдаушылар мен әскери қызметшілер ертеңгі күні қай кезеңде де істің тетігін білікті шешетін, жауапкершілік жүгін сезіне білетін офицер болып шығады.

Басқарушылық еңбекті әрі қарай бөліп қарау, оның мамандануын көтеру ісі кадрлық салада шешілетін міндеттерді өзектендіреді, кадрларды басқаруды барлық деңгейдегі басшылар мен басқарма органдары, кадр бөлімшелерінің қызметкерлері кадрлық саясат және іс жүзіндегі нормативтік құқықтық актілер шеңберінде мақсатты түрде іске асыратын кәсіби қызмет ретінде бағалауға мүмкіндік береді. Оның басты мақсаты – оперативтік-қызметтік іс-әрекетте тиімділігін көтеру мүддесінде кадрлардың қызметтегі кәсіби мүмкіндіктерін барынша пайдалану.

Даму жолындағы қоғам мен мемлекеттің алға бағытталған қозғалыстары барлық деңгейдегі басшылардан кадрлық саясат пен кадрлық бағдарламаны талдау, кадрлық тәжірибені теориялық ойластыруды, кадрлық салаға ерекше көзқарас мәселесіне тиісті назар аударуды талап етеді.

Бұл мәселені жағымды жағынан шешуге көптеген факторлар, соның ішінде кадрлық қызметтің теориялық аспектілері мен терминологиясын талдау дәрежесі әсер етеді. Рене Декарт айтқандай: «Сөздік мағынасына анықтама бере отырып сіз адамзатты жартылай адасудан бетін қайтарасыз».

«Кадр», «қызметкер», «кадрмен жұмыс», «кадрлық технология», «кадрларды басқару» сияқты түсініктеріне мамандардың берген бірдей түсініктері мен түсіндірулері кадрлық қызметтегі негіз боларлық түсініктер оның әрі қарай жетілуіне кепіл бола алады.

Басқару тәжірибесінде кадрлық қызметтің арнайы әдістері кадрлардың жұмысына қойылатын талаптарды өзара толықтырушы ретінде қатысады. Кадрларды басқарудың әдісін қолданудың тиімділігі басшылардың, кадр бөлімшелерінің басқара алу өнеріне, олардың өз қызметкерлерінің ерекшеліктерін, қабілеттерін, мінез-құлқын, білім деңгейін, нақты бір іске қатынасын, т.б. ескере алуына байланысты. Тек кадрлармен жұмыста теориялық және практикалық тәжірибесі бар жоғары кәсіпқой мамандар мен басшылар ғана басқарудың әр түрлі әдістерін қолданып, басқарушылық қызметте жетістікке жете алады.

Осы күнге дейін шекара қызметінде кадр ресурстарын басқару маманы (профессионал-маман) құқылы түрде ұйымның маңызды құндылығы ретінде қарастырылмай отыр, ал бұл қызметтің сапасынан (оның кәсіби тәжірибесінің болуынан, құндылық жүйесінен, кәсіби құзырлығынан және белсенділігінен) ведомствоның іс-әрекет тиімділігіне тікелей байланысты екені біз білеміз.

Бұндай маманды дайындау кәсіби білім мен дағдылар тәжірибесін иеленуді қажет етеді, ал кәсіби оқу орны желісін құрмайынша және олардың базасында арнайы программасы бойынша кадрлар ресурстарын басқару мамандарын дайындамай, мүмкін емес.

Кадрларды басқару XX ғасырдың ортасынан бері өзіндік кәсіби іс-әрекеттілігімен мінезделеді, еңбекті басқарудағы негізгі және ажырамас бөлігі екені анық.

Сол себепті жедел қызметтік іс-әрекетті тиімділігін көтеру мүддесінің негізгі мақсаты кадрлардың кәсіби мүмкіндіктерін қызметте толықтай пайдалану болып келеді.

Қорыта келе «ауруын жасырған өледі», демекші, шекара құрылымдарындағы кадрлар жұмысы бойынша шешілмей отырған мәселелер бар екеніне көз жеткіздік. Көлемді бизнес-құрылымдарда ресурстарды басқару жұмыстарына үлкен мән (көңіл аудару маңыздылығы) беріп жатқан кезде әскери және құқық-қорғау салаларында кадр жұмыскерлерінің лауазымдары «қалдықтық» принциппен жабықталады. Осының себебі көптеген басшы құрамдағы офицерлер мен кадр мамандарының өздерінің тікелей міндеттеріне салғырт қарауына әкеліп отыр. Шекарашы кадр қызметкері секілді асқан жауапкершілік жүгін арқалаған мамандық иесіне өз қызметіне жүрдім-бардым қарау мүлдем жараспайды. М.И. Утешеваның «Оценка персонала – механизм развития» атты, – мақаласындағы пікірмен толық келісуге тура келеді «...В то же время практический опыт показывает, что управление персоналом нельзя сводить к ограниченному набору действий, которые традиционно выполняют кадровые службы государственных органов. Необходимо преодоление стереотипов о таких службах. Их деятельность не должна ограничиваться простым учетом кадров. Руководители этих структурных подразделений должны реально управлять кадрами в рамках своих ведомств. Речь идет о том, чтобы управление человеческими ресурсами в госорганах поставить на более высокий организационный уровень. Считаем необходимым сосредоточить внимание кадровых служб на таких направлениях, как анализ кадровых потребностей, обучение, мотивация и планирование карьеры сотрудников, осуществление регулярного мониторинга кадровых процессов. Успешное решение этих задач прямо связано с оценкой эффективности деятельности государственных органов. Эти меры в целом направлены на привлечение на государственную службу грамотных, профессиональных и подготовленных специалистов. Конечно, добиться такого положения дел, при котором налогоплательщики были бы довольны содержащимися за их счет госслужащими, весьма не просто. Но все же к такому положению нужно стремиться» [9, б. 3].

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Төрежан Қ., «Құқық қорғау органдарының кадрлық саясаты», 2015 . – 1 б.;
2. Шаймерденова К.Г., «Қазақстан және шектес мемлекеттер», оқу құралы. Алматы 2011. – 5–6 б.
3. [http: Nimbeo контенті \(интернет желісі\);](http://Nimbeo)
4. Друкер П. Новые реальности. – М., 1994. –12 б.;
5. Ұлттық энциклопедия 4-том, 367 б.;
6. Управление персоналом: Учебник./ Общ ред. А.И. Турчинов. – М.: Изд-во РАГС, 2002. – 488 с
7. Саяси түсіндірме сөздік. Астана, – 2007, – 615 б.;

8. Бурносов Н.И, Емец В.С., Пастернак Ю.М., Почетный А.К. Управление персоналом и работа с кадрами войск и органов Пограничной службы РФ. Учебник. М.: РИЦ ГШ ВС РФ.–2003, 408 с.;
9. Утешева М.И. «Оценка персонала – механизм развития», – статья, 2010. –с. 3;
10. Управление персоналом: Энциклопедический словарь/под ред. А.Я. Кибанова.– М.: ИНФРА–М, 1998. –453 с.;
11. Қазақстан Республикасының Мемлекеттік шекарасы туралы 2013 жылғы 16 қаңтардағы № 70-V Заңы;
12. Қазақстан Республикасының 2012 жылғы 16 ақпандағы № 561-IV «Әскери қызмет және әскери қызметшілердің мәртебесі туралы» Заңы;
13. Қазақстан Республикасының «Арнаулы мемлекеттік органдары туралы» 2012 жылғы 13 ақпандағы № 552-IV Заңы;
14. Қазақстан Республикасының «Ұлттық қауіпсіздік органдары туралы» 1995 ж. от 21 желтоқсан N 2710 Заңы;
15. Қазақстан Республикасының Еңбек Кодексі, 15.05.2007 ж. № 251;
16. Указ Президента Республики Казахстан от 5 июля 2007 года № 364 Об утверждении общевоинских уставов Вооруженных Сил, других войск и воинских формирований Республики Казахстан;
17. Приложение к указу президента республики казахстан от 21 июня 2013 года № 585 утверждены Указом Президента Республики Казахстан от 25 мая 2006 года № 124 ПРАВИЛА прохождения воинской службы в Вооруженных Силах, других войсках и воинских формированиях Республики Казахстан.

*Хамзина Жанна Амангельдиновна
доктор юридических наук, профессор, Университет Кайнар
e-mail: zhanpakhamzina@mail.ru*

НОРМАТИВНОЕ ПОСТАНОВЛЕНИЕ ВЕРХОВНОГО СУДА РК «О НЕКОТОРЫХ ВОПРОСАХ ПРИМЕНЕНИЯ СУДАМИ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА ПРИ РАЗРЕШЕНИИ ТРУДОВЫХ СПОРОВ»: ТРЕБУЕТСЯ ОБНОВЛЕНИЕ

Аңдатпа

Мақалада сот практикасында даулы еңбек қатынастарын реттеуде және олармен тікелей байланысты – «Соттардың еңбек дауларын шешу кезінде заңнаманы қолдануының кейбір мәселелері туралы» Жоғарғы Соттың нормативтік қаулысымен қарастырылған негізгі нормативті кқұқықтық актілер қарастырылады. Бұл әрекеттің төмен сапасы, оның құқық қорғау органдарының төмен құны.

Түйін сөздер: жалдамалы еңбек, еңбек қатынастары, жұмыспен қамту, Жоғарғы Соттың нормативтік қаулысы

Аннотация

В статье исследуется основной нормативный правовой акт, применяющийся в судебной практике при разрешении спорных трудовых и непосредственно связанных с ними отношений - нормативное постановление Верховного Суда «О некоторых вопросах применения судами законодательства при разрешении трудовых споров». Доказано низкое качество данного акта, его низкая ценность для правоприменения.

Ключевые слова: наемный труд, трудовые отношения, занятость, нормативное постановление Верховного Суда

Abstract

The article examines the main regulatory legal act that is used in judicial practice in resolving disputed labor relations and directly related to them – the normative resolution of the Supreme Court “On some issues of the application of legislation by the courts in resolving labor disputes”. Proved the low quality of this act, its low value for law enforcement.

Keywords: hired labor, labor relations, employment, regulatory resolution of the Supreme Court

Исходя из результатов обобщения судебной практики, в целях обеспечения единства практики применения судами норм трудового законодательства, а также учитывая вопросы, возникающие у судов при рассмотрении данной категории дел, пленарное заседание Верховного Суда Республики Казахстан (далее – ВС) 6 октября 2017 года сделало разъяснение, приняв нормативное постановление № 9 «О некоторых вопросах применения судами законодательства при разрешении трудовых споров» (далее – НП). Как известно, нормативное постановление ВС является, в силу содержания Закона РК от 6 апреля 2016 года № 480-V ЗРК «О правовых актах», нормативным правовым актом. Данное исходное положение противоречит не только содержанию конституционных норм, но и относит нормативные постановления к законодательству, тем самым вносится диссонанс в теоретически устоявшиеся общие категории «законодательство» и «отраслевое законодательство» [1].

Вместе с тем, НП остается важнейшим источником регламентации трудовых отношений в аспекте содержания п. 1 ст. 2ТК, закрепляющего, что трудовое законодательство Республики Казахстан основывается на Конституции и состоит из ТК, законов и иных нормативных правовых актов, а значит в состав отечественного трудового законодательства включается рассматриваемое НП. Естественно, что НП непосредственно индивидуальные либо коллективные трудовые отношения не регулирует, однако положения НП являются своеобразным ориентиром, стандартом для развития трудовых и непосредственно связанных с ними отношений, правомерного поведения их субъектов. А важнейшая функция НП заключается в даче разъяснений по вопросам судебной практики. для разрешения трудовых споров в согласительных комиссиях и судах. Особую значимость НП приобретает в условиях нестабильности трудового законодательства, наличия в нем множества пробелов и противоречий, а также в обстоятельствах снижения роли нормативного регулирования наемного труда, когда прошедшая либерализация правовой регламентации занятости не была подкреплена повышением уровня правовой культуры, укреплением принципа устойчивости и законности договорного регулирования трудовых отношений.

Проведенный анализ содержания НП позволяет констатировать его недостаточную проработанность, наличие ряда противоречий и устаревших положений, большого объема цитирований норм ТК. Остановимся подробно на аргументах, позволивших сформулировать выше обозначенные тезисы.

Ограниченно и бессмысленно сформулирован первый пункт НП, где толкуется конституционное право на судебную защиту применительно к

участникам трудовых правоотношений, которыми являются работник и работодатель. Ограниченность выражается в том, что право на судебную защиту распространяется не только на участников трудовых отношений, но и отношений непосредственно с ними связанных, а также субъектов социально-партнерских, коллективных трудовых отношений. Пояснение о распространении гарантий ст. 13 Конституции на участников трудовых правоотношений является общеизвестным фактом уже для студента первого курса юридического факультета.

Пункт 2НП состоит из четырех абзацев, из них два абзаца представляют собой цитирование норм ТК, соответственно не имеют никакой смысловой нагрузки в целях принятия и реализации НП. Аналогичным недостатком обладают фактически все пункты НП, содержащие дословные повторения положений ТК, которые представляются в качестве оригинальных разъяснений. В целом, на мой взгляд, процент неоправданного цитирования ТК в НП составляет не менее 50 процентов, что снижает качество этого нормативного правового акта.

В пункте 4НП, абзацах 5 и 6, разъясняется, что для участников трудовых правоотношений, которые вправе, в соответствии с ТК, обратиться в суд без предварительного апеллирования к согласительной комиссии для рассмотрения трудовых споров, установлен срок по спорам о восстановлении на работе – три месяца со дня вручения копии акта работодателя о прекращении трудового договора. Данное положение не основано на содержании ТК. Кодекс предусматривает, что при возникновении индивидуального трудового спора освобождаются от обязательного предварительного обращения в согласительную комиссию работники субъектов малого предпринимательства и руководители исполнительного органа юридического лица. Для указанных субъектов ТК не закрепляет специальные сроки исковой давности, как для обращения по различным категориям споров последовательно в комиссию и суд. Это существенный недостаток ТК, который требует законодательного устранения. Вместе с тем, ВС не вправе самостоятельно создавать новые нормы и правила относительно сроков исковой давности по делам о восстановлении на работе работников субъектов малого предпринимательства и работников, являющихся руководителями исполнительного органа юридического лица.

Подобным образом в НП установлена новая норма в п. 3 о том, что вопросы создания и формирования состава согласительной комиссии и иные процедуры ее деятельности могут быть предусмотрены в совместно утвержденном работодателем и представителями работников положении, между тем ТК в ст. 159 предусматривает единственно возможную форму для данного акта – соглашение. Положение, согласное с ТК, является видом акта работодателя, для него кодекс определил особый порядок принятия, в том числе в случаях, требующих формального (в силу содержания ст. 12ТК) согласования с представителями работников.

Пункт 7НП входит в противоречие с содержанием ст. 27ТК. Указанной нормой ТК требуется фактическое наличие хотя бы одного из признаков, свидетельствующих о существовании в реальности трудовых, а не гражданско-правовых отношений. Приведенный пункт НП предполагает фиксацию совокупности всех трех условий: личное выполнение работником работы по определенной квалификации, специальности, профессии или должности, подчинение работника трудовому распорядку, выплата работодателем заработной платы за труд; в целях формирования однозначного вывода о наличии трудового правоотношения.

Следует отметить, что в НП остались без разъяснения порядок и особенности разрешения споров о признании факта трудовых правоотношений, а вместе с тем практически это наиболее сложные в аспекте доказывания дела, требующие от судьи глубоких знаний теории трудового права и умения установить признаки общественного трудового отношения.

П. 10НП закрепляет требования, которые должны ставиться в исковом заявлении, если оспаривается прекращение трудового правоотношения, а именно предъявляемые иски должны содержать требования:

- признать недействительным акт работодателя о прекращении или расторжении трудового договора;
- восстановить работника на работе.

Вместе с тем, в силу содержания ст. 121, 161ТК акты работодателя о переводе, прекращении трудового договора могут быть признаны незаконными, а в результате их применения работник имеет право на возмещение ущерба, причиненного работнику незаконным

лишением его возможности трудиться. То есть в ТК содержится иной подход к формированию рассматриваемых требований. Относительно недействительных актов работодателя в ТК имеется однозначная позиция в п.1 ст. 10: положения актов работодателей, ухудшающие положения работников по сравнению с трудовым законодательством, признаются недействительными и не подлежат применению, то есть относительно недействительных актов работодателя в принципе ТК не предполагает судебной процедуры признания указанного свойства актов.

Текст НП в отдельных частях является трудным для понимания, создает ложное представление о содержании ТК, имеются повторы одних и тех же выводов, тезисов. Так в пункте 11НП, абзац четвертый изложен таким образом, что возникает ошибочное понимание о том, что ВС убежден: ТК предоставляет право работодателю уволить работника в период временной нетрудоспособности по основаниям, предусмотренным подпунктами 1), 18), 20) и 23) пункта 1 статьи 52 Трудового кодекса и пунктом 1 статьи 58 ТК. Тогда как Трудовой кодекс, наоборот, в приведенных случаях не допускает расторжения трудового договора.

Первый абзац 12 пункта НП повторен полностью в третьем абзаце пункта 13 НП в части указания на сроки предупреждения при увольнении по подпункту 3) пункта 1 статьи 52 ТК.

Пункт 11 НП повторяется фразой: «разрешая спор о законности увольнения работника судам следует, ... ». В этой связи интересно проведенное ВС обобщение судебной практики, имел ли место в действительности хотя бы один спор «о законности увольнения», полагаю, суды рассматривают спорные отношения, вытекающие из незаконности расторжения трудового договора.

В пунктах 18, 19 НП ВС дает разъяснение расторжения трудового договора за прогул без уважительной причины трех и более часов подряд за рабочий день (смену). Однако в ТК в принципе отсутствует правовая категория «прогул» как основание расторжения трудового правоотношения. Есть понятие «вынужденного прогула» в части определения периода времени, когда работник был незаконно уволен (отстранен от работы) и в последующем восстановлен на работу (ст. 161 ТК), но отсутствует понятие прогула в том смысле, который в него вложено в НП, как одного из видов дисциплинарного проступка, влекущего увольнение работника.

Пункт 20 НП, закрепляющий право суда, с согласия истца, изменить формулировку прекращения трудового договора, позволяет работодателю уйти от ответственности при восстановлении работника на работе и ухудшает положение последнего, поскольку работник не сможет воспользоваться гарантиями при увольнении по основанию изменения условий труда в части использования режима неполного рабочего времени, недопущения увольнения в период временной нетрудоспособности работника (в том числе по беременности и родам) и отпуска.

Третий абзац 22 НП сформулирован таким образом, что не дается однозначного ответа на вопрос: если при рассмотрении дела о восстановлении на работе лица, трудовой договор с которым расторгнут за нарушение трудовой дисциплины, суд придет к выводу, что проступок действительно имел место, но расторжение произведено с нарушением установленного ТК порядка или срока наложения дисциплинарного взыскания, то работник восстанавливается или нет на работе. НП использует формулировку «может быть восстановлен», что нивелирует гарантии, закрепленные ТК.

Выводы, содержащиеся в третьем абзаце 25 НП не соответствуют содержанию ТК. Так в НП делается вывод: суды должны учитывать, что возможность продолжения трудовых отношений в отношении работников, достигших пенсионного возраста, должна быть закреплена положениями коллективного договора, только в отношении пенсионеров, работа которых связана с тяжелыми, вредными и (или) опасными условиями труда (подпункт 9) пункта 1 статьи 157 ТК). Вместе с тем, трудовое законодательство не закрепляет требования

о том, что возможность продления трудового договора с пенсионером должна быть предусмотрена коллективным договором, а приведенный подпункт 9) пункта 1 статьи 157 ТК регламентирует требование о закреплении в коллективном договоре порядка допуска к тяжелым работам, работам с вредными и (или) опасными условиями труда лиц, достигших пенсионного возраста.

Явно ограниченные примеры всего двух дисциплинарных проступков даны в п. 30НП, которые не только не типичны для трудовых правоотношений, но и подобный подход в НП создает деформированное понятие о возможном характере дисциплинарных проступков, которые не соответствуют реальным правоотношениям и фактически не могли быть обобщены в качестве таковых в НП ВС.

Помимо приведенных положений, на мой взгляд, НП обладает следующими недостатками:

- ограниченность разъяснения процессуального порядка обращения в суд и рассмотрения дел, вытекающих из трудовых и непосредственно с ними связанных отношений;
- фактически отсутствие разъяснения важнейших аспектов рассмотрения трудовых споров, например:
 - в связи с сокращением сроков исковой давности по делам о восстановлении на работе является востребованным разъяснение категории «уважительные причины» для восстановления сроков обращения с соответствующим заявлением;
 - своевременным являлось бы разъяснение действия трудового законодательства по кругу лиц, в том числе относительно иностранных работников и работодателей;
 - актуально разъяснение порядка правоприменения к конкретным трудовым отношениям различных источников правового регулирования, закрепленных в ТК: трудового, коллективного договора, соглашения, актов работодателей, определение соотношения их юридической силы;
 - согласно п. 4 ст. 6ТК, лица, считающие, что они подверглись дискриминации в сфере труда, вправе обратиться в суд или иные инстанции в порядке, установленном законами Республики Казахстан. В связи с чем является злободневным разъяснение понятия дискриминации, порядка защиты нарушенных социально-трудовых прав по данному основанию и мн. др.;
 - в целом, НП не обладает стройной структурой, отражающей динамику развития трудовых отношений, является уместным построение разъяснения в последовательности: заключение трудового договора, его изменение, прекращение, расторжение трудовых правоотношений, заработная плата, рабочее время и время отдыха, дисциплинарная и материальная ответственность; возмещение ущерба работнику, в том числе морального вреда.

Выводы. Действующая редакция НП не отвечает требованиям к уровню качества нормативного правового акта, не имеет должной структуры, которая бы в действительности отражала разъяснения вопросов судебной практики по различным категориям трудовых споров. Содержание разъяснений НП не являются достаточными для правильного разрешения типичных трудовых споров, отдельные выводы НП входят в противоречие с положениями ТК.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Бурибаев Е.А., Хамзина Ж.А. *Нормативное постановление Верховного Суда применять по аналогии законодательства* // <https://www.zakon.kz/4907295-normativnoe-postanovlenie-verhovnogo.html>

Секция 5. Природоресурсное право; аграрное право; экологическое право

А.Ж. Абдижами
заң ғылымдарының кандидаты, доцент

Ж.Р. Бағланбаев
МЮ-17-2 тобының магистранты
«Болашақ» академиясы, Қарағанды қ, Қазақстан Республикасы

АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ МАҚСАТЫНДАҒЫ ЖЕРЛЕРДІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕЖИМІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ЖАЛҒА АЛУДЫҢ ЖЕКЕЛЕГЕН МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация

Автор рассматривает проблемные вопросы практики по регулированию правового режима земель сельскохозяйственного назначения в свете принятия нового Земельного законодательства.

Abstract

Author considers problem questions of practice on regulation of a legal regime of the earths of an agricultural purpose in the light of acceptance of the new Ground legislation.

Aңдатпа

Автор жаңа Жер заңын қабылдау аясында ауыл шаруашылығы жерлерінің құқықтық режимін реттеу тәжірибесінің проблемалық мәселелерін қарастырады.

Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер ҚР жер қорының құрамына кіреді және ерекше қорғалуды қажет етеді. Бұл жерлердің құқықтық режимін қарастырмас бұрын, “жердің құқықтық режимі” немесе “құқықтық режим” ұғымдарын анықтап алу маңызды болып табылады.

Құқықтық әдебиеттерде аталған түсінік толық реттелмеген, ал Қазақстан Республикасының қолданыстағы нормативтік-құқықтық актілерінде осы ұғымдардың мағынасы ашылмастан пайдаланылады. Сондықтан да ауыл шаруашылығы мақсатында пайдаланылатын жерлердің құқықтық режимдерін анықтау кезінде оның элементтері мен ерекшеліктері бөлек зерттелмеген деуге болады.

Біріншіден, “режим” сөзінің астарында тұтастай алғандағы Қазақстан Республикасының жерлері үшін, сонымен бірдей жекелеген жер санаттары үшін де заң жүзінде бекітілген қоғамдық қатынастардың жүйесі деген мағына жатыр.

Құқықтық режимнің бірінші элементі болып жалпы және ерекше деп бөлінетін оның объектісі танылады.

Жалпы құқықтық режимнің объектісі болып Қазақстан Республикасы территориясының шегіндегі жерінің бүкіл құрамы танылады.

Ерекше құқықтық режим объектісі болып ауыл шаруашылық мақсатындағы жерлер, босалқы жерлер, су қоры жерлері, орман қорының жерлері, өнеркәсіп, көлік, байланыс,

қорғаныс жері және ауыл шаруашылығынан өзге мақсатқа арналған жер, елді мекен жерлері, ерекше қорғалатын табиғи аумақтар жерлері танылады.

Жалпы және ерекше режим деп жерлерді бөлуге байланысты жердің белгілі бір санатында оның мақсатына сай келмейтін басқа да алқаптардың болуы мүмкін. Мәселен, ауыл шаруашылығы мақсатында пайдаланылатын жерлердің аумағында ауыл шаруашылық сипатына жатпайтын жерлер де болуы мүмкін (мысалы, көлік, байланыс және т.б. жерлер), ал ауыл шаруашылығы сипатына жатпайтын жерлерде – ауыл шаруашылығы жерлері орналасуы мүмкін [1.12].

Ресей жер құқығы теориясының өкілдерінің бірі Б.В. Ерофеевтің көзқарасы бойынша мұндай жағдайларда құқықтық реттеудің ерекшелігі келесідей болуы тиіс: қарама-қарсы мақсатта пайдаланылатын жерлердің үлесіне келетін жер алқаптарына сол алқаптың құқықтық режимі таралады. Мысалы, ауыл шаруашылығы мақсатында пайдаланылатын жерлерге ауыл шаруашылық мақсатындағы жерлердің артықшылықтары таралмайды, себебі қала шеңберіндегі ауыл шаруашылық алқаптары сол қаланың режиміне бағынады және де қаланың Бас жоспарына сәйкес кез келген жағдайда қала құрылысы үшін пайдаланып кетуі мүмкін.

Біздің ойымызша, құқықтық режимнің элементтері ретінде жерді пайдаланудың мемлекеттік реттеу тәртібін атау орынды болып табылады.

Құқықтық режимнің элементтерінің қатарына сонымен қатар мемлекеттің бекіткен жер режимін сақтауға міндетті болып табылатын жер қатынастарының субъектілерін қосуға болады.

Құқықтық режимнің басты элементі болып осы режимнің өзін құқық бұзушылықтардан сақтайтын шаралардың жүйесі танылады.

Сонымен, құқықтық режим дегеннің астарынан жердің заңмен бекітілген оларды есепке алу, мониторинг, пайдалану және қорғаудың тәртібін түсінуіміз керек.

Ендеше, ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер, біз жоғарыда атап кеткендей, ауыл шаруашылығының қажеттіліктері үшін берілген немесе осы мақсаттарға арналған жерлер болып табылады.

Жердің мақсатына сәйкес пайдаланылуы ретінде осы санаттағы жерлердің негізгі пайдаланылу мақсатын айтамыз. Осыған қарамастан, бұл санаттағы жерлерге ауыл шаруашылығын жүргізу үшін қажетті болып табылатын құрылыстар салуға жол беріледі (мысалы, өңдейтін өнеркәсіптер, шаруашылық техникаларының қажетіне салынған гараждар және т.б.).

Ауыл шаруашылығы мақсатында пайдаланылатын жерлердің мақсатына сәйкес қолданылуы туралы айта отырып, біз “нақты мақсатына сәйкес пайдалану” деген терминді айналып өте алмаймыз. Оның астарынан біз жерді шаруашылық пайдаланудың басқа нысандарына жол бермей отырып пайдалану деген мағынаны түсінеміз. Мұндай жерлерде ауыл шаруашылық объектілерін, құрылыстарын салуға жол берілмейді, себебі бұл жерлер ерекше ауыл шаруашылығы өнімдерін егуге және олардың жаңа тұқымдарын алуға арналған.

Ауыл шаруашылық жерлерінің құрамына белгілі бір шаруашылық мақсаттарға қолдануға болатын жерлер: жайылым, жайлау, шабындық және т.б. жерлер кіреді. Осы аталғандардың барлығы ауыл шаруашылық жерлерінің маңызды тұстарын көрсететіні анық. Ал ауыл шаруашылық мақсатында пайдаланылатын жерлердің қатарына ауыл шаруашылық объектілері орналасқан жерлер: фермалардың, ферма қожалықтарының және тағы басқа ауыл шаруашылық ұйымдарының шаруашылығын жүргізуге қажет болып табылатын жерлер кіреді. Тағы басқа ауыл шаруашылық ұйымдарының шаруашылығын жүргізуге болатын жерлердің қатарында жыра, балшықты жерлер сияқты жерлер болуы мүмкін. Мұндай жерлердің құнарлылықтарын арттыру қажет, мемлекет ол жерлерді өнімді

жер қатарынан шығарып алмас үшін бірқатар іс-шаралар жасайды. Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің жердің басқа санаттарына өтіп кетпесі үшін жасалатын іс-шаралардың маңыздылығы күн өткен сайын арта түсуде.

Ауыл шаруашылық мақсатындағы жерлерге қатысты бекітілген құқықтық режимнің негізгі мақсаты ауыл шаруашылық айналымынан осы жердің шығып кетуіне жол бермеу, оны анағұрлым тиімді түрде шаруашылық мақсатта пайдалана отырып, оның өнімділігін арттыру және көлемін ұлғайту болып табылады.

Заң ауыл шаруашылық мақсатындағы жерлердің тек Қазақстан Республикасы азаматтарына тиесілі болуын көздейді. Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жер учаскесінің меншік иесі болып табылатын азамат Қазақстан Республикасының азаматтығынан шыққан кезде жер учаскесі мемлекет меншігіне қайтарылуға тиіс не жер учаскесіне құқық 10 жылға дейін жалдау шартымен уақытша жер пайдалану құқығына бір жыл ішінде қайта ресімделуге тиіс деп заңнама белгілеген.

Қазақстан Республикасы Жер кодексіне сәйкес жерге деген жеке меншік құқығы мен пайдалану құқығының субъектілері оларға берілген ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді нарықтық айналымға салу бойынша үлкен құзыреттілікке ие [2.]. Мәселен, Жер кодексінің 25-бабы жеке меншік құқығының келесідей мазмұнын ашып көрсетеді:

1. Егер Қазақстан Республикасының заң актілерінде өзгеше көзделмесе, жер учаскесінің меншік иесі мемлекеттік органдардың қандай да бір рұқсатын алмай, жер учаскесін өз қалауынша иелену, пайдалану және оған билік ету құқығын жүзеге асырады.
2. Меншік иесі өзінің жер учаскесіне қатысты оның нысаналы мақсатын өзгертпей, Қазақстан Республикасының заң актілерінде тыйым салынбаған кез келген мәмілелерді жасасуға құқылы.
3. Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жер учаскелерінің меншік иелері аталған құқықтарды Жер кодексінің ережелерін ескере отырып іске асырады.
4. Жер учаскесіне меншік құқығы басқа адамға мәміле жасалған кездегі барлық ауыртпашылықтарымен беріледі.
5. Жер учаскесінің меншік иесі оның нысаналы мақсатын өзгертпей, жер учаскесін уақытша пайдалану туралы шарттың негізінде оны уақытша пайдалануға беруге құқылы. Жер учаскесін уақытша пайдалану туралы шарт жалдау шарты (жалға алушымен) немесе өтеусіз пайдалану туралы шарт (өтеусіз пайдаланушымен) нысанында жасалады.

Яғни жеке меншік құқығында және жер пайдалану құқығында. Жер қатынастары субъектілеріне осы екі нысанның кез келгенін таңдау құқығы берілген. Сонымен қатар ауыл шаруашылығы өндірісіне арналған жер учаскелері жеке меншікке немесе пайдалануға алынатын болса, оған ақы төлеу қажеттілігі көрсетілген. Ал ауыл шаруашылық мақсатындағы жерлерді иелену, пайдалану және билік етудің негізгі нысаны жерге жеке меншік құқығы мен уақытша пайдалану құқығы.

Мемлекет өзінің ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерін жалға беру құқығын өзінің өкілетті мемлекеттік органдары арқылы (мысалы, ауыл шаруашылығы министрлігі) жүзеге асырады.

ҚР Жер кодексінің 9-бабының 3-бөлігіне сәйкес жер учаскесін мемлекеттік меншіктен жеке меншікке беру өтеулі негізде жергілікті атқарушы органның шешімі бойынша ақысы бірден төленіп не төлеу мерзімін ұзартып сатып алу арқылы жүргізіледі. Жер учаскесін жеке меншікке өтеусіз беру жағдайлары да заң тұрғысынан қарастырылғанын есепке алған жөн. Оларға мынадай негіздер жатады:

- Қазақстан Республикасының азаматтарына – тұрғын үйдің меншік иелеріне кондоминиум объектілеріндегі қонымды жер үлесі ретінде;

- Қазақстан Республикасының азаматтарына белгіленген нормалар шегінде өзіндік үй (қосалқы) шаруашылығын жүргізу, бағбандық, жеке тұрғын үй және саяжай құрылысы үшін;
- Қолданыстағы заңдармен көзделген өзге де жағдайлар.

ҚР Жер кодексінің жаңалығы жер учаскесіне жеке меншік құқығын немесе уақытша өтеулі жер пайдалану құқығын өтеулі түрде беру (сату) төлемақысы жер учаскелері үшін төлемақының базалық ставкаларына түзету коэффициенттерін қолдану арқылы шығарылатын кадастрлық (бағалау) құны негізінде есептеледі деген ереже болды. Бұрын, сондай-ақ, өзіндік үй (қосалқы) шаруашылығын жүргізу, бағбандық, жеке тұрғын үй және саяжай құрылысы үшін өтеусіз берілген жер учаскелерінің нысаналы мақсаты өзгерген жағдайда жер учаскесінің меншік иесі жер учаскесінің өзгерген нысаналы мақсаты үшін Қазақстан Республикасының заңына көзделген кадастрлық (бағалау) құнына тең болатын соманы мемлекеттік бюджеттің кірісіне төлеуге міндетті екендігі көзделмеген болатын. Бұл норма біздің көзқарасымыз бойынша әрі өз уақытысында, әрі экономикалық жағынан негізделген. Жер кодексін қабылдау кезінде мемлекеттің ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді жеке меншікке сатқаннан түсетін қаражаттың тағдыры туралы мәселе көбірек келіспеушіліктер туғызды. Қабылданған Жер кодексіне сәйкес олар Ұлттық қорға аударылады және заңдарда белгіленген тәртіппен пайдаланылады. Осы арада ерекше ескеріп айтып кететін мәселе, жерді жеке меншікке немесе жер пайдалану құқығын сатқаннан түсетін және Ұлттық қорға аударылатын қаражаттың жұмсалыу мақсаты нақты анықталмаған.

Жаңа жер заңнамасы ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерге жеке меншік құқығын қарастырғанымен, жалға алуға негізделген ауыл шаруашылық жерлерін пайдалану жеке және заңды тұлғалардың өздерінің жерге деген құқықтарын жүзеге асыруларының негізгі деген нысандарының бірі болып қала береді.

Сонымен қатар жалға алушылық ауыл шаруашылық жер пайдалану жерге меншік құқығына қарағанда субъектілер шегі бойынша таралу деңгейі анағұрлым кеңірек болып табылады. Сондықтан қазіргі кездегі бұл жер пайдаланудың түрі өз маңыздылығын жоймасы анық.

Қазақстан Республикасының Жер кодексі жерді (соның ішінде ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді) пайдалану құқығының түрлерін: тұрақты немесе уақытша, иеліктен шығарылатын немесе шығарылмайтын, өтеулі немесе өтеусіз берілуі мүмкін екендігін бекітеді.

Жер пайдалану құқығын беру тұлғаға жер пайдалану құқығын басқа жер пайдаланушының беретінін білдіреді.

Жер пайдалану құқығын беру азаматтық-құқықтық мәмілелер негізінде, сондай-ақ Қазақстан Республикасының заңдарында көзделген өзге де негіздер бойынша жүргізіледі.

Біздің ойымызша, осының барлығы сайып келгенде ауыл шаруашылығы мақсатында пайдаланылатын жерлердің құқықтық режимдерін зерттеуге орынды негіз болып табылады. Біріншіден, жалға алынған жерлерді пайдалану, иелену құқығын ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің құқықтық жағдайына барынша жақындату керек. Осыған орай жерді жалға берудің құқықтық механизмін барынша жаңартып, жалға беруші мен жалға алушының құқықтық жағдайларын, жалға алудың мерзімін, жалға алуға болатын жер мөлшерінің көлемін нақтылау керек. Жер құқықтары мен ауыл шаруашылығы өндірісінің тұрақтылығы принципін шыға отырып, реттеуші және де жеңілдікті қарастыратын жүйені қалыптастыру қажет. Жекелеген жағдайдан мысал келтіретін болсақ, жалға алынған жерлерді жеке меншік құқығына ауыстыру негіздері мен мүмкіндіктерінің жеңілдетілген түрін қарастыру керек [3.33]. Бұл дегеніміз, ең аяғында жалға алушының шаруашылық жасау жағдайы, еңбегінен пайда табу дәрежесі жерді жеке меншік құқықтық режимінде пайдаланатын тұлғаныкімен салыстырғанда ешқандай кем түспеуі керек. Жалға алушы

және де жерге жеке меншік құқығын иеленуші шенеуніктердің әрекетінен, сонымен қатар мүліктік тәуекелдерден барынша қорғалған болулары керек.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. *Бектурганов А.Е. Земельные правоотношения в Республике Казахстан. – Алматы: Жеті Жарғы, 1998. С.12.*
2. *Еренов А.Е. и др. Совершенствование правовых основ земельной реформы в Республике Казахстан. Алматы: Жеті Жарғы, 1996 г.*
3. *Ильясова К., Ж.Нурланова. Перспектива развития земельного законодательства Республики Казахстан // Правовая реформа в Казахстане, 2001 г. №1, С.33.*

Секция 6. Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право

*Алимжанова Акмарал Сабитовна
Ст.преподаватель Академии «Кайнар»*

*Жандыкеева Гульнар Есенбековна
Магистр юр.наук, ст.преподаватель Академии «Кайнар»
e-mail: g-zhandykееva@mail.ru*

ОРГАНИЗОВАННАЯ ПРЕСТУПНОСТЬ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация

В данной статье рассматривается вопрос борьбы с современной организованной преступностью в Казахстане на рубеже двадцатого и двадцать первого веков. Она отражает структуру и динамику организованной преступности, особенности и тенденции ее развития, масштабы деятельности. Особое внимание уделено влиянию российских и китайских преступных организаций на процесс развития организованной преступности в Казахстане. Кроме того, в статье представлены организационные, правовые и иные меры, принимаемые правоохранительными органами в борьбе с организованной преступностью.

Ключевые слова: организованная преступность, правоохранительные органы, организованная преступная группировка, преступная организация, методы борьбы.

Аңдатпа

Бұл мақалада жиырмасыншы және жиырма бірінші ғасырлардағы Қазақстандағы қазіргі заманғы ұйымдасқан қылмысқа қарсы күрес мәселесі қарастырылады. Онда ұйымдасқан қылмыстың құрылымы мен динамикасы, даму ерекшеліктері мен тенденциялары, қызмет ауқымы көрсетіледі. Ресейлік және қытайлық қылмыстық ұйымдардың Қазақстандағы ұйымдасқан қылмысты дамытуға әсері ерекше назар аударылады. Бұдан басқа, мақалада ұйымдасқан қылмысқа қарсы күресте құқық қорғау органдарының ұйымдастырушылық, құқықтық және басқа да шаралары көрсетілген.

Түйінді сөздер: ұйымдасқан қылмыс, құқық қорғау органдары, ұйымдасқан қылмыстық топ, қылмыстық ұйым, күрес әдістері.

Abstract

This article addresses the issue of combating modern organized crime in Kazakhstan at the turn of the twentieth and twenty-first centuries. It reflects the structure and dynamics of organized crime, the characteristics and trends of its development, the scale of activity. Particular attention is paid to the influence of Russian and Chinese criminal organizations on the development of organized crime in Kazakhstan. In addition, the article presents the organizational, legal and other measures taken by law enforcement agencies in the fight against organized crime.

Key words: organized crime, law enforcement agencies, organized criminal grouping, criminal organization, methods of struggle.

Организованная преступность в криминологии понимается как один из признаков преступности, означающий свойство последней проявлять себя в упорядоченных формах. Организованная преступность – это высшее проявление криминальной упорядоченности. Это явление, в силу своей сложности, многозначно трактуется в научной, учебной литературе и нормативных актах.

Организованная группировка – более устойчивое объединение преступников, имеющих определенную соподчиненность (иерархию). Возглавляет организованную группировку признанный лидер. Здесь соблюдается жесткий принцип единоначалия: лидер определяет направленность группировки, планирует и готовит преступления, распределяя роли между соучастниками. Преступная деятельность группировки чаще всего связана с совершением различных имущественных преступлений, поэтому сопряжена с определенными криминальными ролями соучастников – воровской разведкой, сбытом похищенного, техническим обеспечением. Именно этот фактор определяет большое число участников организованной группировки, создает условия для тесного их взаимодействия и обеспечивает необходимость введения мер конспирации установления неформальных норм в межличностных отношениях и санкций за их нарушение. Такие группировки имеют свою территорию деятельности, сферу влияния и соответственно осведомлены о других аналогичных сообществах, действующих в городе, стране. Нередко эти группировки вооружены холодным и огнестрельным оружием и тем самым схожи с бандитским формированием (вооруженная группа, созданная с целью открытого нападения на предприятия, учреждения, организации либо на отдельных лиц). Различие с последними заключается лишь в уголовно-правовом понимании.

Преступная организация – это объединение лиц, степень организованности и характер деятельности которых несут в себе элементы организованной преступности в форме мафии. Признано, что мафия – это тайная разветвленная террористическая организация крупных уголовных преступников; организованная группа людей, тайно и преступно действующая в своих интересах. Мафия на Западе – это преступная организация, контролирующая определенную территорию, ту или иную область деятельности. Хотя она и использует отдельные коррумпированные связи с государственным аппаратом, но в целом преступный бизнес рассчитан на собственные силы и средства. Для мафии не характерна интенсивная эксплуатация государственных институтов в целях наживы. Вопрос о необходимости определения современных сфер противоправной деятельности организованных преступных групп возник не случайно. По глубокому убеждению автора, начальника отдела Центра коммуникативных технологий «Репутация», соискателя кафедры ОРД Академии МВД РК Махамбета Абисатова, для эффективной борьбы с организованной преступностью необходимо четко определить, где, в какой сфере сегодня сосредоточены интересы и источники доходов организованных преступных групп, с тем чтобы впоследствии можно было выработать и предпринять комплекс мер по их ликвидации и подрыву финансовой базы ОПГ. Без этого, по его мнению, борьба с организованной преступностью будет напоминать борьбу с многоголовой гидрой: непокрытые источники финансирования будут служить питательной средой для привлечения новых членов ОПГ, появления в криминальных структурах новых лидеров вместо погибших в «разборках» или изолированных от общества в результате уголовного преследования, а также для коррумпирования и разложения чиновников государственного аппарата. В этом автор разделяет справедливое мнение К. Нуржаубаевой о том, что образ мафиози в сознании определенной части общества окружен не только ореолом романтики, но и вполне осязаемыми материальными благами [1]. Исследовавшие в начале–середине 90-х годов прошлого века этот вопрос отечественные ученые справедливо указывали на такие традиционные источники доходов ОПГ, как рэкет, «выбивание» долгов, предоставление услуг криминальной «крыши», наркобизнес, проституция, азартные игры, корыстно-насильственные преступления, одновременно отмечая

взаимосвязь организованной преступности с экономикой [2]. Другие отечественные исследователи наряду с этим полагают, что на современном этапе организованные преступные группы извлекают прибыль, контролируя банки и финансовые институты, контрабанду антиквариата и культурных ценностей, радиоактивных веществ, редкоземельных и ядерных материалов, незаконную миграцию, торговлю человеческими органами [3]. Какова же реальная ситуация на сегодняшний день? Ведь очевидно, что, совершенствуя свою противоправную деятельность и адаптируя ее к защитным механизмам государства, организованные преступные группы выходят за рамки традиционных видов криминального бизнеса. Поэтому для выяснения реальной картины в ходе исследования экспертам предлагалось высказать в различных анкетах свое мнение по вопросам, позволяющим определить современные сферы противоправной деятельности организованных преступных групп в нашей стране. Для начала в связи с ведущейся учеными и практическими работниками полемикой по вопросу о том, какая сфера противоправной деятельности наиболее характерна для ОПГ — экономическая или общеуголовная, предлагаем вернуться к первой главе настоящего исследования «Определение понятия организованной преступности», где уже высказывалась точка зрения о том, что организованная преступность возникла и существует в нашей стране в так называемой «смешанной» форме «на стыке» общеуголовной, экономической и коррупционной преступности [4], что подтверждено мнением абсолютного большинства опрошенных экспертов.

В то же время на подразделения по борьбе с организованной преступностью в 2017 году были возложены функции по борьбе с незаконной миграцией, что, по нашему мнению, привело к неэффективному распылению сил и средств этой службы на выполнение несвойственных ей функций, а говоря простым языком — к «поиску в темной комнате черной кошки, которой там нет» [5]. Представляется, что было бы более эффективным использование сил и средств подразделений по борьбе с организованной преступностью в этой сфере через призму борьбы с терроризмом и религиозным экстремизмом путем выявления, оперативного изучения и разработки замкнутых земляческих общин мигрантов, прибывающих из зон вооруженных конфликтов, имеющих опыт ведения боевых действий, подверженных экстремистской идеологии и способных оказать негативное влияние на оперативную обстановку в местах их оседания. Министерство внутренних дел получало поддержку от структур, специализирующихся на быстром дознания и расследования деятельности ОПГ. Ситуация, связанная с деятельностью организованных преступных групп в целом стабилизировалась, находилась под контролем и не оказывала существенного влияния на оперативную обстановку в стране. Лидеры ОПГ утратили былую активность, а деятельность ОПГ во главе с ними уже не оказывала такого влияния на жизнь в стране. 1 февраля 2017 года в Астане состоялось расширенное заседание Коллегии МВД, на котором обсуждались итоги деятельности за 2017 год. Было отмечено, что общее количество преступлений в стране сократилось на 4,9%, в том числе меньше было совершено убийств, причинений тяжкого вреда здоровью, грабежей, разбоев, краж, преступлений среди несовершеннолетних и некоторых других видов преступлений. Было пресечено 6 фактов бандитизма, 31 фактов создания и руководства организованными преступными группами. К уголовной ответственности были привлечены 55 лидеров и 258 участников ОПГ, у которых было изъято большое количество оружия, наркотиков. Было разоблачено 9 наркогруппировок, пресечено около девяти с половиной тысяч наркопреступлений, из них примерно четыре с половиной тысячи фактов сбыта наркотиков. В 2017 году были возбуждены уголовные дела в отношении 362 активных участников ОПГ. Власти Казахстана закрыли въезд в страну 400 воров в законе, которые были зарегистрированы в правоохранительных органах приграничных стран СНГ. В то же время в сфере организации борьбы с организованной преступностью сложилась парадоксальная ситуация. Так, Указом Президента РК от 5.11.1997г. № 3731 полномочия

по борьбе с организованной преступностью возложены на МВД [6], однако другим Указом Президента РК от 23.12.2003 г. № 1255 МВД лишено функций и полномочий по выявлению и расследованию экономических и коррупционных преступлений, которые этим указом переданы в преобразованное Агентство РК по борьбе с экономической и коррупционной преступностью (финансовую полицию) [7]. Здесь возникает естественный для специалистов вопрос: если организованная преступность в нашей стране существует «на стыке» общеуголовной, экономической, коррупционной преступности, и МВД должно и обязано с ней бороться, то как оно будет с ней бороться, если попросту лишено необходимых для этого функций и полномочий? В этой связи представляется справедливым мнение генерал-майора юстиции В. Ф. Шведюка, длительное время возглавлявшего правоохранительные органы страны и отмечавшего еще в 2000 г.: «Ощущается разбалансированность подходов к борьбе с организованной преступностью, которая неразрывно связана с экономикой, как легальной, так и «теневой». Возможность ее существования обеспечивается коррумпированными чиновниками правоохранительных, судебных и контролирующих органов. Агентство финансовой полиции, которому подследственна основная часть преступлений в сфере экономики, в меньшей мере интересуется этими вопросами, МВД же лишено функций расследования этих преступлений. КНБ занимается проблемами организованной преступности лишь применительно к лицам, занимающим ответственные государственные должности. Такая несогласованность не способствует успешной борьбе с организованной преступностью. Подследственность преступлений не должна монополизироваться в одном ведомстве» [8].

В связи с этим представляется оправданной постановка вопроса о дополнении существующей практики принципом состязательности различных правоохранительных органов не только в борьбе с наркобизнесом, но и с экономическими и коррупционными преступлениями, что компенсировало бы издержки нынешнего разделения их полномочий. Это только способствовало бы обеспечению более эффективной борьбы с организованной преступностью. Не следует ли, вспомнив опыт ГСК, сохранить за МВД функции и полномочия по выявлению и расследованию экономических и коррупционных преступлений? Нельзя, на наш взгляд, забывать и о том, что до разделения полномочий органами МВД выявлялась половина всех экономических и три четверти коррупционных и должностных преступлений в стране [9].

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Нуржаубаева К.И. *«Криминалистический анализ действующих организованных преступных групп вымогателей как источник методики расследования преступлений»*, диссертация на соискание..., Алматы, 1999.
2. Рогов И.И. *«Экономика и преступность»*, Алматы, 1991; Мауленов Г.С. *«Криминологическая характеристика организованной преступности»*, Алматы, Адилет-Пресс, 1997; Тлеухан Р. *«Проблемы расследования и предупреждения преступлений, совершаемых организованной группой в денежно-кредитной сфере»*, диссертация на соискание..., Алматы, 1998; Нургалиев Б.М. *«Теоретические и прикладные проблемы расследования организованной преступной деятельности»*, диссертация на соискание..., Караганда, 1998 и др.
3. Канафин Д.К. *«Проблемы процессуальной формы судопроизводства по делам об организованной преступности»*, диссертация на соискание..., Москва, 1997, с. 4; Ахмедов Э.М. *«Актуальные вопросы расследования и предотвращения корыстно-насильственных преступлений, совершаемых межрегиональными организованными преступными группами»*, диссертация на соискание..., Алматы, 1999, с. 9, 11; Базилов А.Н. *«Криминалистическое обеспечение расследования организованной преступной деятельности»*, диссертация на соискание..., Караганда, 2001, с. 22–23, 35, 70 и др.

4. *Абисатов М.Х. «Современное состояние организованной преступности в Казахстане. Предварительные итоги криминологического исследования»*
5. *Ахмедов Э.М. «Актуальные вопросы расследования и предотвращения корыстно-насильственных преступлений, совершаемых межрегиональными организованными преступными группами», диссертация на соискание..., Алматы, 1999, с. 11; Базилов А.Н. «Криминалистическое обеспечение расследования организованной преступной деятельности», диссертация на соискание..., Караганда, 2001, с. 22–23.6. Часть 3 Указа Президента Республики Казахстан от 22 апреля 2009 г. № 793 «О мерах по укреплению национальной безопасности, дальнейшему усилению борьбы с организованной преступностью и коррупцией»*
6. *Пункт 2, ч. 1 Указа Президента Республики Казахстан от 23 декабря 2003 г. № 1255 «О мерах по дальнейшему совершенствованию системы государственного управления Республики Казахстан»*
7. *Шведюк В.Ф. «Меры совершенствования деятельности правоохранительных органов по борьбе с организованной преступностью», выступление на коллегии МВД РК по итогам 1999 г., Астана, 2000.*
8. *Комментарии к Указу Президента Республики Казахстан от 23.12.2003. [11] Пункт 1, ч. 2 Указа Президента Республики Казахстан от 21 апреля 2014 г. № 807 «О мерах по дальнейшему совершенствованию системы государственного управления Республики Казахстан»*

*Алимжанова А.С. ст.преп.
Абдыкаимова А. С. магистрант*

ОРГАНИЗОВАННАЯ ПРЕСТУПНОСТЬ ЕЕ ГНОСЕОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ, ПОДХОДЫ ЕЕ ИЗУЧЕНИЯ И ВЛИЯНИЕ НА ПРАВОВУЮ КУЛЬТУРУ ЛИЧНОСТИ

Аннотация

Данная статья раскрывает гнесологические аспекты организованной преступности. Подходы изучению данного противоправного явления. Влияние правовой культуры на личность и динамику формирования организованной преступности.

Ключевые слова: правовая культура, социологические параметры, преступность

В Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года, утвержденной Указом Президента Республики Казахстан от 24 августа 2009 г. одним из важных направлений уголовной политики отмечено усиление уголовной ответственности за преступления, совершенные в составе организованной преступной группы или преступного сообщества. Развитие стратегии предупреждения организованной преступности, предусмотрено Конвенцией ООН против транснациональной организованной преступности (2000 г.), предполагает реализацию комплекса многоцелевых и разномасштабных системных мер для установления социального контроля над ней, нейтрализации ее преступного потенциала и минимизации общественно опасных последствий. Именно такой системный криминологический контроль способствует выявлению правоохранительными органами фактов, отражающих сущность современной организованной преступности: вторжения организованных преступных сообществ в официальную политику и сферу государственного

управления; лоббирования своих криминальных интересов во властных структурах всех уровней путем подкупа должностных лиц; влияния с учетом

- своих противоправных интересов на ход выборов в представительные органы
- власти; провокаций межнациональных конфликтов и политических скандалов; физического устранения неугодных лиц и другие. Кроме того, современная организованная преступность приобрела транснациональный характер, бороться с которой следует совместными усилиями на базе широкого международного сотрудничества. В этой связи Президентом РК в Послании народу Казахстана «Социально-экономическая модернизация – главный вектор развития Казахстана» предложено создание ведомства по примеру Интерпола, Евразпола – Евразийской полиции на территории. Такая мера, по его мнению, поможет объединить усилия и расширить сферы взаимодействия правоохранительных органов. На решение задачи по противодействию организованной преступности, наряду с главными мерами экономического и политического характера, нацелено и новое уголовное законодательство, в частности, Уголовный кодекс Республики Казахстан, вступивший в действие с 1 января 2015г.

Организованная преступность или как принято сейчас называть в современной казахстанской юриспруденции уголовные правонарушения совершенные в соучастии являются одной из главных социальных болезней во все времена, а криминогенная обстановка считается одним из показателей устойчивого развития общества, поэтому актуальность исследования не вызывает сомнения. В странах с высокой правовой культурой, как правило, низкая преступность, а следовательно нет организованной преступности, звучит банально, однако большого количества исследований в данной сфере не наблюдается. Цель работы является рассмотрение взаимодействия между организованной преступности, как социальное явление и правовой культуры. В исследовании применялись такие общенаучные методы как анализ, синтез, абстрагирование.

Организованная преступность, как и любое явление в объективной реальности, имеют свои предпосылки. Наука криминологии подразделяет вышеуказанные на причины и условия. Вышеуказанные категории, природа которых является предметом споров и исследований, в результате которых сложился ряд направлений. Согласно мнению В.Д. Малкова, это следующие направления: классическое, антропологическое и социологическое.

Суть классического направления заключается в том, что организованная преступность понимается как проявление чего-то сатанинского, дьявольского начала, за которое непременно следует неотвратимое и справедливое наказание. Представителями данного направления являются Беккариа, Бентам, Горвард, Лист, Фейербах [1].

Антропологические школы предполагают, что преступниками становятся, а не рождаются (Ч. Ломбозо); склонности отдельных индивидуумов к совершению правонарушений (Кречмер, Шелдон и др.), причем на психологическом, физиологическом, анатомическом уровне [2]. Примечательно, что некоторые представители течения предполагали возможность лечения предрасположенности различными «квазимедицинским» воздействием, таким как электрошок, хирургическое вмешательство и др.

Суть статистического (социологического) направления раскрыл А. Кетле что: «организованная преступность, как продукт общества, подчиняется определенным статистически фиксируемым закономерностям, а ее изменение зависит от действия разнообразных факторов: социальных; индивидуальных; физических» [3]. К представителям социологического подхода также можно отнести и классиков современной социологии: А. Конт, Э. Дюркгейм и др.

Было бы логично предположить, что наиболее научно состоятельной является социологическое направление. Согласно одному из постулатов данного направления, причинами совершения уголовных правонарушений является воздействие различных социальных

факторов [4]. Мы считаем, что эти факторы в зависимости от характера воздействия можно подразделить на факторы-ингибиторы, мешающие возникновения интереса к возможности совершения правонарушения и факторы-катализаторы – стимулирующие интерес к подобному рода акту. Правовая культура, как можно предположить, является фактором-ингибитором, однако в случае если она проявляется в форме правового нигилизма, то данный фактор уже переходит в разряд фактора-катализатора. По нашему мнению, исследователи-криминологи в целом уделяют мало внимания взаимоотношению организованной преступности и правовой культуры или же обделяют им полностью. Наиболее интересна здесь правовая культура личности в данной форме общественноопасного проявления, так как в исследовании делается на отдельно взятом абстрактном индивидууме, который со всеми внутренними и внешними проявлениями является частью социума, в том числе и в духовном понимании.

В литературе под правовой культурой личности понимается знание, понимание и уважение права, проявляющееся в осознанном исполнении его предписаний [5]. Можно также предположить, что правовая культура является неким «индикатором» осведомленности и понимании права, отношения к институту права понимания значимости правового регулирования, терпимости к правонарушениям. Правовая культура идеально встраивается как социологический фактор, влияющий на организованную преступность в целом и на совершение правонарушений отдельной личностью в ней. Продолжая мысль, необходимо отметить, что правовой нигилизм, который выступает у большинства авторов в качестве причины или условия созданию и функционированию организованной преступности, является проявлением правовой культуры как социологического показателя. Исходя из сказанного выше, логично предположить, что правовая культура является комплексом социологических показателей, в который входит:

- уровень знания населения в сфере законодательства;
- отношение к праву, как к общественному институту;
- мнение народа о состоянии национального права и его эффективности;
- уровень доверия к правоприменителям, т.е. к государственным органам;
- и др.

Хотя бы один из вышеперечисленных индексов имеет опосредованную или непосредственную связь с совершением правонарушения: начиная от появления первых предпосылок заканчивая непосредственно совершения противоправного акта.

Дифференциацию уровня информированности населения можно представить в виде процентной шкалы, где 0 – полное отсутствие малейшего представления о законодательстве и праве, а 100 – владение базовыми знаниями в сфере законодательства, необходимые в обыденной жизни, также оценка может быть в форме слова-оценки. Оценка может проводиться, к примеру, посредством тестирования выпускных классов на итоговом экзамене; применения различных методов социологического исследования.

Отношение населения к праву можно рассматривать как выражение эмоций каждого члена общества в результате воздействия права как раздражителя. Психология выделяет базовые эмоции, из которых уже вытекают производные и субстраты, на сегодняшний день в науке нет единого списка базовых эмоций, однако существует ряд наиболее популярных авторов классификаций, составленных по различным критериям: М. Арнольд, П. Экман, Н. Фрижда, Дж. Грей, К. Изард, У. Джеймс, У. Макдауэлл, О. Морер, К. Отли, П. Джонсон-Лэрд, Дж. Панксепп, Р. Плучик, С. Томкинс, Дж. Уатсон, Б. Уэйнер. Наиболее в данном случае удачными считаем классификации П. Экмана.

Мнение населения о состоянии национального права и уровень доверия к государственным органам может быть выражен в различных вариациях, примечателен опыт зарубежных стран. К примеру, в Кыргызстане существует так называемый Индекс доверия

населения – обобщенный показатель динамики изменения массовых настроений общества, отражающий отношение населения к деятельности государственных органов исполнительной власти, мэрий городов Бишкек и Ош, полномочных представителей Правительства Кыргызской Республики в областях и глав местных государственных администраций – акимов районов. Для проведения измерения «Индекса доверия населения» в национальном масштабе проводится выборочный опрос населения 7 областей и городов Бишкек и Ош. Выборка составляет 3600 человек, с учетом допустимой ошибки выборки ± 5 процентов (400 человек в каждой административно-территориальной единице) [6]. Возможны и другие варианты исследования правовой культуры населения.

Регулярное проведение социологического исследования уровня правовой культуры населения дает возможность, в купе с другими показателями, дать объективную оценку криминогенной обстановки (в т.ч. с учетом латентной преступности) и делать прогнозы динамики уровня преступности, что дает возможность разрабатывать комплекс мер, в первую очередь профилактических, направленных на борьбу с организованной преступностью.

Правовая культура личности является фактором, влияющим на решение лица на совершение преступления. Правовая культура может быть представлена в виде совокупности социологических параметров, исследование которых дает возможность получения, в купе с рядом других показателей, получить картину криминогенной обстановки, а также тенденцию ее развития, что дает возможность разработки адекватных мер по противодействию организованной преступности как одного из опаснейших проявлений не знаний законодательства и низкой правовой культуры личности.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. *Криминология: Учебник для вузов/Под общ.ред. д. ю. н., проф. А. И. Долговой. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма, 2005. – 912 с*
2. *Криминология: Учебник для вузов / под ред. проф. В.Д. Малкова – 27е изд., перераб. и доп. – М.: ЗАО «Юстицинформ», 2006. – 528 с.*
3. *Криминология: учебное пособие /Научн. ред. Н.Ф. Кузнецова. – М.: Проспект, 2010. – 496 с.*
4. *Ибраева, А. С. Теория государства и права – Новое изд. – Алматы : Жеті жаргы, 2006. – 424 с.*
5. *Neel Burton What Are Basic Emotions [Электронный ресурс]// Psychology Today*
6. *ПОЛОЖЕНИЕ об «Индексе доверия населения» к деятельности государственных органов исполнительной власти и органов местного самоуправления Кыргызской Республики [Электронный ресурс]// Национальный статистический комитет Кыргызской Республики*

Архарова Жулдыз Ержанқызы
Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, Құқықтану кафедрасының
6М030100-құқықтану мамандығының 1-курс магистранты, Алматы, Қазақстан
e-mail: arkharova19@gmail.com

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ ТЕОРИЯСЫНДАҒЫ СЕБЕПТІ БАЙЛАНЫСТЫҢ ҰҒЫМЫ

Аңдатпа

Мақалада қазіргі ғылымда себептілік туралы түсінік философиялық себептілік қағидасы ретінде анықталады. Оның мазмұнына себепті байланыстың жалпылығы және объективтілігі, сонымен қатар қажеттілік сипаты кіреді. Мән мен құбылыстың ара-қатынастарының дамуында олардың тағы да бір кезеңі – себептілік немесе себептілік қатынастар. Себеп пен салдар осы себептілік қатынастың ажырамас бірлікте тұрған, өзара байланыстың екі жағы. Басқа қатынастар сияқты себеп пен салдардың сыртқы көрінуі мен ішкі мәнінің бір-бірінен айырмашылықтары бар.

Қылмыстық құқық теориясында іс-әрекет пен қылмыстық нәтиженің арасындағы себепті байланыс, қылмыстық құқық бұзушылықтың объективтік жағының негізгі белгісіне жататындығы қарастырылады.

Түйін сөздер: қылмыстық құқық, қылмыстық құқық бұзушылық, себепті байланыс, қылмыс құрамы

Аннотация

В статье идея разума в современной науке определяется как философская причина. Его содержание включает в себя общность и объективность сообщения, а также характер потребности. Еще одним этапом в развитии явления и явлений является халатность или причинность. Причинами и следствиями являются две стороны этого отношения внутренней взаимосвязи. Другие отношения, такие как причина и внешний вид, различаются по внешнему виду и внутреннему смыслу.

В теории уголовного права причиной взаимоотношений между преступной деятельностью и преступной деятельностью является связь между ключевыми элементами объективной стороны уголовных преступлений.

Ключевые слова: уголовное право, уголовное преступление, причинность, преступный состав

Abstract

In the article, the idea of reason in modern science is defined as a philosophical cause. Its content includes the generality and objectivity of the message, as well as the nature of the need. Another stage in the development of phenomena and phenomena is negligence or causality. The causes and consequences are the two sides of this relationship of internal interrelation. Other relationships, such as cause and appearance, differ in appearance and internal meaning. In the theory of criminal law, the cause of the relationship between criminal activity and criminal activity is the relationship between key elements of the objective side of criminal offenses.

Keywords: criminal law, criminal offense, causality, criminal composition

Дәстүрлі түрде қылмыстық құқықта іс-әрекет пен одан туындаған нәтиженің арасын объективті түрде байланыстыратын – себепті байланыс. Себепті байланыс философиялық санат болып табылады. Ол «себеп» және «байланыс» деген екі ұғымның бірлігін құрайды.

Себепті байланыс – себеп және әрекеттің байланысы, себептен әрекетке ауысу болып табылады [1, 365 б.]. Себеп болмаса салдар да болмайды. Себеп латын тілінің «causa» деген сөзінен шыққан. Алғашқы сатысында себеп бір нәрсе жасайтын немесе тудыратын зат есебінде түсіндіріледі. Философияда себеп ұғымын осылай түсіну, күш деген ұғымның пайда болуына түрткі болады. Күш дегеніміз – өз әрекетінің нәтижесінде өзгеріс жасайтын заттың қабілеті. Әрекет етуші себеп, өзгеріс арқылы салдар туғызады. Себеп және салдар арасындағы өзара байланыс себепті байланыс деп аталады. Байланыс дегеніміз, кеңістік пен (немесе) уақытқа бөлініп құбылыстардың өзара келісімімен өмір сүруі [2, 317б.]. Байланыс ғылыми ұғымдардың ішіндегі маңызды ұғымдардың бірі. Тұрақты да, қажетті байланыстарды табу арқылы адамның танымы басталады, ал ғылым негізінде, себеп және салдардың байланысын талдау жатыр. 20 ғасырға дейін философия ғылымында жеке байланыс ұғымының өзі қарастырылмады, талқыға түсіп барлығының назарында болған – жалпы өзара байланыс қағидасы. Ал ғылымда, байланыстың шектелген ғана үлгісі болды. Мысалы: ішкі және сыртқы, қажетті және кездейсоқ, маңызды және маңызды емес. 20 ғасырда ғылымның дамуына байланысты аталған ұғымның үлгісі де кеңейіп, көпшіліктің зерттеу пәніне айналды. Байланыс ұғымының саралануы көбейе түсті. Философиялық тұрғыдан байланыстың, материаның қозғалыс нысаны бойынша саралануы маңызды болып табылады. Байланыстың басқа да бөлінуі бар. Мәселен, күш бойынша, яғни бір құбылыстың қатаң түрде басқа құбылыстармен (дене мүшесімен) байланысуы; байланыстан кейін туындайтын нәтиженің сипаты бойынша яғни бір құбылыс, екінші құбылыстың себебі ретінде орын алуы; әрекеттің бағыты бойынша (тіке және кері байланыс) және тағы басқа түрлері бар.

Қазіргі ғылымда себептілік туралы түсінік философиялық себептілік қағидасы ретінде анықталған. Оның мазмұнына себепті байланыстың жалпылығы және объективтілігі, сонымен қатар қажеттілік сипаты кіреді.

Мән мен құбылыстың ара-қатынастарының дамуында олардың тағы да бір кезеңі – себептілік немесе себептілік қатынастар. Себеп пен салдар осы себептілік қатынастың ажырамас бірлікте тұрған, өзара байланыстың екі жағы. Басқа қатынастар сияқты себеп пен салдардың сыртқы көрінуі мен ішкі мәнінің бір-бірінен айырмашылықтары бар.

Әлемдік құбылыстар мен процестердегі шытырман, қат-қабат қарым-қатынастардың ішінен біз екі немесе бірнеше өзара байланыстағы құбылыстарды бөліп, оқшау қараймыз да олардың бірін себеп, екіншілерін салдар дейміз. Яғни, себептілік әлемдегі сан – алуан байланыстардың бір өткінші кезеңі. Басқаша айтқанда себептілік деп, құбылыстардың, процестердің, заттардың немесе олардың жақтарының ішкі байланысын, олардың өзара бір-біріне әсер ету негізінде тиісті өзгеріс тудыруын айтамыз. Мәселен, сүтті тиісті дәрежеге дейін қозғай берсек, ол қаймаққа айналады.

Себеп дегеніміз – екі немесе бірнеше құбылыстардың, заттардың, олардың ішкі жақтарының өзара байланысқа түсіп, бір-біріне әсер етуі барысында ол құбылыстар мен заттарда, олардың жақтарында тиісті өзгерістер туғызуы. Ал салдар дегеніміз – өзара әсер ету нәтижесінде құбылыстарда, заттар мен олардың ішкі жақтарында пайда болған өзгерістер [3, 136–137 бб.]. Жоғардағы мысалда сүттің белгілі-бір қозғалысқа түсуі – себеп, ал қаймаққа айналу – салдар болып табылады. Жалпы алғанда дүниеде себепсіз ештеңе жоқ. Себептілік бүкіл әлем құбылыстарына тән жалпылама қасиет.

Себеп пен салдар бір-бірінен аулақ, сыртқы байланыста тұрған жағдайда олардың айқындықтары тек қана қарама-қарсы, яғни осы қатынастың шеңберінде олардың біреуі – себеп, екіншісі – салдар болып табылады. Сондықтан себеп болып тұрған құбылыстардың өзін түсіндіру үшін, оған себеп ретінде емес, тағы бір құбылыстың салдары деп қарау керек. Бір қатынастың шеңберінде ол әрі себеп, әрі салдар бола алмайды. Оны салдар деп қарау үшін, басқа қатынасқа ауысу керек. Яғни басқа бір қатынаста себеп енді салдар бейнесіне

ие болады. Сонымен осындай себептерді іздеудің аяқталатын шегі болмайды. Сол сияқты әрбір себептің салдарын іздеу – ол да шексіз нәрсе. Өйткені әрбір салдар, ол өзі басқа бір құбылыстың себебі. Сол сияқты ақырғы яғни соңғы себеп те жоқ.

Сонымен, себептілік бірі екіншісін тудыратын құбылыстардың генетикалық байланыстарын белгілейтін ұғым. Себептерді толық және ерекше спецификалық деп айырады. Толық себеп деп, салдардың тууына қажетті барлық жағдайлардың жиынтығын айтамыз. Ал ерекше себеп дегеніміз, бұл салдардың туындауына алып келетін біршама жағдайлардың (белгілі оқиғада салдар туындағанға дейін болатын және себеп әсері шарттарын құрастыратын басқа да көптеген жағдайлардың болуы) жиынтығы. Толық себепті анықтау тек біршама қарапайым жағдайларда ғана мүмкін болады және әдетте ғылыми зерттеу дәл осы құбылыстың ерекше себептерін ашуға бағытталады. Оның бұлай болуы тағы мынада: ерекше себепке толық себептің дәл осы жағдайда ең маңызды бөліктері біріктіріледі де, қалғандары тек осы ерекше себептің әсерлік шарттары болып қалады. Философия себептің объективті және жалпылық сипатын мойындап қана қоймайды, сонымен қатар себеп және салдарды бір біріне қарсы қоятын метафизикаға тән үстірт көзқарасы өз негізінде себепке кері әсер етудегі оның белсенді қызмет атқаруын өзара әсердің сәттері ретінде қарастырады. Қазіргі ғылымның дамуы себепті – салдарлық байланыстардың бұрыннан белгілі нысандарын ғана тануды қолдамай, олардың сан-алуан сипатын аша отырып себептіліктің философиялық ұғымын дәлелдеп, тереңдетеді және қорытады. Әсіресе бұл бірдей себептер бірдей жағдайларда бірдей салдарды тудыратын себептіліктің дәстүрлі ұғымы мен микрологиялық дененің микрообъектімен өзара әсер нәтижелерінің біркелкі еместігін көрсететін эмпирикалық деректер арасындағы қайшылығы бар қазіргі кванттық физикадан айқын көрінеді. Бұл мынаны білдіреді: біз не микродүниеде статистикалық себептіліктің іске асырылатынын және бірдей жағдайларда бірдей микрообъектілер белгілі шеңберде өздерін түрліше ұстайтындығын мойындауға, не микродүниенің микрообъектімен өзара әсері нәтижесінің бір мағыналы еместігі микродененің, материяның барынша тереңірек деңгейдегі жолдары арқылы түсіндіруге болатындығына үміттенуге тиістіміз. Қазіргі уақытта бұл мәселе әлі де талқылануда, бірақ ғалымдардың көпшілігі бірінші пікірді мақұлдайды. Себеп санаты сайып келгенде, әрдайым түптің түбінде негізгі себептік тәуелділіктерді ашуға бағытталған ғылыми зерттеудің жетекші санаттарының бірі болып табылады.

Қазақстан Республикасының қылмыстық құқығы себепті байланыс ұғымын қолдана отырып, бұл ұғымның анықтамасын қылмыстық заңда бекітпеген. Себепті байланыс ұғымын философия ғылымы өз заңдылығына сүйене отырып қалай түсіндірсе, Қазақстан Республикасының қылмыстық құқығы және сот тәжірибесі бұл ұғымды солай пайдаланады яғни біздің ойымызша қылмыстық құқықта себепті байланысты философиялық тұрғыдан бөлек түсіндіретін ұғым жоқ. Бірақ себепті байланыстың философиялық ұғымы қылмыстық құқық үшін жарамсыз болғандықтан, қылмыстық құқық өз шеңберінде себепті байланыстың ұғымын қалыптастыру керек деген көзқарастар да жоқ емес.

Қылмыстық құқық теориясындағы себепті байланыс аса күрделі мәселелердің бірі болып табылады. Орын алған қоғамға қауіпті іс – әрекет (әрекет немесе әрекетсіздік) пен одан туындаған зардаптың арасында себепті байланыс болмаса, қылмыстық жауаптылықтың объективтік негізі де жоққа шығады. Сондықтан да қылмыстық жауаптылыққа тартудың негізгі шарты қылмыстық іс – әрекет пен одан пайда болатын қоғамға қауіпті салдардың арасында себепті байланысты анықтау болып табылады.

Көп жағдайларда іс-әрекет пен одан туындаған зардап өзара тығыз байланыста болғандықтан, олардың арасында себепті байланысты анықтау қиынға соқпайды. Тәжірибеде болған төмендегі оқиғаны мысалға келтіруге болады Қазақстан Республикасының Жоғарғы Сотының төралқасы Х-ны ҚР ҚК-ң 99-бабының 1 бөлігімен 10 жылға бас бостандығынан

айыруға жазалады [4]. 2015 жылдың 22 сәуірінде күндізгі сағат 14 шамасында Х., Алматы қаласындағы Райымбек көшесінде орналасқан 345 үйдің 15 пәтерінде екі күн бойына пәтер иесі Ф-мен қосылып спирт ішімдіктерін ішкен. Екеуінің арасындағы ұрыстан кейін, Х., пәтер иесін өлтірмекші болып, оны пышақпен бірнеше рет ұрған, алынған ауыр зардаптың нәтижесінде Ф., қайтыс болады [5, 5 б.]. Аталған мысалда кінәлі Х-мен пәтер иесінің өлімі арасында себепті байланысты анықтау оңай.

Сот тәжірибесінде, себепті байланысты анықтау өте маңызды. Себепті байланыс дұрыс анықталмайынша, әлде біреуді қылмыстық жауаптылыққа тартуға болмайды. Мәселен, трамвайдың жүргізушісі М., деген азамат жол қозғалысы ережелерін бұзу салдарынан Ж., деген азаматшаны абайсызда басып өлтіргені үшін ҚРҚК-ң 296 бабының 2 бөлігімен сотталған (ҚРҚК 16.07.1997 жылғы мәтіні). Бірақ, Қазақстан Республикасының Жоғарғы Соты орын алған оқиға аталған баппен теріс сараланған деп тапты. Өйткені азамат М., жол қозғалысының барлық ережелерін сақтағаны, ал жәбірленуші Ж., болса, психикалық ауруы салдарынан, өзін-өзі өлтіру мақсатында трамвайдың астына түскені анықталды. Бұл жерде қоғамға қауіпті іс-әрекет жоқ, сондықтан да қылмыстық жауаптылық туралы сөздің болуы да мүмкін емес.

Жеке тұлғаның жасаған қоғамға қауіпті іс-әрекеті мен зиянды зардаптың арасындағы себепті байланысты анықтау үшін, іс-әрекет әр уақытты зардаптың алдын алып, оған тікелей себепкер болуы қажет. Жүрізіліп болған тергеуден кейін немесе тергеумен бір уақытта болған оқиғаны себепке жатқызуға болмайды. Мысалы, Талдықорған қаласындағы аудандық тұтынушылар одағының бас есепшісі Т., деген азаматша АТО-ға келіп түскен шаш жуатын сұйықтықты, сары майды және тоңазытқышты өзіне иемденіп алғаны үшін ҚазССР-ң ҚК-ң 76-4 бабының 1 бөлігімен айыпталған. Бірақ айып бойынша ешбір дәлел табылмаған. Тергеу барысында анықталғаны: шаш жуатын сұйықтық, сарымай азаматша Т-ң ауырып жұмысқа шықпаған уақытында қоймаға түсіп, бұрынғы бас есепшінің тұсында сатылған. Ал тоңазытқышты тиісті мамандар өндіріске жарамсыз деп тауып, есептен шығарып тастаған. Қазіргі уақыты белгісіз. Демек, іс қозғауға процессуалдық негіз болмай, іс жүргізу жарамсыз деп табылады [6, 29 б.]. Байқап отырғанымыздай әрекет пен пайда болған зардаптың арасында себепті байланыс жоқ. Өйткені Т., жоғарда аталған заттар жоғалып кеткесін барып бас бухгалтер қызметіне тағайындалған және жоғалған заттарға қатысы жоқ.

Қылмыстық құқық теориясында іс-әрекет пен қылмыстық нәтиженің арасындағы себепті байланыс, жоғарда аталып өткен қылмыстық құқық бұзушылықтың объективтік жағының негізгі белгісіне жатады. Қылмыстық құқықта, себепті байланысты дұрыс анықтау тиісті белгілерге сәйкес жүргізілуі қажет [7].

Бірінші белгісі бойынша себепті байланысты дұрыс анықтау үшін міндетті түрде уақыт кезектілігі қажет. Қоғамға қауіпті іс-әрекет пен одан туындаған зардап белгілі бір мезгілдік жүйелікте болуы керек. Себепті байланыс орын алатын бастапқы кезең яғни іс-әрекет мезгілі жөнінен қылмыстық нәтиженің алдын алуы тиіс. Егер де уақыт кезектілігі орын алмайтын болса, онда себепті байланысты анықтаудың қажеттілігі болмайды. Өйткені себепті байланыс тиісті мезгілдік жүйелікте болатын екі кезеңнің арасында ғана анықталуға жатады.

Себепті байланыстың келесі белгісінде, істелген іс-әрекет нәтижесінде міндетті түрде зардап пайда болуы қажет. Кінәлі зардапты туғызуға нақты мүмкіндік жасаған жағдайда ғана, оның әрекеті зардаптың себебі болып табылады. Мәселен, жеңіл жол көлігін қазіргі талап етілетін белдіксіз айдау немесе көлікті нөмерін алып тастап айдау, жолаушының денсаулығына ауыр зардап келтіреді, яки өлімінің себебі деп қарастыруға болмайды, өйткені жүргізушінің құқық бұзушылығы, көрсетілген зардаптардың пайда болуының нақтылы мүмкіндігін туғызып отырған жоқ.

Себепті байланыстың үшінші белгісі ол – шарасыздық, яғни зардап басқа іс-әрекеттен емес, нақтылы қылмыскермен істелінген іс-әрекет нәтижесінде орын алуы қажет. Аталған белгі екінші белгімен тығыз байланысты. Сондықтан да, құқық қорғау қызметкерлері қылмыстық іс-әрекет нәтижесінде қоғамға қауіпті зардаптың пайда болуына нақтылы мүмкіндік туатынын біліп, сосын барып жасалған іс-әрекеттен зардап шарасыздықтан орын алатынын анықтауға болады.

Қажеттілік және кездейсоқтық деп аталатын екі ұғым философиялық санаттар болып табылады. Мүмкіндік пен ақиқаттылықтың өзара философиялық байланысы арқылы қажеттілік пен кездейсоқтықтың мәнін ашуға болады. Өйткені, дамудың өзі алдымен ақиқаттың сыртқы, «жалаң болмыс» жағы болатын кездейсоқтықтан басталады. Одан соң біз қажеттіліктің мүмкіндік пен ақиқаттың бірлігі екенін білеміз. Қажеттілік, мүмкіндіктің ақиқатқа өтуінің әрі заңды, әрі объективті негізі. Олай болса қажеттілік, даму тенденциясының мәнін ашып көрсетсе, ал кездейсоқтық осы процестің белгілі бір сәті болып табылады. Қажеттілік пен кездейсоқтық бірде шындықтың ішкі және сыртқы жағы болып көрінеді, екінші бір жағдайда олар қайшылыққа тап болады.

Заңгерлердің арасында қоғамға қауіпті іс-әрекетті жасаған кінәлі, қандай қылмыстық салдар үшін жауап беру керек деген сұрақ бір жақты шешілмеген. Заңгерлердің бір тобы, себепті байланысты тар мағынада яғни тек қана қажетті байланыс деп түсіндіре келіп, қылмыстық салдар кінәлінің істеген іс-әрекетімен қажетті байланыста болғанда ғана қылмыстық жауаптылық туралы айтуға болатынын көрсетеді.

Қылмыстық құқықтағы себепті байланыс мәселесін зерттегенде еске сақтайтын бір жай, адамның әрекеті мен одан туындайтын қоғамға қауіпті зардаптың арасындағы себепті байланысты ғана анықтау, қылмыстық жауаптылық мәселесін шешпейді. Қылмыстық жауаптылық үшін іс-әрекеттің объективті қоғамға қауіптілігін және адамның кінәлігін анықтау қажет. Себепті байланыс жауаптылықтың объективті шегін ғана анықтайды. Адамның әрекеті зардаптың пайда болуына жағдай жасамаса, іс-әрекеттің қоғамға қауіптілігі және адамның кінәлігі туралы айтуға болмайды.

Теория мен тәжірибенің үздіксіз байланысы болашақта себепті байланыс мәселесін заңдастыруға мүмкіндік бере алады. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне толықтыру ретінде келесі норманың жобасын ұсынуға болады: «Қылмыстық құқық бұзушылық жасау, яғни осы Кодексте көзделген қылмыстық құқық бұзушылық құрамының барлық белгілері бар қоғамға қауіпті зардаппен қажетті себепті байланыста тұратын іс-әрекет қылмыстық жауаптылықтың бірден-бір негізі болып табылады».

Қоғамға қауіпті іс-әрекет мезгілі жағынан зардапқа себепші болып, оның пайда болуына нақтылы мүмкіндік жасаса, ал зардап істелген іс-әрекеттің қажетті нәтижесі негізінде пайда болғанда себепті байланыс орын алады. Қорыта келгенде, біздің ойымызша келесі қорытындыларды жасауға болады:

- 1) уақыт кезектілігі; қоғамға қауіпті іс-әрекет пен одан туындаған соңғы кезең белгілі бір мезгілдік жүйелікте болуы тиіс. Іс-әрекет мезгілі жағынан соңғы кезеңнің (қылмыстық құқық бұзушылық нәтижесінің) алдын алуы қажет;
- 2) нақты мүмкіндік; істелген іс-әрекеттің нәтижесінде міндетті түрде қылмыстық қол сұғушылық болуы қажет. Кінәлі осындай қол сұғушылыққа нақты мүмкіндік жасаған жағдайда ғана, оның іс-әрекеті пайда болған қылмыстық нәтиженің (қылмыстық зардап немесе зардаптың пайда болу мүмкіндігі) себебі болып табылады;
- 3) шарасыздық; қылмыстық нәтиже істелген іс-әрекеттің қажетті, сөзсіз нәтижесі болуы қажет;
- 4) қажетті және кездейсоқ себепті байланыстарды ажырата білу қажет. Адамның іс-әрекеті қажетті шарт болғанда ғана себепті байланыс орын алып, қылмыстық

жауаптылық туралы мәселені шешуге болады. Қылмыс зардабына қатысты кездейсоқ себепті байланыс қылмыстық жауаптылықты жоққа шығарады;

- 5) іс-әрекетті ойша шегеру; сот-тергеу тәжірибесінде қылмыстық іс бойынша барлық мән-жайлар түгелімен белгілі болғанда қосымша әдіс ретінде қолдануға болады. Сонымен қатар, бұл әдісті қолдануда адамның жеке тәжірибесі, білімі т.б. жағдайлар маңызды қызмет атқарады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. *Философский энциклопедический словарь //Ред., сост. Е.Ф.Губский, Г.В.Кораблева и др. – М.: ИНФРА-М, 1997. – 576 с.*
2. *Философский энциклопедический словарь. //Гл., ред. Л.В.Ильичев и др. – М. Сов. Энцикл-я, 1983. – 839 с.*
3. *Философия (Жоғарғы оқу орынының студенттеріне арналған оқу құралы). // Ред., басқарған Д.Кішібеков. – Алматы: Рауан, 1991.– 320 б.*
4. *Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚР Заңы. URL <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226#z236>*
5. *Қазақстан Республикасының Жоғарғы Сотының бюллетені.– Астана, 2015.– Тамыз.– 3–6 б.*
6. *Қазақстан Республикасының Жоғарғы Сотының бюллетені.– Астана, 1999. – Қаңтар. –29–35 б.*
7. *Ағыбаев А.Н. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне түсіндірме. Жалпы және Ерекше бөліктер.– Алматы: Жеті Жарғы, 2015. – 768 б.*

*Батхолдинова Г.А.
Қайнар колледжінің құқықтану оқытушысы
Батхолдинов Ш.А.
Құқықтану магистранты*

АЛАЯҚТАРДЫҢ СУБЪЕКТИСІ МЕН СУБЪЕКТИВТІК БЕЛГІЛЕРІ

Аңдатпа

Қорытындылай келе, жан-жақты зерттелген алаяқтық құрамын былай сипаттауға болады. Қарастырылып отырған қылмыстың объектісі – меншік қатынастары. Ол меншікке әсер ету қылмыс заты арқылы, яғни мүлік арқылы болуы мүмкін. Алаяқтық қол сұғушылықтың заты ретінде мүлік, мүлікке құқық бола алады. Тәсілі жағынан, алаяқтық, алдау немесе (және) сенімге қиянат жасау жолымен жасалады. Субъективтік жағынан бұл қылмыс тікелей қасақаналықпен жасалады. Сонымен бірге, бұл жерде пайдакүнемдік ниет және мүліктік массасын арттыру мақсаты болуы керек. Қылмыс субъектісі – жалпы, және тек қызмет бабын пайдаланып жасалынған алаяқтықта – арнайы. Ұқсас құрамдардан алаяқтық, негізінде, объективтік жақ, қылмыстың жасалу тәсілі, субъектісі және объектісі бойынша ажыратылады. Жалпы алаяқтық меншікке қарсы қылмыстардың арасында ерекше орын алады. Мысалы, егер меншікке қарсы қылмыстарды біз күш қолданылатын және күш қолданылмайтын деп топтастырсақ, онда алаяқтық күш қолданылатынға жататын болып шыға келеді. Бірақ тонау мен қарақшылықпен салыстырғанда, алаяқтықтағы алдау – бұл “ақпараттық күш қолдану” болып табылады.

Түйін сөздер: меншік, алаяқтықтың субъектісі, пайдақорлық, қылмыстық әрекет, адам санасы;

Аннотация

Подытоживая сказанное, состав всесторонне исследованного мошенничества можно охарактеризовать так. Объект рассматриваемого преступления — отношения собственности. Влияние на собственность возможно через предмет преступления, то есть через имущество. Мошенничество имеет целью имущество, как объект посягательства. По способу совершения мошенничество проводится путем обмана или(и) вхождения в доверие. По субъективности такое преступление совершается преднамеренно. А также здесь присутствует намерения извлечения выгоды и увеличения имущества. Субъект преступления бывает общим, и специальным — при мошенничестве, совершенном с использованием служебного положения. По схожести состава, мошенничество делится на мошенничество по объективной стороне, методу совершения, субъекту и объекту. Мошенничество занимает особое место среди преступлений против имущества. Например, если преступления против имущества группировать как совершенные с применением и без применения силы, то мошенничество подпадает под преступления с применением силы. Но если сравнивать с ограблением и бандитизмом, обман при мошенничестве рассматривается как «информационное применение сил».

Ключевые слова: собственность, субъект мошенничества, доблесть, преступная деятельность, человеческое сознание;

Abstract

Summing up, the structure of the thoroughly investigated fraud can be characterized as follows. The object of the crime in question is property relations. The influence on property is possible through the subject of a crime, that is, through property. Fraud aims at property as an object of encroachment. According to the method of committing the fraud is done by deceiving and entering into trust. By subjectivity, such crime is committed intentionally. There are some intentions of getting benefits and increasing property as well. The subject of a crime may be common and special. It means that the fraud is committed with the use an duty position. According to the similarity of the structure, fraud is divided into the fraud by the objective part, method of committing, subject and object. Fraud takes a special place among the property crimes. For example, if crimes against the property are grouped as committed with and without the use of force, then fraud falls under the crime with the use of force. But when compared with robbery and banditry, the deception during fraud is considered as “informational use of forces”.

Keywords: property, subject of fraud, valor, criminal activity, human consciousness;

Субъектіні сипаттайтын құрамның белгілері көп емес. Бұл барлық азаматтардың заң алдында теңдік принципіне байланысты.

Алаяқтық дегеніміз — бөгденің мүлкін заңсыз иемдену немесе өз мүлкіндей пайдалану құқына заңсыз иемдену болып табылады. Ол үшін қылмыскер алдау-арбау амалдарын қолданады немесе басқаның сеніміне кіріп алып, қастық жасайды. Бұл арада мынаны еске алу керек, алдау және сенімге кіру жолымен басқа қылмыстар да жасалуы мүмкін, бірақ олар басқа қылмыстық-құқықтық нормалар бойынша қарастырылады. Алаяқтық әрекеттерінің әрбір жағдайында істің мәнісін жан-жақты қарастырып, оған ұқсас қылмыстардан жіктей білу қажет. Қылмыстық жауапқа тарту және айыпты деп тану үшін сол әрекеттерде қылмыс құрамының болған-болмағанын анықтап алу қажет. Мұның өзі қылмыстық заңда қылмыстық жауапкершілікке тартуға бірден-бір негіз болып табылады. Қылмыстың әрбір құрамы нақты қылмыстың объективтік және субъективтік белгілерінің сипаттамасынан құралады. Олай болса, бұл мәселелерді алаяқтық құрамына қатысты қарастыратын болсақ, мұндай қылмыстардың сырын түбегейлі білуге болады.

Заңда ұрлық ұғымының жалпы анықтамасы жоқ, бірақ меншікке қарсы жекелеген қылмыс құрамдарының анықтамаларында қылмыстық құрал ғылымына және сот тәжірибесіне бұл ұғымның мазмұнын анықтауға мүмкіндік беретін негізгі өлшемдер мазмұндалған.

Қылмыскердің жеке басының барлық қасиеттерінен оның қылмыстық жауап беру қабілетін білдіретін қасиеттерін бөліп алып қарастырған жөн. Өйткені, қылмысқа қабілеттілік қасиеттерінің қылмыстық-құқықтық мәні бар. Бұл қабілеттерге заңда көрсетілген жаста жету және ес-ақылдың бүтіндігі кіреді.

Демек, алаяқтықтың субъектісі ес-ақылы бүтін, қылмыс жасаған сәтте белгілі бір жасқа, яғни 16 жасқа жеткен жеке адам бола алады.

Алаяқтық үшін қылмыстық жауапкершіліктің 16 жастан басталуының мәнісі бұл қылмыстың тек қоғамға ерекше қауіптілігінде ғана емес, сондай-ақ, жасөспірімнің қылмыс жасау мүмкіндігі және қылмыстың бұл түрінің көмелетке толмағандар арасында көп тарағандығына байланысты болса керек. Осы тұрғыдан алып қарағанда алаяқтық қарақшылық пен тонаудан мүлде өзгеше.

Адамның өз іс-әрекеттеріне жауап беруі және өз іс-әрекеттерін басқара алу қабілеті, яғни ес-ақылдың бүтіндігі туралы мәселе алаяқтық жағдайында сирек қозғалады. Өйткені, алаяқ адам қылмысты жан-жақты ойластырып, белгілі бір мақсат көздеп жасайды. Ал, ес-ақылы дұрыс емес адам қилы-қилы айла-шарғыны ойлап таба қоюы оңай емес.

Алайда, тергеушілер мен сарапшылар алдында мұндай міндеттер кездесіп қалып жүр. Бірақ, оның мәнісі басқа. Алаяқтар әділ жазадан құтылу үшін ес-ақылы ауысқан болып, өзгере қалады. Мұндай жағдайда тергеуші оны психиатрлық сараптамаға жіберуге тиіс. Өтірікті кәсіп қылып алған адамның бет пердесі сонда ашылады [1].

Алаяқтық субъектісінің ес-ақылдың бүтіндігі және 16 жасқа толудан басқа белгілерін заң көрсетпеген. Сондықтан алаяқтықта әлеуметтік субъектісі бар қылмыстар қатарына қоспайды. Дегенмен, кейбір адамдар басқа қылмыстық-құқықтық нормаларда көрсетілген алдау әрекеттерін жасаса, олар алаяқтық субъектісі болмауы мүмкін. Кімнің жасағанына қарай біріне-бірі ұқсас алдаулар әртүрлі сараланады. Мысалы, қызмет бабындағы адам, қатардағы адам өз әрекеттеріне әртүрлі жауап береді.

Қызмет бабындағы адам алдау және сенімге кіру жолымен өзінің қызмет бабын пайдаланып, мемлекеттік мүлікті ұрласа, оның әрекеттері 177-баптың 2 б. “в” тармағына жатады. Қылмыс субъектісінің жеке басын сипаттайтын белгілер оның жауапкершілік сипатын шешуге едәуір дәрежеде көмектеседі.

Субъектінің жеке басын сипаттайтын жағдайлар оның жасаған қылмысын саралауға, қылмыстық заңды қолдануға әсер етеді. Айталық, заңда қылмыс құрамының міндетті белгілері қатарында қылмыс жасаушының жеке басына қатысты кейбір жағдайлар көрсетілген болуы мүмкін. Сондай-ақ, субъектіні сипаттайтын белгілер айыпкерге қылмыстық жаза тағайындағанда да керек болады.

Кез келген қылмыстың субъектісінің заңдық белгісі – ақыл есінің дұрыс болуы. Бұл сұрақ алаяқтық туралы істер бойынша сирек туындайды. Бұл алаяқтық қол сұғушылықтардың ерекшеліктері мен түсіндіріледі.

Он алты жасқа толу мен ақыл есінің дұрыстығынан басқа заң алаяқтық субъектісінің ешқандай өзге белгілерін белгілемейді.

Алаяқтар ой-өрісі дамыған ел ішіндегі және шетелдегі негізгі оқиғаларды, ғылым мен техниканың жекелеген жетістіктерін білетін қылмыскерлер санатына жатады. Олардың көпшілігі мерзімді басылымдардың жүйелі түрде қарастырып тұрады. Мысалы, киноға, театрларға барады. Мұнын барлығы оларға жәбірленушімен байланыс орнатып қылмыстық мақсатқа жету үшін қажет.

Субъективті жағынан алаяқтық кінәлі де жеке мүлікті иеленуге немесе мүлкіне құқықтарды мүліктік пайда алуға бағытталған тікелей қасақаналықтың болуымен сипатталады. Кез келген ақыл есі дұрыс тұлға үшін алаяқтық құқыққа қайшы және қылмыстық жазаланатын әрекет екендігі түсінікті. Алаяқтықтың әдісі алдаудың өзі қылмыс субъектісінің қасақана әрекет еткені куәландірады. Абайсыз алдаудың болуы мүмкін емес [2].

Егер субъект белгілі фактілерге қатысты өзі жаңылыса тұрып өзге тұлғаны жаңылыстырса ол бөтеннің мүлкін құқыққа қарсы иеленуге тырысуы мүмкін емес.

Алаяқтық субъектісі өз іс-әрекетінің қоғамдық қауіптілігін сезінеді. Алдауды шындықты бұрмалау немесе ол туралы айтпау сенімге қиянат жасау жолымен жүзеге асырылатындығын, себептік байланыстың дамуын және қоғамға қауіпті салдардың оған бөтеннің мүлкінің өтуін туындасуын алдын-ала болжап біледі. Бұл салдардың туындауын қанайды. Алаяқтықтың қажетті белгісі кінәлінің иемденетін мүлікке құқықтырының болмауы, алаяқтық жасау кезінде қылмыскер бұл құқықтың өзіне тиесілі емес екенін біледі. Мұндай сезімнің болмауы іс-әрекетті алаяқтық ретінде саралау мүмкіндігін жоққа шығарады.

Қылмыстық құқық ғылымына қасақаналықты, оның қалыптасу жағдайларына байланысты алдын-ала ойластырылған және кенеттен туындаған деп жіктеу белгілі. Алаяқтық қолсұғушылықтар кезінде қасақаналық көбінесе алдын-ала ойластырылған болады. Әдетте алаяқтықты жасау алдында белгілі дайындалу әрекеттері жүргізіледі. Жәбірленушіні іздестіру қажетті жалған құжаттарды, затарды алу немесе дайындау қатысушыларды іздестіру, қажетті жағдайларда әскери қызметтердің, милиция, прокуратура қызметкерлерінің арнайы киімдерін дайындау және тағы басқа. Қозғалмалы механизацияланған колонияның қызметкері азамат К автокөлік сатып алғысы келді. Ақшасы болмағандықтан ол нақты әрекет ету жоспарын құрды. Қысқа мерзім ішінде қалалық атқару қызметкері ретінде танысып жекелеген тұлғалардан оларға тұрғын үйге ордер алып беру үшін елу мың теңге алды. Азамат К-ның қасақаналығының алдын-ала ойластырылған оның алдап ақша алған тұлғалардан жасырын басқа қалаға көшкенін дәлелдей алады. Алаяқтық қолсұғушылықтар кезінде субъектінің қасақаналығы әрқашан анықталған. Қасақаналықтың анықтылығы алаяқтықты өзінің қоғамға қауіпті әрекетінің нәтижелерін алдын-ала болжап біле алатындығында және белгіленген мақсатқа жетуінде тырысатындығында.

Кейбір жағдайларда алаяқтық кенеттен туындаған қасақаналықпен жасалады, бұл жағдайда қылмыстық ниет ол туындағаннан кейін бірден жүзеге асырылады. Мұндай жағдайлар егер жәбірленушінің жанылысуы кенеттен немесе субъектінің еркінен тыс белгілі фактілерге қатысты тұлғаның, затардың ұқсастығы, заңды фактілердің бар немесе жоқтығы туындағанда мүмкін мұндай жағдайларда алаяқ жәбірленушінің жанылысқанын білгенімен шындықты айтпайды. Оның жаңылысуын өз мақсатында пайдаланады.

Алаяқтық құрамының міндетті элементі пайда күнемдік мақсаттың болуы. Қылмыстың мақсаты дегеніміз тұлғаның өзінің іс-әрекеттерінің нәтижесіне ішкі мүдделілігі қалауын білдіретін психикалық үрдістің элементі. Мақсат адамның саналы, ерікті іс-әрекетінің нәтижесі «бұл дегеніміз тұлғаның іс-әрекетінің болашақ нәтижесінің бейнесі».

Қылмыстың субъективті жолын мақсатпен қатар ниет, яғни кінәлі қоғамға қауіпті іс-әрекетті жасау кезінде басшылыққа алатын себеп құрайды. Ниет қасақаналықтың қалыптасуына ықпал етеді, оның алдын алады. Мақсаты, әрекет ету әдісін, сонымен қатар қойылған мақсатқа жету құралдарын анықтауға ықпал етеді.

Алаяқтық қолсұғушылықтарда ниет әрқашан пайдакүнемдік, себебі, адамның негізсіз балаға ұмтылуы өзіне тиесілі емес мүлікті, оған құқықтарды немесе мүліктік пайданы құқыққа қарсы иемденуге итермелейтін негізгі фактор болып табылады.

Пайдакүнемдік мақсаттың болмауы алаяқтық құралының болмауын куәландырады. Ал пайдакүнемдік ниет алаяқтықтың міндетті белгісі болып табылмайды. Мысалы, мүлікті өзге тұлғаға беру мақсатында жасалған алаяқтық. Тікелей қасақаналық пен пайдакүнемдік мақсатты анықтау – кінәліні алаяқтық үшін жауапкершілікке тартудың қажетті шарты.

Алаяқтықты бір қасақаналықпен және мақсатпен біріккен адамдар тобының жасауы оның қоғамдық қауіптілік дәрежесін жоғарылатады, себебі қылмысты жасауға бірнеше адам қатысады. Сонымен қатар қылмыстық топтың болуы оның алаяқтыққа дайындалғанын қоғамдық қауіпті іс-әрекетке дайындалу кезеңінде қылмыстың барлық сәттерін және іздерді жасыруды ойластырғанын білдіреді.

Қылмыстық заңнама қылмысты егер оны орындауға алдын ала келіскен екеуден кем емес тұлғалар қатысса, топпен жасалған деп таниды. Екі қатысушы – қылмысты топпен жасалған деп тану үшін қажетті минимум.

Әркімге жеке жаза белгілегенде сот жасалған қылмыстың сипаты мен қоғамға қауіптілік дәрежесін ескеріп ғана қоймайды, сонымен бірге қылмыскердің жеке басының сипаттарын, жауапкершілікті жеңілдететін жағдайларды да еске алады.

Адамның мінез-құлқы, оның барлық іс-әрекеті, тіпті қоғамға қауіпті болса да саналы, ерікті түрде басқарылады. Өйткені, ерік пен сана адамның ақылды жаратылыс ретіндегі ең негізгі және маңызды белгілері. Қоғамға қауіпті қылмыс жасаған сәтте ес-ақылы бүтін болмай, өз әрекеттеріне басшылық жасай алмай, қылмысқа ұрынған адам қылмыстың субъектісі бола алмайды, қылмысты жауапқа және жазаға тартылмайды.

Мастық және есірткі тұтыну жағдайында қылмыс жасағандардың ес-ақылы дұрыс деп есептеліп, олар жауапқа тартылады. Мұның мәнісі ескерту және тәрбиелік жағында жатыр. Маскүнемдік, нашақорлық сияқты кеселдермен күрес жалпы қоғамның күнделікті жұмысы. Асқынған маскүнемдер мен нашақорлар көбінесе қылмыс жасауға бейім тұрады.

Жоғарыда аталғандармен қоса, арнайы субъект туралы да сөз қозғаған дұрыс болар еді [3]. Бұл арада басқаның мүлкін алаяқтықпен алған аса қауіпті рецидивист туралы айтылады. Оның қылмыс жасауы ұрлық субъектісінің қоғамға ерекше қауіпті екендігін көрсетеді. Сондай-ақ, субъектінің ерекше қауіптілігі оның әрекеттерінің де қауіпті болмағынына себепкер.

Аса қауіпті рецидивистер дегеніміз неғұрлым зұлым, қатыгез, азғындаған, бүкіл тірлігін қылмысқа арнаған адамдар. Бұл айтылғандар бұрын бірнеше мәрте сотталған және бөгенің мүлкін тағы да ұрлаған рецидивистерге қатысы бар.

Арнайы субъект ретінде, ерекше қауіпті рецидивист деп тек қана сот өзінің айыптау үкімінде тұжырымдай алады. Үкімде соттың сотталушыны аса қауіпті рецидивист деп тану жөніндегі шешімі жан-жақты негізделген болуға тиіс. Заң нормалары бойынша аса қауіпті рецидивист деп тану үшін бұрын, осы соңғы қылмысты жасағанға дейін үкім бойынша аса қауіпті қылмыскер (рецидивист) деп танылған болуға тиіс.

Алаяқтықтың субъективтік жағы дегеніміз адамның өзі жасаған қылмысқа психикалық қатынасы болып табылады. Субъективтік жақта айыптың бары-жоғы, қылмыстың пиғылы мен мақсаты қамтылады. Яғни, объективтік жағы алаяқтықтың сыртқы сипатын көрсетсе, субъективтік жағы ішкі мазмұнын қамтиды. Алаяқтық жасар алдында кінәлі адам жан-жақты ойластырылып, бөтенің мүлкін иеленуге немесе сол мүлікке деген құқықты алуға ұмтылады. Заңда, алаяқтықтың анықтамасы ретінде қасақана жасалған әрекет немесе әрекетсіздік (алдау, сенімге кіру) те қылмыстың әдісі ретінде көрсетілген. Адам біреуді абайсызда алдамайды. Егер субъект өзінің білместігінен, абайсызда біреуді алдап, жаңылдырса да, алданып тұрған адамның мүлкін иемденуге ұмтылмайды.

Алаяқтық пиғылдың мазмұнына қылмысты әрекеттің қоғамға қауіптілік сипаты ғана емес, сонымен бірге оқиғаның дамуын және қоғамға қауіпті зардаптардың болатындығын алдын-ала сезіп, білу де кіреді.

Алаяқтықтың қажетті белгісі кінәлі адамның алдап алған мүлікке құқының жоқтығы болғандықтан, бұл жағдай да алаяқтық пиғылдың мазмұнына кіреді. Егер субъект мүліктің өз меншігі емес екендігін түсінбесе, мұндай жағдайдағы әрекет алаяқтық болып табылмайды. Алаяқтықтың маманданған түрлерін жасауда да айыпкер бүкіл жағдайды саналы түрде біледі (топ болып жасап отырғандығын, қайталап жасағандығын т.с.с.). Сондықтан, айыпкер қылмысты квалификациялауға көмектесетін нақты жағдайларды саналы түрде түсінсе жеткілікті. Бұл арада оның өз әрекеттеріне дұрыс құқықтық баға берген-бермегені шарт емес. Алаяқтық жасаған кезде, субъектінің өз әрекеттеріне де, әрекеттерінің зардаптарына да бірдей психикалық қатынаста болады. Сондықтан мұндай әрекетті айыптың күрделі немесе аралас түрлерімен шатыстыруға болмайды. Алаяқ өзінің алдап тұрғанын біледі және жәбірленушіні алдағысы келеді. Сондай-ақ, алдаудың нәтижесінде бөгденің мүлкі оған тиетінін біледі және сол мүлікті алуға ұмтылады. Бір сөзбен айтқанда алаяқтық, көбінесе, алдын-ала ойластырылып, жасалады. Әдетте, алаяқ болашақ қылмыстың кейбір елеулі сәттерін сыннан өткізіп, екшеп алады. Алайда, қылмыстық пиғыл аяқ астынан пайда болып, алаяқтық тез ойластырылатын жағы да болады. Тез ойластырылу сенімге кіріп, алаяқтық жасауға көбірек тән. Сол сияқты жайбарақат алдауға да ұқсас.

Басқа да ұрлық түрлері сияқты, алаяқтық құрамының міндетті элементі пайдақорлық мақсат болып табылады. Қылмыстың мақсаты дегеніміз – адам белгілі бір нәтижеге ұмтылып, соған жету үшін қоғамға қауіпті әрекеттер жасауды айтады. Пайдақорлық – алаяқтық пиғылдың бір көрінісі, пайда табуға ұмтылушылық. Ал, “пайда табуға ұмтылу – байлыққа ұмтылу ғой. Мұның ешқандай айып-шамы жоқ. Бірақ, бұл ниет екі жолмен: заңды және заңсыз түрде орындалуы мүмкін. Мақсатпен бірге алаяқтықтың субъективтік жағы қылмыстық пиғылды яғни қылмыскерді қоғамға қауіпті әрекет жасауға жетелеген ниетті де қамтиды.

Алаяқтық қылмыста, басқа да ұрлық сияқты пайдақорлық ниеті көзделеді. Бұл түсінікті де, өйткені, көбінесе мақсат пен ниет біріне-бірі сай келетін қылмыс түрлері көп. Соған қарамастан пиғыл мен мақсаттың ара-жігін аша білу қажет. Өйткені, олар айыпкердің қылмыс жасаудағы психикасына әр түрлі әсер етеді. Пиғыл дегеніміз қылмыс жасаған адамның нені басшылыққа алғанын, ал мақсат қылмыскердің нендей нәтижеге ұмтылғанын көрсетеді. Мысалы, алаяқтықтың пиғылы – пайдақорлық, ал мақсаты – мүлікке ие болу.

Егер, пайдақорлық мақсат болмаса, алаяқтық қылмыс құрамы жоқ деп түсіну керек. Айталық, топ болып жасалған алаяқтықта қылмысқа қатысушылардың біреуі алдап алынған затты өзі иемденбей, екінші бір әріптесіне материалдық көмек ретінде беретін болса, пиғыл пайдақорлық болып табылмайды. Ал, дәл осы жағдайда пайдақорлық мақсат көзделген, өйткені, қылмыс екінші адамның пайдасына жасалған.

Мынадай да жағдайлар болады. Алаяқ ұрланған затты екінші бір адамға бұрын көрсеткен қызметіне сыйлық ретінде немесе басқа бір пиғылда беруі мүмкін. Бұл жағдайда пиғыл қозғаушы ниет болмаса да, кең мағынасында мақсат сөз жоқ пайдақорлықты көздейді.

Ең көп таралған қылмыстар қатарына жататын меншікке қастандық жасау жекелеген азаматтар үшін ғана емес, жалпы бүкіл қоғам үшін елеулі қауіп тудырады. Меншікке қарсы қылмыстар экономикалық жүйенің негізі – меншікке қастандық жасайды. Объективті түрде олар қоғамның экономикалық саласына зиян келтіреді, мемлекеттің экономикалық дамуын тоқтатады, тұрақтылықты бұзады, азаматтардың өміріне жағымсыз әсер тигізеді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. *Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексі. Алматы. 2015 ж*
2. *Қазақстан Республикасының Қылмыстық Іс Жүргізу Кодексі. –Алматы., Жеті Жарғы 2015 ж.*
3. *Ағыбаев А.Н. Қылмыстық құқық. Ерекше бөлім. –Алматы: Жеті Жарғы, 2015.*

*ст. преп. м. ю. н., Жандыкеева Г. Е.
магистрант Абралов Д. Д.*

К ВОПРОСУ ОБ ОРГАНИЗОВАННОЙ ПРЕСТУПНОСТИ

Аннотация

В данной статье рассматривается понятие и значение организованной преступности. Меры борьбы с нею и улучшения законодательства. Мнения авторов правоведов по отношению этого противоправного явления. Негативные последствия данного противоправного явления.

Ключевые слова: преступность, организованная преступность, правосознание, государство, коррупция, незаконное формирование.

Организованная преступность представляет собой одну из наиболее негативных и сложных социальных проблем современного общества, поскольку усиливает свои позиции, монополизировав многие виды противоправной деятельности, активно внедряется в экономику и во властные структуры. При этом повышенная общественная опасность этого социального явления, кроме иных прочих факторов, состоит в том, что в отличие от обычной преступности организованная не прячется от власти, а, наоборот, противопоставляет себя ей.

Отметим, что одной из общественноопасных форм преступности является организованная преступность, которая остаётся наиболее острой и беспокоит почти половину населения страны, доминируя в числе наиболее значимых проблем казахстанского общества.

Организованная преступность, как было выше сказано является одной из форм преступности, для которой характерна устойчивая преступная деятельность, осуществляемая преступными организациями (организованными группами, бандами, преступными сообществами и другими подобными незаконными формированиями), имеющими иерархическую структуру, материальную и финансовую базу и связи с государственными структурами, основанные на коррупционных механизмах.

Явление это крайне сложное: существует множество различных подходов к фиксации её основных содержательных элементов в нормативных и доктринальных определениях. Это обусловлено тем, что ни одна формулировка не в состоянии охватить всё многообразие видов организованной преступности, имеющих экономические, региональные и этнические различия [1].

На примере А.И. Долгова отмечает что под «Организованной преступностью понимается сплочённость участников организации, находящая выражение в создании и деятельности преступных организаций [2].

Э.Ф. Побегайло отмечает, что организованная преступность – это та же преступность, но включающая в себя такие признаки как массовость, распространённость устойчивых преступных сообществ [3].

Вместе с тем, разработка понятия, сущности и определения организованной преступности является сложной и многогранной проблемой.

Справедливо отмечает Р.Н. Судакова: «Что касается предложения некоторых авторов об определении организованной преступности, то они представляются несостоятельными. Практически невозможно подвести под законодательную дефиницию различные проявления исследуемого социального явления, которые варьируются различными факторами» [4].

По мнению А.Я. Терешонока, общее, присущее организованной преступности, – это наличие в определенных руках преступного капитала и постоянных источников доходов, питающих этот капитал. Что касается коррупции, деятельности разноуровневых преступных групп, особенностей организации преступной деятельности, то все это зависит от характера источника преступного дохода и является результатом обращения преступного

капитала, затрагивает все вращающиеся вокруг этого капитала структуры, мелкие группы, которые могут еще иметь свои менее значительные, временные источники доходов, часто имеющие случайный характер [5].

Наиболее полно отражающей специфику организованной преступности нам представляется позиция В.Г. Гриба, который под организованной преступностью понимает относительно широкое функционирование устойчивых, с иерархической структурой, управляемых организованных преступных групп и преступных сообществ (организаций), занимающихся криминалом как промыслом и связанных, в конечном счете, с системой обращения преступного капитала в сфере экономических и социальных отношений, имеющих в своем составе, в отличие от других криминальных формирований, круг лиц, не участвующих в конкретных преступлениях, но обеспечивающих результативность противоправной деятельности в целом [6].

Таким образом выше указанное является, наглядным примером о том что организованная преступность является одной из опаснейших форм преступности и оказывает негативное влияние на формирования правового государства, а так же понижения правовой культуры среди казахского общества.

На территории Республики Казахстан, начало свое существование в конце 1980 годов до настоящего времени. Со времен своего раннего существования она смогла не только подбить рыночную экономику страны, но и склонить ее к коррупционным проявлениям, а так же к отрицательному формированию правосознания у нашего населения [7].

Решение по борьбе с преступностью и со всеми ее формами проявления, является одной из первостепенных задач любого государства, в том числе Республики Казахстан.

Казахстан, как и многие страны СНГ, усиливает борьбу с организованной преступностью и коррупцией. Последние несколько лет законодательное обеспечение этого направления правоохранительной деятельности существенно активизировалось. При этом в значительной степени учувляется правотворческий и практический опыт зарубежных стран. Например, в статье 324 Уголовного кодекса Бельгии изложены квалифицирующие признаки руководства и участия в деятельности преступной организации.

В Уголовном кодексе Германии статьи 11а, и 11е, посвященные институту «скрытых расследований», регламентируют деятельность внедренных сотрудников полиции, ведущих негласное производство по уголовному делу. В Италии, согласно Закону «О чрезвычайных мерах по координации борьбы с мафиозной преступностью», введен институт Префекта, координирующего усилия всех государственных органов в борьбе с организованной преступностью отмечают: Нургалиев Б.М., Лакбаев К.С. в своем труде [8].

Однако для сохранения и обеспечения безопасности, любое государство, реализует меры по противодействию с данным противоправным явлением. Одним из таких мер по борьбе в Республике Казахстан является Концепция правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года, утвержденной Указом Президента Республики Казахстан от 24 августа 2009 г.

В Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года, утвержденной Указом Президента Республики Казахстан от 24 августа 2009 г. одним из важных направлений уголовной политики отмечено усиление уголовной ответственности за преступления, совершенные в составе организованной преступной группы или преступного сообщества [9].

Однако в самой концепции не учтены такие субъективные и объективные правовые аспекты как политическая деятельность, социальная адаптация и правосознание населения.

Согласно нынешнему состоянию страны система и меры по противодействию организованной преступности должно отвечать следующим признакам:

- 1) меры политического, социально-экономического, информационно-пропагандистского, организационного, правового, и иного характера должны носить системный характер, что проявляется в постоянстве их исполнения и взаимосвязи между собой;
- 2) противодействие организованной преступности должно быть направлено на выявление, предупреждение и устранение объективных и субъективных причин и условий, порождающих и способствующих организованной преступности, пресечение организованной преступной деятельности, а также минимизацию последствий ее деятельности. Минимизация последствий деятельности организованной преступности предполагает ряд мер, направленных на восстановление нарушенных прав;
- 3) в реализации указанных мер должны быть задействованы все институты общества. Для качественного противодействия организованной преступности в настоящее время необходимо, новый подход к консолидации государства и гражданского общества.

В связи с этим, по мнению нашему, к числу основных направлений общего предупреждения со стороны государства должна стать деятельность по разработке нормативно-правовой базы, закрепляющей на законодательном уровне порядок, организацию, а также содержание мер по предупреждению преступности в области регулирования общественных отношений по предупреждению преступности. Им может быть Концепция по борьбе с организованной преступностью, в котором следует предусмотреть положения, содержащие понятийный аппарат, систему субъектов борьбы с организованной преступностью, комплекс специальных мер по предупреждению организованной преступности, механизмы возмещения убытков и устранения иных последствий деятельности организованных преступных объединений, международное сотрудничество в борьбе с транснациональной организованной преступностью, гарантии законности и безопасности борьбы с организованной преступностью, финансовое и материально-техническое обеспечение деятельности субъектов, осуществляющих борьбу с организованной преступностью.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года No 226 –VЗРК Электронный ресурс]. –Режим доступа://[http://adilet.zan.kz/rus/docs/ K1400000226](http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226)
2. <https://www.zakon.kz/213858-protivodejstvie-organizovannojj.html>
3. *Организованная преступность: «круглый стол»* издательства «Юридическая литература» / Отв. ред. А.И. Долгова, С.В. Дьяков. – М., 1989.
4. *Основы борьбы с организованной преступностью* / Под ред. В.С.Овчинского, В.Е.Эминова, Н.П.Яблокова. –М., 1996. –С.8.
5. *Нургалиев Б.М. Теоретические и прикладные проблемы расследования организованной преступной деятельности. Автореф. дисс... д.ю.н.* – Алматы, 1998. С. 16.
6. *Чечетин А.Е., Буряков Е.В. Опыт борьбы с организованной преступностью в США: Учеб. пос.* – Омск: ОВШ МВД РФ, 1998. С. 33–40.
7. *Кайдаров Р.Е. Уголовное законодательство Республики Казахстан и практика его применения в борьбе с организованной преступностью: Опыт, проблемы, практика // Вестник МВД РК.* – Алматы, 1995.
8. Электронный ресурс: <https://sibac.info/conf/law/xxv/37514>
9. *Концепция правовой политики Казахстана на период с 2010 по 2020 годы // Казахстанская правда от 7.09.2010 г., № 188 (25635).*

*ст.преп. м.ю.н., Жандыкеева Г.Е.
магистрант Касайнов Р.*

ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚ ТҮСІНІГІ: ТЕОРИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ПРАКТИКАЛЫҚ МӘСЕЛЕЛІР

Аңдатпа

Мақалада құқыққа қабілетті құқық бұзушының заңдарға және басқа да нормативті құқықтық актілерде анықталады. Құқыққа қабілетті қылмыскерлер барлық жауапқа қабілетті тұлғалар, белгілі бір жасқа жеткендер саналады.

Кез-келген қоғамда құқықтық нормалардың жарлығын бұзу бұқаралық сипат ұстанады және оған аса елеулі моральды және материалдық зиян келтіреді. Құқыққа қарсы жасалған әрекеттер сипаты, субъектілері, шарттары себептерінің әртүрлілігіне қарамастан, олардың бәрі бір әлеуметтік құбылысқа құқық бұзушылыққа алып келуге жол беретін, жалпы белгілерге ие.

Құқық бұзушылықты зерттейтін әр түрлі анықтаулар бар. Жалпы қорытындылық түрде олар, өздеріне заңдық жауаптылық алатын қоғамға зиянды әрекет еткен тұлғалар немесе тұлғаның құқыққа қарсы, өзін кінәлі еткен құқық бұзушылыққа ұласады [10].

Құқық бұзушылық аса маңызды белгілер қатарына ие, олардың ішіндегі ең негізгілеріне мыналар жатады:

1. Кез-келген құқық бұзушылық – бұл адамның саналы және еркінмен үнемі бақылау астындағы әрқашан анықталған әрекет немесе әрекетсіздігінде көрінетін еркіті, кінәлі әрекеті. Құқық бұзушылық белгілері саласында қарастырыла алмайды, мысалы, мінез-құлқы, адамның жеке саласы немесе ой образы. Дегенмен, егер олар нақты құқыққа қарсы әрекеттерде-әрекет немесе әрекетсіздікте пайда болса, онда бұл жағдайда заңдық іздестіру басталады.

Сот пікір шеңбері - ой, саяси, діни немесе басқа да көзқарасы үшін жазалай алмайды. Карл Маркс осымен байланысты «осы сияқты басты белгілерде әрекет етпейтін заңдар, әрекет етуші ойының образын, - бұл заңсыздықтың позитивті санкциясы сияқты басқа ештеңе емес» деген [11]. Бірақ та сот нақты іс бойынша шешім шығара отырып құқыққа қарсы әрекетін жазалауы мүмкін және жазалайды.

2. Құқыққа қарсылық – құқық бұзушылықтың аса басты белгісі. Барлық әрекеттерде немесе әрекетсіздікте құқық бұзушылық болмайды. Ол тек құқық бұйрығына іске асады.
3. Құқық бұзушылықтың басты белгілерінің ішіндегі бірі – кінәлінің бар болуы. Қазақстанды және басқа да елдердегі мемлекеттік құқықтық теория және практикасы құқық бұзушылықты барлық құқыққа қарсы әрекетті емес, тек қана байқаусызда немесе қасақана жасалған іс әрекетті санайды.

Нақты айтқанда, тұлға кінәсі бойынша болады. Кінә тұлғаның өзінің жасалған құқыққа қарсы әрекет немесе әрекетсіздік, сонымен қатар әрекет салдары нәтижесінде пайда болған заттарға психикалық жағдайымен қатынасын көрсетеді. Ол өзінің тәртібі және осыдан шыққан зардаптардың құқыққа қарсылығын тұлғаның түсінуі немесе мойындауын білдіреді. Сондықтанда кәмелетке толмаған тұлғалар және тұлғалар әрекетін сот кінәсіз деп мойындаса да, тіпті егер олар құқыққа қарсы тұрса да, сондай-ақ олар өз әрекеттерін құқыққа қарсы екенін түсініп, мойындауға қабілеті жоқтай оларды құқық бұзушылық деп санауға болмайды. Кінә екі форма бойынша бөлінеді:

- 1) Ниет құқыққа қарсы әрекет жасаған тұлға қоғамдық қауіпті мінезін өз әрекет немесе әрекетсіздігін біледі деп олар санайды, олардың қоғамдық салдарын болжайды және олардың басталуын қалайды.
- 2) Абайсыздық кінә түрлерінің бірі сияқты 2 түрі бар
 - өзіне сенімдік, тұлға өзінің қоғамға қауіпті зардап шектіретін әрекетін біледі, одан жеңіл желпі қашуды санайды деп сендіреді.
 - ұқыпсыздық тұлға өзінің қоғамға қауіпті зардапты әрекеттерін көрмейді, бірақ мүмкін және оларды көру қажет деп сендіреді. Ұқыпсыздық алдын ала тұлғаның оның міндеттеріне қойылған орындауларға, қоғамға және басқа тұлғаға қызығушылығына жауапсыз қатынасын көрсетеді.

Құқық бұзушылық дилекті қабілетті құқық бұзушылармен жасалады, яғни өз еркіндігін және өзінің тәртібін бақылай алатын, өз әрекеттеріне есеп беретін, олардың құқыққа қарсылығын мойындайтын және олардың зардаптарына жауаптылық таныту жағдайында болатын адамдар.

Құқыққа қабілетті құқық бұзушының заңдарға және басқа да нормативті құқықтық актілерде анықталады. Құқыққа қабілетті қылмыскерлер барлық жауапқа қабілетті тұлғалар, белгілі бір жасқа жеткендер саналады.

Құқық бұзушылықтың негізгі ерекше белгісін отандық және шетелдік заңгерлер залалдың болуын көрсетеді, яғни жеке тұлғаларға немесе заңды тұлғаларға келтірілген құқыққа қарсы әрекетпен келген залалдың арасындағы байланыстың болуын айтады. Залалдың салдары екі аспектіде қарастырылады яғни заңды және нақты.

Мемлекет өз азаматтарынан Конституцияда көрсетілген белгілі бір әлеуметтік міндеттерді қатаң орындауды талап етеді, оны орындамаған ретте азаматтарға заңда көрсетілген негізде моральдық немесе құқықтық жауапкершілік жүктеледі.

Құқық бұзушылық үшін жауаптылық негізін дұрыс анықтау құқық қолдану органдары қызметінің заңдылықты қатаң сақтауына кепіл бере отырып, азаматты жауапқа тарту үшін құқық бұзушылық заңда көрсетілген құқық бұзушылық құрамының барлық белгілері болуын талап етеді.

Құқық бұзушылық құрамдары – бұл құқық бұзушылықтың объективтік және субъективтік жақтарынан құралатын белгілерінің жиынтығы. Ондай белгілер төрт топқа бөлінеді:

- 1) Құқық бұзушылықтың объектісі
- 2) Құқық бұзушылықтың объективтік жағы
- 3) Құқық бұзушылықтың субъектісі
- 4) Құқық бұзушылықтың субъективтік жағы
- 5) Құқық бұзушылықтың объектісі – құқық бұзушы қиянат жасайтын және де заңдармен қорғалатын қоғамдық қатынастар. Олар мыналар болуы мүмкін: саяси және экономикалық құрылымдар, меншік, адам және оның құқықтары мен бостандықтары, құқытық тәртіп, сот төрелігі, әскери қызмет.

Қылмыстың объективтік жағы. Қылмыстың объективтік жағы дегеніміз қорғалатын объектіге қол сұғатын қоғамға қауіпті әрекеттің сыртқы көрінісін сипаттайтын заңда көрсетілген белгілердің жиынтығы, сондай – ақ ол сол қол сұғушылыққа қатысты объективтік жағдайлар. Объективтік жақты сипаттайтын белгілер:

- а) қоғамға қауіпті іс – әрекет, яғни әрекетсіздік;
- ә) қоғамға қауіпті салдар;
- б) әрекет пен салдардың арасындағы себепті байланыс;
- в) қылмыс жасау орны, уақыты, жағдайы, тәсілі, қаруы мен құралы.

Көбінесе құқық бұзушылықтар объективтік жағы бойынша ажыратылады. Мысалы, ұрлық, тонау, алаяқтықтың объектісі біреу – меншік құқығы, ал объективтік жағы әр қилы: ұрлық – кісі мүлкін жасырын түрде, тонау – ашықтан – ашық түрде, алаяқтық

– алдау немесе сенімге қиянат келтіру жолымен алу. Құқық бұзушылық мағынасындағы іс – әрекет дегеніміз құқық бұзушылық жасау кезінде субъектінің сыртта көрініс тапқан мінез – құлқындағы белсенді, саналы, ерікті қимылы. Бір ғана қимыл емес, құқық бұзушылық жасау үшін бірнеше қимылдар қажет. Ол жай ербеңдеген, берекесіз қимыл емес, әлеуметтік мазмұнға ие болуы шарт, іс-әрекеттің белсенділігі осында. Сонымен қоса, есі дұрыс адамның саналы түрде жасауы әрі әрекет ерікті болуы тиіс. Өзі қаламай, еркінен тыс (мысалы мәжбүрлеумен) жасалған әрекет үшін жауаптылық жоқ. Ал егер күш қолданып мәжбүрлеудің өзі кісінің өзінше әрекет ету мүмкіндігінен айырмаса, жауаптылықтан босатылмайды, күш қолдану жеңілдететін мән – жай ретінде қаралады. Күштеп мәжбүрлеуден басқа, психикалық мәжбүрлеудің маңызы бар. Ол адамға белгілі бір зардап келтіремін деп үрейлендіріп, қоғамға қауіпті әрекет жасауға мәжбүрлеу. Бұндай тәсіл адамның өз еркінше әрекеттенуін жоққа шығармайтындықтан, кісіні жауаптылықтан босатпайды.

Бірақ, аса қажеттілік жағдайында ғана кісі жауапты болмайды. Мысалы, кассир мылтық тіреп, ақша талап еткендерге шыбын жаны үшін ақшадан айырылады.

Әрекетсіздік субъектінің қоғамға қауіпті, ерікті, пассивті мінез – құлқы. Оның әрекет етпеуі жай дене қимылын емес, әлеуметтік мағынасы бар қимылдарды жасамауы. Мысалы, куәгер жауап беруден бас тартып, тиісті әрекетті жасамайды, бірақ басқа жұмыстармен айналысып жатуы мүмкін. Ол ерікті болуға тиіс. Күштеп мәжбүрлеп, шарасыз халге түсіру немесе табиғаттың дүлей күштерінен, ауру-сырқау салдарынан қолдан келер қайраны жоқ болып, орын алған әрекетсіздіктер үшін жауаптылыққа тартылмайды. Мысалы, дәрігердің барар жолды су алып кетіп науқасқа жете алмауы т.б. Ал егер өртте кісі күйіп жатса, өрт сөндіруші шара қолданбаса - әрекетсіздік, ал ол жай адам үшін дүлей күш болып есептеледі.

Құрамалы қылмыс бөлек – бөлек қылмыс бола алатын жеке не одан да көп әрекеті әрекеттерден тұрады. Мысалы, қарақшылық: адам өміріне және меншігіне қауіп төндіру. Бұл әрекеттердің ерекшелігі бірнеше объектіге қол сұқса да олардың өзара жымдасқан ішкі бірлігінде. Жалғаспалы қылмыс бір дйттеген мақсатқа жету жолындағы іштей бірліктегі бірнеше біртекті не бірдей іс-әрекеттердің алғашқысын жасаудан басталып, соңғысын істеуден аяқталады. Мысалы, телевизор құрайтын заводтың жұмыскері әр келгенде бір бөлшектен іле кетіп, өзіне телевизор құрмақшы болады. Құраса, ұрлық, орта жолдан бітсе – ұрлыққа оқталу. Белгілі уақыт аралығында үзіліссіз болатындығымен сипаттала-тын қылмысты созылмалы деп атайды.

Құқықбұзушылық субъектісі – ол құқық бұзушылық жасалған уақытта есі дұрыс және белгілі бір жасқа толған адам.

Жауаптылық тарту көзделген қауіпті әрекет жасаған кезде есі дұрыс емес күйде болған, яғни созылмалы психикалық аруы, психикасының уақытша бұзылуы, кемақылдылығы салдарынан өзінің іс – әрекетінің іс жүзіндегі сипаты мен қоғамдық қауіптілігін ұғына алмаған немесе оған ие бола алмаған адам жауаптылыққа тартылмайды. Бұларға медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шаралары қолданылуы мүмкін. Алкогольді ішімдікті, есірткі заттарды немесе басқа да есеңгірететін заттарды пайдалау салдарынан мас күйінде жасалған құқық бұзушылық үшін адам жауаптылықтан босатылмайды.

Құқық бұзушылықтың субъективтік жағы – бұл адамның қоғамға істеген қауіпті іс-әрекет немесе әрекетсіздігіне және солардан туатын қауіпті нәтижеге психикалық қатынасы. Құқық бұзушылықтың сыртқы жағын бейнелейтін объективтік жаққа қарағанда субъективтік жақ құқық бұзушылықтың ішкі мөнін, мазмұнын білдіреді.

Құқық бұзушылықтың субъективтік жағының мазмұнын мынадай заңдылық белгілері: кінә, ниет, мақсат құрайды. Осы белгілердің жиынтығы құқық бұзушылық істеген, яғни қоғамға қауіпті іс – әрекет жасаған адамның жан-дүниесінде орын алған ішкі өзгерістерді, оның санасы мен еркінің өзара байланысын бейнелеп береді.

Кінә – бұл адамның қасақаналық пен немесе абайсызда істеген қоғамға қауіпті іс – әрекетіне және қоғамға зиянды зардабына деген көзқарстарының жиынтығының көрсеткіші.

Адам соларға қатысты өз кінәсі анықталған қоғамдық қауіпті әрекеті және пайда болған қоғамдық қауіпті зардаптар үшін ғана жауапқа тартылуы тиіс.

- 1) Объективті айыптауға, яғни кінәсіз зиян келтіргені үшін құқықтық жауаптылыққа жол берілмейді.
- 2) Қасақана немесе абайсызда әрекет жасаған адам ғана құқық бұзушылыққа кінәлі деп танылады.
- 3) Абайсызда жасалған әрекет осы заңда көзделген негізде құқық бұзушылық деп танылады».

Кінә екі нысанда көрінуге тиісті: қасақана немесе абайсызда. Тікелей қасақаналық дегеніміз адам өз іс – әрекетінің қоғамға қауіпті екенін ұғынып және осы зардаптың болуын тілеп тікелей ниетпен жасау. Ал жанама қасақаналықта құқық бұзушы мүмкіндікті көре тұра зардапқа саналы түрде жол береді. Немесе немқұрайлы қарайды. Мысалы, мас күйеуі әйелін екінші қабаттың терезесінен лақтырып жібереді. Әйел өліп қалуы да, жарақат алуы да мүмкін. Кейде бір құқық бұзушылыққа қасақаналықтың екі түрі қатар болуы мүмкін. Мас кісі автокөлікті тікелей қасақаналықпен айдап кетеді, құғыншыны көзі шалғасын, көлікті тежелей секіріп түседі. Соңғысы жанама ниет, себебі көлік басқа көлікке не ғимараттарға соғылып, зардап келуі мүмкін. Құқық бұзушылық қасақаналықтың қандай түрімен жасалса да бірдей дәрежеленіп, бірдей жауап береді.

Тек қана кінәмен субъективтік жақтың сапасы толмайды. Осыған қоса мотив, мақсат, кейде адамның эмоциялық күйі де субъективтік жаққа енеді.

Қылмыстың субъективтік жағында қателіктер де болады. Оның түрлері:

Заңға қатысты қате. Мысалы, өзі жасаған әрекетті қылмысқа балап, қуыстанып жүреді (жазаланбайды), керісінше қылмыс жасап, оны өзі қылмыс емес деп ойласа, жаза күтіп тұр.

Фактіге қатысты қате. Мысалы, кісі апиын ұрлаймын деп, басқа жәшік алып шығады (объектілері бөлек). Апиын ұрлауға оқталу деп дәрежеленеді.

ст. преп. м. ю. н., Жандыкеева Г. Е.

магистрант Хусайнов Ж. Н.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИНЦИПОВ УГОЛОВНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА В КАЗАХСТАНСКОМ УГОЛОВНОМ ПРАВЕ

Аннотация

В статье анализируются вопросы, связанные с пониманием источника уголовного права. Доказывается перспективность признания в качестве источника отрасли как признаваемой официально, так и существующей фактически формы внешнего выражения уголовно-правовых предписаний. Акцентируется внимание на связи иерархии источников уголовного права с содержанием выражаемых в них нормативных предписаний.

Ключевые слова: источник уголовного права, система источников, уголовно-правовые предписания.

Аңдатпа

Берілген мақалада қылмыстық істерге қатысты сұрақтар талданады. Қылмыс түрлерінің шын мәніндегі формалары және олармен байланысты нақты көрініс ретінде жоғары сапалы тұрақтылықты ұсынудың перспективасы көрініс табады. Нормативтік нұсқаулықтарға

енгізілген қылмыстық құқықтарды ұстаушылардың құқық иелеріне қатысты түсініктеріне назар аударылады.

Түйін сөздер: қылмыс құқықтарының сақталуы, қылмыс жинау жүйелері, қылмыстық-құқықтық нұсқаулар.

Abstract

The article analyzes the issues connected with understanding of a source of criminal law and formation of their system. Proved prospects of recognition as a source of branch as a recognized officially and actually existing form of external expression of criminal law provisions. Focuses on the communication hierarchy of sources of criminal law with the content expressed in these regulatory requirements.

Keywords: source of criminal law, system of sources, criminal law provisions.

Единственным формальным источником уголовного права является уголовный закон, а точнее Уголовный кодекс. Этот вывод вытекает из содержания части первой статьи 1 УК, согласно которой «уголовное законодательство Республики Казахстан состоит исключительно из настоящего Уголовного кодекса Республики Казахстан. Иные законы, предусматривающие уголовную ответственность, подлежат применению только после их включения в настоящий Кодекс». Что касается материальных источников, то таковыми, исходя из смысла части второй этой же статьи УК являются Конституция Республики Казахстан и общепризнанные принципы и нормы международного права.

Конституция Республики Казахстан содержит ряд норм уголовно-правового характера (положения о смертной казни, праве на необходимую оборону, об обратной силе закона, о круге лиц, не несущих ответственности за недонесение о совершенном преступлении, о недопустимости применения уголовного закона по аналогии и др.). Вместе с тем было бы ошибкой, на наш взгляд, сводить истокообразующую роль Конституции к созданию лишь отдельных уголовно-правовых институтов. Если Конституцию понимать как правовую основу формирования всей политики государства, а так оно и должно быть, то к источнику уголовного права нужно отнести все нормы Конституции, которые определяют направления и принципы уголовной политики, под которой понимают обычно направление деятельности законодательных и право применяющих органов в выработке общих положений уголовного законодательства, по установлению круга преступных деяний и системы наказаний, определению санкций в конкретных составах преступлений, разработке мероприятий по предупреждению преступности

Уголовно-правовые запреты, равно как и любой другой социальный регулятор, с необходимостью должны быть объективированы в некоторых осязаемых формах. Наличие внешних источников выражения является и обязательным условием самого существования принципов и норм уголовного права, и предпосылкой доведения их содержания до сознания граждан, и основой правоприменительной деятельности в сфере разрешения уголовно-правовых конфликтов. В последние годы вопрос об источниках выражения уголовного права приобрел особую актуальность в связи с теми кардинальными трансформациями в сфере национального права, которые вызваны к жизни процессами международной интеграции, правовой глобализации, усиления гуманитарных и конституционных начал правового регулирования, совершенствования системы «сдержек и противовесов» между ветвями государственной власти. Проблема источников уголовного права вышла на уровень не просто фундаментальной, а методологически значимой проблемы, решение которой фактически разделило научное сообщество на два лагеря: отстаивающих тезис об Уголовном кодексе РК как о единственном источнике отечественного уголовного права и признающих уголовное право поли источникной отраслью [1].

Определение собственной позиции в этой сложной дискуссии требует обязательного предварительного обсуждения нескольких важных теоретико-правовых аспектов проблемы источников права. Прежде всего, надо понимать, что термин «источник права» имеет множество значений. В связи с этим правильное понимание сути дискуссии и обеспечение взаимопонимания диспутантов предполагает четкое разграничение так называемых «формальных» и «материальных» источников уголовного права. Детально исследовавший этот вопрос К.В.Ображиев верно резюмирует, что термином «источник права» обозначают два различных по своей сути феномена: 1) социально-экономические, национально-культурные, политические, идеологические, географические, исторические и иные факторы, общественные или государственные структуры, под воздействием которых возникает и изменяется право (так называемые «материальные», «социальные», «политические» и т.п. источники права); 2) определенные формы, способы выражения (объективации) правовых норм, придающие им общеобязательное значение (так называемые «формальные» или «юридические» источники права, к которым относят нормативно-правовой акт, правовой обычай, нормативный договор, судебный прецедент и др.) [9, с. 8]. В рамках настоящей публикации (и вообще, при обсуждении вопроса об источниках уголовного права) термин «источник» целесообразно использовать именно во втором его значении, в смысле формального источника отрасли уголовного права. Это несколько не означает мало значимости вопроса о генетических источниках уголовно-правовых норм. Напротив, форма современного уголовного права во многом предопределена его генезисом и всей предшествовавшей эволюцией. Однако учитывая особый, качественно иной круг проблем и вопросов, связанных с материальными источниками отрасли, представляется разумным на данном этапе оставить их обсуждение в стороне, приняв за данность то содержание уголовно-правовых норм, которое отражено в его формальных источниках.

Следующий теоретический нюанс исследуемой проблемы состоит в том, что государство, будучи сегодня основной, но далеко не единственной нормотворящей силой, различным образом легитимирует многообразные формальные источники права в рамках собственной правовой системы. С одной стороны, государство самостоятельно (естественно, руководствуясь историческими, политическими, национально-культурными и прочими соображениями) определяет (а в идеале и нормативно фиксирует) перечень тех видов формальных источников уголовного права, которые им признаются необходимыми, достаточными и возможными для регулирования уголовно-правовых отношений. С другой стороны, оно не может законсервировать и лишить способности к дальнейшему развитию существующую в конкретный момент времени официальную систему источников уголовного права. Интенсивные процессы нормотворчества, перераспределение и уточнение компетенционных возможностей государственных и иных органов внутри страны, необходимость скорого и оперативного решения некоторых правовых вопросов и другие факторы современной правовой жизни зачастую требуют выхода за сложившиеся легальные схемы источников права, вызывают к более гибким и эластичным правовым источникам [3]. Надо учитывать также и то немаловажное обстоятельство, что государство, даже фиксируя легальную систему внутренних источников права, не в состоянии категорически влиять на форму нормотворчества иных субъектов права (например, международных организаций), результаты деятельности которых приобретают все большее значение в сфере уголовно-правового регулирования. В связи с этим представляется оправданным и заслуживающим поддержки суждение О.Н. Библика о том, что источники уголовного права, в зависимости от их официального признания или непризнания государством, целесообразно разделить на два вида: 1) формальные, заранее определяемые в качестве таковых государством, признаваемые им, соответствующие некоей заранее установленной, требуемой форме; 2) фактические, де-факто признаваемые государством, используемые в практике государственных органов [10, с. 19–20]. Очевидно,

что теоретические построения системы источников уголовного права, основанные на том либо ином понимании самого феномена источника права, будут существенно различаться. Представляется все же, что актуальным потребностям право применительной практики и научного познания источников уголовного права в большей степени отвечает подход, основанный на включении в круг юридических источников не только тех форм права, которые легализованы в государстве, но и тех, которые реально применяются, прежде всего в судах, для эффективного, качественного и, в подлинном смысле слова, правового разрешения уголовно-правового конфликта. В связи с чем можно признать справедливым суждение о том, что принципы и нормы отрасли уголовного права находят свое выражение в множестве правовых источников. Вместе с тем, такой вывод должен служить лишь отправной точкой в познании проблемы. Проникновение вглубь ее предполагает уяснение еще некоторых важных, теперь уже внутренних характеристик системы уголовно-правовых источников. Первое. Источники уголовного права Казахстана как и источники права вообще, находятся между собой в отношениях иерархической зависимости. Место источника в иерархии правовых актов определяется множеством факторов (содержанием нормативных предписаний, формой источника, субъектом, его издавшим, и т.д.). Именно в таком порядке они должны предлагаться и к изучению, и к интерпретации. Второе. Вид источника права во многом определяется спецификой образующих это право нормативных суждений. Этот, на первый взгляд, очевидный тезис мало востребован уголовно-правовой теорией, которая, как представляется, рассматривая все уголовно-правовые предписания в качестве равновеликих, не склонна к их градации. Тем не менее, некоторые важные суждения относительно взаимосвязи вида источника уголовного права и его содержания уже сделаны [2].

Признание Конституции страны в качестве материального источника уголовного права заставляют суды оценивать все другие законы, в том числе УК, в преломлении их в свете конституционных норм и в первую очередь норм, закрепляющих права и свободы человека и гражданина. Такой вывод следует из положений пункта 2 статьи 4 Основного закона о высшей юридической силе и прямом действии Конституции на всей территории Республики. Более того, согласно статье 78 Конституции суд не вправе применять законы и иные нормативные правовые акты, ущемляющие закрепленные Конституцией права и свободы человека и гражданина. Если суд усмотрит, что закон или иной нормативный правовой акт, подлежащий применению, ущемляет закрепленные Конституцией права и свободы человека и гражданина, он обязан приостановить производство по делу и обратиться в Конституционный Совет с представлением о признании этого акта неконституционным.

Следующим материальным источником уголовного права являются общепризнанные принципы и нормы международного права. Если исходить из буквального толкования статьи 4 Конституции, может возникнуть мысль о том, что международно-правовые нормы являются не только материальным, но и формальным источником уголовного права, так как пункт 3 названной статьи Конституции закрепляет приоритет международных договоров, ратифицированных Республикой Казахстан, перед ее законами. Между тем в реальной действительности, хотя и являясь составной частью казахстанского права, международные договоры, содержащие нормы уголовно-правового характера, никогда не смогут применяться на территории Казахстана непосредственно, поскольку, во-первых, многие международные договоры (конвенции) лишь выражают намерение государств-участников бороться с теми или иными преступлениями, не раскрывая их признаков; во-вторых, даже определяя признаки того или иного преступления, договоры, как правило, не устанавливают санкции (Конвенция по борьбе с незаконным захватом воздушных судов 1970 года устанавливает, что «каждое договаривающееся Государство обязуется применять в отношении такого преступления суровые меры наказания»); в-третьих, если договоры и

указывают вид наказания, то все равно их положения нельзя применять непосредственно из-за отсутствия в них указаний о размерах и сроках наказания.

Таким образом, нормы уголовно-правового характера, содержащиеся в даже ратифицированных Республикой Казахстан международных договорах (конвенциях), на практике могут применяться лишь в случае включения их положений в Уголовный кодекс. Государство, присоединяясь к той или иной конвенции, вносит соответствующие изменения в свое национальное законодательство. Кроме того, некоторые уголовно-правовые нормы прямо отсылают к нормам международного права, например, части третья и четвертая статьи 6, части вторая, третья и четвертая статьи 7, статьи 158 и 159 УК и др. Именно поэтому нормы международного права признаются материальным, а не формальным источником уголовного права Казахстана [4].

Отдельного обсуждения требует вопрос о возможности признания в качестве источника уголовного права судебного прецедента. Длительное время в науке отечественного уголовного права отстаивался тезис о недопустимости его отнесения к источнику уголовного права, хотя в реальной жизни любой следователь или судья подтвердят, что при квалификации того или иного деяния они всегда учитывают сложившуюся судебную практику в их регионе, а судья нижестоящего суда – практику вышестоящих судебных инстанций. Первым шагом к официальному признанию судебного прецедента в качестве источника уголовного права является отнесение пунктом 1 статьи 4 Конституции к действующему праву Республики нормативных постановлений Верховного Суда, основу которых составляет, как известно, обобщение судебной практики, то есть право применения. Разумеется, здесь роль прецедента далеко не та, какую он играет в англо-американской системе права. Нормативные постановления Верховного Суда выступают, по сути, в качестве актов официального толкования закона, в том числе уголовного. А это значит, что нет никаких препятствий для признания их в качестве материального источника уголовного права. Что касается судебного прецедента в «чистом виде» (судебного решения по конкретному делу), то о нем как об источнике уголовного права можно говорить, видимо, лишь как об одном из факторов, формирующих общественное правосознание, которое само по себе, поскольку играет значительную роль в законотворческом процессе, в частности в его инициировании, является материальным источником права [5].

Выводы. В результате исследования получены следующие результаты по определению уголовного закон как формальный источник уголовного права:

- определен нескольких важных теоретико-правовых аспектов проблемы источников права, уголовно-правовые запреты, формальные источники уголовного права;
- основан теоретические построения системы источников уголовного права, на том либо ином понимании самого феномена источника права.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. *Уголовное право. Общая часть: учеб. / под ред. Н.И. Ветрова, Ю.И. Ляпунова. М., 1997.*
2. *Лопашенко Н.А. Введение в уголовное право. М., 2009. З. Шаргородский М.Д. Уголовный закон. М., 2008*
3. *Волков К.А. Судебный прецедент в уголовном праве. Хабаровск, 2005.*
4. *Кибальник А.Г., Соломоненко И.Г., Шибков О.Н. Принципы и нормы международного права как источники уголовного права.*
5. *Наумов А.В. Нормы других отраслей права как источник уголовного права // Законность. 2002.*

ЗАҢ ҒЫЛЫМДАРЫНЫҢ КАНДИДАТЫ, ҚҰҚЫҚТЫҚ ПӘНДЕР КАФЕДРАСЫНЫҢ ПРОФЕССОРЫ

Бухгалтерлік есепті жүргізу ережелерін бұзу әрекеттерінің криминологиялық талдау объектісі ретінде сипатталуы

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев «Қазақстан – 2030: Барлық қазақстандықтардың өсіп-өркендеуі, қауіпсіздігі және әл-ауқатының артуы» атты Қазақстан халқына Жолдауында қылмысқа қарсы күресті күшейту қажеттілігін бұйыра отырып, былай ескертеді: «Абсолютті жоғары заңды орнатып, заңға бағынатын азаматтарды қылмыстан қорғау. Өзінің жеке басының кедейленбеу қамын заңсыз жолдармен қамтамасыз етіп жүргендерге билік пен заң күшінің барлық мүмкіндіктерін қолдану». Осындай позитивті ұсыныстарға қарамастан құқық бұзушылық динамикасының деңгейі Қазақстанда жоғарылай түсуде.

Қылмыстың маңызды «ядросын» қоғамның экономикалық саласы құрайды, себебі, ол нарықтық өмірдің мәнді тетігі болып саналады. 1997 жылғы Қазақстан Республикасының жаңа Қылмыстық Кодексінде, яғни өз күшінде 1998 жылдың 1 қаңтарында енген Кодексте «Экономикалық қызмет саласындағы қылмыстар туралы» арнайы тарау берілген. Баршаға белгілі, кез келген экономикалық қызмет ең алдымен есеп беруге, есепті тіркеуге және материалдық, қаржылық, басқа да құралдарға бақылау жасауға негізделеді.

Жоғарыда аталған мәселелер бухгалтерлік есеп жүйесінде қалыптасатын қажеттіліктерді белгілейді. Қалыптасқан қажеттіліктердің мәні бухгалтерлік есеп жүйесіндегі барлық элементтерді жаңа экономикалық ақиқат болмысқа (реалийлерге) сәйкестендіре отырып жүзеге асыруға негізделеді. Бұл жердегі әңгіме біздің елімізде орын алған жаңа экономикалық жүйенің шынайы бухгалтерлік есебін қамтамасыз ететін кешенді шараларды жүзеге асыру туралы болып отыр. Сондықтан 2002 жылдың 20 қыркүйегінде Қазақстан Республикасы Президентінің № 949 Бұйрығында мақұлданған «Қазақстан Республикасының құқықтық саясат тұжырымдамасында» былай деп көрсетілген: «Мемлекеттегі экономиканы реттеу саласындағы заңдылықтарды экономиканы мемлекеттік негізде реттеудің оптималды механизмін өндіру саласындағы қатынасын тәртіпке келтіру және оның қалыптасуына қолайлы мүмкіндіктер жасау». Экономиканың шынайы салаларының одан әрі қарқынды дамуы үшін өз күшіндегі заңдылықтарға, акционерлік қоғам қызметі мәселесі жөнінде, Қазақстан Республикасының құқықтық саясат тұжырымдамасының бухгалтерлік және статистикалық есебі мен есептілігі қызметі туралы өзгертулер енгізу қажет. Қазақстанда алғаш рет 1995 жылдың 26 желтоқсанында «Бухгалтерлік есеп пен қаржылық есептілік» туралы заң қабылданды. Себебі, бұған дейінгі бухгалтерлік есеп беру жүйесі жоспарлы экономика талаптарына негізделген болатын. Бұл жүйе халықаралық тәжірибелерден мүлде артта қалып, Қазақстан Республикасының әлемдік экономикалық кеңістікке ілесіп енуіне кедергі болды.

Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігінің Бухгалтерлік есеп беру және аудит методологиясы Департаменті ұсынған «Бухгалтерлік есеп пен қаржылық есептілік» заңына сәйкес бүгінгі таңда 31 бухгалтерлік есеп беру стандарты жасалды, бекітілді, жүзеге асырылуда. Сонымен қатар, қаржылық есептілікті дайындау және танытуға арналған концептуалдық негіз жасалды. Бұған қоса, субъектілердің қаржылық-шаруашылық қызметін есептеудің типтік жоспары және оны қолдану нұсқаулары, бухгалтерлік есеп беру стандартына арналған әдістемелік нұсқаулар, жаңа есеп тіркемелері мен оны толтыру нұсқаулары қабылданды.

Экономикалық қызмет саласындағы қылмыстан сақтандыруға қатысты бухгалтерлік есеп берудегі ең маңызды тұстарын ескере отырып, Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексі 1997 жылы отандық Қылмыстық Кодексте бірінші рет бухгалтерлік есеп ережелерін бұзғаны үшін берілетін қылмыстық жауаптылық туралы арнайы нормаларды қарастырды (ҚК 218 бап.). Ескерте кету керек, Қырғызстан Республикасынан басқа барлық бұрынғы Кеңес Одағы елдерінде жүзеге асырылған Қылмыстық Кодекстің ұқсас, сәйкес баптары жоқ. Бұған қоса, 1996 жылдың 17 ақпанында Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығынан келген мемлекеттік қатысушылардың Парламентаралық Ассамблеясының жетінші пленарлық отырысында қабылданған Модельді Қылмыстық Кодексте бұндай нормадағы жоба қарастырылған болатын.

Тақырыптың өзектілігі бір жағынан, бухгалтерлік есепті жүргізу ережелерін бұзуға қатысты экономикалық қызмет саласындағы қылмыстардың өсуі арасындағы қарама-қайшылықтардың болуымен және осы қылмыстардың алдын алудың толықтай жүйесінің негізгі теориялық ережелерін жүзеге асырмауына қатысты анықталды.

Екінші жағынан, заң шығарушының жаңа экономикалық қатынастарды сезіну барысындағы қарама-қайшылықтар болды және субъектілерді бухгалтерлік есепті жүргізу ережелерін бұзудан сақтандыру шаралары болмады, сондай-ақ олардың негізгі алдын ала сақтандыру қызметтері анықталмады.

Бұнымен қоса, болған қылмысқа тағайындалатын қылмыстық жаза шараларын талдау жүргізілмеді. Қазақстан Республикасында бухгалтерлік есепті жүргізу ережелерін бұзуға қарсы күрес мәселелеріне арналған арнайы зерттеулер бүгінгі күнге дейін қолға алынбай, жүргізілмей келеді.

Бухгалтерлік есепті жүргізу ережелерін бұзудан сақтандыру мәселелерінің теориялық және практикалық аспектілерін ғылыми әдебиеттерде және нормативті құқықтық актілерде кең көлемді, толық анықталмайды, дәйектелмейді. Бұл жағдай бухгалтерлік есепті жүргізу ережелерін бұзу біздің қоғам үшін жаңа құқықтық құбылыс екенін және оны қолдану тәжірибесі енді ғана қалыптасып келе жатқанын білдіреді.

Бухгалтерлік есепті жүргізу ережелерін бұзу әрекеттерінің криминологиялық талдау объектісін анықтамас бұрын біз мынадай негізгі ұғымдарға шолу жасап, оған сәйкес нақты анықтама беруіміз керек: «бухгалтер», «бухгалтерлік есеп», «бухгалтерлік есепті жүргізу ережелері», «бухгалтерлік есепті жүргізу ережелерін бұзу». Осыған орай берілген объектіні криминологиялық тұрғыдан талдау 4 жеке блоктан тұрады.

Үлкен бухгалтерлік сөздікті құрастырушылардың берген анықтамасы бойынша : «Бухгалтер» – бұл сауда және тіркеу кітабына жетекшілік ететін, қаржылық есепке алу және ұйымның (мекеменің) есеп беру істеріне жауапты тұлға /1/. Осы анықтамаға сүйене отырып бухгалтердің заң талаптарына сәйкес мынадай міндеттерін көрсетуге болады:

- міндеттердің және шаруашылық операциялардың, мүліктің бухгалтерлік есебін басқару істерін орындау (негізгі қажеттіліктердің, заттық-материалдық құндылықтардың есебін алу, өндіріске кететін өнімдерді таратуға кететін шығын, қаржылық-шаруашылық істердің қорытындысын шығару, сұраныс берушімен және жеткізушімен жұмыс жасау, олардың ұсынған қызметін есеп алу);
- қаржылық тәртіпті сақтауға және ресурстардың рационалды пайдаланылуын қадағалауға бағытталған іс-шараларды дайындау, жүзеге асыру;
- бухгалтерлік есеп бөліміне және оның қайта есеп жүргізілуіне сәйкес қаралатын бастапқы құжаттарды бақылауға алып, әдіс-тәсілдерін жүзеге асыру.
- Негізгі, айналымдық және қаржылық қажеттіліктердің айналымдағы әрекетіне байланысты бухгалтерлік есепке алу операциясын қорытынды есебінде көрсету;

- Өнімнің өзіндік құны калькуляциясының есебін жасау (жұмыс, қызмет), шығын мен өнімсіз шығынның пайда болу көздерін ашу, олардың алдын алу туралы ұсыныстар дайындау.
- Салық пен жиналған қаржыны, күрделі құрылысты қаржыландыру, жұмысшылар мен қызметкерлердің еңбек ақысын және басқа төлемдерді есептеу және аударуды жүзеге асыру.
- Типтік формада қарастырылмаған шаруашылық операцияларды дайындауға пайдаланылатын алғашқы құжаттар формаларын, жұмысшының есепшот жоспарын жасау, бухгалтерлік ақпаратты өңдеу технологиясы және есеп жүргізу әдістері мен негізгі тәсілдерінің мазмұнын анықтауға қатысу.
- Ішкі шаруашылық резервтерді анықтау мақсатында бухгалтерлік есеп пен қаржылық есептілік мәліметтері бойынша кәсіпорынның қаржылық-шаруашылық қызметіне экономикалық талдау жүргізуге қатысу, құжаттар айналымын жетілдіру жөніндегі шаралар мен үнемдеу тәртібін жүзеге асыру, негізгі айналымдық және ақша қаражаттарын, алдағы қызметкерлердің демалысына өтем жасауға кететін шығындар резервін, дебиторлық және кредиторлық қарыздарды инвентаризациялау әрекеттерін жүргізу барысында бухгалтерлік есептің прогрессивтік формалары мен әдістерін ендіруге және өңдеуге қазіргі есептеу техникасын пайдалану.

Ең алғашқы бухгалтер атағын алған лауазымды тұлға, Инсбрук есеп палатасының іс жүргізушісі Христофер Штехер болды. Бұл жағдайға Вена мемлекеттік музейінде сақтаулы тұрған Император Максимилианның 1498 жылғы 13 ақпандағы бұйрығы куә. Осы уақытқа дейін ақыға есеп жазбаларын жүргізетін «кезбе жазушы» мамандығы болды. Міне, осы кезеңнен бастап «бухгалтер» және «бухгалтерия» ұғымы етек ала бастады. Бұл дәуірде бухгалтер мамандығына жоғарғы моральдік талап қойылатын болған. Жеке елдерде бухгалтердің адамгершілік қасиетіне байланысты бүгінгі күнге дейін оны дін қызметкерінен кейін екінші орынға қойып, бағалайтын болған. Тарихта алғаш рет 1581 жылы Венецияда бухгалтерлер қоғамы құрылды.

Есептің маңызды рөлін саналы түрде ұғына келіп, 1946 жылы бухгалтерлердің халықаралық конгресінде француз ғалымы Ж.Б.Дюмарше ұсынған бухгалтерлердің гербін (елтаңбасын) бекітті. Онда күннің бейнесі, таразы, Бернулли қисығы бейнеленіп, «Ғылым, сенім, тәуелсіздік» деген ұран (девиз) таңбаланған. Күн – бухгалтерлік есептің және қаржы-шаруашылық қызметтің жарқырауының символы болса, таразы – баланс, ал Бернулли қисығы – бір мезетте пайда болып, мәңгілікке сақталатын есептің символы болып танылады.

Ресейде бірінші болып бухгалтер атағын алған шетелдің азаматы -голланд саудагері Тиммерман. Ол Коммерц-коллегияның 11 қыркүйек 1732 жылғы бұйрығымен Петербургтің бас кеденшісі болып тағайындалған болатын.

Қазіргі таңда, нарықтық экономикаға көшу жағдайында бухгалтер мамандығы айрықша әлеуетті, салыстырмалы түрде қарағанда жоғарғы ақылы мамандық болып саналады. Қазақстан Республикасының білім және ғылым министрлігі халықаралық нормативтерді есепке ала отырып, кәсіби жоғарғы экономикалық білім берудің мемлекеттік стандарттарын жасады. Ол өзіне пәндердің төрт түрлі циклін енгізді: гуманитарлық, әлеуметтік-экономикалық, жалпы кәсіптік және арнаулы пәндер. Арнаулы пәндерді оқытуға оның маңыздылығы ескеріліп, айрықша көп сағат (шамамен 50%) бөлінді. Қызметтің барлық саласындағы бухгалтерлік есепті, экономикалық талдауды, аудитті, салық салуды, кәсіпорынның қаржысын, бухгалтерлік есептегі экономикалық талдаудағы және аудиттегі компьютерлендіру ісін детальді оқып үйренуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, экономиканы, құқықты, математиканы, статистиканы, басқаруды (менеджмент), кәсіби этиканы оқып үйренуге жеткілікті уақыт бөлінді.

Маман-бухгалтер экономика-математикалық әдістерді, модельдерді қолдана білуі керек, қазіргі техникалық құралдарды басқара білуі керек; мамандығы бойынша ғылыми зерттеулер жүргізіп, оны жүзеге асырып, алынған нәтижелерді талдай білуі керек; іздеудің рационалды тәсілдерін меңгере білуі керек және экономикалық ақпараттарды пайдалана білуі керек. Ескертетін жайт, тәжірибелі бухгалтер әрқашан экономист, аналитик, банкир және қаржыгер қызметін өз дәрежесінде, сәтті орындай алады.

Нарықтық қатынасқа көшу шарттарына қатысты бухгалтерлер төрт бағыт бойынша мамандандырылады:

- басқарма және қаржылық есеп беру бухгалтері;
- бухгалтер-аудитор, яғни тәуелсіз бухгалтерлік қызмет;
- бюджеттік есеп беру бухгалтері;
- бухгалтер-педагог.

Бухгалтерлік есеп берудің туындауы мен дамуы адамзат қоғамы тарихының құрамдық бөлігі деп саналады. Бүгінгі күні қазіргі ғылым бухгалтерлік есеп берудің пайда болуы қай кезден басталды деген сұраққа біржақты жауап бере алмайды. Көбінесе бұл жағдай біздің ата-бабаларымыздың есеп беру құжаттарының сақталмауымен, аз сақталуымен түсіндіріледі.

Алғаш белгілі болған Шумер дәуіріндегі тасқа жазылған сауда-саттық келісімін тіркеу б.э.д 3600 ж шамаларына жатқызылады. Б.э.д 3200 жылдан бастап саз балшық табақшаларына жазып есептеу үрдісі қалыптасқан.

Ежелгі Египетте осы мақсатта папирус қолданылған.

Ежелгі Үндістанда есеп-тіркеу қызметін саптыаяқ (кружка) атқарған. Оған тастар, яғни алғашқы құжаттар – карточка бейнелері өлшенген.

Греция мен Римде балауыз таблицалар, мыс тақтайлар, бұтақ, пергамент, папирус пайдаланылған.

Галлийде керамикалық плиталар мен қыш сынықтары пайдаланылған.

Перуде арқан жіп пайдаланылған. Содан соң, кодекс-кітап пайда болды.

Американдық ғалымдардың үндістердің ежелгі мәдениетіне қатысты зерттеулерінде олар есеп жүргізу мақсатында жіп түйіндерін пайдаланылған деп көрсетіледі. Осы мәліметтерге сүйене отырып, бухгалтерлік есеп жүргізу адамзат қоғамының жалпы прогресімен тығыз байланысты екенін танытады: тілдің қалыптасуы, жазбаның, есептің пайда болуы. Бұған қоса, есептің қалыптасуына алдын ала материалдық себептер негіз болған. Рулық құрылымның құлауы, отбасы құрылуы және жалпыдан индивидтің жеке меншігі бөлініп шығуы, осының негізінде экономикалық қатынас жасаудың жеке субъект ретінде танылуы. Жеке шаруашылығы бар тұлғалар оны қамтамасыз ету мақсатында өзінің жеке мүлкін есептеуге және өзінің байлығын көбейтуге тырысқан. Бастапқыда жеке меншік иесіне тиісілі мүліктерді есептеу натуралды бірліктер арқылы жүргізілген, бұнда ешқандай жалпылау болған емес. Айырбастау қатынасын нығайту мынадай жағдайға әкеп соқты: айырбастау құралы ретінде қызмет ететін заттар белгілі бір жағдайларда, мүлік туралы мәліметтерді жалпылау кезінде пайдаланылды. Б.э.д. V ғасырда монета пайда болды, онымен қоса ақша да дүниеге келді. Дегенмен, бастапқыда ақша мүліктің бір түрі ретінде саналды. Кейіннен басқа да айырбастау құралдарын ауыстыра отырып, олар одан әрі құн өлшем қызметін бойына сіңіреді. Соңында бұл қызмет есептегі тұрақты қызмет ретінде белгіленеді, осы кезеңнен бастап екі өлшеуіш, яғни натуралды және ақшалай өлшеуіштер қолдана бастады.

XIII –XV ғасырларда есептік жазбалардың құқықтық реттілігі, тәртібі саудагерлер (купецтер) қалыптастырған делдал соттардың қызметімен тығыз байланысты (әсіресе Жерорта теңізінде). Осы кезеңде бухгалтерлік есепке арналған алғашқы нормативтік актілер пайда бола бастайды. Олардың ішінде ең танымал болғаны Савари коммерциялық

кодексі (1673) деп саналды. Бұл құжаттар есеп жүргізу тәртібіне қатысты кредиторлар құқығына сенімді әрі нақты кепіл бере білді.

XIX ғасырдың ортасынан бастап экономика дамуы және шаруашылық өмірін ұйымдастырудағы күрделіліктерімен қатар мемлекет рөлі мен бухгалтерлік есепті реттеу құқығы едәуір өсті. Бұл жағдайлар біріншіден, акционерлік қоғамның кең таралуына, шаруашылық және жеке есептеу операцияларындағы қарама-қарсы мүдделі тұлғалар ортасының көбеюіне тығыз байланысты еді.

Осы кезеңде болған жағдайларға салық салудағы ірі өзгерістер де жатады. Жаңа заманға сай негізгі салық түрлері пайда болды, олар тікелей кәсіпорынның шаруашылық қызметінің нәтижелеріне қатысты алынды. Мемлекет осы күнге дейін экономикалық және есептілік қатынастардың реттелу салаларына сүйенеді және субъектілердің қарама-қайшы мүдделерін келістіру үшін өзінің арнайы тетігі – құқықты қолданады.

Болған өзгерістер салық заңнамаларын күрт күшейтуге және аудиторлардың рөлін көтеруге әкеп соқты (аудит туралы алғашқы түсінік 1298 жылы пайда болды, бірақ оның қазіргі формалары 1854 жылда туындаған, яғни Шотландияда тәуелді мемлекеттік емес кәсіби бірлестік ретіндегі қосымша бухгалтерлер институты қалыптасқан кезде). Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін бірқатар европалық елдерде (ФРГ, Франция, Бельгия, Дания, Люксембург және т.б.) бухгалтерлік есеп берудің қатаң және детальді реттілігі енгізілген.

Мамандығы бухгалтер, бірақ білімі жағынан заңгер Пьер Гарнье 1947 жылы бухгалтерлік есеп дегеніміз – бұл «құқық алгебрасы», - деп тұжырымдады /2/. Біз бұл тұжырымды бірқатар экономикалық жүйеде құқық пен бухгалтерия тығыз араласып кеткендіктен, бірақ еркін нарықта бұл байланыс әлсіз, себебі, нарықтың дамуы үнемі құқықпен реттелмейтіндіктен негізді деп есептейміз. Сонымен қатар, құқықтық жүйе мен есеп мақсаттары экономикалық реттеу әдістерінің арқасында жеткілікті жақындастырылды.

Бухгалтерлік есепте «заңды» және «экономикалық» көзқарастарды қарама-қарсы қоюға болмайды. Себебі, үнемі өзгеріп отыратын құқықтар нәтижені бақылаудың экономикалық тәсілін, есеп берудің салықтық және «таралымдық» тәсілін бейнелеуі мүмкін. Осындай қатынаста құқық пен есеп өзара бірін-бірі толықтырып тұруы қажет, себебі, құқық нормалары мен бухгалтерлік есеп ережелері есептің шынайылық мәнін бейнелеп, есеп беру саласындағы ережелердің бұзылуына тыйым салуы тиіс.

Бухгалтерлік есеп пәні – бұл кәсіпорынның меншігі, оның шаруашылық қажеттіліктерінің болмысы мен қызметі, олардың қалыптасу көздері шаруашылық қызметтерге тәуелді болады, содан туындаған осы қызметкерге берілген нәтиже баға болып танылады. Бухгалтерлік есеп нақты объектілерге сүйенеді. Оларға кәсіпорынның тапқан пайдасы деп саналатын шикізат қалдықтары, жанар-жағар май, тағы да басқа материалдық құндылықтар, сонымен қатар, жеткізушілермен, басқа ұйымдармен, яғни контрагенттермен өзара есеп беру қатынастары жатады. Өндіріс процесіне өндірістің қажеттіліктері мен өндірудегі шығын өнімдерін дайындауға қатысты әрекеттер болады. Өнімді тарату процесіне өндірістің дайын өнімдері мен тауарлары, оны таратуға кеткен шығындар және тауарды таратудан, жасалған жұмыстан, ұсынылған қызметтен түскен түсім ақшалар жатады.

Ф.С.Сейдахметованың анықтамасы бойынша, «бухгалтерлік есеп пәніне ұйымдастыру қызметіндегі барлық шаруашылық әрекеттер мен болмыстар жатады, олар біртұтас ақша бірлігінің негізінде жүзеге асады. Арнаулы жүйеге бағытталған, яғни салық есебіне, басқару шешімдерін бекіту және ақпарат жинауға бағытталған салық, қаржы, басқару есебімен салыстырғанда бухгалтерлік есеп ұйымдағы қаржы мәселесінің едәуір шынайы көрінісін беретін, толық жеткізетін жүйе болып табылады және өзіндік әдістері арқылы қылмыстық әрекеттердің алдын алып отырады, егер бұндай әрекеттер құқық қорғау органдарымен келісілген жағдайда ғана жүзеге аса алады» /3/.

Сонымен, бухгалтерлік есептің басты критерийі кәсіпорындардағы өндірістік шаруашылық операциялардың шынайы мәліметтерін жеткізу болып табылады.

Егер есептеу жұмысының негізгі этаптары туралы әңгіме қозғалса, онда бухгалтерлік есеп беру ісі туралы сөз болады. Бұл әрекеттер үш негізгі этаптан өтеді: бухгалтердің бастапқы есептеу құжаттарын өңдеу; құжаттарды регистрге сәйкестендіріп тіркеу; берілген ағымдық есепті жалпылау және баланс жасау.

Бірінші кезеңде бухгалтерияға түскен әрбір бірінші құжаттың сапалылығы тексеріледі. Құжатты толыққанды дұрыс деп таныған жағдайда, бас немесе аға бухгалтер оны есепке және тіркеуге алу туралы жазбаша жарлық береді. Бұл жарлық бухгалтерлік тексеріс-өткізбе деп аталады. Техникалық тексеріс-өткізбе ең бірінші құжатта, есептеу тіркемесінде, егер бірінші құжат нөмірі есептеу тіркемесіне сәйкес келген жағдайда (журнал-ордерлі формада жағдайындағы есепте нөмір журнал-ордерге қойылады) дайындалады.

Бухгалтерлік тексеріс-өткізбе есептегі қызметкерлердің есептеу көмегімен ұрланғандарды жасыруға қатыстылығын айқындауда дәлелдемелі үлкен мәнге ие болады. Есте сақтау керек, жалған (жасанды) бухгалтерлік тексеріс-өткізбелер құжатсыз түрде, яғни алғашқы құжаттармен салыстырылып тексерілмеген түрде немесе дұрыс емес күйінде, не бұрыс өткізбенің негізі болатын алғашқы құжаттардың мазмұны сәйкес келмейтін түрде болады.

Екінші кезеңде шаруашылық операциясы алғашқы құжат негізінде бухгалтердің тексеріс-өткізбесіне сай есеп тіркемесіндегі (кітаптардағы, журналдардағы, карточкалардағы, т.б.), жүйелі және хронологиялық тәртібіндегі арақатынастарына сәйкестендіріліп тіркеледі. Синтетикалық санауларды тіркеу кітабы Бас кітап деп аталады.

Үшінші кезеңде ағымдық есеп беру мәліметтері синтетикалық және аналитикалық санау айналым ведомостарын құру жолымен жинақталады. Олардың қорытындысы тең болуы керек, сондықтан айналым ведомосын айналым балансы деп атайды.

Есептеу процесіндегі құжаттың өтетін жолы оның пайда болуынан мұрағатқа кеткенге дейін құжат-айналым деген атаумен аталады.

Бухгалтерлік есеп тіркеуіндегі шаруашылық операциялардың дұрыс берілуіне оны құрастырып, толтырған тұлға жауап береді.

Барлық бухгалтерлік есеп құжаттарының маңызды ерекшелігіне бухгалтерлік есеп тіркеуінің мазмұны заңға сәйкес болуы мен ішкі бухгалтерлік есептің коммерциялық құпияны құрайтын мәліметтерге сәйкес болуы жатады.

Қазақстанда қалыптасқан экономикалық жағдайлар, дәстүрлі отандық есеп беру әдісі, халықаралық тәжірибе бухгалтерлердің кәсіби этика Кодексін қабылдауды талап етеді. Осындай кодекстерді АҚШ, Ұлыбритания, Австрия қолданады. Америка институтының кәсіби этика Кодексінде кәсіби қоғамдық бухгалтерлер мынадай этикалық және моральдік нормаларды сақтауға міндетті:

- ұйым мүшелері әділ әрі қызметтік міндеттерін орындауда тәуелсіз болуы керек;
- жақтауға, еріксіз мәжбүр етуге, өзінің уәкілдік құқығын асыра сілтеуге, арам ниетпен жарнама жасауға, сыбайластыққа, қорқытып, күш көрсетуге түбегейлі тыйым салынған. Бұл кәсіби этиканы анайы түрде бұзу деп танылады.
- делдалдық сату әрекетіне қатысуға тыйым салынған, мынадай жеке әрекеттерінен басқа (мысалы, компьютерлік қызмет немесе өңдеуге қатысты қызметтер);
- бухгалтердің өз қылықтарына, өз шешіміне деген жауаптылығы, жалпыадамзаттық моральдық құқықтарына деген бағыт-бағдары болуы міндетті және өз өмірінде өнегелі нормаларды сақтауға және қызметін адал орындауға міндетті, өз бойына әділдік, тәуелсіздік, тұрақтылық, адалдық, т.б қасиеттерді сіңіруге міндетті.

Бухгалтерлік кәсіп этикасының мәселелерін қарастыратын және есепті реттейтін негізгі ұйымдар:

- AICPA – кәсіби (ант берген) қоғамдық бухгалтерлердің Американдық институты.
- IFA – АҚШ қаржылық бухгалтерлер институты
- ICAA – Австрияның кәсіби (ант берген) қоғамдық бухгалтерлер институты.
- ICAS – Шотландияның кәсіби (ант берген) қоғамдық бухгалтерлер институты.
- IAA – АҚШ ішкі аудиторлар институты
- ACCA – Англия мен Уэльс кәсіби бухгалтерлер ассоциациясы.

Көрсетілген ұйымдардың қызметіне мыналар жатады: ісіне әділетсіз (арам ниетті) бухгалтерлердің қоғамға кері ықпал жасау әрекеттерінің алдын алып, қоғамды ондай әрекеттерден қорғау, кәсіби бухгалтер имиджін сақтау. Бұл ұйымдар басқарушының іс-әрекетіндегі этикалық нормаларды және қатардағы бухгалтерлік есеп қызметкерлерінің этикалық нормаларын жетілдіру үшін түрлі тәсілдер қолданады. Бұндай тәсілдерге мыналар жатады:

- ұйымның мақсатын түсіндіру, тұрақты этикалық орта қалыптастыру және шешім қабылдау кезінде этикалық мінездеме беру істерін жүзеге асыратын этикалық нормативтерді қалыптастыру;
- Күнделікті тәжірибедегі қызметіне баға беру мақсатында қызметкерлер этикасы бойынша комитет құру.
- Басқарушыны және қарамағындағы қызметкерлерді этика нормаларын сақтауға үйрету/4/.

Бұндай критерийлер тек бухгалтерлік есепке қатысты этикалық нормаларды сақтауды ғана емес, сонымен қатар, заңда көрсетілген құқықтық нормаларға сәйкес келуін де анықтап отырады.

Есептеу ісінің қайнар көздері мыналар:

- бухгалтерлік есеп және есеп беру ісі (шаруашылық операциялардың, міндеттерінің, қажеттіліктері мен мүліктерінің жалпылама және едәуір толық көрінісі);
- статистикалық есеп және есеп беру (белгілі бір экономикалық заңдылықтарды анықтау мақсатында оның сандық және сапалық жақтарын сипаттайтын барлық болмыстар мен әрекеттер жиынтығының көрінісі);
- жедел есеп пен есеп беру (шаруашылық қызметтерінің жеке бөліктері туралы мәліметтерді жедел жеткізумен қамтамасыз ету);
- таңдаулы есептік мәліметтер (таңдаулы эпизодтар, есеп беру көрсеткішін детальдап немесе тереңінен қарастыруға көмектесетін бастапқы есептеу құжаттарының бақылануын тексеру).

Осындай классификация басқа есеп формаларына қарағанда бухгалтерлік есеп пен есеп беру ісінің мәні мен орнын айқын танытады. Бұндай жағдайда біз: “Бухгалтерлік есеп дегеніміз – бұл шынайы ақиқат мәлімет алу мақсатында қолданылатын кәсіпорынның қаржылық- шаруашылық қызметі туралы ақпараттардың көрінісі және ол мәліметтерді жалпылау, бақылау жүйесі “ деп анықтаманы сеніммен ұсына аламыз/5/.

Заңды тұрғыдан ведомстволық қажеттіліктер мен меншіктік формаларынан тыс бухгалтерлік есебі қарасырылмайынша бірде бір кәсіпорын өз ісін жүзеге асыра алмайды. Ол кәсіпорынның мүлктік және қаржылық күйін толық көрсете алады. Бухгалтерлік есепте кәсіпорынның материалдық жағдайы бойынша, еңбек және ақшалай ресурстары бойынша көлемді синтетикалық және аналитикалық ақпараттар сақталады. Бұның өзі шаруашылық қызметті басқаруға және өнім өндіру жоспарының орындалуын бақылауға мүмкіндік береді. Осыған орай, бухгалтерлік есеп кәсіпорынның ақпараттық және басқарушылық жүйесінің құрамдық бөлігі болып табылады. Осыдан барып, біз бухгалтерлік есеп ережелерінің анықтамасын беруге тырысамыз.

А. Н.Азриллианның редакторлық басқаруымен құрастырылған Үлкен бухгалтерлік сөздікте бухгалтерлік есеп ережелеріне мынадай анықтама берілген: Бұл – белгілі бір

тұлғаларға арналған және олардың орындауға міндетті екеніне кепілдік беретін талаптардың жиынтығы. Осы анықтамаға сүйене отырып, бұл ереже тек оны орындаған жағдайда ғана жүзеге асады деген қорытындыға келеміз. Расында да, бухгалтерлік есеп ережелерін орындау барысындағы нормативтік-құқықтық базаны құрайтын қаулылар мен жарлықтар шаруадағы субъектілердің әрекетін басқаруды реттеуге мүмкіндік береді. Олар шаруашылық жұмыстарды дұрыс басқару талаптарын үйлестіруге, шаруашылық бірліктердің құрылымын жақсартуға, ұйым жөнінде толық мәлімет алып отыруға септігін тигізеді.

Біздің түсінігімізше, бухгалтерлік есеп көпқырлы құбылыс: біріншіден, бұл әртүрлі әлеуметтік ауысуларға сәйкес өзгеріп отыратын техникалық пән, екіншіден, ол кең мағынасында құқық нысаны бола алады; сонымен қатар ол құқықтың бір саласы ретінде танылуға бәсеке болады немесе экономикалық ғылым салаларының белгілі бір шарттарын орындау барысында көрінеді.

Бухгалтерлік есеп шаруашылық есебінің түр түрі болып саналады. Бұл жағдайда ол құралдар мен шаруашылық операцияларының ақшалай формасындағы үздіксіз арақатынасын білдіретін құжаттарға негізделеді. Бухгалтерлік есеп беру барысында бухгалтерлік баланс, құжаттандыру, инвентаризация, бағалау, құн калькуляциясы, екінші көшірме, есетілік қолданылады. Бухгалтерлік есеп бірдей ережелер мен формалармен жүргізіледі, себебі соңынан бұл мәліметтерді статистика көмегімен жалпылайды.

Ереже – бұл белгілі бір шарттарға сәйкес әрекеттерді болдыру немесе болдырудан бас тартуға рұқсат ету немесе талап етуді білдіретін сөйлем. Рұқсат ету немесе талап ету (бұйрықты) деп аталатын Ережелер «қарапайым ережелер» қатарына жатады (немесе бірінші ранг Ережелері деп аталады) және олар «жарлық» деген жалпы терминге бірігеді. Осы жүйедегі ережелердің өзіндік әдістері болады. Жүйелі түрде үйрететін, деонтикалық логикаға (нормативтік логикаға) негізделген ережелер кез келген ғылым саласында маңызды рөл атқарады, әсіресе, математика, логика, лингвистика, этика, заң, әлеуметтану, саяси экономика ғылымдарында және өмірлік тәжірибеде қажет деп саналады. Ұйымдарда бухгалтерлік есепті жүргізу ережелері бухгалтерлік есеп жүйесін және Қазақстан Республикасындағы қаржылық есеп беру жүйесін реттейтін мынадай негізгі нормативтік-құқықтық актілермен анықталуы мүмкін:

1. Қазақстан Республикасының «Бухгалтерлік есеп пен қаржылық есептілік туралы» заңы № 234-III, 2007 жыл, 27 ақпан/6/.
2. Заңды актілер мен Үкіметтің бұйрығы.
3. Бухгалтерлік есеп стандарттары. Қазіргі таңда 31 стандарт өңделіп бекітілді.
4. Қаржылық есептеудің халықаралық стандарттары. Қазіргі таңда 34 стандарт өңделіп, бекітілді.
5. Аудиттің халықаралық стандарттары. Қазіргі таңда 36 стандарт өңделіп, бекітілді.
6. Оларға арналған әдістемелік нұсқаулар.
7. Субъектінің қаржы-шаруашылық қызметін бухгалтерлік есептеу есебінің типтік жоспары және оны пайдалану жөніндегі нұсқаулар.
8. Субъектінің есеп беру саясаты – бухгалтерлік есеп жүргізу және қаржылық есепті ашу барысындағы субъектіні басқарушының қолданған тәсілдерінің жиынтығы.

Бұл құжаттар Қазақстан Республикасында тіркелген барлық шаруа жүргізетін субъектілерге және кәсіпкерлік іспен айналысатын жеке тұлғаларға арналған есептің және есеп берудің біртұтас құқықтық, әдістемелік негізін құрайды. Демек, әрбір субъект таңдаған қызметтік бағытына қарамастан оның әрекетін мемлекет төңірегінде реттеп отыратын заңдарды, басқа субъектілер алдында және мемлекет алдындағы құқықты, заңды жауапкершілікті сақтауға міндетті.

Сонымен, бухгалтерлік есепті жүргізу ережелерін барлық бухгалтерлік есеп саласында ереже бұзу қылмыстарын жоюға арналған амалдар жүйесі ретінде қарастыру қажет.

Біздің ойымызша, бухгалтерлік есеп, жүйе ретінде, яғни нақты бір формалар мен мазмұнның элементтер жиынтығы ретінде танылады. Олар өзара бір бірімен тығыз байланысқан және кейбір реттелген қатынастар негізінде біріктірілген жүйе ретінде танылады. Бухгалтерлік есеп жүйесінің мынадай элементтерін анықтауға болады: ақпаратты, есепті сақтаушы, екі көшірме, шаруашылық операцияларға берілген баға, калькуляция, инвентаризация, бухгалтерлік баланс, есеп беру, бухгалтерлік есепті тіркеу, есеп алу формасы, ақпаратты өңдеу тәсілдері, тағы да басқа.

Әрбір мемлекет кәсіпшілік қызметті басқару мен бақылау мақсатында шаруашылық есеп жүйесін жүргізеді. Қазақстанда бұндай жүйені құрайтын басты элементтер қатарына бухгалтерлік, статистикалық, жедел – техникалық есеп түрлері жатады.

Бұл есеп түрлерінің барлығы үздіксіз бір бірімен байланысты және өзара бірін бірі толықтырып отырады, бірақ басты үстемдік мәртебесі бухгалтерлік есеп иелігінде болады.

Оны былай түсіндіруге болады, ақшалай баға берілетін шаруашылық операцияның бүкіл үздіксіз орындалу тәртібін бухгалтерлік есеп қана қамтамасыз ете алады.

Есеп беру жүйесін ұйымдастырудың мәні бір мақсатқа бағытталған тәртіптілікті және оның әдістері мен технологиясын жүзеге асыруымен, сондай-ақ ақпараттарды жинақтау, оны өңдеу, қорытындылау ісін жүзеге асыруымен көрінеді. Осыған орай, есеп беру жүйесі былай танылады:

- есеп берудің процесс ретінде ұйымдасуы;
- орындаушылар жұмысының ұйымдасуы.

Ұйымдастыру ұғымын бұлайша ажырату әрбір есеп беру бөлімшелеріне қатысты бухгалтерлік есеп жүргізу ережелері мәселесінің мәнін жақсы түсінуге мүмкіндік туғызады.

Бухгалтерлік есеп беруді ұйымдастыру жалпы алғанда есеп беру процессін құрайтын элементтер мен шарттардың жүйесін танытады және субъектінің шаруашылық қызметі туралы мәліметтерді өз уақытында алуға мүмкіндік беру мақсатын орындаушылардың, яғни ақпараттарды жеткізушілердің жұмысын ұйымдастырумен танылады.

Маңызды міндеттердің бірі ретінде есеп беруді ұйымдастырудың формасын анықтау танылады. Бұл міндет ең алдымен орындаушылар арасында бүкіл жұмыс кешенін бөлу құрылымын танытады.

Қазақстан Республикасы Қаржы Министрлігі бухгалтерлік есеп пен аудит методологиясы Департаментінің бұйрығы бойынша (31 желтоқсан, 1997 жыл, № 455) «Бухгалтерлік қызметті ұйымдастыру» деген бухгалтерлік есеп стандарты бекітілді. Бұл бұйрық 1998 жылы 1 қаңтарда күшіне енді. Онда әр жақты субъектілердің бухгалтерлік қызметін ұйымдастыру тәртібі анықталған және оны жүзеге асырудың негізгі міндеттері көрсетілген. Бухгалтерлік есепті ұйымдастыру ісіне ұйымның, мекеменің, кәсіпорынның бастығы жауап береді.

Есеп құрылымын ұйымдастыру – күрделі процедура. Қазіргі таңда есепті ұйымдастыруға арналған ғылыми-теориялық құралдар Қазақстанда ғана емес, тіпті бүкіл кеңестік дәуірден кейінгі кеңестіктегілерге де жеткіліксіз болып отыр. Бұл жердегі өзекті мәселе – ұйымдастыру объектілерінің дұрыс анықталуы. Осыған орай ұйымдастырудың объектісі ретінде бухгалтерия, яғни бухгалтерлік есепті жүргізетін және ұйымдастыратын есептеу аппараты танылады. Ол басқа бөлімдердің қатарына қосыла алмайды және өз алдына жеке құрылымдық бөлімшелермен жұмыс жасайды.

Бухгалтерия құрылымы өз бөлімшелеріндегі жұмыстың нақты ұйымдастырушылық шарттарымен, есептеу ақпараттарының көлемімен, өз бетінше жедел орындау ісімен, механика құралдарымен, компьютерлік техникамен есептеу аппаратын жүзеге асыру ісімен анықталады.

Қазақстан аймағында 2008 жылдың бірінші қаңтарынан бастап, Қазақстан Республикасы Қаржы министрінің 2007 жылдың 22 маусымындағы № 221 бұйрығымен бекіткен «Бухгалтерлік есепті жүргізу Ережесі » жүзеге асырыла бастады, оларды барлық ұйымдар мен жеке кәсіпкерлер басшылыққа алуы тиіс/7/. Осы Ережелердің әрекеттері төмендегі мекемелерге қолданылмайды :

- Қазақстан Республикасының секьюритилендіру туралы заңнамасына сәйкес құрылған қаржы мекемелері мен арнаулы қаржы компаниялары және олардың бухгалтерлік есеп пен қаржылық есептілік жүйесін реттейтін Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес, Қазақстан Республикасы Ұлттық банкі жүзеге асыратын қаржы ұйымдары;
- Бухгалтерлік есеп пен қаржылық есептілік жүйесін реттеуді мемлекеттік мекемелер үшін Қазақстан Республикасының бухгалтерлік есеп пен қаржылық есептілік жөніндегі нормативтік құқықтық актілерімен белгілейтін мемлекеттік мекемелер;
- Қазақстан Республикасының салық заңнамасына сәйкес біржолғы талон немесе патент негізінде арнайы салық режимін қолданатын жеке кәсіпкерлер;
- оңайлатылған декларациялар негізінде арнайы салық режимін қолданатын, бірақ жалдамалы жұмысшылардың еңбегін пайдаланбайтын жеке кәсіпкерлер;

Ережелер нормативтік акт болып табылады және ҚР «Бухгалтерлік есеп пен қаржылық есептілік туралы» Заңына сәйкес құқықтық нормаларды реттейді.

Қазақстан Республикасы «Бухгалтерлік есеп пен қаржылық есептілік туралы» заңына сәйкес субъектіні басқарушы сол субъектінің талаптары мен қажеттіліктеріне жауап беретін бухгалтерлік есепті ұйымдастыратын есептеу жүйесімен қамтамасыз етеді. (2 тарау, 8 бап.).

1. Басшылық немесе дара кәсіпкер:

- 1) есеп саясатын келіседі және /немесе/ бекітеді;
- 2) бухгалтерлік есепті ұйымдастыруды қамтамасыз етеді.

Есеп саясаты Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен және ұйымның жарғысымен /ережесімен/ бекітіледі.

2. Басшылық немесе дара кәсіпкер есеп жұмысының көлеміне қарай:

- 1) бас бухгалтер басқаратын құрылымдық бөлімше ретінде бухгалтерлік қызмет құруды;
- 2) штатқа бас бухгалтер лауазымын енгізуді;
- 3) бухгалтерлік есеп жүргізуді және қаржылық есептілікті жасауды шарт негізінде бухгалтерлік немесе аудиторлық ұйымға немесе кәсіби бухгалтерге беруді;
- 4) бухгалтерлік есепті жеке жүргізуді жүзеге асыра алады.

Жария мүдделі ұйымдарға осы тармақтың 3) және 4) тармақшаларының күші қолданылмайды.

Халықаралық бухгалтерлер федерациясының толық мүшесі болып табылатын ұйым – шетел институтының мүшесі бухгалтерлік ұйымға теңестіріледі.

Берілген шарттарды жекелеп сипаттауға көшейік:

Заңның бірінші шарты бухгалтерлік қызмет жұмысын ұйымдастыруды қамтиды, яғни бухгалтерия аппаратының құрылымын және оның аппаратты орталықтандыру жолымен ұйымның басқа да бөлімдеріне қатыстылығын қамтиды.

Орталықтандыру барысында есеп беру аппараты бас бухгалтердің қарамағына шоғырландырылады және субъектінің басқа жеке бөлімдерден түскен бірінші және топтық құжаттарын өңдейді, ал жеке бөлімшелерде шаруашылық операцияларының алғашқы тіркеулері жүзеге асырылады.

Децентрализациялау кезінде есеп беру аппараты жеке өндірістік бөлімшелерге таратылады. Бас бухгалтер бұл жағдайда жиынтық балансы мен есептілігін құрастырады, сондай-ақ құрылымдық бөлімшелердегі есептің жүргізілуіне бақылау жасайды.

Бұл критерийлер жалпы ереже бұзушылыққа әкеп соқтырады, олардың көпшілігі әкімшілік жауаптылыққа тартылады.

Бюджеттік тәртіпті бұзу тұрғысынан алсақ, ол ауыр бұзушылық критериіне жатқызылып, Қазақстан Республикасы Қылмыстық Кодексінің 218 бабы бойынша қылмыстық жауаптылық тағайындалады.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық Кодексінің жалпы мазмұнында көрсетілгендей, бухгалтерлік есеп ережелерін бұзу объектілері 2007 жылдың 28 ақпанында өзгерістер мен қосымша ережелер енгізілу нәтижесінде күшіне енген «Бухгалтерлік есеп және қаржылық есептілік туралы» заңында көрсетілгендей мекеме, кәсіпорын, ұйымның ведомстволық қажеттілігінен тыс елде (мемлекетте) біртұтас бухгалтерлік есепті басқару ісі болып саналады.

Сонымен «бұзу» деген жалпы ұғым арқылы не түсінуге болады? Заң Қазақстан Республикасы заң шығарушы актілерінде көрсетілген заң бұзғаны үшін жауаптылықты танытады, бірақ «бұзу» ұғымын нақты қарастырмайды. КоАП 28 бабында ғана «әкімшілік құқық бұзушылық қатарына құқыққа қарсы тұрған, айыпталған (қасақана және байқаусызда) әрекеттер немесе жеке және заңды тұлғаның құқық бұзушылық әрекетсіз ісі» көрсетілген.

Сонымен бухгалтерлік есеп ісіндегі құқық бұзушылық ұғымын анықтап, оған криминологиялық сипатта түсінік беруге мүмкіндік туды.

Ғылыми еңбектерде қылмыстық құқық – бұл қылмыстық әрекет, оған құқық нормалары мен қылмыстық жауаптылық қолданылады деп көрсетіледі. Оларғы жататындар:

- а) Заңда көзделген мәліметтерді құжаттаудан жалтару;
- ә) есеп беру немесе есепке алу құжаттарына ұйымның шаруашылық және қаржы қызметі туралы көпе-көрінеу жалған ақпаратты енгізу;
- б) ірі зиян келтірген қаржы және басқа есепке алу немесе есеп беру құжаттарын оларды сақтау мерзімі аяқт алғанға дейін жойып жіберу;

Мәліметтерді құжаттаудан жалтару деп нормативтік актілермен сәйкес келетін шаруашылық операциялар туралы мәліметтерді бухгалтерлік құжаттарға тіркемеу түсініледі. Бұл жерде мәселенің криминалдық және криминологиялық аспектілері алынған өнімді иемдену мақсатында өндірістік шаруашылық операцияларды қаскөйлік ниетпен жасыру арқылы көрінеді.

Есеп беру немесе есептіке алу құжаттарына ұйымның шаруашылық және қаржы қызметі туралы көпе-көрінеу жалған ақпаратты енгізу құжаттарға шынайы ақиқатқа сәйкес келмейтін, бұрмаланған мәліметтерді енгізу деп түсініледі. Экономикалық мағынада – бұл толық емес ақпарат, ал криминалистік мағынада – бухгалтерлік есеп ережелерін бұзушының қасақана кінәсі деп танылады.

Қылмыстық бұзушылық материалдық құрамнан тұрады және ұйымға ірі шаруашылық және қаржылық шығын келтіргені белгілі болған кезден бастап аяқталған іс деп саналады. Осылайша, бухгалтерлік есеп жүргізу ережелерін бұзушылықтың кез келген түрі қылмыс деп танылуы мүмкін, бірақ бұл жерде жасалған қылмыстық әрекеттің ауыр/жеңілдігі маңызды. Ол арқылы кінәлі адамға әкімшілік немесе қылмыстық жауаптылық тағайындау шараларының қай түрін қолдану керектігі шешіледі.

Бухгалтерлік есеп беру және қаржылық есептілік үздіксіздік, түсініктілік, мәнділік, жүзеге асырушылық, сенімділік, әділдік, мұқияттылық, салыстырмалылық, кейінгісін бақылаушылық қағидаларына негізделеді.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық Кодексі мен Қазақстан Республикасының әкімшілік құқық бұзушылық туралы заңының бухгалтерлік есеп ережелерін бұзу бабын салыстыру барысында мынадай ой туындады. Шынайы түрде осындай қылмыстық әрекеттерді айыптау дәрежесі заңдық тұрғыдан көрсетілмейді екен. Ал Қазақстан

Республикасының әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексінің «Заңды тұлғаның Қазақстан Республикасының бухгалтерлік есеп пен қаржылық есептілік туралы заңнамасын бұзуы» туралы 179 бабында «егер бұл іс- әрекеттерде қылмыстық жаза қолданылатын әрекет белгілері болмаса » деп көрсетілген. Демек, заң шығарушылар бухгалтерлік есеп ережелерін бұзудың тек материалдық жағын ғана ескеріп, қылмыстың формальді жағын ескермеген болып тұр.

Бұған қоса, Қазақстан Республикасы Қылмыстық Кодексі туралы әртүрлі сипаттамаларда қылмыстың формальді белгілері өзінің маңыздылығы мен қажеттілігі жағынан материалдық жағынан кемде кем болмайды.

Заң шығарушы әдетте қоғамға қауіпті әрекеттерге қылмыстық-құқықтық шектеу қояды. Ал қоғамдық қауіптілігі жойылса, онда оның қылмыстық-құқықтық шектеуі де алынады. Дегенмен, мынадай жағдаяттар кездесіп жатады: қылмыстық заң кодексімен қаралған әрекеттер мен әрекетсіз істердің қылмыстық мәні аса үлкен болмаса, қоғамдық қауіпті деп саналмайды, сондықтан ол қылмыстық іс деп танылмайды. Қазақстан Республикасы Қылмыстық Кодексінің 19 бабының екінші тармағына сәйкес «объективті айыптауға, яғни кінәсіз зиян келтіргені үшін қылмыстық жауаптылыққа жол берілмейді». Қазақстан Республикасы Қылмыстық Кодексінің осы бабындағы үшінші тармақта көрсетілгендей қылмыс жасаған айыпталушы деп тек қылмыстық әрекетті қасақана жасаған немесе абайсыз-да жасаған адамдар ғана танылады.

Дегенмен, айыптау құқыққа қарсы тұрғаны үшін міндетті шарттар қою болып саналады. Субъект ісінде кінәлап, айыптайтын іс жоқ деп тану үшін оның ісінде қылмыстық құқыққа қарсы тұру әрекеттерінің болмағанын дәлелдеу керек. Бухгалтерлік есеп ережелерін бұзу әрекеті де қылмыс жасау ойы болған әрекетті білдіреді.

Осы туралы, бухгалтерлік есепті жүргізу ережелерін бұзудың объективтік және субъективтік белгілері туралы келесі тарауларда нақтырақ айтылады.

Сонымен, қорыта айтқанда, «бухгалтерлік есепті жүргізу ережелерін бұзу» ұғымына толық дәрежеде анықтама беруге болады және оны заң шығарушы, нормативтік актілерде негізделген бухгалтерлік есепті басқару ережелерін ескермей, сақтамайтын айыпты әрекет ретінде қарастыруға болады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. *Большой бухгалтерский словарь. Под ред. А.Н.Азрилиана. – М: Институт Новой Экономии, 1999.–С.45.*
2. *Ришар Ж. Бухгалтерский учет: Теория и практика Пер. С франц; Под ред. Я.В.Соколова.–М.: Финансы и статистика, 2000. – с.28.*
3. *Словарь бухгалтера. Под ред. Ф. Сейдахметовой.–Алматы, Изд.дом «БИКО», 1998.– С.6.*
4. *Сейдахметова Ф.С. Основные правила организации бухгалтерского учета, Учеб.пособ.- Алматы, Изд. «ЛЕМ», 2001.–С.31–35.*
5. *Бухгалтерский учет. – М.: «ПРИБОР», 1995.– С.5.*
6. *Қазақстан Республикасының «Бухгалтерлік есеп пен қаржылық есептілік туралы» заңы № 234–ІІІ, 2007 жыл, 27 ақпан.*
7. *Бухгалтерлік есепті жүргізу Ережесі (Қазақстан Республикасы Қаржы министрінің 2007 жылғы 22 маусымдағы №221 бұйрығымен бекітілген)*

Н.Б.Калкаева
Құқықтану кафедрасының қауымд.профессор м.а., з.ғ.к., Алматы қ. Қазақстан
e-mail: nesibeli77@mail.ru

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚБҰЗУШЫЛЫҚҚА СЫБАЙЛАС ҚАТЫСУ ЖӘНЕ НЫСАНДАРЫН САРАЛАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Мақала Қылмыстық құқықбұзушылықта сыбайлас қатысу институтының жаңалықтарын шолуға арналған. 2014 жылғы Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі көп жағынан 1997 жылғы Қылмыстық Заңның нормаларын сақтап қалды (сыбайлас қатысу түсінігі, сыбайлас қатысушылардың түрлері, олардың жауаптылығының негіздері және шектері). Қазақстанның қолданыстағы қылмыстық заңнамасының негізгі жаңа енгізулері: қылмыстық құқықбұзушылықта сыбайлас қатысу нысаналарын (адамдар тобы, алдын ала келісім бойынша адамдар тобы) және сыбайлас қатысудың ұйымдасқан нысаналарын (қылмыстық топ) ажырату. Авторлармен қылмыстық топ түрлерінің заңнамалық анықтамалары талданған, олардың қылмыстық-құқықтық және криминологиялық ерекшеліктері анықталған.

Түйін сөздер: 2014 жылғы Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі, қылмыстық құқықбұзушылықта сыбайлас қатысу, қылмыстық құқық бұзушылықта сыбайлас қатысу нысаны, ұйымдасқан қылмыстық әрекетте сыбайлас қатысу нысаны, қылмыстық топ, қылмыстық топтар түрлерінің қылмыстық-құқықтық және криминологиялық өлшемдері.

Аннотация

Статья посвящена положений института соучастия в уголовном правонарушении. Новый Уголовный кодекс Республики Казахстан 2014 г. во многом сохранил нормы уголовного закона 1997 г. (понятие соучастия, виды соучастников, основания и пределы их ответственности). Выделено основное нововведение действующего уголовного законодательства Казахстана: разграничение форм соучастия в уголовном правонарушении (группа лиц, группа лиц по предварительному сговору) и организованных форм соучастия (преступная группа). Авторами проанализированы законодательные определения разновидностей преступных групп, определены их уголовно правовые и криминологические особенности.

Ключевые слова: Новый Уголовный кодекс Республики Казахстан 2014 года, умышленное соучастие, виды соучастников, форм соучастия, группа лиц, группа лиц по предварительному сговору, преступная группа, разновидностей преступных групп, уголовно правовые и криминологические особенности.

Abstract

Article is devoted to the theoretical review of provisions of institute of partnership in a criminal offense.

The new Criminal code of the Republic of Kazakhstan of 2014 has in many respects kept standards of the criminal law of 1997 (concept of partnership, types of accomplices, the bases and limits of their responsibility). The main innovation of the existing criminal legislation of Kazakhstan: differentiation of forms of partnership in a criminal offense (group of persons, group of persons by previous concert) and organized forms of partnership (criminal group). Authors have analysed legislative definitions of kinds of criminal groups, their criminal and legal and criminological features are defined.

Keywords: The new Criminal code of the Republic of Kazakhstan of 2014, intentional complicity, types of accomplices, of forms of partnership, group of persons, group of persons by previous

concert, criminal group, definitions of kinds of criminal groups, their criminal and legal and criminological features.

Қазіргі таңда, қылмыстық құқықбұзушылыққа сыбайлас қатысу жыл сайын өсуде шамасы. Құқықбұзушылық қоғамға зиян келтіретін және заң бойынша жазаланатын қоғамға қарсы әрекет болып табылады.

Сыбайлас қатысу институты қылмыстық заңнама институтының және нормалар жүйесінің ажырамас, органикалық бөлігі болып табылады, сондықтан оның мақсаттары және міндеттері жалпы қылмыстық заңнаманың мақсаттары мен міндеттеріне сәйкес анықталады. Бірақ оның өзіне сәйкес міндеті бар, ол келесі сипатқа ие: біріншіден, оның заңда бекітілуі тікелей қылмыстық құқық бұзушылық жасамаған, бірақ белгілі бір дәрежеде оның жүзеге асырылуына себептес болған адамдардың жауаптылығын заңмен негіздеуге мүмкіндік береді; екіншіден, сыбайлас қатысушылардың әрекетін саралаудың ережесін анықтауға мүмкіндік береді; үшіншіден, заңмен бекітілген сыбайлас қатысушылардың нысаналары, сыбайлас қатысушылардың жауаптылығын жіктеу үшін маңызды құрал болып табылады; төртіншіден, олармен өңдірілген өлшемдер сыбайлас қатысушылардың жауаптылығын және жазасын жеке дараландыруға мүмкіндік береді. 1997 жылғы Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі бірнеше адамдардың біріге күш салу арқылы жасалатын қылмыстардың қоғамға аса қауіптілігін ескере отырып, жалпы қабылдады және кеңес қылмыстық құқық ғылымымен құрастырылған сыбайлас қатысу теориясының доктриналды қағидаларын дамытты [1; 132]. Сыбайлас қатысудың реттемелеу түсінігі, сыбайлас қатысу нысаны, сыбайлас қатысушылардың түрлері, олардың жауаптылығының негізі және шекарасы, сыбайлас қатысушының бұзақылығы, сыбайлас қатысу арқылы жасалған қылмыс үшін жазаны тағайындау түрі атты нормалары бекітілді. Бірақ сыбайлас қатысуды саралау барысында пайда болатын мәселелер, топпен жасалатын қылмыстар санының өсуі және бірінші кезекте ұйымдасқан қылмыстардың трансұлттық деңгейге шығуы, сыбайлас қатысушылардың жауаптылығын бекітетін нормаларды жетілдіру қажеттілігін өзектендірді. Қазақстан Республикасының жаңартылған қылмыстық құқығында «қылмыстық құқық бұзушылықта сыбайлас қатысу» термині бірнеше адамдардың қылмыстық әрекетінің ерекшелігін қамтиды. Сыбайлас қатысу түсінігі, сыбайлас қатысушылардың түрлері туралы нормалары, олардың жауаптылығының негіздері мен шекаралары түсініктері өзгеріссіз қалдырылды [2, 79 бет]. Қолданыстағы Қазақстанның қылмыстық заңнамасындағы ең негізгі жаңа енгізу — ол «қылмыстық құқық бұзушылардың», қылмыстық әрекеттерді жазалау жүйесінің екі бөлімді енгізілуі — «Қылмыстық теріс қылық» және «Қылмыс». ҚР ҚК 10-бабының 1-бөлігіне сәйкес, қылмыстық құқық бұзушылықтар қоғамға қауіптілік және жазаланушылық дәрежесіне қарай қылмыстар және қылмыстық теріс қылықтар болып бөлінеді. Қылмыстық заңның келесі новелласы — «сыбайлас қатысу нысанасы» терминінің жоқтығы: 31-баптың аталуы «Топ жасаған қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін қылмыстық жауаптылық». Бірақ бұл сыбайлас қатысудың нысаны жоқ екендігін білдірмейді. Қылмыстық құқық бұзушылықты біріге атқару үшін біріккен адамдардың арасындағы өзара әрекет ету сипатымен және тәсілдері, бұрыңғыша әр түрлі болып қалады. Заңнама, әрине, бұл деректі жоққа шығара алмайды. Біздің пікірімізше, қолданыстағы қылмыстық заңнамаға қылмыстық құқық бұзушылықтағы сыбайлас қатысу нысанасы туралы және жеке дара, сыбайлас қатысудың ұйымдасқан нысаналары туралы айту орынды. Қылмыстық құқық бұзушылықта сыбайлас қатысудың нысанасы деп екі немесе одан да көп орындаушымен (ҚК 31-б. 1-б.) және алдын ала сөз байласу арқылы адамдар тобымен жасаған (ҚК 31-б. 2-б.) қылмыстық құқық бұзушылық таңылады [3, 67бет].

2009 жылдың 24 тамызында № 858 ҚР Президентінің Қаулысымен бекітілген, ҚР 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған Құқықтық саясат тұжырымдамасының 2.8 тармағында басымды бағыттар ішінде ұйымдасқан қылмыстық топ құрамында немесе

қылмыстық қоғамдастық құрамында жасалған қылмыстар үшін қылмыстық жауаптылықты күшейту қарастырылған. Осы себептен 2014 жылғы Қазақстан Республикасының жаңа Қылмыстық кодексінде сыбайлас қатысу институты, оның ішінде топпен жүзеге асырылған қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін жауаптылықты бекіту бөлігі бірқатар өзгерістерге ұшырады. Қазақстан Республикасының жаңартылған қылмыстық құқығында «қылмыстық құқық бұзушылықта сыбайлас қатысу» термині бірнеше адамдардың қылмыстық әрекетінің ерекшелігін қамтиды. Сыбайлас қатысу түсінігі, сыбайлас қатысушылардың түрлері туралы нормалары, олардың жауаптылығының негіздері мен шекаралары түсініктері өзгеріссіз қалдырылды [4, 213 бет]. Қолданыстағы Қазақстанның қылмыстық заңнамасындағы ең негізгі жаңа енгізу — ол «қылмыстық құқық бұзушылардың», қылмыстық әрекеттерді жазалау жүйесінің екі бөлімді енгізілуі — «Қылмыстық теріс қылық» және «Қылмыс». ҚР ҚК 10-бабының 1-бөлігіне сәйкес, қылмыстық құқық бұзушылықтар қоғамға қауіптілік және жазаланушылық дәрежесіне қарай қылмыстар және қылмыстық теріс қылықтар болып бөлінеді. Қылмыстық заңның келесі новелласы — «сыбайлас қатысу нысанасы» терминінің жоқтығы: 31-баптың аталуы «Топ жасаған қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін қылмыстық жауаптылық». Бірақ бұл сыбайлас қатысудың нысаны жоқ екендігін білдірмейді. Қылмыстық құқық бұзушылықты біріге атқару үшін біріккен адамдардың арасындағы өзара әрекет ету сипатымен және тәсілдері, бұрынғыша әр түрлі болып қалады. Заңнама, әрине, бұл деректі жоққа шығара алмайды. Біздің пікірімізше, қолданыстағы қылмыстық заңнамаға қылмыстық құқық бұзушылықтағы сыбайлас қатысу нысанасы туралы және жеке дара, сыбайлас қатысудың ұйымдасқан нысаналары туралы айту орынды. Қылмыстық құқық бұзушылықта сыбайлас қатысудың нысанасы деп екі немесе одан да көп орындаушымен (ҚК 31-б. 1-б.) және алдын ала сөз байласу арқылы адамдар тобымен жасаған (ҚК 31-б. 2-б.) қылмыстық құқық бұзушылық таңылады. Сыбайлас қатысудың басқа барлық нысаналары «қылмыстық топ жасаған қылмыс» түсінігіне біріктірілген. ҚК 31-б. 3-б. сәйкес қылмыстық топқа енетіндер: қылмыстық ұйымдасқан топ, қылмыстық ұйым, қылмыстық қоғамдастық, трансұлттық ұйымдасқан топ, трансұлттық қылмыстық ұйым, трансұлттық қылмыстық қоғамдастық, террористік топ, экстремистік топ, банда немесе заңсыз әскерилендірілген құралым [5, 44 бет]. Ұйымдасқан қылмыстық әрекеттердің барлық тізбектелген сыбайлас қатысудың нысаналарының нормативті анықтамалары ҚР ҚК 3-б. берілген. Кодексте мазмұндалған негізгі түсініктердің мағынасын ашатын арнайы баптың болуы ҚР ҚК новелласы болып табылады. Қолданылатын терминдерді заңнама деңгейінде түсіндіру қылмыстық заңды біркелкі қолдануды қамтамасыз ету үшін маңызды [6, 145 бет].

Алдағы өткен қылмыстық заңдарды қолдану көрсеткендей, қылмыстық-құқықтық терминдердің белгісіздігі, түсініксіздігі, көпмағыналылығы соттық-тергеу тәжірибесіне жаңылыс енгізеді, заңдылық қағидасында дәрекі қателіктерге ұрындырады. Екі немесе одан да көп орындаушы және алдын ала сөз байласу арқылы адамдар тобы жасаған сыбайлас қатысу нысаналарының белгілерін анықтау қиындықтар туғызбайды. Сыбайлас қатысудың үшінші нысанасы — қылмыстық топ жеке дара талдауды қажет етеді, себебі қылмыстық әрекеттің ұйымдасқан нысаналары алдын ала сөз байласу арқылы адамдар тобы жасаған қылмыстан жоғары дәрежеде ұйымшылдығымен ерекшеленеді. Сонымен қатар ҚР ҚК «Қылмыстық топпен жасалған қылмыс» көптеген баптардың жауаптылықты аса күрделі ауырлататын жағдай ретінде бекітілген. Бір жағынан, осындай заңнамалық тәсіл құқық қолданушыны қылмыстық топтың нақты түрін анықтау қажеттілігінен босататын сияқты. Бірақ ҚР ҚК 31-б. 4 және 5-б. Кодекстің Ерекше бөлігінің тиісті баптарында көзделген жағдайларда қылмыстық топты ұйымдастырғаны және оған басшылық еткені үшін, қылмыстық топ жасаған барлық қылмыстар үшін қылмыстық жауаптылыққа жатады, қылмыстық топтың басқа қатысушылары Кодекстің Ерекше бөлігінің тиісті

баптарында көзделген жағдайларда, оған қатысқаны үшін қылмыстық жауаптылықта тартылады деген келесі ереже бекітілген [7]. Кодекстің Ерекше бөлігінің тиісті баптарында көзделген жағдайларға әр түрлі сипаттағы қылмыстық топтарды ұйымдастырғаны, басшылық еткені және қатысуы үшін жауаптылықты бекіту 182, 262–286-б. көрсетілген. Яғни қылмыстық топқа қатысушылардың әрекетін дұрыс саралу үшін заң қолданушы осындай топтардың нақты түрін бекітуі міндетті. Қылмыстық топтардың түрлерінің заңнамалық анықтамаларын талдау көрсеткендей, олардың бірқатары біртекті, ал басқалары оған қатысты оның түр асты болып келеді. Мысалы, трансұлттық ұйымдасқан топ, қылмыстық қоғамдастық, трансұлттық қылмыстық ұйым, трансұлттық қылмыстық қоғамдастық, террористік топ, экстремистік топ, банда немесе заңсыз әскерлендірілген құралым Репозиторий КарГУ Қазақстан Республикасының қылмыстық... Серия «Право». № 2(82)/2016 117 ұйымдасқан топтың түр астылары болып табылады. Олардың барлығында ұйымдасқан топтың белгілері бар, бірақ сонымен қатар қосымша ерекшелендіретін белгілері де бар. Трансұлттық қылмыстық қоғамдастық, өз кезегінде қылмыстық қоғамдастық түрі болып табылады. Көрініп отырғандай, 2014 жылғы ҚР ҚК сыбайлас қатысу институтын жетілдіру қылмыстық қол сұғушылықтан қоғамның және мемлекеттің мүддесін қорғау туралы маңызды әлеуметтік міндетті шешуге мүмкіндік беруге арналған. Сонымен қатар қолданыстағы қылмыстық заңнамада қарапайым және күрделі сыбайлас қатысу түсінігін бекітетін норма қарастырылмаған, ол, яғни, біршама негізделген болып табылады, себебі ол типтес бөлу тек қана доктриналды мағынаға ғана ие емес, сонымен қатар сыбайлас қатысу арқылы жасалған әрекеттерді саралау үшін тікелей әсер етеді. Сондықтан, біздің пікірімізше, сыбайлас қатысу нысанасын қылмыстық құқық бұзушылықта және сыбайлас қатысудың ұйымдасқан нысанасы түрінде заң түрінде бөлу ойға қонымды. Қылмыстық құқық бұзушылықта сыбайлас қатысу нысанасы ретінде адамдардың тобы (бірлесіп орындаушы) және алдын ала сөз байласқан адамдар (рөлдерді бөлу кезінде сыбайлас қатысу) тобы танылады. Қылмыстық топтардың барлық түрлері және түр астылары сыбайлас қатысудың ұйымдасқан нысанасына жатқызылуы тиіс. Топтық қылмыстарды құқық қолданушы органдардың дұрыс саралауы үшін 2001 жылғы 21 маусымдағы Қазақстан Республикасының Жоғарғы Сотының «Соттардың бандитизм және қылмысқа қатыса отырып, басқа қылмыстар жасағаны үшін жауапкершілік туралы заңнаманы қолдануының кейбір мәселелері туралы» нормативті Қаулысы көмек болу қажет. Сонымен қатар берілген қаулы жаңадан қабылданған қылмыстық заңның ерекшелігін ескермейді және тәжірибенің қажеттіліктеріне жауап бермейді. Ұйымдасқан қылмыстылықпен күресу саласында қазіргі таңда қалыптасқан жағдай берілген мәселенің теоретикалық түрде толығымен жеткіліксіз пысықталмауының салдары болып табылады [8, 61 бет].

Сыбайлас қатысу туралы қылмыстық-құқықтық нормалардың тұрақсыздығы заңшығарушы тарапынан, сонымен қатар ғылыми қауым тарапынан ұйымдасқан сыбайлас нысанасына қарсы әрекет етудің стратегиясы және тактикасы туралы нақты түсініктің жоқ екендігін көрсетеді. Құқықтық, криминологиялық, криминалистикалық және жедел-ізвестіру концепциясында және сәйкес келетін анықтау, ашу, тергеу, алдын алу және ескерту туралы ғылыми негізделген және тәжірибелік тексерістен өткен ұсыныстарда анық вакуум байқалатыны көрініп тұр.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. *Апенев С.М. Научная обоснованность уголовно-правовой нормы как условия их эффективности (или теоретические вопросы классификации форм соучастия) // Вестн. КазНУ. Сер. Международные отношения и международное право. — 2015. — № 1. — С. 131–138.*

2. Уголовное право Республики Казахстан: учеб.-метод. пособие. — Караганда: КарЮИ МВД РК, 2010. — 278 с.
3. Өзбеков Д.Ө. Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасы бойынша қылмыстық сыбайластық ұғымының кейбір мәселелері // Қарағанды ун-нің хабаршысы. Құқық сер. — 2013. — № 3. — 60–69-б.
4. Проблемы ответственности соучастников преступления // Уголовное право. Особенная часть. — М.: Триада, 2006. — 562 с.
5. Мальцев В. Ответственность за организацию незаконного вооруженного формирования или участие в нем // Российская юстиция. — 1999. — № 2. — С. 41–52.
6. Курс уголовного права: в 5 т. — Т. 4. Особенная часть / Под ред. Г.Н. Борзенкова, В.С. Комиссарова. — М.: Зерцало, 2002. — 436 с.
7. Абисатов М.Х. Современное состояние организованной преступности в Казахстане: Предварительные итоги криминологического исследования. — [ЭР]. Режим доступа: http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1234958#_ftn22. — 16.02.2016 г.
8. Максимов С.В., Васин Ю.Г., Утаров К.А. Организованная преступность и проблема моделирования борьбы с ней // Государство и право. — 2015. — № 10. — С. 54–65.

Касенова Талшын

Кайнар Академиясының 6М030100-құқықтану мамандығының 1-курс магистранты

ЖАЗА - ҚАЗІРГІ ҚЫЛМЫСТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ САЯСАТТЫҢ ҚЫЛМЫСТАН САҚТАНДЫРУ МАҚСАТЫ РЕТІНДЕ

Аңдатпа

Мақалада қылмыстық құқық қылмыстылықпен күресудегі мемлекеттік саясаттың неғұрлым анық көрінісін көрсететін саласы екені айтылып отыр. Осы жерде қылмыстылықпен неғұрлым тиімді күресу үшін қылмыстық заңнаманы үнемі жетілдіру қажеттігі мәселесі туындап тұр. Қылмыстылыққа қарсы тұруға байланысты заң базасы, бір жағынан уақыт талабына сай болса, екінші жағынан – тұрақты болуы керектігі көтеріліп отыр.

Мақалада қылмыстылық сияқты теріс құбылысты мүмкіндігінше максималды шекке дейін нақты қамтамасыз ете алатын, қылмыстылықтың ұлттық қауіпсіздігімізге қауіп төндіретінін нақты тоқтататын, қоғамдық өмірдегі құндылықтарды бірінші орынға қойып, қастерлейтін уақыт тудыратын деңгейге жеткізетіндей қылмыстылықпен күресу саласында осындай мемлекеттік саясат құрылып және жүзеге асуы керек екендігі айтылады. Мақалада қылмыстылықпен күресудің құралдарын, нысандарын және әдістерін, заңнамалық базаны жетілдіру, құқық қорғау органдарының барлық қызметін, қылмыстылықтың алдын алу қызметіне қоғамның барлық салауатты күштерін тарту қылмыстылықпен күресудің басымдықтары мен жолдарын анықтаудағы қылмыстық-құқықтық саясаттың мақсаты болып табылады. Осыған байланысты, қазіргі заманғы шындыққа қатысты айтатын болсақ, қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алудың жалпы және арнайы жүйесін қайта жаңарту осы саладағы ең маңызды міндеттердің бірі болып табылатындығы айтылады.

Түйін сөздер: сотқа дейінгі тергеу жүргізу, тергеушілер, прокурорлар, судьялар, еңбек ұжымдары, қоғам, халық, қамтамасыз ететін мүмкіндіктер туғызу, қылмыстан адамның жеке басын қорғау, қылмыстық сот өндірісі, адамдардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау, бас бостандығынан айыру, күнделікті өмірге бейімделу, заңдарды және қылмыстық әділет органдарының қызметін жолға қою.

Аннотация

Уголовное право, является той отраслью, в которой государственная политика борьбы с преступностью находит наиболее полное выражение. Отсюда вытекает и необходимость совершенствования уголовного законодательства. Законодательная база противодействия преступности должна быть, с одной стороны, соответствующей запросам времени, с другой – стабильной.

В статье говорится о необходимости разработки и реализации такой государственной политики в сфере борьбы с преступностью, которая бы реально могла обеспечить максимально возможное ограничение этого негативного явления, сведение его к такому уровню, при котором преступность перестанет быть угрозой национальной безопасности, способной подорвать устои жизни общества, повернуть его развитие вспять. Отсюда целью уголовно-правовой политики является определение приоритетов и путей борьбы с преступностью, совершенствование законодательной базы, средств, форм и методов борьбы с преступностью, всей деятельности правоохранительных органов, вовлечение в предупредительную деятельность всех здоровых сил общества. В этой связи в статье упоминается, что одной из важнейших задач в данной сфере является воссоздание, применительно к современной действительности системы общего и специального предупреждения уголовных правонарушений.

Ключевые слова: производство досудебного следствия, следователи, прокуроры, судьи, трудовые коллективы, общество, народ, создание условий для обеспечения, защита личности от преступления, уголовное судебное производство, защита прав и законных интересов личности, лишение свободы, адаптация к повседневной жизни, устанавливать законы и деятельность органов системы уголовного правосудия.

Abstract

Criminal law, as already stressed, is the branch in which the state policy of combating crime is most fully expressed. Hence the need to improve criminal law. The legislative framework for combating crime should be, on the one hand, relevant to the demands of the time, on the other – stable.

It is necessary to develop and implement such a state policy in the field of combating crime that could really «ensure the maximum possible limitation of this negative phenomenon, reducing it to a level at which crime ceases to be a threat to national security, capable of undermining the foundations of society, Backward. « Hence the purpose of such a policy is to identify priorities and ways to combat crime, improve the legislative framework, means, forms and methods of combating crime, all activities of law enforcement bodies, and involve all healthy forces of society in the preventive activity. In this regard, one of the most important tasks in this area is the re-creation, with reference to the current reality of the system of general and special prevention of offenses.

Keywords: Pre-trial investigation, investigators, prosecutors, judges, labor collectives, society, people, creating conditions for security, protecting the person from crime, criminal litigation, protecting the rights and legitimate interests of the individual, imprisonment, adapting to everyday life, establishing laws and activities Bodies of the criminal justice system.

Қылмыстық құқық нормаларын қалыптастыру заң шығару қызметінде күрделі үрдісінің бірі болып табылады. Бұл республикамыздағы қылмыстық заңды реформалау барысында нақты қарастырылуынан да көрінеді. 1997 жылғы 16 шілдеде қабылданған Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексі қылмыстық құқық ғылымы мен оның тәжірибесінің қылмыстық заңға арналған негізгі талаптарын ескере отырып қабылданған. Атап айтқанда, Қылмыстық кодекстің Ерекше бөлімінде қылмыстық құқық нормалары диспозициясы қылмыс құралы талаптарын белгілей отырып, нақты, әрі айқын көрсетілген. Жазасының төменнен жоғарыға қарай қағидасы негізінде қойылуы, жасалған қылмыстың мән-жайын ескере отырып қолданылуы – қылмыстық саясатты ізгілендіруге бағытталған.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 2-бабының 2- тармағында мынадай міндеттерді жүзеге асыру шаралары көрсетілген: «бұл міндеттерді жүзеге асыру үшін осы Кодексте қылмыстық жауаптылықтың негіздері белгіленеді, жеке адам, қоғам немесе мемлекет үшін қауіпті қандай әрекеттер қылмыс болып табылатыны айқындалады, оларды жасағаны үшін жазалар мен өзге де қылмыстық құқықтық ықпал ету шаралары белгіленеді» [1].

Профессор Ю.А. Афиногенов Ресейдің нарықтық экономикаға өтуіне байланысты сол елдегі қылмыстық саясат және заң шығармашылығына қатысты мәселеге баға бере отырып былай деп жазады: «Біздің қоғамымыздың негізгі бағыты – нарықтық экономикаға өту, меншік нысанының көптігін қалыптастыру, заң билігінің, адам мен азаматтың құқықтарының бұзылмауын нақты қамтамасыз ету болып табылады. Осы процестегі құқықтың орнын бағалау аса күрделі мәселе» [2, 107–109 бб.].

Мемлекетпен қоғамның тұрақты дамуын қамтамасыз ететін элементтерінің бірі - әлеуметтік жағынан дәлелді де әділ, қазіргі заман талаптарына сай келетін қылмыстық заң жасау. Осындай заңның әділет жүйесімен бірігуі экономикалық, саяси, әлеуметтік және мәдени құрылымдарда құқықтық мемлекеттің пайда болуын әкеле алады.

Ю.А. Афиногеновтың Ресейде қалыптасқан қылмыстық саясатты жүргізу мен заң шығарушылыққа байланысты пікірлерін аз ғана өзгерістермен КСРО күйрегеннен кейінгі Қазақстан жағдайымен де салыстыруға болады. Біздің республикамыздың жаңа нарықтық экономикаға өту процесі қоғам өмірінің барлық саласындағы құқықтық, мәдени, экономикалық, саяси қиындықтармен қоса жүргізілді. Сол кездегі астаң-кестең дағдарыстың салдары күні бүгінге дейін қоғамға өз әсерін тигізуде. Заң шығарушылық қызметте мұндай салдар көбіне заң мәтінін жасау мен дайындау техникасы ережелерінің талаптарға сай қабылданбағанынан, оның ішінде қылмыстық заңның бүгінгі қоғамдық дамуға сай келмейтіндігінен байқалады. Әділ, әлеуметтік талаптарға сай, тиянақты дайындалған заңдарды қабылдау мақсаты дегеніне жетпеуде. 1998 жылдың 1 қаңтарынан бастап қолданыстағы Қылмыстық кодекске әлі күнге дейін толықтырулар мен өзгерістер енгізіліп, әлі күнге дейін қайта жасалуда.

Профессор С.В. Бородин айтқандай қазіргі кездегі қылмыстық саясатта жылдар бойы қалыптасқан стереотиптерден бас тартып, қоғамда демократизациялаудың, ізгіліктің, әлеуметтік әділеттіліктің оңды тенденцияларын, адамның тұлға ретіндегі қоғамдағы орнымен құнын көтеру және азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерінің қорғалуын күшейту секілді оң шешімдерді дереу қабылдап, оларды белсенді түрде жүзеге асыру қажет. Қылмыспен күресте пайдалы нәтижелерді дамытатын қазіргі кездегі қылмыстық саясаттың басты бағыттары тек осы база негізінде ғана ойдағыдай қалыптасуы мүмкін. Қылмыстық саясат бағыттарынан мыналарды көрсетуге болады:

- 1) барлық қылмыстық әрекеттермен күрес жүйесін демократизациялау, атап айтқанда, қылмыстық, қылмыстық іс жүргізу мен қылмыстық атқару заңдарын және олардың қолданылу тәжірибесін және алдын-ала тергеу жүргізу барысына, тергеушілер, прокурорлар мен судьялардың қызметіне, еңбек ұжымдарының, қоғамның, халықтың араласуын қамтамасыз ететін мүмкіндіктер туғызу;
- 2) қылмыстан адамның жеке басын қорғау, қылмыстық сот өндірісінде олардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау, бас бостандығынан айыру секілді жаза-сын өтеп келгеннен кейін күнделікті өмірге бейімделу мақсаттарында заңдарды және қылмыстық әділет органдарының қызметін жолға қою;
- 3) құқық қорғау органдарының қызметі мен қылмыстық сот өндірісінде барлық азаматтарға қатысты әлеуметтік әділеттілікті қамтамасыз ету; азаматтардың ұстанған дініне, ұлтына, қызметіне қарамастан сот және заң алдындағы теңдігі;

- 4) заңдылықтың бұзылу себептерін зерттеу мен олардың алдын алудың, заңды қолданудың тиімді механизмін жасау және олардың сақталуына кепілдік ету мүмкіндігін нығайту;
- 5) қылмыстық әділет органдары қызметінің жариялылығын қамтамасыз етіп, олардың қызмет барысы мен нәтижесі жайлы барлық мәліметтерді басылымдарда жариялау, қоғам өкілдеріне аталмыш органдардың қызметін бақылау үшін, сондай-ақ басылымдарда жариялау мақсатында барлық мемлекеттік мекемелерге бақылау жасау мүмкіндігін кеңейту, олардың еркін кіріп-шығуын қамтамасыз ету;
- 6) қылмыспен күресті жүргізу үшін ең алдымен, әлеуметтік алдын алудың жалпы және арнайы шараларын пайдалану арқылы алдын алу әдістерін қолдану;
- 7) қылмыстық әділет органдарының күш-жігерін қоғамдық тәртіпке жұмылдырып, жеке адамдарға қарсы қылмыстардан, латенттік қылмыстан, қылмыстық жауаптылықтан жалтармауға бағыттау;
- 8) жаза тағайындау барысында жасалған қылмыстың ауырлығын, әлеуметтік себеп-салдарын ескере отырып, қылмыспен күресте ең басты құрал ретінде қылмыстық заңды ғана тану;
- 9) қылмысқа қарсы күреске ғылыми-техникалық прогресс жетістіктерін, криминология ғылымының ұсыныстарын, сонымен қатар өзге де құқық пен гуманитарлық ғылымдардың жетістіктері мен ұсыныстарын пайдалану;
- 10) қылмыстық сот өндірісіне бақылауды жақсартып, олардың бір-біріне тәуелсіз болуын қамтамасыз ету үшін қылмыстық әділет органдарын қайта құру;
- 11) қылмыстық заңда айқындалған шекте қылмыстық әділет органдарының қызметін ведомствалық немесе партиялық негізде емес, мемлекеттік негізде жүргізу;
- 12) қылмыстық әділет органдары қызметіне жағдай жасау үшін және сол органның қызметкерлерінің шығармашылық еңбектерінің өнімді болуын қамтамасыз ету мақсатында оларды қаржыландыру мәселесін шешу, айлық жалақыларын көтеру;
- 13) қылмыстық әділет органдары ұжымында адамдар арасындағы адамгершілік қатынастарды қалыптастыру;
- 14) қылмыстық әділет органдары кадрларын жаңарту, олардың кәсіби шеберлігін шыңдау» [3, 10–12 бб.].

Бұл ғалымның тұжырымдарын Қазақстандағы қылмыстық саясатты қалыптастырып, оны жүзеге асыру үшін қолдануға толық болады. Атап айтқанда, Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың 2009 жылғы 24 тамыздағы «Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының тұжырымдамасы» мемлекеттің жүргізіп жатқан қылмыстық саясатын оны демократияландыруға, ізгілендіру мен ырықтандыруға бағытталған.

Тұжырымдамада мына мәселелер ескерілген: «Қылмыстық құқықты одан әрі дамыту, бұрынғыдай қылмыстық саясаттың қос векторлығын ескере отырып жүргізілуге тиіс. Ізгілендіру - ең бастысы, алғаш рет ауыр емес және ауырлығы орташа қылмыстар жасаған адамдарға, сондай-ақ халықтың әлеуметтік әлсіз топтары – жүкті және асырауында кәмелетке толмаған балалары бар жалғызбасты әйелдерге, кәмелетке толмағандарға, жасы ұлғайған адамдарға қатысты болуға тиіс. Сонымен қатар ауыр және аса ауыр қылмыстар жасауға кінәлі, қылмыстық қуғындаудан жасырынып жүрген адамдарға қатысты, сондай-ақ қылмыстар көнігілігі кезінде қатал қылмыстық саясатты алдағы уақытта да жүргізу қажет.

Қылмыстық құқықты дамытудың маңызды бағыты, ең алдымен аса қоғамдық қауіп тудырмайтын адамдарға (абайсызда қылмыс жасаған кәмелеттік жасқа толмаған адамдар, өзге де адамдарға – жазаны жеңілдететін мән-жайлар) қатысты қылмыстық жазалаудан босатудың шарттарын кеңейту арқылы қылмыстық қуғын-сүргінді қолдану аясын кезең-кезеңмен қысқарту мүмкіндігін айқындау болып табылады».

Тұжырымдамаға сәйкес, мемлекеттің қылмыстық саясаты:

- аса қоғамдық қауіп туғызбайтын құқық бұзушылықтарды әкімшілік құқық бұзушылық санатына ауыстыра отырып және оны жасағаны үшін әкімшілік жауаптылықты күшейте отырып, қылмыстық сипаттан арылтуға, сондай-ақ жекелеген қылмыстардың ауырлық дәрежесін жазаны жеңілдету арқылы (депенализация) қайта бағалауға;
- кәмелеттік жасқа толмағандарға, олардың құқықтары мен заңды мүдделеріне қауіп төндіретін қылмыстарға, ұйымдасқан қылмыстық топ немесе қылмыстық қауымдастық құрамында қылмыс жасағаны, қылмыстар кәнігілігі кезінде қылмыстық жауаптылықты байланысты күшейтуге;
- бас бостандығынан айырумен байланысты емес қылмыстық жазалауды қолдану саласын кеңейтуге, оның ішінде бас бостандығынан айыру түріндегі жазалауларды жекелеген санкциялардан алып тастауға не бас бостандығынан айырудың ұзақ мерзімін азайтуға;
- айышпұл салуды қылмыстық жазалаудың тиімді түрі ретінде айқындауға және оның қолдануды кеңейту мүмкіндігіне;
- санкциялардағы жазалаулардың Қылмыстық кодекстің баптарында ауырлығы бір санаттағы қылмыстарға парапарлығын және олардың әділ жазалау қағидатына сәйкестігін белгілеуге;
- қылмыстық жазалаудың баламасы мемлекеттік мәжбүрлеу шараларын енгізуге;
- өлім жазасын қолдану аясын кезең-кезеңмен тарылту бағытын жалғастыруға;
- қылмыстық жауаптылықтан босату, жазасын өтеу, жазасын өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын босату институттарын жетілдіруге бағытталуға тиіс.

Қылмыстық құқықты одан әрі жетілдіру адамның конституциялық құқықтары мен бостандықтарын шектейтін заңдардың сапасын арттыруға байланысты, ол заң тұрғысынан дәл әрі оның салдарларының болжамды болуы талаптарына сәйкес келуі тиіс, яғни оның нормалары жеткілікті дәрежеде нақты тұжырымдалуы және құқықтық іс-әрекетті құқыққа қайшы іс-әрекеттен айыруға мүмкіндік беретін ұғымды өлшемдерге негізделген болуы тиіс, бұл ретте заң қағидаларын өз бетінше түсіндіру мүмкіндігін болдырмау қажет [4].

Мемлекеттік саясат мағынасы бойынша елдің даму бағыты бойынша жеткісі келетін бағыттарына қарай анықталып, мемлекеттің дамуындағы негізгі мақсаттар түрінде анықталады. Қазақстан Республикасының негізгі саясаты қоғам өмірін тұрақтылықта, тыныштықта сақтай отырып, құқықтық мемлекетті, демократиялық қоғамды және нарықтық қатынастарға негізделген экономикалық жүйені қалыптастыру болып табылады. Осындай саясат ретінде белгіленген мақсаттарға жету үшін қоғам өмірінің әр түрлі салаларында қызмет атқаратын органдар бұл саясатты іске асыру тетіктері ретінде кезекті міндеттерді анықтауы мүмкін. Мысалы құқықтық мемлекетті қалыптастыру үшін баршаның заң алдындағы теңдігін, заң актілерінде демократияшылдықтың нышандарын келтіру және ең бастысы ретінде қоғам өмірінің әр түрлі салаларында кездесетін, бірақ бұрын заңмен реттелмеген қоғамдық қатынастарды анықтап, олардың реттелу жолданын анықтау керек.

Жоғарыда айтылған қоғам өмірі бағыттарының бірі мемлекеттің қауіпсіздігі, қоғамдық тәртіпті сақтау, адамдар мен ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін, бостандықтарын қамтамасыз етуге арналған қылмыстылықпен күрес саласындағы саясат болып табылады. Бұл саясат қазір қылмыстық саясат деп аталады және мемлекеттің қылмыстылықты бақылауының әдісіне, нысандарына, қағидаларына және т.б маңызды жақтарына бағыт-бағдар береді. Қылмыстық саясаттың мемлекеттік саясаттың бір тармағы ретіндегі негізгі міндеті, қылмыстылықпен күресудің амалдары мен тәсілдерінің тиімділігін арттыру үшін өткен уақыттарға баға бере отырып, алдағы уақыттардағы осы саладағы қызметтерге жаңа бағыт-бағдар беру болып табылады.

Сапасына және шығу табиғаты бойынша саясатпен құқықты біріктіріп қарауға болмайды. Бұлардың екеуі екі бөлек сапаға ие және түсініктері де бөлек. Саясат құқықтың даму бағытын анықтаушы, оған жол-жоба көрсетуші құрал қызметін атқарады және құқық дайындалғанда немесе өзгерістерге ұшырағанда мемлекеттік құқықтық саясаттың бағыттарына қарай жасалады. Құқық өзінің нормаларында жүргізіліп отырған саясаттың сәйкес келер тұстарын көрсетеді және ондай нормалар құқық мазмұнында үстем болады.

Мемлекеттік саясат та, құқықтық саясат та олар жазылған сипатта болады және заң актілерінің мазмұнында кездесетіндіктен ресми күшке ие. Саясат-Конституция ережелерінде және салалық заңдарда белгіленген және негізінен құқықтық қағидаларды, заңның мақсаттары мен міндеттерін белгілеуде ескеріледі немесе осы салаға қатысты мемлекеттік саясат тікелей көрсетілуі де мүмкін, сонымен қатар осы заң саласының негізгі қызметі болып саналатын, мысалы қылмыстық құқықтағы жазаның мақсаттары, Ерекше бөлімнің мәселелеріне қатысты ережелердің мағынасында да көрініс береді. Анығырақ айтқанда мемлекеттік қылмыстық саясат заңның мақсаттары мен қағидаларын анықтауға әсер ете отырып, түбінде сол заңның қандай мақсатта, бағытта қолданылатыны, неге жетуді көздейтіні анықтадлады. Сонымен қатар қылмыстық саясат қылмыстылықпен күрес жүргізу бойынша мемлекеттік органдар қызметінің негізгі мақсаттарын, жұмысының басты бағыттарын анықтауда жетекші роль атқарады [5].

Мемлекеттік саясатқа негізделген қылмыстық заңның мақсаттары мен қағидалары тұрақты болып келеді, өйткені ол бір мемлекеттің ғана емес, халықаралық актілердің шарттары негізінде құрылған. Қазіргі кезде қылмыстылықпен күресу көптеген елдерде негізгі мәселенің бірі болып саналуына байланысты бұл салада халықаралық ынтымақтастық орнатылып, оның көріністері халықаралық ұйымдардың жетекші сипатта шығарылған заңдарын ұлттық заңдарды дайындау барысында үлгі ретінде қолданылуынан, сонымен қатар БҰҰ, ОБСЕ сияқты халықаралық ұйымдардың міндетті күші бар заңдарын мойындаудан, мемлекеттер арасындағы өз ара құқықтық көмек көрсету туралы келісімдердің жасалуымен көрінеді. Сонымен қатар қазіргі кезде кейбір қылмыс түрлері халықаралық сипатқа ие болуына байланысты ондай қылмыс түрлерімен күресті бірлесе отырып жүргізу қажеттілігі туындауда.

Қазақстан Республикасының құқықтық, оның ішінде қылмыстық саясатын анықталған және бекітілген саясат түріне жатқызуға болады. 2009 жылы 24 тамызда Қазақстан Республикасы Президентінің № 858 Жарлығымен мақұлданған «Қазақстан Республикасының Құқықтық саясат тұжырымдамасы» қабылданып, онда қылмыстық құқықтың да алдағы уақыттардағы даму бағыттары анықталды. Сондықтан қылмыстық заңды жетілдіру бағытындағы реформаның жалғасы алдағы уақыттарда жеңілеп, енді тікелей Конституция ережелеріне қарамай, жоғарыда аталған тұжырымдаманың негізгі ұстанымдарына сүйене отырып жүргізуге болады. Біздің бұл мақаладағы негізгі міндетіміз, зертету барысында анықтаған қылмыстық құқықтық нормалар тиімділігінің көрсеткіштерін анықтайтын критерийлердің мағынасы қаншалықты қылмыстық саясаттың тұжырымдарына сәйкес келетіндігін анықтау болатын.

Қылмыстық саясаттың қағидалары ретінде бүтіндей алғанда қылмыстылықпен күресудің жүйелерін ұйымдастыру мен қызметтендірудің тәсілдерін анықтайтын және жекелеген жүйелерін құрайтын (криминологиялық немесе алдын алу саясаты; қылмыстық құқықтық, қылмыстық атқарушылық немесе еңбекпен түзеу құқығы саясаттары) салалардың қызметтерінің негізгі бағыттарын біріктіретін, сонымен қатар қоғамға пайдалы бағытта қылмыстылыққа әсер етудің тиімділігін жеңілдететін әлеуметтік талаптарды қағидалар ретінде бөліп шығаруды ұсынады. Біздің ойымызша құқықтық қағидалар осы заң саласы нормаларының негізгі бағыттарын анықтауда қолданылатын ережелер, идеялар немесе сол қоғамдағы негізгі заңдармен бекітілген әлеуметтік-қоғамдық ортаның

ұстанатын қағида түріндегі басты бағыттары болып табылады. Ал құқықтық саясаттың қағидалары – бұл салалық құқықтардың қағидаларын анықтауға әсер ете алатын және заңның мазмұнында тікелей аталмаса да оның қандай талаптарға (мысалы заң институттары мен нормаларының ғылыми тұрғыдан негізделгендігі, заңды қолдану мүмкіндіктерінің қамтамасыз етілгендігі, яғни практикалық талаптарға) сай болуын білдіретін, ресми түрде бекітілген негізгі бағыттар болып табылады.

Бір айта кететін жайт, ол жоғарыда аталған зерттеушілердің келтіргеніндей құқықтық қағидалардың құқықтық саясат қағидаларымен ішін ара сәйкес келгендігіне күмәндануға болмайтын сияқты. Себебі қылмыстық құқықтың қылмысты әрекеттерді анықтау, олардың қауіптілік дәрежелеріне қарай жаза түрі мен көлемін белгілеу, жазадан, жауаптылықтан босату негіздері, қылмыс құрамына жататын белгілерді анықтау сияқты бір неше міндеттерді іске асыратындығына байланысты осы мәселелер туралы заңның және құқық қолданушының басшылыққа алатын әр түрлі бағыттардағы (мысалы жазаға қатысты, кінәлілікке, қолданылатын заңның түріне қатысты) қағидалы ұстанымдары болуы керек. Бұлардың кейбіреулері нақты жағдайларға байланысты болса (мысалы жауаптылыққа тартқанда тек кінәлілікті анықтау, жаза тағайындаудың әділдігі тәрізді), ал кейбіреулері мағынасы бойынша кең қызметті білдіруі мүмкін. Мысалы заңның гуманизмді ұстануы, халықтың әлеуметтік, мүліктік жағдайларының әр қилы болуына қарамай заң алдындағы теңдігі, қолданыстағы заң сапалы немесе сапасыз болсын, бірақ күшіндегі заңды сақтау қажеттілігі және заңға сүйене отырып қылмыстың түрін анықтаудан шығатын заңдылық қағидалары. Мұндай кең мағыналы қағидалар өзге заңдардың да негізінде бар болғандықтан жалпы қағидалар ретінде танылады және түбірі Конституция ережелерінен шығады. Мұндай қағидалар құқықтық саясаттың бағытында қолданылады.

Құқықтық саясаттың мазмұнына жататын мәселелердің ауқымы кең болғандықтан Конституция ережелерінде тікелей айтылмаса да саясаттың кейбір қағидалары оны қолдану барысына қойылатын талаптардың мазмұнынан шығады. Сондықтан біз де жоғарыда аталған зерттеушілердің құқықтық саясат қағидаларының қатарына «ғылымилық» деген қағиданы қосуын жөн деп санаймыз және біздің мұнан бұрынғы бөлімдерде келтірілген қылмыстық құқықтық институттар мен оның нормаларының қоғамның шын келбетіне сәйкес келуін анықтауда қолданылатын құқықтың әлеуметтік тұрғыдан негізділігі, құқықтың тиімділігінің көрсеткішін анықтау барысында қолданылатын критерийлер, осы «ғылымилық» қағидасына сәйкес келеді.

Жоғарыда айтылғандарға қорытынды жасай отырып, қылмыстық саясат-бұл қылмыстылықпен күресуді негізгі мақсаты ретінде таныйтын құқықтық ілімдердің алдағы уақыттарда даму бағыттарын көрсететін және оның мазмұнына қойылатын талаптарды білдіретін мемлекет арқылы белгіленген жетекші ұстанымдар болып табылады.

Қазақстан Республикасының құқықтық саясат туралы Тұжырымдамасында қылмыстық құқықтық саясаттың да алдағы уақыттардағы дамуының бағыттары анықталып, олардың қатары былай анықталған.

Өлім жазасының қолданылу аясын тарылту;

- ауыр емес санатқа жататын қылмыстарды біртіндеп әкімшілік және азаматтық құқық бұзушылықтар қатарына ауыстыру;
- экономикалық сияқты мүліктік сипаттағы қылмыстар бойынша бас бостандығына жатпайтын материалдық тұрғыдан жазалауды білдіретін жауапкершілік түрлерін қолдануға басымдық беру,
- көтермелеуші нормаларды кеңірек қолдану,
- ауыр емес қылмыстар жасаған кәмелетке толмағандарға бас бостандығынан айыру жазасын қолданбау және орташа ауырлықтағы қылмыс жасағандарға бұл жазаны қолдануды тарылту,

- қолданысқа әлі енгізілмеген жазалардың іске асырылуын қамтамасыз ету,
- жалғыз басты немесе жүкті әйелдерге, әлсіз адамдарға ізгілікті қатынасты дамыту, сонымен қатар қайталап қылмыс жасағандарға немесе жауаптылықтан қашып жүргендерге және ауыр, аса ауыр қылмыстар жасағандарға жауаптылықты қатайта түсу түрінде анықталған.

Демек әлі жалғасып жатырған қылмыстық құқықтық реформада ендігі уақыттарда жоғарыда аталғандай бағыттарда өзгерістер болуы керек және бұл бағыттардың қатары алдағы уақыттарда өзгеріп отыруы да мүмкін.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. *3 шілде 2014 жылы қабылданған Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексі // <http://www.adilet.zan.kz>, 2016.*
2. *Афиногенов Ю.А. Проблемы социологии права.– В кн. Правовая реформа и актуальные вопросы борьбы с преступностью. –Владивосток, 1994.*
3. *Бородин С.В. Борьба с преступностью: теоритическая модель комплексной программы.– М.: Наука, 1990.*
4. *Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған Құқықтық саясат тұжырымдамасы. Егемен Қазақстан газеті, 28 тамыз 2009 ж.*
5. *Буранбаева С.Р. Принцип неотвратимости наказания в контексте института противодействия легализации преступных доходов// КазНПУ им.Абая Вестник Серия «Юриспруденция». –№1(47),–2017. –С.93–98.*

*Конарбаева Мадина Муратовна
магистр юр.наук, ст. преподаватель Академия «Кайнар»
E-mail: madina.konarbayeva@gmail.com*

ПРОБЛЕМЫ КОРРУПЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация

Данная статья раскрывает проблемы, связанные с коррупцией в Республике Казахстан, подходы изучения данного противоправного явления и международный метод борьбы с коррупцией, формирование антикоррупционной культуры и формирование антикоррупционного сознания среди граждан РК.

Ключевые слова: коррупция, антикоррупционная культура, антикоррупционное сознание, антикоррупционная политика

Аңдатпа

Мақалада Қазақстан Республикасындағы сыбайлас жемқорлықпен күресу жолдары қарастырылады. Қазақстан азаматтары арасында сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру және осыған қарсы құқықтық сананы қалыптастыру анықталады.

Түйін сөздер: жемқорлық, жемқорлыққа қарсы мәдениет, сыбайлас жемқорлыққа қарсы сана, сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясат

Abstract

This article reveals the problems associated with corruption in the Republic of Kazakhstan. Approaches to the study of this illegal phenomenon and the international method of combating

corruption. The formation of anti-corruption culture and the formation of anti-corruption consciousness among the citizens of Kazakhstan.

Keywords: corruption, anti-corruption culture, anti-corruption consciousness, anti-corruption policy

Понимание сущности антикоррупционной культуры невозможно без уяснения содержания понятия «коррупция», понимания исторических корней этого антисоциального явления. Понятие коррупции широко используется в современной научной и общественно-политической литературе. Слово «коррупция» (от лат. «corumpere») имеет множество значений: порча, упадок, подкуп, обольщение, совращение, притон, превратность, расстраивать дела, подвергать разрушению, искажать, фальсифицировать, осквернять, позорить достоинство; приставка «со», употребляемая вместе с многозначным глаголом «rumpere» (разрушать, ломать, преступать закон, расторгать договор), указывает, что коррупция – это действие с участием нескольких субъектов.

Анализ древних источников показывает, что коррупция появилась практически вместе с возникновением государственного аппарата и была в той или иной степени присуща всем странам в различные исторические периоды развития.

Одним из первых свидетельств существования коррупции являются архивы Древнего Вавилона (вторая половина XXIV в. до н. э.), а позднее и знаменитые Законы вавилонского царя Хаммурапи (XIX в. до н. э.).

Достаточно обширные сведения о коррупции содержатся в античном наследии. Древнегреческие мыслители Платон и Аристотель в своих работах неоднократно упоминали о разлагающем и разрушающем воздействии злоупотребления властью и взяточничества на экономическую, политическую и духовную жизнь общества, называли корысть причиной коррупции, недопустимой в государственном управлении.

Так, Аристотель в работе «Политика» выделял коррупцию как важнейший фактор, способный привести государство если не к гибели, то к вырождению. Борьбу с коррупцией Аристотель считал основой обеспечения государственной стабильности: Именно в римском праве слово «коррупция» приобрело юридическую форму. Примером этому служит один из древнейших сводов римского права – Законы XII таблиц (V в. до н. э., лат. *leges duodecim tabularum*).

Коррупция, в переводе от латинского языка, означает использование в корыстных целях своего служебного или должностного положения, которые противоречат

нормам морали и закону. В Законе Республики Казахстан «О противодействии коррупции», коррупция определяется как «незаконное использование лицами, занимающими ответственную государственную должность, лицами, уполномоченными на выполнение государственных функций, лицами, приравненными к лицам, уполномоченным на выполнение государственных функций, должностными лицами своих должностных (служебных) полномочий и связанных с ними возможностей в целях получения или извлечения лично или через посредников имущественных (неимущественных) благ и преимуществ для себя либо третьих лиц, а равно подкуп данных лиц путем предоставления благ и преимуществ»

Коррупция – проблема мирового масштаба, так как она присуща всем странам мира, независимо от политического устройства и уровня экономического развития. Коррупция – это антисоциальное зло, которое существует даже в государствах с развитой рыночной экономикой и демократическим режимом. Об этом свидетельствуют данные, взятые с Индекса восприятия коррупции, составляемые международной неправительственной организацией Transparency International, в котором ежегодно публикуется отчет, с целью отражения оценки уровня восприятия коррупции, аналитиками и предпринимателями. Ежегодный анализ данной организации свидетельствует о том, что нет в мире такого государства, в котором не присутствовало бы это антисоциальное зло.

Республика Казахстан, согласно Конституции, утверждает себя демократическим, светским, правовым и социальным государством. Коррупция же в свою очередь подрывает демократические основы и устои государства, где все должно быть прозрачно и честно. Подрывая экономическую систему государства, мешает развитию бизнеса и предпринимательства. В демократическом государстве все граждане равны перед законом. А совершая коррупционное правонарушение, этот основной принцип равенства нарушается, так как в обход закону, выгоду получает тот, кто является участником этого правонарушения. Коррупция выходит за рамки национальных границ и требует глобального подхода, подрывает государственные и международные институты власти и экономики. Она стала серьезно угрожать верховенству закона, демократии и правам человека, подрывать доверие к власти, принципам государственного управления, равенства и социальной справедливости, препятствовать конкуренции, затруднять экономическое развитие и угрожать стабильности демократических институтов и моральным устоям общества.

Борьба с коррупцией в Казахстане поставлена на государственно-политический уровень и контролируется непосредственно Главой государства. В 2014 году было ликвидировано Агентство Республики Казахстан по борьбе с экономической и коррупционной преступностью. И был образован новый государственный орган по борьбе с коррупцией – Агентство по делам государственной службы и противодействию коррупции. Агентство Республики Казахстан по делам государственной службы и противодействию коррупции является государственным органом, непосредственно подчиненным и подотчетным Президенту Республики Казахстан. Осуществляет руководство в сфере государственной службы, оценку и государственный контроль за качеством оказания государственных услуг, а также в пределах, предусмотренных законодательством Республики Казахстан, руководство и межотраслевую координацию по предупреждению, выявлению, пресечению, раскрытию и расследованию коррупционных правонарушений.

Проблема коррупции существует во всех странах, в том числе и в Казахстане, тормозя социально-экономический прогресс, она различается лишь своими характерными проявлениями и масштабами.

Общеизвестно, что коррупция ведет к снижению эффективности государственного управления, инвестиционной привлекательности страны, сдерживает поступательное социально-экономическое развитие. Казахстан целенаправленно и поэтапно следует курсу на создание эффективных, институтов и механизмов противодействия коррупции.

Стратегия Президента «Казахстан–2050» возводит коррупцию в ранг прямой угрозы национальной безопасности и нацеливает государство и общество на объединение усилий в борьбе с этим негативным явлением.

Если до недавнего времени мы говорили о борьбе с коррупцией, то в соответствии с главным идеологическим документом теперь мы говорим о противодействии коррупции. Если раньше антикоррупционная политика ограничивалась выявлением и привлечением к ответственности виновных, то отныне акцент в противодействии коррупции смещен на предупреждение, превенцию, профилактику коррупции.

Преодоление коррупции невозможно лишь на законодательном уровне. Необходимо участие общества. Только тесное партнерство государства и общества позволят успешно противостоять коррупции, необходимо повышать активную гражданскую позицию. А для этого должны быть сформированы антикоррупционное сознание и антикоррупционная культура среди населения.

Существуют различные формы общественного сознания, с помощью которых люди осознают окружающую их природу, общество и самих себя. Выделяют моральное (нравственное), политическое, правовое, эстетическое, религиозное сознание.

Понятие «антикоррупционное сознание» содержит в себе все формы общественного сознания. Это интегративное понятие, так как оно вбирает в себя информацию из самых разных наук, изучается в различных учебных дисциплинах. Таким образом, антикоррупционное сознание находится в прямом взаимодействии с иными формами общественного сознания и обладает всеми качествами и характеристиками, свойственными общественному сознанию вообще. Антикоррупционное сознание – это совокупность понятий, теорий, представлений и чувств, взглядов и эмоций, оценок и установок, выражающих отношение людей к коррупции как социальному злу.

Специфика антикоррупционного сознания состоит в том, что оно отражает, а затем воспроизводит жизненные реалии через призму негативного, нетерпимого отношения к конфликтам интересов во всех его проявлениях. Оно требует установления общеобязательных норм поведения. Антикоррупционное сознание очерчивает границы морального и аморального, правового и неправового, правомерного и противоправного. Оно требует морально-нравственных, идеологических, правовых мер для обеспечения антикоррупционного поведения. Антикоррупционному сознанию присущи определенность и категоричность.

Антикоррупционная культура – это способность человека сознательно и нравственно противостоять коррупции. Важно то, что содержанием такого человека является и правовая культура. Антикоррупционная культура выражает способность человека противостоять коррупции на основе высокой моральной, правовой, политической и других культур. Антикоррупционная культура приобретает в настоящее время статус объективно необходимого явления, ее в процессе социализации должны освоить все дееспособные члены общества.

В Законе Республики Казахстан «О противодействии коррупции» определено понятие «формирование антикоррупционной культуры», под которым понимается «деятельность, осуществляемая субъектами противодействия коррупции в пределах своей компетенции по сохранению и укреплению в обществе системы ценностей, отражающей нетерпимость к коррупции». А также понятия, отражающие комплекс мер образовательного, информационного и организационного характера, посредством которых осуществляется формирование антикоррупционной культуры. Каждый гражданин Республики Казахстан должен быть честным и неподкупным, обладать антикоррупционным сознанием и антикоррупционной культурой.

Республика Казахстан, являясь субъектом международного права, и являясь развивающимся молодым государством, должно рассматривать и перенимать опыт успешных стран в борьбе с коррупцией. А таких стран немало. В пример можно рассматривать опыт таких государств, как Сингапур, Грузия, Соединенные Штаты Америки и так далее.

Международный опыт показывает, что и в зарубежных странах важную роль в борьбе с коррупцией играет общественность. Помимо этого, видно, что во многих зарубежных странах общественность проявляет нетерпимость по отношению к коррупции среди чиновников. Поэтому в этих странах граждане, столкнувшиеся с коррупционными правонарушениями, проявляют активную гражданскую позицию и всегда готовы быстро реагировать на подобные явления путем информирования компетентных органов о факте коррупции. К примеру, любой гражданин США, столкнувшийся с фактом коррупционного правонарушения, может написать в специальный веб-сайт, созданный ФБР США, известную ему информацию.

В Сингапуре действуют авторитарные методы борьбы с коррупцией. В этом государстве за коррупцию предусмотрена смертная казнь и гражданин этого государства, который совершил подобное преступление, считается позором для семьи. Правительство держит под контролем бюрократию и успешно справляется с задачей предупреждения фактов

коррупции. Кроме того, государственным служащим была поднята заработная плата до достойного уровня, как рядовым государственным служащим, так и высшим должностным лицам.

Помимо этого, в Сингапуре, в целях профилактики коррупции, с чиновниками, особенно из правоохранительных органов, проводятся регулярные беседы о ловушках коррупции. В этой стране авторитарные методы работают во многом благодаря искреннему желанию политического руководства противостоять коррупции.

Одним из факторов антикоррупционных действий в зарубежных странах является обеспечение материального и социального достатка государственных служащих на должном уровне. Общеизвестно, что большое количество коррупционных деяний бывает в тех странах, где низкая заработная плата чиновников, которая даже ниже зарплаты в частном секторе.

Рассматривая антикоррупционный опыт Грузии, можно отметить, что их опыт по борьбе с коррупцией уникален и успешен, и многие его аспекты могут быть адаптированы и применены в странах, где существуют аналогичные проблемы.

Еще 10 лет назад коррупция пронизывала практически все сферы жизни Грузии. Взятки требовались для того, чтобы получить большинство государственных услуг – от получения водительских прав или паспорта до регистрации имущества и бизнеса, строительства дома или поступления в вуз. С тех пор меры, принятые правительством в рамках политики «нулевой терпимости», резко сократили масштабы неофициальных платежей в различных государственных службах. Эксперты Всемирного банка отмечают, что сегодня «по большинству показателей Грузия значительно приблизилась к наиболее развитым странам Евро - союза». В этой связи необходимо отметить, что важная роль в политике противодействия коррупции отводится формированию антикоррупционной культуры в обществе, которая реализуется через пропаганду и образование, а также посредством организации просветительских мероприятий для различных целевых групп: населения, школьников, студентов, СМИ, неправительственного сектора, представителей бизнеса. В основу антикоррупционного образования положено обучение этическим нормам, как государственных служащих, так и студентов высших учебных заведений.

Эффективная практика Грузии в формировании антикоррупционной культуры заключается в проведении обучающих семинаров-тренингов для широкой аудитории, в которую входят студенты, школьники, НПО и так далее. Данные тренинги по антикоррупционной тематике проводят практики, т. е. те люди, которые сами непосредственно занимаются нормотворчеством и координационной деятельностью в области противодействия коррупции, также привлекаются известные зарубежные эксперты.

В заключении, хотелось бы отметить, что необходимо усилить профилактические меры по предупреждению коррупции, активизировать средства массовой информации (телевидение, пресса, интернет, социальные ролики) по профилактике коррупции, то есть побольше писать и говорить об этом, формировать у граждан антикоррупционное сознание и антикоррупционную культуру. Увеличить заработную плату госслужащим до достойного уровня, усилить уголовную ответственность за совершение коррупционных правонарушений, повысить материальное поощрение лицам, сообщившим о факте коррупционного правонарушения.

Борьба с коррупцией в Республике Казахстан не кратковременная кампания, а важнейшая государственная задача в деле закрепления независимости суверенного государства, обеспечения национальной безопасности, нужна сильная разветвленная государственная власть, сильная политика государства в социальной сфере, опора на народ и гласность. Сам Президент РК отметил, что предусмотренный антикоррупционной Стратегией комплекс действий против коррупции должен сопровождаться активностью общественности. Глава государства определил, что государство и общество должны тесно сотрудничать, чтобы

дать эффективный отпор коррупции и коррупционным проявлениям. А для достижения больших результатов в борьбе с коррупцией, он указал на необходимость поддержки со стороны общества. Поэтому, по словам Главы государства, каждый гражданин Республики Казахстан должен проявлять нетерпимость к коррупции и быть неподкупным, честным.

Таким образом, для искоренения коррупции должно бороться все общество. Только когда в обществе создается атмосфера нетерпимости к коррупции, можно рассчитывать на положительные результаты в борьбе с этим злом.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. *О противодействии коррупции: Закон Республики Казахстан от 18 ноября 2015 года № 410-V.* <http://adilet.zan.kz>.
2. *Закон Республики Казахстан О государственной службе Республики Казахстан (с изменениями и дополнениями по состоянию на 29.06.2018 г.) от 30.11.16 г. № 26-VI.* <http://adilet.zan.kz>.
3. *Указ Президента Республики Казахстан от 26 декабря 2014 года № 986 «Об анти-коррупционной стратегии Республики Казахстан на 2015–2025 годы».*
4. *Georgian Anti-Corruption Action Plan, 2014–2016. Secretary of the anti-corruption council.*
5. *Индекс восприятия коррупции (англ. Corruption Perceptions Index, CPI) – ежегодный рейтинг государств мира, отражающий оценку уровня восприятия коррупции аналитиками и предпринимателями по десятибалльной шкале. Составляется компанией «Transparency International» с 1995 года.* [https:// ru.wikipedia.org](https://ru.wikipedia.org) – 5 сентября 2015 года.
6. *Антикоррупционная политика: учебное пособие / под ред. Г. А. Сатарова. – М., 2004. – 368 с.*
7. *Дамаскин О. В. Коррупция: состояние, причины, противодействие. – М., 2009. – 304 с.*
8. *Добреньков В. И., Исправников Н. Р. Коррупция: современные подходы к исследованию. – М., 2009. – 207 с.*

*Мауяева Сандугаш Тәңірбергенқызы
құқық магистрі, аға оқытушы «Нархоз» университеті
e-mail:sandugash_01_83@list.ru*

*Копбаев Думан Зикиринович
кандидат юридических наук e-mail:dumeke_a@mail.ru*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ҚЫЛМЫСТЫҚ КІРІСТЕРДІ ЗАҢДАСТЫРУҒА (ЖЫЛЫСТАТУҒА) ЖӘРДЕМДЕСУ МӘСЕЛЕЛЕРІ: ПРОБЛЕМАЛАРЫ МЕН КЕЛЕШЕГІ

Аннотация

В статье рассматриваются особенности казахстанской системы противодействия легализации (отмывания) доходов, полученных преступным путем и ее современное положение в международном уровне. Настоящая статья написана для исследователей, которые изучают текущие актуальные проблемы, которые имеются в Республике Казахстан в сфере противодействия легализации (отмыванию) преступных доходов, и служит основой для будущих научных изысканий в данной сфере. В статье приведены статистические данные по объему доли теневой экономики Казахстана в динамике с 1999 по 2015 годы. Проведен анализ низкоэффективности

работы системы мер противодействия легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем. В статье определены основные причины, которые влияют на низкую эффективность казахстанской системы мер противодействия легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем. Предложены мероприятия, направленные на совершенствование системы противодействия легализации (отмыванию) преступных доходов в Республики Казахстан.

Ключевые слова: противодействие легализации доходов, финансовый мониторинг, теневой капитал.

Аңдатпа

Аталған мақалада қазақстандық қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) қарсы іс-қимыл жүйесінің ерекшеліктері және оның халықаралық деңгейдегі қазіргі кездегі орны қарастырылды. Осы мақала Қазақстан Республикасындағы қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) қарсы іс-қимыл саласындағы өзекті мәселерін зерттеп жатқан ізденушілерге арналып жазылған және болашақ ғылыми зерттеулердің негізі болып табылады. Мақалада 1999–2015 жылдар аралығындағы Қазақстан көлеңкелі экономикасы көлемінің динамикасы бойынша статистикалық мәліметтер көрсетілген. Қарсы іс-қимылдың шаралар жүйесінің төмен нәтижелігі талдау жасалынды. Мақалада қазақстандық қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыруға қарсы іс-қимыл жүйесінің төмен нәтижелігіне әсер ететін басты себептер айқындалды. Қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыруға қарсы іс-қимыл жүйесін жетілдіруге бағытталған шаралар ұсынылды.

Түйін сөздер: Кірістерді заңдастыруға қарсы іс-қимыл, қаржылық бақылау, көлеңкелі капитал.

Abstract

The article examines the particular qualities of the Kazakhstan system of counteracting the legalization (laundering) of income gained from criminal way and its current situation at the international level. This article is written for researchers who study the current topical problems that exist in the Republic of Kazakhstan in the area of countering the legalization (laundering) of criminal income, and serves as a basis for future scientific research in this field. The article provides statistical data on the volume of the share of the shadow economy of Kazakhstan in the dynamics from 1999 to 2015. The analysis of low efficiency of the system of countermeasure the legalization (laundering) of income gained from the criminal way has been analyzed. The article identifies the main 9 reasons that influence to the low efficiency of the Kazakhstan system of measures to counteract the legalization (laundering) of proceeds from crime. Proposed activities are offered, directed to improve the system of counteraction of criminal income in the Republic of Kazakhstan.

Keywords: counteraction of legalization of income, financial monitoring, shadow capital.

Қазақстан Республикасы үшін ел экономикасын дамытудағы маңызды бағыт Қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) қарсы іс-қимыл жөніндегі сапалы жұмысты ұйымдастыру болып табылады. Қылмыстық кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) қарсы іс-қимылдың американдық және еуропалық институттары XX ғасырдың 80-жылдары қалыптасты. Сондықтан Қазақстан халықаралық қоғамдастықтағы жас қатысушы болып табылады.

Қазақстан үшін қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) қарсы күрестегі алғашқы қадам 2009 жылғы 28 тамызда «Қылмыстың табыстарын заңдастыруға (жылыстатуға) және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасының Заңы («Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі туралы» Заңы). Қазақстан 2011 жылы қылмыстық кірістерді заңдастыру (жылыстату) келісіміне қол қойды және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл жөніндегі Еуразиялық топ туралы 2012 жылы ратификациялады, «ақшаны жылыстатуға қарсы күрестің қаржылық шараларын әзірлеу тобының типі бойынша халықаралық ұйым»,

оның негізгі мақсаты өңірлік деңгейде тиімді өзара іс-қимыл мен ынтымақтастықты және осы ұйымға мүше мемлекеттердің халықаралық ұйымдардың стандарттарына сәйкес қылмыстық кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимылдың халықаралық жүйесіне кірігуін қамтамасыз ету болып табылады. Қазақстанның халықаралық аренадағы соңғы 10–15 жыл ішінде қылмыстық кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) қарсы іс-қимыл жүйесін құру бөлігіндегі ұстанымы түбегейлі өзгерді. Қазіргі уақытта Қазақстан заңды мойындайтын елдердің бірі болып табылады және капиталды жылыстатумен күрес шеңберінде халықаралық ұйымдармен белсенді ынтымақтасады.

Қазақстан Республикасында қылмыстық кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) қарсы тұру үшін ұлттық жүйе құрылды, ол екі негізгі ішкі жүйеден тұрады: құқық қорғау және қаржы мониторингісі [1].

Құқық қорғау органдарының субъектілерінің құзыретіне ақшаны жылыстатумен байланысты экономикалық қылмыстарды тергеуге кіргізетін мемлекеттік органдар болып табылады.

Қаржылық мониторинг 2 деңгейде жүзеге асырылады: бастапқы қаржылық мониторинг және мемлекеттік мониторинг. Мониторингтің негізгі субъектілеріне банктік және сақтандыру ұйымдары, бағалы қағаздар нарығының кәсіби қатысушылары, ломбардтар, валюта айырбастау бюролары және басқалары (қаржылық мониторингтің 18 субъектісі) кіреді. Банкілік ұйымдар қаржы мониторинг жүйесінде ерекше орын алады, уәкілетті органға ақпарат беру үлесінің нәтижесі. Бұдан басқа, қаржы жүйесінің қызметін жаһандану үрдісінде банк жүйесі капиталдың жылыстатумен байланысты тәуекелдерге аса ұшырайды. Қазақстандағы мониторинг субъектілерінің іс-әрекеттері заңда қатаң, кейде өте мұқият болып табылады. Мәселе мынада, Қазақстан Республикасының «Қылмыстық кірістерді заңдастыру» Заңында ақша қаражатын немесе басқа да мүліктермен айналысатын ұйымдар кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) қарсы іс-қимыл жасауды қажет ететін шаралар, процедуралар мен әрекеттер белгілейді. Осыған байланысты қазақстандық тәжірибе жаһандық үрдістер мен талаптарға толығымен сәйкес келеді.

Жүйенің негізгі элементі атқарушы орган – Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігінің енгізілуінде орналасқан және орталық аппарат пен аумақтық органдардан тұратын Қаржы мониторингі жөніндегі комитет. Қаржылық қадағалау комитеті қаржы құралдарының барлау бөлімшесінің рөлін атқарады, оның құрылуы халықаралық құжаттардың міндетті талабы болып табылады. Қаржы мониторингі комитеті ақшалай қаражаттармен немесе басқа да мүліктермен операциялар туралы ақпаратты жинау, өңдеу және талдау, сондай-ақ қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) қарсы іс-қимыл жасау үшін жауапты болады. Қол жетімді болса, ақпарат құқық қорғау органдарына жіберіледі. Осы іс-шаралармен қатар Қаржы мониторингі комитетінің міндеттері қылмыстық кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) қарсы іс-қимыл саласында бірыңғай ақпараттық жүйені құру және деректер қорын қолдау болып табылады. Қаржы мониторингі комитеті үшін ақпараттың негізгі көзі ақша қаражаттары немесе өзге мүлікпен операцияларды жүзеге асыратын ұйымдар болып табылады. Бұл ақпарат қаржы мониторингіне жататын, ішкі бақылау процесінде анықталған операцияларға немесе Қаржы мониторингі комитетінің ақпарат сұрауларына жауаптар түрінде басталған электронды хабарламалар түрінде беріледі. Қаржылық қадағалау комитетінің маңызды қосымша функцияларының бірі заңды тұлғалар мен жеке тұлғалардың қылмыстық кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) қарсы іс-қимыл туралы Қазақстан Республикасы заңнамасының талаптарын орындауын бақылау болып табылады.

Жүйенің келесі негізгі элементі – Ұлттық Банк. Бұл мемлекеттік ұйым Қазақстан Республикасындағы қылмыстық кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) қарсы іс-қимыл туралы заңнаманың талаптарын сақтауға мемлекеттік қадағалау органы болып табылады.

Ақшаны жылыстатумен және заңды табыстармен қамтамасыз ету барысында олар ертерек немесе кешірек қаржы мониторингі субъектілерінен өтуі керек, әйтпесе одан әрі оларды заңдастыру мүмкін емес. Осы кезеңде қаржы мониторингі субъектілері ақшаны жылыстатумен байланысты операцияларды жүргізуді болдырмауға мүмкіндік алады. Ақшаны жылыстатудың негізгі принциптерінің бірі болып табылатын клиентті сәйкестендіру және тексеру мәселесі туындайды. Мұндай рәсім Қазақстанда және әлемнің көптеген елдерінде «Өз клиентіңді біл» деп аталды. Бұл қорғаныстың бірінші желісі – ұйым ақшаны жылыстату актісін ерте кезеңде алдын алады.

«Өз клиентін біл» процедурасы белгілі бір қиындықтарға тап болады. Тексеріске қылмыскерлердің іс-әрекеттерін қабылдай алатын барлық күдікті әрекеттер жатады, бірақ дәл сол жетістікпен күдік кез келген парасатты азаматты шақыруы мүмкін. Және бұл азамат, көбінесе қарапайым жұмыс істейтін адам, әрине, ол неге банктің немесе өзге де қаржы мониторингі субъектілерінің өз табысының көздеріне қатысты көптеген сұрақтарына жауап беруі тиіс екенін түсінбейді. Мұнда қаржы мониторингі субъектісі үшін қиын жағдай туындайды. Бірақ, екінші жағынан, егер Айына бірнеше рет «шынайы» клиент қосымша тексеруге ұшыраса, онда шын мәнінде бұл біздің жалпы қауіпсіздік үшін үлкен төлем.

Қазақстанда АҚШ пен Ресейде қарыз алынған жүйе жұмыс істейді, бұл ретте сомасы белгіленген мәннен асатын барлық мәмілелер туралы, сондай-ақ қаржы мониторингі субъектісі белгілеген барлық күдікті клиенттер мен операциялар туралы хабарлама қаржы мониторингі жөніндегі мемлекеттік органға жіберіледі. Мысалы, қолданыстағы заңнама бойынша міндетті мемлекеттік тіркеуге жататын жылжымайтын және өзге мүлікпен жасалатын мәмілелер 200 000 000 теңгеге тең немесе одан асатын не шетел валютасындағы 200 000 000 теңгеге тең немесе одан асатын (1) мәміле сомасы кезінде міндетті бақылауға жатады.

Алайда, мониторинг және бақылау органдарының қалыптасқан жүйесіне, халықаралық талаптарды қанағаттандыратын заңнамалық базаның болуына қарамастан, қылмыстық кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) қарсы іс-қимылдың қазақстандық жүйесі тиімсіз болып табылады. Бұл туралы Қазақстан нарығындағы көлеңкелі капиталдың көлемі және қоғамдық өмірдің барлық салаларына ену куәландырады.

Мәселен, 1999 жылғы деректер бойынша Батыс елдерінің ІЖӨ-дегі көлеңкелі сектордың үлесі Швейцария үшін 8,80%, АҚШ үшін 8,80%, Франция үшін 15,70%, Испания үшін 23,00%, Германия – ресми ЖІӨ-нің 16,40%, Қазақстанда – 43,80% [2].

2013 жылғы мәліметтерге сәйкес, Батыс елдерінің ІЖӨ-дегі көлеңкелі сектордың үлесі Швейцария үшін 9,63%, АҚШ үшін 8,29%, Франция үшін 15,03%, Испания үшін 28,11%, Германия үшін 15% бағаланады. , Ресми ЖІӨ-нің 96%, Қазақстанда – 55,69% [2].

1999–2015 жылдарға арналған деректерге сәйкес Батыс елдерінің ЖІӨ-де бейресми сектордың үлесі Швейцария үшін 10,10%, Құрама Штаттар үшін 11,20%, Франция үшін 18,20%, Испания үшін 28,70% Германия үшін – ресми ЖІӨ-нің 17,70%, Қазақстанда – 47,40% [3].

Халықаралық сарапшылардың пікірінше, Қазақстанның көлеңкелі капиталының көлемі басқа дамыған елдердегі сияқты 15–20 жыл ішінде динамиканың төмендеуі байқалмады. Сонымен қатар, Қазақстандағы көлеңкелі капитал көлемінің аталған мерзімге арналған жалпы максималды мәні іс жүзінде өзгеріссіз және өте жоғары болып қалуда.

Сонымен қатар, халықаралық сарапшылардың пікірінше, көлеңкелі процестер үшін шектеу шегі 40% -дан аспауы тиіс, әйтпесе ол мемлекеттің экономикалық қауіпсіздігіне қауіп төндіреді [4].

Сұрақ туындайды: неге Қазақстандағы ақша жылыстату жүйесі тиімсіз және кейде ешқандай әсер етпейді? Шындығында, қазіргі заманғы мемлекет үшін бақылау органдары мен нормативтік-құқықтық актілердің болуы ғана емес, сондай-ақ қылмыстық кірістерді жылыстатуға қарсы тұрудың тиімді және тиімді жүйесін құру маңызды.

Біріншіден, «диффузиялық көңіл» практикасы іс жүзінде қолданылатын болғанға дейін шаралар жүйесі тиімді болмайды. Қаржылық мониторинг субъектілері заңның барлық талаптарына бірдей дәрежеде назар аударуы керек жағдайлар туралы айтады. Бұл, өз кезегінде, ақшаны жылыстатуға қарсы тұру саласындағы заңнаманың кез келген талаптарын бұзудан қорқытқандықтан, қаржы мониторингі субъектілері барлық талаптардың егжей-тегжейлі ресімделуіне баса назар аударады. Осыған байланысты күдікті клиенттерді және операцияларды анықтау үшін олардың аз уақыт кетеді.

Екіншіден, қарсы іс-қимыл шаралары жүйесі жұмысының тиімділігіне тікелей қатысы ақша қаражатын жария еткені үшін жазалау дәрежесі бар. Қазақстандық заңнама бойынша айыппұл мөлшері жеке тұлғаларға 100-ден, лауазымды тұлғаларға, нотариустар мен адвокаттарға, шағын кәсіпкерлік субъектілеріне немесе коммерциялық емес ұйымдарға 140-тан, орта кәсіпкерлік субъектілеріне 200-ден, ірі кәсіпкерлік субъектілеріне 400-ден құрайды. АҚШ-ты әлемдегі қылмыстық кірістерді жылыстатуға қарсы іс-қимыл жөніндегі тиімді жүйелердің бірі ретінде салыстыру үшін айыппұл сомасы 500 мың АҚШ долларына дейін жетеді. АҚШ доллары немесе мәмілеге тартылған мүліктің екі есе мөлшеріне тең сома [5. С. 95].

Үшіншіден, жағдай елдегі ақшалай қаражат ағынындағы ақша үлесінің жоғары болуымен қиындайды. Қолжетімді ақша массасының көлемі Қазақстанның ІЖӨ-нің 10,8% -ын құрайды [6] [7], бұл дамыған елдерде – АҚШ пен Еуропалық Одақта – 7%, Швецияда – 1% [8]. Швед тәжірибесі айналыстағы қолма-қол ақшаның азаюына байланысты көлеңкелі көрсеткіштердің төмендеуін көрсетеді. Қазақстан экономикасында қолма-қол ақшалай қаражат негізгі төлем құралдарының бірі болып қала береді.

Осылайша, болашақта ақшаны жылыстатуға қарсы тұру институтын жетілдіру қажет.

Біздің елде ақшаны жылыстатуды заңдастыруға қарсы іс-қимылдың қолданыстағы жүйесінің нәтижесіз еместігінің анықталған себептерін ескере отырып, мынадай іс-шаралар ұсынылады:

Тәуекелді көзқарасты ескере отырып, ақшаны жылыстатумен күресу саласындағы жазалау жүйесін жетілдіру. Осы мақсатта қаржы мониторингі субъектісі әкімшілік жауапкершілікке тартылатын бұзушылықтар үшін «қызыл жалауларды» орнату қажет. Кішігірім бұзушылықтар болған жағдайда қаржылық мониторинг субъектісіне шектеулі ықпал ету шаралары қолданылуы тиіс.

Айыппұлдар жүйесін заңнамалық деңгейде қайта қарау. Бұл жағдайда айыппұлдың үлкен мөлшерін ақылға қонымды шектеу қою керек, әйтпесе, бұл біздің елімізде ақшаны жылыстатумен күрес саласындағы сыбайлас жемқорлық деңгейінің ұлғаюына алып келеді. Қаржылық мониторинг субъектілері айыппұл салынғаннан кейін өз қызметін тоқтатпауға тиіс, өйткені айыппұлдың мәні ол белгілі бір шаруашылық субъектіні жою үшін емес, заң талаптарын қамтамасыз ету шарасы болып табылады;

Қолма-қол ақшасыз айналымның үлесін азайту және қолма-қол жасалмайтын төлемдерді алға жылжыту.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. *Қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл туралы Қазақстан Республикасының 2009 жылғы 28 тамыздағы N 191-IV Заңы.*

2. Мей Хассан, Фредрих Шнейдер «Дүниежүзінің 157 елі бойынша көлеңкелі экономиканың көлемі және даму динамикасы: 1999 – 2013 жылдар аралығы бойынша жаңартылған және жаңа мәліметтер // Талқылау парағы ИЗА № 10281.
3. <http://ftp.iza.org/dp10281.pdf>
4. Леандро Медина, Фредрих Шнейдер «Дүниежүзілік көлеңкелі экономика: 1991–2015 жылдар аралығында 158 ел бойынша жаңа мәліметтер» //
5. http://www.econ.jku.at/members/Schneider/files/publications/2017/JointPaper_LeandroMedina_158countries.pdf
6. Лисова Н.А. «Көлеңкелі экономиканың Қазақстанның экономикасы дамуына әсер етуі» // Журнал «Инновационный менеджмент: теориясы және тәжірибесі: отандық и шетелдік тәжірибе», 2013 жыл, Караганда.
7. <https://articlekz.com/article/6275>
8. Лили П. «Таза емес мәмілелер. Ақшаны жылытату дүниежүзілік тәжірибесі туралы құпия ақиқат» // Ростов н/Д: Феникс, 2005. 400 б.
9. Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкі сайтынан алынған қолма-қол ақша көлемі туралы мәліметтер:
10. <http://www.nationalbank.kz/?docid=289&switch=russian>
11. Қазақстанның жалпы ішкі өнімі туралы мәліметтер:
12. https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%92%D0%9F_%D0%9A%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D1%85%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B0
13. «Швеция қолма-қол ақшаларсыз ел болып қалды» // BBC орыс жанаалықтарының қызметі, 12 қыркүйек 2017 жыл, <http://www.bbc.com/russian/features-41241904>
14. «How Sweden Became an almost Non-Cash Country» // Russian News Service BBC, September 12, 2017 <http://www.bbc.com/russian/features-41241904>

Надирова К.К.

старший преподаватель кафедры юридических дисциплин Академии «Кайнар»
магистр юридических наук, e-mail: kalamkas_kadir@mail.ru

АНТИТЕРРОРИСТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ СУБЪЕКТОВ ПО ПРОТИВОДЕЙСТВИЮ ТЕРРОРИЗМА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация

В статье автором рассматривается вопрос правового положения субъектов и их деятельности по предупреждению, выявлению и пресечению террористических проявлений в пределах компетенции, предусмотренных национальным законодательством. Определено понятие «терроризма» в соответствии с ЗРК «О противодействии терроризму», раскрыто содержание деяний террористического характера и основные операции антитеррористической деятельности, привлекаемых субъектов для обеспечения безопасности граждан, пресечения террористической акции, обезвреживания террористов, в т.ч. минимизации последствий террористической акции.

Ключевые слова: предупреждение, выявление, пресечение, антитеррористические операции, уполномоченный государственный орган, координация борьбы с терроризмом, контроль по борьбе с терроризмом, террористическая акция.

Аңдатпа

Мақалада автор ұлттық заңнамада көзделген құзыреті шегінде террористік көріністің алдын алу, анықтау және жолын кесу үшін субъектілердің құқықтық мәртебесі туралы

мәселені және олардың қызметін қарайды. Терроризм тұжырымдамасы «Терроризмге қарсы», террористік сипаттағы әрекеттердің мазмұнын және антитеррорлық қызметтің негізгі әрекеттерін, азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуге, лаңкестік әрекеттерге жол бермеу қарастырылған.

Түйін сөздер: алдын алу, анықтау, жолын кесу, лаңкестікке қарсы операциялар, уәкілетті мемлекеттік орган, терроризмге қарсы күресті үйлестіру, терроризмге қарсы күрес, террорлық әрекеттер.

Abstract

In the article, the authors consider the issue of the legal status of subjects and their activities to prevent, detect and suppress terrorist manifestations within the competence stipulated by national legislation. The concept of “terrorism” has been defined in accordance with the “Counter-Terrorism” anti-terrorist system, the content of acts of a terrorist nature and the main operations of antiterrorist activity, involved subjects to ensure the safety of citizens, suppress terrorist acts, neutralize terrorists, including minimizing the consequences of a terrorist action.

Keywords: prevention, detection, suppression, anti-terrorist operations, authorized state body, coordination of the fight against terrorism, control of the fight against terrorism, terrorist action.

Субъектом обеспечения от посягательств террористов является Государство, осуществляющее свои функции в этой области через органы законодательной, исполнительной и судебной ветвей власти.

Президент Республики Казахстан определяет уполномоченный государственный орган по координации борьбы с терроризмом. Государственными органами, осуществляющими непосредственную борьбу с терроризмом, являются:

- Комитет Национальной Безопасности РК;
- Министерство Внутренних Дел РК;
- Служба охраны Президента РК;
- Министерство Обороны РК;

В деятельности по предупреждению, выявлению и пресечению террористических проявлений в пределах своей компетенции участвуют и другие государственные органы.

Государственные органы РК, осуществляющие непосредственную борьбу с терроризмом в пределах своей компетенции взаимодействуют между собой, используя возможности государственных органов и организации, а также содействия граждан. Помимо этого информируют о фактах и признаках подготовки деяний, подпадающих под определение террористической деятельности и относящихся к компетенции этих государственных органов, и оказывают взаимную необходимую помощь.

Под террористической деятельностью в соответствии законом понимается деятельность, направленная на совершение преступлений террористического характера и включающая в себя любое деяние:

1. Распространение идеологии терроризма, организацию, планирования подготовку и совершения террористических акции;
2. Подстрекательство к проведению террористических акции, призывы к насилию в террористических целях;
3. Организацию незаконных военизированных формирований или преступных организации с целью совершения террористических акции, а равно участие в них;
4. Вербовку, вооружение или использование террористов в террористических акциях, а также обучение их террористическим навыкам;
5. Финансирование террористической организации или террористов;
6. Посоничество в подготовке и совершении террористической акции;

Государственные органы Республики Казахстан, осуществляющие непосредственную борьбу с терроризмом, сотрудничают в области борьбы с терроризмом с органами иностранных государств, международными правоохранительными организациями в соответствии с национальным законодательством и международными договорами, проводят оперативно розыскные мероприятия на территории РК или иностранных государств в соответствии с международными договорами ратифицированными РК.

Закон «О борьбе с терроризмом» гласит, что РК преследуют на своей территории по просьбе компетентных органов других государств лиц, причастных к террористической деятельности, независимо от места совершения ими террористической акции.

Комитет Национальной Безопасности РК выявляет, предупреждает и пресекает террористическую деятельность, направленную на насильственное изменение конституционного строя, нарушение целостности и подрыв национальной безопасности РК в соответствии с уголовно-процессуальным законодательством, проводит расследование по уголовным делам, связанными с террористической деятельностью, обеспечивает безопасность государственных органов, граждан и организации РК, находящихся за пределами территории республики.

Министерство Внутренних Дел РК предупреждает и пресекает преступления террористического характера, преследующие социальные, в том числе уголовные цели, участвует в их выявлении и раскрытии.

Служба охраны Президента РК обеспечивает безопасность Президента РК, и иных лиц по перечню, утвержденному Президентом РК, а также глав государств, правительств и руководителей международных организации на период их пребывания на территории Казахстана.

Министерство Обороны РК участвует в обеспечении безопасности воздушного, водного и наземного пространства, проведении антитеррористических операций, а также выявление предупреждений и пресечений попыток пересечения террористами государственной границы РК, незаконного перемещения через государственную границу оружия взрывчатых, отравляющих, психотропных веществ, радиоактивных материалов и иных предметов которые могут быть использованы для совершения террористических акции.

Государственные органы участвуют в борьбе с терроризмом в пределах своей компетенции по средством разработки и реализации профилактических, режимных, организационных, воспитательных и иных мер предупреждения и пресечения террористических акции, создания и поддержания в необходимой готовности ведомственных систем превентивных мер противодействия совершению преступлений террористического характера, предоставления финансовых средств информации, средств транспорта и связи, медицинского оборудования, медикаментов, материально-технического обеспечения.

Должностные лица государственных органов и организации РК независимо от форм собственности обязаны оказывать содействие и необходимую помощь государственным органам, осуществляющим непосредственную борьбу с терроризмом. Закон предусматривает, что граждане РК обязаны незамедлительно сообщать государственным органам, непосредственно осуществляющим борьбу с терроризмом, ставшие им известными сведения о готовящейся или совершаемой террористической акции.

Предоставление государственным органам информации о готовящихся или совершенных террористических акциях оценивается по данному закону как исполнение гражданского долга.

За информацию, которая помогла предотвратить или пресечь террористическую акцию выплачивается вознаграждение, размер которого устанавливается уполномоченным государственным органом по координации борьбы с терроризмом. На территории РК запрещается пропаганда терроризма, создание, регистрация и функционирование террористических

организации, а также незаконных военизированных формирований. Органы национальной безопасности РК имеют право запрещать въезд в РК иностранцам и лицам без гражданства, которые принимали участие в террористической деятельности.

В законе используется такое понятие как антитеррористическая операция, которая представляет собой комплекс специальных мероприятий проводимых государственными органами для обеспечения безопасности граждан и должностных лиц, пресечения террористической акции, обезвреживание террористов, а также минимизации последствий террористической акции.

Руководитель оперативного штаба сначала проведения антитеррористической операции становится ее руководителем и одновременно начальником для всех военнослужащих, сотрудников и специалистов, привлекаемых к ее проведению.

Руководитель оперативного штаба, осуществляющий антитеррористическую операцию, определяет границы зоны проведения, время начало и завершения операции, принимает решение о направлениях и пределах использования приданных сил и средств. Неправомерное вмешательство другого должностного лица независимо от занимаемой должности, в оперативное руководство операции не допускается. В целях сохранения жизни и здоровья людей материальных ценностей, а также изучения возможностей пресечения террористической акции допускается ведение переговоров с террористами. К ведению переговоров допускаются только лица, специально уполномоченные на то руководителем оперативного штаба.

В случае, если в ходе переговоров с террористами цель переговоров не может быть достигнута по причине их несогласия прекратить террористическую акцию, и сохраняется реальная угроза жизни и здоровью людей, руководитель антитеррористической операции вправе принять решение о ликвидации террористов.

При обнаружении явной угрозы охраняемому лицу или объекту и невозможности ее устранения иными законными средствами террористы могут быть по распоряжению руководителя операции ликвидированы без переговоров и предупреждений.

Закон также предусматривает защиту лиц участвующих в борьбе с терроризмом. Сотрудникам государственных органов РК осуществляющими непосредственную борьбу с терроризмом, а также лицам, оказывающим содействие в борьбе с терроризмом, и членам их семей в случае угрозы жизни и здоровью может осуществляться по их просьбе изменение облика, фамилий, имени, отчества, а также место работы, места жительства за счет средств, выделяемых на содержание этих органов. Значительное место в законе отведено правовому режиму в зоне проведения антитеррористической операции.

Правовой режим операции определяется следующим образом. В границах зоны проведения антитеррористической операции лица, участвующие в антитеррористических операциях: 1. временно ограничивать или запрещать движение транспортных средств, в том числе, транспортных средств дипломатических и консульских представительств, а также граждан на участках местности и объектах или удалять с этих участков и объектов; 2. производить проверку документов удостоверяющих личность, а в случае их отсутствия задерживать граждан для установления личности в соответствии с законодательством РК; 3. задерживать и доставлять в органы внутренних дел лиц, совершивших или совершающих правонарушение или иные действия, направленные на воспрепятствование законным требованиям лиц, участвующих в антитеррористической операции, а также за действия, связанные с не санкционированным проникновением или попыткой проникновения в зону проведения антитеррористической операции. 4. беспрепятственно входить в жилые и иные принадлежащие гражданам помещения и на земельные участки, на территории и в помещения организации независимо от форм собственности.

Согласно вышеизложенному действия лиц, участвующих в проведении антитеррористической операции от ее начала и до момента завершения считаются, действиями,

совершаемыми в состоянии необходимой обороны или крайней необходимости. Ответственность общественных и международных организации за террористическую деятельность отражена следующим образом.

Уполномоченным государственным органом по координации борьбы с терроризмом по представлению Генерального прокурора РК на территории Казахстана приостанавливается деятельность общественного объединения и международной организации, осуществляющих террористическую деятельность. При ликвидации общественного объединения же по решению суда признанного террористическим, принадлежащее ему имущество конфискуется и обращается в доход государства.

В случае, признания международной организации террористической запрещается деятельность данной организации на территории Республики Казахстан, а ее отделения (филиалы) ликвидируются, принадлежащее им имущество и имущество указанной международной организации конфискуются и обращаются в доход государства. Следуя вышеизложенному, организация признается террористической, если хотя бы одно из структурных подразделений осуществляет террористическую деятельность.

Контроль за деятельностью по борьбе с терроризмом РК осуществляет уполномоченный государственный орган по координации борьбы с терроризмом, определяемый Президентом РК.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Лунеев В.В. Тенденции терроризма и уголовно-правовая борьба с ним. // *Государство и право*. – 2002. – № 6. – С. 13–85.
2. Гушер А. И. Проблема терроризма на рубеже третьего тысячелетия новой эры человечества // *Евразийский вестник*. – 2000. – №3. – С. 22–32.
3. Цой Л.Н. Новый взгляд на борьбу: с терроризмом или с террористом. // *Терроризм: современные аспекты*. – М., 1999. – С. 29–32.
4. Величко В. Некоторые аспекты проблемы борьбы с терроризмом в России. // *Мировое сообщество против глобализации преступности и терроризма*. – М.: «Междунар. отношения», 2002. – 227с.
5. Хорос В. «Крона», «корни» и «климат» терроризма// *Мировая экономика и международные отношения*. – 2002. – №3. – С. 15–53.
6. Емельянов В.П. К вопросу о создании унифицированного понятийного аппарата в антитеррористическом законодательстве. // *Мировое сообщество против глобализации преступности и терроризма*. – М.: «Междунар. отношения», 2002. – С. 54–60.
7. Конвенция о предотвращении и наказании преступлений против лиц, пользующихся международной защитой, в том числе дипломатических агентов. Нью-Йорк, 14 декабря 1973г. <http://www.un.org/russian/terrorism/library.htm>
8. Международная конвенция о борьбе с захватом заложников. Нью-Йорк, 18 декабря 1979г. <http://www.un.org/russian/terrorism/library.htm>
9. Заявление «Группы восьми» о борьбе с терроризмом»/ <http://www.g8russia.ru>
10. Устав Организации Объединенных Наций. / <http://www.un.org/russian/terrorism/chata.htm>
11. Закон Республики Казахстан от 18.04.2002 N 316–2 «О ратификации шанхайской конвенции о борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом»/ <http://www.zakon.kz>
12. Закон РК «О национальной безопасности Республики Казахстан» от 26.06.98г., с изменениями и дополнениями от 28.04.00г./ <http://www.zakon.kz>
13. Иманбаев С.М. «Уголовно-правовые проблемы борьбы с терроризмом», научные труды Карагандинского юридического института МВД РК, 2004.– 283с.

14. Казеннов С. Ю., Кумачев В. Н. «Международный терроризм в условиях переходного миропорядка: недооценка угрозы»./ www.russ.ru/politics/articles/19991123_terr-pr.html

*Османова Гулайна Жалалыевна
құқық ғылымының магистрі,
«Туран» Университетінің «құқықтану» мамандығының 1-курс докторанты
e-mail: Gulaina.78@mail.ru*

ЖАЗА ҰҒЫМЫ: ҚЫСҚАША ТАРИХИ ШОЛУ ЖӘНЕ ЖАҢА САЛЫСТЫРМАЛЫ ҚӨЗҚАРАС

Аңдатпа

Қылмыстық құқық мемлекеттің негізсіз жазалау құралы емес керісінше, азаматтардың қорғаушысы болу мақсатында, әділдік және баршаның заң алдында теңдігі қағидаларына негізделіп отыр. Қылмыстық жазаланушылық Қылмыстық кодексте тыйым салынған әрекетті жасағаны үшін жаза тағайындалғандығын және жазаланатындығын білдіреді. Жазаланушылық ретінде нақты қолданылған жаза емес жазаны қолдану қаупі түсініледі. Сондықтан да бұл ұғымдардың ара жігін көрсету әлі де болса белгілі бір жетілдірілуді қажет етеді.

Қылмысқа жауап – ол жаза қолдану, сонымен бірге жаза қолдану – қоғамды қылмыстан сақтайтын және жаңа қылмыстың жасалуына жол бермеудің қажетті құралы болып табылады. Осылайша, бізбен мақалада жаза ұғымының пайда болуына әсер еткен тарихи кезеңдерге қысқаша шолу жасалынып, кейбір елдермен жаза түсінігін салыстыру талдаулары көрініс табады.

Түйін сөздер: жаза, жазаланушылық, жаза мақсаты, қылмыс, құқық, қылмыстық құқық

Аннотация

Уголовное право – это не бесосновательный способ наказания государства, наоборот в целях защиты граждан основывается на принципах справедливости и равенства всех перед законом. Уголовная наказуемость означает наказанность и применение наказания за совершение действий, запрещенных Уголовным Кодексом. Под наказанностью понимается не конкретно применимое наказание, а угроза применения наказания. Поэтому разграничение этих двух понятий до сих пор требует более глубокого изучения.

Ответ за преступления – это применение наказание, вместе с тем применение наказание является необходимым средством, оберегающим общество от преступлений, а также предотвращающим совершение новых преступлений, Таким образом в статье проводится краткий обзор исторических периодов оказавших влияние на возникновение новых понятий, а также проводится сравнительный анализ понятия наказания с некоторыми странами.

Ключевые слова: наказание, наказуемость, цели наказания, преступления, право, уголовное право.

Abstract

Criminal law is not a groundless way of punishing a state, on the contrary, in order to protect citizens, it is based on the principles of justice and equality of all before the law. Criminal punishment means the imposition of a punishment for committing acts that are prohibited by the Criminal Code and punished. By punishment is meant not specifically applicable punishment, but the threat of punishment. Therefore, the distinction between these two concepts still requires a deeper study.

The answer for crimes is the application of punishment, however, the application of punishment is a necessary means of protecting society from crimes, as well as preventing the commission of new crimes. Thus, the article provides a brief overview of historical periods that influenced the emergence of new concepts, as well as a comparative analysis. concepts of punishment with some countries.

Key words: punishment, punishability, objectives of punishment, crime, law, criminal law.

Мемлекетіміздің қазіргі даму сатысында яғни, біздің өркениетті демократиялық әлемнің бір бөлігі болуға ұмтылу кезеңімізде біз өзіміздің бүкіл құқықтық жүйемізді, соның ішінде қылмыстық құқықты құрып отырмыз.

Қылмыстық құқық мемлекеттің негізсіз жазалау құралы емес керісінше, азаматтардың қорғаушысы болу мақсатында, қылмыстық құқықтың негізгі категорияларының бірі қылмыс ұғымы айқындылық, әділдік және баршаның заң алдында теңдігі қағидаларына негізделіп отыр.

Қылмыстық құқық жеке адамдарды, оның құқықтары мен бостандығын, қоғам мен мемлекетті қылмысты қол сұғудан қорғауға бағытталған қоғамдық қатынастарды реттейді. Әрқилы құқық сияқты, ол да өз міндетін тек тиісті қарым-қатынастарды реттеу жолымен ғана орындайды.

Қылмыстық құқық тыйымнан туындайтын қоғамдық қарым-қатынастар осынау тыйымның орнықтыру жолымен реттеледі. Оның ерекшелігі, ең қауіпті деген қоғамдық іс-әрекеттерге тыйым салынады, міне сонда жатыр.

Сондай-ақ қылмыстық құқықтық тыйымды бұзған тұлға үшін оған жүктелінетін жауапкершілік өз алдына, яғни қылмыстық жазаны туындатады.

Жаза тән азабын шектіруді немесе адамның адамгершілік намысына тиіп, қадір-қасиетін қорлау мақсатын көздемейді, керісінше қылмыстық жазаның мақсаты – әлеуметтік әділдікті қалпына келтіру, сондай-ақ сотталғандарды түзеу.

Қылмыстық заң, сонымен бірге, қылмыстық саясатты жүзеге асырудың да құралы болып табылады. Қылмыстық саясат әлеуметтік саясаттың бір бөлігі, оның негізгі мазмұны – қылмыстық заңдарды қолданудың міндеттерін, қылмыстан сақтандырудың тиімді жолдарын табу, қылмыспен күресуде заңдылық қағидаларын қатаң сақтау. Қылмыстық заң әр бір азаматқа қажет болған жағдайда қорғануға құқық береді, кінәліге жаза тағайындауға негіз болады. Іс-әрекеттің қоғамға қауіптілігінің мәні мен дәрежесін, кінәлінің жеке басын, жауаптылықты жеңілдететін және ауырлататын мән-жайларды, қылмыстың істелуінің себептерін есепке ала отырып, оның түзелуіне және қайтадан қылмыс істемеуіне қажетті және негіз болатын әділетті жаза тағайындалуы керек.

Қылмыстық құқықтың міндеттері әбден дәстүрлі және жалпы алғанда кез-келген қоғам мен мемлекет үшін біркелкі болып келеді. Бұл міндеттер қылмыстық құқықтың туындауының тарихи алдын ала болжануының нәтижесі болып табылады.

Құқықтың өзі қоғам мен мемлекетке, жеке адамға, олардың мүдделеріне деген ең қауіпті әрекет – қылмысқа деген қарсы жауабынан туындаған болмыс. Бұл тұрғыда қылмыстық құқық жалпы алғандағы құқықтың өзі сияқты өркениет пен мәдениеттің көрінісі болып саналуға жарап жатыр. (тіпті қазіргі кездегі «өлтiрме», «ұрлық жасама» деген түрдегі негізгі қылмыстық құқықтың тыйымдарының тамыры сонау көне заманда - Көне өсиетте (Ветхом Завете) тұжырымдалған Інжіл өсиеттерінде жатыр). Қылмыстық құқықтық жеке адамды, қоғамды және мемлекетті өзінің ерекше құралдарымен ең алдымен жазаланумен және оны қолданумен мәжбүрлікте ұстау қылмысты зақым келтірушіліктен қорғау мақсатында пайда болды.

Қылмыстық құқықтың ауқымы мен тәсілі қылмыстық құқықтың, жалпы құқық саласы ретіндегі түсінікті тұжырымдауға мүмкіндік береді.

Қылмыстық құқық бұзушылықтың міндетті белгілерінің бірі қылмыстық жолмен жазаланушылық танылады. Өйткені, Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде көрсетілгендей, айыппұл салу, түзеу жұмыстары, қоғамдық жұмыстарға тарту, бас бостандығын шектеу, бас бостандығынан айыру немесе өлім жазасы түріндегі жазалау қатерімен тыйым салынған айыпты жасалған, қоғамға қауіпті іс-әрекет (әрекет немесе әрекетсіздік) қылмыс деп танылады [1, 12 б.], яғни жазалау қатерімен тыйым салу қылмыстың белгісі болады.

Қылмыстық жазаланушылық Қылмыстық кодексте тыйым салынған әрекетті жасағаны үшін жаза тағайындалғандығын және жазаланатындығын білдіреді.

Жазаланушылық ретінде нақты қолданылған жаза емес жазаны қолдану қауіпі түсініледі. Бұл заң арқылы бекітілген жазалардың барлық уақытта да қолдануға жататындығын білдірмейді. Қылмыстық заң тұлғаны қылмыстық жауаптылық пен жазадан босатудың негіздерін де қарастырады. Мысалы, шын жүректен өкіну, жәбірленуші мен татуласуына байланысты және тағы басқа жағдайларда. Сондықтан қылмыс белгісі ретінде іс-әрекеттің жазаланғандығы емес, жазалау қауімімен қорқытатындығы. Жазаланғандық – бұл қылмыс белгісі емес оның салдары. Жазаланбаған қылмыс осы себепті қылмыс болудан қалмады [2, 54 б.].

Қылмыстың белгісі (елеулі жағы) қылмысқа түсініктің заңдық анықтамасын талдау негізінде болуы мүмкін, сондықтан олар құқық нормаларында бекітілген немесе солардан пайда болады. Заң шығарушы қылмыстың принциптік анықтамасын – қоғамға қауіпті әрекет ретінде қалдырды. Қылмыс түсінігінің заңдық анықтамасы негізінде материалдық белгісі – оның қоғамға қауіптілігі. Қоғамға қауіпті әрекет – ауыр, әлеуметтік құқықтық жүйе санаты.

Тарихи тұрғыдан алғанда, біріншіден, жаза қылмыс жасағаны үшін қайтару, жазалау, жаза ретінде әрекет ететін теория болып табылады. Кейінірек теориялар жазалаудың утилитарлық рөліне мемлекеттің ерік-жігері мен қорқыту құралы ретінде, сондай-ақ қылмыскерлерді жаңа қылмыстар жасау мүмкіндігінен айырып, олардың түзелуі арқылы, жасайтын қылмыстардың санын азайтуға бағытталған әлеуметтік механизм ретінде қарастырады. Жазаның мақсаттары – «жетістігі, қылмыстық заңнамадағы жазаны белгілеу арқылы жүзеге асырылатын, соңғы әлеуметтік нәтижелер» [3].

Тарихқа көз жүгіртер болсақ, шартты түрде екі негізгі кезеңге бөліп қарауға болады. Оның бірі Орыс Шындығы уақытынан бастап XVIII ғасыр аяғына дейінгі кезеңдерді қамтып заң шығарушының кек алуға жазалауға ұмтылысын көрсетеді. Мемлекет және құқықтың пайда болу кезеңдерінде қылмыс жеке іс болып, жаза қоғамдық жазалау нысаны болып табылмады, тек жеке адамға ғана қатысты болды. Салдарынан мемлекеттің дамуымен бірге қылмыс түсінігі де өзгере бастады. Ол «өкініш», «жалған іс» сынды мемлекетпен бекітілген әр түрлі құқықтық тәртіпті бұзушылықтар танылды. Осыған сәйкес жаза жүйесі де өзгерді. Бұл кезеңде жаза мәні бойынша физикалық азаптау, қинау ретінде танылды. Жаза жүйесінің қатаң екендігін түсіне отырып, заң шығарушы басқалар қарап ұрлық жасамас үшін, енді алдамас үшін, басқа үйге зорлық жасамас үшін және т.б. шаралардың қатаңдығын көрсететін, санкцияларға әр түрлі түсініктерді де қосып отырды.

Екінші кезең, XVIII ғасыр аяғынан бастап саналады. Жаза тән азабын шектіру артықшылығы болмады. Ресейде буржуазиялық қатынас дами бастап, осы қатынастардың дамуына әсерін тигізетін ортақ заң шығару актісін құрастыру және кодификациялау қажеттілігі туындады. Осы кезеңде негізгі бас бостандығынан айыру және басқа да шаралар қолданылатындардың қатарында негізінен мүліктік сипаттағы қылмыстар басты орын алды [4, 312 б.].

XV—XVII ғасырларда қазақтың әдет-ғұрып заңында жазалардың мынадай түрлері болған:

- а) рудан қуып жіберу;
- ә) кінәліні жәбірленушінің туыстарына беру;
- б) адамның жеке басына қарсы жасалған қылмыстар мүліктік қылмыстар үшін айыппұл тағайындау;
- в) денеге ауыр жарақат салғаны үшін, кісі өлтіргені үшін құн тағайындау;
- г) өлім жазасы – жазаның бұл түрі өте сирек қолданылды;
- ғ) әке-шешесін сыйламаған, құрметтемеген балаларға және антты бұзғандарға тән жазасы мен масқаралау жазалары қолданылды.

1922 жылғы ең алғашқы РФ Қылмыстық жаза ұғымы» әлеуметтік қорғаныс шаралары» ұғымымен айырбасталған болатын. Соңғылар адам жасаған нақты қылмысы үшін кінәмен емес, қылмыстық құқықтың әлеуметтік мектебі ұсынған адамның қауіпті жағдайы дейтінмен байланыстырылған болатын. Жаза ұғымынан бас тарту және қылмыстық заңдарға «әлеуметтік қорғаныс шараларының» ұғымын енгізу іс жүзінде сот төрелігін әділ атқаруда өрескел қателіктерге киліктірді [5, 443 б.].

Ғылымда жазалау мақсаты туралы мәселе үнемі талқыланды және талқылануда. Құқықты алғаш құрастырушылар, жаза жасаған қылмыстық әрекеті ретінде қаралуы керек болғандықтан, оларда жазалаудың көпшілігі талион қағидасына негізделген («көзбе көз»). Кейінірек, қылмыспен келтірілген зиянның орнын толтыру бірінші кезекте тұрды.

Осылайша, көптеген ортағасырлық актілерде қолданылатын негізгі жаза шарасы ретінде – ақшалай айып («вира»), ал денеге келтірілген зиян бойынша және өлім жазасы іс жүзінде мүлдем айтылмаған.

Қылмыстық құқықтың классикалық мектебі жаза мақсаты туралы мынадай көзқарас ұсынды: «Жаза мақсаты адамды азаптауда және қорлауда емес, бұрын жасалған қылмыстарды жоққа шығару да емес. Жазаның мақсаты кінәлі адамға қайталап қоғамға зиян келтірмеу және басқаларды одан қорғау болып табылады». Кейінірек, криминологиядағы әлеуметтік бағыттың жетістіктерінің негізінде қылмыскерді түзету жазалаудың басты мақсаты деп аталатын теория пайда болды.

Қазіргі уақытта бұл мақсаттардың ешқайсысы жазалаудағы жалғыз немесе алғышарты болып саналмайды. Ресейдің қылмыстық заңнамасы бойынша жазаға келер болсақ, жаза қылмыс жасағаны үшін кінәлі деп танылған адамға қатысты қолданылатын және қылмыстық заңмен қарастырылған адамның құқықтары мен бостандықтарын шектей отырып, сот үкімі бойынша мемлекеттік мәжбүрлеу шарасы ретінде жаза қолданылады. Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексіне сәйкес жазаның мақсаты әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру, сотталған адамды түзету, жаңа қылмыстарды жасаудың алдын алу болып табылады. Жазаның 13 түрі бар. Жазаның ең жеңіл түрі – айыппұл, ең ауыры – өлім жазасы. Қазіргі уақытта өлім жазасы қолданылмайды, оның орнына өмір бойы бас бостандығынан айыру немесе ұзақ мерзімге бас бостандығынан айыру жазасы тағайындалады [6].

Ағылшын тіліндегі әдебиеттерде бұл мақсаттар нақтыланып көрсетіледі: бұзылған құқықтарды қалпына келтіру сияқты жазалау мақсаттары ерекше көрсетіледі (олар ресейлік авторлармен әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтірудің құрамдас бөлігі ретінде қарастырылады); ал, жаңа қылмыстарды жасауды болдырмауды ескерту үш құрылымның үйлесуі ретінде қаралады: қылмыскерді жазадан қорқуына байланысты жаңа қылмыстар жасаудан ұстамдылығы; қылмыскерді қоғамнан оқшаулау немесе қылмыстық әрекетті қайталауға кедергі келтіретін басқа шараларды қолдану арқылы жаңа қылмыс жасаудан бас тарту; жасалған қылмыс үшін өтеудің бар екендігін ескертіп, оларға деген сенімділік жолдарын арттыра отырып, басқа адамдардың қылмыс жасамауын қарастыру [7, 8, 51 б.б.].

Украина қылмыстық кодексінің 50-бабына сәйкес, жаза – қылмыс жасағаны үшін кінәлі деп танылған адамға мемлекет атынан соттың үкімі бойынша шығарылатын мәжбүрлеу

шарасы және сотталған адамның заңмен қарастырылған құқықтары мен бостандықтарын шектеу болып табылады.

Жазаның мақсаты – жазалау, сотталғандарды түзету, сотталғандарға және басқа адамдарға да жаңа қылмыстар жасамауын ескерту. Жазаның 12 түрі қарастырылған. Жазалаудың ең жеңіл түрі – айыппұл, ең ауыры – өмір бойы бас бостандығынан айыру. Өлім жазасы күшін жойды [8].

Беларусь Республикасының Қылмыстық кодексінің 47-бабына сәйкес, жаза қылмыстық құқықтық әсер ететін, сотталушыға қылмысы үшін, соттың үкімі бойынша және сотталған адамның құқықтары мен бостандықтарын айыру немесе шектеу түрінде жаза қолданатын мәжбүрлеу шарасы болып табылады.

Жазаның мақсаттары қылмыстық жауапкершілік мақсаттарынан бөлек көрсетілмейді. Қылмыстық жауапкершілік қылмысты жасаған адамды түзетуге, сотталғандар мен басқа тұлғалардың жаңа қылмыстар жасауын алдын алуға, сондай-ақ әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіруге (Беларусь Республикасының Қылмыстық кодексінің 44-бабы) бағытталған болуы туралы көзделген. Жазаның 13 түрі бар. Жазаның ең жеңіл түрі – қоғамдық жұмыс, ең ауыр – өлім жазасы.

Заңдылық пен құқықтық тәртіпте бірқатар міндеттерді шешуде еліміздің құқықтық жүйесінің бір тармағы болып табылатын қылмыстық заңның ролі едәуір. Ол қылмыстық құқық бұзушылықпен күресуге бағытталып, жасалған қылмыстық құқық бұзушылық іс әрекетіне байланысты жаза тағайындалады. Қылмыстық жаза- қылмыстық заңмен ғана белгіленеді, адамның және азаматтың құқықтарын, бостандықтарын мен заңды мүдделерін, меншікті, ұйымдардың құқықтарын мен заңды мүдделерін, қоғамдық тәртіп пен қауіпсіздікті, қоршаған ортаны, Қазақстан Республикасының конституциялық құрылысы мен аумақтық тұтастығын, қоғам мен мемлекеттің заңмен қорғалатын мүдделерін қоғамға қауіпті қолсұғушылықтан қорғау, бейбітшілік пен адамзат қауіпсіздігін сақтау, сондай-ақ қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алу болып табылатын міндеттерді Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі жүзеге асырады, және бұл міндеттерді жүзеге асыру үшін Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі бойынша қылмыстық жауаптылық негіздері белгіленеді, жеке адам, қоғам немесе мемлекет үшін қандай қауіпті іс-әрекеттердің қылмыстық құқық бұзушылықтар, яғни қылмыстар немесе қылмыстық теріс қылықтар болып табылатыны айқындалады, оларды жасағаны үшін жазалар мен өзге де қылмыстық-құқықтық ықпал ету шаралары белгіленеді.

Қылмысқа жауап – ол жаза қолдану, сонымен бірге жаза қолдану – қоғамды қылмыстан сақтайтын және жаңа қылмыстың жасалуына жол бермеудің қажетті құралы.

Жаза – кек алуды, тән азабын шектіруді немесе адамдардың қадір-қасиетін қорлауды мақсат етпейді. Қылмыс қаншалықты жеңіл болса да, ауыр болса да, ол үшін қоғам алдында жауап береді.

Қылмыстық жаза- қылмыстық заңмен ғана белгіленеді. Сот кінәлі адамға арнаулы заңда көрсетілген шеңбер шегінен шықпай, жаза тағайындайды. Сонымен, қылмыстық жаза дегеніміз – соттың үкімі бойынша тағайындалатын мемлекеттік мәжбүрлеу шарасы, ол мемлекет атынан қылмыстық іс-әрекеттері үшін, кінәлінің кінәсіне құқықтық баға болып табылады.

Жаза – бұл мемлекеттің жасалған қылмысқа деген реакциясы. Егер қоғамға қауіпті әрекет жазаға әкеліп соқпаса, онда ол қылмыс болып есептелінбейді. Қылмыстың жазалану белгісі, қылмыстың міндетті белгісі болып табылады. Жаза – соттың үкімі бойынша тағайындалатын мемлекеттің мәжбүрлеу шарасы. Ол қылмыс жасауға кінәлі деп танылған адамға қолданылады және ол адамды қылмыстық заңда көзделген құқықтары мен бостандықтарынан айыру немесе шектеу болып табылады. Жазаның белгілері:

- жаза –біріншіден, бұл мемлекеттік мәжбүрлеудің ерекше шарасы, екіншіден жеке сипатта болады. Ол тек қылмыскерге ғана қолданылады және ешқандай жағдайда да басқа адамдарға жүктелмейді (мысалы, кәмелеттік жасқа толмаған қылмыскердің ата-анасына);
- жаза әрқашан қылмыс жасаған адамның құқықтары мен бостандықтарын шектеуге байланысты оған белгілі бір моральдық қасірет әкеледі және белгілі бір құндылықтардан айырады.

Жазаның мақсаты деп түпкілікті әлеуметтік нәтижелерді айтады, оған жазаны қолдану мен жүзеге асыру арқылы қол жеткізуге болады. Жазаның мақсаттары мынадай:

- а) әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру. Ол кінәлі адамға жазаны қолдану қылмыстық әрекетжасау нәтижесінде бұзылған жеке және қоғамдық мүдделерді қалпына келтіруді және қол сұғу объектісіне келтірілген зиянды өтеуді білдіреді;
- ә) сотталушыны түзеу. Бұл мақсат кінәлінің теріс бағдарын өзгертуге бағытталған. Егер адам басқа жаңа қылмыстар жасамаса және қылмыстық заңның сақталуының қажеттілігін сезіне бастаса, түзеуге қол жеткізеді;
- б) жаңа қылмыстардың жасалуының алдын алу. Бұл мақсатты әрбір нақты қылмыс үшін қылмыстың жауапты бекітуді және жаза тағайындау мен оның орындалуын бұлтартпауды қамтамасыз ету арқылы қол жеткізіледі. Жазамен сескендіру адамдардың санасы мен әрекетіне әсер етеді.

ҚР Қылмыстық кодексінің 39-бабына сәйкес, жаза дегеніміз – сот үкімі бойынша тағайындалатын мемлекеттік мәжбүрлеу шарасы. Жаза қылмыстық құқық бұзушылық жасағаны үшін кінәлі деп танылған адамға қолданылады және ол осы адамды құқықтары мен бостандықтарынан ҚР Қылмыстық кодексінде көзделген айыру немесе оларды шектеу болып табылады. Жаза әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру, сондай-ақ сотталған адамды түзеу және сотталған адамның да, басқа адамдардың да жаңа қылмыстық құқық бұзушылықтар жасауының алдын алу мақсатында қолданылады. Жаза тән азабын шектіруді немесе адамның қадір-қасиетін қорлауды мақсат етпейді.

Қылмыстық құқық жаза тағайындағанда кінәлінің жеке-дара жауапкершілік принципін негізгі басшылыққа алады. Осы мәселеге байланысты Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының «Қылмыстық жаза тағайындаудың кейбір мәселелері туралы» 2015 жылғы 25 маусымдағы № 4 нормативтік қаулысында былай делінген: Қылмыстық жаза тағайындаған кезде соттар Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 52-бабында көрсетілген жаза тағайындаудың жалпы қағидаларын бұлжытпай сақтағандары, сондай-ақ қылмыстық құқық бұзушылықтың ауырлығы бойынша қай санатқа жататындығын, қылмыстың қайталануын және оның түрлерін, қылмыстық құқық бұзушылықты жасау кезеңін, сотталушының қылмыстық құқық бұзушылықты жасау кезіндегі қатысу дәрежесін, қылмыстық құқық бұзушылықтың мақсатына жету үшін оның әрекеттерінің маңызын және келтірілген немесе келтірілуі мүмкін зиянның сипаты мен мөлшеріне ықпалын, қылмыстық құқық бұзушылықтар жиынтығының болуын, жауаптылық пен жазаны жеңілдететін немесе ауырлататын мән-жайлардың болуын, сол қылмыстық құқық бұзушылық үшін көзделген жазаға қарағанда неғұрлым жеңіл жаза тағайындау негіздерін ескерулері қажет [9].

Сонымен, егер әрекет жазаланатын болмаса ол қылмыстық құқық бұзушылық ретінде қарастырылмайды, жазаланушылық қылмыстың қажетті міндетті белгісі болып табылады. Жазалау қауіпмен қорқыту санкциясыз норма қылмыстық құқық нормасы бола алмайды. Қылмыстық құқық бұзушылық белгілері қатарынан жазаланушылықты алып тастау қылмыс пен қылмыс емес әрекеттер шегінің айырмашылығын жояды. Әрбір қылмыс үшін Ерекше бөлім баптары санкцияларында жаза қарастырылған. Қылмыстың нақты белгісі ретінде заң тыйым салынған әрекетті жасағаны үшін жазалау қауіпін атап көрсетеді. Нақты қылмыс істеген адамға жаза тағайындамау немесе оны қылмыстық жауаптылықтан

және жазадан босатып, (ескіру мерзімінің өтуіне байланысты қылмыстық жауаптылықтан босату, рақымшылық ету және т.б.) оған қоғамдық ықпал ету шараларын қолданғанда, оның іс-әрекеті қылмыс қатарынан шығып қалмайды. Өйткені, жазаланушылық қылмыстың белгісі ретінде істелген әр-бір қылмыстық құқық бұзушылық үшін жаза тағайындалуы мүмкін екендігін, сол себепті қылмыстық заңға қайшы іс-әрекеттерді істеуге жазалау қатері тыйым салады. Нақты өмірде қылмыс істелгенімен, егер ол ашылмай қалса оған жаза тағайындалмай қалады. Кейде қылмыс ашылғанымен, сот ондай қылмысқа белгіленген жазаны тағайындауды қолданбауы да мүмкін.

Демек, қылмысты жазалау қатерімен тыйым салу қылмыстың белгісі, ал жаза тағайындау немесе тағайындамау іс-әрекеттің зардабының көрінісі болып табылады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. *Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. – Алматы. Юрист. – 2018 – 12 б.*
2. *Гонтарь И.Я. Преступления и состав преступления как явления и понятия в уголовном праве. Владиврсток, 1997 г. – 54 б.*
3. *Электронды тасымалдауыш: [https://ru.wikipedia.org/wiki/]*
4. *Уголовное право. Общая часть. Учебник. Отв. ред. И.Я. Козаченко, З.А. Незнамова – М.: Издательская группа НОРМА–ИНФРА, 1998. – 312 б.*
5. *Наумов А.В. Қылмыстық құқығы. Жалпы бөлім: Лекциялар курсы. – Астана: Фолиант, 2001. – 443 б.*
6. *Уголовный кодекс Российской Федерации от 13.06.1996 N 63–ФЗ (ред. от 03.10.2018)*
7. *Таганцев Н.С. Русское уголовное право. Тула, 2001. Т. 2. – 8, 51 б.*
8. *Электронды тасымалдауыш: https://online.zakon.kz/ Уголовный кодекс Украины от 5 апреля 2001 года № 2341–III (сизменениями и дополнениями по состоянию на 12.07.2018 г.)*
9. *Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының «Қылмыстық жаза тағайындаудың кейбір мәселелері туралы» 2015 жылғы 25 маусымдағы № 4 нормативтік қаулысы*

Рахымбердина Гүлнур Маратқызы

*Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, Құқықтану кафедрасының
6М030100-құқықтану мамандығының 1-курс магистранты, Алматы, Қазақстан
e-mail: guka_2505@mail.ru*

АЛАЯҚТЫҚТЫ ОҒАН ҰҚСАС ҚЫЛМЫСТАРДАН АЖЫРАТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Мақалада алаяқтық мүлікті талан-тараж етудің өзге нысандарынан әрекет етудің ерекше тәсілі арқылы ажыратылатындығы, мұндай тәсіл ретінде алдау немесе сенімге қиянат жасау бөлініп қарастырылады. Бірақ алдау, ұрлық, қарақшылық, тонау, қорқытып алушылық жасалған кезде де қолданылуы мүмкіндігі көрсетіледі. Сондай-ақ, мақалада алаяқтық және оған ұқсас қылмыстардың ерекшеліктерін қарастырылды. Алаяқтық қылмысында алдау және сенімді теріс пайдалану жолымен мүлікті кінәлі адамға берудің негізгі себебіне айналатындығы, ал басқа қылмыстар да аталған екі тәсіл қылмыс жасауды жеңілдету үшін қолданылуы мүмкіндігі зерттеледі.

Түйін сөздер: қылмыстық құқық, қылмыстық құқық бұзушылық, алаяқтық, қылмыс құрамы

Аннотация

В статье мошенничество разделено особым способом борьбы с имуществом от других форм вымогательства, которые таким образом рассматриваются как обман или злоупотребление доверием. Но есть также возможность использовать мошенничество, кражу, грабеж, грабеж и запугивание. В статье также рассматриваются особенности мошенничества и подобных преступлений. Вероятно, что мошенничество станет основной причиной передачи имущества виновным в результате мошенничества и злоупотребления властью, а другие два преступления могут быть использованы для облегчения совершения преступления.

Ключевые слова: уголовное право, уголовное преступление, мошенничество, состав преступления

Abstract

In the article, fraud is divided in a special way of dealing with property from other forms of extortion, which are thus considered as fraud or abuse of trust. But there is also the possibility of using fraud, theft, robbery, robbery and intimidation. The article also discusses the features of fraud and similar crimes. It is likely that fraud will become the main reason for the transfer of property guilty as a result of fraud and abuse of power, and the other two crimes can be used to facilitate the commission of a crime.

Keywords: criminal law, felony, fraud, corpus delicti

Алаяқтық мүлікті талан-тараж етудің өзге нысандарынан әрекет етудің ерекше тәсілі арқылы ажыратылады. Мұндай тәсіл ретінде алдау немесе сенімге қиянат жасау бөлініп қарастырылады. Бірақ алдау, ұрлық, қарақшылық, тонау, қорқытып алушылық жасалған кезде де қолданылуы мүмкін. Мысалы, қарақшылық шабуыл жасау кезінде қылмыскер ойыншық тапаншамен қорқытатын болса, ол алдаған болып танылады. Сенімді теріс пайдалану жолымен көптеген мүліктік қылмыстарды жасағанда қолданылуы ықтимал. Сондықтан бір ғана алдауды (немесе сенімді теріс пайдалануды) қолдану фактісі жасалған әрекетті алаяқтық ретінде саралау үшін жеткіліксіз болады. Алаяқтықты басқа меншікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтардан ажырату кезінде мына мән-жайды ескеру қажет: алдау немесе сенімді теріс пайдалану тәсілі алаяқтық құрамының негізгі белгісі болып табылады (мұндай тәсілдерсіз алаяқтықтың жасалуы мүмкін емес). Бұл туралы ҚР қылмыстық кодексінің 190-бабында айтылған: «Алаяқтық, яғни бөтеннің мүлігін жымқыру немесе алдау немесе сенімді теріс пайдалану жолымен бөтен мүлікке құқықты иемдену» [1]. Алаяқтық кезінде жәбірленуші өзіне қатысты қолданылған алдаудың нәтижесінде мүлікті кінәлі тұлғаға береді. Яғни, алдау (немесе сенімге қиянат жасау) бұл жерде қылмыс құрамының міндетті белгісі болып табылады. Егер алдау қылмыс жасауды жеңілдету үшін қолданылса, әрекет мүлікті иеленіп алудың орын алған тәсіліне қарай саралануы тиіс [2, 128 б.].

Алаяқтықты ұрлықтан ажырату қажет. Ұрлық кезінде алдау кейін бөтен мүлікті жасырын алғанда соны жеңілдететін шарт қана болып табылады (мысалы, үй-жайға, қызметтік немесе өндірістік жайға кіруді жеңілдету үшін арбау, т.б). Алаяқтық жасалғанда алдау мүлікті субъектіге берудің негізгі себебіне айналады. Ұрлық жасалғанда мүлік жәбірленушіден жасырын, оның еркінсіз ұрланады. Ал алаяқтықта мүлік қылмыскерге «ерікті» түрде беріледі. [3, 23 б.]

Алдауды қолдана отырып жасалған ұрлыққа А. деген азаматтың ісін мысал ретінде келтіруге болады. Темір жол вокзалында А. қандай да бір әскери қызметкермен танысып, онымен біраз әңгімелеседі, өзінің де әскери қызметкері болғандығы туралы ақпараттар

береді. Осылайша сенімге ие бола отырып, А. аталған жәбірленушімен вокзалда, буфетте немесе асханада бірге уақыт өткізеді. Бұдан кейін А. әскери қызметкерге өзімен бірге хайуанаттар паркіне барып келуді ұсынады. Ал жәбірленушінің қолында болған чемоданды автоматты сақтау камерасына қалдыру туралы кеңес берген. Бірақ жәбірленуші сақтау камерасын қалай пайдалану керектігін білмегендіктен, А. шифрді өзі теріп беріп, жедел қайта оралады да, тиісті шифрді теру арқылы шкафты ашқан және ондағы заттарды алып кеткен.

Көріп отырғанымыздай, бұл әскерде алдау (немесе сенімге қиянат жасау) ұрлықтың жасалуын жеңілдететін шарт ретінде қолданылып отыр. Ал мүлікті алу жасырын тәсілмен жүргізілген, яғни түптің түбінде бұл әрекет ұрлық ретінде бағаланады.

Алаяқтықты тонаудан ажырата білу қажет. Алдау және мүлікті иеленіп алудың өзге тәсілдері тонау қылмысын жасау кезінде де пайдаланылуы мүмкін.

Өзінің заңнамалық конструкциясы жағынан алаяқтық қылмысына алдау немесе сенімді теріс пайдалану жолымен мүліктік залал келтіру (195 бап) құрамы өте ұқсас. Заң шығарушы аталған екі құрамның құрылысына “Алдау немесе сенімге қиянат жасау” тәрізді элементтерді енгізген. Мұндай ұқсастық осы құрамдарды бір-бірінен ажыратуда біраз қиындықтар туғызатыны сөзсіз.

Алаяқтық талан-тараж етудің бір нысаны болып табылады. Қылмыстық заңда көрсетілгендей талан-тараждық деп пайдакүнемдік мақсатта бөтен мүлікті осы мүліктің меншік иесіне немесе өзге иеленушісіне залал келтіре отырып, айыптының немесе басқа адамдардың пайдасына заңсыз қайтарымсыз алып қою және (немесе) айналдыру танылады. Ал алдау немесе сенімге қиянат жасау жолымен мүліктік залал келтіру мүлікті талан-тараж етудің нысанына жатқызылмайды. Талан-тараждықтың теориялық тұрғыда мынадай нысандары бөлініп қарастырылады:

Ұрлық, сеніп тапсырылған мүлікті иеленіп алу, сеніп тапсырылған мүлікті ысырап ету, алаяқтық, тонау, қарақшылық. Бұл екі құрам арасындағы бірінші айырмашылық.

Меншік саласындағы адамның жеке басының мүдделері, қоғамдық және мемлекеттік мүдделер сияқты, жіберіп алған пайдамен байланысты. Сол мүдделерді қорғау мақсатында республиканың жаңа ҚК-нде алдау немесе сенімді теріс пайдалану жолымен мүліктік залал келтіру құрамы (195 бап) пайда болды. Объективтік жағынан алғанда бұл қарастырылып отырған қылмыс келесі белгілерімен сипатталады: алдау жолымен немесе сенімге қиянат жасап, мүліктік залал келтіруге бағытталған. Бірақ ұрлау нышандары жоқ іс-әрекеттер жиынтығы; жіберіп алған пайда нысанындағы мүліктік залал түріндегі зардап; айыптының іс-әрекетінмен соның нәтижесінде жіберіп алған пайда арасындағы себептілік байланыс. Іс әрекетті жасау тәсілі осы құрамда конструктивтік нышан болып табылады: залал, алдау жолымен немесе сенімге қиянат жасау арқылы келтіріледі. Бұл түсініктердің мазмұны алаяқтықтағы осындай түсініктермен бірдей. Екі қылмыс та аталған екі тәсілдің біреуін қолдану арқылы жүзеге асырылады. Бірақ ҚР қылмыстық кодексінің 195 бабының мазмұнына терең үңілсек, мүлік иесіне мүліктік залал ұрлық белгілерінсіз келтірілуі тиіс. Демек, заң шығарушы “ұрлық белгілерінсіз” деген белгіні енгізу арқылы алдау немесе сенімге қиянат жасау жолымен мүліктік залал келтіру қылмысын мүлікті талан-тараж ету қылмыстарынан шектеген. Ал Қылмыстық Заңның 190 бабында қарастырылған қылмыс құрамы (алаяқтық) бөтеннің мүлкін талан-тараж етудің жеке нысаны болып табылады.

Алаяқтықтың осы аталған қылмыстың нышандарынан айырмашылығы: бірінші әрекет талан-тараж етумен байланысты, ал екіншісінде осындай нышан жоқ. Талан-тараждық жасалғанда мүліктің заңды иелену қорынан заңсыз иеленіске өтуі міндетті. Талан-тараждың нышанынсыз мүліктік залал келгенде меншік иесінің қорына келіп түсуге тиісті мүлік оған келіп түспейді, яғни бұл іс-әрекет жасалғанда заңды меншік иесі өзінің алуға тиісті материалдық игілігін ала алмайды.

Алаяқтық болғанда кінәлі бөтен мүлікті алдау жолымен немесе сенімге қиянат жасау арқылы алады, ал қарастырылып отырған іс-әрекетте айыпты сенімділік қатынасты не алдауды пайдалана отырып, мүліктің меншік иесіне өтуін тоқтатады. Мысалы, ҚК-тің 195-бабында көзделген қылмыстың құрамы билетсіз жолаушыларды өз купесіне отырғызған жолсерікке немесе заңды тұлғаға не өзге меншік иесіне тиесілі көлік құралын немесе өзге мүлікті тегін пайдаланған адамға немесе көрсетілген қызметтің не орындалған жұмыстың ақысын төлемеген адмға кінә ретінде тағылуға тиіс. Меншік иесіне жіберіп алған пайда ретінде мүліктік залал келген кезден бастап қылмыс, яғни алдау немесе сенімге қиянат жасау жолымен мүліктік залал келтіру аяқталған болып танылады.

Алаяқтықтың объективтік жағынын өзіне тән ерекшелігі сонда, жәбірленуші қателескендіктен алаяққа мүлікті немесе мүлікке құқықты өз еркімен береді [4, 96.].

Алдау немесе сенімге қиянат жасау арқылы мүліктік залал келтірілген кезде жәбірленуші қателескендіктен мүлікті басқа бір тұлғаға өз еркімен бермейді, алдаудың (немесе сенімге қиянат жасаудың) салдарынан алуға тиісті материалдық игіліктерін өз меншігіне түсіре алмайды.

Алдау немесе сенімге қиянат жасау жолымен мүліктік залал келтіру қылмысы бұрынға кеңестік заңнамада алдау немесе сенімге қиянат жасау жолымен мемлекетке немесе қоғамдық ұйымға мүліктік залал келтіру деп аталған.

Ұрлық пен тонауға қарағанда алаяқтық жәбірленушінің мүліктік қылмыскерге “өз еркімен” беруімен сипатталады. Алдаудың салдарынан жәбірленуші істің мән-жайларына қатысты шатасуы мүмкін және осы шатасу нәтижесінде айыпкер мүлікті заңсыз иеленіп алу мүмкіндігіне ие болады. Тіпті, жәбірленуші мүлікті берудің сипатына да қатысты жаңылысуы мүмкін. Мәселен жәбірленуші тұлға өз мүлкін уақытша пайдалануға немесе өзге де арнайы мақсат үшін беріп отырмын деп ойлайды, ал кінәлі бұл мүлікті өз пайда-сына айналдырады.

Жәбірленушінің кінәлі адам жасаған іс-әрекетін құқыққа қайшылығын түсінбеуі алаяқтықты ұрлықпен жақындастырады. Бірақ алаяқтық жасаған тұлға мүлікті жасырын түрде алып қоймайды, әдетте ол оны жәбірленушінің өз қолынан алады. Алаяқтық кезінде мүлікті берудің ең басты себебі болып алдау танылады. Даулы мәселелердің қатарына кінәліге тапсырылған және жөндеу жұмыстарын жүргізу, сақтау т.б үшін берілген мүлікке қатысты мән-жайлар жатқызылады. Мұндай топтағы қылмыстар сот тәжірибесінде сирек кездеспейді.

Сонымен, біз осы мақалада алаяқтық және оған ұқсас қылмыстардың ерекшеліктерін қарастырдық. Алаяқтық қылмысында алдау және сенімді теріс пайдалану жолымен мүлікті кінәлі адамға берудің негізгі себебіне айналады. Ал басқа қылмыстар да аталған екі тәсіл қылмыс жасауды жеңілдету үшін қолданылуы мүмкін.

Дегенмен, алаяқтыққа құрылым жағынан ұқсас келетін қылмыс құрамдарының қатары мұнымен шектелмейді. Кейбір ғалымдар олардың қатарына тұтынушыларды алдауды да жатқызады. Бірақ біз алаяқтыққа неғұрлым ұқсас және іс-әрекетті сарлау кезінде қарама-қайшылықтар туғызуы мүмкін құралдарды назарға алуға тырыстық.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. *Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚР Заңы. URL <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226#z236>*
2. *Кочои С.М. Ответственность за корыстные преступления против собственности. – М., 2000. – 81–82 б.*
3. *Верина В.Г. Дифференциация уголовной ответственности за преступления против собственности: проблемы теории и практики. Саратов, 2003. – 87 с.*

4. *Агыбаев А.Н. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне түсіндірме. Жалпы және Ерекше бөліктер.– Алматы: Жеті Жарғы, 2015. – 768 б.*

*Табалдиева Венера Шаршенбековна
доктор юридических наук профессор, профессор кафедры уголовного процесса и
криминалистики юридического факультета
Кыргызско-Российского Славянского университета,
Кыргызская Республика, г. Бишкек, ул. Киевская 44, vtabaldieva@mail.ru*

ПОНЯТИЕ И СУЩНОСТЬ МЕЖДУНАРОДНОЙ ПРАВОВОЙ ПОМОЩИ ПО УГОЛОВНЫМ ДЕЛАМ

Аннотация

С каждым годом мировые интеграционные процессы охватывают все больше государств, что обуславливает их активное взаимодействие между собой и с международными организациями по совершенствованию правового регулирования международной правовой помощи по уголовным делам. Автор, в своей статье, делает попытку дать понятие и раскрыть сущность международной правовой помощи по уголовным делам, которая будучи формой сотрудничества государств в борьбе с преступностью, сформировалась в качестве самостоятельного межотраслевого института, получившего достаточно широкую правовую регламентацию на международном и национальном уровнях.

Ключевые слова. Мировое сообщество, борьба с преступностью, международная правовая помощь по уголовным делам, международное сотрудничество в борьбе с преступностью.

Аңдатпа

Жыл сайын жаһандық интеграциялық үдерістер көптеген мемлекеттерді қамтиды, бұл олардың қылмыстық істер бойынша халықаралық құқықтық көмек көрсетуді құқықтық реттеуді жетілдіру мақсатында бір-бірімен және халықаралық ұйымдармен белсенді өзара іс-қимыл жасауына мүмкіндік береді. Оның мақаласында автор қылмыспен күресте мемлекеттер ынтымақтастығының нысаны бола отырып, қылмыстық істердегі халықаралық құқықтық көмек тұжырымдамасы мен мәнін ашып көрсетуге әрекет жасайды, халықаралық және ұлттық деңгейде өте кең заңдық реттеуді алған тәуелсіз сектораралық институт ретінде қалыптасты.

Түйін сөздер: Әлемдік қоғамдастық, қылмысқа қарсы күрес, қылмыстық істер бойынша халықаралық құқықтық көмек, қылмысқа қарсы күрестегі халықаралық ынтымақтастық.

Abstract

Every year the world integration processes cover more States that stipulates their active interaction among themselves and with international organizations to improve the legal regulation of international legal assistance in criminal matters. The author, in his article, attempts to reveal the essence of international legal assistance in criminal matters, which as a form of cooperation among States in combating crime, formed as an independent Institute, received the inter-branch sufficiently broad legal regulation at the international and national levels.

Keywords. The world community, the fight against crime, the international legal assistance in criminal matters, international cooperation in the fight against crime.

В современном мире наблюдается процесс непрерывного и последовательного роста международных отношений. Большинство государств активно интегрируется с целью

решения многочисленных проблем, имеющих место как на международной арене, так и внутри страны. К числу таких проблем относится проблема преступности, которая как негативное социальное явление приобретает во все большей степени глобальный характер, являясь серьезным препятствием на пути политического, экономического, социально-культурного и правового развития государств.

В литературе наиболее распространенным фактором, характеризующим преступность как международную проблему, вызывающую потребность сотрудничества государств в борьбе с ней, называется ее интернационализация, т.е. возрастание в ней удельного веса «иностранных» и «международных» элементов. Например, как указывает Г.В. Дашков, интенсивный процесс демократизации и расширение миграции в значительной мере способствовали тому, что в ряде зарубежных стран одной из первостепенных проблем стала проблема преступности иностранцев и преступлений против них [1, с. 16.]. Наряду с этим, расширение политических и экономических связей государств, совершенствование средств транспорта и связи обусловили расширение преступной деятельности криминальных элементов и ее распространение за пределы одного государства.

Мировое сообщество, предпринимая решительные действия в борьбе с преступностью, тесно взаимодействует в совместном поиске наиболее действенных путей и средств решения означенной проблемы. Такая деятельность в литературе определяется как «международное сотрудничество в борьбе с преступностью», которая является важной сферой международных отношений, обеспечивает международно-правовой и внутригосударственный правопорядок, способствует международной и национальной безопасности. Международное сотрудничество в борьбе с преступностью представляет собой специфическую деятельность государств и других субъектов международных отношений в сфере предупреждения преступности, борьбы с ней и обращения с правонарушителями [2, с. 19].

Одной из форм международного сотрудничества в борьбе с преступностью является международная правовая помощь по уголовным делам. В правовой литературе по вопросу о соотношении данных явлений наблюдается некоторая разобщенность мнений. Так, известные исследователи С.В. Бородин и Е.Г. Ляхов выделяют международную правовую помощь по уголовным делам в качестве направления международного сотрудничества в борьбе с преступностью. При этом они отмечают, что данное направление вкупе с другими необходимо рассматривать как международную систему деятельности в области предупреждения преступности, борьбы с ней и обращению с правонарушителями, ибо каждое из них имеет свое самостоятельное значение и вместе с тем находится во взаимосвязи друг с другом [3, с. 11, 33].

И.Б. Осмаев придерживается аналогичной точки зрения, хотя и формулирует рассматриваемое направление международного сотрудничества в борьбе с преступностью как «сотрудничество в сфере осуществления уголовного правосудия», включая сюда: получение свидетельских показаний; оказание помощи в проведении расследований; предоставление судебных документов; проведение розыска и ареста имущества; обследование объектов и участков местности; предоставление информации и вещественных доказательств и т.д. [4, с. 109].

В.П. Панов же, правильно на наш взгляд, выделяет международную правовую помощь по уголовным делам как форму международного сотрудничества в борьбе с преступностью. Однако, при этом автор несколько своеобразно подходит к этому, поскольку в качестве самостоятельных форм названного сотрудничества выделяет: а) передачу лиц, осужденных к лишению свободы, для отбывания наказания в государства их гражданства или постоянного места жительства; б) передачу органам другого государства надзора за условно осужденными или условно освобожденными; в) выдачу преступников другому государству или

международному органу для уголовного преследования; г) защиту прав и свобод граждан данного государства при осуществлении правосудия в другой стране [5, с. 5].

Сторонником рассмотрения международной правовой помощи по уголовным делам как формы международного сотрудничества в борьбе с преступностью являлся и В.П. Шупилов [6, с. 85–87]. При этом автор справедливо включал выделенные В.П. Пановым самостоятельные направления сотрудничества государств в борьбе с преступностью в содержание международной правовой помощи по уголовным делам.

Близкую к приведенному мнению позицию занимают известные ученые И.И. Лукашук и А.В. Наумов, считая, что «правовая помощь по уголовным делам является составной частью международного сотрудничества в борьбе с преступностью» [7, с. 202].

В некоторых приведенных мнениях исследователей нетрудно проследить разноплановое понимание «формы» и «направления» международного сотрудничества в борьбе с преступностью, что не может не отразиться на полноте правильного уяснения сущности международной правовой помощи по уголовным делам. Поэтому, с целью уточнения и правильного использования данных терминов следует обратиться к их этимологии. «Форма» означает способ существования содержания, неотделимый от него и служащий его внешним выражением, а «направление» – это путь развития какого-либо действия или явления и т.п. [8, с. 594, 1429].

Указывая на такой характер соотношения данных понятий В.Ф. Цепелев, на наш взгляд, справедливо проводит их разграничение. Для полноты понимания важности такой градации укажем, что названный автор выделяет следующие направления международного сотрудничества в борьбе с преступностью с позиции их понимания как пути развития, как определенные тенденции в этом развитии: а) побуждение государств и содействие им в заключении договоров и соглашений в сфере борьбы с международной преступностью; б) выработка международных стандартов в области предупреждения преступности, уголовного преследования и отбывания наказания за совершение международных преступлений и преступлений международного характера; в) разработка рекомендаций для борьбы национальных правоохранительных органов с общеуголовными преступлениями, информационная и консультативная помощь государствам с учетом того, что каждое государство ведет эту борьбу в рамках суверенитета, в пределах своей территории и в соответствии с собственными социальными и экономическими условиями, правовой системой. При этом, с учетом содержания деятельности по реализации международного сотрудничества в борьбе с преступностью, оказание взаимной правовой помощи по уголовным делам выделяется в качестве его формы [9, с. 19, 30–33].

Итак, приведенные взгляды некоторых исследователей и другие изложенные соображения позволяют полагать, что международная правовая помощь по уголовным делам является формой международного сотрудничества в борьбе с преступностью, служащей его внешним выражением, которое обусловлено содержанием указанного сотрудничества. Данный вывод является основой для наиболее всестороннего анализа и раскрытия сущности международной правовой помощи по уголовным делам и, в некоторой степени, ее видов.

Международная правовая помощь по уголовным делам – сравнительно новое явление в правовой науке. Хотя следует отметить, что истоки данной формы сотрудничества государств в борьбе с преступностью обнаруживаются на самых ранних этапах возникновения общественной организации жизни, т.е. с появлением первых государств или им подобных организаций. Научные разработки данного понятия встречаются как в зарубежной, так и советской юридической литературе начиная с 70-х гг. XX в.

Позитивность таких разработок безусловна, однако следует отметить, что при раскрытии сущности международной правовой помощи по уголовным делам учеными и исследователями употребляются различные формулировки данного понятия. Не лишены разночтений

по данному вопросу некоторые международные и национальные нормативные правовые акты в данной сфере. Наиболее часто встречаются названия «правовая помощь по уголовным делам» [10, с. 104], «взаимная правовая помощь по уголовным делам» [11, с. 7–14], «международное сотрудничество по уголовным делам» [12, с. 61] и т.д.

Разноплановое формулирование понятий в правовой науке, как известно, чревато свободной их интерпретацией, что может повлечь за собой негативные последствия не только в теории, но и на практике. Вследствие различной теоретической трактовки рассматриваемого понятия учеными и исследователями нельзя исключить постепенного искажения его сущности. В конечном итоге это отрицательно может сказаться на практике реализации норм международной правовой помощи по уголовным делам, в различных формах осуществляемой компетентными национальными органами и должностными лицами.

В используемых формулировках рассматриваемого понятия многие исследователи обычно избегают слова «международный». Между тем, значение смысловой нагрузки данного термина весьма велико для раскрытия сущности международной правовой помощи по уголовным делам.

«Международный», значит относящийся к внешней политике государства и отношениям между народами; охватывающий многие народы или их представителей [13, с. 530]. При осуществлении международной правовой помощи по уголовным делам проявляется внешняя политика государства – совокупная деятельность его компетентных органов и должностных лиц, определяемая интересами и целями этого государства в данной сфере, которая относится к отношениям с иностранными государствами. В положениях большинства двусторонних и многосторонних международных договоров о правовой помощи по уголовным делам подчеркивается воля суверенных государств о согласии на подписание соответствующего договора. Так, например, в Преамбуле Кишиневской конвенции 2002 г. указано: «Государства-члены Содружества Независимых Государств, участники настоящей Конвенции... договорились о нижеследующем...» и далее закрепляются положения, которые выражают волю суверенных государств.

Тем самым, на наш взгляд, поскольку оказание правовой помощи по уголовным делам входит в исключительную компетенцию суверенных государств, затрагивает отношения между народами, постольку слово «международный» должно являться неотъемлемой частью наименования рассматриваемого понятия.

Представляется, что употребление формулировки «международная правовая помощь по уголовным делам» исключает использование в названии данного понятия слова «взаимный». В основе заключения всех международных договоров, в том числе в сфере международной правовой помощи по уголовным делам, лежит принцип взаимности, т.е. соблюдение равноправия и взаимности выгод и обязательств сторон. Данный принцип международного права вытекает из более общего принципа указанной правовой системы – суверенного равенства государств, который «является оптимальной основой отношений партнерства и конструктивного взаимодействия между государствами, условием сохранения международной стабильности, с чем несовместимы притязания на гегемонизм и одностороннее лидерство» [14, с. 67].

Анализ положений большинства договоров о международной правовой помощи по уголовным делам свидетельствует о том, что они базируются на принципе взаимности. Например, в ч. 1 ст. 1 Конвенции о передаче лиц, осужденных к лишению свободы, для отбывания наказания в государстве, гражданами которого они являются от 19 мая 1978 г. [15] установлено: «Граждане каждого из Договаривающихся Государств, осужденные к лишению свободы в другом Договаривающемся Государстве, будут по взаимному согласию этих Государств передаваться для отбывания наказания в то Государство, гражданами которого они являются». Аналогичные положения, указывающие на взаимный характер

принимаемых правил, закреплены также в многочисленных двусторонних международных договорах о правовой помощи по уголовным делам [16].

Сказанное дает основание считать, что сам термин «международный» предполагает взаимность, т.е. учет обоюдных интересов государств, заключивших соответствующий договор и участвующих в реализации его норм. Поэтому употребление слова «взаимный» при формулировке понятия «международная правовая помощь по уголовным делам» теряет всякий смысл.

Что касается формулировки «международное сотрудничество по уголовным делам», то представляется, что авторы, которые используют ее для обозначения международной правовой помощи по уголовным делам, в известной степени допускают тавтологию. Само оказание международной правовой помощи по уголовным делам изначально предполагает сотрудничество государств в борьбе с преступностью, поскольку служит его внешним выражением, неотделимым от него. Это, как было отмечено, характеризует международную правовую помощь по уголовным делам как форму международного сотрудничества в борьбе с преступностью.

Таким образом, анализ определений, раскрывающих понятие международной правовой помощи по уголовным делам, показывает, что существует объективная необходимость в уточнении понятия «международная правовая помощь по уголовным делам» с учетом уровня современной международно-правовой и национальной регламентации данной сферы. Рассмотрение некоторых теоретических положений и правовых норм, регламентирующих данную сферу общественных отношений, позволяет сделать автору следующие выводы:

1. Международная правовая помощь по уголовным делам является формой сотрудничества государств в борьбе с преступностью, служащей его внешним выражением, которое обусловлено содержанием указанного сотрудничества. Хотя международная правовая помощь по уголовным делам является сравнительно новым явлением в правовой науке, ее истоки обнаруживаются на самых ранних этапах возникновения общественной организации жизни, т.е. с появлением первых государств или им подобных организаций. Научные разработки данного понятия встречаются как в зарубежной, так и советской юридической литературе начиная с 70-х гг. XX в.
2. Для раскрытия сущности международной правовой помощи по уголовным делам данное понятие можно рассматривать в двух значениях:
 - а) это основанное на нормах международного права, уголовного и уголовно-процессуального законодательства взаимодействие компетентных органов и должностных лиц одного государства с соответствующими органами и должностными лицами другого государства, имеющее целью осуществление процессуальных действий, которые направлены на расследование, судебное рассмотрение уголовного дела, и действий по исполнению приговора;
 - б) это межотраслевой институт, образуемый нормами международного права, уголовного и уголовно-процессуального законодательства, регулирующими правоотношения, в рамках которых компетентные органы и должностные лица во взаимодействии с соответствующими органами и лицами иностранного государства осуществляют процессуальные действия, направленные на расследование, судебное рассмотрение уголовного дела, и действия по исполнению приговора.
3. Основываясь на положениях многосторонних и двусторонних международных договоров и норм национального уголовно-процессуального законодательства, регламентирующих международную правовую помощь по уголовным делам,

можно выделить следующие ее виды, что базируется на сходных признаках, присущих тем или иным действиям процессуального характера:

- а) производство следственных и иных процессуальных действий;
 - б) осуществление уголовного преследования;
 - в) выдача лица для уголовного преследования или исполнения приговора;
 - г) передача лица, осужденного к лишению свободы, для отбывания наказания в государстве, гражданином которого оно является.
4. В правоотношениях, протекающих в сфере международной правовой помощи по уголовным делам, участвует определенный круг индивидов и организаций, которые наделяются взаимными юридическими правами и обязанностями. Они (права и обязанности) обеспечивают взаимодействие индивидов и организаций в рамках конкретных правоотношений (международно-правовых либо уголовно-процессуальных), имеющей конечной целью осуществление процессуальных действий, которые направлены на расследование, судебное рассмотрение уголовного дела, и действий по исполнению вынесенного по нему приговора.

Системный подход к трактовке понятия «субъект международной правовой помощи по уголовным делам» позволяет его рассматривать:

- а) в широком смысле как носителя прав и обязанностей, фактически реализующих которые он способен вступать в международно-правовые либо уголовно-процессуальные правоотношения, возникающие, изменяющиеся и прекращающиеся в сфере международной правовой помощи по уголовным делам;
- б) в узком смысле как участника уголовного судопроизводства, обладающего властными полномочиями, фактически реализующих которые он вступает в уголовно-процессуальные правоотношения, протекающие в данной сфере, в рамках которых взаимодействует с компетентными органами и должностными лицами иностранного государства по осуществлению процессуальных действий, направленных на расследование, судебное рассмотрение уголовного дела, и действий по исполнению приговора.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Дашков Г.В. Преступления иностранных граждан и против них как интернациональная проблема. // Обеспечение безопасности иностранных граждан. – М., 1995. С. 16.
2. В.Ф. Цепелев. Международное сотрудничество в борьбе с преступностью. – М., 2001. С. 19.
3. Бородин С.В., Ляхов Е.Г. Международное сотрудничество в борьбе с уголовной преступностью. – М., 1983. С. 11, 33.
4. Осмаев И.Б. Международные и национальные правовые средства борьбы с отмыванием преступных доходов. – М., 1999. С. 109.
5. Панов В.П. Сотрудничество государств в борьбе с международными уголовными преступлениями. – М., 1993. С. 5.
6. В.П. Шупилов. Международная правовая помощь по уголовным делам. // Советское государство и право. 1974. №3. С. 85–87.
7. Лукашук И.И., Наумов А.В. Международное уголовное право: Учебник. – М., 1999. С. 202.
8. Большой толковый словарь русского языка. – СПб., 1998. С. 594, 1429.
9. В.Ф. Цепелев. Указ.раб. С. 19, 30–33.
10. См. напр.: Панов В.П. Указ.раб. С. 104; Конвенция о правовой помощи и правовых отношениях по гражданским, семейным и уголовным делам от 22 января 1993 г. // СЗ РФ. 1995. №17. Ст. 1462. Далее – Минская конвенция 1993 г.; Конвенция о правовой помощи

и правовых отношениях по гражданским, семейным и уголовным делам от 7 октября 2002 г. // Слово Кыргызстана. 2004. 6 апр. Далее – Кишиневская конвенция 2002 г.

11. Милинчук В.В. Институт взаимной правовой помощи по уголовным делам. Действующая практика и перспективы развития. – М., 2001. С. 7–14; Европейская конвенция о взаимной правовой помощи по уголовным делам от 20 апреля 1959 г. с дополнительным протоколом к ней 1978 г. // СЗ РФ. 2000. №23. Ст. 2349. Далее – Конвенция о правовой помощи 1959 г.
12. См. напр.: Гардоцкий Л. Международное сотрудничество по уголовным делам. // Социалистическая законность. 1979. №6. С. 61; Марышева Н.И. Сотрудничество России с иностранными государствами по оказанию правовой помощи (договоры о правовой помощи по гражданским, семейным и уголовным делам). // Бюллетень Министерства юстиции РФ. 1998. №1. С. 96.
13. Большой толковый словарь русского языка. С. 530.
14. Международное право: Учебник. // Отв. ред. Ю.М. Колосов, Э.С. Кривчикова. – М., 2001. С. 67.
15. Ведомости Верховного Совета СССР. 1979. №33. Ст. 539. Далее – Конвенция о передаче осужденных 1978 г.
16. См. напр.: Договор Российской Федерации с КНР (ч. 1 ст. 1), Кыргызстаном (ч. 1 ст. 1), Молдовой (ч. 1 ст. 1). // Сборник международных договоров Российской Федерации по оказанию правовой помощи. – М., 1996. С. 272, 322, 380.

Тажмагамбет Амантай Сабырбайұлы
Қайнар Академиясының «Құқықтық пәндер» кафедрасының доценті, заң
ғылымдарының магистрі

Сағымбай Нұрдаулет
«Құқықтану» мамандығының 4-курс студенті

ҚАМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАН ЖАСӨСПІРІМДЕР ЖАСАҒАН АСА АУЫР ҚЫЛМЫС БОЙЫНША ЖАЗА ТАҒАЙЫНДАУДЫ ЖЕТІЛДІРУ

Аңдатпа

Қазақстан Республикасындағы жасөспірімдер арасындағы қылмыстың құқық санағы күннен күнге жасарып отыр. Бұл нәтижелерге зер салар болсақ мемлекеттік және құқық қорғау органдары мен білім мекемелері арасында өзара қарым-қатынастың жоқ екенін көріп отырмыз. Бұл мәселелерді шешудің бір бағыты барлық күшті біріктіріп, ата-аналар, мұғалімдер, мемлекеттік құзырлы органдар, мекемелер, мемлекеттік емес ұйымдар және бизнес қауымдастықтар, студенттер мен жастар ұйымдарын тарту керек.

Түйін сөздер: жасөспірімдер, жанұя, білім беру ордасы, қоғам, қылмыс, мемлекеттік орган, мектеп полиция инспекторы, жасөспірім психологы, жасөспірімдер қылмысын алдын-алу, мемлекеттік мәселе.

Аннотация

Преступность среди несовершеннолетних в Республике Казахстан год за годом динамично растет. Это очевидный результат отсутствия взаимосвязи между образовательными учреждениями и правоохранительной системы.

Одним из основных направлений по профилактике и предупреждений уголовных правонарушений среди несовершеннолетних являются – совместное организованное действие родителей, педагогов, компетентных государственных органов, неправительственных организации, бизнес сообщества и студенческой молодежи.

Ключевое слово: несовершеннолетний, семья, общество, преступление, государственный орган, образование, школьный инспектор полиции, подростковый психолог, профилактика преступности среди несовершеннолетних, государственная задача.

Abstract

Juvenitedelinquency in the Republic of Kazakhstan from year to year is growing dynamically. This is evident result of the lack of cooperation between educational institutions and the law enforcement.

One of the main stream for the prevention of the criminal offenses committed by minors is a joint organized response of parents, teachers, competent government bodies, non-governmental organizations, business community and students. Create a local, volunteer teams of volunteer workers law.

Key words: Juvenile, family, society, crime, public authority, education, school inspector of police, adolescent psychology, prevention of juveniledelinquency, state task.

Қазақстан Республикасы Конституциясы [1] негізінде кәмелетке толмағандардың арасында құқық бұзушылықтың және жасөспірімдердің қадағалаусыз және қараусыз жүруінің алдын алу жөніндегі заңнамаларда қалыптастырылған. Олар: «Неке және отбасы туралы», «Мемлекеттік атаулы әлеуметтік көмек туралы», «Еңбек туралы», «Қазақстан Республикасындағы арнайы мемлекеттік жәрдемақы туралы», «Дене тәрбиесі және спорт туралы» «Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың профилактикасы мен балалардың қадағалаусыз және панасыз қалуының алдын алу туралы» заңдары, кәмелетке толмағандар жөніндегі комиссиялардың, кәмелетке толмағандар ісі жөніндегі ішкі істер органдарының қызметін реттейтін нормативтік құқықтық актілер және т.б.

Бүгінгі таңда тәуелсіз мемлекетіміздің болашақ жас ұрпақтарын тәрбиелеуде «Ата заң» нормативтерін жүйелі қолдану арқылы құқықтық тәрбие мәселесіне назар аудару – басты мақсатымыз [2].

Жастар арасында заң бұзушы әрекеттердің деңгейі ата-аналардың білімі мен мәдениет деңгейіне тікелей байланысты. Ертеректе мәдениеті төмен жанұяларда балалар қылмысы мәдениеті жоғары жанұялармен салыстырғанда анағұрлым жоғары болатын.

Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2016 жылғы мәліметінше, кәмелеттік жасқа толмаған 100 мыңнан астам бала Ішкі істер министрілігінің бақылауында, 12 мыңнан астам күнкөрісі төмен отбасы тіркелген, бұл жанұяларда 16 мыңнан астам бала бар. Жасөспірімдердің қолынан 2015 жылы 23 азамат өлім құшқан. Бұған қоса жүздеген ұрлық-қарлық, зорлық-зомбылық, ұрып-соғу деректері де тіркеліп отыр.

Ал, қазіргі кезде бұл тенденция керісінше болып, жасөспірімдер арасындағы ауыр және өте ауыр қылмыстармәдениеті жоғары жанұя жеткіншектерімен жасалып келеді. Балалар үлкендерге еліктейді, ең алдымен өз ата-аналарына, сондықтан олардың мінез-құлық тәртібі балалардың мінез-құлық тәртібін қалыптастыратын маңызды фактор болып табылады.

Жасөспірімдер мәселесі жөнінде өз пікірін Білім және ғылым министрі Ерлан Сағадиев білдіріп өтті. Оның ойынша, елімізде ата-аналардың балаларына деген жауапкершілігі төмендеп кетті. «Ата-анасы үнемі жұмыста болғандықтан, балаларына тәрбие беруге уақыттары жоқ. Мұндай жандардың көпшілігі мемлекеттік қызметкерлер. Қазіргі уақытта ата-аналар жиналысына бүкіл ата-аналардың 10–15% ғана қатысады. Біздің есебіміз бойынша, 11 жыл ішінде ата-аналардың 50% мектепке мүлдем бармаған.» – дейді басшы.

Жасөспірімдер арасындағы қылмыстың құқық санағынан да өршіп тұр. Жамбыл облыстық ішкі істер департаментінің құқықтық санақ мәліметтеріне сүйенсек, 2009 жылы облыста жасөспірімдер қолымен жасалған 186 қылмыс тіркелсе, 2010 жылы бұл көрсеткіш 5,1 пайызға өсе түскен. Бір өкініштісі, жалпы, кәмелетке толмаған жасөспірімдер жасаған қылмыстың 91-і (48,9 пайызын) оқушылар қолымен істелген. Қылмыстық оқиғалардың 116-сы Тараз қаласында, 70 қылмыс аудандарда орын алған. Балалар жасаған қылмыстың қатарында ұрлық жасаушылар ең көп тіркелген болса, қарақшылық шабуыл жасау, денеге ауыр жарақат салу, қаруды заңсыз сақтау сынды қылмыстарға барғандар да көп. Ең сорақасы, олардың арасында 11 жастағы жасөспірімдердің қолымен 3 кісі өлтіру, 3 зорлық жасау сынды ең ауыр қылмыс түрлері де кездесіп отыр. Тараздағы жасөспірімдер арасындағы қылмыстың осылайша үдеп тұрғаны туралы Парламент мінбесінен де айтылды. Тіпті қайғылы жағдайлар туралы Елбасы Н. Назарбаевтың жыл сайынғы халыққа жолдауында ерекше аталып көрсетіліп келеді. Неге екенін қайдам, бұл іс Елбасының құлағына жетсе де осы күнге дейін тізгінделмей тұр. 2018 жылдың басынан бері Тараз қаласында мектеп оқушыларының қатысуымен 8 ірі қылмыстық оқиға тіркелген. Соның ішінде тағы да төбелестен екі жасөспірім қайтыс болған. Осы істерге байланысты облыс прокуроры мен ішкі істер департаментінің басшылары да ауысқан еді. Бірақ, қанша жерден «шара қолданылса» да бәрі бір Тараздағы төбелес тоқтар емес.

Лауазымды қызметкерлердің (*прокурор т.б. құқық қорғау органдары басшыларының*) қызметінен ауысуы бұл саяси жүйенің ішкі мәселесі және мемлекеттік қызметтің бұл әрекеттері жасөспірімдер арасындағы жасалып отырған өте ауыр қылмысқы тосқауыл болып отырған жоқ.

Айта кетер тағы бір жайт, бұл салада тек қана Тараз қаласы көзге түсіп келе жатқаны болмаса, жоғары сыныптағылардың төменгі сыныптарға салатын «салығы» (орысша – «*по понятиям*») салдарынан болатын мұндай «төбелестер» Республиканың барлық мектептерінде ерекше орын алатыны жасыруға болмайтын ақиқат. Бұл жүйенің төркіні тереңнен басталғаны сондай халықтың да, оқушының да әлде қашан еті үйренген. «Кеңес Одағынан» қалған сарқыншақ екенін еске алғанда кешегі қызыл коммунистердің қазақты татуластырмау үшін арамызға ірткі салуды мектептен бастаған болса керек деген ой туады. Сол жүйе күні бүгін мектеп оқушыларынан тартып, университет қабырғасына дейін жалғасып келе жатыр. Әлімжеттілік пен «салықтың» салдарынан әлденеше оқушы көз жұмып, қаншама студент зардап шеккенін есептеген ешкім жоқ. Бұл іс тек облыс, аудан директорлары мен прокурорларды алмастырып қолданған «шарасынан» тоқтайтын түрі жоқ. Бүкіл Республика болып ат салысып, мектептер мен университет қабырғаларындағы жүйені өзгертіп, жастар мен жасөспірімдер арасындағы қақтығысты жоюға заң шеңберінде тырыспасақ, оқушыларымыз білімнің емес, білектің бәсекесін қоймайтын түрі бар [5].

Ал, қылмыстық әрекеттегі жасөспірімдер Республика бойынша жалғыз Шығыс Қазақстан облысының Белоусовка ауылындағы ерекше режимдегі арнайы мектебіне жіберілуі тиіс. Алайда соңғы жылдары бұл мекеме еліміздің білім және ғылым министрлігінің саласынан қаржыландырудың жоқтығына байланысты басқа өңірлердің балаларын қабылдаудан бас тартып келеді.

Оқушылардың бір бөлігінің сапалы білім алуына олардың тәртіпсіздігі мен қылмыс жасауға даярлығы кесірін тигізуде. Елімізде «Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтың профилактикасы мен балалардың қадағалаусыз және панасыз қалуының алдын алу туралы» заңы жайдан жай қабылданған жоқ. Ішкі істер министрлігі кәмелетке толмаған жасөспірімдердің түн мезгілінде көше кезуіне тыйым салатын заң қабылданды. Онда бұдан былай сағат 23.00 – 06.00-ға дейінгі түнгі уақыттарда тұрғын жайлардан тыс

жерлерде, қасында ата-анасы, заңды өкілі жоқ, өз бетімен жалғыз, топпен жүрген кәмелетке толмаған жастар әкімшілік жауапқа тартылатындығы нақты бекітілген.

16 мамыр 2016ж. мәжіліс отырысында депутаттар еліміздің ішкі істер министрі Қ. Қасымов мырзадан жұрт түнде көңіл көтеретін орындарда қатаң тәртіп орнатуды талап етіп отырғанын жеткізген болатын. Басқа қаланы айтпағанда, Астанада жеңіл жүрісті қыздар мен ішімдік және нашақорлар бас қосатын кафе, бардың қаптап кеткені соншалық тіпті АҚШ – тың атышулы Лас Вегас қаласы жолда қалып отыр.

Сондықтан, түнгі 23–00 ден кейін спирттік ішімдікті сатуға заңмен қатаң тиым салынды [3].

Әрине, қылмыс істегендерге қарсы күрес бірінші кезекте полиция, прокуратура, соттың тікелей міндеті. Бұл органдардың қызметкерлері халық арасында заң тәртіптерін түсіндіру жұмыстарын, облыстағы, қаладағы, ауылдағы құқық тәртібінің жайын кеңірек хабарлап, өздерінің осынау қауіпті де ауыр жұмыстары жөнінде формальды түрде жүргізілмей көпшілік жастар арасында жиі-жиі әсерлі кездесулер жүргізіліп отырса игі болар еді.

Міне, сондықтан да заң категориялары мен ол туралы түсінікті адамның рухани дүниесі қалыптасатын балалық шағында, яғни неғұрлым ертерек кезеңде сіңіре білу керек. Азаматтар өздерінің негізгі құқықтары мен бостандықтарын, міндеттерін біліп, оны өзгелердің және мемлекеттің мүддесіне қайшы келтірмей түсініп саналы орындауы, мемлекет алдындағы өз жауапкершілігін сезіне білуі тиіс. Заңгер ғалымдар Ғ.Сапарғалиев және А.Ибраева өз еңбектерінде: «Тұлғаның құқықтық мәдениеті – құқықты білу, ұғыну (түсіну) және құрметтеуден тұрады. Ал мұның өзі құқықтық ұйғарымдарды жете түсініп барып орындаудан білінеді (көрінеді)» — деп атап көрсеткен [6].

Жасөспірімдер арасындағы қылмыстың артуына бірден-бір себеп – тәжірибелі мектеп инспекторлары мен психолог мамандардың, қоғамның мен мемлекеттік құзырлы органдардың бейтараптығы және тәртібі қиын балаларды оқытатын арнайы мемлекеттік мекемелердің де жетіспеушілігі зор әсерін тигізіп отыр.

Сондықтан, ұсыныс ретінде жасөспірімдер арасындағы жасалып жүрген ауыр және өте ауыр қылмыстырға тосқауыл қою мақсатында заңдылықты жоғары қадағалаушы мемлекеттік орган – Бас прокуратура өз тарапынан басқа да құқық қорғау органдарымен бірлескен заңжобасын дайындап, жасөспірімнің жасаған өте ауыр қылмысы үшін қылмыстық жауапкершілікке 11 жастан тартуға Парламент пен Президентке нақты ұсыныс беруі қажет.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. *Қазақстан Республикасының Конституциясы, 1995 жыл 30 тамыз*
2. *ҚР Президентінің Халыққа Жолдауы*
3. *«Ауыр қылмысты» тізгіндедік, ұры-қары көбейіп кетті. Астана, 5.10.*
4. *2016– Read more: <http://sputniknews.kz/society/20161005/774689.html> ИМ:*
5. *Тараздағы төбелес тоқтар емес. Оразбек Сапархан. <http://www.qazaquni.kz/2011/06/03/7479.html>*
6. *Ғ. Сапарғалиев, А. Ибраева, «Мемлекет және құқық теориясы» Алматы, 2007.*

А.Қ. Шалғынбаев

*Қазақстан Республикасы ІІММақан Есболатов атындағы Алматы академиясы
сырттай оқу факультетінің аға оқытушы-әдіскері полиция подполковнигі*

ҰЙЫМДАСҚАН ҚЫЛМЫСТЫЛЫҚПЕН КҮРЕС ЖҮРГІЗУДЕ ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫНЫҢ МАҢЫЗДЫ РӨЛІ

Аңдатпа

Мақалада ұйымдасқан қылмыспен күресте құқық қорғау органдарының маңызды рөлдері туралы айтылған. Осы мәселені шешуде құқық қорғау органдарының ұйымдасқан қылмысқа қолданатын әдістері мен күрестің басты бағыттары қарастырылған.

Аннотация

В статье говорится о важной роли борьбы с организованной преступностью правоохранительными органами. В решении этой проблемы рассмотрено использование правоохранительными органами методов и основных направлений борьбы с организованной преступности.

Abstract

This article talks about countering organized crime in the investigation of crimes. The solution to this problem examines the use of law enforcement methods, techniques and main directions of the fight against organized crime.

Ұйымдасқан қылмыстылықпен күрес жүргізу билік органдардың ең маңызды міндеттерінің қатарына кіріп ғана қоймай, біраз уақыттан бері жалпы мемлекеттік мәселелердің бірі болды, оның тиімді шешілуі реформалардың тағдырына, қоғамның өнегелі саулығына, елдің өркениетті дамуына ықпалын тигізді. Ұйымдасқан қылмыстылықтың Қазақстан Республикасының қауіпсіздігі үшін қауіптілігі биліктің ең жоғарғы деңгейлерінде мойындалған. Ұйымдасқан қылмыстылықтың өсуі біздің қоғамымыздағы ахуалды тұрақсыздандырады, оның экономикалық негіздерін бұзады.

Елбасы Н.Ә. Назарбаев ұйымдасқан қылмыстылықпен күресті күшейту қажеттігін көрсете отырып, “Заңның абсолютті ұлықтылығын орнату және заңға бағынатын азаматтарды қылмыскерліктен қорғау. Билік пен заңның барлық күшін заңға қайшы жолмен өзінің дәулеттілігін қамтамасыз ететіндерге қарсы жұмсау” керектігін айтты.

Ұйымдасқан қылмыстық топтар мен қоғамдастықтар әрекеттерінің белсенділігі жоғарлауына байланысты, құқық қорғау органдары қызметінің тиімділігін көтеру мәселелері мен келешегінің маңыздылығы өсуде.

Ұйымдасқан қылмыстылық көріністерімен күрес ұйымдастыру мәселелері елде ерекше маңызға ие болды. Ол түсінікті де, ұйымдасқан қылмыстылық сыбайлас жемқорлықпен байланысқандықтан, оның мемлекет үшін төндіріп отырған қауіп күнен күнге күрделенуде.

Сараптамалық бағалауларға жасалған талдау ұйымдасқан қылмыстылықтың дамуына мынандай сипаттамалар беруге мүмкіндік туғызды.

Криминалдық құрылымдардың өзгерген ахуалға бейімделуі, билік құрылымдарымен сыбайластық байланыстар орнатылуы, ұйымдасқан қылмыстылық құқық қорғау органдарымен біріге бірігіп кетуі орын алуда, қылмыскерлер кәсіпкерлік қызметтің акционерлері немесе ұйымдастырушылары болып, қылмыстық жолмен табылған ақша-қаражаттарды заңды бизнеске салуға мүмкіндік алды, криминалитет шенеуніктер арасында сіңіп кетуге тырысуда, “ақ жағалы” қылмыскерлік және сыбайлас жемқорлық өкілдерінің одан әрі

бірігуі, заң шығару және атқару билік органдарына енуі, ұйымдасқан қылмыстық топтардың лаңкестік және экстремистік ұйымдармен бірігіп кетуі орын алуда .

Түрлі қылмыстық құрылымдарды анағұрлым айқын сипаттайтын криминалдық белсенділігі көріністерінің бірі кісі өлтіру болып табылады.

Ұйымдасқан қылмыс қоғамдық өмірдің әр саласындағы (экономикалық, саяси, әлеуметтік, рухани), жалпы қайшылықтардың салдары, біздің қоғамымыздың соңғы он жылдықтарындағы қарама-қайшылықтарға жеткілікті дамуының нәтижесі, мәні бар – ұйымдасқан қылмысты жеңу - өте күрделі, ұзаққа созылатын, едәуір материалдық-құқықтық, ой-өрістік, құқықтық, ақпараттық, кадрлық ресурстарды талап ететін процесс. Ұйымдасқан қылмыстылықтың себептері мен жайы – қоғамдық қатынастарға тән, өзіндік, қысқа мерзімде оқшаулап, алып тастайтын үстемелі құрылыс емес, бұл осы жүйенің өзінің белгілі аспектісі, немесе жанама, бірақ оның қызметінің жеткілікті түрдегі, тұрақты нәтижесі.

Қазіргі кезде ұйымдасқан қылмыстылықтағы өзгерістер қоғамдық өмірдің барлық саласындағы динамикалық даму үстіндегі күрделі процестердің әсерімен өтуде.

Осындай жағдайда экономикада және әлеуметтік саладағы түбегейлі өзгерістер, ең алдымен қоғамның экономикалық өмірі саласында монополиядан бас тарту және нарықтық қатынастарға көшудің қиратылған экономикалық құрылымдарға сенімді баламаларының болмауы, экономикалық қарама-қайшылықтарды тұрақсыздық жағдайында орын алуы, ерекше маңызға ие болды.

Осындай қарама-қайшылықтар қатарына:

- өтпелі кезең экономикасындағы нарықтық қатынастардың жеткілікті түрде реттелмеуі мен тұрақтылығы қалыптаспаған жағдайда меншікті бөлісуі;
- қазіргі кезеңде орын алған “жабайы нарықтың” жеке тұлғаларға, бұрын-сонды болмаған мөлшерде және ерекше күш-жігер жұмсамастан, мемлекет меншігі есебінен орасан зор табыс табуға мүмкіндік беретіндігі.

Мәселен, қабылданған ережелерді бұза отырып жүргізілген бірқатар жағдайларда мемлекеттік және жергілікті мүлікті жекешелендіру (жоғары құндылығы бар объектілерді өте төмен бағаға сату; жеке тұлғалардың еңбек ұжымдары атынан жекешелендіру арқылы мүліктерді иеленуі; жекешелендірілген кәсіпорынның нысанын және жұмысының тәртібін өз еркімен өзгерту) қоғам мен жеке азаматтардың мүддесіне орны толмас нұқсан келтірді.

Несие-қаржы саласындағы шектен шығару: арнайы несиелер мен қарызға алынған қаржыларды басқа мақсаттарға жұмсау, кредиторлық борышты өтеуден жалтару, клиенттердің айналымдағы қаржыларына рұқсатсыз өкімдік ету, коммерциялық банктердің салымшыларды алдауы, ақшалай қаржыларды рұқсатсыз және бақылаусыз аудару, айналымға жалған қаржылық құжаттарды шығару, қылмыстық және басқа да заңсыз әрекеттер нәтижесінде түскен қаржыны жария ету, т.б. қоғамға орасан зиян келтіреді.

Нарықтық қатынастардың реттелмеуі сыртқы экономикалық қызметте де өкілеттіліктерді теріс пайдалануға әкеледі: шикізат пен материалдарды шетелге заңсыз шығару; валюталық қаржыларды шекарадан асырып жасыру; сайма-сай емес сауда айыр-басына валюта нарығында жол беру және т.б.

“Жабайы нарық” тұтынушылардың құқықтарын дөрекі бұзумен сипатталады: баға белгілеудің тәртібін сақтамаушылықпен, сертификаттау, лицензиялау ережелерін бұзумен; сапасыз, бұрмаланған өнімдерді өткізумен және басқа.

Қоғамның мүлік иесі ретінде жіктелуі тұрындардың едәуір бөлігінің кедейшілігіне, ұйымдасқан қылмыстық әрекеттерге қатысуы кейбір жеке қылмыстарды орындаушы ретінде жеңіл тартылатын қылмыстық элементтердің санының өсуіне әкеп соғады, соның ішінде:

1. Жұмыссыздық, азаматтардың жұмысқа орналасу кепілдіктерін жоғалту.

Жаңа экономикалық жағдайға бейімделе алмаған жеке тұлғалардың әлеуметтік мәртебесінің күрт өзгеруі, әлеуметтік қайшылықтар мен дауларды шешуде криминалдық күш қолдану әдістемелері талаптарының кеңейуіне әкеледі. Шетел мамандарының бағалауы бойынша, жұмыссыздықтың 1%-ға өсуі, қылмыстың 5% өсуіне әсер етеді, ұйымдасқан қылмыс үшін бұл көрсеткіш 1,5 есе жоғары. Жұмыссыздардың криминогендік бөлігінің деңгейі әдеттегідей жалпы қылмыстарға емес, негізінен криминалдық бизнеске қосылуға ұйымдасқан, лауазымдық және экономикалық қылмыстармен кісі өлтіру, қорқытып алу, адамдарды ұрлау, мүліктерді жоюға және т.б. бағытталған.

Бұрынғы спортшылар, запасқа шыққан әскерилер және құқық қорғау органдары қызметкерлері, криминалдық бизнестің әртүрлі саласында құқық бұзушылыққа қажетті білімділігі бар, білімді қоғамда сұранысы жоқ мамандық иелері – ұйымдасқан қылмыстық құрылымдардың санының өсу орны болып есептеледі. Оларға төленетін, бұрынғы айлығынан ондаған есе көп ірі сыйақы мөлшерін осы жолда қылмыстық топ береді.

2. Әлеуметтік-экономикалық қатынастар саласындағы азаматтардың мінез-құлқы.

Адамдардың көпшілігінің жаңадан пайда болған нарықтық қатынастарға икемінің жоқтығы, келісімдер мен басқа азаматтық-құқықтық операциялар туралы білгірлігінің жеткіліксіздігі, оған тиесілі мүліктің қорғау қасиетін төмендетеді, криминалдық бизнестің дамуына әсер етеді, пайдакүнемдік ауыр қылмыстарды ұйымдасқан қылмыстық құрылымдардың жасауына мүмкіндік береді.

Осылайша, ұйымдасқан қылмыстың өсуінің негізгі ықпалы экономиканың криминалға соққы беру процесі, ол қаржы-несие саласындағы теңестіктің бұзылуынан, баға белгілеудің салыстырмалы еркін түрінде монополияландырудың жоғары дәрежелігінен, салық белгілеудің жеткіліксіз және дұрыс дамымағандығынан, бағалы қағаздармен жасалатын жалған операциялардан, меншік қатынастарының реттелмегендігінен, жекешелендіру барысында қолданылатын капиталдың заңды түрде алынғандығын бақылаудың жеткіліксіздігінен байқалады.

Ұйымдасқан қылмыстылықтың өсуіне әсер ететін экономикалық процестер, едәуір мөлшерде әлеуметтік-саяси ықпалдармен анықталады.

Ұйымдасқан қылмыстық топтардың жасаған қылмыс іздерін іздеу кезінде ерекше бір қажеттілігі оқиға болған жерді қарау барысында тағы да бір рет қайталап сол аумақты және ғимараттарды қарау бөрі толық жасалды ма екендігін білу мақсатымен ұйымдастыру [1, 56 б.].

Мемлекеттің экономиканы құқықтық реттеудегі, өркениетті нарықтық қатынастарды қалыптастырудағы, “жабайы нарықтың” соққы көрсетуімен күрестегі рөлінің (нарықтық қатынастарға араласу, өздігінен қамтамасыз ету қабілеті бар басқарылатын жүйе ретінде қабылдау) кемуінде болады.

Көбінесе, бұндай актілерде жауапкершілік туралы ескертіледі, бірақ құқық қорғау мүдделеріне қол сұғуға қарсы жауапкершілік нақты көрсетілмейді. Экономиканы құқықтық реттеуді ырықтандыру нәтижесінде кәсіпкерлік саласына пайдакүнемдік, қоғамға қарсы ниеттегі тұлғалар тартылды, соның ішінде қылмыстық әрекеттерге тәжірибесі мен білімділігі барлары да болды.

Сонымен бірге нарықтық экономика дамуын жариялаған мемлекет бизнес иелерін сыбайлас жемқор шенеуніктер мен қылмыстық элементтерден жеткілікті түрде қорғамайды. Олар бизнес иелеріне өз шарттарының үстемдігін жүргізіп, жеке өздерінің ережелерін орнықтырып, соңында бизнесті қатаң бақылауға алып, орасан зор капиталдың көмегімен жаңа қылмыстық топтар құрады.

Бұл экономикалық қызмет заңдылығын бақылауды тиімді атқаруға және әлеуметтік жағынан ерекше қорғауды қажет ететін азаматтарды әлеуметтік құқықтарын қорғап, ұйымдасқан қылмысқа қатысушылардың қатарын аса азайтуға мүмкіндік бере алмауда.

Қылмыстықты бақылаудың негізгі ауыртпалығын арқалаған құқық қорғау жүйесі өткір кризисті - бір жағынан кадрлық жағынан өзегінің үзілуі, екінші жағынан-халық сенімінің төмендеуі.

Құқық қорғау тәжірбиесіндегі қателіктер, оның едәуір құбылуы, құқық қорғау органдарының әрекетсіздігі ұйымдасқан қылмысты бақылауға теріс әсер ететін ықпал.

Осындай жағдайда криминалдық бизнеске араласқан және өздерінің тәртібін орнықтырып, бақылауға мүдделі ұйымдасқан қылмыстық топтар қылмыскерліктің өзіне бақылау орнатуға тырысады. Әрине, олар бұл мақсатты заңсыз әдістермен жүзеге асыруға ұмтылады, кісі өлтіруге өздерінің бәсекелестерін жоюға дейін барады.

Мұндай жүйе ұйымдасқан қылмыстың құқықтық саладағы мүдделерін қолдауға (заңдарды қабылдау немесе қабылдамауды) және құқық қорғау жүйесін күшейтуге бағытталған шараларға тосқауыл қоюға арналған. Қылмыстық топтар қылмыстың тіркелетін көрсеткіштерін күрт өсуіне мүдделі емес, өйткені ол құқықтық тәртіптің қатаң шараларын қолдауға және құқық қорғау органдарының қызметінің тиімділігін арттыруға әкеледі. Себебі, ұйымдасқан қылмыстылыққа байланысты бұрын жауап алынған тұлғалардан тергеу эксперименті жолымен алынған жауаптарын тексеру кезінде неше түрлі қылмыстық әрекеттер ашылады [2, 102 б.].

Қылмыскерлікке оң әлеуметтік бақылауды тарылту қауіпті, қоғамда қатынастарды реттеуде құқықтық емес, әдістемелер қолданылуы мүмкін, және олар тұтас алғанда криминалды болып қалыптасады.

Сондықтан жеке қылмыскерді және ұйымдасқан қылмыстылықтың шығуын зерттеу үшін криминологиялық білімділік керек, ол фундаменталды негіз болып табылады. Құқық қорғау қызметкерлері жедел алдын алу әдістерінің дұрыс жүргізілуі және қылмыстылық туралы ақпарат көздерінен келген хабарламалардың орнын толтыруға бағытталған [3, 328 б.].

Құқық қорғау органдары қызметінің кемшіліктеріне: қылмыстық жауапкершілік пен жазаны қолдану қағидаларын сақтамау; қылмыстарды ашу деңгейінің төмендігін; тергеудің ұзақ мерзімге созылуын; ұйымдасқан қылмыстылықты қылмыстық заң баптарымен дұрыс дәрежелілеу. Әділет жүйесінің кемшіліктері қылмыс жасаған адамның жаза алмауына, қылмыстың өрши түсуіне әсер етеді. Елдегі криминалдық жағдайға кері әсерін тигізеді. Қылмыстық, қылмыстық-процессуалдық және қылмыстық-атқару құқықтарында ұйымдасқан қылмыстық топтар туралы түсініктерді күшейту және басқа.

Қоғамның рухани өміріндегі қайшылықтар ұйымдасқан қылмыстың өсуіне әсер етеді. Мұнда ерекше маңызы бар келесі ықпалдар:

1. Тұрғындардың қылмысқа, соның ішінде ұйымдасқан қылмыстылыққа байланысты ізгілік көзқарастарының өзгеруі. Экономикадағы, тұрмыс салттағы әртүрлі шектен шығу мен құқық бұзушылықтың әдетке айналуы ұйымдасқан қылмыстылықтың өсуіне апарып, азаматтарды оған қарсы іс-әрекеттер жасаудан алыстатады. Соңғы жылдары рухани саладағы қалыптасқан жағдай өзімшілдіктің, шектен шыққан пайдакүнемдік жеке меншік мүдделерінің белең алуымен сипатталады.

2. Ізгілік қағидаларының бір қатарына мән беру, өзгерту адамдардың мінез-құлқына лайықты немесе лайықсыз деп танудың моральдық және әдептік бағыттарын жоғалтуға әкеледі. Қоғамның жеке бөліктерінің құндылық бағыттарының криминалдық құрылымдар жағына ауытқуы байқалды, олардың өз мақсаттарына жеткен өкілдері соларға ұқсатуға біртіндеп үлгі бола бастады.

Осындай әлеуметтік-психологиялық құбылыстар, нақты табыстың өмірлік стандарттармен алшақтығын ұлғайтып, қоғамның әлеуметтік жағынан бұрынғы тұрақты бөлігін криминалдық әрекеттерге немесе олардың осы әрекеттерге жоғары дәрежедегі психологиялық дайындығына итермелейді.

3. Идеология, жастарды тәрбиелеудегі келеңсіз процестер.

Жеке ақпарат құралдарындағы жастарды өмірлік мақсатты таңдау және оған жету жолында дұрыс жол бастамайтын қызмет, жастарды “сұлу өмір, күш көрсету, ойға келгенді жасау қасиеттерін сіңіруге тырысу” орны толмас зиян келтіреді. Халықаралық байланыстар мен туризмге сапалы серпін беру жанама нәтижелелерді де алып келеді, қазақстандық қылмыстық топтардың шетелдегі сондай топтармен тығыз байланыс жасау мүмкіндігі пайда болады.

Осы жолда саяси, соның ішінде ұлттық, экстремисттік, мағынасыз қолдану жастардың аумақтық, теріс бағыттағы топтарын құру біраз рөл атқарады. Ересектердің үштен бірі (18–24 жастағы) осы топтардың басқару ядросына (өзегіне) араласқан, сонымен бірге “ересек ұйымдасқан қылмыстық топтарға кірді және олардың тапсырысын” өздерінің жастар тобының күші мен тәсілдерін қолдана отырып орындайды. Сондықтан құқық қорғау органдарының ең маңызды шарттарының бірі ұйымдасқан қылмыстылық жасауға дайындалған адамдардың жолын кесу, оның қылмыстық ойының жүзеге асыруына жол бермеуге итермелеу немесе түсіндіру жұмысын жүргізу [4, 146 б].

Ұйымдасқан қылмыстылықтың себептері:

1. Белгілі бір аумақтағы биліктің тұрақсыздығы;
2. Басқарушы органдағы және билік органдарындағы сыбайлас жемқорлықтың кеңінен таралуы;
3. Елдегі заң нормаларының дұрыс дәрежеде жетілдірілмеуіне байланысты көлеңкелі экономиканың дамуы;
4. Елдің географиялық және халықаралық жағдайлары;
5. Елдің, халықтың этнографиялық құрамы.

Сонымен қорыта келе, Қазақстандағы жағдайға нақты талдау жасай келе, бүгінде қоғамның ұйымдасқан қылмыстылыққа қарсы іс-әрекет жүргізуі ұйымдасқан қылмыстық құрылымдар әрекетінің ең қауіпті құбылыстарын алдын алуға, олардың әсер етуін шектеуге, ұйымдасқан қылмыстылықтың экономикалық негіздерін жоюға және елдегі жағдайға бақылау жасауға бағытталады. Құқық қорғау органдарының өзара іс-әрекеті ұйымдасқан қылмыстылықты анықтауға, алдын алу мен күресуге қажетті бір - біріне құқықтық көмек көрсетумен шарттастырылуы қажет. ТМД елдері шеңберінде бұл мемлекеттердің құқық қорғау органдарының өзара әрекетін қамтамасыз ететін үйлестіруші қызмет құру.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Леви А.А., Михайлов А.И., Обыск. (справочник следователя). М.: «Юридическая литература» 1983, 96 с.
2. Гинзбург А.Я. Допрос и проверка показаний: уголовно-процессуальные и криминалистические вопросы: Учебно-практическое пособие. – Алматы: Юрист, 2008. – 208 с.
3. Овчинский В.С., Эминов В.Е., Яблоков Н.П. Основы борьбы с организованной преступностью. Монография. М.: «ИНФРА-М», 1996, 400 с.
4. Гаитов А.А. Общие вопросы расследования и профилактики преступлений, совершенных организованными преступными группами. // Борьба с организованной преступностью и коррупцией: (Материалы международной конференции). – Алматы: НИИРПО Алматинской высшей следственной школы ГСК Республики Казахстан, 1997. 162 с.

Ю.Л.Шевцов
к.ю.н., доцент, заместитель декана юридического факультета
Белорусского государственного университета, г.Минск, Белоруссия

ИСПРАВЛЕНИЕ ОСУЖДЕННЫХ КАК ЦЕЛЬ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ

Аннотация

В статье исследуется содержание и значение цели наказания и уголовной ответственности – «исправление осужденных». Проводится сравнительный анализ закрепления этой цели в уголовном законе Российской Федерации, Казахстана и Беларуси. Рассматриваются различные научные подходы в её понимании в доктрине уголовного и уголовно-исполнительного права. Анализируется морально-нравственное и юридическое исправление. Обосновывается необходимость дифференцированного подхода к выделению её специфики, критериев и сущности в уголовном и уголовно-исполнительном праве, в отношении конкретных видов наказания, в зависимости от личностных характеристик некоторых категорий осужденных.

Ключевые слова: наказание, уголовная ответственность, категории осужденных, исправление осужденных

Abstract

In article content and value of the purpose of punishment and criminal liability – «correction of convicts» is researched. The comparative analysis of fixing of this purpose in the penal statute of the Russian Federation, Kazakhstan and Belarus is carried out. Various scientific approaches in her understanding in the doctrine of the criminal and criminal and executive law are considered. Moral and legal correction is analyzed. Need of the differentiated approach to allocation of its specifics, criteria and entities is proved in the criminal and criminal and executive law, concerning specific types of punishment, depending on personality characteristics of some categories of convicts.

Keywords: punishment, criminal liability, categories of convicts, correction of convicts

В юридической литературе целям уголовной ответственности и наказания уделено значительное внимание. В казахской, российской уголовно-правовой литературе и юридической литературе других стран СНГ на основании действующих уголовных кодексов соответствующих стран и Модельного УК для стран СНГ идет дискуссия «о целях наказания», а в белорусской литературе – «о целях уголовной ответственности», поскольку действующий УК Республики Беларусь 1999 г. в ст. 44 говорит именно о целях уголовной ответственности. Мы считаем, что предпочтительнее говорить о целях уголовной ответственности, а не наказания, поскольку наказание выступает лишь одной из форм ее реализации. Белорусский исследователь Э.А. Саркисова по этому поводу пишет, что «особенностью правового регулирования указанных целей в уголовном кодексе является то, что они относятся не только к наказанию, но и к иным мерам уголовной ответственности, а именно к отсрочке исполнения наказания, осуждению с условным неприменением наказания, осуждению без назначения наказания и к принудительным мерам воспитательного характера, применяемым к несовершеннолетним». В связи с этим автор полагает, что автоматический перенос из ранее действовавшего УК БССР 1960 г. целей наказания применительно к целям уголовной ответственности вряд ли оправдан. Если лицо, подвергнутое наказанию, его карательное воздействие в той или иной мере ощутило, то применение иных мер уголовной ответственности, не носящих карательного характера, осужденными, а тем более иными гражданами

воспринимается чаще всего как освобождение от наказания. Общая превенция с угрозой наказания здесь в принципе не срабатывает [1].

Цели уголовной ответственности имеют важное значение. А.В. Барков обоснованно указывает, что определяющим фактором уголовно-правовой политики любого государства являются задачи национального уголовного права и цели уголовной ответственности, посредством которой в основном решаются эти задачи [2]. Кроме того цели являются критерием эффективности норм [3]

Острые споры по вопросам целей наказания велись и раньше на основе ранее действовавших уголовных кодексов союзных республик советского образца. Участниками этой дискуссии являлись такие известные ученые как Л.В.Багрий-Шахматов, Н.А.Беляев, И.И.Карпец, А.И.Марцев, И.С.Ной, А.А.Пионтковский, Н.А.Стручков, М.Д.Шаргородский, А.М.Яковлев и другие.Общая часть уголовных кодексов союзных республик бывшего Союза СССР в значительной мере тогда воспроизводила нормы Основ уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик 1958 г. Поэтому статья 20 и в Основах 1958 г, и в УК БССР 1960 г и в УК Казахской ССР 1959 г. в качестве одной из целей наказания устанавливала исправление и перевоспитание осужденных в духе честного отношения к труду, точного исполнения законов, уважения к правилам социалистического общежития. В этой норме акцентировалось внимание на карательном аспекте, подчеркивая, что наказание является карой за совершенное преступление.

В рамках данной статьи остановимся на одной из целей уголовной ответственности – цели исправления, и попытаемся проанализировать ее содержание и значение.

В новых уголовных кодексах, пришедших на смену кодексам 60-х годов прошлого века, законодатели многих стран СНГ отказались от цели перевоспитания осужденных, сохранив только цель исправления. Перевоспитание, в отличие от воспитания, которое формирует качества личности с чистого листа в процессе первоначальной социализации, предполагает переделывание уже воспитанной сформировавшейся личности. По сути перевоспитание – это воспитание, но нацеленное либо на замену старой антиобщественной системы ценностей и мировоззрения личности преступника на новую либо на коррекцию его отрицательно оцениваемых обществом личностных качеств, что предполагает перестройку негативных свойств личности и антиобщественных взглядов,осложнявших процесс социализации личности, на социально полезные или нейтральные, изменение жизненных приоритетов и способов поведения, приведших к совершению общественно опасного деяния.

Большинство авторов в настоящее время считают цель перевоспитания осужденных неприемлемой в качестве цели уголовного наказания. Так, по мнению В.Н. Петрашева, «задача перевоспитать человека, в особенности в нынешних условиях, нереальна, как она была нереальной всегда» [4].

Позиция уголовного закона, закрепившего лишь цель исправления, более предпочтительна. Онекорректности использования в уголовном законе термина «перевоспитание»также свидетельствуют следующие обстоятельства:1) современная педагогическая мысль и гуманистическая психология утверждают принцип принятия ребенка как данности, уважение его индивидуальности, учет истории его становления, развития и формирования, поэтому ученые говорят об угасании педагогического термина «перевоспитание». Это «термин далекого педагогического прошлого, когда ребенок, будучи для педагога объектом воздействия, трактовался как носитель суммы качеств. Предполагалось, что отрицательные качества нужно «удалять», «уничтожать», даже «вытравливать», «подавлять» (при этом упускалась нечаянная возможность «подавить» и самую личность ребенка), а положительные – вкладывать на место вытравленных» [5].Этот подход не отвечает гуманистическим тенденциям современной общечеловеческой культуры, провозглашающей права человека на свободу, неприкосновенность и достоинство личности. 2) При назначении некоторых наказаний,

процесс исполнения которых носит одномоментный характер, – например штрафа, – было бы легкомысленно говорить о человеке, пришедшем в банк и уплатившим штраф, как уже о перевоспитавшемся одновременно, поскольку перевоспитание связано с процессом длительного воздействия. В данном случае до похода в банк осужденный считался неперевоспитанным, а после уплаты суммы штрафа одномоментно уже стал таковым. Говоря о перевоспитании, А.С. Макаренко писал, что это трудный и длительный процесс, и что перевоспитывать значительно труднее, чем воспитывать [6]. 3) Данные психологической науки ставят под сомнение саму возможность и реальность перевоспитания взрослого человека со сложившимся мировоззрением [7]. Тем более, что исправительный процесс в нашем случае происходит в условиях исполнения уголовного наказания, связанного с реализацией правоограничений, присущих назначенному наказанию, а в случае лишения свободы – лишения лица такого блага как личная свобода, что обуславливает обстановку психологического дискомфорта.

Прежде чем перейти к анализу исправления как цели уголовной ответственности (наказания), остановимся на философской основе социальной оценке роли наказания в жизни общества. В уголовно-правовой науке существуют полярные мнения по вопросу об оценке социальной роли уголовного наказания. На вопрос о том, как наказание оценивается гражданским обществом и чем оно является для общества – социальным благом или, наоборот, – социальным злом, – большая часть юристов – и ученых, и практиков, – отвечают, что наказание является социальным благом по той причине, что с его помощью общество борется с преступностью и защищает себя от произвола преступника [8].

Альтернативный взгляд на роль наказания еще в начале XX века сформулировал великий русский писатель Лев Толстой, когда сказал, что «всякое наказание преступно» [9]. В современной иностранной юридической литературе концепция наказания как социального зла распространена, ее сторонниками являются, напр., проф. Н. Кристи из университета Осло [10], многие американские ученые-юристы. Указанные авторы еще в 70–80-е годы прошлого века говорили о так называемом «кризисе наказания», в связи с чем предлагали расширить применение альтернативных наказанию мер уголовно-правового воздействия.

В законодательстве многих стран неприемлемым социальным злом считается наказание в виде смертной казни.

Мы считаем, что на современном этапе оценка роли наказания как вынужденного социального зла имеет преимущество. Наказание выступает социальным злом в том смысле, что оно неизбежно связано с существенными ограничениями прав и свобод осужденного, хотя эти ограничения и являются следствием совершенного им преступления. Государство обязано применять наказание в отношении преступника как реакцию на совершенное деяние, руководствуясь целью исправления осужденного и возврата в общество законопослушной личностью. Представляется, что концепция социального зла отвечает принципу гуманизации наказаний и позволит решать как минимум две задачи: 1) думать о минимизации правоограничений (то есть зла) в отношении осужденного, и назначать ему наказание с минимальными ограничениями его прав и свобод, которые, вместе с тем, являются достаточными для эффективного достижения целей уголовной ответственности, в первую очередь исправления; 2) способствовать расширению сферы применения менее суровых наказаний, в том числе не связанных с изоляцией от общества а также активизации поиска альтернативных наказанию более гуманных мер воздействия на преступников – пробация, отсрочка и т.д.

Высокий уровень рецидива способствует осознанию обществом неэффективности традиционных средств контроля над преступностью, в первую очередь посредством наказаний. Более того сегодня очевидны и негативные стороны такого распространенного вида наказания как лишение свободы, которое в карательной практике и Российской Федерации, и

Казахстана, и Беларуси прочно занимает ведущие места. Указанное в совокупности приводит к поискам альтернатив как стратегического, так и тактического характера.

В уголовном законе цель исправления осужденного предусматривается в УК Российской Федерации (ст. 43), УК Казахстана (ст. 39), УК Республики Беларусь (ст. 44), УК Армении (ст. 48), УК Таджикистана (ст. 46). О цели исправления и перевоспитания осужденного в духе соблюдения законов и хороших обычаев говорится в ст. 36 УК Болгарии, а о цели ресоциализации виновного – в ст. 39 УК Грузии.

Ни российский, ни белорусский, ни казахский законодатель не дает определения цели исправления в уголовном законе. Исправление осужденного как правовое понятие законодатели определяют в уголовно-исполнительном законодательстве. Согласно УИК Республики Беларусь это «формирование у них готовности вести правопослушный образ жизни» (ст. 7), по УИК Российской Федерации – это «формирование у них уважительного отношения к человеку, обществу, труду, нормам, правилам и традициям человеческого общежития и стимулирование правопослушного поведения» (ст. 9), а по УИК Казахстана – «формирование у осужденного правопослушного поведения, позитивного отношения к личности, обществу, труду, нормам, правилам и этике поведения в обществе» (ст. 3).

Уголовно-исполнительный кодекс Украины определяет две ступени – и исправление, и ресоциализацию, понимая под исправлением процесс положительных изменений, происходящих в личности осужденного и создающих у него готовность к самоуправляемому правопослушному поведению. Исправление здесь рассматривается как необходимое условие ресоциализации, то есть сознательного восстановления осужденного в социальном статусе полноправного члена общества, возвращение его к самостоятельной общепринятой социально-нормативной жизни в обществе. (ст. 6 УИК Украины).

Таким образом в законодательстве вышеназванных стран закреплены схожие подходы, специфика характерна для украинского законодательства.

Минимальные стандартные правила обращения с заключенными, принятые Первым конгрессом ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями 30 августа 1955 г. «Целью и оправданием приговора к тюремному заключению или вообще к лишению свободы является в конечном расчете защита общества и предотвращение угрожающих обществу преступлений. Этой цели можно добиться только в том случае, если по отбытии срока заключения и по возвращении к нормальной жизни в обществе правонарушитель оказывается не только готовым, но и способным подчиниться законодательству и обеспечивать свое существование».

Обратимся к пониманию «исправления» в доктрине уголовного-правовой науки. В русском языке слово «исправление» происходит от слова «исправить», которое значит устранить ошибки, недостатки, погрешности; сделать кого-либо, что-либо лучше, совершеннее; избавиться от недостатков [11]. С.И. Ожегов и Н.Ю. Шведова определяют его значение так: «сделать лучше, освободив от каких-нибудь недостатков, пороков» [12].

Правовые дискуссии об исправлении осужденных имеют давнюю историю. Ещё в 1888 г. И.Я. Фойницкий писал, что конечная цель в виде исправления понимается в двух значениях – в смысле религиозно-нравственного перерождения наказываемого, или в смысле юридического, социального его перевоспитания [13].

В литературе современного периода И.С. Ной под моральным исправлением понимал «такую переделку личности осужденного, при которой нового преступления он не совершит не из страха перед наказанием, а потому, что это оказалось бы в противоречии с его новыми взглядами и убеждениями, потому, что в нем родился совершенно новый страх — страх совести, страх перед преступлением, отвращение к нему», а под юридическим исправлением — «в одном случае несовершение осужденным нового умышленного преступления, а в другом — любого повторного преступления» [14].

По мнению В.С. Комиссарова, «реализация уголовно-исполнительной цели исправления предполагает не только юридическое исправление (несовершение в будущем преступлений), но и полное изменение внутреннего социально-психологического облика осужденного [15].

Моральное исправление в психологической литературе связывается с такими социально-этическими категориями как «раскаяние», «покаяние», «искупление». Сегодня общественная мысль исходит в первую очередь из того, что наказание является должной мерой воспитания и применяется затем, чтобы посредством карательного и воспитательного воздействия сделать из лица, совершившего уголовное правонарушение, законопослушного члена общества. Раскаяние как психологический акт предполагает признание собственной вины и отрицательную оценку своего прошлого общественно опасного деяния. Человек, совершивший преступление и причинивший вред людям и обществу, чувствует вину и раскаивается, то есть глубоко сожалеет о случившемся и принимает на будущее твердое решение никогда больше не совершать таких деяний. Раскаяние выражается в особом нравственном чувстве сожаления о совершенных деяниях, в признании перед органами правосудия и окружающими согражданами своей виновности и готовности загладить вред, причиненный преступлением, а также понести справедливое наказание за свое деяние. В психологической литературе раскаяние называется необходимой составляющей искупления и условием исправления. Раскаиваясь виновный признает свою вину, сожалеет о содеянном и просит простить его, облегчить душу, снять с нее тяжесть вины, что является серьезным нравственно-психологическим актом, который выражает коренное изменение своего поведения, своих мировоззренческих оценок и жизненной позиции. С грузом старой вины начать новую жизнь нельзя. Искреннее раскаяние помогает человеку обновиться, стать лучше, выше, нравственнее [16].

Говоря о покаянии, Е. Ильин определяет его как религиозное понятие, которое происходит исключительно перед лицом Бога. Автор указывает, что Бог всемилостив, он простит, но человек должен сам осознать вину и, раскрыв ее для себя в полной мере, отринуть все скверное в себе. Принося покаяние в грехах, верующий очищает душу, переживает катарсис – чувство восторга, просветления, облегчения. В этом отличие покаяния от раскаяния. В раскаянии нет еще отречения от себя прежнего, человек раскаивается лишь в отдельном поступке. Покаяние же – твердая решимость расстаться с грехом, переменить свою жизнь на другой, нравственной основе. Настоящее покаяние – фундаментальное событие в жизни личности. Оно предполагает не только признание неверности прежних поступков, антисоциальной общественной позиции, но и согласие понести наказание за грех [17].

Искупление проявляется в том, что индивид осознает карательное воздействие правоограничений не как чуждый ему внешний принудительный элемент, а как справедливое воздаяние за тот вред и моральные страдания, которые он причинил потерпевшему и другим людям. Искупление осужденным вины за совершенное преступление рассматривается как два взаимосвязанных этапа: осознание вины и собственно искупление вины. Исправление лица предполагает осознание осужденным вины перед обществом на той или иной стадии исправительного процесса.

Российский криминалист А.И. Марцев считает, что «каждый осужденный обязан искупить свою вину за совершенное преступление честным трудом и примерным поведением» и предлагает признать искупление самостоятельной целью уголовной ответственности [18], с чем нам сложно согласиться.

На современном этапе в законодательстве и теории востребована концепция юридического исправления. Из нее еще в 1904 г. исходил С.В. Познышев отмечая, что «для предупреждения рецидива достаточно укрепить в субъекте уверенность в неизбежной связи преступления и наказания простым подтверждением на опыте невыгодности преступной деятельности, действительности угрозы уголовного закона. Это действие наказания

может быть названо юридическим исправлением. Юридическое исправление, – писал С.В. Познышев, – не требует никакой жестокости в наказаниях. Наоборот, из идеи исправления вытекает отрицание всяких жестоких и грубых карательных мер, как оказывающих глубоко вредное действие на наказуемых [19].

В современной теории уголовно-исполнительного права под исправлением понимается частичное изменение сознания и поведения осужденного, преодоление отрицательных качеств личности, которые привели к совершению преступления и достижение цели не совершать преступление в будущем [20].

Б.В. Яценко пишет, что «цель исправления осужденного заключается в том, чтобы с помощью карательных элементов наказания попытаться заставить изменить отрицательные качества личности осужденного, под влиянием которых было совершено преступное деяние, и привить ему уважительное отношение к закону, установленному правопорядку, правилам и интересам других граждан. Под исправлением осужденного понимается достижение путем наказания такого результата, чтобы лицо после отбытия наказания не совершило нового преступления. Речь идет о так называемом юридическом исправлении осужденного. Добиться юридического исправления осужденного – это тот максимально возможный результат, на который способно уголовное наказание» [21].

По мнению А.В. Наумова, «исправление» предполагает превращение преступника в законопослушного человека. Речь, конечно, не идет о том, чтобы в ходе отбывания наказания он превратился в высоконравственную личность. Реальная задача, которую возможно решить в ходе исправления, – убедить и заставить осужденного хотя бы под страхом наказания не нарушать уголовный закон, т. е. не совершать в будущем новых преступлений» [22]. Для того чтобы лицо стало законопослушным, следует устранить из его сознания негативные взгляды, преодолеть вредные привычки и отрицательные черты характера, которые способствовали совершению преступления. Для достижения этой цели применяются уголовно-правовые и уголовно-исполнительные средства воздействия, в частности комплекс исправительных мер, в том числе проведение с осужденными воспитательной работы, привлечение к общественно полезному труду и обучению, осуществляется общественное воздействие.

Содержащееся в уголовно-исполнительном законодательстве понятие «исправления» допустимо распространить и на уголовно-правовое понятие цели исправления. Однако определенную специфику следует иметь в виду. «Исправление осужденных» как результат, а также критерии и степени следует регламентировать в уголовном законе, поскольку, как отмечалось выше, эта цель формирует стратегию и тактику применения уголовного закона. Так, исправление осужденного является юридическим основанием условно-досрочного освобождения. С точки зрения процесса исправления подлежит закреплению в уголовно-исполнительном законодательстве, с учетом специфики деятельности органов, исполняющих наказание. Очевидно, если назначенное наказание не будет исполнено, то и цель исправления не может быть достигнута.

Если в доктрине уголовного права преобладает мнение о том, что цель исправления считается достигнутой, если осужденный после отбытия наказания больше не совершает преступлений (юридическое исправление), то С.М. Зубарев пишет, что «в науке уголовно-исполнительного права и пенитенциарной педагогике исправление рассматривается в качестве результата комплексного воздействия на личность осужденного, которое превращает его в безопасного и безвредного для общества человека», то есть имеется в виду нравственное исправление. При этом степень исправленности конкретного осужденного всегда индивидуальна, следовательно, и достижение цели исправления может быть разным. Главное здесь – изменить искаженные нравственные ориентации осужденного, обуславливающие совершение преступлений, на позитивные социально-полезные [23].

Некоторые авторы не считают исправление осужденных самостоятельной целью уголовной ответственности и не находят поводов для закрепления данной цели в УК. Эта цель рассматривается ими только в качестве задачи, метода, средства предупреждения совершения новых преступлений. Они отрицают ее самостоятельность, считая, что цель предупреждения совершения преступлений осужденным включает в себя и цель исправления осужденного.

Белорусский автор Э.А. Саркисова указывает, что «некоторый архаизм излучает цель исправления лица, совершившего преступление, особенно если иметь в виду, что она, как правило, не достигается, о чем свидетельствует уровень рецидива преступлений, который на сегодняшний день в Республике Беларусь приближается к 50%-й отметке». При этом законодатель предоставил цель исправления на приоритетное место. По мнению Э.А. Саркисовой вопрос о содержании данной цели и уголовно-правовых средствах ее обеспечения в научной литературе исследован слабо, как и слабо обеспечивается достижение ее в процессе исполнения наказания и иных мер уголовной ответственности. Сравнительно-правовой анализ УК государств СНГ и других стран в части регламентации целей уголовного наказания не свидетельствует о единообразности в понимании их иерархической значимости. Поскольку исправление осужденного и как процесс, и как результат непосредственно подчинено достижению цели специального предупреждения, то есть недопущения лицом и в будущем совершения новых преступлений, поэтому Э.А. Саркисовой более логичным считает рассматривать его как средство обеспечения специально-предупредительного назначения наказания и в целом уголовной ответственности. Тем более, что достижение цели исправления осужденного уже после отбытия наказания будет определяться наличием или отсутствием рецидива преступлений, хотя правопослушное поведение исключает совершение вообще любых правонарушений [24;331].

Н.А. Бабий также указывает, что исправление является составной частью, основным способом достижения цели частного предупреждения [25].

Согласно противоположной точке зрения исправление содержательно признается более широкой целью, нежели предупреждение преступлений. С.В. Максимов пишет, что «сущность исправления осужденного состоит в лишении данного лица общественной опасности, т.е. в устранении самой готовности к совершению им новых преступлений. Критерием достижения этой цели является несовершение осужденным новых преступлений. Таким образом, цель исправления осужденных поглощает цель предупреждения среди них новых преступлений [26].

Н.А. Беляев считает, что «моменты достижения целей исправления осужденного и частного предупреждения не совпадают. Рассматриваемые цели наказания не совпадают и по своему содержанию. Принципиально неверно рассматривать исправление и перевоспитание осужденного только в качестве средства предупреждения совершения новых преступлений со стороны осужденного... Удержание осужденного от совершения новых преступлений — это та минимальная задача, которую государство ставит перед уголовным наказанием. Вообще же перед уголовным наказанием ставится более гуманная, более высокая, более благородная задача, чем только задача сделать бывшего преступника безопасным для общества. Применяя уголовное наказание, государство стремится из бывшего преступника воспитать честного советского труженика». Поэтому Н.А. Беляев правильно утверждает, что исправление осужденного и предупреждение совершения им новых преступлений следует считать самостоятельными целями уголовного наказания [27]. Исправление и как результат, и как процесс деятельности имеют самостоятельное правовое значение в уголовном и уголовно-исполнительном праве. Тем более что эффективность цели частной превенции определяется событиями (повторным совершением/несовершением преступления), которые находятся на значительном временном удалении от уже завершенных процессов

исправительно-воспитательного воздействия при исполнении и отбывании наказания, а также последующего освобождения от наказания, ресоциализации и срока погашения или снятия судимости. Таким образом, с точки зрения исполнения наказания и иных мер уголовной ответственности и цель исправления, и цель частной превенции требуют от органов, исполняющих наказания, организации самостоятельных направлений деятельности по их практической реализации, которые обособлены как содержательно, так по времени их осуществления.

Исправление как институт уголовного права имеет важнейшее принципиальное значение в понимании уголовной ответственности, поскольку, как совершенно верно подчеркнул А.И. Люблинский, это проявляется в том, что «никто не должен быть удерживаем в тюрьме после того как доказано, что он исправился и перестал представлять опасность для общества, и никто не должен быть выпускаем из тюрьмы до тех пор, пока он не исправился и представляет опасность для общества; решить же вопрос об исправлении и об опасности или своевременности выпуска может только тюремная администрация» [28]. Принципы гуманизма и экономии репрессии выражаются в том, что если осужденный исправился и эта цель наказания достигнута, то лицо подлежит условно-досрочному освобождению. Если в процессе исполнения наказания до истечения полного назначенного судом срока наказания цель наказания будет достигнута и лицо доказало своё исправление, то необходимости в продолжении отбывания наказания нет и оно освобождается условно-досрочно. Механизм условно-досрочного освобождения предусмотрен в казахском, российском и белорусском уголовном законе как следствие достижения цели исправления. В странах англосаксонской системы права эта проблема решается посредством другого механизма – через вынесение приговоров с неопределённым сроком (например, до исправления).

В доктрине дискусируется вопрос о том, соответствует ли практика законотворчества и практика реализации мер уголовной ответственности декларируемой цели исправления и возможно ли в принципе достижение названной цели?

К принципам уголовно-исполнительного права некоторые авторы относят принцип возможности исправления каждого лица, совершившего преступление [29]. Данный принцип лежит в основе задач, стоящих перед уголовно-исполнительным законодательством и органами, исполняющими наказания. Говоря о возможности исправления каждого лица, совершившего преступление, как об отраслевом принципе уголовно-исполнительного права, было бы наивно полагать, что в отношении абсолютно всех лиц, совершивших преступление, возможно достижение цели исправления, т. е. чтобы все лица, отбывшие наказание, в будущем не совершили преступления. Однако нормы уголовно-исполнительного права пронизаны этой возможностью, деятельность органов исполняющих наказание, направлена на её достижение. Как представляется, данный принцип не включён в перечень принципов уголовно-исполнительного права по нескольким причинам. В частности потому, что система наказаний УК предусматривает наказание в виде смертной казни, при назначении которого в отношении виновного лица предполагается вынужденная констатация того факта, что преступник не подлежит исправлению, что его следует лишь покарать. И, таким образом, принцип возможности исправления лиц, совершивших преступление, не носит всеобъемлющего характера, в отношении осужденных к смертной казни презюмируется невозможность исправления. Но возвращаясь к вопросу о том, почему законодательная возможность исправления в конкретном случае в отношении данного осужденного не была реализована, следует сказать, что это вопрос факта, конкретных обстоятельств объективного и (или) субъективного свойства, которые в последующем следует анализировать и устранять.

Исправление осужденного как цель уголовной ответственности и её достижение невозможно без изучения личности преступника, без выявления тех черт, которые привели к совершению преступления и должны быть нейтрализованы в процессе реализации мер

уголовной ответственности. Причины преступности могут рассматриваться на разных уровнях. Первый уровень — индивидуальный, психологический, на котором исследуются субъективные психологические причины совершения преступления конкретными людьми. Анализ механизмов преступного поведения свидетельствует, что на индивидуальном уровне общей причиной преступного поведения является отрицательная или недостаточная социализация личности, т.е. неполное усвоение ею норм социальной жизни либо пренебрежение ими, слабая адаптированность к окружающим условиям. Исправление как деятельность предполагает активное воздействие на отрицательные качества личности преступника. Кроме того, осуществляя исправительную деятельность, важно знать и те положительные черты в структуре личности, опираясь на которые следует проводить воспитательное воздействие, и которые призваны способствовать достижению поставленных целей.

М.С. Рыбак обращает внимание на то, что исправление осужденных к лишению свободы осуществляется в своеобразной социокультурной среде. По мнению многих криминологов (В.М. Анисимков, А.И. Гуров, Н.А. Стручков, Г.Ф. Хохряков, И.В. Шмаров и др.) криминальная субкультура правонарушителей является главным препятствием эффективного функционирования исправительных учреждений, так как она во многом ориентирована на противодействие целям исправления и адаптации лиц после отбытия наказания [30]. Практика свидетельствует, что по мере увеличения отбытого срока лишения свободы ухудшаются и основные показатели исправления осужденных (отношение к труду, режиму содержания, воспитательным мероприятиям, получению образования и профессиональной подготовки, участию в работе самодеятельных организаций), что особенно ярко проявляется среди лиц, отбывших свыше 10 лет лишения свободы.

Социологические опросы осужденных свидетельствуют, что многие из них убеждены в том, что администрация не способна защитить их от преступных посягательств. Российские исследователи отмечают, что большая часть осужденных предпочитает обеспечить свою личную безопасность самостоятельно или обратившись к «смотрящему» (31,4 %), криминальному «авторитету» (9,1 %), и только 29,7 % осужденных, отбывавших наказание неоднократно, считают, что администрация может защитить их от преступных посягательств. К администрации ИУ, прокурору готовы обратиться не более 5 % осужденных [31; 19]. Белорусские учёные В. Б. Шабанов и М. Ю. Кашинский указывают, что в ходе опросов только 32,6 % осужденных ответили, что чувствуют себя в безопасности, находясь в учреждении УИС, 24,8 % респондентов затрудняются ответить на этот вопрос, а 42,6 % осужденных не могут чувствовать себя в безопасности [32; 47], в связи с чем исследователи полагают, что в учреждениях исполнительной системы необходимо практически реализовать мероприятия, обеспечивающие безопасность каждому осужденному, что законодательно гарантировано.

Проблема безопасности в среде осуждённых существенно влияет на мотивацию поведения осужденных, обеспечение их достоинства и доверия к администрации ИУ. Страх за собственную безопасность является основной психологической причиной подчиненности некоторых осужденных нормам криминальной субкультуры и готовности следовать им. Практическое решение этого вопроса будет способствовать делу исправления в ИУ.

Таким образом, в законодательстве и юридической литературе определение критериев и степеней исправления основано на общих принципах, касающихся исправления всех осужденных, то есть эти требования универсальны, они «для всех осужденных». Мы же считаем, что исходя из специфики видов наказаний, иных мер уголовной ответственности, особенностей их исполнения и отбывания, характеристик личности преступника законодательное регулирование исправления должно иметь специфическую направленность, а не быть всеобщим.

Если сущность и правовое значение исправления в отношении различных видов наказания одинаково, то его критерии, средства и способы для разных наказаний и для

иных форм реализации уголовной ответственности существенно отличаются. Так, отбыванию наказания в обществе (например, общественных работ или условного осуждения) и исполнению лишения свободы с изоляцией в исправительных учреждениях характерно применение основных средств исправления в разном объеме.

Кроме учета специфики различных видов наказания и иных мер уголовной ответственности, особенностей режима их исполнения и отбывания, для организации эффективного исправительного процесса имеют значение особенности личностных характеристик осужденных. Последние оказывают влияние на критерии и степени исправления, методы воспитательной работы, например, в отношении осужденных за насильственные или корыстные преступления, в отношении рецидивистов, несовершеннолетних, отрицательно характеризующихся осужденных и некоторых других категорий.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Саркисова, Э.А. Цели уголовной ответственности и средства их обеспечения в контексте современных реалий уголовной политики // *Консультант Плюс: Беларусь. [Электронный ресурс]/ООО «Юр. Спектр», Нац. центр правовой информации Респ. Беларусь. – Минск, 2016.*
2. Барков, А.В. Цели уголовной ответственности: законотворчество и правоприменение /А.В. Барков // *Классическая и постклассическая методология развития юридической науки на современном этапе : сб. науч. тр. / М-во внутр. дел Респ. Беларусь, учреждение образования «Акад. М-ва внутр. дел Респ. Беларусь»; редкол. : А.Л. Савенок (отв. ред.) [и др.]. – Минск : Акад. МВД, 2012. С. 92.*
3. Рогачева, О.С. Эффективность норм административно-деликтного права. – Воронеж: Изд. ВГУ, 2011. С. 227.
4. Уголовное право. Общая часть: Учебник / Под ред. В.Н. Петрашева. М., 1999. С. 353–354.
5. Педагогика. Учебное пособие для студентов педагогических вузов и педагогических колледжей / Под ред. П.И. Пидкасистого. – М.: Педагогическое общество России, 1998. – С. 373 – 374.
6. Макаренко, А.С. Перевоспитание несовершеннолетних правонарушителей. С.
7. Романин, А.Н. Практическая психология и психотерапия: учебник /А.Н. Романин. – М.: Проспект, 2013. С.
8. Хохряков Г. Уголовное наказание: благо или зло? // *Вестник Верховного Суда СССР. – М.: Юрид. лит., 1991, № 9. – С. 2–5; Гоббс, Томас. Левиафан, или материя, форма и власть государства церковного и гражданского /Т. Гоббс. – Философское наследие, сочинения в 2 т. – Т. 2. – М.: Мысль, 1991. – С. 241.*
9. Ломброзо, Цезарь. Мое посещение Толстого. / Цезарь Ломброзо.– *Carouge (Geneve): M. Elpidine, 1902. С. 10; Л. Н. Толстой в воспоминаниях современников: В 2 т. М., 1960. Т. 2. С. 99 – 100.*
10. Кристи, Н. Пределы наказания. / Н. Кристи. – М.: Прогресс, 1984. – С. 16.
11. Ушаков, Д.Н. Толковый словарь современного русского языка. /Д.Н. Ушаков. – М., Аделант, 2014. С. 202.
12. Ожегов, С.И Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. / *Российская академия наук. Институт русского языка им. В. В. Виноградова. 4-е изд., доп. – М.: Азбуковник, 1999. – С. 272.*
13. Фойницкий, И. Я. Учение о наказании в связи с тюремоведением. /И.Я. Фойницкий. – М.: Добросвет–2000; Городец, 2000. – С.62.
14. Ной, И. С. Сущность и функции уголовного наказания в советском государстве. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1973. – С.114.

15. *Российское уголовное право: В 2-х т. Т. 1: Общая часть: учебник / Г. Н. Борзенков и др.; под ред. Л. В. Иногамовой-Хегай, В. С. Комиссарова, А. И. Рарога. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Проспект, 2010. – Гл. 13. – С. 326–328.*
16. *Ильин, Е. Психология совести: вина, стыд, раскаяние / Е.Ильин. – СПб, ООО Издательство «Питер», 2016. С. 173–174.*
17. *Там же. С. 194 –195.*
18. *Марцев, А. И. Специальное предупреждение преступлений: учебное пособие. – Омск: ОВШМ МВД СССР, 1977. – С. 68.*
19. *Познышев С. В. Основные вопросы учения о наказании. – М.: Университетская типография. Страстной бульвар, 1904. – С.381*
20. *Шевцов, Ю.Л. Уголовно-исполнительное право: ответы на экзаменационные вопросы. / Шевцов Ю.Л. – Минск: Тетралит, 2013. С. 24.*
21. *Уголовное право России. Части Общая и Особенная: учебник / М. П. Журавлев, А. В. Наумов и др.; под ред. А. И. Рарога. – 5-е изд., перераб. и доп. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004. – Гл. 13. – С. 187.*
22. *Наумов, А. В. Российское уголовное право. Курс лекций. В двух томах. Т.1. Общая часть. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Юрид. лит., 2004. – С. 346.*
23. *Уголовно-исполнительное право : учебник для вузов. 2-е изд., перераб. и доп. / отв. ред. А. С. Михлин. — М.: Высшее образование, Юрайт-Издат, 2009. С. 76.*
24. *Саркисова, Э.А. Уголовное право. Общая часть : учебник / Э. А. Саркисова. – Минск : Акад. МВД, 2014. – С. 331.*
25. *Бабий, Н.А. Уголовное право. Общая часть. –Минск: ГИУСТ БГУ, 2010. С. 426.*
26. *Уголовное право. Общая часть: Учебник / Под ред. Л.Д. Гаухмана и СВ. Максимова. М., 2004. С. 253.*
27. *Беляев, Н.А. Цели наказания и средства их достижения в исправительно-трудовых учреждениях. /Н.А. Беляев. – Ленинград: изд. ЛГУ, 1963. – С. 55.*
28. *Люблинский А.И. Неопределенные приговоры // Журнал Министерства юстиции. 1904. № 2. С. 88.*
29. *Малинин, В.Б. Уголовно-исполнительное право : учебник для юридических вузов и факультетов /В.Б. Малинин, Л.Б. Смирнов. — М.: Межрегиональный институт экономики и права : Юридическая фирма «Контракт» :ВолтерсКлувер, 2010. С. 14.*
30. *Рыбак, М.С. Ресоциализация осужденных к лишению свободы: проблемы теории и практики. Дис. ... докт. юрид. наук. Саратов, 2001. С. 5.*
31. *Белов, В. И. Предупреждение преступлений осужденных, отбывающих лишение свободы в тюрьмах :автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Специальность 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право / В. И. Белов. – Рязань, 2012. – С. 19.*
32. *Шабанов, В.Б. Аутодеструктивное поведение в учреждениях уголовно-исполнительной системы: организационные и правовые проблемы. / В.Б. Шабанов, М.Ю. Кашинский. – Минск, 2009. – С. 47.*

Шмадияров Бағдат Пердебайұлы
Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, Құқықтану кафедрасының
6М030100-құқықтану мамандығының 1-курс магистранты, Алматы, Қазақстан
e-mail: bagdat_elibai@mail.ru

КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРДЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖАУАПТЫЛЫҒЫНЫҢ ЕРЕКШЕ БЕЛГІЛЕРІ

Аңдатпа

Мақалада қылмыстық заңда кәмелетке толмағандардың қылмыс жолына түсуінің негізгі себептері мен жағдайларына ерекше мән берілетіндігі, ең алдымен кәмелетке толмағандардың жасына қатысты және олардың психологиялық дамуындағы ерекшелігіне байланыстылығы көрсетіледі.

Кәмелетке толмағандардың жалпы бағытын білу олардың қоғамға қарсы жеке мінез-құлық, тәртібін болжауға, оларды түзету мен қайта тәрбиелеу шаралары мен әдістерін ойластыруға, құқық бұзушылықтың алдын алуды ертерек жүзеге асыруға мүмкіндік беретіндігі қарастырылады.

Түйін сөздер: қылмыстық құқық, қылмыстық құқық бұзушылық, кәмелетке толмағандар, қылмыстық жауаптылық, қылмыс құрамы

Аннотация

В настоящей статье идея разума в современной науке определяется как философская причина. Его содержание включает в себя общность и объективность сообщения, а также характер потребности. Еще одним этапом в развитии явления, является халатность или причинность. Причинами и следствиями являются две стороны этого отношения внутренней взаимосвязи. Другие отношения, такие как причина и внешний вид, различаются по внешнему виду и внутреннему смыслу.

В теории уголовного права причиной взаимоотношений между преступной деятельностью является связь между ключевыми элементами объективной стороны уголовных преступлений.

Ключевые слова: уголовное право, уголовное преступление, несовершеннолетние, уголовная ответственность, преступление

Abstract

In this article, the idea of reason in modern science is defined as a philosophical cause. Its content includes the generality and objectivity of the message, as well as the nature of the need. Another stage in the development of the phenomenon is negligence or causality. The causes and consequences are the two sides of this relationship of internal interrelation. Other relationships, such as cause and appearance, differ in appearance and internal meaning.

In the theory of criminal law, the cause of the relationship between criminal activity is the connection between the key elements of the objective side of criminal offenses.

Keywords: criminal law, criminal offense, minors, criminal liability, crime

Қазіргі уақытта жоғары, өнегелі, өз Отанын сүйетін өскелең ұрпақты тәрбиелеу мемлекетіміздің басты міндеттеріне айналды. Қоғамымыздың әрі қарай даму барысында балалар мен жастарды тәрбиелеу, сондай – ақ жаңа адам қалыптастыру мәселелері ерекше мәнге ие болуда.

Қоғамның өркениеттік деңгейі, ұлттың беделі сол қоғамдағы кәмелетке толмағандардың қандай жағдайда екендігіне, болашағы бүгінгі күннен басталатын ұрпаққа деген қамқорлық шараларының қаншалықты ойластырылғандығына байланысты.

Бүгінгі күндері мінез-құлқы девиантты кәмелетке толмағандарды тәрбиелеу, әлеуметтендіру, тұлға ретінде қалыптастыру аса өзекті мәселеге айналды. Зерттеу жұмыстарының едәуір бөлігі ғылыми – техникалық революцияның дамуы, урбанизация, халықтың басым көпшілігінің тұрмысының нашарлауы салдарынан туындаған проблемалардың ушыққан кезіндегі тәрбие жұмысын талдау қажеттігімен байланысты.

Кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстылықтың кең өріс алуына тосқауыл қоюдың бірден – бір мағызды жолы – кәмелетке толмаған қылмыскер тұлғасын және оның индивидуалдық ерекшеліктерін анықтау болып табылады. Кәмелетке толмаған қылмыскер тұлғасын және оның ерекшеліктерін жете білу, меңгеру және бұл білімді кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстылықпен күрес жүргізу, сондай – ақ олардың қылмыстылығының алдын алу барысында қолдану, сөз жоқ, тиімді әрі нәтижелі жетістіктерге қол жеткізеді [1,131б.].

Олай болса, зерттеу жұмысымыздың осы бөлімінде кәмелетке толмаған қылмыскер тұлғасына және оның индивидуалдық ерекшеліктеріне тоқталып қткен жөн деп білеміз.

Жасы кәмелетке толмаған қылмыскер тұлғасы – бұл заң бойынша жазалау қатерімен тиым салынған, қоғамға қауіпті әрекетті кінәлі түрде жасаған, 14 жасқа толған, бірақ 18 жасқа толмаған, ақыл – есі дұрыс адам тұлғасы болып табылады [2,147б.]. Жалпы алғанда, кәмелетке толмаған қылмыскер тұлғасы жалпы қылмыскер тұлғасына тән белгілердің барлығына ие, десек те, бұған қоса олар өздерінің жас және психологиялық, әлеуметтік және өнегелік, сондай-ақ демографиялық және құқылық ерекшеліктерімен ерекшеленеді. Дәлірек айтар болсақ, олардың бұл ерекшеліктері ең алдымен кәмелетке толмағандар тұлғасындағы және олардың психофизиологиялық дамуындағы жас ерекшеліктерімен қамтылады.

Кез – келген қылмыскер тұлғасы сияқты, кәмелетке толмаған қылмыскер тұлғасы да ерекше түрдегі тұтастық, күрделі және көп қырлы құбылыс. Өзге қылмыскер тұлғасы сияқты ол да қоғамға қауіпті сипатқа ие. Ол жөнінде дұрыс пікір айту жасөспірімнің барлық әлеуметтік қасиеттері мен белгілері, оның әлеуметтік жағымды және әлеуметтік жағымсыз қасиеттері негізінде жасалуы қажет. Кәмелетке толмаған қылмыскер тұлғасы әлеуметтік жағдайлармен өзара қатыснаста бола отырып, қылмыстық әрекеттің болғанын толық түрде анықтайтын әлеуметтік қасиеттер және қатынастар арқылы толық түрде айқындалады [3,102б.].

Оның үстіне, кәмелетке толмаған қылмыскер тұлғасын социологиялық, психологиялық, әлеуметтік – психологиялық тұрғыдан қарастыру арқылы осы тұлғаның құқыққа қарсы әрекет жасауына алып келетін әлеуметтік және психологиялық қасиеттерін, криминогенді ерекшеліктерінің жиынтығын зерттеу жүзеге асырылады.

Кәмелетке толмаған қылмыскер тұлғасына тән ерекшеліктердің бірі – олардың құқықтық және өнегелік санасының елеулі түрде бұрмалануы болып саналады. Яғни, мұндай кәмелетке толмағандар, біріншіден, ар – ұят, борыш, ерік сияқты сезімдеді жеке басының қалауынша немесе өз жолдастарының тілегіне қосыла отырып, өздерінше түсінеді; екіншіден, олар ойын – сауық пен құмар ойындарына бейім болады; үшіншіден өзге адамның қайғы – қасіретіне немқұрайлы қарайды, әлсіздердің есебінен өзін-өзі танытуға, өзін көрсетуге ұмтылады; төртіншіден, олар заң бойынша тыйым салынғандардың барлығын формализм деп санай отырып, заңдардың әлеуметтік мәнін елемейді, заң мақсаттарына өз мақсаттарын қарама – қарсы қояды, сондай – ақ, заң талабы мен нормаларына қарсылық көрсетеді; бесіншіден, әдетте олар құқық қорғау орандарына қатысты өшпенділік және сенгімсіздік қатынаста болады [4,15б.].

Сонымен бірге құқыққа қарсы әрекетке ие кәмелетке толмағандар үшін этикалық-құқықтық сферадағы бұрмалану да тән. Және де бұл құқылық білім саласындағы жай ғана проблемасы емес, бұл заң принциптері мен талаптарына теріс қатынастарына теріс қатынас болып табылады.

Кәмелетке толмаған қылмыскерлер өздерінің заң сыйлаушы құрдастарынан жоғарғы агрессивтігімен және импульсивтігімен, дөрекілігімен, көбіне өтірік сөйлеуімен, жоғарғы дәрежедегі тынымсыздығымен және сабырсыздығымен, ар – ұят сезімінің төмендігімен ерекшеленеді. Мұндай кәмелетке толмағандардың әртүрлі конфликті кезінде көбіне күш қолдануға ұмтылуын, оның тұлғасының жоғарғы әсерлегіштігімен (басынан сөз асырғысы келмеуіне, тез ренжуімен және бұрқ етпе мінез – құлқы арқылы) түсіндіруше болады.

Әдетте, кәмелетке толмаған қылмыскер бойынан біреудің қайғысына ортақ болу, әлсіздерге көмек көрсету ұмтылу сезімінің жоқ екендігін байқауға болады. Олар қоршаған дүниені – тұтастай қатал, өмір сүру өте қиын орта деп қабылдайды. Сондықтан олардың бойынан мейірімсіздік, дөрекілік, өзге адамдарға қастандықпен қарау сияқты қасиеттерді жиі байқауға болады.

Кәмелетке толмаған қылмыскер тұлғасы үшін танымдық және рухани қажеттіліктердің жат екендігін ескерту қажет. Олардың оқуға деген ынтасты өте төмен, ал өндіріс саласында мұндай қылымскерлердің еңбек әрекетін орындауға деген ықыласты мүлде жоқ. Ал бұл жағдай өз кезегінде кәмелетке толмаған қылмыскердің мамандыққа тек материалдық және өзге де тұтынушылық пайда көруге бағытталған қатынаста қарауын дамытады. Олар білім алуды, оның деңгейін көтеруді тұлғаның мәдени және рухани дамуының негізгі факторы деп есептемейді. Сондай - ақ олар еңбектің кез – келген түрі ауырлық және еңбек етпей – ақ өмір сүруге болады дейді. Олай болса, кәмелетке толмаған қылмыскерлердің көпшілінің еңбекке қарсы бағыттылыққа ие екендігін анықтай отырып, олардың бос уақытының шамадан тыс мол болуы олардың тұлғасының жан – жақты және үйлесімді дамуына кедергі болып қана қоймай, сонымен бірге оның тұлғасының нашарлау процесін жеделдетеді деп ойлаймыз.

Кәмелетке толмаған қылмыскер тұлғасы шамадан тыс индивидуалдығымен, өзімшілдігімен, өз тілеген қоршаған адамдардың, көпшіліктің талабына, қарсылығына қарамастан, қалайда орындауға ұмтылуымен сипатталады. Мұндай белгілер ересек қылмыскерлерге тән болып табылады. Олардың ауытқушылық, яғни аномалиялық сипаттағы қызығушылықтарының шамадан тыс ұлғаюы кітап оқуға, музыкаға, театрға деген эстетикалық қызығушылығының әлсіреуі есебінен болады.

Кез – келген өзге адам тұлғасы сияқты кәмелетке толмаған қылмыскер тұлғасы да көптеген әртүрлі жағдайлармен сипатталады. Бұған оның әлеуметтік байланысы (оқудағы, отбасындағы және т.б.), психологиялық қасиеттері мен ерекшеліктері (ақыл-ойы, эмоционалдық ерекшеліктері, темперамент) моральдық қасиеттері (көзқарастары, қызығушылығы, наным) демографиялық ерекшеліктері (жынысы, жасы, білімі) және де қоғам алдындағы айыптылығы жатады.

Кәмелетке толмаған қылмыскер тұлғасы күрделі және көп қырлы құбылыс, сондай-ақ ол өзге қылмыскерлер сияқты қоғамға қауіпті сипатқа ие. Олар жөнінде дұрыс пікір айту жасөспірім жөніндегі барлық әлеуметтік қасиеттер мен белгілердің, оның әлеуметтік жағымды немесе әлеуметтік жағымсыз қасиеттерінің негізінде, сонымен бірге олардың әлеуметтік және өнегелік, жас және психологиялық, демографиялық және құқылық ерекшеліктерін ескере отырып қана жасалады [5,32б.].

Кәмелетке толмағандар тұлғасының жоғарыда аталған ерекшеліктерін ескеру, сол кәмелетке толмаған қылмыскерлердің түзелуіне және келешекте олардың қылмыстық әрекет жасауына жол бермеу, сондай-ақ олардың арасындағы қылмыстықтың алдын алу мәселесін тиімді шешу ісінде аса маңызды мәнге ие болып табылады.

Қылмыс жасаған адамның жеке басының ерекшелігін анықтау қылмысты тергеу барысында кінәлінің жауаптылық дәрежесін белгілеу үшін өте қажет. Алайда, сот алдында адам тағдырын нақтылы шешетін қылмыстық жаза тағайындау кезінде тұлғаның жеке бас ерекшеліктерін ескерудің маңызы одан да жоғары.

Қылмыстық заңда кәмелетке толмағандардың қылмыс жолына түсуінің негізгі себептері мен жағдайларына ерекше мән берілген.

Бұл ең алдымен кәмелетке толмағандардың жасына қатысты және олардың психологиялық дамуындағы ерекшелігіне байланысты. Әдетте кәмелетке толмаған жасөспірімдер жақсылық пен жамандықтың ара жігін ажырата бермейді, кейде тентектік пен құқықбұзушылықты да шатастыратыны белгілі. Көптеген жағдайларда олар қылмыс жасай отырып, өз әрекетін және оның салдарынан қоғамдық тұрғыдан сенбеуі мүмкін. Әрине, жас тұлғаның мұндай қасиеттері есейе келе жойылады. Бірақ та кейбір ауыр қылмыс жасау барысындағы бұл қасиеттер жасы кәмелетке толмаған адамның қоғам үшін едәуір қауіпті екенін дәлелдейді [6,162б.].

Жас қылмыскердің жеке басы, кез келген адамдікі тәрізді оның басының өткізген жағдайлармен қоса сипатталады. Мысалы, адамның әлеуметтік байланыстары (саяси, еңбек, тұрмыстық, отбасылық және т.б.), оның психологиялық қасиеттері мен ерекшеліктері (интеллектісі, ерік сапасы, сезімдік ерекшеліктері, темпераменті), оның демографиялық және физикалық көрсеткіштері (жынысы, жасы, денсаулық жағдайы), сондай-ақ оның өмірбаяны, өмірлік тәжірибесі, білімі, сіңірген еңбегі мен қоғам алдындағы кәніраттары [7, 56б.].

Бұл психо-физикалық, физиологиялық қасиеттердің бірқатар әрбір қылмыс құрамының міндетті элементтері ретінде заң талаптарына енген және осының арқасында кінәлі адамды қылмыстың субъектісі ретінде сипаттайды (әсіресе адамның белгілі бір жасқа жетуі, есінің дұрыстығы т.б.)

Бұл белгілерді сол қылмыстық жауаптылықты анықтау кезінде және соған сәйкес жаза тағайындағанда ескереді. Мысалы, сот 14-жасар жасөспірімнің қылмыстық жауаптылығының дәрежесін шешкенде оны кәмелетке жасы толмағандар жөніндегі комиссияға өткізу арқылы жазадан босатуы не болмаса Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 84-бабында қарастырылған тәрбиелік әсері бар мәжбүрлеу шараларының бірін қолдануы мүмкін [8].

Ал қылмыс жасаған 17 жасқа толған азаматқа қылмыстық жаза тағайындау мәселесі басқаша шешілуі мүмкін.

Өкінішке орай, көптеген кездерде сот өз тәжірибесінде мұндай жағдайларды ескере бермейді. Міне осыған сәйкес біздің қылмыстық теорияда тұлға құрамына енетін элементтер мен белгілерді бірнеше қосымша құрылымдарға бөлуді ұсынып, оған жеке тұлғаның әлеуметтік әсіресе психологиялық және физикалық жағынан сипаттайтын белгілерін кіргізеді.

Сондықтан да кәмелетке жасы толмағандардың қылмыстық ісі бойынша жаза тағайындауды жеке даралау кезінде олардың жеке басының ерекшеліктерін ескеру соттар үшін аса маңызды. Өйткені қылмыстық жаза жас азаматты белгілі шамада түзетіп, сонымен қатар келешекте қайта қылмыс жасауына жол бермейтін болуы керек.

Тұлғаның жеке басының ерекшеліктерін сараптағанда сот еш уақытта екі бірдей дәл ұқсас жасөспірімнің болуы мүмкін еместігін естен шығармауы керек. Өйткені, олардың ерқайсысының өзіне тән темпераменті, мінезі, рухани әлемі мен мінез-құлқының өзіндік ерекшеліктері бар.

Сонымен кәмелетке жасы толмағандардың қылмыстық жауапкершілігін реттеп отыратын заңдардың орындалуы түптеп келгенде жасөспірімдердің жасына, физикалық және психологиялық ерекшеліктеріне байланысты.

Қазіргі кезге дейін қоғам үшін қауіпті әрекет жасаған қылмыскерлердің психологиялық ерекшеліктеріне көптеген зерттеулер жүргізілгені белгілі. Алайда, олардың барлығы физиология мен психология ғылымдарының жетістіктеріне негізделеді.

Кәмелетке толмағандардың жалпы бағытын білу олардың қоғамға қарсы жеке мінез-құлық, тәртібін болжауға, оларды түзету мен қайта тәрбиелеу шаралары мен әдістерін ойластыруға, құқық бұзушылықтың алдын алуды ертерек жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Өкінішке орай, заң әдебиеттерінде және құқық қолдану тәжірибесінде психологиялық зерттеулердің нәтижелері толық пайдаланылмайды. Осымен қатар педагогтар мен психологтар да кәмелетке толмағандардың әлеуметтік жағдайдан ауытқыған тәртібін анықтағанда криминологиялық зерттеулер нәтижесінде әрқандай ескере бермейді.

Біздің пікірімізше, кінәлі адамның жеке көрсететін қасиеттері – құндылығы оның пайдалы жағын көрсететін қасиеттері – субъектінің әртүрлі әлеуметтік рөлі (өндірістік, қоғамдық, рухани, т.б.) арқылы да анықталады. Кінәлі адам оның жеке басының әлеуметтік – жағымды көріністерінің даму деңгейі байланысты, оның ерекше құндылығымен немесе кейде төменділігімен, кейде жағымсыз қоғамдық құндылықтарымен сипатталады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. *Рахметов С.М., Кулмуханбетова Б.А., Нурымбетов А.А. Наказание. – Алматы, 1998 – 131с.*
2. *Толеубекова Б.Х. Уголовно-процессуальное право Республики Казахстан. – Алматы, 1998.– 447 с.*
3. *Ағыбаев А.Н. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне түсіндірме. Жалпы және Ерекше бөліктер.– Алматы: Жеті Жарғы, 2015. – 768 б.*
4. *Алауханов Е.О., Рахметов С.М. Жаза. – Алматы, 1999.–115 б.*
5. *Шаргородский М.Д. Наказание, его цели и эффективность – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1973. – 160 с.*
6. *Баймурзин Г. Прикосновенность к преступлению. – Алма-Ата, 1978. – 162 с.*
7. *Жарықбаев Қ. Психология. – Алматы, 1993.–256 б.*
8. *Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚР Заңы. URL <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226#z236>*

Секция 7. Уголовный процесс, криминалистика; оперативно-розыскная деятельность

Әлмағанбетов П.

«Қайнар» Академиясының құқықтық пәндер кафедрасының доценті, з.ғ.к,
e-mail: aldraizer@mail.ru

КРИМИНАЛИСТИКАЛЫҚ ИДЕНТИФИКАЦИЯНЫҢ ҚЫЛМЫСТАРДЫ АШУДАҒЫ ЖӘНЕ ТЕРГЕУДЕГІ РӨЛІ

Аңдатпа

Мақалада криминалистикалық идентификацияның ғылыми негіздері, ғалым криминалистердің осы мәселеге байланысты көзқарастары, пікілері, криминалистикалық идентификация теориясының қалыптасу және даму тарихы, идентификацияға байланысты жіктеулер, идентификацияның қылмысты ашудағы және тергеудегі қолданылатын түрлері, криминалистикалық идентификацияның қазіргі кездегі жағдайы мен мүмкіндіктерін пайдалану жолдары, криминалистикалық және соттық идентификацияның ережелерін қылмыстық және азаматтық сот ісін жүргізуде тиімді пайдалану мәселелері қарастырылған.

Түйін сөздер: идентификация, сот және криминалистикалық идентификация, идентификацияның жіктелуі және түрлері, криминалистикалық идентификацияның ерекшеліктері, криминалистикалық идентификацияның даму кезеңдері, идентификацияны қолдану нысандары.

Аннотация

В статье рассматриваются научные основы криминалистической идентификации, мнения, точки зрения по этому вопросу ученых криминалистов, формирование и развитие истории теории криминалистической идентификации, классификации идентификации, виды криминалистической идентификации, применяемые в раскрытии и расследовании преступлений, пути использования современного состояния и возможностей криминалистической идентификации, эффективное использование положений криминалистической и судебной идентификации в уголовном и гражданском судопроизводстве.

Ключевые слова: идентификация, судебная и криминалистическая идентификация, классификация и виды идентификации, особенности криминалистической идентификации, этапы развития криминалистической идентификации, формы применения идентификации.

Abstract

The article discusses the scientific basis of forensic identification, opinions, points of view on this issue of forensic scientists, the formation and development of the history of the theory of forensic identification, identification classification, types of forensic identification used in the detection and investigation of crimes, ways of using the current state and possibilities of forensic identification, effective use of the provisions of forensic and judicial identification in the criminal and civil judicial proceedings.

Keywords: identification, judicial and forensic identification, classification and types of identification, features of forensic identification, stages of development of forensic identification, forms of application of identification.

Қазақстан Республикасының 1995 жылдың 5 қыркүйегінен бастап күшіне енген Конституциясы егеменді Қазақстанды зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет, оның ең қымбат құндылығы – адам және оның өмірі, құқықтары мен бостандықтары деп жариялады (Конституция, I бөлім, 1-бап) [1]. Осы күрделі де мақсатты жолда ең маңызды міндеттердің бірі – құқықтық жоғары беделі қалыптасқан, заңдарды орындау жағдайы жасалған, жауапкершілік және әлеуметтік белсенділіктің маңызы артқан азаматтық қоғам құру. Қоғамның біртұтас құқықтық мәдениетін, сондай-ақ жоғары дәрежелі заңгер мамандарды қалыптастыру және дамыту – бұл үрдістің маңызды элементтері.

Криминалистика болашақ заңгерлердің, соның ішінде бірінші кезекте жедел-ізвестіру қызметкерлері, тергеушілер, сарапшылар, прокурорлар, адвокаттар, судьялардың кәсіби дайындығының деңгейі мен мазмұнына байланысты болатын оқу салаларының қатарына жатады. Криминалистиканы білу учаскелік инспектордан бастап полицияның патрульдік қызмет көрсететін адамдары мен күзет қызметі жұмысшыларына дейін, яғни қылмысты ашуды зерттеуге қатысушылардан, оған қоса өзінің іс-әрекетімен қандай да болсын бір қылмыстың аддын алуға немесе ашуға қатысатын барлық тұлғалардан талап етіледі.

Криминалистика – қылмысты ашуға және тергеуге керекті заттай дәлелдемелерді процессуалдық заңға сүйене отырып, іздеп табу, алу, бекіту, зерттеу үшін пайдаланатын техникалық құралдар, тактикалық тәсілдер мен тергеу әдістемелері жөніндегі ғылым.

Криминалистік идентификация дегеніміз қылмысты тергеу кезінде із немесе басқа да белгілер бойынша тергеліп отырған оқиғаға қатысты адамның, заттың немесе басқа объектінің байланысын анықтау. Мысалы, қолдың, аяқтың ізі бойынша адамды, көлік құралдарының ізі бойынша көлік құралын, оқ және гильзадағы із бойынша атыс қаруын, қолжазуды зерттеу кезінде мәтінді орындаған адамды анықтау және т.б.

Криминалистік идентификация ортақ және жеке белгілерінің жиынтығы бойынша объектіні немесе жеке тұлғаның ұқсастығын салыстыру тәсілімен анықтау.

«Идентификация» термині латынның *identificare* – «теңдестіру», (*identicus*– бірдей ету, «тепе-теңдікті анықтау», «теңдестіру», «ұқсастыру») деген мағынаны білдіреді [2].

Идентификация терминіне байланысты қазақстандық ғалым криминалист А.Я. Гинзбургтың пікіріне тоқтала кеткенді жөн көрдік. Ол Қазақстан ғылым Академиясы Тіл институтының мамандарымен кеңесе отырып «идентификация» терминін орысшаға – «*то же самое*» (от слова «тождественный») деп аударған. Сонан соң бұл термин орысшадан қазақшаға «дәл өзі» деп аударылған. Сонымен «идентификация» термині қазақ тіліне – «*дәл өзі*» болып аударылады.

Ал егер орысша-қазақша сөздіктерді алатын болсақ, онда «идентификация» термині – идентификация, теңестіру, ұқсастыру [3], идентификация, теңдестіру, ұқсастылық, ұқсастыру, ұқсас деп аударылған [4]. Бұл және алдыңғы берілген аудармалармен келісуге болады. Дегенмен, біздің ойымызша, бұл аудармалар идентификация жүргізу процесіне тікелей қатысты сияқты. Себебі идентификация жүргізілу барысында объектілердің тепе-теңдігі және ұқсастығы салыстыру тәсілін қолдану арқылы анықталады. Сондықтан идентификацияныоны жүргізу барысындағы мағынасына байланысты қылмыстарды ашудағы және тергеудегі криминалистиканың бірден-бір тәсілі деп түсінеміз.

Идентификация термині төмендегідей бірқатар түсінік талдауларын жасауда қолданылады:

– идентификация – адамның ойлау қабілетінің заңдылығын ашуға мүмкіндіктер беретін ғылыми категория ретінде;

- идентификация – танымның әдіс- тәсілі мен құралы ретінде;
- идентификация – теңдестіру арқылы тану процессінің белгісі ретінде.

Идентификация термині – көзделген мақсаты пен шешетін мәселелеріне байланысты пайдаланылады және белгілі бір ойларды жинақтайды. [5]

Идентификация ұғымы логика, таным теориясы (философияға), психология және басқа да негізгі ғылымдарға сүйенеді.

Таным теориясының (философия) көмегі арқылы адамның танымдық қызметіне ғылыми негізде талдаулар жасалады. Әлемдегі барлық материалды объектілер өзіне-өзі ғана тең. Әрбір объект өзіндік қасиетіне байланысты, өзі тектес басқа объектілерден ерекшеленеді. Объектілердің көптеген сәйкес келу белгі санына қарамастан материалды дүниедегі әрбір объект жекеленген болып табылады. Бұл жекеліктер адамдарға объектіні тануға, оны өзінің арасындағы басқа өзі тектес заттардан ажыратып тану немесе сәйкестендіру процесін жүзеге асыруға мүмкіндіктер береді.

Танылатын объектінің өзіндік қасиеті мен мақсат, міндеттеріне байланысты материалдық дүние объектілерін тану процесіндегі теңдестіру әртүрлі жолдармен жүзеге асырылуы мүмкін. Теңдестіру актілері қарапайым, яғни күнделікті тұрмыс-тіршілікте, сондай-ақ ғылыми зерттеулер шеңберінде шешілетіндей күрделі болуы мүмкін. Мысалы: теңдестірудің тұрмыстық актілерінде кішкентай бала өзінің ата-анасын, киімдерін, ойыншықтарын таниды; суретші өзінің салған суретін оңай ажыратады; ұста өзі жасаған детальдарды тез табады және т.б. Ал күрделі актілерде: химик-аналитик химиялық заттарды, оның табиғатын, сондай-ақ геолог-минералдың, физик – физикалық процестердің табиғатын анықтайды.

Адамның ойлау қызметі заңдылықтарын зерттейтін логика ғылымы, идентификация көмегімен теңдестіру заңдылығы және адамды тану қызметіндегі теңдестірудің логикалық қағидалары негізінде қалыптасқан.

Теңдестіру заңдылығына сәйкес – адамның ойлау процесіндегі қандай да бір ойы өзіне-өзі сәйкес, тепе-тең болуы тиіс.

Адамның санасында көрініс тапқан объект бейнесі нақты бір жекеленген болуы қажет. Талқылау кезінде міндетті түрде нақты бір объектіні ғана ойлау керек, оны басқа объектілермен алмастыруға болмайды. Әр түрлі объектілерді теңдестіру мүмкін емес, логикаға жатпайды. Бір объектіні адамның қайта еске түсіру кезіндегі ойлау мазмұны алғашқы ойлаудың мазмұнына сәйкес (бір) болуы қажет. Бір объект жайлы талқылау кезінде пікірталастықтар пайда болған жағдайларда, әрбір адамның ойы әртүрлі болып олар өзара келісімге (бір шешімге) келе алмайды, бұл өз алдына теңдестіру заңдылығының бұзылуына әкеп соқтырады.

Идентификацияның психофизиологиялық механизмі келесідей болып келеді: субъектінің санасында көрсетіліп отырған объектінің белгілері туралы көрініс, сол көріністі ойлау арқылы, ол ұсынылып отырған объектіні өзінің ойындағы объект белгілері бойынша салыстырады, содан кейін ғана ол объектілердің сәйкестігі жайында немесе ерекшеліктері бойынша қортынды жасайды [6].

Адамның барлық танымдық (тұрмыстық, я ғылыми) қызметі аясындағы кез келген логикалық теңдестіру механизмі біреу-ақ болып келеді. Операция бірнеше рет орындалатындықтан тұрмыстық теңдестіру процедурасы қарапайым болып табылады. Сондықтан да ол стереотиптік сипатқа ие, динамикалық стереотип арқылы біз өз затымызды, ата-анамызды, туыстарымызды және т.б. ажыратамыз.

Қарапайым теңдестірулер негізінен көріністі, бейнені – көру, есту мүшелері арқылы қабылдауға байланысты жасалады.

Идентификация таным әдісі ретінде барлық ғылыми, атап айтқанда: ботаника, зоология, геология, химия, өнертану және т.б. ғылым салаларында кеңінен қолданылады. Мысалы,

археологиялық зерттеулер жүргізу барысында табылған (қазып алынған) объектілер міндетті түрде белгілі бір кезең мәдениетімен сәйкестендіріледі.

Палеонтология бойынша табылған объектілер бұрын тіршілікте өмір сүрген жануарлардың өлігі, қазіргі кезде жойылып кеткен жануарлардың түрлерімен идентификацияланады. Табылған жануарлар, өсімдіктер ботаникада, зоологияда, олардың белгілі бір класы, түрі, тобы бойынша идентификацияланады.

Аналитикалық, органикалық және басқа да химияның салалары арқылы алынатын барлық заттар міндетті түрде бұрын анықталған заттар класы бойынша идентификацияландырылады (теңдестіріледі).

Геология, минералогияға байланысты табылған заттар белгілі бір минералдар және т.б. түрлері бойынша идентификацияланады.

Барлық идентификациялық жағдай мәселелеріне байланысты әртүрлі ойлар (пікірлер, көзқарастар, тұжырымдар) бар. Кейбір ғылым – археология, тарих, өнертану салаларында жекеленген идентификациялық мәселелердің сәйкестігін шешу үшін криминалистика ғылымын, яғни криминалистика тәсілдерін пайдалануға тура келеді.

Л.Н. Мороз идентификация ұғымына келесідей түсінік берген. Идентификация дегеніміз – бір объектіні басқа бір объектіден ажырату немесе тануға мүмкіндік беретін объектінің өзіндік қасиетіндегі материалдық белгілерін салыстырмалы түрде зерттеу мен бағалау болып табылады [7].

Криминалистикалық идентификацияның ерекшелігі неде, олардың басқа да қызмет саласындағы идентификациядан айырмашылығы қандай деген мәселелерге тоқталатын болсақ, бұл мәселелерді көптеген ғалымдар талқылаған: С.М. Потапов, В.Я.Колдин, В.С. Митричев, Л.Н.Мороз, М.Я.Сегай, Н.В.Терзиев және т.б.

Барлық криминалист ғалымдар тергеу тәжірибесінде идентификация жүргізу қажеттілігін бір ауыздан құптайды, бірақ криминалистикалық идентификацияның түрі мен объектілеріне қатысты әртүрлі көзқарастарды ұстанады. Осыған байланысты кейбір ой-пікірлерді, ұғымдарды қарастырып өтейік.

Біздің қазақстандық криминалист Л.Н. Мороз идентификацияны соттық және криминалистикалық деп екіге бөліп көрсетеді. Ол соттық идентификация түсінігі криминалистикалық идентификация ұғымына карағанда кеңірек деп таныған. Соттық идентификация тергеу тәжірибесінде идентификация жүргізудің барлық түрін қамтиды, ол: химия, биология, ботаника, геология, және т.б. ғылымдарының материалдық мәліметтерін пайдаланады деп нақтылайды. Мысалы, оқиға болған жерден және күдіктінің аяқ киімінен алынған өсімдіктер бөлігіне салыстырмалы зерттеулер жүргізу кезінде сарапшы криминалистикалық емес, биологиялық тәсілдерді қолданады. Сондықтан да Л.Н. Мороз: соттық идентификация мен криминалистикалық идентификацияны өзара салыстырып қарастыруға болмайды деп санайды.

Л.Н.Мороздың пікірінше: криминалистикалық идентификация мынандай жағдайларда орын алады:

- а) идентификация тәсілдері арнайы криминалистермен өңделіп жетілдірілген жағдайларда;
- ә) бұл тәсілдердің көмегімен объектінің жекелеген сәйкестегі анықталған жағдайларда (бұл жерде ол объектілердің топтық қатыстылығын анықтауды қарастырған);
- б) криминалистикалық идентификацияның объектісі тек криминалистикалық идентификация объектілерінің шеңберіндегі нақты бір жекелеген объектілер ғана бола алады;
- в) криминалистикалық және соттық идентификация арасында айырмашылықтар бар және идентификацияның тергеу тәжірибесі мен оның процесуалдық тәртібінде ерекшеліктер болған жағдайда [8].

Ал В.С. Митричевтің көзқарасы бойынша «дәлелдеу аясында жүзеге асырылатын идентификация» соттық деп аталуы қажет [9]. Соттық идентификацияның логикалық идентификациядан ажырататын ерекшелігі-субъектілер мен объектілерге байланысты. Криминалистикалық идентификацияны соттық идентификация шеңберінде қарастыру керек. Соттық идентификацияға – сот медицина, психиатрия, биология, токсикология саласындағы салыстырмалы зерттеулер жатады. Криминалистикалық идентификацияға тек криминалистік сараптама шеңберінде жүргізілетін зерттеулерді жатқызу қажет. Ол криминалистикалық идентификацияның ерекшелігін - қылмыстың механизмі мен жағдайы және оның жасалу мән-жайлары жөніндегі мәліметтерді, объектілерді, үлгілерді жинау ерекшелігімен түсіндіруге болады – деп тұжырымдайды.

Г.И. Кочаровпен берілген тергеу тәжірибесіндегі идентификацияның дәлелдемелік мәнін қарастыратын болсақ, ол «идентификацияны криминалистикалық» деп атай отырып, оның ерекшелігін төмендегідей бөліп көрсетеді. [10].

Бірінші ерекшелігі, объектілермен байланысты. Объектілер – бұл материалдық дүниедегі кез – келген үйлескен заттар, әртүрлі процестер. Оларға қойылатын шарт: барлық объектілер олардың субстанциясына қарамастан соттық іспен байланысты болуы керек, сондай – ақ заттай дәлелдемелік сапасы болуы қажет. Бірақ олар – тұтынушылық, этикалық, техникалық және көптеген басқа да қасиеттерін жоғалтуы мүмкін, мұндай жоспарға объектінің қылмыс жағдайы жөніндегі ақпарат жеткізуші жақтарын бірінші кезекке қою керек.

Сонымен, криминалистикалық идентификацияның бірінші ерекшелігі – заттай дәлелдемелік фактілер жөніндегі ақпараттарды қамтитын объектілердің арасындағы тепе – теңдік қатынасын анықтаудан тұрады.

Екінші ерекшелігі, сараптаманың қорытындыларындағы жеке тепе – теңдікті көрсететін нәтижелер іс үшін мәнді болып табылатындығы мен дәлелдеме ретінде жеке тепе – теңдікті көрсететін нәтижелердің маңыздылығында.

Басқа ғылым салаларында объектіні – түрі, тегі бойынша идентификациялау жеткілікті, ал дәлелдеу барысында объектіні – түрі, тегі бойынша ғана анықтау жеткіліксіз болып табылады. Содықтан да криминалистикада, сот – сараптамаларында жекелеген тепе – теңдікті (сәйкестікті) анықтау үшін теориялық және сараптамалық зерттеулер үздіксіз жүргізіліп отырады.

Г.И. Кучеровтың пікірі бойынша криминалистикалық идентификацияның екінші ерекшелігі «қылмысқа қатысты жекелеген сәйкестікті немесе объектілер шеңберін барынша қысқартуды анықтау тенденциясынан тұрады» - деп санайды.

Криминалистикалық идентификацияның үшінші ерекшелігі,- процесуалды тәртіппен, процесуалдық түрде бекітілетіндігінде. Сонымен қатар, барлық идентификациялық танымдық қызметтің белгілі бір тәртібі мен шегі бар. Олар: сараптаманың шегі мен құралдарына, сондай-ақ заттай дәлелдемелер және олармен жұмыс жасау тәсілдеріне, оларды сақтауға және зерттеуге байланысты құжаттарды тіркеу мерзіміне қатысты әдістер мен басқа да тәсілдерді таңдауға қатысты болып отыр. Сонымен, криминалистикалық идентификацияның үшінші ерекшелігі оның процесуалдық формасында. [11].

Дегенмен де, криминалистикалық идентификация – ғылымның барлық басқа салаларындағы логикалық теңдестіруді сипаттайтын мазмұндар мен қағидалардай объективтік шындықтың белгілі бір бөлігінің танымдық процесі болып табылады.

М.Я. Сегай, Н.В. Терзиев тергеу тәжірибесіндегі идентификацияны «соттық идентификация» деп атаған дұрыс деп санай келе, келесідей мән-жайларды көрсетеді: - идентификация қорытындылары қылмыстық және азаматтық істерде соттық дәлелдеме қызметін атқарады, осыған байланысты оларды бекіту мен зерттеу әдістемесіне арнайы талаптар қойылады:

- басқа ғылымдарға қарағанда криминалистикада сәйкестікті ғана емес, сонымен қатар айырмашылықтарды да анықтаудың маңызы зор;
- криминалистикада жекелеген тепе-теңдікті анықтау – идентификацияның басты мәселесі болып табылады;
- химия, биология және т.б. ғылым салаларында топтық қатыстықты анықтау жеткілікті.

Аталған ерекшеліктер ұсынылатын зерттеу әдістемесіндегідей, теңдестіру нәтижелерін рәсімдеудің арнайы талаптарын анықтайды. Бұл ерекшеліктер сот медицина шеңберінен де орын алады, жоғарыда аталған авторлар идентификацияны не үшін соттық деп атауды негізді санайды. [12].

В.Я. Колдин өз еңбектерінде: «криминалистикалық идентификацияның» ерекшелігі:

- нақты жекеленген объектінің тепе-теңдігін анықтау;
- қылмыстық және азаматтық істердің фактілік жағдайын анықтаудың құралы болып табылады – деп көрсетеді. Ол соттық идентификацияның басқа да ғылым салаларындағы идентификациядан айырмашылығы жоқ, оны әдеттегі классификациялық зерттеулер ретінде қарастырып, соттық идентификацияны бөліп көрсетпеген. [13].

Ал М.В. Салтевский криминалистикалық идентификацияның ерекшелігін: «объектілерді жинау тәсілдерінің процессуалдық формасы ретінде ғана емес, сонымен қатар, дәлелдеу процесінде теңдестірудің нәтижесін қолдану мен нақты бір жеке объектілердің сәйкестігін анықтауда» деп қарастырады. [14].

Пікірлерді қорыта келе мынандай тұжырымдар жасауға болады:

- криминалистикалық идентификацияның мақсаты – сот өндірісі аясындағы материалды объектілердің тепе-теңдігін, сәйкестігінің бар немесе жоқтығын анықтап дәлелдемелер алу болып табылады және оларға байланысты арнайы әдістемелік талаптар қойылған;
- криминалистикалық идентификацияның маңызы – барынша қысқартылып жинақталған объектілер шеңберінен жекеленген сәйкестікті (тепе-теңдікті) анықтауда;
- криминалистикалық идентификация процессінің негізінде – идентификациялық белгілер жиынтығын салыстыру және бұл белгілердің сәйкестігі мен айырмашылығын бағалау жатыр;
- қорытындылар процессуалдық актілер (сарапшының қортындысы, хаттама) түрінде беріледі;
- химия, биологиялардан айырмашылығы идентификация қандай да бір мәселелерді шешу процесіне ие болады, яғни дәлелдеу тәсілінің біріне жатады;
- криминалистикалық идентификация тек заңда көрсетілген субъектілермен ғана жүзеге асырылады [15].

Сонымен, жоғарыда көрсетілген анықтамаларды жалпылама қорыта келе, біз Л.Н. Мороздың берген анықтамасына жүгінеміз: «криминалистикалық идентификация – соттық дәлелдемелерді алу мақсатында заңда бекітілген әдіс – тәсілдерді қолдана отырып, объектінің сәйкестігі мен айырмашылық қасиетін көрсететін белгілерге салыстырмалы зерттеулер жүргізу процесі түрінде жүзеге асырылады». [16].

Криминалистикалық идентификацияның маңызын бағалау өте күрделі процесс болып табылады. Идентификация – дәлелдеу тәсілінің өте кең тараған түрі. Идентификацияның көмегімен: қылмысқа дайындалу әрекетінің орнын, қылмыс жасалған, қылмыстың ізін жасырған жерлерді; қылмыскердің қылмысты жасауға қолданылған қару құралдарын; қылмыскерді, жәбірленушіні, қылмыстық қол сұғылған заттарды идентификациялауға және т.б. анықтауға болады.

Көріп отырғанымыздай, дәлелдеу кезінде көптеген жағдайлар идентификациялануға жатады. Бірақ-та олардың әрқайсысы әртүрлі тәсілдермен жүзеге асырылады. Мысалы, қылмыскердің жеке басын оның қолжазбасы, даусы, бейне келбеті, аяқ, қол іздері, шашы және т.б. бойынша идентификациялауға болады.

Бүгінгі таңда криминалистикалық идентификация теориясы криминалистикадағы жеке ілімдермен ең жетілдірілген түрлеріне жататындығы осы жағдайлармен түсіндіріледі.

Барлық танымал кеңестік криминалистер криминалистикалық идентификация мәселелерімен тікелей немесе жанама түрде айналысты.

Криминалистикалық идентификация теориясы – тарихи жағынан жеке криминалистикалық теориялар арасынан ең алғаш пайда болып, білімді жүйелендіру құралы ретінде қалыптасқан ілім болып табылады.

Криминалистикалық идентификация теориясының қалыптасу және даму тарихын төмендегідей 3-кезеңге бөліп көрсетуге болады:

1 кезең – теориялық негізі мен оның негізгі жағдайлары және қағидаларының пайда бола бастауынан ХХ – ғасырдың 50-ші жылдарына дейінгі кезеңдерді хронологиялық түрде қамтиді;

2 кезең – бұл 80- жылдарға дейінгі әртүрлі идентификациялық зерттеу әдістемелерінің қалыптасу кезеңі;

3 кезең – криминалистикалық идентификация жағдайлары және т.б. қайтадан қарастырылып нақтыланатын кезеңдер жатады, ол бүгінгі таңда орын алуда.

Криминалистикалық идентификация теориясы – қылмыстық оқиға туралы дәлелдемелік ақпараттарды, сондай-ақ объектінің тепе-теңдігін анықтауға байланысты әдістемелік ұсыныстар мен тәртіп ережелерінен тұратын ғылыми ілімдердің жиынтығы.

Криминалистикалық идентификация процессуалдық және процессуалдық емес нысанада қарастырылады.

Идентификацияның процессуалдық емес нысанасы қолданбалы және жедел болып екіге бөлінеді. Идентификацияның қолданбалы түрі – мұражай, ғылыми – зерттеу институттарының, азаматтардың талаптары бойынша жүзеге асырылады. Ал идентификацияның жедел түрі қылмыстық іс қозғалғанға дейін орындалады. Идентификацияның нәтижелері жедел-іздістіру қызметінде қолданылады.

Идентификацияның процессуалдық нысаны:

- 1) сот сараптамасы;
- 2) тану үшін көрсету;
- 3) объектілерді қарау шеңберінде жүзеге асырылады.

Тану үшін көрсету және қарау тергеу әрекеттері шеңберіндегі идентификация тергеушімен жүргізіледі. Сот сараптамасы шеңберінде қолданылатын идентификация процессуалдық түрде өте кең таралған.

Идентификациялық зерттеулер бірнеше түрлерге бөлінеді. Криминалистикалық идентификацияның классификациясы идентификация объектілерімен ғана емес, сонымен қатар олардың табиғи қасиеттері мен басқа да параметрлермен байланысты.

Идентификацияның деңгейіне байланысты мынадай идентификация түрлері ажыратылады:

- объектінің бір текке жататындығы;
- топтық қатынастылығы;
- жекелеген сәйкестігі.

Идентификацияланатын объектінің табиғатына байланысты:

- нақты бер жеке объект бойынша;
- бөлшектер бойынша бүтінді анықтау;
- шығу (пайда болу) қайнар көздері бойынша.

Идентификацияланатын объектіге байланысты идентификацияның келесідей түрлері бар:

- ойдағы бейне бойынша идентификациялау;
- жеке объектілерді материалды бекітілген бейнесі бойынша идентификациялау;
- шығу қайнар көздері бойынша идентификациялау;
- бөлшекшектері бойынша бүтінді идентификациялау.

Мысалы, табылған қолдың ізі арқылы күдіктіні идентификациялау жеке объектіні бейненің материалдық бекітілуі бойынша идентификациялауға жатады; оқиға болған жерде табылған сым-темір бөлшектерін күдіктінің автокөлігінің багажынан табылған сым-темір бөлшектерімен идентификациялау – бөлшекшектері бойынша бүтінді идентификациялауға жатады; бір күдіктіден табылған пакеттегі есірткіні екінші сезіктіден табылған пакеттегі есірткімен идентификациялау – шығу қайнар көзі бойынша идентификациялау түріне жатады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. *Қазақстан Республикасының Конституциясы. 1995 жылғы 30 тамызда Республикалық референдумда қабылданған.*
2. *Белкин Р.С. Курс криминалистики. В 3-х т. Т.1. Общая теория криминалистики. – М., 1997. С. 265.*
3. *Орысша – қазақша сөздік. 1-том (А – О). Қазақ совет энциклопедиясының бас редакциясы. – Алматы, 1978.*
4. *Бекетаев Қалдыбай Сөздік. Үлкен қазақша-орысша орысша-қазақша сөздік. – Алматы: «Алтын Қазына», 2001.*
5. *Криминалистиканың негіздері. А.Я. Гинзбург, Н.И. Оганов, Г.И. Поврезнюк, Е.Р. Россинская, Е.Н. Бегалиев. – Алматы, 2007, 49– 52 бет.*
6. *Е.П.Ищенко. Криминалистика. Учебник для ВУЗов. – М., 2000. – С.248.*
7. *Криминалистика. Под. ред. Филиппова А.Г. и Волынского А.Ф.М., 1998.–С.56.*
8. *А.Я.Гинзбург., А.Р.Белкин. Криминалистическая тактика.Учебник. Прод ред.проф. А.Ф.Аубакирова. – Алматы, 1998.*
9. *Криминалистика. Учебник под.ред, Васильева А.И. – М., 1998.*
10. *Криминалистика. Учебник под.ред, Васильева А.И. – М., 1998.–С.74.*
11. *А.Н.Васильев. Тактика отдельных следственных действий.– М.,1981. С.37.*
12. *А.Я.Гинзбург., А.Р.Белкин. Криминалистическая тактика.Учебник. Прод ред.проф. А.Ф.Аубакирова. – Алматы, 1998, 1998.–С.54.*
13. *Герасимов И.Ф., Драпкин П.Я. Криминалистика. –М., 1994.–С.29.*
14. *А.Я.Гинзбург., А.Р.Белкин. Криминалистическая тактика.Учебник. Прод ред.проф. А.Ф.Аубакирова.– Алматы, 1998.*
15. *Криминалистика. Под.ред. И.Ф.Пантелеева, И.А.Селиванова.–М. 1988.–С.47.*
16. *Криминалистика. Под.ред. Н.П.Яблокова. –М.,2000.–С.36.*

Амантай Дияр
магистрант 1-курса специальности 6M030100 – юриспруденция Академии Кайнар,
г.Алматы, Казахстан

ПРОЦЕССУАЛЬНЫЙ СТАТУС СЛЕДСТВЕННОГО СУДЬИ КАК СУБЪЕКТА УГОЛОВНОГО ПРОЦЕССА

Аннотация

В данной статье речь идет о новом институте уголовно-процессуального права, следственном судье. Реформирование уголовного законодательства сопровождается имплементацией норм законодательства в русло упрощения и повышения эффективности уголовного процесса. Одним из направлений такого реформирования является внедрение фигуры следственного судьи в число субъектов уголовного процесса. В представленной статье раскрывается процессуальный статус следственного судьи, перечислены возложенные на него обязанности и полномочия.

Целью данной работы является исследование роли следственного судьи в процессе проведения досудебного производства. Определена его основная роль в деле выявления и предотвращения фактов нарушения законности в процессе расследования преступлений. В статье проведен анализ положений нового Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан, посвященных правовому статусу следственного судьи.

Ключевые слова: субъекты уголовного процесса, следствие, следственный судья, уголовный процесс, защита прав и свобод участников уголовного процесса, судебное следствие.

Аңдатпа

Мақалада қылмыстық іс жүргізу құқығының жаңа институты, тергеу судьясы туралы баяндалады. Қылмыстық заңнаманы реформалау қылмыстық процестің оңтайландыруы мен тиімділігін арттыру арнасы арқылы заңнамалық нормалардың жүзеге асырылуымен қатар жүреді. Мұндай реформалаудың бағыттарының бірі болып, қылмыстық процестің субъектілерінің қатарына тергеу судьясын енгізу болып табылады. Ұсынылып отырған мақала тергеу судьясының іс жүргізу мәртебесін қарастытырып, оған жүктелген міндеттер мен өкілеттіктерді тізеді.

Бұл жұмыстың мақсаты тергеу судьясының сотқа дейінгі іс жүргізу процессіндегі рөлін зерттеу болып табылады. Оның қылмыстарды тергеу барысында заң бұзушылықтарды анықтау мен алдын алудағы негізгі рөлі анықталды. Мақалада тергеу судьясының құқықтық мәртебесіне арналған Қазақстан Республикасының жаңа Қылмыстық процестік кодексінің ережелері талданады.

Түйін сөздер: қылмыстық процестің субъектілері, тергеу, тергеу судьясы, қылмыстық процесс, қылмыстық процестің қатысушыларының құқықтары мен бостандықтарын қорғау, сот тергеуі.

Abstart

This article observes the new institute of criminal proceeding law – investigating judge. The reforming of the criminal proceeding is accompanied with an implementation of legislation' standards in the way of simplification and high effectiveness of criminal proceeding. One of the direction of this reforming is an introduction of the investigating judge to the members of criminal proceeding. There is opened the trial status of investigating judge in this article, enumerated his obligations and power.

The purpose of this work is the examination of the investigating judge' role in the pre-trial procedure. His main role is to reveal and prevention of legality violation facts due to the crimes

investigation. In this article author made the analysis of the new Criminal Proceeding Code' rules that concern to the legal status of investigating judge.

Keywords: subjects of criminal proceeding, investigation, investigating judge, criminal proceeding, protection of rights and freedoms of participants in criminal proceeding, judicial investigation.

Уголовно-процессуальное законодательство Республики Казахстан претерпевает процесс глобальных трансформаций. Одним из основных направлений совершенствования уголовно-процессуального права Концепцией правовой политики на 2010–2020 годы намечено упрощение и повышение эффективности уголовного процесса, в том числе упрощение порядка досудебного производства, наряду с постепенным расширением судебного контроля. Новшеством уголовного процесса является введение новой процессуальной фигуры – института следственного судьи, осуществляющего оперативный судебный контроль в ходе досудебного производства [1]. О роли следственного судьи в обеспечении необходимого баланса между обвинением и защитой говорится в 22-м шаге Плана Нации «100 конкретных шагов – современное государство для всех» [2].

Инновационная идея о введении в уголовное судопроизводство следственного судьи сохранилась в окончательной версии законопроекта и, в отличие от других нововведений, вызвавших больше негативный настрой юридической общественности, была воспринята с одобрением и поддержкой. Введение следственного судьи, как субъекта уголовного процесса, снимает, по мнению практикующих судей, многие застарелые проблемы, возникающие в процессуальных действиях, проводимых органами уголовного преследования; следственный судья становится ключевой фигурой на досудебном следствии, своего рода фильтром на самой острой стадии уголовного процесса. На необходимость введения следственного судьи в уголовное производство указывают многочисленные факты нарушения законности в процессе расследования преступлений.

Следственным судьей по новому Уголовно-процессуальному кодексу РК является судья суда первой инстанции, осуществляющий предусмотренные Кодексом полномочия, в числе которых судебный контроль за соблюдением прав, свобод и законных интересов лиц в уголовном судопроизводстве, в ходе досудебного производства (ст.7 п.47 УПК РК). Назначается председателем этого суда и при необходимости может быть переназначен.

Следственный судья обладает статусом судьи в соответствии с Конституцией и Конституционным законом о судебной системе и статусе судей Республики Казахстан. Следственный судья является носителем судебной власти, а принятые им процессуальные решения в пределах полномочий обязательны для исполнения всеми государственными органами, должностными лицами и гражданами, которых эти решения касаются.

Законодатель закрепляет правовой статус следственного судьи как равный с другими судьями страны, уровень суда (районный, городской либо специализированный) и полномочия по осуществлению правосудия, ограниченные стадией досудебного производства по уголовным делам. Последнее положение указывает на то, что следственный судья не вправе рассматривать уголовные дела по существу в главном судебном разбирательстве, а также гражданские, административные и иные дела, выходящие за рамки уголовного досудебного производства, а будет специализироваться исключительно на осуществлении оперативного судебного контроля за органами уголовного преследования. Любое процессуальное действие, проводимое органами уголовного преследования, должно проводиться под процессуальным контролем следственного судьи.

Судебное следствие является основной частью судебного разбирательства, в ходе которого происходит непосредственное исследование представленных сторонами доказательств и установление фактических обстоятельств совершенного преступления. Исследование в судебном заседании доказательств дает возможность оценить их с точки зрения относимости,

допустимости, достоверности, а все собранные доказательства в совокупности – с точки зрения достаточности для разрешения уголовного дела (ст. 125 УПК РК).

Судебное следствие не является повторением предварительного расследования. Это самостоятельная стадия исследования и оценки доказательств. Выводы суда могут не совпадать с выводами предварительного расследования. В суде могут быть исследованы обстоятельства, которые не были предметом рассмотрения в ходе предварительного расследования (например, показания дополнительных свидетелей, данные, характеризующие подсудимого; представленное стороной защиты заключение экспертов после проведения дополнительной или повторной экспертизы и т.д.). Кроме того, предварительное расследование проводится, как правило, дознавателем, следователем, иногда прокурором, а в ходе судебного следствия доказательства исследуются сторонами судебного разбирательства.

Здесь предполагается активная роль государственного обвинителя и защитника во исполнение принципа состязательности и равноправия сторон в процессе, роль потерпевшего, гражданского истца, гражданского ответчика и их представителей, особая роль суда. В ходе судебного следствия должны быть проверены все версии содеянного, выдвинутые сторонами, несмотря на то что государственный обвинитель, например, придерживается только одной из них. Специфика судебного следствия состоит и в том, что в его ходе далеко не все следственные действия могут быть проведены. Исключено, что в ходе судебного следствия могут быть произведены, например, обыск или выемка, очная ставка или опознание лица.

Основными судебными действиями УПК РК признает допросы подсудимого, потерпевшего и свидетелей, производство экспертизы, допрос эксперта или специалиста, осмотр вещественных доказательств, оглашение письменных доказательств и др.

Статья 55 УПК РК следственного судью наделяет правом санкционировать 12 процессуальных действий и решений, рассматривать 8 вопросов и 8 иных полномочий. Так, следственный судья наделен следующими полномочиями: санкционирования содержания под стражей; санкционирования домашнего ареста; санкционирования временного отстранения от должности; санкционирования запрета на приближение; санкционирования экстрадиционного ареста; продления сроков содержания под стражей, домашнего ареста, экстрадиционного ареста; применения залога; санкционирования наложения ареста на имущество; принудительного помещения, не содержащегося под стражей лица в медицинскую организацию для производства судебно-психиатрической и/или судебно-медицинской экспертизы; при установлении факта психического заболевания о переводе лица, в отношении которого ранее применено содержание под стражей, в специальную медицинскую организацию, оказывающую психиатрическую помощь, приспособленную для содержания больных в условиях строгой изоляции; эксгумации трупа; объявления международного розыска подозреваемого, обвиняемого; санкционирования осмотра; санкционирования обыска; санкционирования выемки; санкционирования личного обыска.

Кроме полномочий по санкционированию ряда вышеуказанных процессуальных решений и действий, к компетенции следственного судьи отнесены следующие вопросы:

- 1) рассмотрение жалоб на действия (бездействия) и решения дознавателя, органа дознания, следователя и прокурора;
- 2) вопрос о реализации вещественных доказательств, подвергающихся быстрой порче или длительное хранение которых до разрешения уголовного дела по существу требует значительных материальных затрат;
- 3) депонирование в ходе досудебного производства показаний потерпевшего и свидетеля;
- 4) наложение денежного взыскания на лиц, не выполняющих или выполняющих ненадлежащим образом процессуальные обязанности в досудебном производстве;
- 5) рассмотрение вопроса о взыскании процессуальных издержек по уголовному делу по представлению прокурора;
- 6) по мотивированному ходатайству адвоката, участвующего в качестве защитника, рассмотрение вопроса об истребовании и приобщении к уголовному делу любых сведений, документов,

предметов, имеющих значение для уголовного дела, за исключением сведений, составляющих государственные секреты, в случаях отказа в исполнении запроса либо непринятия решения по нему в течение трех суток; 7) по мотивированному ходатайству адвоката, участвующего в качестве защитника, рассмотрение вопроса о назначении экспертизы, если органом уголовного преследования в удовлетворении такого ходатайства было необоснованно отказано либо по нему не принято решение в течение трех суток; 8) по ходатайству адвоката, участвующего в качестве защитника, рассматривает вопрос о принудительном приводе в орган, ведущий уголовный процесс, ранее опрошенного им свидетеля, обеспечение явки которого для дачи показаний затруднительно.

Анализ работы следственных судей свидетельствует о том, что функции оперативного судебного контроля в большей степени сводятся к контролю за применением мер процессуального принуждения (санкционирование содержания под стражей, продление сроков содержания под стражей, наложение ареста на имущество, объявление международного розыска, принудительное помещение в медицинскую организацию для производства экспертизы). Другие из перечисленных ч. 1 ст. 55 УПК РК действий на сегодняшний день, не имеют широкого распространения на практике [3].

По аналогии с существовавшим ранее упрощенным порядком дачи санкции прокурором следственный судья должен быть вправе рассматривать вопросы, отнесенные к его компетенции, единолично и, как правило, без проведения судебного заседания, т.е. без излишне усложненных процедур. Многие вопросы следственным судьей могут быть решены оперативно по представленным документам. Если возникает необходимость исследования обстоятельств, имеющих значение для принятия законного и обоснованного решения, то следственный судья постановляет о проведении судебного заседания с участием соответствующих лиц и прокурора. По распоряжению следственного судьи судебное заседание может быть проведено в режиме видеосвязи.

Следственный судья вправе:

- 1) требовать от органа, осуществляющего досудебное производство дополнительной информации по рассматриваемому вопросу;
- 2) знакомиться со всеми материалами соответствующего досудебного производства и исследовать их;
- 3) вызывать участников процесса в судебное заседание и получить от них необходимую информацию по уголовному делу [4, с. 78].

Следственный судья не должен решать вопросы, которые в соответствии с УПК РК могут быть предметом судебного рассмотрения при решении дела по существу, давать указания о направлении расследования и проведении следственных действий, совершать действия и принимать решения вместо лиц, осуществляющих досудебное производство, и надзирающего прокурора, а также суда, рассматривающего дело по существу. При заявлении подозреваемого о применении к нему пыток и других незаконных действий или наличии на нем следов применения насилия следственный судья обязан поручить процессуальному прокурору осуществить немедленную проверку указанных фактов.

При установлении фактов незаконного ограничения или иных нарушений прав и свобод человека, охраняемых законом интересов организаций, следственный судья выносит частное постановление для решения вопроса об ответственности лиц, допустивших нарушения закона.

Необходимо отметить, что для введения фигуры «следственного судьи» существенным является решения ряда насущных проблем. Основными проблемами, которые стоит решить, являются вопросы организационного, материально-технического и правового характера. Так, необходимо урегулировать порядок выбора и назначения следственного судьи, структуры данного института. В отношении результативности введения института следственного

судьи необходимо решить в какой структуре он будет находиться и каким образом будут избираться и назначаться следственные судьи, либо он будет входить в судебную систему, или в систему предварительного расследования, либо будет в отдельной системе, даже может быть и определенным специализированным судом. Кроме того, существует проблема компетентности лиц, из числа которых могут быть избраны следственные судьи. Сложность вопросов их компетенции обуславливает предъявление к ним определенных требований (опыт, навыки, специализация и т.п.).

Современный опыт сводится к тому, что на должность назначаются начинающие судьи, что является спорным. Внесение изменений в действующее законодательство всегда сопровождается долгим периодом выявления положительных и отрицательных явлений и представляет собой сложный процесс, требующий научного и практического одобрения. Введение нового института представляет следующие положительные моменты, а именно, следственный судья:

- будет являться «фильтром» на стадии досудебного расследования (т.е. обеспечит легитимность доказательств);
- позволит избежать нарушений закона со стороны следователя (дознателя);
- не относится к системе правоохранительных органов, которые непосредственно проводят расследование и является независимой фигурой;
- обеспечит законность и объективность следствия.

Иными словами, внедрение института следственного судьи в Казахстане доказывает нацеленность на приоритет первичности прав и свобод человека и гражданина, развитие уголовной политики по укреплению гарантий прав личности, участвующей в уголовном судопроизводстве.

Таким образом, введение института следственного судьи в уголовное судопроизводства нашей страны актуально и имеет большое значение для уголовно-процессуальной науки как для теории, так и для практики. Надлежащим образом обеспечит права и законные интересы участников уголовного процесса. В целом улучшит доступ каждого к правосудию.

Введение следственного судьи способствует обеспечению права пользоваться возможностями прокурора, следователя и органов дознания для сбора и проверки информации не посредством обращения к другой стороне, а посредством обращения к следственному судье, указания которого будут обязательными для сторон. В современном мире значимость следственного судьи видится именно как юрисдикционного судебного органа, не связанного с непосредственными функциями по расследованию преступлений и уголовных проступков, но обеспечивающего законность процессуальных действий должностных лиц органов уголовного преследования и рассматривающего жалобы на их действия.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. *Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан. – Принять 4 июля 2014 года № 231-V. // ИС Параграф. (дата обращения: 15.02.2018.)*
2. *План нации – 100 конкретных шагов по реализации пяти институциональных реформ Главы государства Нурсултана Назарбаева //online.zakon.kz (дата обращения: 15.02.2018.)*
3. *Кудабаев Б. Роль следственного судьи в обеспечении баланса между обвинением и защитой // <http://kst.sud.kz> (дата обращения: 15.02.2018.)*
4. *Уголовно-процессуальное право Республики Казахстан: Курс лекций / Под ред. д.ю.н., проф. Б.К. Толеубековой. – Алматы, 2016. – 392с.*

Апахаев Н.Ж.
Қайнар академиясы, құқықтану кафедрасының меңгерушісі, з.ғ.к.,
қауымдастырылған профессор

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ СОТ ӨНДІРІСІНДЕГІ МЕДИАЦИЯ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Жанжалдарды шешудің балама тәсілдерін қолдану мүмкіндігі азаматтық, еңбек және басқа да құқықтық қатынастардан отбасылық, түрлі салаларында Қазақстан 2011 жылы заң жүзінде бекітті. Ең алдымен оның құқықтық жанжалды шешудің нұсқасын таңдау, дербестігін еріктілігі және ескерілген медиация табиғаты еді. Дәл осыған қатысты ғана емес, сонымен дау-шарлар азаматтық-құқықтық медиация қолдану мүмкін болды. Себебі, бүгін қазақстандық практикасын қылмыстық істер бойынша іс жүргізу регламенттеу медиатор медиацияның қолданылу мерзімі өткен болды, бұл оқыту қызметіне ақы төлеу және т.б. медиаторлардың біршама таяуда шешуді талап етеді Қазақстандық заңнаманы талдау регламенттейтін қолданыстағы Қылмыстық істер бойынша жәбірленушінің құқықтарын қорғауды арттыру, оны жетілдіру жөнінде ұсыныстар тұжырымдау медиация қолдану осы заңдарды қолдану медиация кеңейтуге, қылмыстық қабілетті кемшіліктерді анықтауға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: дауларды шешу, қылмыстық іс жүргізу заңы, қорғаушы, медиатор.

Аннотация

В 2011 г. Казахстан законодательно закрепил возможность применения альтернативных способов разрешения конфликтов в различных сферах семейных, гражданских, трудовых и других правоотношений. Была учтена природа медиации, и прежде всего ее добровольность, самостоятельность выбора варианта решения правового конфликта. Именно в силу этого применение медиации стало возможным не только по гражданско-правовым, но и по уголовным конфликтам. Поскольку казахстанская практика применения медиации по уголовным делам стала складываться сравнительно недавно, сегодня требует решения, это обучение медиаторов, процессуальная регламентация, оплата услуг медиатора и т.д. Анализ действующего казахстанского законодательства, регламентирующего применение медиации по уголовным делам, позволяет выявить недочеты данного законодательства, сформулировать предложения по его совершенствованию, способные усилить защиту прав потерпевшего, расширить применение уголовной медиации.

Ключевые слова: уголовный процесс, адвокат, медиация, медиатор

Abstract

In 2011 Kazakhstan has legislatively fixed a possibility of application of alternative ways of resolution of conflicts in various spheres of family, civil, labor and other legal relationship. The mediation nature, and first of all its voluntariness, independence of the choice of version of the decision of the legal conflict have been considered. Owing to this fact application of mediation has become possible not only on civil, but also on the criminal conflicts. As the Kazakhstan practice of application of mediation on criminal cases began to develop rather recently, solutions, this training of mediators, a procedural regulation, fee of a mediator, etc. requires today. The analysis of the existing Kazakhstan legislation regulating application of mediation on criminal cases allows to reveal defects of this legislation, to formulate the offers on his improvement capable to strengthen protection of the rights of the victim, to expand application of criminal mediation.

Keywords: criminal trial, lawyer, mediation, mediator

Біздің қоғамымызда яғни, халықтың, бұқаралық ақпарат құралдарының беттерінен «Медиация» сөзі түспейді. «Медиация» сөзі — латын тілінен аударғанда делдал, екі тарапты мәмілеге келтіруші үшінші тұлға деген мағынаны білдіреді. Медиацияны қарапайым тілмен айтқанда, бітімгершілік деп түсінуге болады. Яғни, қандай да бір мәселе бойынша тараптар арасында келіспеушілік туған жеке азаматтар немесе заңды тұлғалар оны соттан тыс, өзара келісім жағдайында шеше алады. Екі арадағы келісім медиаторлар арқылы жүзеге асырылады.

Медиацияның мақсаты — дауды бітімгершілікпен шешудің екі тарапты да қанағаттандыратын нұсқасына қолжеткізу. Медиацияны жүргізу кезінде еріктілік, құпиялық, медиатордың тәуелсіздігі мен бейтараптығы және медиация тараптарының тең құқылығы мен оның рәсіміне араласуға жол бермеушілік қағидаттары сақталуы тиіс.

Батыс елдерінде қылмыстық қақтығыстарды шешудің құқықтық практикасына медиацияны енгізе отырып, көптеген мәселелер шешілді: мемлекеттің сот процесіне жұмсалатын шығындарын қысқарту; «түрме тұрғындарының» санын қысқарту; қоғамдағы қылмыстылықтың санын азайту т.б.и Осылай, қылмыстық құқық саласында жеке бағыттық әдістерді (медиация) қолдану кеңейтілді. Нәтижесінде, батыс елдерінде медиацияны қолдану арқылы жазалау жүйесінен қалпына келтіру әділеттілігіне көшу жүзеге асырылды [1].

Қазіргі қолданыстағы Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі (бұдан әрі — ҚР ҚК) қылмыстық-құқықтық жанжалдарды медиация арқылы шешуге жол береді және медиация қылмыстық жауаптылықтан босату негіздерінің бірі болып табылады. Қазақстанда дауларды соттан тыс шешудің балама үш түрлі нысаны бекітілген:

1. Бітімгершілік келісімге келу — азаматтық-құқықтық, соның ішінде кәсіпкерлік дауларды шешу барысында үшінші тұлғаларды қатыстырмай-ақ, тараптардың өздері немесе өкілдері арқылы ортақ келісімге келу;
2. Медиация — тараптардың ерікті келісімі бойынша жүзеге асырылатын, олардың өзара қолайлы шешімге қол жеткізуі мақсатында медиатордың (медиаторлардың) жәрдемдесуімен тараптар арасындағы дауды (дау-шарды) реттеу рәсімі;
3. Халықаралық төрелік немесе аралық соттар — бұл соттардың азаматтық-құқықтық қатынастардан туындайтын дауларды қарау процедурасы бірдей.

Медиацияның тиімді жақтарын айтып кетсек:

- Медиация процедурасы сотпен салыстырғанда аз уақыт алады;
- Медиатордың қызметі сот қызметіне қарағанда арзанға түседі;
- Тараптардың арасындағы қатынас бұзылмайды;
- Заңды емес, тараптардың мүдделерін ескереді;
- Құпиялық сақталады.

Қылмыстық процестегі медиацияны делдал-медиатордың көмегімен қылмыстық-құқықтық қақтығысты шешудің баламалы тәсілі ретінде анықтауға болады. Бұл қылмыстық процестің тараптарымен ерікті түрде анықталатын әдіс [2].

Қылмыстық істер бойынша медиацияның нормативтік базасын жалпы тәртіптегі нормативтік актілер және арнайы актілер құрайды. Жалпы тәртіптегі нормативтік актілер қылмыстық-құқықтық жанжалдарды қоса алғанда, медиацияны қолданудың барлық салаларына, ал арнайы — тек қана қылмыстық жанжалдарға жатады. Жалпы нормативтік актілер Медиация туралы Заң және медиаторларды даярлау бағдарламасы бойынша оқытудан өту ережелері, ҚР ҚК, ҚР ҚПК, «Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 68-бабын қолдану бойынша сот тәжірибесі туралы» ҚР Қазақстан Республикасында сот процесіне медиацияны енгізудің басталуы Қазақстан Республикасы Президентінің 2002 жылғы 20 қыркүйектегі № 949 «Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының тұжырымдамасы туралы» Жарлығымен [3] бекітілді. Қазақстанда қылмыстық саясат міндетті түрде медиацияны қолдану арқылы жүзеге асырылуы тиіс. 2011 жылы медиация туралы арнайы

заң қабылданды [4]. Осы Заңмен медиацияны қолдану аясы, медиацияның мақсаттары, қағидаттары, медиаторларға қойылатын талаптар және олардың құқықтық жағдайы, медиацияны жүргізу қағидалары және медиацияны тоқтату шарттары айқындалады.

АҚШ және Еуропа елдеріндегі қылмыстық сот өндірісінде медиация жоғары деңгейде дамығаны соншалықты ол, халық аралық саясаттың құралы болып үлгерді, мәселен дамушы елдердің сот өндірістеріне медиацияны енгізу тәжірибелерін айтсақ болады [5]. Континенталдық құқықтық жүйені ұстанған мемлекеттердің қылмыстық сот өндірістерінде медиация толық процессуалдық реттелініп кеткен, атап айтқанда, Францияның қылмыстық іс жүргізу заңында медиацияны жүргізу процедурасы бірнеше баптарда көрсетіліп кеткен [6]. Өкінішке орай біздің Қазақстанның ҚПК медиацияны реттейтін жеке баптар көзделмеген, осыған байланысты белгілі қазақстанның қылмыстық іс жүргізу құқығы ғылымының серкесі Когамов М.Ч. айтады: «медиация туралы ақпараттар ҚР ҚПК үзілді-кесілді берілген» [7].

Аталмыш мәселеге байланысты біз өз тарапымыздан Алматы қаласының ПД 50 тергеушілері мен 50 анықтаушылардың арасында «медиацияны тиімді қолдану туралы» сауалнамалар жүргіздік. Сауалнамаларымыздың қортындысы өкінішке орай қуантарлық емес:

Біріншіден медиацияны мүлдем қолданбаған тергеушілер мен анықтаушылар кездесті;

Екіншіден ҚР ҚПК медиацияны толық процессуалдық реттейтін баптың кездеспеуі;

Үшіншіден қылмыстық іске медиаторды араластыру, оны шақыру, кездесу тергеу уақытын алады деп уәждерін айтты.

Медиация процедурасы ҚР ҚПК жеке тарауында беріліп, толық жазылып кеткені дұрыс және медиаторларды қылмыстық процеске тартуды тергеушілер мен анықтаушыларды міндеттейтін жеке баптар көрсетіліп кетсе тамаша болар еді. Біздің уәждерімізді заң шығарушы орган ескерсе, Қазақстанның қылмыстық сот өндірісінде медиацияның дамуы тағы бір сатыға көтерілеріне кәміл сенеміз. Осы орайда Ахпанов А.Н. айтып кеткенімен толық келісеміз: «медиация туралы мәліметтер ҚР ҚПК әр түрлі тарауларында сіңіп кеткен, жинақталмаған» [8]. ҚР ҚПК медиация туралы ақпараттар шашыраңқы кезедесетіні, тәжірибеде процессуалдық нормаларды ат үсті түсінуіне, талқылауға жол береді және қылмыстық процеске қатысушылардың арасында қылмыстық конфликтінің күшейуі мүмкін. Жоғарыда айтылғандарды қортындылай келе, болашақта ҚР ҚПК медиация туралы жеке тарау енетініне және ол тараудағы негіздер тәжірибе қызметкерлерімен ғалымдардың бірлесіп жұмыс істеген нәтижелерінен құралатынына толық сенеміз.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. *Van Ness D., Morris A., Maxwell G. 2001. Introducing Restorative Justice // Morris A., Maxwell G. Restorative Justice for Juveniles Conferencing, Mediation and Circles. New Zealand. Oxford-Portland Oregon : Institute of Criminology Victoria Univ. of Wellington. P. 3–16.*
2. *Мицкая Е.В., Маматай У. А. 2016. Применение медиации по новому Уголовному и Уголовно-процессуальному кодексам Республики Казахстан // WebofScholar. № 4 (4). С. 17–19.*
3. *Указ Президента Республики Казахстан от 20 сентября 2002 года № 949 «О Концепции правовой политики Республики Казахстан» [Электронный ресурс]. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1033528#pos=1;-184 (дата обращения: 04.04.2018). Указ Президента Республики Казахстан от 24 августа 2009 года № 858 «О Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года» // Казахстанская правда. 2009. 27 авг.*

4. Закон Республики Казахстан от 28 января 2011 года № 401-IV «О медиации» // Вед. Парламента Республики Казахстан. 2011. № 2 (2579).
5. Bacon J.R. 2010. *Making Progress in Restorative Justice: A Qualitative Study. Masters Dissertation Submission. Cambridge : Cambridge Univ. 106 p.*
6. *Code de procédure pénale (version consolidée au 2 mars 2015) [Электронный ресурс]. URL: <http://www.wipo.int/wipolex/ru/details.jsp?id=14295>.*
7. Козамов М.Ч. 2015. *Актуальные проблемы уголовного процесса: комментарий к УПК РК [Электронный ресурс]. URL: https://bnews.kz/ru/live/conference/reformirovaniya_sudebnoi_sistemi_kommentarii_k_ugolovnoprotsessualnomu_kodeksu_respubliki_kazahstan-2015_11_19-3707*
8. Ахпанов А.Н. 2012. *Проблемы законодательного регулирования медиации в уголовном процессе // Состояние и перспективы развития института медиации в условиях социальной модернизации Казахстана : материалы междунар. науч.-практ. конф. 19 окт. 2012 г. Астана : Ин-т законодательства Республики Казахстан. С. 58–62.*

Гаврилов Б.Я.

*заслуженный юрист Российской Федерации, д.ю.н., профессор, заведующий кафедрой
управления органами расследования преступлений
Академии управления МВД России
Российская Федерация*

УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО РОССИИ В XXI ВЕКЕ: ПЕРСПЕКТИВЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ

Одна из особенностей развития уголовно-процессуального права в России в настоящее время обусловлена тем, что этап развития юридической науки приходится на временной период, когда стоит задача выработки концепции дальнейшего развития уголовной политики, в том числе в рассматриваемой области знаний. Постановка этой задачи на Парламентских слушаниях 18 ноября 2013 года и обсуждение основных направлений совершенствования законодательства уголовно-правового комплекса 24 июня и 23 сентября 2014 года [1] в Совете Федерации Федерального Собрания Российской Федерации обусловлена тем, что за последние годы в уголовный и уголовно-процессуальные кодексы были внесены многочисленные изменения и дополнения, не всегда носящие системный характер, а в ряде случаев – противоречащие как конституционным основам, так и нормам действующего законодательства.

На это накладывается и то обстоятельство, что, несмотря на произошедшие в России за три последних десятилетия экономические и социально-правовые изменения, современное уголовное судопроизводство, в т.ч. его досудебная часть содержит в своей основе отдельные положения принятого более 50-лет назад УПК РСФСР и по причине чего остается чрезвычайно бюрократизированным и сущностно затратным при его недостаточной эффективности (ежегодно в суд направляется только каждое третье уголовное дело), в силу чего не способно обеспечить в полной мере реализацию задачи борьбы с преступностью с целью ее удержания на социально терпимом уровне.

Одновременно законодатель вследствие оказываемого на него «давления», названного профессором В.П. Божьевым «тихой революцией» Конституционного Суда РФ [2], неоднократно допускал принятие в УПК РФ поправок, носящих характер контрреформ (например, фактическое возвращение в УПК РФ положений ст.205 УПК РСФСР, регламентирующей правила изложения в обвинительном заключении доказательств; расширение оснований

возвращения судом уголовного дела прокурору (фактически, на дополнительное расследование [3] – выделено Б.Г.) и ряд других) [4].

При этом необходимо учитывать, что деятельность правоохранительных органов, основную составляющую которых представляют органы внутренних дел, осуществляется в условиях значительного увеличения (с 19,3 млн. в 2006 г. до 28,4 млн. в 2013 г. и 14,3 млн. за первое полугодие 2014 года) количества зарегистрированных сообщений о преступлениях об административных правонарушениях и иных происшествиях, с которыми граждане обращаются в правоохранительные органы. Соответственно растет и объем уголовно-процессуальной деятельности, который в 2013 году составил 2,1 млн. расследованных уголовных дел и 6,7 млн. процессуальных решений об отказе в возбуждении уголовного дела, а всего 8,8 млн., что более чем в два раза превышает показатель 1992 года (количество «отказных» материалов составляло всего 1,3 млн., и возбужденных уголовных дел – 2,8 млн., а всего 4,1 млн. процессуальных производств).

С учетом изложенного, требуют изменений нормы, регламентирующие начало производства по уголовному делу; принципиальному пересмотру подлежат институт предъявления обвинения; необходимо введение сокращенного, приближенного к протокольной форме, дознания, в первую очередь, по преступлениям небольшой тяжести и возможность их перевода в уголовные проступки; упорядочение процессуальных сроков расследования в соответствии с введенной в УПК РФ нормой – принципом ст. 6.1 и ряд других.

В числе первоочередных – подлежит изменению порядок начала производства по поступившему заявлению, сообщению о преступлении, в том числе исключение из УПК РФ его ст.148, предоставляющей правоприменителю право отказывать в возбуждении уголовного дела. Ее наличие влечет за собой ряд негативных последствий. Так, решения органов расследования об отказе возбуждения уголовного дела (в 2012–2013 гг., соответственно, по 6,4 млн. и 6,7 млн. заявлений и сообщений о преступлениях) не только ограничивают конституционное право граждан на доступ к правосудию и компенсацию причиненного вреда (ст. 52 Конституции РФ), но и, зачастую, нарушают закон. Следует также учитывать и нерациональность затрат, связанных с принятием процессуальных решений об отказе в возбуждении уголовного дела. В 2012–2013 г.г. их количество с отмененными и повторно вынесенными составило порядка 13 млн., что эквивалентно затратам труда порядка 30 тыс. сотрудников органов внутренних дел, не считая десятков млн. руб. на бумагу, почтовые расходы и т.д.

Хотя количество возбужденных уголовных дел после отмены процессуальных решений об отказе в возбуждении уголовного дела остается незначительным (менее 10%), однако за 20 лет оно возросло почти в 7 раз (с 31,5 тыс. в 1991 г. до 215,3 тыс. в 2013 г.).

При выработке предложений об исключении из УПК РФ института отказа в возбуждении уголовного дела учитывалось, что ни Устав уголовного судопроизводства 1864г., ни УПК РСФСР 1922, 1923г.г. его не предусматривали, отсутствует он и в зарубежном процессуальном законодательстве, за исключением ряда государств бывшего СССР.

	2006	2009	2010	2011	2012	2013	1 пол. 2014
Всего зарегистрировано заявлений, сообщений (млн.)	19,3	22,8	23,9	24,7	26,4	28,4	14,3
Возбуждено уголовных дел (млн.)	3,3	2,4	2,2	2,0	1,9	1,78	0,84
В т.ч. удельный вес к числу заявлений, сообщений	16,9 %	10,7 %	9,0 %	8,0 %	7,2 %	6,0 %	5,9 %

Возбуждение уголовного дела. Обусловленность по УПК РФ начала расследования по заявлению, сообщению о преступлении вынесением постановления о возбуждении уголовного дела заведомо влечет за собой, как указано выше, ограничение доступа граждан к правосудию. Об этом наглядно говорит сокращение почти в три раза (с 16,9% в 2006 г. до 5,9% за 1 полугодие текущего года) количества принятых следователем, дознавателем, органом дознания таких решений за последние годы.

О складывающейся негативной практике свидетельствует и соотношение удельного веса процессуальных решений о возбуждении уголовного дела к числу решений об отказе в возбуждении уголовного дела, который за последние 20 лет сократился в 8 раз.

Период	Возбуждено уголовных дел	Количество «отказных» материалов	Удельный вес к возбужденным делам (в %)
1992	2,8 млн.	1,3 млн.	47,7 %
2002	2,5 млн.	3,8 млн.	148,4 %
2010	2,2 млн.	6,0 млн.	272,7 %
2012	1,9 млн.	6,4 млн.	336,8 %
2013	1,8 млн.	6,7 млн.	380 %
1 пол. 2014	836 тыс.	3,2 млн.	381 %

В результате показатель преступности в России ежегодно колеблется в зависимости от требований МВД России и Генеральной прокуратуры РФ к соблюдению учетно-регистрационной дисциплины от +32,7% в 1989 г. до -14,9% в 2002 г. Последствия этого приобрели гипертрофированный характер в форме так называемого «административного» фактора регулирования показателей преступности, на что автор в последние 15 лет обращал особое внимание [5]. Для сравнения, в Германии за последние 15 лет ежегодные изменения преступности при ее количественной составляющей 6,5 млн. в год не превышают 1–1,5%.

Изложенное позволяет констатировать необходимость изменения порядка начала производства расследования, путем исключения процессуальной нормы о возбуждении уголовного дела. Так, ст. 303 Устава уголовного судопроизводства 1864 г. регламентировала, что «жалобы почитаются достаточным поводом к начатию следствия. Ни судебный следователь, ни прокурор не могут отказать в том лицу, потерпевшему от преступления или проступка» [6]. Указанные предложения включены в Дорожную карту дальнейшего реформирования органов внутренних дел и положены в основу подготовленного в МВД России с непосредственным участием автора проекта соответствующего федерального закона.

Нормы о возбуждении уголовного дела не содержит в себе уголовно-процессуальное законодательство Европейских государств и ряда стран бывшего СССР – Латвия, Молдова и др.

Порочность данной нормы и в существенных препятствиях при собирании доказательств на первоначальном этапе расследования [7], в ограничении возможностей использования в доказывании результатов оперативно-розыскной деятельности и др. [8]. В последнее время указанная негативная составляющая проявлялась в позиции Верховного Суда РФ при оценке соблюдения органами предварительного расследования процедуры возбуждения уголовного дела. Показательным является определение Судебной коллегии по уголовным делам Верховного Суда РФ от 19.12.2013 №60-Д13-3 по обвинению «Г». Уголовное дело было возбуждено по п. «б» (совершение преступления как минимум группой лиц) ч. 4 ст. 132 УК РФ, однако в постановлении о возбуждении следователь указал только гражданина «З». По мнению Верховного Суда РФ, в отношении «Г» в силу положений ст.ст. 140 и 146

УПК РФ также необходимо было вынести постановление о возбуждении уголовного дела [9], что противоречит не только сложившейся многолетней практике самого Верховного Суда РФ по этому вопросу, но и здравому юридическому смыслу. Следует считать необоснованным и требования о возбуждении самостоятельного уголовного дела по каждому факту совершения мошеннических действий в виде «финансовой пирамиды», обманутых вкладчиков, по фактам, совершения которых уголовное дело возбуждается, как правило, в отношении организаторов мошеннической схемы изъятия у граждан денежных средств. В силу чего автором во введении статьи и говорится о крайней заформализованности ряда положений УПК РФ и анахронизме мышления в части необходимости сохранения данного процессуального института.

Процессуальные сроки расследования. В связи с введением в УПК РФ нормы-принципа (ст.6.1) о разумном сроке уголовного судопроизводства и в соответствии с Постановлением Верховного Суда и Высшего Арбитражного Суда РФ от 23.12.2010г. №30/64 в части разумного срока уголовного судопроизводства в 4 года, представляется необходимым привести в соответствие с указанными правовыми факторами предусмотренный ч. 1 ст.162 УПК РФ двухмесячный срок предварительного следствия, воспроизводящий аналогичные положения ст. 119 УПК РСФСР 1922г., несмотря на существенное усложнение, как самого предварительного следствия, так и расследуемых уголовных дел. Еще более одиозная ситуация сложилась с первоначальным двухмесячным сроком содержания обвиняемого под стражей, в который входят:

- от 10 до 30 суток для принятия прокурором решения о дальнейшем движении дела (ч. 1 и ч. 1.1. ст. 221 УПК РФ);
- 14 суток для принятия судом (судьей) решения в соответствии с ч. 1 ст. 227 УПК РФ. Вследствие чего сроки содержания обвиняемых под стражей в 2013 г. продлевались по 50% уголовных дел.

Не способствует решению проблемы процессуальных сроков предварительного расследования и положения Федерального закона от 21.07.2014 № 234-ФЗ, допускающего продолжительность срока досудебного производства по уголовному делу в 4,5 года, признавая данный срок разумным [10].

Пересмотр процессуального порядка предъявления обвинения. Необходимо отметить, что Устав уголовного судопроизводства не предусматривал института привлечения лица в качестве обвиняемого. Его потребность на протяжении многих десятилетий обуславливалась тем, что предъявление обвинения являлось правовым основанием (моментом) допуска защитника к участию в уголовном деле. Однако сегодня в соответствии с требованиями ст.ст.46 и 49 УПК РФ участие защитника в уголовном деле предусмотрено не только с момента его возбуждения в отношении конкретного лица, а в соответствии с нормами Федерального закона от 04.03.2013 №23-ФЗ [11] – с момента начала осуществления процессуальных действий с лицом, в отношении которого проводится проверка сообщения о преступлении. Кроме того, сегодня по сути нивелирована разница в правовом статусе подозреваемого (ст. 46 УПК РФ) и обвиняемого (ст. 47 УПК РФ).

Одновременно системный анализ УПК РФ в совокупности с решением Конституционного Суда РФ от 16 мая 2007 г. №6-П [12] о том, что «пределы судебного разбирательства должны определяться обвинением, сформулированным в обвинительном заключении (обвинительном акте)» позволяют сделать предположения о возможности исключения из УПК РФ института предъявления обвинения (ст.171–175 УПК РФ).

Возможность такого решения обусловлена практикой расследования в форме дознания без предъявления обвинения и последующего судебного разбирательства около 4 млн. уголовных дел за 12 лет действия УПК РФ. Этим фактически подтверждена конституционность положений УПК РФ об обвинении в форме обвинительного акта.

Кроме того, в соответствии с решениями Европейского Суда по правам человека, например, гр. Экле против Германии [13] термину «обвинение» должно придаваться содержательное, а не формальное (как в настоящее время по УПК РФ) значение. Понятие «обвинение» может быть определено как официальное уведомление лица компетентным органом государственной власти о наличии предположения о том, что этим лицом совершено уголовно-наказуемое правонарушение. Более подробно данная проблема была обсуждена на круглом столе Академии управления МВД России [14].

О реализации Федерального закона от 05.06.2007 № 87-ФЗ [15]. Внесение указанным Законом принципиальных изменений в процессуальный статус прокурора в досудебном производстве, способствовало, по мнению автора, значительному повышению качества прокурорского надзора и, соответственно, улучшению показателей качества следствия, сокращения числа лиц, незаконно, необоснованно привлеченных к уголовной ответственности, в том числе содержащихся под стражей, особенно по уголовным делам, расследованным до 2007 г. следователями органов прокуратуры. Это подтверждается приведенными ниже сравнительными статистическими данными о результатах работы следователей в период действия УПК РСФСР и УПК РФ, в том числе до и после внесения в УПК РФ изменений Федеральным законом № 87-ФЗ.

Период	Число оправданных судом лиц, в т.ч. на 1000 обвиняемых по направленным в суд делам, из них незаконно, необоснованно содержащихся под стражей			
	След. МВД	Из них содержалось под стражей	Следователи прокуратуры и СК РФ	Из них содержалось под стражей
2006	1372 – 2,0	524	1885 – 18,0	954
2007	1191 – 1,8	364	1417 – 11,9	742
2008	954 – 1,5	316	966 – 8,0	595
2009	721 – 1,3	362	796 – 7,0	518
2010	878 – 1,8	639	801 – 8,0	534
2011	699 – 1,6	399	658 – 7,0	368
2012	553 – 1,3	260	615 – 6,0	364
2013	509 – 1,3	250	654 – 5,8	411
1 пол. 2014	254 – 1,3	45	325 – 5,6	145

	Возвращено прокурором уголовных дел для дополнительного расследования				Возвращено дел судом для доследования (по УПК РФ) и судом прокурору в порядке ст. 237 УПК РФ	
	След.МВД	Удельн. вес (в%)	След. прокурат. и СК РФ	Удельный вес (в %)	Всем органам расслед-я	В том числе следователям/ Удель.вес (в %)
1999	21249	2,7	1102	1,4	41340	34209 – 4,0%
2000	19502	2,6	833	1,0	37106	31381 – 3,7%
2006	18373	3,3	1286	0,8	35930	–
2007	17557	3,2	1860	1,6	33300	–
2008	17573	3,5	3524	3,2	26502	20955 – 3,6%
2009	17652	3,8	3664	3,5	12163	8952 – 1,6%
2010	18089	4,4	2640	2,8	11141	7816 – 1,6%
2011	18560	4,8	3118	3,5	7689	5962 – 1,3%

	Возвращено прокурором уголовных дел для дополнительного расследования				Возвращено дел судом для доследования (по УПК РФ) и судом прокурору в порядке ст. 237 УПК РФ	
	След.МВД	Удельн. вес (в%)	След. прокурат. и СК РФ	Удельный вес (в %)	Всем органам расслед-я	В том числе следователям/ Удель.вес (в %)
2012	17908	4,9	3873	3,7	6227	4930 – 1,1%
2013	15104	4,3	4029	3,9	5992	4689 – 1,1%
1 пол-е 2014	7262	4,2	1821	3,3	2551	1793–0,8%

Сокращенная форма дознания. Значительная роль в совершенствовании досудебного производства придается дифференциации расследования путем введения, в первую очередь, «дознания в сокращенной форме». Введенный указанным Федеральным законом от 04.03.2013 №23-ФЗ данный порядок расследования вызвал у правоприменителей и ученых ряд значимых вопросов в связи с его несовершенством и противоречивостью с позиции публичности уголовного процесса (см. публикации А.С. Александрова [16], Гаврилов Б.Я. [17], С.И. Гирько [18], Н.Н. Ковтуна [19] и др.). Как следствие, ежеквартально в 2013 году оканчивалось расследованием с направлением в суд чуть более 3 тыс. уголовных дел, хотя под указанную форму расследования подпадают порядка 50 тыс. В 2014 году это количество в квартал увеличилось примерно до 5 тыс. уголовных дел.

В свою очередь, автором предлагается, что такое расследование должно производиться по протокольной форме досудебной подготовки материалов в отношении конкретного лица, признавшего факт совершения преступления, обстоятельства которого очевидны и не требуют производства всего комплекса следственных действий. При этом законодатель должен предусмотреть ограничение при производстве в сокращенной форме перечня следственных действий допросом подозреваемого и потерпевшего. К материалам уголовного дела подлежит приобщению справка о судимости для определения судом вида уголовного наказания. Подозреваемый подлежит задержанию в порядке ст.ст. 91, 92 УПК РФ и в течение 48 часов уголовное дело предлагается направлять прокурору для утверждения обвинительного протокола и передачи его в суд. Последний в соответствии с требованиями ч. 7 ст. 108 УПК РФ, с учетом внесения в нее изменений, продлевает срок задержания до 72 часов, в течение которых рассматривает уголовное дело. В случае невозможности рассмотрения уголовного дела в сокращенной форме суд возвращает его прокурору для расследования в общем порядке. При этом дознание производится как дознавателем, так и иным должностным лицом органа дознания (полиции).

Данная новация способна существенно повысить эффективность процессуальной деятельности органов предварительного расследования и судебной системы, обеспечить незамедлительную защиту прав и законных интересов лиц и организаций, потерпевших от преступлений, при сохранении уровня гарантий прав личности от незаконного и необоснованного обвинения.

Совершенствование процессуального контроля и прокурорского надзора за расследованием уголовных дел в форме дознания. Реальная возможность совершенствования процессуального контроля по данной категории уголовных дел, создалась в связи с принятием Федерального закона от 06.06.2007 №90-ФЗ [20], которым впервые за 90-то летний период действия в России кодифицированного уголовно-процессуального законодательства в него введена процессуальная фигура начальника подразделения дознания с процессуальными полномочиями, аналогичными начальнику следственного отдела (в редакции УПК РФ 2001 г.).

С его принятием возрос уровень прокурорского надзора, о чем свидетельствуют складывающиеся тенденции усиления прокурорского надзора за качеством расследования уголовных дел в форме дознания:

- в 5 раз сократилась доля уголовных дел, направленных для дополнительного расследования (по УПК РСФСР) и судом прокурору в порядке ст. 237 УПК РФ (с 7344 дел в 1999 г. или 1,7 % к направленным в суд делам до 1303 дел в 2013 г. или 0,37 % и 614 дел в 1 полугодии 2014 или 0,34 %)
- уменьшилось число оправданных судами (с 651 лица в 1999 г. до 183 – в 2013 г. и 120 – в 1 полугодии 2014 года, а их доля на 1 тыс. обвиняемых по направленным в суд делам составила в 2013 г. – 0,52 против 1,52 – в 1999 г.) и многократно сократилось число оправданных и реабилитированных, содержащихся под стражей (с 60 лиц в 1999 г. до 17 – в 2013 г. и 6 граждан в 1 полугодии 2014г.).

Приведенные данные свидетельствуют как о качественно ином уровне требований прокуроров к состоянию законности, так и о необходимости совершенствования процессуального контроля со стороны начальников подразделений дознания путем передачи им полномочий от прокурора по аналогии с руководителем следственного органа.

Избрание меры пресечения в отношении лиц, скрывшихся от органов расследования и объявленных в федеральный розыск. Требуется внесения в УПК РФ принципиальных изменений и порядок заключения под стражу подозреваемых, обвиняемых, скрывшихся от следствия и объявленных в федеральный розыск.

Действующий порядок избрания меры пресечения, не допускающий заочного вынесения судом решения о заключении под стражу, за исключением обвиняемого, объявленного в международный розыск (ч. 5 ст.108 УПК РФ), соответствует положениям Конституции РФ и Европейской Конвенции о защите прав человека и основных свобод, предоставляющим задержанному лицу право предстать перед судом незамедлительно после задержания.

С учетом этого предлагается предоставить суду по месту расследования уголовного дела возможность заочного вынесения решения (с участием защитника) о заключении объявленных в федеральный розыск подозреваемых, обвиняемых под стражу. Одновременно в УПК РФ следует предусмотреть процессуальный механизм, который предоставляет лицу, объявленному в федеральный розыск и задержанному вне места производства предварительного расследования, в течение 48 час. с момента фактического задержания предстать перед федеральным судьей ближайшего районного суда по месту фактического задержания для допроса с целью установления личности задержанного и проверки не отменено ли ранее вынесенное решение суда о заключении его под стражу, а после доставления к месту производства предварительного расследования – в течение 48 час. предстать перед судом (судьей), избравшим меру пресечения для решения вопроса о и возможности ее изменения (подобный порядок действует в Германии, Франции и др. странах).

Изложенное позволяет автору констатировать необходимость внесения существенных изменений в законодательство уголовно-правового комплекса, которое сегодня не обеспечивает реализацию правоохранительными органами, в том числе полицией требований о повышении эффективности борьбы с преступностью.

Указанные предложения по изменению законодательства неоднократно озвучивались учеными и практическими работниками [21], в том числе в материалах конференций, проводимых в Академии управления МВД России. Необходимы и другие изменения. Тем более, что законодатель Украины с учетом изложенных выше предложений по совершенствованию уголовно-процессуального законодательства многие проблемы досудебного производства уже разрешил в новом УПК, вступившем в действие с 20 ноября 2012 г., исключив из него процессуальные нормы о возбуждении уголовного дела, об отказе в возбуждении уголовного

дела, институт предъявления обвинения с заменой его на уведомление о подозрении и, внося ряд других изменений. Дело за российскими учеными и законодателем.

ЛИТЕРАТУРА

1. Божьев В.П. «Тихая революция» Конституционного суда в уголовном процессе Российской Федерации // *Избранные труды*. – М.: Юрайт, 2010. – С. 393–415.
2. О внесении изменений в статьи 236 и 237 Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации: Федеральный закон от 21.07.2014 №269-ФЗ // *Собрание Законодательства РФ*. 2014. № 30. Ст. 4270.
3. Гаврилов Б.Я. Современная уголовная политика России: цифры и факты: монография / Б.Я. Гаврилов. – М., 2008. – С. 21–24.
4. Гаврилов Б.Я. Латентная преступность: понятие, структура, факторы латентности и меры по обеспечению достоверности уголовной статистики: монография / Б.Я. Гаврилов. – М.: Проспект, 2007. – С. 20–35; он же. Современная уголовная политика России: цифры и факты. – М.: Проспект, 2008 – 208 с. и др.
5. Российское законодательство X–XX веков. Т.8. Судебная реформа. – М.: Юрид. лит., 1991. С.150.
6. * Содержание ст. 311 Устава Уголовного Судопроизводства о том, что прокурор и его товарищи могут возбудить дело не означает наличия в Уставе специальной правовой нормы для реализации этого права как это имеет место в уголовном процессе России, начиная с УПК РСФСР 1960 г.
7. Гаврилов Б.Я. Процессуальный порядок возбуждения уголовного дела – соответствует ли он правовым реалиям и правоприменительной практики? // *Российская юстиция*. 2006. №8. С. 48–50; он же. Реализация отдельных положений Устава уголовного судопроизводства в современной досудебном производстве России // *Актуальные проблемы российского права*. 2014. №5. С.897–905 и др.
8. Доля Е.А.. Формирование доказательств на основе результатов оперативно-розыскной деятельности: монография / Е.А. Доля. – М.: Проспект, 2009. – 374с.; он же. Результаты оперативно-розыскной деятельности не могут стать содержанием доказательств в уголовном процессе // *Государство и право*. 2013. №5. С. 24–39.
9. *Бюллетень Верховного Суда Российской Федерации*, 2014. №8. С.23.
10. О внесении изменений в статью 3 Федерального закона «О компенсации за нарушение права на судопроизводство в разумный срок или права на исполнение судебного акта в разумный срок» и отдельные законодательные акты Российской Федерации: Федеральный закон от 21.07.2014 № 273-ФЗ // *Собрание законодательства РФ*. 2014. № 30 (часть I). Ст. 4274.
11. О внесении изменений в статьи 62 и 303 Уголовного кодекса Российской Федерации и Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации: Федеральный закон от 04.03.2013 № 23-ФЗ (ред. от 28.12.2013 № 432-ФЗ) // *Собрание законодательства РФ*. 2013. № 9. Ст. 875.
12. По делу о проверке конституционности положений ст.237, 413 и 418 УПК РФ в связи с запросом президиума Курганского областного суда: Постановление Конституционного суда РФ от 16.05.2007 №6-П // *Собрание законодательства РФ*. 2007. №24. Ст. 2830.
13. Решение от 15.08.1982 по делу «Экле (Eckle) против Федеративной Республики Германии» (жалоба № 8130/78) // *Европейский Суд по правам человека. Избранные решения: В 2 т.* – М.: НОРМА, 2000.
14. Материалы круглого стола: Предъявление обвинения в уголовном судопроизводстве будет отменено? // *Юридический консультант*. 2010. № 3. С. 9–16.

15. *Федеральный закон от 5 июня 2007 г. № 87-ФЗ «О внесении изменений в Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации и федеральный закон «О прокуратуре Российской Федерации» // Собрание законодательства РФ. 2007. №24. Ст. 2830.*
16. *Александров А.С., Сафин Р.Р., Юнусов А.А. К вопросу о сокращенной форме досудебного производства по уголовному делу // Актуальные проблемы экономики и права. 2012. №4.*
17. *Гаврилов Б.Я. Протокольная форма досудебной подготовки материалов и сокращенное дознание: сравнительно-правовой анализ // Труды Академии Управления МВД России. 2014. №2. С.15.*
18. *Гирько Г.И. Производство по уголовному делу дознания в сокращенной форме: прогнозы и суждения. 2013. № 21. С. 2–5.*
19. *Ковтун Н.Н. Дознание в сокращенной форме: коллизии и лакуны нормативного регулирования // Российская юстиция. 2013. № 12. С. 47–49.*
20. *Федеральный закон от 6 июня 2007 г. №90-ФЗ «О внесении изменений в Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации» // Собрание законодательства РФ. 2007. № 24. Ст.2833.*
21. *Материалы Всероссийской научно-практической конференции «Проблемы современного состояния и пути развития органов предварительного следствия (к 150-летию образования в России следственного аппарата), 28–29 мая 2010 г. // Российский следователь. 2010. №15. С.2–48; Материалы Всероссийской научно-практической конференции «Правовое и криминалистическое обеспечение управления органами расследования преступлений», 26 мая 2011 г. // Российский следователь. 2011. №16. С. 2–39.*

*Жандыкеева Г.Е. ст.преп. м.ю.н.,
Магистрант Умбеталиева К.*

МИРОВАЯ ПРАКТИКА ЗАКОНОДАТЕЛЬНОГО ЗАКРЕПЛЕНИЯ МЕДИАЦИИ

Аннотация

В статье раскрываются вопрос мировой практики законодательного закрепления медиации, ее применение в криминальных конфликтах, разрешение спора максимально выгодно для конфликтующих сторон.

Андатпа

Мақалада медиацияны заңнамалық тұрғыдан бекітудің әлемдік тәжірибесі , оны қылмыстық жанжалдарда қолдану, дауды шешу жанжал жасаушы тараптар үшін барынша тиімді.

Abstract

The article deals with the issue of the world practice of legislative consolidation of mediation , its application in criminal conflicts, dispute resolution is most beneficial for the conflicting parties.

Понятие «медиация» происходит от латинского «mediare» – посредничать. Медиация – это переговоры с участием третьей, нейтральной стороны, которая является заинтересованной только лишь в том, чтобы стороны разрешили свой спор (конфликт) максимально выгодно

для конфликтующих сторон. Методы медиации опираются, главным образом, на ведение переговоров в русле сотрудничества. Медиация особенно эффективна в тех случаях, когда:

- в будущем стороны могут иметь тесные деловые или личные отношения;
- стороны не заинтересованы в публичном разбирательстве, так как для них очень важна конфиденциальность;
- судебное решение по данному делу, скорее всего, будет обжаловано;
- спор очень сложен в фактическом или юридическом плане;
- спор затрагивает чувствительные для бизнеса вопросы;
- стороны по каким-либо причинам не желают, чтобы их спор рассматривал суд (сроки рассмотрения дела чрезмерно велики, затраты на разбирательство могут свести на нет победу в процессе, результат разбирательства непредсказуем), судебное разбирательство этого дела для сторон бесперспективно.

Вместе с тем для медиации существуют и определенные ограничения. Медиация не может быть применена в криминальных конфликтах или в тех случаях, когда какая-либо из сторон страдает душевной болезнью, не может отвечать за свои поступки, то есть недееспособна. Медиация эффективна только тогда, когда обе стороны хотят урегулировать конфликт. В медиации решение о прекращении спора на тех или иных условиях всегда принимается самими сторонами, так как медиатор не наделен полномочиями выносить какое-либо решение, обязательное для сторон спора. Роль медиатора заключается в том, чтобы помочь сторонам лучше понять друг друга, достичь согласия, сблизить свои позиции; в некоторых случаях – помочь найти варианты условий, на которых может быть урегулирован спор.

Медиатор не исследует доказательства и не дает оценку правомерности требований сторон, его главная задача – обеспечить взаимопонимание между сторонами, выявить и помочь реализовать возможность решения проблемы на условиях, приемлемых для всех участников. В общении между собой стороны нередко проявляют максимальную сдержанность из опасения, что другая сторона воспользуется полученной информацией для приобретения переговорного преимущества. Именно для этого и нужен медиатор, который в конфликте не участвует. Он владеет более полной информацией, чем каждая из сторон в отдельности, и, таким образом, видит всю картину спора, что позволяет ему играть роль штурмана, вести стороны по процессу выработки решения и, в конце концов, направлять к совместно принимаемому ими соглашению.

Медиация – это процесс переговоров, в котором медиатор-посредник является организатором и управляет переговорами таким образом, чтобы стороны пришли к наиболее выгодному реалистичному и удовлетворяющему интересам обеих сторон соглашению, в результате выполнения которого стороны урегулируют конфликт между собой.

Решение, достигнутое самими сторонами в ходе медиации, как правило, не требует принудительного исполнения, потому что стороны удовлетворены им и заинтересованы в его исполнении.

Процедура медиации проводится в соответствии со следующими принципами:

- добровольность;
- равноправие сторон;
- нейтральность, беспристрастность медиатора;
- конфиденциальность.

Рассмотрим эти принципы подробнее. **Добровольность:** в отличие от судебной тяжбы, вступление всех спорящих сторон в процесс медиации является добровольным, а медиатор – свободно выбранным. Никто не может заставить стороны участвовать в медиации, если они не хотят этого по какой-либо причине. Этот принцип проявляется и в том, что все решения принимаются только по взаимному согласию сторон, и в том, что каждая сторона в любой

момент может отказаться от медиации и прекратить переговоры. Прежде чем начинать медиацию, медиатор обязательно обсуждает вопрос добровольности и старается добиться последней от каждой из сторон.

Равноправие сторон: ни одна сторона не имеет процедурных преимуществ. Им предоставляется одинаковое право высказывать свои мнения, определять повестку переговоров, оценивать приемлемость предложений и условий соглашения и т.д.

Нейтральность, беспристрастность медиатора: медиатор сохраняет независимое, беспристрастное отношение с каждой из сторон и обеспечивает им равное право участия в переговорах. Если медиатор чувствует, что ему трудно сохранить нейтральность и что ему не удаётся избавиться от возникающих у него эмоциональных оценок, он отказывается от ведения процесса.

Конфиденциальность: все, о чем говорится или обсуждается в процессе медиации, остается внутри этого процесса. Медиатор не может выступать в качестве свидетеля, если дело все-таки будет передано в суд, и не сообщает одной стороне информацию, которую он получил от другой в процессе индивидуальной беседы, если не получил на это специального разрешения или просьбы от сообщившего информацию.

По моему мнению особенности медиации состоят в следующем:

- свобода выбора;
- опора на справедливость;
- участие в выработке и принятии решения;
- согласие сторон с принятым решением;
- возможность выхода из процесса;
- время и стоимость рассмотрения;
- конфиденциальность;
- гибкость процесса;
- отсутствие коррупционной составляющей.

Вступление обеих спорящих сторон в процесс медиации является добровольным, а медиатор – свободно выбранным (в этом отношении медиация сходна с арбитражем в форме третейского суда). В медиации спорщики сами вырабатывают и принимают решение. Медиатор никаких решений по поводу спорщиков и сути конфликта не принимает. В суде спорящие стороны обязаны подчиниться судебному решению, даже если (как это нередко бывает) одна, а то и обе стороны этим решением недовольны. В процессе медиации все решения принимаются только по обоюдному согласию сторон, и обе они добровольно берут на себя обязанность выполнять принятое ими совместно решения. Понятно, что стороны делают это, если удовлетворены решением. В задачу суда входит определить, кто из спорщиков прав и кто виноват (или разделить вину между ними). Медиация изначально нацелена на поиск согласия. В ходе нее спорщики перестают искать правого и виноватого, а с помощью посредника обсуждают разные варианты решения конфликта и совместно выбирают из них тот, который обе стороны сочтут наилучшим. Медиация ориентирована скорее на то, что каждая из сторон понимает под справедливостью, чем непосредственно на юридические законы, прецеденты или правила. Риски при медиации минимальны, поскольку каждая сторона в любой момент может отказаться от продолжения процесса. Медиация проходит конфиденциально. Все остается между сторонами конфликта и медиатором, а последний будет держать в секрете все разговоры и всю информацию. В суде же сторона не может в любой момент прекратить переговоры, а конфиденциальность в принципе невозможна.

Процесс медиации относительно непродолжителен в сравнении с длительностью судебного разбирательства. Это немаловажное преимущество медиации, особенно в наших условиях, когда суды перегружены и рассмотрение дел тянется месяцами, а иногда и годами. К тому же, медиация может обойтись дешевле, чем традиционные судебные процедуры.

В каких случаях стоит применять медиацию? Практика показывает, что многое определяется интересами сторон и правовыми предпосылками (в некоторых случаях необходима консультация специалиста, например, в процессе банкротства). Однако если есть желание урегулировать спор мирно, не нанося ущерб собственной репутации и делу, достаточно бывает проявления воли сторон, направленной на урегулирование конфликта.

Сегодня часто можно встретить скептические высказывания о перспективах этого института, в основном опирающиеся на якобы неготовность нашего менталитета к мирному и одновременно самоответственному разрешению спорных ситуаций. Отчасти с этим можно согласиться: да, за годы советской власти нас приучили, что можно пожаловаться и передать спор на рассмотрение в райком, в профком, в суд и т.п. и снять с себя ответственность за принятие решения.³ Мы привыкли не договариваться, а спорить, часто забывая в пылу спора даже о своих собственных интересах.

Однако мир меняется, и от того, насколько восприимчивы мы к этим изменениям, будет зависеть уровень нашего социального интеллекта, профессиональной компетентности, а значит, и качество нашей жизни.

Медиация существует так же давно, как существуют конфликты. Для разрешения конфликтов прибегали как к переговорам между конфликтующими сторонами, так и к медиации, которую можно назвать особым видом переговоров с участием нейтрального лица. Нельзя утверждать, что ранее применялась медиация в том виде, в котором она сформировалась и существует на настоящий момент. Можно говорить лишь о применении методов примирения сторон с участием нейтрального посредника. Подобные методы разрешения споров все чаще использовались в тех случаях, когда переговоры заходили в тупик, и для достижения успеха нужно было, чтобы спорящие стороны поняли и приняли точки зрения друг друга. Уже много веков назад люди убедились, что при разрешении серьезных разногласий жизнеспособного и взаимовыгодного решения проще добиться переговорами, нежели используя нормы или иерархический порядок.

Известно, что примирительные методы урегулирования споров применялись уже со времен существования первобытного общества. Необходимостью для привлечения третьей нейтральной стороны для разрешения конфликтов являлось, прежде всего, желание выжить (отдельных людей или группы, в частности, первобытных племен). Первыми, кто стал применять данные методы примирения, были жрецы и вожди, которые таким образом останавливали убийства и насилие, угрожающие самому племени. В древней Руси с помощью посредников предпринимались попытки закончить миром княжеские ссоры, междоусобицы. В этих случаях посредниками часто выступали представители духовенства. Довольно активно медиация применялась при разрешении международных споров. Называлось это по-разному: «посредничество», «ходатайство», «предложение добрых услуг».

В начале XIX века в Российской империи была создана и эффективно действовала система коммерческих судов, которые в строгом процессуальном смысле таковыми не являлись. Это связано с тем, что не менее половины судей избирались из представителей купечества (не ниже 1-й или 2-й гильдии). А сам процесс в коммерческом суде проходил в форме примирительного разбирательства и применялись в основном нормы обычного права. В отчетах коммерческих судов Российской империи того времени (середина XIX в.) употреблялся термин «медиатор» и указывалось на полезность разрешения торговых споров с участием медиатора. Из чего можно сделать вывод, что метод, приближенный к методу работы современных медиаторов, существовал и эффективно действовал в указанные времена.

В связи со спецификой развития России (СССР) и принципами идеологии, основанными на том, что в нашей стране нет почвы для конфликтов, технологии посредничества использовались лишь во внешнеэкономической деятельности страны.

Медиация в ее современном понимании начала развиваться во второй половине XX столетия. Прежде всего, в странах англо-саксонского права – США, Австралии, Великобритании, а затем уже она постепенно стала распространяться и в Европе. Первые попытки применения медиации, как правило, предпринимались при разрешении споров в сфере семейных отношений. Впоследствии медиация получила признание при разрешении споров самого широкого круга, начиная от семейных конфликтов и заканчивая сложными многосторонними конфликтами в коммерческой и публичной сфере. Моделей медиации в мире известно множество. Но основополагающим для всех моделей является то, что в каждой из этих моделей должны сохраняться основные принципы медиации.

В конце 80-х годов XX столетия медиация приходит в Россию. Внедрение ее в современное общество сопряжено с рядом сложностей:

- недостаточная информированность общества о самой медиации, сферах ее применения и преимуществах перед судебным разбирательством;
- отсутствие достаточного количества опытных и квалифицированных медиаторов;
- отсутствие законодательного акта, регулирующего процедуру медиации, а значит и механизмов защиты участников процедуры медиации, том числе от необходимости давать показания в суде по конфиденциальным вопросам, касающимся процедуры медиации и т.д.

Процесс внедрения медиации как альтернативного способа разрешения споров в различных странах проходит с присущими внедрению всего нового взлетам и неудачам. Известны ряд подходов по внедрению медиации в процессе судебного разбирательства.

Первый подход, в котором судья лишь предлагал сторонам обратиться к услугам медиатора, потерпел неудачу везде, где предпринимались попытки его реализации. А причина была простой – сопротивление адвокатов. Первые проекты были опробованы в Британском центральном земельном суде Лондона, в 1996–1998гг, Британском Апелляционном суде, а также в судах Австралии, Новой Зеландии, Канады и в ряде судов в различных штатах США.

Попытка внедрить прямо противоположный опыт подхода к медиации, обязательную медиацию, также не принесла значимых результатов. Фактически судьи не назначали к слушанию дела, если стороны не попытаются сначала сесть за стол переговоров. Но адвокаты и стороны подходили к данному вопросу как лишь к еще одному формальному препятствию, которое необходимо пройти.

Но вопрос заключался не только в том, должна ли медиация в судебном процессе изначально быть добровольной или обязательной, а в том, может ли она быть эффективной, если применяется судом автоматически. Так в судах штата Нью-Джерси был применен такой подход – медиация не применяется только тогда, когда стороны обоснованно объяснят причины, по которым медиация в их случае неприменима. Аналогичная схема была задействована в одной из провинций Канады. И результат был поразительным – отказы от медиации были всего лишь в 1–2 % от всех дел за два года проекта.

А вот в Центральном Лондонском суде подобный пилотный проект потерпел полный крах. За один год отказов от медиации было 80% от всех рассматриваемых дел. Причины две:

1. Судья, которому было поручено рассмотрение возражений против медиации, подошел к этому формально и совсем не сумел убедить стороны прибегнуть к медиации;
2. Споры в основном рассматривались о причинении личного вреда. А страховщики и адвокаты категорически отказывались о медиации.

И все же в плане обязательности процедуры Великобритания пошла на компромиссный вариант: если какая-то из сторон отказывается от предложенной судом процедуры медиации, она должна понести все судебные расходы, даже если выиграла дело. И это

принесло свои плоды в части использования процедуры медиации. В Великобритании была создана также специальная служба – горячая линия, куда можно позвонить из любого конца страны, охарактеризовать конфликт, свои предпочтения относительно медиатора, и вам предложат целый список специалистов, подходящих к вашим требованиям.

В США вся система права направлена на то, чтобы большинство споров разрешалось добровольно до суда. Судебное разбирательство может быть прервано для обращения сторон к медиатору. Без медиаторов в сфере экономики, политики, бизнеса в этой стране не проходит ни один серьезный переговорный процесс, выпускаются журналы, освещающие проблемы медиации, существуют Национальный институт разрешения диспутов, частные и государственные службы медиации. Большое влияние имеет Американская арбитражная ассоциация.

В Германии медиация гармонично встроена в систему правосудия. Например, посредники работают прямо при судах, значительно снижая количество потенциальных судебных тяжб. В большинстве немецких школ права введен постоянный курс медиации. Доктором Артуром Троссеном создана и успешно действует Международная ассоциация интегрированной медиации, которая объединяет медиаторов более чем из 10 стран мира.

Австрия одна из немногих стран мира, где профессия медиатор внесена в номенклатуру профессий. В Австрийском законодательстве предусматривается, что соглашение по результатам медиации, проводимой в связи с имеющимся судебным производством, может быть признано судом, в то время как результат досудебной медиации судебной защиты не получает.

В Индии соглашения, достигнутые в ходе медиации, имеют одинаковую силу с третейскими (арбитражными) решениями, независимо от того, была ли данная процедура возбуждена в рамках уже имеющегося судебного производства или нет.

Порядка 30% споров в Китае решается во внесудебном порядке. В этой стране, а также в Венгрии и Корее, если стороны достигли соглашения в рамках медиации и утвердили его в порядке, предусмотренном для рассмотрения третейскими судами (арбитражем), такое соглашение приобретает силу третейского решения (арбитража) и подлежит исполнению в соответствующем порядке.

В Японии использование медиации, как альтернативного метода разрешения споров традиционно связано с этической стороной – негативным отношением к выбору государственного суда как способа урегулирования разногласий.

Кобец П.Н.

*главный научный сотрудник Всероссийского научно-исследовательского института
МВД России, полковник полиции, д.ю.н., профессор
Российская Федерация, г. Москва*

О НЕОБХОДИМОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МЕЖДУНАРОДНОГО ОПЫТА ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ МЕТОДОВ АКТИВИЗАЦИИ ПАМЯТИ УЧАСТНИКОВ СУДОПРОИЗВОДСТВА, ПРИ РАССЛЕДОВАНИИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

В основе применения тактических приемов, помогающих активизировать репродукционные процессы памяти, лежит использование ассоциаций по смежности, контрасту и аналогии. В то же время в практике расследования преступлений встречаются случаи, когда из сознания выпадают некоторые события, заполняющие отдельный промежуток

времени. Такие случаи могут наступать, например, у пострадавшего свидетеля после полученной физической или психической травмы, иногда с применением наркотических средств и психотропных веществ, угнетающих функцию памяти. Тогда приемы «оживления ассоциаций» оказываются неэффективными, и оживление в памяти событий становится возможным лишь с помощью пережитых событий и состояний в гипнозе.

Данный вид активизации памяти может быть применен в тех случаях, когда пострадавшему или свидетелю кажется, что он просто не успел воспринять определенную информацию о пережитом событии. Применение данного метода в этих случаях оправдано тем, что нервные механизмы запечатления информации находятся не только на уровне сознания, но и в подсознании, а в этих случаях носитель информации может не подозревать, что ею располагает [1].

Метод усиления ослабленных мыслительных образов ранее воспринятых объектов и получения информации об этих объектах получил название гипнорепродукционного опроса или гипнорепродукции. В основе метода лежит лечебный гипноз – гипнорепродукция пережитых состояний.

Метод эффективно используется правоохранительными органами многих зарубежных стран, в частности США, Израиля, Великобритании, Канады, Австралии и других стран [2]. В зависимости от стадии уголовного процесса, на котором используется гипнорепродукция, за рубежом выделяют «следственный» (расследовательский гипноз) и «судебный гипноз».

Рассматривая более подробно вопрос об использовании гипнорепродукции с целью получения криминалистически значимой информации при расследовании преступлений, следует сказать, что первые шаги в вопросах применения гипноза для получения сообщений от свидетелей и потерпевших предпринимались в некоторых странах (Франция, Германия и др.) еще в середине XIX в. Это были исследования немецкого ученого И. Гофбауэра (1808), И. Фридрейха (1835), в которых сделана попытка использовать научно обоснованные положения в допросе свидетелей. Результаты экспериментальных исследований немецкого психолога В. Штерна (1902) побудили многих юристов и психологов заняться исследованием проблемы достоверности воспроизведения показаний опрашиваемых лиц (Г. Берг, 1948; А.Е.Брусиловский, 1929; А. Гельвиг, 1927; А.Ф. Кони, 1922; Ф. Корфе, 1934; Ф. Луваж, 1945 и др.).

Если же за точку отсчета непосредственного зарождения «следственного гипноза» принять время официально одобренных исследований его возможностей в целях расследования преступлений, проведенных в 1962 г. в США Г. Аронсом и Г. Греем, то можно сказать, что «следственному гипнозу» более 40 лет. Спустя еще 14 лет М. Рейзер основал Институт следственного (криминалистического гипноза) для подготовки соответствующих специалистов в масштабах страны и организации тематических научных исследований. Таким образом, 1976 г. можно считать годом признания криминалистического гипноза официальной наукой.

Рассматривая вопрос об использовании гипнорепродукции за рубежом, следует подчеркнуть, что использование там этого метода при опросе граждан позволяет получить дополнительно 70–80% новой информации о криминальном событии, причем часть преступлений расследуется, только благодаря гипнорепродукции.

При рассмотрении данного вопроса можно также отметить, что правовая система большинства англоязычных стран формировалась под воздействием английских законодательных традиций. В процессе развития законодательство этих стран претерпело изменения, появились новые правовые институты.

Специфика американской правовой системы обусловлена федеральным устройством государства – наличием конституции США, конституций штатов – и особенностями политического и социально-экономического развития страны.

В США принцип следования прецеденту не считается абсолютным, и судебная практика идет по пути его гибкого применения. Свод норм, создаваемых судебными прецедентами, дополняется и развивается законодательством. Административные акты, приказы, правила, директивы, инструкции, цель которых конкретизировать, детализировать законы, часто подменяют их, поскольку фактически имеют равную юридическую силу. Поэтому, несмотря на общность источников права, общенациональной правовой системы США нет. Можно сказать, что практически существует 50 правовых систем штатов и отдельно – федеральная правовая система. Правовая система США не знает института прокурорского надзора за деятельностью органов расследования.

В результате в сфере правоприменения законодательные нормы варьируются от штата к штату, от графства к графству.

Таким образом, специфика судопроизводства, отсутствие единой, действующей на территории всей страны системы органов предварительного расследования, обусловила значительное разнообразие нормативных актов по использованию следственного гипноза в процессе раскрытия преступлений. То есть существует единый федеральный правовой акт по использованию следственного гипноза, который основан на решениях федеральных судов и органов правоприменения, и нормативно-правовые, регламентирующие использование следственного гипноза в конкретном штате, в основе которых лежат судебные решения и административные акты правоохранительных органов. На основании судебных решений, выполненных по вопросу использования гипнорепродукционного опроса, правоохранительными органами были созданы ведомственные нормативные акты, регламентирующие его применение. На федеральном уровне действует Инструкция по использованию гипнорепродукционного опроса при расследовании преступлений, утвержденных Министерством Юстиции США в 1998 г. Она была переработана в 1979 г. на основании результатов экспериментальных исследований, проведенных ФБР и решений федеральных судов.

Многообразие и процессуальная самостоятельность органов, ведущих расследование преступлений в США, привели к тому, что существуют различные ведомственные акты, регламентирующие методику проведения гипнорепродукционного опроса. Различаются и взгляды ученых и практиков из США, использующих данный метод. Так, М. Орном (1979 г.) считает, что гипнорепродукционный опрос может проводить гипнолог, психотерапевт или психолог, который получил подготовку по использованию гипнорепродукционного опроса. Контакт гипнолога с опрашиваемым должен быть задокументирован на ауди-видеоопленку с момента встречи до полного окончания сеанса. В помещении, где проводится опрос, должен находиться только опрашиваемый и гипнолог, до сеанса показания опрашиваемого должны быть запротоколированы следователем.

Другой специалист (Reiser M, 1980) [3], считает, что достаточно одного сеанса следственного гипноза, а повторный проводится, если свидетель был взволнован. Директор Института по применению гипноза Д. Стерн в интересах расследования считает, что полученные в гипнозе показания можно использовать на суде только в том случае, если имеется письменный протокол гипнотического сеанса, который подтверждает факт, что лицо, проводящее гипнорепродукционный опрос свидетеля, не внушало ответ гипнотизированному.

Со временем метод гипнорепродукционного опроса пересек границы США и начал применяться в других странах, например в Великобритании, Австралии, Новой Зеландии, Израиле. В этих странах законодательство по применению гипнорепродукционного опроса характеризуется меньшим разнообразием, чем это имеет место в США. Так, в Великобритании (Hibbard W.S., Warring R.W., 1996) за более, чем тридцатилетнюю практику использования гипнорепродукционного опроса известен лишь единичный случай, когда свидетелю, который ранее был опрошен с помощью гипнорепродукционного метода, позволяли давать

показания в суде [4]. Полиция Великобритании при использовании гипнорепродукционного опроса руководствуется циркуляром МВД Великобритании 1980 г.

В пяти штатах Австралии гипнорепродукционный опрос рассматривается в плане специфической «психологической деятельности» и регулируется правительственным законом. Однако данный нормативный акт предназначен больше для регламентации терапевтического использования этого метода.

В Новой Зеландии действуют руководящие принципы по применению гипнорепродукционного опроса, в которых учтены предложения, разработанные в США.

Использование гипноза в качестве стимулятора процессов припоминания оказалось не случайным. Уже на ранних этапах применения гипноза в качестве лечебного средства внимание исследователей привлекло то обстоятельство, что он тесно замыкается на функцию памяти: вызывать спонтанную амнезию на совершаемые во внушенном состоянии действия, а при необходимости – стимулировать процессы припоминания.

При использовании методов активизации памяти учитывается психология потерпевших и свидетелей. Как справедливо считает целый ряд авторов, психологические состояния потерпевшего в значительной мере могут определяться его «обвинительной доминантой», отрицательными эмоциями, связанными с понесенным ущербом. Эти конфликтные состояния нередко бывают связаны и с общей конфликтностью личности потерпевшего. Показания потерпевшего – средство защиты его интересов, но это не только индивидуальные интересы, а интересы человека как члена общества.

Показания многих потерпевших перенасыщены оценочными элементами, тогда как доказательственное значение имеют только фактические сведения. Различно и отношение потерпевших к установлению истины. Наряду со стремлением содействовать установлению истины могут быть и другие мотивы в поведении отдельных потерпевших – от безразличия до прямого противодействия следствию.

При проведении гипнорепродукции с потерпевшим следует всегда учитывать его негативное эмоциональное состояние, возникшее в результате преступления и его последствий. Психическое состояние потерпевшего (особенно при совершении над ним насильственных действий) следует отнести к экстремальным психическим состояниям (стресс, аффект, фрустрация), вызывающим существенные сдвиги в его отражательно-регуляционной сфере.

В конфликтных ситуациях сужается сознание потерпевшего, ограничиваются его адаптационные возможности. Иррадиация возбуждения приводит к генерализованным (чрезмерно расширенным) обобщениям, сдвигам во взаимодействии сигнальных систем. Травмирующее воздействие событий приводит к преувеличению потерпевшими временных интервалов (иногда в 2–3 раза).

Возникает сложный устойчивый нервно-эмоциональный комплекс со сложными взаимодействиями чувства стыда, обиды, унижения, мести, а иногда агрессивности. У потерпевших от полового насилия возникает чувство депрессии, апатии, обреченности, усугубляющееся представлениями о возможной беременности, заражения венерическими заболеваниями и др. Нередко показания этой категории потерпевших умышленно искажаются с целью сокрытия неблагоприятных поступков.

Для многих потерпевших характерно состояние повышенного уровня тревожности и как следствие этого – дестабилизация личной психической интегрированности, нарушение социальной адаптированности.

Повторное обращение к аффекторным обстоятельствам может вызвать напряженное психическое состояние, непроизвольный уход от психотравмирующих обстоятельств. Все это требует особой чуткости, тактичности и внимательности со стороны следователя.

Нередко потерпевшим приходится участвовать в многочисленных допросах и очных ставках, неоднократно выезжать на место происшествия, опознавать участников преступления.

В этих условиях у потерпевших может произвольно сформироваться механизм психической защиты от повторных психотравмирующих воздействий. Интенсивные процессы торможения, их иррадиация могут значительно затруднить получение от потерпевшего нужных для расследования сведений. Стремление выйти из сферы следствия может привести к поспешным конформным показаниям, согласию с предложениями следователя. Следует учитывать возможное воздействие на потерпевшего со стороны обвиняемого.

При работе с потерпевшим следует чутко улавливать динамику его настроения. Особенно тщательному психологическому анализу должны подвергаться просьбы потерпевшего о прекращении дела, которые часто вызываются психическим давлением со стороны заинтересованных лиц. О переходе потерпевшего от правдивых показаний к ложным свидетельствуют, как правило, его психическая напряженность, замкнутость, формальность речевых построений.

Особенностью поведения свидетелей на предварительном следствии является их процессуальная регламентированная обязанность дать показания, имеющие значение для расследования преступлений.

Проводя гипнорепродукцию со свидетелями, важно учитывать, что направленность восприятия события и его содержание определяются оценочной позицией воспринимающего лица, уровнем его психического, интеллектуального и нравственного развития.

Обычно свидетель придерживается определенной линии поведения, дает свои оценки сообщаемым фактам, о чем-то умалчивает, что-то не договаривает. Это может быть обусловлено различными причинами – боязнью мести, жалостью, стремлением избавиться от дачи свидетельских обязанностей и др. На полноту свидетельских показаний влияет ряд психологических обстоятельств – фрагментарность первоначального восприятия событий, мнестические и речевыразительные трудности. Кроме того, большинство свидетелей теряются в необычной обстановке, другие – становятся раздражительными. Необходимо следить за настроением свидетелей, мысленно становиться на их место, умея вернуть спокойствие и самообладание одним, поддержать бодрость в других [5].

Доказательственную силу имеют лишь сообщения свидетеля о фактах, однако они воспроизводятся в форме суждений и умозаключений. Только знание психологической природы образных представлений, факторов, влияющих на их личностную реконструкцию, позволяет дать свидетельским показаниям адекватную оценку. В психологическом отношении свидетельские показания – воспроизведение ранее сформированных впечатлений, психические образы прошедших событий. Здесь существенны правильность, адекватность процесса восприятия, особенности сохранения и реконструкции сформировавшихся образов в памяти данного лица. Наиболее прочно в памяти удерживается то, что вызывает повышенную ориентационную реакцию: сильные физические раздражители (крик, вспышка света, громкий неожиданный голос и т. п.), начало или конец каких-либо процессов, действий, а также все, что охватывается активными действиями, имеет значимость для субъекта, вызывает его эмоциональные реакции.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Гримак Л. П. Моделирование состояний человека в гипнозе. М., 1978.*
2. *Arons H. Hypnosis in criminal investigation. Springfield IL: Charles C. Thomas, 1967.*
3. *См.: Reiser M. Handbook of investigative hypnosis Los Angeles: LEHI, 1980.*
4. *Hibbard W. S. Warring R. W. Forensic hypnosis: The practical application of hypnosis in criminal investigation. 2nd Ed Springfield IL Charles C Thomas, 1996.*
5. *См.: Коню А. Ф. Собр. соч. М., 1967. Т. 4.*

Кульдинова С.К.
старший преподаватель кафедры юридических дисциплин Академии «Кайнар»
кандидат юридических наук, e-mail: saltikks@mail.ru

ПРОЦЕССУАЛЬНОЕ СОГЛАШЕНИЕ ПО НОВОМУ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация

В статье автор рассматривает вопрос нормативного регулирования нового института процессуального соглашения по новому уголовно-процессуальному законодательству Республики Казахстан. Изучен процессуальный порядок заключения в форме сотрудничества, а также мировой опыт сделки с правосудием и представлены проблемные вопросы, требующих совершенствования сущности данного института.

Ключевые слова: процессуальное соглашение, соглашение о сотрудничестве, сделка о признании вины, ходатайство, правосудие, уголовное дело, подозреваемый, обвиняемый, подсудимый, осужденный, безопасность, наказание.

Abstract

In the article, the author examines the issue of regulatory regulation of a new institution of procedural agreement on a new criminal procedure legislation of the Republic of Kazakhstan. The procedural order of conclusion in the form of cooperation has been studied, as well as the international experience of a deal with justice, and the problematic issues that require improving the essence of this institution are presented.

Keywords: procedural agreement, cooperation agreement, plea bargain, petition, justice, criminal case, suspect, accused, defendant, convict, security, punishment.

Аңдатпа

Мақалада автор Қазақстан Республикасының жаңа қылмыстық іс жүргізу заңнамасы туралы жаңа процедуралық келісім институтын нормативтік реттеу мәселесін қарайды. Ынтымақтастық түрінде қорытындылаудың рәсімдік тәртібі зерттелді, сондай-ақ сот төрелігі саласындағы халықаралық тәжірибе және осы мекеменің мәнін жақсартуды қажет ететін проблемалық мәселелер ұсынылды.

Түйін сөздер: сот процесі, қылмыстық іс, күдікті, айыпталушы, сотталушы, сотталушы, қауіпсіздік, жаза туралы келісім жасалуы мүмкін..

Одной из новелл нового УПК является введение согласительных процедур, к которым относится процессуальное соглашение.

В мировой практике данный институт, в целом, именуется сделкой с правосудием.

Так, в США сделка с правосудием, называемая сделка о признании вины – это такой процесс достижения соглашения в уголовном процессе, когда прокурор предлагает подсудимому возможность признать свою вину в совершении преступления либо в совершении менее тяжкого преступления при условии, что приговор будет смягчен. Сделка дает возможность обвиняемому избежать судебного разбирательства и риска быть признанным виновным по первоначальному более тяжкому обвинению.

Сделка с правосудием является важной составляющей системы уголовного правосудия Соединенных Штатов; большинство уголовных процессов в США разрешаются именно посредством признания вины, а не судом присяжных. Сделка должна быть одобрена судом, и различные Штаты и юрисдикции имеют различные правила.

Законом об отправлении правосудия по уголовным делам, которым были внесены поправки в уголовно-процессуальный кодекс Индии, с 2006г. была введена практика сделок с правосудием. Сделки с правосудием применимы только к случаям, по которым максимальное наказание – это тюремное заключение на 7 лет, однако преступления, наносящие ущерб социально-экономическому состоянию страны, или преступления, совершенные против женщины или ребенка младше 14 лет, исключаются из данной практики.

В некоторых юрисдикциях общего права, таких как Англия, Уэльс, австралийский штат Виктория, сделки с правосудием допустимы только для того, чтобы обвинитель и защита могли договориться о признании обвиняемым вины по некоторым обвинениям, при этом остальные обвинения прокурором не предъявляются. Суды на данных территориях оставляют за собой право принимать решение относительно меры наказания, сделки по поводу меры наказания здесь не допускаются.

Сделки с правосудием сложно осуществить в странах континентального права. Это связано с тем, что, в отличие от системы общего права, системы континентального права имеют другое отношение к признанию вины. Если обвиняемый признается, его признание вносится в дело, но обвинитель не освобождается от обязанности полностью осветить дело. Суд может вынести решение о невиновности подсудимого, даже если он полностью признал вину. Также, в отличие от системы общего права, обвинители в странах континентального права имеют ограниченное либо никакого полномочия исключать из дела обвинения или смягчать их до того, как дело было передано в суд, что сводит на нет возможность сделки. Более того, многие правоведы считают сделки с правосудием недопустимыми, так как правосудие при этом сводится к бартеру.

Во Франции обвинитель может предложить подозреваемым по довольно мелким преступлениям наказание, не превышающее 1 года тюремного заключения; если сделка принимается, ее должен одобрить и судья. Оппоненты во Франции считают, что введение системы сделок с правосудием в полном объеме нанесет существенный вред правам защиты, нарушит конституционный принцип презумпции невиновности, права подозреваемых на содержание под стражей в полиции и права на справедливый суд.

Эстония – еще одна страна, где признание вины было введено в 90 годах, что позволило смягчить наказание в обмен на признание и избежание многих судебных процедур. В этой стране сделки с правосудием допустимы для преступлений, караемых тюремным заключением на срок не более 4 лет. Обычно наказание смягчается на четверть.

В Польше также практикуются сделки с правосудием, но в ограниченной форме, в случаях незначительных преступлений, наказуемых тюремным заключением на срок не более трех лет. Процедура называется “добровольное подчинение наказанию” и позволяет суду вынести согласованное постановление без проверки доказательств, что значительно сокращает сроки судебного разбирательства.

В Италии сделка с правосудием применяется с 1970-х годов в рамках борьбы с терроризмом, а с 1980-х – с мафией. В обмен на информацию о своих сообщниках преступники могут рассчитывать на смягчение наказания примерно на треть, а мелкие преступники вообще выйти на свободу. Для «раскаявшихся» предусмотрена программа защиты свидетелей. Первым «раскаявшимся» в расследовании против мафии был Томмазо Бускетта – с его помощью в тюрьму сели 350 членов сицилийского клана, а сам он переехал в США. Критики этой системы указывают, что преступники зачастую используют сделку с правосудием, чтобы свести счеты, или дают неверные показания, чтобы избежать тюрьмы.

Во Франции механизм сделки с правосудием действует в сильно ограниченном виде.

Сегодня в мировой практике существуют два типа досудебных соглашений между подозреваемым и стороной обвинения. Самый распространённый – договор с прокуратурой, суть

которого заключается в том, что в обмен на признание вины прокуратура снимает часть обвинений или переквалифицирует преступление на менее тяжкое.

Процессуальное соглашение – это соглашение, заключаемое между прокурором и подозреваемым, обвиняемым или подсудимым на любой стадии уголовного процесса или осужденным в порядке и по основаниям, предусмотренным УПК.

Порядок заключения процессуального соглашения регламентирован в разделе 13 УПК РК, который включает в себя 18 статей. Законом предусмотрена возможность заключения двух видов процессуальных соглашений: в форме сделки о признании вины – по преступлениям небольшой, средней тяжести либо тяжким преступлениям – в случае согласия подозреваемого, обвиняемого с подозрением, обвинением; в форме соглашения о сотрудничестве – по всем категориям преступлений при способствовании раскрытию и расследованию преступлений, совершенных преступной группой, особо тяжких преступлений, совершенных иными лицами, а также экстремистских и террористических преступлений (ст. 612 УПК).

В упрощенном виде порядок заключения сделки о признании вины состоит в следующем. Подозреваемый, обвиняемый вправе заявить ходатайство о заключении процессуального соглашения в форме сделки о признании вины в любой момент досудебного производства по уголовному делу. Процессуальное соглашение может быть заключено по инициативе прокурора. Орган, ведущий уголовный процесс, получив ходатайство от подозреваемого, обвиняемого либо защитника о заключении сделки о признании вины в течение трех суток направляет его вместе с материалами уголовного дела прокурору. Прокурор, усмотрев в деле возможность заключения процессуального соглашения, предлагает стороне защиты обсудить вопрос о его заключении либо письменно сообщает об отказе в удовлетворении ходатайства. При этом прокурор обязан проверить юридическую возможность и правомерность заключения такого соглашения, для чего должен вызвать подозреваемого, обвиняемого, его защитника и потерпевшего, у которых выясняет мнение о возможности заключения процессуального соглашения. Лицу, подавшему ходатайство, прокурор разъясняет последствия процессуального соглашения, право отказаться от его заключения.

Как показывает практика, с момента введения института согласительных процедур, судами города Астаны рассмотрено в согласительном производстве 63 уголовных дела, из них 11 по преступлениям средней тяжести, 52 – по тяжким преступлениям. Все уголовные дела рассмотрены в согласительном производстве по процессуальным соглашениям в форме сделки о признании вины.

Соглашение о сотрудничестве, очевидно, содержит иную природу и отличается по характеру и способам реализации в уголовном процессе. В отличие от сделки о признании вины, о заключении соглашения о сотрудничестве могут ходатайствовать не только подозреваемый и обвиняемый, но и подсудимый и осужденный. Соглашение с подозреваемым, обвиняемым, подсудимым утверждается соответственно прокурором области или приравненным к нему прокурором, их заместителями, а с осужденным – Генеральным Прокурором Республики Казахстан либо его заместителем (ст. 618 УПК). Ходатайство о заключении процессуального соглашения о сотрудничестве представляется подозреваемым, обвиняемым, подсудимым и осужденным в письменном виде и обязательном порядке скрепляется подписью защитника. Участие защитника при составлении и подаче такого ходатайства обязательно. Следователь, дознаватель, в производстве которых находится уголовное дело, руководитель учреждения или органа, исполняющего наказание, при получении ходатайства о заключении соглашения о сотрудничестве в течение суток направляет его прокурору. Ходатайство подсудимого о заключении процессуального соглашения о сотрудничестве суд направляет прокурору в течение трех суток с момента его поступления. Осужденный вправе через орган, исполняющий наказание, представить свое ходатайство на имя прокурора области, на территории

которой он отбывает наказание, о заключении процессуального соглашения. Процессуальное соглашение о сотрудничестве заключается между прокурором и подозреваемым, обвиняемым, подсудимым, осужденным с участием их защитников с соблюдением процедуры, предусмотренной для сделок о признании вины, за небольшими исключениями. При заключении соглашений о сотрудничестве упор делается на его добровольность, при необходимости сохраняется конфиденциальность и обеспечивается безопасность лица, его заключившего. Подписанное соглашение направляется для утверждения соответственно прокурору области или приравненному к нему прокурору, их заместителям, а с осужденным – Генеральному Прокурору Республики Казахстан либо его заместителю (ст. 619 УПК). Указанные лица по поступившему на утверждение процессуальному соглашению: 1) изучают уголовное дело и представленные (истребованные) дополнительные материалы, проверяют юридические и фактические основания заключения процессуального соглашения о сотрудничестве, а также оценивают характер намерений подозреваемого, обвиняемого, подсудимого, осужденного по выполнению действий, являющихся предметом соглашения; 2) выясняют, ознакомлены ли подозреваемый, обвиняемый, подсудимый, осужденный со всеми условиями и требованиями, связанными с процессуальным соглашением о сотрудничестве, не подвергались ли пыткам и другим жестоким, бесчеловечным или унижающим достоинство видам обращения или наказания, добровольно ли заключили процессуальное соглашение о сотрудничестве и осознают ли его правовые последствия; 3) выносят постановление об утверждении либо отказе в утверждении процессуального соглашения о сотрудничестве (ст. 620 УПК). После утверждения процессуального соглашения о сотрудничестве прокурор, подписавший соглашение, незамедлительно принимает меры к организации раскрытия преступлений, являющихся предметом заключенного соглашения, и изобличению виновных лиц, а также рассматривает вопрос о необходимости отмены либо изменения меры пресечения в отношении подозреваемого, обвиняемого. Если по результатам проведенного расследования преступлений, относящихся к предмету процессуального соглашения о сотрудничестве, при содействии подозреваемого, обвиняемого, подсудимого, осужденного изобличены лица, совершившие особо тяжкие преступления, преступления в составе преступной группы, а также экстремистские и террористические преступления, и в отношении виновных лиц постановлен обвинительный приговор, то прокурор принимает меры к выполнению условий процессуального соглашения о сотрудничестве. 5 Исходя из смысла ч. 3 ст. 621 УПК, а также ч. 5 ст. 478 УПК в отношении осужденного лица, заключившего соглашение о сотрудничестве и выполнившего его условия, прокурор обращается в суд с ходатайством об условно-досрочном освобождении от отбывания наказания, замене неотбытой части наказания более мягким видом наказания либо сокращении срока назначенного наказания. В соответствующей главе УПК прямо не указаны особенности главного судебного разбирательства дел, по которым заключено процессуальное соглашение о сотрудничестве.

Данный институт является новым не только для стран СНГ, но и всего континентального процесса в целом, которое широко распространено в странах англосаксонского права. В этом смысле тяжело не согласиться с точкой зрения Г.Ж.Сулейменова о том, что он долго еще будет находиться в стадии апробации. С.Д.Шестакова подчеркивает казахский подход, наиболее удачным, чем российский к правовому регулированию процессуального соглашения о сотрудничестве.

Однако недочеты представленных в УПК РК правовых норм о процессуальном соглашении по мнению С.Д.Шестаковой состоят из двух групп: недочеты, касающиеся смысла и содержания правовых норм; недочеты юридико-технического характера.

В настоящее время уголовных дел, рассмотренных по соглашению о сотрудничестве не достаточно имеет широкое применение, на это влияют некоторые факторы: недостаточный опыт судебно-следственной практики, несовершенство некоторых норм закона:

- 1) не предусмотрен порядок участия потерпевшего в процессуальном соглашении;
- 2) не разъясняется право подозреваемому (обвиняемому) заявить ходатайство прокурору либо выразить ему свое согласие о заключении процессуального соглашения;
- 3) подозреваемым в совершении преступлений, а также потерпевшим на стадии досудебного расследования не разъясняется сущность процессуального соглашения.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Абдуалиулы Р. Проблемные вопросы, возникающие при заключении процессуальных соглашений в Республике Казахстан // Молодой ученый. — 2016. — №25. — С. 439–442. — URL <https://moluch.ru/archive/129/35846/> (дата обращения: 05.11.2018). <https://moluch.ru>.
2. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 04 июля 2014 г. № 231-V.
3. <http://net.knigi-x.ru/> о-ponyatii-processualnogo-soglasheniya-proekte-upk-nurmashev-usen-kandidat-yuridicheskikh-nauk
4. <http://www.zakon.kz/>
5. <http://infozakon.kz/>
6. Шестакова С.Д. Процессуальное соглашение по проекту уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан глазами Российского процессуалиста. Криминология. Вчера. Сегодня. Завтра. № 2(29)2013г.

Мадзигон Владислав Эрденович
м.ю.н., преподаватель, Академия «Кайнар», адвокат, Алматинская городская
коллегия адвокатов; e-mail: madzigon@list.ru

ПРОЦЕССУАЛЬНОЕ СОГЛАШЕНИЕ: ПРОБЛЕМЫ, ПЕРСПЕКТИВЫ

Аңдатпа

Заңдылықты дамыту және қалыптастыру процесінде жаңа мәселелер барған сайын артып келеді. Қылмысты ашу үшін рәсімдік келесімді жасауның құқықтық мәселесіне кеңірек тәсілдер талап етеді. Қазақстан Республикасының Қылмыстық іс жүргізу кодексінің талаптарына сәйкес -бұл шаралар әлсіз және оны пайдалану мүмкін емес.

Түйін сөздер: Қазақстан Республикасының Қылмыстық іс жүргізу кодексі, қылмыстық құқық, қылмыстық құқық бұзушылықтар, ынтымақтастық туралы процедуралық келісім, қылмыстық прецедент, әсіресе ауыр қылмыстар

Аннотация

В процессе развития и построения правового государства все чаще возникают новые проблемы. Для раскрытия преступления требуется более широкий подход к юридической проблеме заключения процессуального соглашения. В соответствии с требованиями УПК РК – этот институт обездвижен и им нельзя пользоваться в полном объеме.

Ключевые слова: Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан, уголовное право, тяжкие уголовные правонарушения, процессуальное соглашение о сотрудничестве, уголовный прецедент, особо тяжкие преступления

Abstract

In the process of developing and building a constitutional state, new problems are increasingly arising. Disclosing a crime requires a boarder approach to the juridical issue of a conclusion of a

procedural agreement. In accordance with the requirements of the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan – this institution is immobilized and cannot be used in full.

Keywords: Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan, criminal law, serious criminal offenses, procedural agreement on cooperation, criminal precedent, especially serious crimes

Хотелось бы выразить свое мнение о производстве, которое было введено в новый УПК РК, а именно о процессуальном соглашении, о сотрудничестве со следствием, которое регламентировано разделом 13, главами 63, 64 УПК РК. А так же обсудить юридические аспекты процессуального соглашения о сотрудничестве, предусмотренного ст.ст. 618, 619, 620, 621 УПК РК.

Я считаю, что данная норма законодательства должна в полной мере функционировать на правовом поле уголовного права Республики Казахстан, как именуемая сделка с правосудием.

В процессе развития и построения правового государства все чаще возникают новые проблемы. Как это ни странно, стремление к формированию правового государства во многом осложняет борьбу с преступностью. В данное время стало довольно тяжело раскрыть более тяжкие уголовные правонарушения, так как только одних показаний свидетелей недостаточно для раскрытия преступления, требуется более широкий подход к данной юридической проблеме.

К примеру, возьмем уголовное правонарушение, предусмотренное ст. 296 УК РК «незаконное обращение с наркотическими средствами, психотропными веществами, их аналогами, прекурсорами, без цели сбыта»: состав правонарушения, содержащийся в частях 1–3 – является проступком, и только состав, содержащийся в ч. 4 указанной статьи – тяжким уголовным правонарушением, где санкция статьи предусматривает наказание в виде лишения свободы от трех до семи лет, без альтернативы наказания. Да, в действительности данное уголовное правонарушение направлено против здоровья населения и нравственности, которое подрывает экономический строй государства, так как люди страдающие зависимостью от наркотических средств являются бесполезными для общества и, тем более, правового стремительно развивающегося государства.

Наверное, каждый действующий адвокат не раз сталкивался на практике с данным уголовным прецедентом, который был обозначен выше. Практика показывает, что состав уголовного правонарушения определяет судебно-химическая экспертиза, которая даст точное определение, является ли предмет в виде порошка наркотическим средством или нет. Как правило, данных лиц, страдающих наркотической зависимостью сотрудники правоохранительных органов при осуществлении ОРМ задерживают с поличным, а там уже по отработанной схеме, согласно сводной таблицы наркотических средств, привлекают к уголовной ответственности.

Конечно, ни для кого не секрет, показания подозреваемых по уголовным правонарушениям, предусмотренных ст. 296 УК РК, в основном одинаковы: «шел нашел и решил попробовать», или так же «нашел, так как раньше употреблял, решил опять попробовать». Но я думаю, на самом деле каждый из нас знает, что большинство данных лиц, не находили наркотические средства, а именно приобрели за определенную сумму денег, и зачем им рассказывать где он их приобрел, так как его все равно осудят. И конечно, таких примеров можно провести много по практике правосудия.

В уголовном деле, в цепочке употребления и сбыта наркотических средств, лица, которых привлекли к уголовной ответственности по ст. 296 УК РК всего лишь пешки. Осудив даже тысячу таких лиц не решить суть проблемы: остаются не привлеченными к уголовной ответственности лица, которые распространяют данный вирус наркотических средств, среди страдающих зависимостью от наркотиков, а так же других психотропных веществ.

Должно работать процессуальное соглашение о сотрудничестве со следствием (сделка с правосудием), которое позволит решить данную проблему в изблечении тех лиц, которые распространяют наркотические средства.

В настоящее время в соответствии со ст. 621 ч.2, ч. 3 УПК РК закон регламентирует:

ч.3. – Если по результатам проведенного расследования преступлений, к предмету процессуального соглашения о сотрудничестве, при способствовании подозреваемого, обвиняемого, подсудимого, осужденного изблечены лица, совершившие особо тяжкие преступления, преступления в составе преступной группы, а так же экстремистские и террористические преступления, и в отношении виновных лиц постановлен обвинительный приговор, то прокурор принимает меры к выполнению условий процессуального соглашения о сотрудничестве.

ч. 3– В отношении осужденного лица, заключившего соглашение о сотрудничестве и выполнившего его условия, прокурор обращается в суд с ходатайством в соответствии со статьями 476–478 настоящего кодекса.

Тем самым институт согласительного производства позволяет заключить сделку с правосудием и помочь раскрыть с помощью подозреваемого только особо тяжкое уголовное правонарушение(тяжкое правонарушение не подпадает). Далее, в счет оказанной помощи правоохранительным органам, имеется возможность получить более мягкое уголовное наказание или вовсе избежать наказания.

Данную практику уже давно применяют в англо-американской правовой системе, где лица, привлеченные к уголовной ответственности, оказывают содействие правоохранительным органам к раскрытию тяжких и особо тяжких уголовных правонарушений, взамен получая освобождение от наказания.

В действительности, с точки зрения логики, это правильный институт, который должен работать в полную силу и в нашей стране. Так как тяжкие и особо тяжкие уголовные правонарушения в близкой степени негативно влияют на экономическую составляющую государства.

В соответствии с УПК РК этот институт обездвижен и им нельзя воспользоваться в полном объеме.

Например, лицо привлекаемое к уголовной ответственности согласно статьи 621 ч.2 УПК РК не может заключить сделку с правосудием. Лицо, привлекаемое к уголовной ответственности по статье 296 УК РК не имеет правовой возможности на заключение сделки о сотрудничестве со следствием, так как статья 621 ч. 2 позволяет заключение сделки с правосудием лишь в том случае, если подозреваемый или осужденный посодествует раскрытию только особо тяжкого уголовного правонарушения, что неправильно.

Как указывалось выше, привлечение к уголовной ответственности лица, зависящего от наркотических средств не решает суть всей проблемы. Поэтому с данным лицом, как раз и выгодно заключить сделку о сотрудничестве, которая путем содействия поможет раскрыть более тяжкое уголовное правонарушение, предусмотренное статьей 297 ч. 1 УК РК, а именно окажет содействие в раскрытии и задержании сбытчика наркотических средств, который занимается их распространением.

Проблема в том, что санкция ч. 1 статьи 297 предусматривает наказание от пяти до десяти лет лишения свободы и является тяжким уголовным правонарушением. Тем самым, данная норма законодательства не позволяет работать институту о заключении сделки с правосудием, и на стадии привлечения к уголовной ответственности лицо, приобретающее наркотическое средство обрывает на этом цепочку по изблечению и привлечению к уголовной ответственности организованной группы по распространению наркотических средств.

Решение данной проблемы – изменить ч. 2 статьи 621 УПК РК, дополнив ее после слов «изблечение лица, совершившего особо тяжкие преступления» словами «тяжкие

преступления». Таким образом, данная норма закона будет звучать в редакции «Если по результатам проведенного расследования преступлений, относящихся к предмету процессуального соглашения о сотрудничестве, при способствовании подозреваемого, обвиняемого, подсудимого, осужденного изобличены лица, совершившие особо тяжкие преступления, тяжкие преступления, преступления в составе преступной группы, а так же экстремистические и террористические преступления, и в отношении виновных лиц постановлен обвинительный приговор, то прокурор принимает меры к выполнению условий процессуального соглашения о сотрудничестве».

И в заключении хотел бы сказать, в случае проведения данной реформы института заключения сделки с правосудием, с помощью таких «пешек» в обороте наркотических средств появится возможность привлечь к уголовной ответственности преступную группу, которая в действительности поставляет или изготавливает наркотические или психотропные вещества. Так как лицо привлечено к уголовной ответственности по статье 296 УК РК при содействии в изобличении распространителя наркотических средств, а в дальнейшем сам распространитель наркотических средств используя институт заключения сделки с правосудием поможет привлечь преступную группу по обороту наркотических средств.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. *Уголовный кодекс Республики Казахстан;*
2. *Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан.*

*Рехсон Светлана Николаевна
к.ю.н., доцент кафедры «Юриспруденция и международное право»
Университета «Туран»
e-mail: rehson5454@mail.ru*

*Османова Гулайна Жалалыевна
магистр юридических наук,
докторант 1-курса по специальности «юриспруденция»
Университета «Туран»
e-mail: Gulaina.78@mail.ru*

ТЕОРИЯ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОГО ПРОГНОЗИРОВАНИЯ

Аннотация

В статье рассматривается теоретический взгляд на сущность, задачи и цель криминалистического прогнозирования и тот факт, что одно из ключевых условий для грамотное прогнозирование расследования по сложным уголовным делам на основе полной отработки следственных версий является одним из важнейших условий установления объективной истины. Следует отметить также, что современные интегративные процессы ведут к взаимному, более широкому обмену информацией между криминалистами разных стран.

Ключевые слова: криминалистика, прогнозирование, следственная версия, следователь, раскрытие и расследования преступлений.

Аңдатпа

Мақалада криминалистикалық болжаудың мәні, міндеті, мақсаты теориялық тұрғыдан қарастырылып, күрделі қылмыстық істер бойынша объективті шындықты анықтауда

тергеу болжамдарын толық жетілдіру негізі басты шарттардың бірі болып табылатындығы жөнінде баяндалған. Сонымен қатар қазіргі заманғы интегративтік үдерістер әртүрлі елдердің криминалистері арасында өзара ақпарат алмасуға әкелетіні тиімді екенін атап өткен жөн.

Түйін сөздер: криминалистика, болжау, тергеулік болжау, тергеуші, қылмыстарды ашу және тергеп-тексеру.

Abstract

The article discusses the theoretical view of the nature, objectives and purpose of forensic forecasting and the fact that one of the key conditions for a competent prediction of investigations in complex criminal cases based on a complete testing of investigative versions is one of the most important conditions for establishing objective truth. It should also be noted that modern integrative processes lead to a mutual, wider exchange of information between forensic scientists from different countries.

Key words: criminalistics, version, investigative version, investigator, investigations, crime disclosure and investigation.

Преступность в стране становится в большей степени организованной и профессиональной, и это повышает уровень требований, предъявляемых к специалистам, занимающимся борьбой с ней. Важное место в борьбе с преступностью занимает расследование преступлений, осуществляемое в конкретных условиях времени, места, окружающей его среды, взаимосвязях с другими процессами объективной действительности, поведении лиц, оказавшихся в сфере уголовного судопроизводства и под воздействием иных, порой остающихся неизвестными для следователя факторов. По данным, с начала года в Казахстане зарегистрировано 222438 уголовных дел [1]. В последние годы факты кражи квартир широко распространены по всей стране, в то время как владельцы оружия (гражданские, охотничьи, травматические и газовые) также воруют, что не исключает возможности незаконного оборота оружия [2].

В человеческой деятельности редки ситуации, в которых не требовалось бы вероятностное прогнозирование. Значимость последнего возрастает в настоящее время, ибо прогноз становится необходимым условием эффективности всех форм общественной деятельности, инструментом совершенствования ее научной организации, планирования и управления.

В природе и обществе, которые в равной степени подчинены законам диалектики, все течет, все изменяется, все имеет свое начало, равно как и свой конец. Практическая деятельность человека требует предвидения этих изменений, оценки, как можно более точной и взвешенной, будущего состояния того или иного объекта, определения того, насколько можно это будущее, в случае необходимости, изменить, скорректировать посредством целенаправленного воздействия.

Прогноз – это определенная практической необходимостью, научная, основанная на познании закономерностей развития какого-либо явления или процесса, оценка его будущего состояния. Процесс получения, обработки и анализа необходимой для прогноза информации называется прогнозированием. Необходимо различать прогностику – теорию разработки прогнозов, и прогнозирование – практику разработки прогнозов, при одновременном обеспечении опережающего развития теории по сравнению с практикой [3, с.11].

Грамотное прогнозирование и планирование расследования по сложным уголовным делам на основе полной отработки следственных версий является одним из важнейших условий установления объективной истины. Теория сделала большой шаг вперед. Практика же порой не в полной мере использует достижения теории.

Причина такого положения заключается в том, что до сих пор не изжитая психологическая установка некоторой части следователей обходиться набросками, напоминающими

конспективный план работы на день. Кроме того, молодые следователи из-за недостатка опыта не всегда умеют составить развернутый план расследования сложных – бесфигурантных либо многоэпизодных дел, что делает необходимой разработку алгоритмов и программ этой деятельности. Наконец, к планированию расследования нужно приступать сразу же, на первоначальном этапе работы по делу, однако теоретические выкладки и рекомендации в данном аспекте нам неизвестны, хотя потребность в них давно констатирована.

Выделение комплекса первоначальных следственных действий ориентирует следователя на использование максимума возможностей для обнаружения доказательств, имеющих на исключительно важном – первоначальном этапе расследования, и на создание надлежащей базы для тщательного, обоснованного планирования всего следственного производства по делу.

Создания криминалистического прогнозирования потребовали социально-правовые условия и специфика деятельности правоохранительных органов, в частности следственных и оперативно-розыскных аппаратов. Криминалистический прогноз помогает выявить тенденции в структуре и динамике преступности и отдельных видов преступлений, а это, в свою очередь, позволяет наметить стратегические направления борьбы с преступностью.

Для повышения результативности последней необходимы перспективные разработки в области криминалистической техники (создание новых технико-криминалистических средств обнаружения, фиксации и изъятия вещественных доказательств), криминалистической тактики (иной подход к разработке тактических приемов и следственных действий, совершенствование версионного процесса и планирования расследования), а также методики расследования преступлений (появление новых рекомендаций, оптимизирующих деятельность следственных и оперативно-розыскных аппаратов). Это невозможно без создания прогнозов, имеющих криминалистическую направленность.

В содержание теории криминалистического прогнозирования должны входить:

- 1) его понятие и общеметодологические основы;
- 2) основные направления;
- 3) понятие, содержание и виды исходных данных;
- 4) методики;
- 5) критерии и методы оценки прогнозов;
- 6) пути и формы реализации прогнозов.

В теории криминалистического прогнозирования образовались два направления: научное и прикладное, соответственно им делятся и прогнозы.

Первое – это прогнозирование научных исследований и их результатов. В этом смысле оно равнозначно прогнозированию развития науки вообще. Исходными данными для такого прогнозирования являются сведения о современном состоянии науки и потребностях практики, а основанием – общая теория криминалистики. Объектом прогнозирования могут быть и отдельные научные направления, когда определяется их перспективность, вероятная эффективность, практическая значимость.

Второе направление – прогнозирование преступности в криминалистическом аспекте этого явления, средств, форм и методов борьбы с нею [4, с.122].

Криминалистическое прогнозирование призвано обеспечивать довольно узкую часть правоохранительной деятельности, снабжать правоохранительные органы научно обоснованными прогнозами. В этом цели криминалистического и криминологического прогнозирования несколько идентичны, а различия наиболее рельефны на уровне их задач.

Определяя объем деятельности криминалистического прогнозирования, следует отметить, что это помогает не только установить функциональные особенности, но и те объекты, которые подлежат прогнозированию.

Задачи научно-криминалистического прогнозирования разработка прогнозов в сфере:

- 1) выявления будущих приоритетных направлений развития криминалистики;
- 2) новых способов совершения и сокрытия преступлений;
- 3) поведения преступников при совершении ранее неизвестных преступлений и при их расследовании;
- 4) дополнительных механизмов следообразования прогнозируемых преступлений;
- 5) иных тактических приемов производства следственных действий;
- 6) дополнительных методик расследования традиционных и прогнозируемых преступлений и другие.

Цели криминалистического прогнозирования в практике расследования преступлений предполагаются в области:

- 1) обнаружения следов преступной деятельности по отдельным уголовным делам;
- 2) поведения конкретных преступников в различных ситуациях;
- 3) поиска очевидцев преступлений;
- 4) создания криминалистической техники будущего;
- 5) планирования следственных действий;
- 6) совершенствования тактики отдельных следственных действий;
- 7) разработки новых частных методик расследования и предупреждения преступлений, в том числе прогнозируемых.

Из анализа перечисленного перечня видно, что он касается механизма преступления. В то же время его реализация будет способствовать разработке новейших технико-криминалистических средств, тактических приемов, методик раскрытия, расследования и предупреждения преступлений. Кроме того, создание криминалистических прогнозов в рамках указанных задач позволит решить некоторые проблемы, связанные с подготовкой кадров для правоохранительных органов.

О феномене прогноза и прогнозирования можно с уверенностью говорить, исследуя их логическую и функциональную природу. Так, например, прогнозирование базируется в первую очередь на выявленных закономерностях (корреляционных зависимостях), на знании настоящего и прошлого объекта, на выявлении тенденций явлений и процессов с ним связанных. Без внимания к названным источникам информации, без осуществления необходимых расчетов и их продолжения на явления и процессы, которые с вероятностью будут иметь место в будущем, прогнозирование не состоится – будет иметь место иная по характеру и природе деятельность.

И, кроме того, прогностические процедуры, составляющие основу методики построения прогнозов, характеризуются вполне объяснимой сложностью и вариативностью, что является своеобразным залогом минимизации субъективного начала в прогнозировании, что тем самым содействует уменьшению количества вероятных и возможных ошибок и просчетов при формировании прогностических выводов.

По вышеназванным признакам прогнозирование может быть отнесено к классу самых сложных задач научного познания.

Содержательную основу прогнозирования составляют сведения о будущем. Будущее понимается как то, что должно последовать за настоящим. За этой полиабстрактностью скрывается важная особенность реальности, накладывающая отпечаток на естество бытия, – изменения в мире постоянные. Разнится только индивидуальное ощущение перспективы и его интервалов. Данное качество свойственно только разумному существу, познавшему время. Например, во время подготовки машинной обработки информации в режиме реального времени программисты учитывают будущее только в смысле приоритета решения задач, т.е. последовательности обработки информации, которая поступает одновременно. Во всем ином машина обрабатывает информацию только о настоящем, приближенном или отдаленном (перспективном), о котором уже есть информация. Научить машину делать

прогнозы с учетом будущего состояния управляющих систем и постоянных изменений в них вследствие взаимодействия и взаимопроникновения, задача пока неосуществимая.

Эмпирическую основу прогнозирования составляют знания о прошлом и настоящем как единство действительного и возможного. Объективной предпосылкой и необходимостью в прогнозировании является возможность объединения реальности (прошлого) с действительностью (в настоящем) и обеспечение этого в будущем. Действительность всегда более многоаспектна и красочна, чем ее отражение в знаниях, которые представляют познательную реальность. Кроме того, в процессе развития возникают новые возможности познания или же исчезают старые. Неопределенность, как будет доказано далее, свойственна единичному прогнозу, а не прогнозированию в целом. Чтобы исключить неопределенность, необходимо распознать и поставить на контроль все этапы предвидения, которые влияют на формирование будущего.

Таким образом, настоящее должно объединить все моменты, которые определяют будущее, а по возможности и параметры будущей деятельности людей по реализации поставленных задач или по противодействию им.

Для уменьшения неопределенности необходимо использовать специфические прогнозные процедуры. Одной из таких процедур является прогнозный мониторинг – непрерывно осуществляемое наблюдение и измерение параметров прогнозной ситуации. Прогнозный мониторинг не отличается особенной глубиной исследований, его задача – обеспечение своевременного реагирования на системные изменения. Для получения полной, развернутой картины события, явления или процесса производятся целенаправленные, узкие, контролируемые исследования.

Беспереывность прогнозирования обусловлена еще и тем, что процесс развития науки имеет ярко выраженный поступательный, ступенчатый характер, а каждая из совокупности имеющихся причин определена только теми, которые непосредственно вытекают из ее последствий, однако не все, что возникнет, будет иметь место в будущем. Отсюда делаем вывод, что беспереывность прогнозирования учитывает взаимодействие факторов прогнозной ситуации и связывает необходимое и желаемое будущее с контролем субъекта прогнозирования.

Прогнозирование довольно долго понимали только как определение вероятности появления того или иного события. Такой подход слишком абстрактен и поверхностен то до сегодня используется только в околонуучном обиходе. Кроме того, он (подход) оторван от научных представлений о природе прогнозирования, его генезисе и становлении в историческом плане, от его места и роли в современном управлении жизнедеятельностью людей, а самое главное – содержательно он не отвечает действительности.

С учетом изложенного криминалистическое прогнозирование – это процесс разработки научно обоснованных суждений о возможном развитии криминалистических объектов в будущем и об альтернативных путях и сроках их существования [5, с.52–70].

Идеальные результаты дифференцируют также по объектам прогнозирования. К ним относят создание спрогнозированных криминалистических теорий, направлений, идей, обнаружение источников криминалистической информации о преступнике и т.д. Однако каковы бы ни были результаты (материальные или идеальные), определенный эффект должен присутствовать обязательно. Правда, для теоретических прогнозов он будет зависеть от времени реализации.

Криминалистические исследования в области прогнозирования окажут существенное влияние на выбор некоторых его направлений относительно структуры и динамики преступности. Их можно назвать формой, где содержание прогнозы будущих способов совершения преступлений. Криминалистические идеи и открытия наиболее питательная среда для криминалистического прогнозирования. Это исследования в области теорий

криминалистического моделирования, диагностики, идентификации, регистрации и т.д. Посредством обратной связи происходит их взаимное обогащение научно-практической информацией.

Естественные науки служат для криминалистического прогнозирования поставщиками методов и методик. Новейшие достижения в этих областях позволяют сделать богаче опыт криминалистического прогнозирования. В частности, некоторые математические методы существенно облегчают процесс обработки криминалистической информации. Достижения в сфере информатики способствуют созданию информационно-поисковых и информационно-логических систем криминалистического прогнозирования, ведут к усовершенствованию процесса создания, преобразования, передачи и использования информации в области криминалистического прогнозирования.

Прогностика, по существу, будучи в отношении криминалистического прогнозирования материнской наукой, предъявляет к нему требования обязательного учета исследований в ее области [6].

Технические науки предоставляют криминалистическому прогнозированию современные компьютерные средства. Переработка огромных информационных массивов невозможна без помощи компьютерной техники. Более того, использование компьютеров при криминалистическом прогнозировании позволит в недалеком будущем создать для него информационную базу, сосредоточенную в едином центре.

Следует отметить также, что современные интегративные процессы ведут к взаимному, более широкому обмену информацией между криминалистами разных стран. Поскольку некоторые теоретические разработки применяются преступниками для облегчения своей деятельности, нужно использовать иностранные источники научной информации при разработке криминалистических прогнозов.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. *Электронный ресурс: [http:// qamqor.gov.kz/portal/page/portal/POPPageGroup/Services/](http://qamqor.gov.kz/portal/page/portal/POPPageGroup/Services/);*
2. *Электронный ресурс: <http:// www.mvd. gov. kz.>*
3. *Электронный ресурс: http://www.pravo.vuzlib.su/book_z*
4. *Белкин Р.С. Криминалистика: учебник для вузов/ Под ред. Р.С. Белкина. – М.: НОРМА, 2001. – С.122*
5. *Горшенин Л.Г. Теория криминалистического прогнозирования: Дисс... докт. юрид. наук. М., 1993, С. 52–70.*
6. *Электронный ресурс: www.bibliotekar.ru/criminalistika-1*

Секция 8. Международное право; Европейское право

*Ильмалиев Жансерик Бахытович
Кандидат юридических наук, г. Алматы,
заместитель генерального директора АО «ИМИО»*

*Омурбекова Кымбат Рыскуловна,
Phd, патентовед АО «Казахстанско-Британский технический университет», г.
Алматы, otir_kymbat@mail.ru*

ВЫПЛАТЫ АВТОРСКОГО ВОЗНАГРАЖДЕНИЯ ЗА СОЗДАНИЕ И ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СЛУЖЕБНЫХ РЕЗУЛЬТАТОВ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ

Аннотация

Автор является важнейшей фигурой научно-исследовательской и творческой деятельности любой организации. Размер авторского вознаграждения для работников государственных образовательных и научных организаций в зарубежных странах значительно отличаются. Во многих зарубежных странах распределение вознаграждения за использование РИД, права на которые принадлежат университетам или научным организациям, регулируется локальными нормативными актами этих организаций.

Ключевые слова: авторское вознаграждение, роялти, коммерциализация, результатов интеллектуальной деятельности

Abstract

The author is the most important figure of research and creative activity of any organization. The amount of royalties for employees of state educational and scientific organizations in foreign countries differ significantly. In many foreign countries, the distribution of remuneration for the use of RID, the rights of which belong to universities or scientific organizations, is regulated by local regulations of these organizations.

Keywords: award, royalty, commercialization, results of intellectual activity

Аңдатпа

Автор – кез-келген ұйымның ең маңызды зерттеушісі және шығармашылық қызметкері. Шет елдердегі мемлекеттік білім беру және ғылыми ұйымдардың қызметкерлері үшін авторлық сыйақы көлемі айтарлықтай ерекшеленеді. Көптеген шет елдерде құқықтарын университеттерге немесе ғылыми ұйымдарға тиесілі РИД пайдалану үшін сыйақы бөлу осы ұйымдардың жергілікті нормативтік актілерімен реттеледі.

Түйін сөздер: авторлық сыйақы, роялти, коммерцияландыру, интеллектуалдық қызметтің нәтижелері

Выплата авторского вознаграждения является одним из ключевых вопросов при создании и последующем использования служебных РИД. Автор является важнейшей фигурой

научно-исследовательской и творческой деятельности любой организации, поэтому если в организации вопросы выплаты авторского вознаграждения не урегулированы или урегулированы несправедливо по отношению к авторам, это может привести к потере организацией прав на РИД, созданные ее работниками. Например, работник не уведомляет работодателя о созданном им результате, а скрывает информацию о нем, расторгает трудовой договор и предпринимает действия с целью последующей передачи данного результата третьему лицу или закреплению прав на созданный РИД за собой.

Законодательные походы к выплате авторского вознаграждения различны в различных зарубежных странах. Однако можно выделить три принципиальных подхода:

- 1) вопросы регулирования выплаты авторского вознаграждения относятся к области договорных отношений, в том числе коллективных соглашений, локальных нормативных актов организаций – принцип свободы договора. Этот подход используется в большинстве стран, включая США и практически все страны ЕС.
- 2) наличие рекомендаций государственных органов касательно принципов выплаты авторского вознаграждения. Например, в Германии выпущены Методические рекомендации Министерства труда о выплате авторского вознаграждения за служебные изобретения.
- 3) законодательно фиксированные минимальные размеры (Беларусь, Казахстан, Россия; Киргизия – для объектов авторских и смежных прав).

Но даже в тех странах, которые закрепляют принцип свободы договора, делается исключение для государственных научных и образовательных учреждений: минимальный размер авторского вознаграждения для работников таких учреждений регламентируется специальным законодательным актом (см. таблицу 1).

Таблица 1
Размер авторского вознаграждения для работников государственных образовательных и научных организаций в зарубежных странах.

Страна	Законодательный акт	Авторское вознаграждение
США	Закон о трансфере федеральных технологий, 1986 г.	Не менее 15%
Германия	«Модель Макса Планка» (Max Planck Model)	1/3
Франция	Схема S.A.I. (Служба коммерческого и промышленного характера)	50%

Так, в США Закон о трансфере федеральных технологий, 1986 г. содержит следующие основные положения о выплате авторского вознаграждения за использование РИД:

- изобретателям причитается как минимум 15% роялти, получаемых от передачи по лицензиям созданных ими технологий;
- максимальный ежегодный размер авторского вознаграждения не должен превышать 100 тыс. USD (решением Президента сумма может быть увеличена);
- авторское вознаграждение выплачивается в течение всего срока действия лицензионного договора;
- авторское вознаграждение продолжает выплачиваться и в случае увольнения автора.

В странах СНГ выплата авторского вознаграждения законодательно регулируется следующими актами:

1. Российская Федерация:

Постановление правительства Российской Федерации от 4 июня 2014 г. № 512 «Об утверждении правил выплаты вознаграждений за служебные полезные модели, промышленные образцы, изобретения».

2. Республика Казахстан:

Закон Республики Казахстан от 31 октября 2015 г. №381-V ЗРК «О коммерциализации результатов научной и(или) научно-технической деятельности» [1–3].

3. Республика Беларусь:

Постановление Совета Министров Республики Беларусь от 6 марта 1998 г. № 368

«Об утверждении положения о порядке и условиях государственного стимулирования создания и использования объектов промышленной собственности» (в ред. от 27.02.2015).

Сравнительный анализ этих законодательных актов приведен в таблице 2.

Таблица 2

Сравнительный анализ законодательных актов России, Казахстана и Беларуси касательно выплаты авторского вознаграждения за создание и использование служебных результатов интеллектуальной деятельности.

Авторское вознаграждение	Казахстан	Россия	Беларусь
За создание: ИЗ ПМ, ПО другие РИД	Не менее среднемесячной з/п	30% от з/п 20% от з/п нет	Не менее 10 базовых величин (~ 30% от з/п) нет
За использование: – в собственном пр-ве – лицензионный договор – договор уступки	Не менее: 100 МРП (~ 1,6 з/п) 30% 30%	среднемесячная з/п 10% 15%	Не менее 10% от прибыли 10% от прибыли
Ответственность работодателя за невыплату	ДА	НЕТ	НЕТ
Выплата в случае увольнения работника	ДА	ДА	НЕТ
Приоритет договора Работник – Работодатель	НЕТ	ДА	НЕТ

Из приведенной таблицы видно, что на законодательном уровне в Республике Казахстан авторам служебных результатов интеллектуальной деятельности не только гарантирован максимальный размер вознаграждения как за их создание, так и за использование, но и предоставляются дополнительные гарантии и возможности:

- ответственность работодателя за невыплату или несвоевременную выплату авторского вознаграждения;
- гарантия выплаты авторского вознаграждения в случае увольнения работника;
- невозможность для работодателя в договоре с работником уменьшить размер вознаграждения за использование РИД ниже законодательно установленных минимальных размеров;
- отсутствие ограничения на максимальный размер вознаграждения за использование РИД.

Во многих зарубежных странах распределение вознаграждения за использование РИД, права на которые принадлежат университетам или научным организациям, регулируется

локальными нормативными актами этих организаций. В таблице 3 приведены данные по распределению роялти в ведущих университетах США.

Таблица 3

Распределение роялти в университетах США.

	Стэнфордский университет	Массачусетский технологический институт	Калифорнийский технологический университет
Σ роялти	100%	100%	100%
Офис лицензирования технологий	-15%	-15%	н/д
Авторы	1/3 (~28%)	-1/3 (~28%)	25%
Кафедра	1/3 (~28%)		н/д
Факультет	1/3 (~28%)	1/2 (~28%)	н/д
Университет		1/2 (~28%)	н/д

Для распределения роялти университеты используют различные схемы расчета. Так, в Стэнфордском университете из общей суммы роялти 15% выплачивается офису лицензирования технологий (аналог наших центров коммерциализации технологий), оставшаяся часть делится поровну между авторами изобретения, кафедрой и факультетом, где работают авторы. В Массачусетском технологическом институте из общей суммы роялти офису лицензирования технологий причитается также 15%, из оставшейся суммы треть выплачивается авторам изобретения, а оставшаяся после выплаты вознаграждения авторам сумма делится пополам между факультетом, где работают авторы, и университетом. Несмотря на различные схемы распределения доходов от использования изобретений, доля авторов изобретений в разных университетах практически одинаковая и лежит в интервале 25–30% от суммы лицензионных платежей.

В Кэмбриджском университете (Великобритания) принята другая схема распределения чистого дохода, получаемого от коммерциализации РИД. Здесь доля авторов зависит от абсолютного размера дохода: чем такой доход меньше, тем доля авторов выше (см. таблицу 4).

Таблица 4

Распределение чистого дохода от коммерциализации РИД в Кэмбриджском университете (Великобритания).

Чистый доход	Изобретатель	Факультет	Университет
Первые £100,000	90%	5%	5%
£100,000 – £200,000	60%	20%	20%
Свыше £200,000	34%	33%	33%

Несмотря на дифференцированную шкалу выплаты авторского вознаграждения, доля авторов не опускается ниже 34% от суммы чистого дохода, то есть составляет примерно столько же, сколько и в американских университетах.

В Московском государственном университете имени М.В. Ломоносова размер и порядок выплаты авторского вознаграждения регулируется Положением по организации работы в области создания, правовой охраны и использования результатов интеллектуальной деятельности в МГУ имени М.В. Ломоносова. Согласно этому Положению авторам выплачивается:

- 1) вознаграждение за создание РИД. Размер такого вознаграждения составляет среднемесячную заработную плату научных сотрудников и профессорско-преподавательского состава по МГУ;
- 2) вознаграждение за использование РИД (по лицензионным договорам и договорам отчуждения исключительного права на РИД), которое должно составлять не менее 20% дохода МГУ от использования РИД. Оставшаяся часть дохода делится в соотношении: 70% – структурному подразделению МГУ, где создан РИД; 30% – МГУ.

В НИУ «Высшая школа экономики» выплата вознаграждения авторам регулируется Положением об интеллектуальной собственности НИУ «Высшая школа экономики». Положение предусматривает выплату вознаграждения как за создание, так и за использование РИД. Причем поощрительное вознаграждение за создание РИД зависит от типа результата интеллектуальной деятельности:

- программа для ЭВМ, база данных, топология интегральных микросхем 10 тыс. руб.
- полезная модель, промышленный образец, ноу-хау 20 тыс. руб.
- изобретения (РФ) 30 тыс. руб.
- изобретения (зарубежные патенты) 40 тыс. руб.

Доля авторов в чистом доходе университета от использования РИД составляет 30%. Причем размер доли может быть увеличен до 40%, если авторы принимают активное участие в процессе коммерциализации РИД (поиск лицензиатов, проведение переговоров и т.д.). Доля структурного подразделения университета, где работают авторы РИД, составляет 20%, доля университета – 50%. При увеличении доли авторов РИД доля структурного подразделения и университета уменьшается на одинаковое количество процентов. Например, если доля автора составит максимально возможный размер – 40%, то доля структурного подразделения и университета составит, соответственно, 15% и 45%.

В Назарбаев университете размер выплаты вознаграждения авторам РИД определяется Политикой интеллектуальной собственности Назарбаев университета. Схема распределения чистого дохода, полученного от коммерциализации РИД, очень похожа на ту, которая используется в Кембриджском университете (см. таблица 5).

Таблица 5
Распределение чистого дохода от коммерциализации РИД в Назарбаев университете.

Чистый доход	Изобретатель	Факультет	Университет
Первые \$80,000	100%	0%	0%
\$80,000–200,000	75%	12.5%	12.5%
Свыше \$200,000	50%	35%	15%

Однако по сравнению с Кембриджским университетом в Назарбаев университете доля автора в чистом доходе, получаемом от коммерциализации РИД, еще выше и не может быть меньше 50%.

Таким образом, сравнение законодательных норм и лучших университетских практик позволяет сделать вывод, что в настоящее время в Республике Казахстан созданы условия для максимального стимулирования работников научных и образовательных учреждений для создания и последующего внедрения результатов интеллектуальной творческой деятельности.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. *Закон Республики Казахстан «Об авторском праве и смежных правах» от 10.06.1996 г. №6-І; Закон Республики Казахстан от 16 июля 1999 года № 427-І*
2. *Патентный закон Республики Казахстан (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2018 г.) Закон Республики Казахстан от 26 июля 1999 года № 456-І О товарных знаках, знаках обслуживания и наименованиях мест происхождения товаров (с изменениями и дополнениями по состоянию на 31.10.2015 г.)*
3. *Закон республики казахстан о коммерциализации результатов научной и (или) научно-технической деятельности (с изменениями от 04.07.2018 г.)*

Секция 9. Судебная власть, прокурорский надзор, организация правоохранительной деятельности

*Алымбеков Бактыбек Маданбекович
кандидат юридических наук,
доцент кафедры международного права УНПК МУК КР*

СПЕЦИАЛЬНО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ РЕФОРМИРОВАНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

Аннотация

В данной статье рассмотрены специально-правовые основы реформирования деятельности органов внутренних дел. Автор проводит анализ отдельных приоритетных аспектов совершенствования деятельности органов внутренних дел по обеспечению защиты прав, свобод и законных интересов граждан.

Сфокусировав внимание на совершенствовании организационно-управленческой системы органов внутренних дел Кыргызской Республики, автором предлагается поэтапная реализация процессов реформирования ОВД по различным направлениям.

Автором обращается особое внимание освещению проблемных вопросов правоприменительной деятельности отдельных служб органов внутренних дел республики по обеспечению общественного порядка и общественной безопасности.

Ключевые слова: органы внутренних дел; совершенствование правовых основ; сотрудничество; обвинение; защита; формы и методы взаимодействия; общественная безопасность; координация сил и средств; органы местного самоуправления; совершенствование системы управления.

Аңдатпа

Осы мақалада Ішкі істер органдарының қызметін реформалаудың нақты нормативтік-құқықтық базасы талқыланды. Автор азаматтардың құқықтарын, бостандықтарын мен заңды мүдделерін қорғауды қамтамасыз етуде ішкі істер органдарының қызметін жетілдірудің белгілі бір басым аспектілерін талдауды жүргізеді.

Қырғыз Республикасының ішкі істер органдарының ұйымдық және басқару жүйесін жетілдіруге бағытталған, автор түрлі салаларда АТС реформалау процесін кезең-кезеңмен жүзеге асыруды ұсынады.

Автор қоғамдық тәртіпті және қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін республиканың ішкі істер органдарының жеке қызметтерінің құқық қорғау қызметін қамтамасыз етудің проблемалық мәселелерін айқындауға ерекше көңіл бөледі.

Түйін сөздер: ішкі істер органдары, құқықтық базаны жетілдіру; ынтымақтастық; төлем; қорғау; өзара әрекеттесудің формалары мен әдістері; қоғамдық қауіпсіздік; күштер мен жабдықтарды үйлестіру; жергілікті билік органдары; басқару жүйесін жетілдіру.

Abstract

This article discusses the specific legal framework for reforming the activities of internal affairs bodies. The author conducts an analysis of certain priority aspects of improving the activities of

internal affairs bodies in ensuring the protection of the rights, freedoms and legitimate interests of citizens.

By focusing on improving the organizational and management system of the internal affairs bodies of the Kyrgyz Republic, the author proposes a phased implementation of the reform processes of the ATS in various areas.

The author pays special attention to highlighting the problematic issues of law enforcement activities of individual services of the internal affairs bodies of the republic to ensure public order and **public security**.

Keywords: internal affairs bodies; improvement of legal frameworks; cooperation; the charge; protection; forms and methods of interaction; public safety; coordination of forces and equipment; local governments; improvement of the management system.

В современных условиях органы внутренних дел Кыргызской Республики являются основным государственным органом исполнительной власти по обеспечению общественной безопасности и борьбы с преступностью. Сегодня в рамках Указа Президента Кыргызской Республики от 18.07.2016 г. № 161 «О мерах по реформе системы правоохранительных органов Кыргызской Республики» осуществляется динамичная работа по реформированию органов внутренних дел страны.

Вместе с тем и преступные элементы все чаще адаптируются в сложившихся условиях. Особую тревогу вызывают организованные преступные группировки, занимающиеся совершением тяжких и особо тяжких преступлений.

Действующая правоохранительная система, проводит кропотливую и целенаправленную работу по борьбе с этими проявлениями. Однако при осуществлении данной работы возникает ряд трудностей. При привлечении к уголовной ответственности указанных категорий преступных элементов, с их стороны все чаще предпринимаются активные действия по запугиванию, применению угроз жизни и здоровья ключевым свидетелям, потерпевшим и иным участникам уголовного судопроизводства.

Бывают факты применения насилия, похищения указанных лиц. В связи с чем многие уголовные дела прекращаются на стадии расследования или судебного разбирательства, а те преступные элементы которым удалось избежать справедливого наказания, встают на новые пути совершения преступлений. Данные процессы подрывают авторитет государства перед гражданами.

Таким образом, без построения эффективных механизмов защиты участников уголовного судопроизводства, невозможно адекватно противостоять современным вызовам преступности.

Учитывая важность данного вопроса в 2006 году был принят Закон Кыргызской Республики «О защите прав свидетелей, потерпевших и иных участников уголовного судопроизводства». Однако из-за отсутствия механизмов реализации данного закона необходимая работа проводилась на низком уровне.

В связи с именем политической воли руководства республики по ускорению темпов реформирования правоохранительной и судебной системы, 10 января 2014 года принята Государственная программа по обеспечению безопасности участников уголовного судопроизводства на 2014–2016 годы, которая утверждена постановлением Правительства Кыргызской Республики за №12.

В данном нормативном правовом акте закреплены первичные мероприятия по построению эффективных механизмов защиты участников уголовного судопроизводства. В соответствии с этим НПА в системе органов внутренних дел Кыргызской Республики, впервые в истории страны образовано специализированное подразделение по обеспечению безопасности участников уголовного судопроизводства – Управление государственной защиты МВД КР (УГЗ МВД КР).

Данное подразделение является самым молодым подразделением. МВД КР, активно принимаются меры по обучению и повышению квалификации сотрудников, а также меры по созданию благоприятных условий несения службы.

В целях совершенствования правовых основ в борьбе с организованной преступностью в 2013 году принят Закон Кыргызской Республики «О противодействии организованной преступности» [1]. Нормы данного Закона включают в себя механизмы реализации деятельности правоохранительных органов в борьбе с организованной преступностью, то есть определяют статус субъектов организованной преступности, а также устанавливают превентивные меры воздействия, такие меры как официальное предупреждение; постановка на оперативно-превентивный учет в органах внутренних дел; возложение судом обязанности; проверки финансового и имущественного положения в соответствии с законодательством Кыргызской Республики. Вместе с тем реализация вышеуказанного Закона, на сегодняшний день, невозможна без внесения соответствующих изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Кыргызской Республики, в частности в УК, УПК, УИК, КоАО. Кроме этого, необходимо внедрить механизмы досудебного соглашения о сотрудничестве между сторонами обвинения и защиты (сделка со следствием), где на законодательном уровне расширить рамки компромисса («сделок») с лицами, согласными изобличить лидеров преступных сообществ, гарантируя им соответствующую защиту.

Учитывая исключительно сложный характер объекта воздействия, необходимо также решать вопросы об образовании специализированных подразделений органов суда и прокуратуры. Необходимо совершенствование специальной системы мест содержания привлеченных к уголовной ответственности или отбывающих наказание субъектов организованной преступности.

Закон Кыргызской Республики «Об органах внутренних дел Кыргызской Республики» от 11 января 1994 г. определил ключевую роль в борьбе с преступностью и обеспечении общественного порядка на ОВД КР. Социально-экономические преобразования, происходящие на всем постсоветском пространстве в течение последних десятилетий, влекут за собой необходимость изменения законодательства в системе органов государства, в том числе и органов уголовной юстиции.

Следует отметить, что Закон «Об органах внутренних дел Кыргызской Республики» в его нынешней редакции лишь в самом общем виде затрагивает вопросы взаимодействия с органами государственной власти и местного самоуправления, констатируя только необходимость подобного взаимодействия. По нашему мнению, требуется существенная доработка вышеуказанного Закона по конкретизации направлений, форм и методов взаимодействия.

В соответствии ст. 14 Закона «О профилактике правонарушений в Кыргызской Республике» местные государственные администрации, органы местного самоуправления и сельские управы уполномочены осуществлять общее руководство профилактикой правонарушений путем создания территориальных общественно-профилактических центров (ОПЦ). Местные государственные администрации и органы местного самоуправления предоставляют материальную и иную помощь судам аксакалов, общественным объединениям, которые, в свою очередь, ведут работу по обеспечению правопорядка и профилактике правонарушений [2].

В Кыргызстане по решению собраний граждан, местных кенешей или иного представительного органа местного самоуправления на территории поселков, айлов и городов из числа аксакалов, мужчин и женщин, пользующихся уважением и авторитетом среди населения, могут учреждаться суды аксакалов. Члены судов аксакалов в своей деятельности руководствуются нормами морали и нравственности, исторически сложившимися обычаями и традициями народов Кыргызстана, не противоречащими законодательству Кыргызской Республики, а также своей совестью и личными убеждениями [3].

Основное подразделение в системе органов внутренних дел Кыргызской Республики, обеспечивающие взаимодействие ОВД и с органами государственной власти и местного самоуправления по обеспечению правопорядка – Главное управление общественной безопасности (ГУОБ) было создано приказом МВД Кыргызской Республики № 358 от 25 октября 2001г. Нормативным документом, регламентирующим его деятельность, является Положение о Главном управлении общественной безопасности Министерства внутренних дел Кыргызской Республики. Согласно основной идее законодателя задачей ГУОБ МВД КР является осуществление общего руководства за деятельностью органов внутренних дел по обеспечению общественной безопасности и правопорядка, безопасности личности и общества, борьбе с преступностью, координация сил и средств, обеспечение боеготовности и боеспособности органов внутренних дел для выполнения оперативно-служебных и боевых задач. Специальной задачей, выделенной отдельным пунктом 2.8., является организация работы органов внутренних дел по профилактике правонарушений в тесном взаимодействии с общественностью, местным населением, международными и неправительственными организациями, представителями средств массовой информации, то есть основа для организации взаимодействия закладывается в положение, которое определяет для органов внутренних дел организаторскую роль по отношению к органам государственной власти и местного самоуправления.

ГУОБ МВД КР подчинены такие службы, как участковые уполномоченные милиции, инспекции по делам несовершеннолетних, патрульные постовые милиции, отделы лицензионно-разрешительной системы. Ведомственные нормативные акты также содержат положения о необходимости привлечения сил государственных органов и местного самоуправления к охране правопорядка, о формах и методах взаимодействия с органами государственной власти и местного самоуправления.

В процессе охраны общественного порядка структурные подразделения и службы ГУОБ МВД Кыргызской Республики взаимодействуют с различными органами государственной власти и местного самоуправления, которые можно разделить на две группы. При проведении массовых мероприятий в охране общественного порядка участвуют, как правило, сотрудники подразделений органов внутренних дел, дислоцирующихся в районе проведения мероприятия. Эти мероприятия отвлекают их от основной работы, принуждая нести службу на улице практически круглосуточно. К примеру, во время проведения саммита Шанхайской Организации Содружества (ШОС) с 10 по 18 сентября 2013 г. весь личный состав четырех РУВД города Бишкека, включая курсантов Академии МВД КР, были приведены к готовности №1, выведены на пути следования кортежей и несли службу по 10–16 часов в сутки. Целесообразнее, на наш взгляд, было бы создание и привлечение к таким мероприятиям специализированных отрядов ДНД, ОСМ, совместно с сотрудниками ОВД. Органы внутренних дел во время проведения массовых мероприятий должны осуществлять оперативное руководство работой членов общественных объединений правоохранительной направленности.

Состояние правопорядка в Кыргызской Республике (КР) за последние два года окрепло, статистика свидетельствует об общей тенденции снижения правонарушений и преступности [4]. Вместе с тем остается актуальным затянувшийся кризис недоверия общественности к органам государственной власти, включая органы внутренних дел.

Низкий уровень правовой культуры отражается и на доверии людей к органам внутренних дел, и на готовности оказывать им содействие. Верно отметил С.В. Егорышев, что правовую культуру граждан можно считать ведущим условием, лежащим в основе процесса взаимодействия органов внутренних дел с гражданским обществом и населением [5, с. 108].

Доверие выступает одним из необходимых условий взаимодействия, повышающим эффективность совместной деятельности органов внутренних дел и общественных

объединений. В этом направлении требуется еще более активизировать работу сотрудников органов внутренних дел Кыргызстана.

В соответствии с Конституцией и законодательством Кыргызской Республики, совершенствование организационно-управленческой системы ОВД КР должно осуществляться поэтапно в следующих направлениях:

- совершенствование структуры;
- совершенствование форм и методов практической деятельности служб и подразделений ОВД;
- совершенствование системы управления;
- совершенствование системы подготовки кадров;
- совершенствование существующей нормативно-правовой базы;
- создание научно-исследовательской базы развития системы ОВД;
- укрепление международного сотрудничества;
- укрепление социальной защиты личного состава;
- укрепление материально-технической базы.

На заключительном этапе реформы ОВД должны быть созданы правовые, организационные, финансовые и материально-технические условия для оптимального функционирования реформированной системы, завершён переход на новые принципы подбора, обучения и расстановки кадров, в основном реализованы программы технического перевооружения органов внутренних дел, обеспечены правовые, социальные гарантии и условия для личного состава.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. *Закон Кыргызской Республики «О противодействии организованной преступности» № 82 от 29 мая 2013 г.*
2. *О профилактике правонарушений в Кыргызской Республике: Закон Кыргызской Республики от 25.06.2005 г. №82: справочно-правовая система, [Бишкек.]. Режим доступа: URL: <http://online.toktom.kg/>*
3. *О судах аксакалов: Закон Кыргызской Республики от 05 июля 2002 г. №113. // ЭркинТоо от 12 июля 2002 г. № 52.*
4. *Официальный сайт Министерства внутренних дел Кыргызской Республики. URL: [http / www. mvd. kg](http://www.mvd.kg).*
5. *Егорышев С.В. Стратегическое управление в правоохранительной сфере: проблемы теории и практики // Социальные условия взаимодействия органов внутренних дел с институтами гражданского общества и общественностью в контексте проблем стратегического управления.– М.: Академия управления МВД России, 2014. С.108.*

Ашимбаев Д.А.
старший преподаватель кафедры Юридических дисциплин Академии Қайнар,
магистр юридических наук

Сейтов Алихан
Студент 4 курса кафедры Юридических дисциплин

ПРИЧИНЫ И ПОСЛЕДСТВИЯ ПЫТОК В СИСТЕМЕ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ В РК.

Аннотация

В современном Казахстане все, наоборот, у нас права и свободы человека защищены и нормативно закреплены главным законом страны Конституцией РК и другими законодательными актами. Можно признать, что правовые акты РК усовершенствованные и соответствует международным актам и стандартам. Любой гражданин страны при нарушении его прав находится под защитой государства, а также они могут защитить себя любыми методами и способами, не запрещенными законодательными актами РК.

Аңдатпа

Қазіргі Қазақстанда, біздің құқықтарымыз бен бостандықтарымыз елдің негізгі заңымен қорғалған және Қазақстан Республикасының Конституциясы мен басқа да заңнамалық актілермен реттеледі. Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілері жетілдіріліп, халықаралық актілерге және стандарттарға сәйкес келетіндігін мойындау керек. Еліміздің кез-келген азаматы мемлекеттің қорғауында болып, өздерін Қазақстан Республикасының заңнамалық актілерімен тыйым салынбаған кез-келген тәсілдермен және әдістермен қорғай алады.

Abstract

In modern Kazakhstan, everything, on the contrary, our rights and codes of rights are protected and regulated by the main law of the country by the Constitution of the Republic of Kazakhstan and other legislative acts. It can be recognized that the legal acts of the Republic of Kazakhstan are improved and comply with international acts and standards. Any citizen of the country in violation of his rights to be under the protection of the state, and they can protect themselves by any means and methods not prohibited by legislative acts of the Republic of Kazakhstan.

Причины и последствия пыток в системе органов внутренних дел в РК является актуальной проблемой Органов внутренних дел Республики Казахстан.

Согласно п.1 статьи 1 Закона РК «Об органах внутренних дел Республики Казахстан» от 23 апреля 2014 года № 199-V ЗРК, Органы внутренних дел Республики Казахстан являются правоохранительным органом, предназначенным для защиты жизни, здоровья, прав и свобод человека и гражданина, интересов общества и государства от противоправных посягательств, охраны общественного порядка и обеспечения общественной безопасности.

Важно отметить, что органы внутренних дел справляются со своим назначением и поставленным задачам, имея доверие в обществе, стремятся к оправданию надежд граждан РК.

В статье 1 Конституции Республики Казахстан провозглашено, что Республика Казахстан утверждает себя демократическим, светским, правовым и социальным государством, высшими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы.

Согласно Основному Закону страны права и свободы человека принадлежат каждому от рождения, признаются абсолютными и неотчуждаемыми.

На наш взгляд, к сожалению, по имеющимся у нас сведениям, в системе органов внутренних дел, сколько бы мы не желали и не скрывали, имеет место применение пыток, который причиняет боль и страдания в отношении лицам оказавшимся поневоле судьбы под следствием, в целях добывания признания о совершенных или не совершенных уголовных правонарушениях.

Как правила, раскрытие преступления по горячим следам начинается органом криминальной полиции и на наш взгляд, применение пыток могут появляться именно в этой стадии досудебного расследования. УПК РК содержание под стражей.

Такого рода правонарушения на наш взгляд является следствием несоблюдением профессиональной и служебной этики, что в результате приводит к ослаблению работы ОВД. Такие правонарушения прав и свобод граждан, вовлеченных в орбиту уголовного судопроизводства, дискредитирует органы внутренних дел и вызывает не доверие со стороны общественности, а также граждан РК.

В этой связи, предлагаю внести в нормы УПК РК следующее: при доставлении, задержании и приводе подозреваемого лица обязательно освидетельствовать в медицинских учреждениях состояние его здоровья, прежде чем доставить в органы уголовного преследования.

Таким образом, на наш взгляд можно было предотвратить нанесения умышленного причинения физического боли и нравственного страдания.

Как нам известно, если заглянем назад в историю СССР, в период репрессии 1936–1938 года который позже был назван британским историком Робертом Конквестом «Большой террор», то увидим настоящую бесчеловечную, жестокую отношению к репрессивным лицам. Народ был испуган, законодательные акты защищали только интересы политической системы и государства. Действовал принцип самого кровавого Генерального прокурора СССР 1935–1939 годах Вышинского А.Я. главного режиссера страшных политических процессов 30-х годов «Признание вины – царица доказательств». В отношении лицам попавшим в репрессию всяческий применили пытки, избивали, насильовали, причинили сильный боль и нравственную страдания, тем самым, выбивали признанию о несовершенных преступлениях и без каких-либо доказательств, без права на равную защиту в суде, сфабриковав доказательства против них от подставных лиц, на основании неподтвержденных доносов признавали «Врагами народа» и изолировали, отправляя их в места лишения свободы, а больше из них были расстреляны либо застрелены.

В дальнейшем все эти факты были отображены в кинофильмах, документальных фильмах, и в исследовательских научных работах и народ все это помнит, и вспоминают большим горем.

Период репрессий 1937–1938 годы было принято называть «ежовщиной» по имени народного комиссара внутренних дел Н. И. Ежова.

В современном Казахстане все, наоборот, у нас права и свободы человека защищены и нормативно закреплены главным законом страны Конституцией РК и другими законодательными актами. Можно признать, что правовые акты РК усовершенствованные и соответствует международным актам и стандартам. Любой гражданин страны при нарушении его прав находится под защитой государства, а также они могут защитить себя любыми методами и способами, не запрещенными законодательными актами РК.

У нас одна проблема – это плохое применение нормативно-правовых актов. Если мы сумели бы в должном уровне применять имеющиеся правовые акты, то у нас сегодня не было бы вопроса такого характера.

Чтобы понять значение слово «пытка» необходимо обратить внимание на 1 статью Конвенции против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство

видов обращения и наказания *принятой* резолюцией 39/46 Генеральной Ассамблеи ООН от 10 декабря 1984 года

- для целей настоящей Конвенции определение «пытка» означает любое действие, которым какому-либо лицу умышленно причиняется сильная боль или страдание, физическое или нравственное, чтобы получить от него или от третьего лица сведения или признания, наказать его за действие, которое совершило оно или третье лицо или в совершении которого оно подозревается, а также запугать или принудить его или третье лицо, или по любой причине, основанной на дискриминации любого характера, когда такая боль или страдание причиняются государственным должностным лицом или иным лицом, выступающим в официальном качестве, или по их подстрекательству, или с их ведома или молчаливого согласия.

В это определение не включаются боль или страдания, которые возникают лишь в результате законных санкций, неотделимы от этих санкций или вызываются ими случайно.

Республика Казахстан путем ратификации присоединился к Конвенции против пыток и других жестоких, бесчеловечных и унижающих достоинство видов обращения и наказания, принятой 10 декабря 1984 года, присоединился 29 июня 1998 году N 247-1.

А так же обратить внимание на 5 статью Всеобщей Декларации Прав Человека:

- никто не должен подвергаться пыткам или жестоким, бесчеловечным или унижающим его достоинство обращению и наказанию.

Данная Всеобщая декларация прав человека 1948 года была ратифицирована Республикой Казахстан 29 июня 1998 года.

Также Республикой Казахстан был *Ратифицирован* 28 ноября 2005 года Международный пакт о гражданских и политических правах от 16 декабря 1966 г.

Всеобщая декларация прав человека 1948 года и Международный пакт о гражданских и политических правах от 16 декабря 1966 г., утверждают, что признание достоинства, присущего всем членам человеческой семьи, и равных и неотъемлемых их прав, является основой свободы, справедливости и всеобщего мира.

Это означает, что Казахстан, являясь членом мирового сообщества, стремится к созданию демократического и правового государства.

Хочу высказать свое пожелание, что Республика Казахстан зашел в 30 самых развитых стран мира по защите прав и свобод граждан.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Конституция Республики Казахстан от 30.08.1995 г.
2. Всеобщая декларация прав человека 10.12.1948 г.
3. Международный пакт о гражданских и политических правах от 16.12.1966 г.
4. Конвенции против пыток и других жестоких, бесчеловечных и унижающих достоинство видов обращения и наказания. 10.12.1984 г.
5. Из интернет ресурса:
6. https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%88%D0%BE%D0%B9_%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%80%D0%BE%D1%80
7. (https://ecomangystau.kz/doc/lawyer_school_broshure.docx)

Бурибаев Ермек Абильтаевич
доктор юридических наук, профессор, Университет Кайнар
e-mail: yermek-a@mail.ru

К ВОПРОСУ О ПЕРСПЕКТИВНЫХ НАПРАВЛЕНИЯХ ФОРМИРОВАНИЯ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ МОДЕЛИ НОТАРИАТА

Аңдатпа

Мақалада соңғы екі онжылдықта Қазақстанда нотариустар мен нотариаттық институттар қызметін құқықтық реттеу тәжірибесі жинақталған. Жұмыстың басты ұстанымы – біздің еліміздегі нотариаттық кәсіптің дамуы құқықтық жүйенің дамуының ұлттық сипаттамаларын, азаматтық айналымды және нотариалды көмек көрсетудің мазмұны мен сапасына қоғамның заманауи талаптарын көрсетеді.

Түйін сөздер: нотариус, нотариаттық қызмет.

Аннотация

В статье обобщен опыт правового регулирования института нотариата и нотариальной деятельности в Казахстане за последние два десятилетия. Ключевое положение работы заключается в том, что развитие нотариальной профессии в нашей стране отражает национальные особенности развития правовой системы, гражданского оборота, современных требований общества к содержанию и качеству нотариальной помощи.

Ключевые слова: нотариат, нотариальная деятельность, нотариус.

Abstract

The article summarizes the experience of legal regulation of the institute of notaries and notarial activities in Kazakhstan over the past two decades. The key position of the work lies in the fact that the development of the notarial profession in our country reflects the national characteristics of the development of the legal system, civil circulation, and the modern requirements of society to the content and quality of notarial assistance. Presented the author's vision of the further parameters of the improvement of notarial assistance.

Key words: notary, notarial activities, notary.

Введение

Казахстанский внебюджетный нотариат функционирует более 20-ти лет. В течение этого периода проводились как точечные, так и концептуальные реформы, которые в своем большинстве не были широко представлены и обсуждены в экспертном сообществе, не имели весомых экспертных оценок.

Институт нотариата подвергся принципиальной трансформации в 2012 году. С 2013 года была введена нотариальная электронная регистрация прав на недвижимое имущество. С 2016 года нотариусам предоставлено право на проведение примирительных процедур и совершение исполнительной надписи.

В июле этого года был принят Закон РК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам адвокатской деятельности и юридической помощи». Дополнения и изменения в Закон «О нотариате», предусмотренные нормативным правовым актом, регламентируют совершенствование модели оказания юридической помощи: легализовано изменение порядка и условий доступа в профессию нотариуса; обязательное повышение квалификации нотариусов; методическое сопровождение их деятельности; усиление ответственности нотариусов за недобросовестное выполнение

функций, а также пересмотрены подходы к организации деятельности нотариального сообщества, функционированию и формированию органов управления.

Вместе с тем следует отметить, что заложенные перспективы развития нотариата в Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года, фактически исчерпаны: роль нотариата, как института, обеспечивающего дополнительную стабильность и юридическую безопасность отношений в гражданском обороте, качественную защиту прав и законных интересов граждан и организаций, нормативно закреплена, а нотариальная помощь доступна на всей территории страны.

Концепция развития нотариата в Республике Казахстан на 2015–2020 гг., принятая на съезде представителей территориальных нотариальных палат в 2015г. Фактически осталась «программой ради программы», по прошествии всего трех лет не является в полной мере актуальной, отражающей современные направления государственного правового развития. Органы управления нотариатом не обладают властными полномочиями по реализации правотворческих функций, не способны провести эффективное экспертное, информационное лоббирование интересов нотариального корпуса самостоятельно, без участия и поддержки инициатив со стороны Министерства юстиции РК.

В этой связи актуальной видится работа в нескольких направлениях. Первое. Выработка новых перспективных направлений становления института нотариата с учетом современных векторов развития государственного управления, возможностей эффективного обеспечения гражданского оборота. Второе. Согласование предлагаемых инициатив с Министерством юстиции, в целях проведения качественного и результативного лоббирования предлагаемых мер. Третье. Разработка предложений не только на среднесрочную, но и долгосрочную перспективу с позиции принятия в ближайшие годы обновленной концепции правовой политики государства. Четвертое. Обеспечение непосредственной связи между развитием нотариальной помощи и содержанием государственной программы цифровизации. Требуется в принципе раскрыть: как нотариус, нотариат будет встроен в новую систему цифрового Казахстана, необходимо выявить, какие конкретно нотариальные действия будут востребованы в актуализированных условиях.

Дискуссия

Чтобы перейти к частному, нужно определиться с главным – выбором модели дальнейшего развития казахстанского нотариата. В данном направлении можно наблюдать, на мой взгляд, несколько необычную позицию РНП, которая пытается найти и обосновать выбор зарубежной модели нотариата, на основе которой должен развиваться отечественный институт. Предлагаются в качестве образцов испанская, французская, немецкая, прибалтийская и иные модели нотариата, одна из которых должна быть взята за основу и адаптирована в Казахстане. Следует учитывать, что подобный подход изначально ущербный, а соответствующие дискуссии не выдерживают критики. Невозможно зарубежную модель нотариата внедрить в государстве без учета специфики сложного и многовекового исторического пути института нотариата в западноевропейских странах, соответствующих национальных условий построения правовых систем и уровня развития правовой культуры, развитости экономических отношений и востребованности нотариальной помощи.

Кроме того, в принципе не существует никаких международных стандартов модели нотариата, общепризнанных и универсальных (за исключением нотариата латинского типа, который требует выполнения только базовых принципов). А успешные зарубежные модели нотариата, прежде всего, характеризуют ту или иную национальную правовую систему. Так, например, французский нотариата в последние годы характеризуется стагнацией вследствие активного внедрения цифровых технологий, функция нотариуса снижается. При таких условиях эта модель, сегодня демонстрирующая спад роли нотариата в гражданском обороте, не может быть взята за основу в Казахстане. При этом нужно понимать,

что активное положение нотариуса во Франции строится исключительно на удостоверении сделок с недвижимостью, во Франции государство имеет право преимущественной покупки любой недвижимости, роль нотариуса заключается в получении отказа исполнительного органа от преимущественной покупки конкретного объекта, после указанных процедур происходит собственно удостоверение сделки. Подобное поведение нотариуса для Казахстана не актуально.

Полагаю, что единственным ориентиром развития отечественного нотариата должна быть латинская модель нотариата, а также Базовые принципы системы Латинского нотариата (утверждены 18 января 1986г. Бюро при Комиссии по Международному Сотрудничеству Нотариата и Постоянным Советом в Гааге 13–15 марта 1986 г.).

Основные модели латинского нотариата, сложившиеся в государствах-участниках ОЭСР должны быть использованы в качестве вспомогательной основы для выборки актуальных для Казахстана направлений и сфер функционирования нотариата. Например, в части расширения видов нотариальных действий предлагается внедрение опыта Латвии. Нотариус в этой стране выполняет ряд публичных функций, не знакомых отечественному нотариату. Так, латышский нотариус при отсутствии спора о праве удостоверяет расторжение брака; вправе удостоверить доверенность на будущее, на случай, если человек стал фактически недееспособен или пропал без вести, когда он фактически не сможет принимать решения, удостоверяет явку или неявку договаривающихся сторон для заключения правовой сделки или выполнения иных обязанностей; содержание сейфов и других хранилищ; уплату государственной пошлины; передачу сообщений; ход собраний, действий и событий; подачу заявлений, предоставление сообщений (деклараций) и свидетельств.

Интересен для рассмотрения в аспекте имплементации опыт нотариата Германии, на мой взгляд, в двух аспекта. В части применения активной роли нотариуса во внутрикорпоративных отношениях юридических лиц. А также в аспекте изучения возможности совмещения профессий адвоката и нотариуса. В ФРГ на территории отдельных земель успешно функционирует частный адвокатский нотариат (Anwalts-Notare), при котором адвокаты наделены одновременном правом осуществления нотариальных функций (в землях Шлезвиг-Гольштейн, Бремен, Берлин, Нижняя Саксония, Гессен, северо-восточная половина земли Северный Рейн-Вестфалия, восточная половина земли Баден-Вюртемберг). На мой взгляд, в данном направлении изучение опыта Германии, поможет сделать вывод о том, что не существует непреодолимых объективных препятствий для совмещения этих двух профессий, направленных на оказание квалифицированной юридической помощи.

На мой взгляд, требуется либерализация правового регулирования юридической профессии, все аргументы, обосновывающие запрет на занятия иными видами деятельности, совмещаемыми с нотариальной, адвокатской практикой, надуманы, не имеют рационального зерна в своей основе, нарушают конституционный принцип свободы труда. В соответствии с рекомендациями ОЭСР, регулирование профессиональной деятельности должно строиться на обеспечении принципа конкуренции, недопущения монопольного занятия рынка услуг, приветствуется снятие административных барьеров, создание свободных условий для осуществления профессиональной деятельности.

Либерализации также, считаю, требует организация членства нотариусов в территориальных палатах. Согласно базовым принципам латинского нотариата, нотариусы в обязательном порядке должны входить в коллегиальный орган, объединяющий и организующий их в рамках профессиональной корпорации. Однако не закрепляются требования к количеству указанных коллегиальных органов нотариусов. Установленный в Казахстане принцип: одна палата – в одной административно-территориальной единице не имеет аналога в перечне базовых принципов латинского нотариата, а с учетом необходимости

повышения качества представительства нотариусов, защиты и лоббирования их интересов, нуждается в пересмотре.

Полагаю, что дальнейшее развитие отечественного нотариата должно строиться на основе заложенной модели нотариата латинского типа, которая остается не реализованной в наших реалиях в полной мере, а направление расширения нотариальной помощи может базироваться на различных зарубежных моделях нотариата, с учетом востребованности в стране тех или иных новых нотариальных действий. И это самый главный вопрос. Как известно без функционирования латинской модели нотариата прекрасно существуют множество государств, в том числе являющихся членами ОЭСР. Всем эти государствам присуща англо-саксонской правовая система. А успешный опыт латинского нотариата наблюдается в романо-германской правовой системе. При этом нужно понимать, что успешность и востребованность нотариата в странах континентальной правовой системы исторически была обеспечена основополагающим фактором того, что здесь нотариальный акт определяется в качестве квалифицированного (особого) судебного доказательства. Обстоятельства, подтвержденные нотариусом при совершении нотариального действия, не требуют доказывания, если подлинность нотариально оформленного документа не опровергнута в судебных процедурах или не установлено существенное нарушение порядка совершения нотариального действия. Подобный базовый подход к нотариальному акту не был внедрен в Казахстане.

В странах с латинской моделью нотариата законодательством обеспечены следующие свойства нотариального акта. Удостоверенные копии нотариальных документов имеют такую же силу, как и оригинал. Нотариальные документы имеют как презумпцию законности, так и презумпцию достоверности, которые могут быть оспорены только в судебном порядке.

К сожалению, прошедшие реформы гражданского и уголовного судопроизводства не затронули статус нотариально оформленных документов, их доказательственную силу, которая означает освобождение от доказывания тех обстоятельств и фактов, которые изложены в нотариально удостоверенных (засвидетельствованных) документах.

Без законодательного закрепления особой доказательственной силы нотариальных актов, презумпций их законности и достоверности не будет обеспечена основная функция нотариата – создание квалифицированных письменных доказательств, облегчающих установление юридических фактов и повышающих их бесспорность, не будет выполнен общепризнанный стандарт для законодательства большинства стран континентальной правовой системы латинского нотариата. Соответственно в перспективе с учетом внедрения цифровых технологий в гражданский оборот значение нотариальных актов будет утрачиваться. В данном направлении нужно принимать во внимание то, что экономические отношения в ряде высоко развитых государств обеспечиваются без какого-либо участия нотариата, что не порождает умаление режима законности в этой сфере.

Важнейшее и актуальное направление на современном этапе – перспективы развития нотариата в условиях внедрения цифровых технологий, в том числе основанных на «искусственном интеллекте», в правовые институты. Государственной программой «Цифровой Казахстан» (утв. постановлением Правительства Республики Казахстан от 12 декабря 2017 года № 82, далее – Программа) предполагается для обеспечения безопасности, упрощения и развития цифровых услуг построить модель удаленной идентификации, в том числе основанной на различных биометрических показателях. Внедрение цифрового идентификационного механизма станет основополагающей инфраструктурой, качественно повысит уровень и эффективность оказания финансовых, государственных и других услуг.

В качестве первоочередного ключевого принципа для совершенствования всех процессов Программа закрепляет реализацию взаимодействия по формату «paper-free» – исключение бумажного документооборота, переход к принципу «одного заявления». В части цифровизации гражданского оборота предусматривается разработка стандарта электронного

обмена документацией, закрепление легитимности электронных договоров (в т.ч. страховых полисов).

В области функционирования правовых институтов Программой отмечается, что для обеспечения надежной правовой среды и неукоснительной защиты прав и свобод граждан, интересов юридических лиц и государства требуется целостная, глобальная цифровизация данного направления. В рамках данной работы будет продолжен переход на безбумажный документооборот, а также внедрены информационно-аналитические системы, направленные на повышение эффективности их деятельности.

На мой взгляд, выше изложенные направления реализации Программы будут открывать перед нотариатом, как положительные, так и негативные последствия. С одной стороны, введение, например, удаленной идентификации лиц, обращающихся за нотариальным действием, позволит внедрить в перспективе их дистанционное совершение, что значительно снизит барьеры для получения нотариальной помощи.

Внедрение принципа «paper-free» в нотариальное делопроизводство, наконец, позволит избавиться от архаичного существующего порядка бумажного производства, неэффективного архивирования нотариальных документов.

Легализация электронных гражданских договоров способна детерминировать создание новых нотариальных действий по их удостоверению. А с другой стороны, способна в принципе поставить вопрос об исключении нотариального удостоверения как лишнего звена в электронном подписании договора.

Дистанционная биометрическая идентификация личности при оказании нотариальных услуг может не только расширить и упростить нотариальную помощь, но и внедрение такого рода точной идентификации может поставить вопрос об отсутствии необходимости участия нотариуса как посредника в совершении юридически значимых действиях.

В данном направлении, на мой взгляд, риски должны нивелироваться тем обстоятельством, что ключевая задача нотариуса заключается в проверке соответствия воли и волеизъявления лица, в разъяснении правовых последствий совершаемого нотариального действия. Проверка этих уникальных обстоятельств при удостоверении, свидетельствовании фактов, обстоятельств – основная функция нотариуса латинского типа.

Требует совершенствования контроль за совершением нотариальных действий, функционированием организационной структуры нотариата.

Следует констатировать, что в настоящее время отсутствует эффективная система обеспечения подотчетности деятельности нотариальной палаты ее членам, управление нотариальными палатами лишено единого организационного начала, отсутствует прозрачность финансовой деятельности палат. Вопрос внутренней структуры нотариальной палаты, функций и организаций органов управления, контроля закрепляются ЗРК «О нотариате» не подробно, устанавливаются лишь обязательные положения устава палаты и ее полномочия, а такие ключевые вопросы, как порядок избрания и сроки полномочий органов управления палаты, основания приостановления и прекращения членства в палате не регламентируются.

В данном направлении для повышения доверия общества к институту нотариата требуется, прежде всего, функционирование в режиме законности самой организации нотариата. Несомненно, доверие к нотариальному акту обеспечивается, наряду с прочими условиями, безусловным режимом законности во внутренней структуре нотариата, отсутствием условий и причин нарушений законодательства в этой сфере.

Институту нотариата государство передало государственные функции по удостоверению, свидетельствованию бесспорных фактов и сделок. В обществе частный нотариат ассоциируется с выполнением государственных функций, поскольку на печати нотариуса изображен Государственный Герб. Вместе с тем, государство в соответствии с законодательством

фактически отстранено от контроля за деятельностью нотариальных палат и нотариусов. На мой взгляд, в области нотариата такое отстранение, было стратегической ошибкой. Сегодня фактически отсутствует нотариальное централизованное управление (нотариальная палата в каждом регионе функционирует по своим собственным правилам, что характерно для федеративного, а не унитарного государственного устройства), нет унификации внутренних документов, на основе общих рекомендаций, которые должна предлагать РНП.

Республиканской нотариальной палатой не проводится работа по созданию и определению единых требований и стандартов к внутренним документам территориальных палат: порядку проведения выборов органов управления, привлечения нотариусов к дисциплинарной ответственности. Корпоративные правила об ответственности разработаны таким образом, что отсутствует сама законодательная возможность привлечения к ответственности председателей палат, членов правлений, ревизионных комиссий за проступки, вытекающие из их деятельности в составе органов управления. Сегодня перечисленные представители органов управления нотариальных палат, наверное, единственные субъекты в Казахстане, которых за ненадлежащее выполнение служебных обязанностей невозможно привлечь к дисциплинарной ответственности, на них не распространяется Кодекс чести нотариуса, для них не разработаны иные корпоративные правила и этические требования.

Нуждается в усилении контроля со стороны Министерства юстиции область организации корпоративного управления нотариусами. Согласно ст.1 Закона РК «Об органах юстиции» от 18 марта 2002 года №304, органы юстиции в пределах своей компетенции поддерживают режим законности в работе государственных органов, организаций, должностных лиц и граждан, обеспечивающими защиту прав и законных интересов граждан и организаций.

Нотариальные палаты, Республиканская палата являются некоммерческими организациями объединяющими всех частных нотариусов, оказывающих квалифицированную юридическую помощь, обеспечивающих защиту прав и законных интересов физических, юридических лиц. Таким образом – прямая обязанность органов юстиции – поддержание режима законности в работе палат. Эта компетенция не входит в противоречие с п.2 ст.5 Конституции РК, поскольку нотариальные палаты не являются, в соответствии с законодательством, общественными объединениями.

В прошлом году в Казахстане была завершена налоговая реформа, вступил в силу новый Налоговый кодекс. Однако реформа оставила вне внимания имеющую место на протяжении двух десятилетий противоречивую ситуацию с формированием нотариального тарифа: государственная пошлина плюс соответствующая законодательно утвержденная ставка оплаты услуг правового и технического характера. Вместе с тем, законодательное закрепление размера оплаты конкретных нотариальных действий не является экономически обоснованным. Следует иметь в виду, что государственная пошлина по своей сути – сбор, санкционируемый государством и уплачиваемый в государственный бюджет в связи с предоставлением услуги, причем с той, которую оказывает государственный орган, действуя в общих интересах, реализуя свои государственно-властные функции. Государственная пошлина, взимаемая частными нотариусами как часть нотариального тарифа, не имеет ничего общего с сущностью государственной пошлины: взимаемая нотариусом плата за нотариальное действие не пополняет непосредственно бюджет, а частный нотариус не входит в иерархию государственных органов или его должностных лиц. Установление государственной пошлины за совершение нотариальных действий было обосновано исключительно в период существования государственного нотариата, которого сегодня де-факто в Казахстане нет. Однако в ходе проведенной налоговой реформы нотариальное сообщество не смогло пролоббировать вопрос об исключении из налогового законодательства норм о взимании государственной пошлины нотариусами, решить вопрос с неадекватным уровнем оплаты отдельных нотариальных действий.

Кроме того, требует решения вопрос о компенсации нотариусам бесплатного оказания юридической помощи отдельным категориям граждан, нотариусы, занимающиеся частной практикой, освобождают отдельные категории граждан, как от оплаты государственной пошлины, так и от оплаты услуг правового и технического характера.

На мой взгляд, указанная обязанность частных нотариусов фактически является легализацией со стороны государства принудительного труда субъектов, оказывающих квалифицированную юридическую помощь.

Принцип запрещения принудительного труда закреплен в п. 1 ст. 24 Конституции и ст. 7 Трудового кодекса. Кодекс закрепил определение принудительного труда, который означает любую работу или службу, требуемую от какого-либо лица под угрозой какого-либо наказания, для выполнения которой это лицо не предложило добровольно своих услуг. Нормами, обеспечивающими запрет принудительного труда, являются, наряду с иными фактами, императивные положения трудового законодательства о гарантии вознаграждения за труд. Казахстан ратифицировал (ЗРК от 14.12.2000 г. № 117-11) Конвенцию МОТ 1959 года №105 «Об упразднении принудительного труда». Данным международно-правовым актом предусматривается, что каждый член МОТ, ратифицировавший Конвенцию, обязуется упразднить принудительный или обязательный труд и не прибегать к какой-либо его форме.

Согласно законодательству, нотариус обязан совершать нотариальные действия, освобождать от оплаты государственной пошлины и от оплаты услуг правового и технического характера отдельные категории граждан. Отказ от совершения нотариального действия в отношении лиц, освобожденных от уплаты нотариального тарифа, либо его неправомерное взимание влекут привлечение нотариуса к дисциплинарной ответственности, приостановление действия лицензии. Таким образом, бесплатное совершение нотариусом нотариальных действий в отношении определенного круга лиц, обеспечивается мерами принуждения. При этом отсутствуют механизмы возмещения нотариусам безвозмездного труда. На мой взгляд, при изложенных обстоятельствах можно констатировать существование режима принудительного труда, применяемого к нотариусам, что нарушает конституционные права личности, входит в противоречие с международными обязательствами Республики.

Выводы

Выбор направления развития казахстанского нотариата сделан более 20-ти лет назад – построение модели нотариата латинского типа. Бурное внедрение принципов латинского нотариата в первые годы сменилось последующей стагнацией, а в некоторых направлениях и отходом от принципов Международного союза нотариата.

Поиск единой успешной зарубежной модели для определения траектории развития отечественного нотариата априори не может быть успешным, поскольку не учитывает специфический путь развития отечественного нотариата, который не может быть в полной мере в современном его состоянии отнесен к нотариату латинского типа.

Опыт государств ОЭСР с латинской моделью нотариата должен использоваться в качестве ориентира для дальнейшего расширения нотариальной помощи, поиска путей решений системных проблем казахстанского нотариата.

Неопределенность статуса нотариального акта в отечественной правовой системе является краеугольным камнем невостребованности института нотариата, сокращения нотариальной помощи.

Реализация государственной программы цифровизации открывает для института нотариата как новые возможности, так и несет риски утраты значения нотариального удостоверения, свидетельствования в условиях безусловной идентификации лиц, совершающих юридически значимые действия, внедрения электронных сделок и документов.

Авторитет института нотариата, нотариального акта, в том числе, строится на безусловном режиме законности в нотариальном сообществе, органах управления и в работе каждого нотариуса.

Нотариальные палаты не относятся к общественным объединениям. Нотариату переданы отдельные публичные функции, частный нотариус имеет на своей печати символ страны – Государственный Герб, ни один иной субъект некоммерческого сектора подобной привилегией не обладает. В связи с чем государство должно иметь действенные рычаги влияния на формирование важнейшего правового института – нотариата. Востребовано устранение существующего в ТНП и РНП деформированного состояния управления, контроля, устранение имеющего место невнимательного отношения к созданию и выполнению корпоративных правил, стандартов. Республиканская нотариальная палата должна проводить работу по обеспечению единства института нотариата, руководству деятельностью территориальных нотариальных палат.

Востребованы либерализация нотариальной деятельности и внутрикорпоративной организации. Первое направление подразумевает снятие запрета для нотариусов по совмещению нотариальной и, например, адвокатской деятельности, а также с юридическим консультированием. Второе направление предполагает снятие ограничения на создание в территориальных единицах нескольких нотариальных палат.

Безвозмездное совершения частными нотариусами нотариальных действий в отношении отдельных категорий граждан, под угрозой привлечения к ответственности, является по сути легализованным принудительным трудом.

Внедрение нового подхода к формированию нотариального тарифа должен строиться на принципах:

- исключения государственной пошлины из состава тарифа;
- учета индивидуального объема нотариальной процедуры для конкретного нотариального действия;
- объективно затрачиваемого времени нотариусом для совершения конкретного вида нотариального действия;
- учета затрат нотариуса по обеспечению надлежащих требований по ведению и хранению нотариального архива, ведению нотариального делопроизводства;
- пропорциональность взимаемого тарифа сумме сделки;
- соответствия нотариальных тарифов и подхода государства при регулировании оплаты при обращении за реализацией аналогичных публично-правовых функций.

*к.и.н., профессор Кадиркулова Г.К.
Досалин А.В. магистрант 2-го курса Академии Кайнар*

ПОНЯТИЕ И ВИДЫ ПРОКУРОРСКОГО НАДЗОРНО-ОХРАНИТЕЛЬНОГО ПРАВА

Аннотация

Прокурорский надзор безусловно является главной функцией казахстанской прокуратуры автор делает вывод, что исследуемую отрасль более правильно именовать прокурорским надзорно-охранительным правом, а не прокурорско-надзорным или прокурорским. Именно это наименование с большей объективностью отражает его содержание и назначение. Делается вывод, что именно субъект правоотношений, возникающих по поводу соблюдения Конституции и исполнения законов, в которых обязательным участником являются органы прокуратуры,

обусловливает особенности предмета правового регулирования прокурорского надзорно-охранительного права и оказывает определенное влияние на формирование того или иного его института.

Ключевые слова: Прокуратура, право, органы, прокурорский надзор, надзорно-охранительное право, Конституция.

Аңдатпа

Прокурорлық қадағалау Қазақстан прокуратурасының басты функциясы болып табылады. Мақалада зерттелетін саланы прокурорлық қадағалау немесе қорғаныс құқығы деп айту дұрысырақ деп тұжырымдалады. Бұл атау оның мазмұны мен мақсатын көрсететін объективтілігімен ерекшеленеді. Прокуратура органдарының міндетті қатысушысы болып табылатын Конституцияның сақталуынан және заңдардың орындалуынан туындайтын құқықтық қатынастардың субъектісі болып табылатыны туралы қорытынды жасалып, прокурорлық қадағалау және қорғаныс құқығын құқықтық реттеу субъектісінің сипаттамаларын анықтайды және оның бір немесе бірнеше институттарын қалыптастыруға белгілі бір дәрежедегі ықпалы айтылады.

Түйін сөздер: Прокуратура, заң, билік, прокуратура, қадағалау және қорғаныс құқығы, Конституция.

Abstract

Prosecutor's supervision is undoubtedly the main function of the Kazakhstan prosecutor's office. The author concludes that it is more correct to refer to the studied industry as a prosecutor's supervisory and protective right, and not procuratorial supervisory or prosecutorial. It is this name with more objectivity that reflects its content and purpose. The conclusion is made that it is the subject of legal relations arising from the observance of the Constitution and the implementation of laws in which the prosecution authorities are an obligatory participant, determines the characteristics of the subject of legal regulation of the prosecutor's supervisory and protective right and has a certain influence on the formation of one or another of its institutions.

Key words: Prosecutor's office, law, authorities, prosecutor's office, supervisory and protective law, the Constitution.

Ученые в области теории государства и права и прокурорского надзора – признают законодательство о прокуратуре отдельной самостоятельной либо комплексной отраслью права [1, с. 47]. Все они указывают на наличие в данной отрасли отдельных институтов, однако сущность, виды институтов, признаки, отличающие один институт от другого, до настоящего времени остаются нераскрытыми. Данный вопрос, несмотря на его актуальность, не нашел отражения на страницах юридической литературы.

Нормы права, регламентирующие отношения, складывающиеся между органами прокуратуры с одной стороны и поднадзорными и не поднадзорными субъектами – с другой, будучи первичным элементом системы казахского права, объединяются в крупные образования – институты, отрасли. Деление права на отрасли и институты есть объективная необходимость, отражающая реальное существование в обществе различных правоотношений.

Прокурорское надзорно-охранительное право, являясь правовой отраслью, имеет внутреннее строение; входящие в него правовые нормы сконцентрированы в правовые институты – объединения правовых норм (второй уровень системы права). Правовые нормы, образующие в своей совокупности институты прокурорского надзорно-охранительного права, опосредуют конкретные группы общественных отношений, взаимосвязанных между собой. Именно относительная обособленность различных групп общественных отношений обуславливает своеобразие правовых норм, их регулирующих. Институты

прокурорского надзорно-охранительного права существуют и функционируют в пределах отрасли и совместно с нормами формируют ее структуру.

Институт прокурорского надзорно-охранительного права есть обособленная группа юридических норм, регулирующих общественные отношения, возникающие между органами: прокуратуры и субъектом по поводу соблюдения Конституции и исполнения законов. Каждый институт прокурорского надзорно-охранительного права регулирует определенные общественные отношения и в зависимости от особенностей и вида данных отношений охватывает определенную совокупность качественно обособленных, взаимосвязанных, но относительно самостоятельных правовых норм, регламентирующих конкретное направление деятельности прокуратуры [2, с. 35].

Для решения вопроса о том, какие институты составляют прокурорское надзорно-охранительное право как отрасль, необходимо определить, какие конкретные виды общественных отношений регулируются их нормами. Критериями определения институтов любой отрасли права являются предмет и метод правового регулирования, т.е. фактические отношения субъектов, объективно нуждающиеся в правовом опосредствовании [3, с. 41]. Отношения, складывающиеся в ходе осуществления органами прокуратуры своих функций, представляют собой отношения по обеспечению законности и правопорядка, поскольку призваны обеспечить нормальное протекание процессов обмена ценностями и процессов управления в обществе. Эти отношения возникают из нарушений правил, регламентирующих поведение субъектов в различных социальных сферах. Указанные правоотношения являются однородными, поскольку обладают единым родовым признаком [4, с. 85] – они возникают при осуществлении органами прокуратуры своей деятельности и по своей сути представляют собой прокурорские надзорно-охранительные правоотношения. Но будучи однородными, они подразделяются на отдельные виды [5, с. 89] в зависимости от предмета и метода правового регулирования.

В прокурорском надзорно-охранительном праве предметом правового регулирования является совокупность определенных правоотношений, возникающих между органами прокуратуры с одной стороны и поднадзорными и неподнадзорными субъектами – с другой, по поводу соблюдения Конституции и исполнения действующего законодательства. Следовательно, органы прокуратуры вступают в правоотношения с двумя видами субъектов: поднадзорными и не поднадзорными прокуратуре. Таким образом, вид субъектов, с которыми прокуратура вступает в правоотношения, обуславливает вид правоотношений. По данному признаку все правоотношения можно разделить на прокурорские надзорно-охранительные, складывающиеся, например, между прокуратурой и судебными приставами, органами, осуществляющими оперативно-розыскную деятельность, дознание и предварительное следствие, и другими субъектами, а также ненадзорные охранительные отношения, складывающиеся в процессе участия прокуроров в рассмотрении судами уголовных, гражданских дел.

Указанный признак предопределяет разделение институтов прокурорского надзорно-охранительного права на надзорные и ненадзорные.

Кроме того, анализ действующего законодательства прокуратуре показывает, что органы прокуратуры вступают в правоотношения по поводу соблюдения законов с определенными субъектами, указанными в закона «О прокуратуре РК». Вид субъекта, с которым у органов прокуратуры возникает правоотношение по поводу соблюдения Конституции и исполнения законов, является одним из немаловажных факторов, обуславливающих предмет правового регулирования, непосредственно влияющих на формирование того либо иного института данной отрасли права.

Следовательно, субъекты правоотношений, возникающих по поводу соблюдения Конституции и исполнения законов, где обязательным участником являются органы

прокуратуры, обуславливают особенности предмета правового регулирования прокурорского надзорно-охранительного права, которые и оказывают определенное влияние на формирование того либо иного его института.

Вторым критерием видового разграничения институтов является метод правового регулирования, т.е. способы, характерные для отдельного института. К ним, как уже отмечалось, относятся превентивность, убеждение и принуждение. В надзорных институтах используются все три способа. В ненадзорных – лишь такой способ, как убеждение.

Поскольку предмет и метод правового регулирования являются критериями видового разграничения указанных отношений, взяв их за основу, в прокурорском надзорно-охранительном праве можно выделить:

- институт надзора за соблюдением законов;
- институт надзора за исполнением прав и свобод человека и гражданина;
- институт надзора за исполнением законов органами, осуществляющими оперативно-розыскную деятельность, дознание и предварительное следствие;
- институт надзора за исполнением законов администрациями органов и учреждений, исполняющих наказание и применяющих назначаемые судом меры принудительного характера, администрациями мест содержания задержанных и заключенных под стражу;
- институт надзора за исполнением законов судебными приставами.

Общественные отношения, возникающие при осуществлении органами прокуратуры надзорно-охранительной деятельности, являются обособленным видом общественных отношений, затрагивающим как экономические, так и социально-политические вопросы. Данный вид отношений регламентируется определенным крупным структурным элементом права. Совокупность соответствующих правовых норм имеет свой предмет и метод правового регулирования и применяется в соответствии с характерными целями и принципами. Автор полагает, что правовое регулирование прокурорской надзорно-охранительной деятельности содержит в себе все необходимые компоненты, присущие правовой отрасли, и, следовательно, является самостоятельной отраслью современного российского права.

На основе изучения современных теоретико-правовых начал прокурорского надзора проведено комплексное исследование проблем, связанных с определением принципов прокурорского надзорно-охранительного права. Целями исследования стали обоснование концепции принципов прокурорского надзорно-охранительного права и его институтов, анализ основных факторов, предопределяющих возникновение, содержание, взаимодействие и взаимообусловленность основополагающих начал – правовых принципов, а также их системы, формулирование научно-практических рекомендаций по совершенствованию норм конституционного и прокурорского надзорно-охранительного права.

ЛИТАРАТУРА

1. *Басков В.И. Прокурорский надзор: Учеб. для вузов. 2-е изд, М., 1996. С. 76–89.*
2. *Когамов М.Ч. Коментарий к УПК РК Астана 2012г. С.65.*
3. *Шалумов М.С. Прокурорский надзор и государственный контроль за исполнением законов: разграничение компетенции и ответственности // Государство и право, 1999, № 1. С. 79–80.*
4. *Нарикбаев М.С., Утибаев Г.К., М.М.Алиев Прокурорский надзор в РК: Алматы КазГУ 2002. С.52.*
5. *Туякбаев Ж.А. Развития прокуратуры Казахстана в период государственно-правовой реформы: Автореф. дис. ... кан. юрид. наук. М., 1997.*

*Тагаев Нурдин Шамшыбекович, соискатель Отдела права
Института философии и политико-правовых исследований
Национальной Академии Наук Кыргызской Республики*

ПРИНЦИПЫ, РЕГУЛИРУЮЩИЕ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ТАМОЖЕННЫХ ОРГАНОВ

Аннотация

Автором в данной статье рассмотрены принципы, регулирующие правоохранительную деятельность таможенных органов Кыргызской Республики. Раскрывая отдельные принципы, автор затрагивает актуальные проблемы совершенствования таможенной службы; правовых и организационных основ, регламентирующих правоохранительную деятельность таможенных органов.

В ней проводится глубокий анализ реализации принципа гласности.

Ключевые слова: принципы правоохранительной деятельности; правоохранительные органы; таможенный орган; общие принципы; частные принципы; принцип гласности; организация и деятельность таможенных органов; реформирование таможенных органов

Определение понятия «правоохранительные органы» в юридической литературе является дискуссионным, что связано, в основном, с их функциями, т.е. какие государственные и негосударственные структуры следует относить к правоохранительным органам, а какие не следует. В законодательстве нет специально сформулированного понятия «правоохранительные органы». Этот термин применяется в различных документах для обозначения государственных органов, на которых возложена обязанность осуществления правоохранительной деятельности (например, «Положение о координации деятельности правоохранительных органов Кыргызской Республики» утверждено постановлением Правительства КР от 20 июля 2007 года № 276), а также в документах ненормативного характера.

Следует различать понятие «правоохранительные органы» от созвучных терминов «правоприменительные органы» и «правоохранительная система», которые являются более широким понятиями и качественно отличающимся от него. Так, к правоприменительным органам относятся все органы государства, в том числе правоохранительные. А правоохранительная система состоит из совокупности двух подсистем: правоохранительных норм и правоохранительных органов.

Деятельность правоохранительных органов характеризуется следующими признаками:

- Правоохранительные органы начинают деятельность только при наличии обращения физических и юридических лиц или иных поводов, оснований, предусмотренных в законе;
- Правоохранительные органы осуществляют свою деятельность строго в соответствии с законом, а в некоторых случаях – и в определенной процессуальной форме;
- Правоохранительную деятельность могут осуществлять только лица, состоящие на службе в правоохранительных органах или имеющие специальное разрешение (лицензию);
- Правоохранительная деятельность осуществляется только с помощью применения юридических мер воздействия (меры государственного принуждения и взыскания);
- Решения правоохранительных органов обязательны для исполнения должностными лицами и гражданами. Их решения могут быть обжалованы в установленном законом порядке.

Таким образом, *правоохранительные органы* – это специально уполномоченные государственные органы, которые своей деятельностью на основе закона и в соответствующих формах призваны защищать права и свободы человека, обеспечивать законность, правопорядок и осуществлять борьбу с преступностью. В широком толковании, понятие

«правоохранительные органы» включают также негосударственные учреждения, осуществляющие правоохранную деятельность, такие как адвокатура, частные детективные агентства и др.

В свою очередь *таможенный орган* – это орган исполнительной власти, уполномоченный в области таможенного дела, наделенный властными полномочиями, действующий от имени государства и реализующий возложенные на него задачи и функции в пределах таможенной территории и таможенной границы с помощью присущих ему форм и методов.

Повсеместное распространение современных логистических принципов, таких, как доставка точно-в-срок, тенденция к сокращению запасов, развитие реверсивной логистики и распространение мультимодальных перевозок приводят к необходимости применения инновационных методов перемещения товаров через границы. Развитие конкуренции в международной торговле повышает значимость временных и финансовых затрат на таможенную переработку внешнеторговых грузов. Ненужные задержки увеличивают расходы на международную торговлю и способны подорвать конкурентоспособность.

По мнению ряда экономистов, в ходе внешнеэкономической деятельности осуществляется ряд специфических логистических операций, которые можно охарактеризовать общим понятием «таможенная логистика», сутью которой является оптимизация операций по таможенному оформлению ввозимых и вывозимых товаров [1, с.12].

В современном Кыргызстане таможенная логистика становится особенно важным функциональным направлением логистического обслуживания в силу высокой доли таможенных платежей в конечной стоимости значительной части импортной продукции.

В современных экономических реалиях интеграция отечественных предприятий и экономики в целом в мировое хозяйство невозможна без эффективного использования богатейшего инструментария, имеющегося в арсенале многих зарубежных стран и международных организаций и активно внедряемого в таможенно-логистических системах.

Интеграция и глобализация экономики изменяют традиционные понятия о качестве товаров и услуг, производительности труда, уровне производственных издержек. Это вынуждает перестраивать бизнес, адаптировать управление к современным условиям [2, с.83].

Принципы организации и деятельности таможенных органов образуют систему, в которой они так или иначе связаны и взаимообусловлены. Эффективность деятельности таможенных органов достигается последовательным применением всей системы принципов и каждого из них в отдельности [3, с. 183].

В системе принципов организации и деятельности таможенных органов выделяются две группы:

- 1) *общие (социально-правовые)*. Они имеют общий социальный характер и реализуются в деятельности таможенных органов независимо от уровня и его места, от должности, занимаемой сотрудником, и осуществляющим эту деятельность;
- 2) *частные (организационные)*. На их основе строится организация деятельности таможенных органов.

Административно-правовое положение таможенных органов предполагает, что все они действуют на основе законов и других нормативных актов, совершают действия, возложенные на них нормативными актами, имеют полномочия (компетенцию), а также обладают оперативной самостоятельностью, но в пределах установленной компетенции.

Основаниями классификации основных видов деятельности таможенных органов являются: содержание, направление в механизме правового регулирования, функциональная направленность, форма выражения, территория деятельности, отрасль права, содержание компетентности, направленность воздействия.

В условиях административной реформы в Кыргызской Республике особую актуальность приобретает вопрос об установлении прочных связей государственной власти и гражданского общества.

Реформирование структуры органов государственного управления, системы государственной службы, активно проводившееся в последние годы, позволило создать все необходимые условия для гласного функционирования большинства государственных органов. Не стали исключением таможенные органы, которые в связи с принятием Таможенного кодекса КР в 2004 году стали функционировать в соответствии с обновленной системой принципов в направлении совершенствования внешнеторговой деятельности по общепризнанным мировым стандартам.

В духе проводимой административной реформы в системе принципов таможенного права и Государственной таможенной службы КР ключевое место стал занимать принцип гласности в организации и деятельности таможенных органов. Развитие данного принципа способствует реализации основных целей и задач административной реформы, а также достижению принципиально иного качественного уровня осуществления основных административных процедур в таможенном деле.

Потребности настоящего времени диктуют требование неукоснительного следования принципу гласности, так как только в случае его реализации может быть установлен полноценный диалог гражданского общества и власти.

Таким образом, в современных условиях актуальность самостоятельного исследования принципа гласности не вызывает сомнений в связи с необходимостью всестороннего рассмотрения сущности и специфики общественных отношений, возникающих при открытом построении системы таможенных органов и ее функционировании в условиях административной реформы. На своевременность исследования указывает тот факт, что за последнее время законодательство и практика его применения в этой сфере существенным образом изменились. Данное обстоятельство позволяет на ранней стадии выявить важнейшие проблемы, связанные с реализацией принципа гласности в системе таможенных органов, предложить пути их решения для повышения эффективности процесса реформирования государственных органов и государственной службы в Кыргызской Республике.

Важнейшими функциями таможенных органов являются: всеобщее управление таможенным делом в КР; обеспечение законности и правопорядка в сфере государственного регулирования внешнеторговой деятельности.

Таможенную службу КР следует относить к особому (специальному) виду государственной службы в отдельной области управления (регулирование перемещения товаров и транспортных средств через таможенную границу), сформировавшуюся как самостоятельный подинститут государственной гражданской службы, на который распространяют свое действие принципы организации и функционирования государственной службы в КР, и который характеризуется некоторыми чертами, присущими военной службе и службе в правоохранительных органах КР.

В качестве особого (специального) вида государственной службы таможенную службу характеризуют: система принципов таможенной службы; система специфических функций таможенных органов и таможенных служащих; профессиональная специализация и подготовка таможенных служащих; правовой статус должности таможенного служащего; правовой статус таможенного служащего и основания его возникновения, изменения и прекращения; служебная дисциплина и специальные условия прохождения таможенной службы; служебное обеспечение таможенных служащих. Данный принцип трактуется как разумное и целесообразное сочетание открытости функционирования и конфиденциальности исполнения отдельных служебных обязанностей в рамках несения таможенной службы, причем открытость в данном сочетании должна преобладать.

Юридическое значение принципа гласности в организации и деятельности таможенных органов заключается в том, что он способствует созданию оптимальной модели информирования и консультирования граждан и организаций в области таможенного дела.

Реализация данного принципа позволяет обеспечить эффективную реализацию других организационных и конституционных принципов таможенной службы; его соблюдение обеспечивает создание положительно оправданного и обоснованного имиджа (образа) таможенных органов.

Проводимая в последние годы «таможенная реформа» может рассматриваться как самостоятельное направление административной реформы, так как в соответствии с Таможенным кодексом КР она осуществляется, прежде всего, с целью установления мировых стандартов таможенной деятельности и таможенного регулирования и может быть признана результативной, в то время как административная реформа в отношении управления таможенным делом не принесла значимых результатов.

Информирование и консультирование в процессе реализации таможенной службы совершаются с одной целью: обеспечение гласности в организации и деятельности таможенных органов КР.

Важнейшими проблемами гласного осуществления таможенными органами большинства административных процедур являются: бессистемное и неравномерное использование новейших средств диалога и упрощения административных процедур и медленное внедрение информационных технологий.

Необходимо отметить приоритетное значение средств массовой информации, как важнейшего инструмента реализации принципа гласности в таможенной системе, так как они эффективно представляют широкой общественности доступную информацию об организации и деятельности таможенных органов; разъясняют смысл основных мероприятий и доводят до сведения результаты деятельности таможенных органов и их достижения; способствуют формированию положительного имиджа и авторитета таможенных органов; создают возможность установления обратной связи и формирования диалога власти и населения, участия общественности в управлении государством.

Именно поэтому средства массовой информации являются необходимым и высокоэффективным средством реализации принципа гласности в организации и деятельности таможенных органов Кыргызской Республики.

Таможенная реформа успешно продвигается в соответствии с мировыми тенденциями развития таможенного дела и демонстрирует положительные перспективы, но необходимо устранить следующие недостатки: низкие темпы проведения административной реформы в целом и таможенной в частности; бессистемность ее проведения; несовершенство и незавершенность нормативных правовых актов, принятых в годы реформы и регулирующих вопросы открытости таможенной системы и установление ее пределов; отсутствие полноценного диалога между таможенными органами и гражданским обществом; трудности, возникающие в процессе привлечения граждан к активному участию в осуществлении управления таможенным делом в Кыргызской Республике.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Стаханов, В.Н. Таможенная логистика [Текст] / В.Н. Стаханов, В.В. Стаханов. – М.: Приор, 2001. – 96 с
2. Ягубов, Ш.Р. ВТО и Россия: особенности поддержки предприятий в условиях вступления в ВТО [Текст] / Ш.Р. Ягубов // Вестник Саратовского государственного социально-экономического университета. Саратов, 2012. № 2. 195. *AnnualThird-Party*
3. Антропова М.А. Юридическое значение принципа гласности в организации и деятельности таможенных органов РФ / М.А. Антропова // Актуальные проблемы права России и стран СНГ–2008 г. : материалы X Междунар. науч.-практич. конф. (Челябинск, 3 – 4 апреля 2008 г.). – Челябинск : Полиграф-Мастер, 2008. – Ч. 1. – С. 183.

Секция 10. Административное право, финансовое право, информационное право

Абдулова Райхан Бакытжановна
заң ғылымдарының магистрі, аға оқытушы, Х. Досмұхамедов атындағы Атырау
мемлекеттік университеті, r_abdulova@mail.ru

Ергалиева Куляй Сагиповна
заң ғылымдарының магистрі, оқытушы, Х. Досмұхамедов атындағы Атырау
мемлекеттік университеті, kulya_65@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТТЕГІ МОДЕРНИЗАЦИЯСЫН ЖАҢҒЫРТУ

Аңдатпа

Қазақстан халқына жыл сайынғы Жолдауында Мемлекет басшысы дамудың негізгі бағыттарының бірі ретінде бәсекеге қабілетті мемлекеттің құрылуын атап өткен. Осы мақсаттарды іске асыру үшін мемлекеттік қызметте өте маңызды өзгерістер жүзеге асырылып жатыр. Қазіргі таңда Қазақстанда мемлекеттік қызмет жүйесін жетілдіру негізгі бағыттарының бірі болып табылады.

Түйін сөздер: мемлекеттік қызмет, әкімшілік мемлекеттік қызметші, жемқорлық, саяси мемлекеттік қызметшілер, басқару.

Аннотация

В своем ежегодном Послании Глава государства в качестве одного из приоритетных направлений развития выделил создание конкурентноспособного государства. Для осуществления данных задач проводятся серьезные изменения в государственной службе. В настоящий период приоритетным направлением является совершенствование государственной службы Казахстана.

Ключевые слова: государственная служба, административный государственный служащий, коррупция, политический государственный служащий, управление.

Abstract

In his annual Address, the Head of State highlighted the creation of a competitive state as one of the priority directions of development. To implement these tasks, serious changes are being made in the public service. In the present period, the priority direction is the improvement of the civil service of Kazakhstan.

Keywords: government service, administrative civil servant, corruption, political civil servant, management.

Мемлекеттік қызмет дамыту, азаматтардың өсіп үміттерін сәйкес оны жолда жүйесін сипаттамаларын алып кез келген үкімет қызметі үшін маңызды қадам болып табылады. Қазақстан Президенті Нұрсұлтан Назарбаев Тәуелсіздік қарсаңында сіз соқырлар көшіру мүмкін емес, деп атап мемлекеттік қызметте ең жақсы халықаралық тәжірибеге зерттеуге өз әкімшілігі мен үкіметке тапсырды, сіз ең жақсы қабылдауға және назарға проблемалары

мен реформалар басымдықтарын ескере отырып, өз шындығына бейімдеуге керек. Содан бері, мен кәсіби мемлекеттік аппарат құру жөніндегі жүйелі жұмысын бастады.

Осылайша, 2011 жылғы 21 шілдеде Мемлекет басшысының Жарлығымен Қазақстан Республикасында мемлекеттік қызметтің жаңа моделінің тұжырымдамасы бекітілді [1]. Осы құжаттың қабылдануы мемлекеттік органдардың, зерттеушілердің, шет елдердегі мемлекеттік қызметтің үлгілерін қалыптастырудағы табысты тәжірибесін ескере отырып, мемлекеттік қызметшілердің мемлекеттік қызметін дамытудың түбегейлі жаңа тетіктерін іске асыру жөніндегі жұмыстың нәтижесі болды.

Қазақстанның мемлекеттік қызмет жүйесіне Тұжырымдаманы енгізу келесі себептерге байланысты болды:

- мемлекеттік қызметшілерді оқыту, тәрбиелеу және біліктілігін арттыру үшін инфрақұрылымды жетілдіру қажеттілігі;
- жеке сектормен жеткілікті бәсекеге қабілетсіз мемлекеттік қызметшілердің жалақысы төмен;
- кадрлардың жоғары айналымы және басқару командаларының айналымы;
- еліміздің кейбір мемлекеттік органдарында этикалық және мәдени нормалардың бұзылуы;
- жемқорлыққа қарсы заңнаманы және мемлекеттік органдардың қызметтерін ұсынудың негізгі стандарттарын бұзу;

Қазақстан Республикасында мемлекеттік қызметтің жаңа үлгісін қалыптастыру мынадай үш мақсатты мақсатқа қол жеткізді:

- 1) мемлекеттік қызметшілердің имидждік имиджі мен мінез-құлық этикасын құру
- 2) мемлекеттік қызметтердің сапасын және мемлекеттік органдардың тиімділігін арттыру;
- 3) оңтайлы кадрлық саясатты және адами капиталды басқару тетігін әзірлеуді талап етеді [47].

Мемлекеттік қызмет тұжырымдамасының негізгі ережелерін қарастырайық.

Қазақстан Республикасының 2020 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспарына сәйкес корпустың тік құрылымы «А» және «В» әкімшілік корпусы және саяси мемлекеттік қызмет өкілдері болатын мемлекеттік қызмет жүйесінде көрінеді.

Саяси мемлекеттік қызметшілер корпусында мемлекеттік саясатты қалыптастыратын, тиісті салада мемлекеттің дамуының стратегиялық бағыттарын айқындайтын мемлекеттік басқару саласын (саласын) басқаратын, сондай-ақ саяси тағайындау тағайындалған қызметкерлерді қамтитын қызметкерлер құрамына кіреді.

Саяси мемлекеттік қызметкерлерді бөлек жүйеге бөлу әлемдік тәжірибе болып табылады. Сонымен қатар, әр мемлекетте саяси мемлекеттік қызметшілер корпусын қалыптастыру кезінде оның ерекшеліктерін ескереді. Қазақстан Республикасының саяси лауазымды тұлғаларының ағымдағы тізілімі Қазақстан Республикасы Президентінің 1999 жылғы 29 желтоқсандағы Жарлығымен құрылды және бекітілді [48]. Кейінгі жылдары ол аздап түзетілді. Тұжырымдамада саяси қызметтегі лауазымдарды шектеу қарастырылған.

Сонымен, саяси мемлекеттік қызметшілердің, облыстардың, Астана және Алматы қалаларының тәртіптік кеңес төрағаларының, қалалардағы, аудандардағы, қалалардағы, қалалардағы, ауылдық округтердегі, ауылдық округтердегі, ауылдық округтердің, ауылдардың әкімдері алынып тасталсын. Бұл лауазымдарды «А» әкімшілік ғимаратына жатқызуға болады. Жаңа Тұжырымдамада атқарушы хатшының лауазымы «А» әкімшілік ғимаратына жатқызылуы тиіс, ал оны тағайындау және құқықтық мәртебесін жетілдіру қажет.

Әкімшілік мемлекеттік қызметшілердің лауазымдарының тізіліміне қатысты әкімшілік мемлекеттік қызметшілердің бес бөлімшесі оларды екі корпусқа бөлуді көздейді:

«А» әкімшілік корпусы және «В» атқарушы корпусы. Мұндай әкімшілік мемлекеттік қызметшілердің артықшылықтарын қарастырайық.

Мемлекеттік қызметтің жаңа моделінің тұжырымдамасында айтылған басты идея – «А» әкімшілік ғимараты саяси мемлекеттік қызметшілердің қалыптасқан саясатын жүзеге асыруды және стратегиялық шешімдерді қабылдау мен оларды жүзеге асыру арасындағы қарым-қатынасты қамтамасыз етеді.

Әкімшілік мемлекеттік қызметшілердің лауазымдарының ағымдағы тізілімі басшылардың құқықтық мәртебесінің ерекшелігін, оларды алу тәртібі мен мемлекеттік қызметті өту тәртібін нақты анықтай алмайды [2].

Мемлекеттік қызметтің жаңа моделінің Тұжырымдамасында мемлекеттік қызметшілерді ротациялау институтына қосымша реттеу енгізілді. Содан бері ротация барлық қажетті үрдістермен және әлеуметтік қорғау шараларымен, соның ішінде айналмалы мемлекеттік қызметшілер үшін тұрғын үймен жүйелі түрде жүзеге асырылатын болады.

Мемлекеттік қызметке кіру тәртібін жетілдіру

Тұжырымдамаға енгізілген тағы бір жаңалық конкурстық іріктеу жүйесін өзгерту болып табылады. Өзгерістер мен тестілеу жүйесі өтеді. Посткеңестік кеңістікте тұңғыш рет конкурста арнайы психометриялық тестілеу енгізілетін болады. Тесттік тапсырмалар заңнамасын білімін, лауазымдық нұсқаулықтарында, ережелерді қамтиды қазір болса, жаңа тестілеу бағдарламалары кандидаттардың кәсіби және жеке құзыреттерді ескере отырып, мысалы, жетістікті ынталандыру, қарым-қатынас, шығармашылық ойлау сияқты, нәтижелері, көшбасшылық және міндеттеме баса назар аударады. Конкурстық іріктеу жүйесінде кемшіліктер болғаны құпия емес, ең жақсы дайындалған қызметкерлерді іріктеуге мүмкіндік бермеді. Конкурстық іріктеу тәртібіндегі өзгерістер азаматтық қызметке ең көп дайындалған азаматтардың келуіне ықпал етеді және мемлекеттік қызметтің кәсібилігін арттырады.

Мемлекеттік қызметтің жаңа үлгісінің Тұжырымдамасында мемлекеттік қызметшілерді оқыту жүйесін одан әрі дамыту мәселелеріне көп көңіл бөлінеді. Тәуелсіздік жылдарында мемлекеттік қызметкерлерді оқытудың кеңейтілген жүйесі құрылды. 2000 жылы қабылданған мемлекеттік қызметшілерді оқыту тұжырымдамасының негізгі ережелері енгізілді. Мемлекеттік қызметтің жаңа моделінің тұжырымдамасы әкімшілік мемлекеттік қызметшілерді оқыту үдерістерін құрудың дифференциалды тәсілдерін көздейді. Осылайша, «А» корпусының лауазымына тағайындалған мемлекеттік қызметшілер өздерінің міндеттерін дереу орындамай тұрып, басқару, стратегиялық жоспарлау және тиімді басқару шешімдерін қабылдау саласында білім алу үшін қысқа мерзімді оқытудан өтеді. Бұдан басқа, «А» әкімшілік корпусының қызметкерлері мен оның кадрлық резервіне енгізілген қызметкерлер үшін біліктілікті арттырудың жеке жоспарлары жасалады.

«В» корпусының мемлекеттік қызметшілерін оқыту саяси шешімдерді тиімді іске асыру және стратегиялық бағдарламаларды жүзеге асыру үшін білім мен дағдыларды игеру мақсатында мемлекеттік қызметшілерді даярлау және қайта даярлаудың облыстық орталықтарының жүйесінде жүргізіледі.

Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы мемлекеттік қызметшілердің біліктілігін арттырудың негізгі оқу орталығы болды және олардың оқу бағдарламалары мемлекеттік қызмет жүйесінде үздік әлемдік тәжірибеге бейімделуі тиіс.

Бағалауды және мансапты жоспарлау жүйесін енгізу, мемлекеттік қызметшілерді ынталандыру жүйесін жетілдіру

Жаңартудың басқа да бағыттары арасында – аттестация рәсімін жетілдіру, жалақының айнымалы бөлігі жоспарланған еңбекақы төлеу жүйесін өзгерту – бонустар, жәрдемақы, қосымша төлемдер – мемлекеттік қызметшілердің қызметін бағалаумен байланысты. Егер

мемлекеттік қызметшілердің барлығы аттестациядан өтіп жатса, онда мемлекеттік қызметтің жаңа үлгісінде аттестаттау жеткілікті түрде тиімді емес мемлекеттік қызметшілерге қолданылады. Осылайша, күн тәртібінде мемлекеттік қызметшілерді бағалау мен аттестациялау тәртібі мен шарттарын айқындайтын нормативтік құқықтық актіні әзірлеу туралы мәселе көтеріледі. Мемлекеттік қызмет персоналын басқару процесін жетілдіру шеңберінде мемлекеттік қызметті басқару жөніндегі уәкілетті органның рөлі артып келеді. Атап айтқанда, мемлекеттік органдардың кадр қызметтерінің басшыларын тағайындау мемлекеттік қызмет істері жөніндегі уәкілетті органмен келісіледі.

Қызметкерлерді басқарудың тиімділігі мен кадрлық шешімдерді қабылдау көбінесе «электрондық үкімет», «электрондық үкімет» жүйесінің мүмкіндіктері кеңінен анықталады.

Мемлекеттік қызмет туралы заңнаманы қалыптастырған сәттен бастап, мемлекеттік қызметте этикалық нормаларды жетілдіруге сыбайлас жемқорлыққа қарсы шараларға ерекше көңіл бөлінді. Бұл бағыт мемлекеттік қызметтің жаңа моделінің тұжырымдамасы шеңберінде одан әрі дамыды. Осылайша, әлемдік тәжірибені ескере отырып, екі деңгейлі әкімшілік этиканы басқару жүйесін енгізу ұсынылады. Бірінші деңгей мемлекеттік қызметшілердің мінез-құлықтың жалпы стандарттарын анықтайды. Екінші деңгей белгілі мемлекеттік органдардың мемлекеттік қызметшілеріне арналған ережелер мен нормативтерді егжей-тегжейлі айқындайды. Мемлекеттік қызметшінің жеке мүдделері оның қызметтік міндеттеріне қайшы келетін жағдай, мүдделер қақтығысы бойынша заңнамалық базаға одан әрі жетілдіру беріледі.

Тұжырымдама осы органдардағы жетекші тұлғалар сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық жасаған жағдайда мемлекеттік органдардың бірінші басшыларының орнынан түсуіне дейін жауапкершілігін күшейтуді көздейді.

Осылайша, жемқорлыққа қарсы компонент мемлекеттік қызметті реформалау жүйесіндегі маңызды элемент болып қала береді.

Мемлекеттік қызметтердің сапасын арттыру, мемлекеттік қызметтің оң имиджін қалыптастыру

Мемлекеттік қызметтегі өзгерістердің басты лейтмотиві – «халыққа қызмет ету», «қоғамға қызмет ету» дегенді білдіретін «халыққа қызмет көрсету» тұжырымдамасын трансформациялау және халыққа мемлекеттік қызметтің тұтынушысы ретінде бағдарлану.

Осыған байланысты мемлекеттік қызмет көрсету сапасын одан әрі жетілдіру, жаңа ақпараттық технологияларды енгізу, сондай-ақ «Электрондық үкімет» порталында ұсынылатын электрондық мемлекеттік қызметтердің санының едәуір ұлғаюы қажет.

Осылайша, мемлекеттік қызметтердің сапасы мемлекеттік органдардың тиімділігін ең маңызды құрамдас бөліктерінің бірі болып табылады [3].

Сапалы, уақтылы, қолжетімділігі, процесс: «облыстардың орталық мемлекеттік және жергілікті атқарушы органдардың қызметінің тиімділігін жыл сайынғы бағалау жүйесі туралы, республикалық маңызы бар қаланың, астананың» Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы анық Мемлекеттік қызмет істері Қазақстан Республикасының агенттігі бағаланатын болады, ол арқылы критерийлерін көрсетілген шағымдар, сыпайылық, электронды форматта қызмет көрсету.

Ол қазірдің өзінде ҚР Еңбек және халықты әлеуметтік Табиғи монополияларды реттеу жөніндегі Қазақстан Республикасы Агенттігінің халықты қорғау және Ақмола облысының әкімдігі пилоттық жобаны іске қосты. Қазақстан Республикасы Президенті Әкімшілігінің, олардың талқылау мынадай мемлекеттік қызметтер сапасын бағалау үшін пилоттық жоба нәтижелері басқа да мемлекеттік органдардың кең таралған іске асыру үшін негіз болады.

«Қазақстан–2030» Стратегиясы мемлекеттік қызметті дамытудың басым бағыттарын айқындайды, яғни «Кадрларды іріктеу, оқыту және насихаттауды жетілдіру»; «Мемлекеттік қызмет – Ұлт министрлігі» Тұжырымдамасы. Қазақстан Республикасы мемлекеттік

қызметінің жаңа үлгісін қалыптастыру негізінде құрылған «Мемлекеттік қызметтің жоғары беделін құру және қолдау» жүзеге асырылады.

Сондықтан, мемлекеттік қызметті сапалы кадрлармен қамтамасыз етуді және мемлекеттік қызметті кәсібилендіруді қамтамасыз ету үшін оның ұйымдастырушылық құрылымы мен нормативтік-құқықтық базасы жаңғыртылады.

Осылайша, Қазақстан Республикасы мемлекеттік қызметінің жаңа моделінің Тұжырымдамасын ойдағыдай іске асыру нәтижесі мемлекеттік қызмет көрсетудің нәтижесі мен сапасын қамтамасыз етуге бағытталған, сондай-ақ мемлекеттік әлеуметтік-экономикалық дамудың ағымдағы қажеттіліктеріне бағдарланған кәсіби мемлекеттік қызмет болады [4].

Мемлекеттік қызмет және басқару секторының тиімділігін арттыру саласындағы реформалар мақсаттар мен міндеттердің ауқымы, сондай-ақ осы процеске тартылған көптеген тараптармен сипатталады.

Қазіргі кезде мемлекеттік қызмет көшбасшы мақсатқа жету үшін оңтайлы жолын анықтайды және мемлекеттік басқару жүйесі өзгеретін жағдайларға бейімделу, икемді болуы тиіс, тапсырманы жету үшін табиғатта ұйымдық нысандары мен әдістерін жобалауды жүзеге асыру қажет. Яғни, мемлекеттік орган басшысының қаржылық, материалдық, адами ресурстарды басқару өнерінен, үйлесімді топтық жұмыстан бастап, мемлекеттің алдында тұрған міндеттердің тиімді орындалуына байланысты.

Осыған байланысты, бүгінгі күні мемлекеттік органдарда жаңа жағдайдағы тиімді басқару тұжырымдамасы алдыңғы қатарға шығарылуда. Оны табысты іске асыру үшін ішкі басқару мен басқару мәдениетін жақсарту үшін мемлекеттік органдардың басшыларының дәйектілігі және олар дәйекті жұмыс істеуі қажет.

Біздің мемлекет үшін мемлекеттік қызмет демократиялық құндылықтарға бағынады, мемлекеттік қызмет туралы заң қоғамның және салық төлеушілердің мүдделерін құрметтейтіндіктен, мемлекеттік қызметшінің шын мәнінде тұтастай алғанда қоғамға және әр азаматқа жеке қызмет көрсетуіне және сайып келгенде Қазақстан Республикасының азаматтарының сенімді екендігіне, олардың ортақ істерін басқаруды нақты кәсіпқойлар басқарады, конституциялық тәртіпті және тәуелсіздікті сақтайтын білікті менеджерлерді басшылыққа алады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Капаров С.Г. *Стандарты государственных услуг в Казахстане: Монография*– Астана: Академия гос.упр. при Президенте РК, 2012
2. Ноздрачев А. Ф. *Государственная служба: Учебник для подготовки государственных служащих*. М.: Статут, 1999 г.
3. Уваров Н.В. *Государственная служба и управление: Учебник*.– Петропавловск, 2004 г.
4. Байменов А.М. *Государственная служба. Международный опыт. Казахстанская модель*.– Астана, Фолиант, 2000 г.
5. г.Демин А.А. *Государственная служба* – М.: Зерцало–М, 2002 г.

Ермекбаева Арайлым Бақытбекқызы
«Атырау инженерлік-гуманитарлық институты», Экономика және кеден ісі
кафедрасының аға оқытушысы, заң ғылымдарының магистрі, Атырау қ., Худина 5
e-mail: arailym_ermekbaeva@mail.ru

Аженова Нурай Тельманқызы
Атырау инженерлік гуманитарлық институты», Экономика және кеден ісі
кафедрасы, «5В030400»- кеден ісі мамандығының 2 курс студенті. Атырау қ., Худина
5 e-mail: nuray.azhenova@mail.ru

«ӘЛЕУМЕТТІК ТӘРТІПСІЗДІК» НЕМЕСЕ ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТЫҢ НЕГІЗГІ БЕЛГІЛЕРІ ЖӘНЕ ҚҰРАМЫ

Аңдатпа

Аталған мақалада әкімшілік құқық бұзушылықтың түсінігін жан-жақты зерттей отырып, оның негізгі белгілері мен құрамы жайлы мәлімет берілген.

Түйін сөздер: Әкімшілік құқық бұзушылық, әкімшілік жауаптылық, субъект, объект, кінә, қасақана және абайсызда жасалған құқық бұзушылықтар.

Аннотация

В данной статье рассмотрено понятие и признаки административного правонарушения, также состав административного правонарушения.

Ключевые слова: Административные правонарушения, административная ответственность, субъект, объект, виновность, умышленные и неосторожные правонарушения.

Abstract

In this article, the concept and characteristics of an administrative offense and the composition of an administrative offense are examined.

Keywords: Administrative offenses, administrative responsibility, subject, object, guilt, intentional and reckless offenses.

Әкімшілік құқық бұзушылық – мемлекеттік немесе қоғамдық тәртіпке, азаматтардың жеке меншігіне, құқылары мен бостандықтарына, белгіленген басқару тәртібіне нұқсан келтіретін кінәлі (қасақана немесе абайсыз істелген) әрекет немесе әрекетсіздік. Бұл үшін арнаулы заңдарда әкімшілік жауапкершілікке тарту көзделген. Әкімшілік құқық бұзушылықты кейде “әкімшілік теріс қылық” деп те атайды [1].

Жеке адамның әкімшілік жауаптылық көзделген құқыққа қарсы, кінәлі (қасақана немесе абайсызда жасалған) іс-әрекеті не әрекетсіздігі немесе заңды тұлғаның құқыққа қарсы іс-әрекеті не әрекетсіздігі әкімшілік құқық бұзушылық болып танылады.

Қылмыстың негізгі өсу беталысына байланысты – халық санының өсуін басып озып отырған, оның жедел өсуі – қылмыстың репрезентативті хабаршысы сияқты, әкімшілік құқық бұзушылықтың өсуін зерттеу белгілі бір маңыз алады. Өзінің қоғамдық қауіпсіздігі мен құқық бұзушылық қылмыстық тәртіпке бағытталған белгілі бір қадам болып табылады. Қоғамдағы құқық бұзушылықтың өсуі жалпы халықтың құқықтық санасында белгілі бір мөлшерде жағымсыз жағдайларға әкеледі, оларды қандай да бір заң нормасын бұзып қойғандарды ғана қылмыстық тәртіпке жақындатып және итермелейді, сонымен қатар басқаларды да, себебі көпшіліктің шыдықты сезінудегі құқықтық тәртібінің деңгейі шын мәнінде көптеген азаматтар үшін өте төмен болып отыр.

Заңдық әдебиеттерде әкімшілік құқық бұзушылық түсінігін анықтауда әртүрлі белгілері бар көптеген нұсқалары кездеседі:

- бір ғалымдар «әкімшілік құқық бұзушылық (іс-әрекет) мемлекеттік тәртіпке, жеке меншік, мемлекеттік меншік, муниципальды меншік және басқа да меншіктердің түріне азаматтың құқығы мен еркіндігіне зиян келтіретін, бекітілген құқыққа қарсы басқару тәртібіне кінәлі (қасақана немесе байқаусыз) әрекет пен әрекетсіздік, бұларға заңнамамен әкімшілік жауаптылық қарастырылған» [2, 48 б.];
- басқалары, «әкімшілік құқық бұзушылық – бұл құқыққа қарсы кінәлі әрекет немесе әрекетсіздік, ол жалпыға міндетті әкімшілік-құқықтық нормаларды бұзады да әкімшілік жаза түріндегі жауаптылыққа тартылады» [3, 64 б.].
- «Әкімшілік жауаптылық туралы» 4-тамыз 1998 жылғы Қырғыз Республикасының Кодексіндегі 9-бабында былай көрсетілген, «әкімшілік құқық бұзушылық (әрекет) құқыққа қарсы заңсыз болып саналады, егер кінәлі физикалық немесе заңды тұлғаға (қасақана немесе байқаусыз) осы Қазақстан Республикасының «Әкімшілік құқық бұзушылық» туралы Кодекспен немесе Қырғыз Республикасының заңы мен әкімшілік жауаптылық бекітілсе».
- тағы да басқалары, «әкімшілік құқық бұзушылық (әрекет) мемлекеттік не қоғамдық тәртіпке, жеке меншікке, азаматтардың құқығы мен еркіндігіне, сондай-ақ, заңнамамен әкімшілік жауаптылық қарастырылған бекітілген басқарушы тәртіпке, заңсыздыққа, кінәлілікке, (қасақана немесе байқаусыз) әрекет немесе әрекетсіздікке келтірілетін кедергі деп санайды» т.б. [4, 114 б.].

Біздің ойымызша, әкімшілік құқық бұзушылық түсінігінің логикалық конструкциясының анықтамасы мына төмендегі негізгі белгілерді қамтиды:

- а) қоғамдық қауіпсіздік;
- ә) заңсыздық;
- б) кінәлілік;
- в) әкімшілік жазалау.

Әкімшілік құқық бұзушылықтың белгілерін сипаттай келе мына төмендегілерге назар аударуымыз қажет: қоғамдық қауіпсіздік өзінің әлеуметтік мағынасы бойынша, яғни, антиқоғамдық, жалпы алғанда қоғам мен мемлекетке, азаматтардың мүдделеріне зиян келтіретін әрекетті білдіреді. Жасалған әрекеттің қоғамға қауіпті екендігі заңнамамен анықталады, сонымен қатар, барлық антиқоғамдық әрекеттердің әкімшілік құқық бұзушылықтың мазмұнына қатысты бола бермейді. Есте ұстауымыз керек, көптеген біртекті әкімшілік құқық бұзушылықтар олардың бірнеше рет қайталануымен қылмыс болып танылады. Сол кезде қоғамдық қауіпсіздіктің деңгейі, негізгі критерийдің бірі, құқық бұзушылықты қылмыстан бөліп қарауға мүмкіндік жасайды. Қоғамдық қауіпсіздіктің деңгейі дегенмен барлық құқық бұзушылықтың белгісі болып саналғанмен, есте сақтауымыз қажет, ол үнемі санына қарап есептеліп тіркелмейді (мысалы, әскери комиссариаттың шақыруына уақытылы келмеу, қоғамдық көлікте жол ақысыз жүру, белгіленген орны жоқ көшедегі сауда жасау т.б.). қоғамдық қауіпсіздік түсінігінің осындай белгісіздігі, бір жағынан, осындай көптеген құқық бұзушылықтарға құқыққорғау ұйымдарының «көз жұмып» қарауын мәжбүрлейді, ал екінші бір жағынан, тәрбиелік сипаты бар шараларға баса назар аударуға шақырады және сонымен қатар осындай жағдайларды азырақ заңдастыруға тырысады. Осы себептен әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодекстің атын «Әлеуметтік тәртіпсіздік» деп өзгерту туралы ұсыныстар жасалған [5, 32 б.]. Мұндай тәжірибе Германияда орын алған, онда «Әлеуметтік кодекс» жұмыс жасайды. Мысалы, А.А.Тарановтың байқауынша, жекеменшік, қоғамдық тәртіпке қарсы көптеген құқық бұзушылықтар қоғамның гүлденіп дамуына қатысты емес, яғни, олар қалай дамыған елдерде жасалса, сондай енді дамушы елдерде де жасалады. Сондықтан мұндай жағдайдың

пайда болуына жағымсыз жағдайлардың әлеуметтік-психологиялық факторлары әсер етеді. Яғни, бір жағдайда, адамгершілік-рухани негіз жеке тұлғаны құқыққа қарсы әрекет жасаудан сақтап қалады, басқа жағдайда, мұндай негіздің болмауы, жеке тұлғаны басқа біреудің есебінен өмір сүруді «мәжбүрлейді»;

- заңсыздық болып құқық нормалары бұзылған әрекеттер саналады. Мұнда көрсетілген құқық нормалары құқықтың тіптен басқа саласына жатуы мүмкін. Атап көрсетуіміз керек, мұндай жағдай қылмыстық және әкімшілік жауаптылықты бекітетін заңнама үшін барынша кең тараған болып саналады, мұнда бұл салалардың құқық нормалары құқықтың басқа салаларының нормаларының лайықты орындалуларына санкция ретінде алынады. Бұл жердегі ең маңыздысы, сәйкес келетін нормалардың сақталуы әкімшілік жауаптылық шараларымен қорғалады. Заңсыз болып есептелмейтін әрекет әкімшілік құқық бұзушылықты құра алмайды және әкімшілік жауаптылыққа тартылмайды. Есте сақтайтынымыз, әрекет (іс-әрекет, іс-әрекетсіздік) әкімшілік құқық бұзушылық болып, тек қана заңнамамен бекітілген сәйкес тыйымдар бұзылған кезде саналады. Олай болмағанда, «ол заңда көрсетілмеген болса, онда құқық бұзушылық та жоқ болады». Сонда да, қаралып отырған әрекеттердің құқық нормаларымен қайшылықтары оны әкімшілік құқық бұзушылық ретінде тануға негіз бермейді. Қазақстан Республикасы өзінің нарықтық дамуында құқықтық реформалар кезеңін және әкімшілік заңнамаларды жетілдіруден өтіп отыр, мүмкін мұндай жағдайлар, егер де бүгінде заңнамамен заңсыз болып есептеліп отырған сол әрекеттер, ертең бұл қасиетінен айырылуы мүмкін және де қарама-қарсы, бүгінде заңсыз болып есептелмей отырған сол әрекеттер, болашақта заңды болып есептелуі мүмкін. Яғни, Қазақстан Республикасының кеңестік даму кезеңінде маманданған сол әрекеттер, бүгінде ондай болып есептелмейді (танылмайды) және олар әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодекстен алынып тасталған;
- әрекеттің кінәлілігі тұлғаның жасалған құқық бұзушылыққа психоэмоционалды реакциясын сипаттайды, дәл осының өзі соңында, әрекеттің қасақана немесе байқаусызда жасалғанын білдіреді.

Қолданыстағы заңнамаға сәйкес, егер, заңсыз әрекет жасаған немесе әрекет жасамаған тұлға, өзінің іс-әрекетінің (әрекетсіздігінің) құқыққа қарсы сипаты бар екендігін сезінсе (мойындаса), өзінің тәртібінің зиянды салдары барлығын алдын ала білген болса және оларды аяп немесе осындай салдарлардың болуына саналы түрде жол берсе немесе оған немқұрайлы қараса, әкімшілік құқық бұзушылық қасақана жасалған болып есептеледі [6].

Әкімшілік құқық бұзушылық байқаусызда жасалған болып саналады, егер оны жасаған тұлға өзінің әрекетінің немесе әрекетсіздігінің зиянды салдары болу мүмкіндігін алдын ала білген болса, бірақ оларды болдырмауға жеткіліксіз жеңіл қарап немесе осындай салдарлардың болу мүмкіндігін болжай алмай, дегенмен, егер анықтап немесе баса назар аударып қараған күнде оны алдын ала болжап білуге болады, онда әрекет байқаусызда жасалған болып саналады.

Дегенмен мынаны еске ұстау керек, әкімшілік құқық бұзушылықты талдағанда кінәнің формасына аса назар аударылмайды. Бірақ, көптеген құқық қорғау ұйымдарының қызметкерлері, тек қана бір әкімшілік құқық бұзушылық фактісінің өзі, бұзушыны әкімшілік тыйымдар жауапкершілігіне тартуға жеткіліктілігіне берік сенімді. Бұл идея А.А. Тарановтың көзқарасы бойынша тереңірек талданып берілген «кінәнің барлығы – әкімшілік құқық бұзушылықтың міндетті түрдегі белгісі, кінәнің жоқтығы әкімшілік құқық бұзушылықпен жасалған әрекетті мойындауды жоққа шығарады, бірақ кінәнің түрі талдау маңыздылығын алмайды. Ол іс жүзінде, тек қана, әкімшілік жауаптылық белгілі

бір әрекет жасағаны үшін негізгі не қосымша жазалау шарасының белгілі бір қатысты түрі берілген күнде ғана саналады» [3, 119 б.].

Мұндай пікірдің пайда болуына мына жағдай да әсер етеді, әкімшілік заңнамаға сәйкес әкімшілік құқық бұзушылық субъектісі ретінде заңды тұлға да шыға алады, «кінәлілік себебі болып табылатын жасалған әрекетке тұлғаның психикалық қатысы, жалпы алғанда, әдеттегідей ой-пікір бойынша қиындықпен зорға қабылданады» [5, 45 б.].

Заңды тұлғаның «кінәлілік» түсінігін талдай келе, А.И. Худяковтың айтқандарын еске алғанымыз дұрыс болады: «заңды тұлғаларға «кінәлілік» категориясын қолдану, ылғи да іс жүзіндегі жұмысшыларға түсініспеушілік тудырады («жасалған әрекетке ұйымның қандай психикалық қатынасы болуы мүмкін?» деп олар сұрақ қояды), бұл жағдайда заң ғылымы бұғанда бұрынырақ жауап тауып қойған, шын мәнінде құқық бұзушылықтың субъектілері болып тек қана жай адамдар емес, сонымен қатар заңды тұлғалар да бола алады. Дегенмен, ең соңында құқық бұзушылықтың бұл түрі де жай адамдармен жасалады – ұйымдар жұмысшылары, олардың әрекеттері заңды деп есептелінсе, сонымен қатар, заңды тұлғалардың құқыққа қарсы (заңсыз) әрекеттері бір мезгілде оның кінәлілік деңгейі туралы түсінікті құрайды» [7, 105 б.].

Н.Б. Малейннің көзқарасы бойынша «құқықты бұзу – құқық бұзушылық, тек таза сырт түрі ғана емес, сонымен қатар ішкі психикалық түрі де, соның ішінде дәл бұзушының құқықтық шарттарды жоққа шығарушылық қатынасы және оның өзінің қорғалатын мүддесіне, сонымен қатар, субъективті кінәлілік тәртібі анықталғандығы». Кінә субъектінің өзінің әрекетінің маңызын және оның салдарының жай жағдай ретіндегідей емес, сонымен қатар, оның қоғамдық-қауіпті құқыққа қарсы сипаты бар екендігін сезінуді, мойындауды ұғындырады. Онда субъектіні нақты құқық нормасын бұзғандығы туралы міндетті түрде түсінік беру талап етілмейді; оның тек қана мінез-құлқының тәртібінің зиянды (қауіпті) екендігін сезініп, мойындағаны жеткілікті [8, 16–17 бб.].

Ғалымның жасаған ескертпесінен мынандай жалпы қорытынды жасауға болады, кінәсіз құқық бұзушылық болмайды, ал егер кінә жоқ болса, онда құқық бұзушылық фактісі де жоқ болады;

- әкімшілік құқық бұзушылық болып тек қана сондай әрекет танылады, яғни, заңнамамен бекітілетін әкімшілік жауаптылық әкімшілік жазалау болып табылады. Осыдан барып әкімшілік жауаптылықтың негізі, әкімшілік құқық бұзушылықты жасау болып табылады. Дегенмен, бұл жасалған әкімшілік құқық бұзушылықтың барлық жағдайында, әкімшілік заңда қаралғандай жазалауды орындау үшін міндетті екендігін білдірмейді, ал әкімшілік құқық бұзушылық жасаған тұлға міндетті түрде әкімшілік жауаптылыққа тартылады. Ұмытпауымыз керек, заңнамамен баптар ережелерінің жиынтығы қаралған, онда құқыққа қарсы әрекет жасаған тұлғаның әкімшілік жауаптылықтан босатылуы туралы негіздерге баса назар аударылған. Соған қарамастан, соңғы ереже жазалау туралы әкімшілік құқық бұзушылықтың міндетті белгісі ретіндегі тезисін өзгертпейді. Әкімшілік құқық бұзушылық жасаған тұлға, құқық бұзушылық жасалған кездегі қолданыстағы заңнама енгізілген жауаптылыққа тартылады. Жасалған әкімшілік құқық бұзушылықтың уақыты болып оның салдарының пайда болу кезіне қарамастан көрсетілген әрекеттің жасалған уақытынан бастап саналады. Әкімшілік құқық бұзушылық үшін жауаптылықты жоятын немесе әсер ету шарасын жұмсартатын заңның кері күші болады, яғни, бұл заңның күшіне енгеніне дейінгі жасалған құқық бұзушылыққа таратылады. Әкімшілік құқық бұзушылық үшін жауаптылықты бекіті және күшейту заңы немесе басқа жолмен құқық бұзушылық жасаған тұлғаның жағдайын нашарлатудың кері күші болмайды.

Сонымен, жазалау дегеніміз компетентті (өкілетті) ұйымдардың және қызметтік тұлғалардың жасалған құқық бұзушылыққа, яғни адекватты жауаптылықтары. Кез келген заңды жауаптылық үш белгімен сипатталады:

- мемлекеттік мәжбүрлеумен;
- құқық бұзушылықты және оның субъектісін жоққа шығару бағасымен;
- құқықбұзушы үшін жағымсыз салдардың бар болуы, ол оның жазасының мәні болып табылатындығы [7, 112 б.].

Физикалық тұлғаға өкімшілік жаза қолдану, өкімшілік жауаптылықтан босата алмайды, ол бұл құқықбұзушылығы үшін, заңды тұлғаны өкімшілік жауаптылыққа тартқандай кінәлі физикалық тұлғаны осы құқықбұзушылығы үшін өкімшілік жауаптылықтан босатпайды.

Өкімшілік құқық бұзушылықтың белгілерінің талдануы бойынша мынадай қорытынды жасауымызға болады, ғылыми түсіндірме бойынша өкімшілік құқық бұзушылық түсінігі қоғамдық қауіпті, құқыққа қарсы, кінәлі әрекет не әрекетсіздіктер танылады да олардың қорытындысы құқықтық жалпыға бірдей нормалар бұзылып, өкімшілік жаза түріндегі өкімшілік жауаптылыққа әкеледі.

Сонымен, өкімшілік құқық бұзушылық түсінігі бойынша қоғамдық құқықтық тәртіпке, қауіпсіздік, денсаулық, азаматтардың өмірі, құқығы мен еркіндігі, жеке меншік және басқару тәртібі, қоғамдық қауіпті, құқыққа қарсы заңсыз, кінәлі әрекеттермен түсіндіріледі, олар үшін өкімшілік заңнамамен өкімшілік жауаптылық қарастырылған, оның шарасы ретінде өкімшілік жаза қолданылады.

Өкімшілік құқық бұзушылықтың заңнамалық және доктриналық анықтамасы заңдық және әлеуметтік белгілерді көрсетеді, ол өкімшілік құқық бұзушылықтың кез келген түріне тән. Бұл белгілер (заңсыздық, қоғамдық қауіпсіздік, кінәлілік және жазалану) өкімшілік құқық бұзушылық түріндегі құқыққа қарсы сипаттағы басқа да әрекеттен, яғни ол да өзінің мағынасы жағынан құқық бұзушылық немесе қылмыс болып есептелетін шектеуге заңсыз әрекетті мүмкіндік жасайды. Дегенмен, көрсетілген белгі бойынша мүмкін болған барлық өкімшілік құқық бұзушылықтар жиынтығы рамкасында, бір нақты құқық бұзушылықты басқа өкімшілік құқық бұзушылықтан шектеп алуға болмайды, мысалы, өте аз мқлшердегі есірткі құралдарын заңсыз қабылдау және сақтау. Басқа да өкімшілік құқық бұзушылықтар қоғамдық қауіпсіздікті, заңсыздықты, кінәлілікті, жазалауды, яғни, өкімшілік құқық бұзушылықтың классикалық белгілерін тудырады.

Заңсыз әрекеттердің жалпы массасы ішінен нақты құқық бұзушылықты анықтап алу үшін, мысалы, бөтен біреудің мүлкіне аз мөлшердегі жасалған ұрлық немесе тұрмыстағы электр энергиясы мен газды пайдаланудағы ережені бұзу т.б. сияқтыларда ерекше түсінік болады, ол өкімшілік құқық бұзушылықтың заңдық құрамы, түсінігі.

Өкімшілік құқық бұзушылық құрамы, түсінігі құқық бұзушылықты нақтылау мақсатында қажет, оның дұрыс нақтылауынан, тіптен кейде өкімшілік құқықбұзушылықтың барлық белгілері бар болған жағдайда да оның құрамы жоқ болуы мүмкін, соның салдарынан тұлғаны жауапқа тартуда кедергілер пайда болады (ақыл-есі дұрыс еместік, заң алдында жауап беру жасына жетпегендік және т.б.). Сонымен өкімшілік құқық бұзушылық құрамынан қоғамға қарсы тәртіптің өкімшілік жауаптылыққа тартылу мүмкіндігі бар құқықпен бекітілген элементтер жиынтығы түсіндіріледі. Өкімшілік құқықбұзушылық құрамы түсінігі туралы мұнан да анығырақ және дәл анықтамалар А.Б. Агаповтың еңбегінен көрініс тапқан, ол «өкімшілік құқық бұзушылықтың құрамы әрекеттің қоғамдық қауіпсіздігін сипаттайтын элементтер жиынтығынан тұрады, олар мыналарға жатады: заң бұзушыны ұстау (объективті жақ), қатысушылардың психо-эмоционалды статустары (субъективті жақ және субъект құрамы), сондай-ақ заңға қарсы қастандық объектісі» деп тұжырымдайды.

А.А. Тарановтың да әкімшілік құқық бұзушылық құрамы түсінігіне ұсынған пікір өте қызғылықты, ол әкімшілік құқық бұзушылық түсінігі бойынша әкімшілік заңнамамен бекітілген белгілердің жиынтығы, онда сол немесе басқа әрекет немесе әрекетсіздік заңсыз және кінәлі деп танылып, әкімшілік жауаптылыққа тартылуы мүмкін» деп түсіндіреді [3]. Ғылымның пікірінің бағалылығы және пайдалылығы сонда, яғни, әрекет сонда ғана әкімшілік құқық бұзушылық болып саналады, қашан ол өзінің құрамында әкімшілік құқық бұзушылықтың барлық элементтерін: объект, объективті жақ, субъект, субъективті жақ қамтитындығы туралы орныққан көзқарастарды құруда ол мүмкін алғышарттар жасайды.

Заңнамамен тыйым салынған, өзінің құрамында құқық бұзушылық элементтері бар жеке тұлғаға, қоғам мен мемлекетке зиян келтіретін және әкімшілік жауаптылыққа тартылуға әкелетін кез келген әрекет, құқықбұзушылық ретінде қабылдануы мүмкін. Дегенмен, яғни, «құқық бұзушылық» және «құқықбұзушылық құрамы» деген түсініктердің бір емес екендігін есте ұстауымыз қажет. Егер құқық бұзушылық объективті шындықта жасалған нақты әрекет болса, онда құқық бұзушылық құрамы – тек қана логикалық модель, қандай да бір әрекеттің, оның құқыққа қарсы мәнін көрсететін өзіне тән белгілерін бекітетін нормативті категориясы [9,58 б.].

Әкімшілік құқық бұзушылықтың объектісі болып құқық нормаларымен реттелген және әкімшілік жауаптылық шараларымен қорғалатын (заңды талап, ұйғарым, тыйымдар, нормалар) қоғамдық қатынастар табылады.

Құқықбұзушылықтың объектісі – бұл ұрланатын заттар емес, қайтарылмайтын немесе төленбейтін ақша да емес, жалған жасалған құжат емес, намысына тиіп, ұрып-сабап тастайтын адам емес болып саналады. Құқықбұзушылықтың объектісі болып осыған сәйкес бұзылған субъективті құқық – мүлікті иеленуге жекеменшікті құқық, несие алушы мен сатушының ақша алуға құқығы, мемлекеттік басқаруды өз дәрежесінде іске асыруға байланысты мемлекеттің құқығы, адамның өз игілігі (құндылығы) мен жеке басына қол сұқпаушылық құқығы және т.б. табады.

Объекті ол әкімшілік құқық бұзушылықтың құрамындағы бірден-бір міндетті элемент, құқық теориясында объектісіз құқық бұзушылық болмайды, себебі, әкімшілік құқық бұзушылық ретінде заңнамамен қарастырылған кез келген құқыққа қарсы қоғамдық қауіпті, кінәлі және жазаланатын әрекеттер, белгілі бір объектіге, қоғамдық қатынастарға зиянын тигізеді. Сондықтан әкімшілік құқық бұзушылықтың объектісін дұрыс анықтау, құқыққа қарсы әрекеттәі әлеуметтік және құқықтық табиғатын шынайы түсіндіруге, жасалған құқықбұзушылығы үшін әкімшілік жауаптылықтың шегі мен формасын анықтауға қабілетті болады. Әкімшілік құқық нормаларымен қорғалатын қоғамдық қатынастар шебі және әкімшілік құқық бұзушылық объектісі бола алатын, мемлекетте болып тұратын тарихи, саяси, әлеуметтік-экономикалық, құқықтық және басқа да жағдайларға байланысты белгілі бір дәрежеде қозғалыста және үнемі динамикада болады.

Әкімшілік құқық бұзушылық құрамының объективті жағы – бұл заңды маңызы бар белгілердің жиынтығы. Олар құқыққа қарсы әрекеттің ішкі жағын сипаттайды да өзінің мәні жағынан әкімшілік құқықпен тыйым салынған әрекет немесе әрекетсіздік болып табылады, яғни, бұл система әкімшілік құқық нормаларымен қарастырылған оның ішкі пайда болуын белгілері сипаттайды.

Әкімшілік құқық бұзушылықтың объективті жағының орталығы (негіз) бола отырып, құқықбұзушылық жасаған тұлғаның мінез-құлқының өртүрлі жағын сипаттайтын әрекеті бірнеше реттік, үнемділік ұзаққа созылушылық т.б. болып бөлінеді.

Ұзаққа созылған құқық бұзушылық дегеніміз – әрекет пен әрекетсіздіктің жасалғаннан кейінгі ұзақ уақыт бойы құқықтық міндеттің орындалмауы (әскери комиссариатқа келмей қалу, тұрғылықты жерге тіркеусіз өмір сүру).

Жалғаса берушілік – бірнеше бір өлшемдік бір мақсатқа жетуге бағытталған және өзінің жиынтығында бір әрекет болып табылатын заңсыз әрекеттер (есепке алу ережесін бұзу, табыс көзін тарату).

Қайталанушылық – бір тұлғаның бір жыл ішінде біртекті бұзушылықтарды жасауы және ол үшін жауаптылыққа тартылып қойылуы.

Атап өтуіміз қажет, яғни, әкімшілік құқық бұзушылықтың объективті жағының міндетті белгілеріне құқыққа қарсы әрекеттерден басқа құқыққа қарсы әрекеттердің зиянды салдарлары да жатады, сондай-ақ әрекет пен оның зиянды салдарларының арасындағы себепті байланыс та жатады.

Зиянды салдарларға құқыққа қарсы әрекеттің қорытындысында пайда болатын залалдар мен зияндар жатады. Зиянды салдарлар жекеменшіктік, мүліктік немесе басқа сипат алулары мүмкін, олар ауырлық деңгейлерімен ерекшеленіп бөлінеді. Кейде құқық бұзушылық түрін анықтау, оған талдау, саралау жасау, тек пайда болған салдарларға байланысты болуы мүмкін. Мысалы, ҚР еңбек заңнамасында көрсетілген техникалық қауіпсіздік ережелерін сақтау, еңбекті қорғау тәртіптерін сақтамау соңынан әкімшілік жауаптылыққа тартылуға апарды. Пайда болған салдарлардың (салмағына) ауырлығына қарай құқықбұзушыға әкімшілік жазаның бірнеше түрі қолданылуы мүмкін, мысалы, сол азаматқа берілген әкімшілік ескертпе, айыппұл салу, арнайы құқығына айыру т.б.

Себепті байланыс – жағдайлар арасындағы сондай байланыс, олардың өлшеміне қарай, екеуінің бірі (себеп) қажеттілікпен екіншісін тудырады (салдар). Мұнда түсіндіріп өтуіміз керек, беріліп отырған сипаттаманың негізгі қасиеті, оның ішінде, салдардың қажеттілік пайда болуы дәл әрекеттен кейінгі жағдайдың өзі. Мынадай жағдайлар да болуы мүмкін, құқыққа қарсы әрекет және оның зиянды салдары көрініп-ақ тұрады, бірақ олардың арасында себепті (яғни, қажетті), байланыс болмайды.

Әкімшілік құқық бұзушылықтың объективті жағының болуы заңшығарушы көбіне орынды түрді, әрекетті жасау сипатын, жағдайды, құқыққа қарсы әрекеттің бұрын жасалуын, оның қайталанып тұруын уақытқа мәжбүрлі етіп қояды. Мұндай белгілер әдебиетте – факультативті белгілер деген атқа ие болды. Бұл белгілер құқық бұзушылықтың кез келген түрін жасаған кезде орын алады. Сонымен қатар, олар барлық кезде емес, тек сәйкес нормалардың гипотезасы ғана заңды сипат алады және тек осы жағдайда олар талданған мағынаға ие болады. Әкімшілік құқық бұзушылықтың субъектісі болып құқық бұзушылық жасаған тұлға саналады. Заңнамаға сәйкес әкімшілік құқық бұзушылықтың субъектісі болып сәйкес құқыққа ие, заң алдында жауап бере алатын, ақыл-есі дұрыс физикалық және заңды тұлғалар табылады.

Физикалық тұлға түсінігі әрдайым біржақты қабылданбауы керек және бұл түсінік комплексті және жиынтықты түсінік. Физикалық тұлғалар арасында азаматтар, азаматтығы жоқ тұлғалар, шетелдіктер болып бөлінеді де, олардың әкімшілік жауаптылыққа тартылуларында белгілі ерекшеліктер бар, ол қолданыстағы заңнамада көрсетілген. Физикалық тұлға түсінігі тұлғалардың әртүрлі категорияларының кең ауқымын алады, олардың барлығы да әкімшілік құқық бұзушылықтың субъектісі болып есептеледі, бірақ олардың құқықтық жағдайларының ескерулер, кәсіптік қызметтері, әлеуметтік функциясы, денсаулығының жағдайы, әртүрлі қоғамдық қауымдастықтарға жатуы арқылы ерекшеленеді. Тұлғалардың жекелеген категориясы үшін бұл факторлар әкімшілік жауаптылық үшін қосымша негіздерді қажет етеді, ал басқалары үшін – оның шараларын шектеу болады.

Заңнамамен бекітілген әкімшілік құқық бұзушылықтың субъектісі ретінде заңды тұлғаларды тану туралы жарыссөздер мен әртүрлі таладаулар аз емес. Бұл туралы біз жоғарыда айттық және осы еңбектің басқа бөлімінде заңды тұлғалардың әкімшілік жауаптылықтарына арналған бұл туралы және жалғастырамыз.

Әкімшілік құқық бұзушылықтың субъективті жағы бойынша тұлғаның жасаған құқықбұзушылығына психикалық қатынасын сипаттайтын белгілердің жиынтығы, оның дәл орталығы кінә болып табылады, ол қасақана немесе байқаусыз жасалады. Сонымен кінә – әкімшілік құқық бұзушылықтың субъективті жағының негізгі белгісі. Кінә болмаса, яғни, өзінің мінез-құлқының және оның салдарының негізсіз құқыққа қарсы тәртібінің сипаты болса, онда әкімшілік құқық бұзушылық та болмайды.

Әкімшілік құқық бұзушылықтың қасақана және байқаусыз болып табылатын субъективті жағының міндетті белгілерімен қоса, басқа да факультативті белгілер болады, онда құқыққа қарсы әрекетті жасай отырып құқықбұзушы жасаған құқықбұзушылығының сылтауы мен мақсатын көздейді. «Ықпал ету – бұл адамның басқа бір мақсатқа емес, дәл осы ойға талпынысы...». «Ықпал ету адамның бір әрекетке деген ниеті, пиғылы». «Адекватты сезінген ниет немесе пиғыл ықпал ретінде танылады». Құқық бұзушылық сылтауының толығырақ түсінігінің көрінісін атақты криминолог К.Е. Игошев былай келтіреді: «Қылмыстық мінез-құлықтың сылтауын, әлеуметтік ортаның әсерімен толық қалыптасқан сияқты және жеке тұлғаның өмірлік тәжірибесінің ниетімен анықтауға болады, ол қылмыстық әрекеттің тікелей ішкі себебі және қылмыстық әрекетке бағытталған жеке басты қатынасты көрсетеді» [10, 276.]. Сонымен, әкімшілік құқық бұзушылықтың сылтауы болып сондай ішкі ниеттер саналады, олар белгілі бір құқық бұзушылықты жасауда, құқық бұзушылық әрекеттің субъектісін соны жасауға итермелейді.

Құқықбұзушылықтың мақсаты құқыққа қарсы мінез-құлықтың негізінде пайда болады. Құқық бұзушылық мақсаты – бұл сол қорытындының ойлаушы моделі, оған субъект әкімшілік құқық бұзушылықты жасауды жетуге тырысады. Әкімшілік құқық бұзушылық мақсаты мен ықпалын алпы мынадай пікір тудырады, яғни, олардың қорытындысында «субъект әрекетінің анықталған интеллектуалды және ерікті қызметі ретіндегі кінә пайда болады, ол жасалған құқық бұзушылықпен байланысты және оны жасау барысында өтеді».

Жоғарыда айтылғандарды қорыта келе бір рет атап өтуіміз қажет, тек қана әкімшілік құқық бұзушылық құрамы бар кезде, оны жасаған тұлға әкімшілік жауаптылыққа тартылуы мүмкін, ал әкімшілік құқық бұзушылық құрамының құқық нормалары мен қарастырылған әрбір элементі міндеттілік сипат алады және әкімшілік құқық бұзушылық ретінде анықталған әрбір әрекеті талдауда қатысуы керек.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. *Уикипедия – ашық энциклопедиясы*. <https://kk.wikipedia>.
2. Агапов А.Б. *Административная ответственность: Учебник*. – М.: «Статут», 2000. – 251 с.
3. Таранов А.А. *Административное право Республики Казахстан. Академический курс*. – 2-е изд., перераб. и доп. – Алматы: Издательство «Норма-К», 2003. – 256 с.
4. Тихомиров Ю.А. *Курс административного права и процесса*. – М., 2011. – 789 с.
5. *Административная ответственность в СССР. Научно-аналитический обзор*. – М., 1989. – 321 с.
6. *Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235-V ҚРЗ*.
7. Худяков А.И. *Налоговые правонарушения*. – Алматы: ТОО «Баспа», 2011. – 288 с.
8. Малейн Н.С. *Правонарушение: понятие, причины, ответственность*. М.: Юридическая литература, 2014. – 16–17с.
9. *Уголовное право. Общая часть. Учебник для вузов*. / Отв.редакторы – д.ю.н., проф. И.Я. Козаченко и д.ю.н., проф. З.А. Незнамова. – М.: Издательская группа ИНФА–М–НОРМА, 2014. – 516 с.
10. Игошев К.Е. *Типология личности преступника и мотивация преступного поведения*. – М., 2014. – 66 с.

*Жексенбаева Н. Е.
докторантка 1 года обучения кафедры
таможенного, финансового и экологического права
КазНУ им. аль-Фараби*

*Жатканбаева А.Е.
д.ю.н., заведующая кафедрой
таможенного, финансового и экологического права
КазНУ им. аль-Фараби*

К ВОПРОСУ О ЗАЩИТЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ПРАВ ГРАЖДАН В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ

В 2011 году на Ганноверской ярмарке зародился термин «Индустрия 4.0», которые обозначил процесс коренного преобразования глобальных цепочек создания товарных ценностей. Речь пошла о создании «умных заводов», где «виртуальные и физические системы производства гибко взаимодействуют между собой на глобальном уровне».

В 2015 году на Всемирном экономическом форуме в Давосе (Швейцария) Клаус Шваб объявил, что мы находимся у истоков четвертой промышленной революции и отметил, что «Уникальность четвертой промышленной революции, помимо темпов развития и широкого охвата, заключается в растущей гармонизации и интеграции большого количества различных научных дисциплин и открытий. Материальные инновации, возникающие в результате взаимозависимости между различными технологиями, более не являются научной фантазией. К примеру, сегодня цифровые технологии производства могут взаимодействовать с биологическим миром. Для этого они создают (и даже «выращивают» объекты, которые постоянно изменяются и адаптируются)».

Переход к «индустрии 4.0» внесет существенные коррективы и в социальную, и в финансово-экономическую, а также в политическую жизнь всего мира, которые будут определены, главным образом глубинным внедрением науки во все сферы жизнедеятельности общества и государства, посредством формирования так называемой инновационной инфраструктуры. Ярким примером тому является внедрение цифровых технологий, которые уже представляют определенную платформу для государственного управления, бизнеса и ежедневной жизни человека. При этом, 6 информационная революция ставится на государственный уровень, показателем чего являются целый ряд государственных программных документов, принятых многими государствами, в том числе и Казахстаном.

В контексте происходящих мировых и национальных процессов, вопрос защиты информационных прав граждан существенно возрастает.

Конституционное закрепление человека и его прав высшей ценностью диктует принципиально иной подход к определению его правового статуса. Человеку должна быть предоставлена достаточная свобода. А для этого он должен быть максимально огражден от вмешательства государства и, что не менее важно, – от вмешательства общества в его частную жизнь. Одна из проблем, которая при этом возникает – это проблема создания законодательных гарантий защиты информации о частной жизни лица.

Частная жизнь – фундаментальное право личности, признанное национальным и международным правом, лежащее в основе теории естественных прав человека и гражданина. Она лежит в основе человеческого достоинства и иных человеческих ценностей, таких как свобода собраний, свобода совести, свобода выбора религиозных, политических и иных взглядов, права на защиту чести и достоинства, создание семьи и пр. В эпоху

всеобщей прозрачности и доступности информации, частная жизнь стала одним из наиболее значимых прав человека.

Ст. 12 Всеобщей Декларации прав человека устанавливает: «Никто не может подвергаться произвольному вмешательству в его личную или семейную жизнь, произвольным посягательствам на неприкосновенность его жилища, тайну его корреспонденции или на его честь и репутацию. Каждый человек имеет право на защиту закона от его вмешательства или от таких посягательств» [1]. Эти же нормы закреплены Международным пактом о гражданских и политических правах и Европейской Конвенцией о защите прав человека и основных свобод.

Конституции подавляющего большинства стран признают и гарантируют частную жизнь человека. Конституция КазССР 1978 г. закрепляла неприкосновенность частной жизни. Ст. 33 Конституции РК 1993 г. провозгласила позицию нового независимого государства, закрепив, что: «Частная жизнь гражданина неприкосновенна. Запрещается вмешательство в частную жизнь гражданина, а также посягательство на его честь и достоинство. Сбор, хранение, использование и распространение информации личного характера без согласия гражданина допускаются только в случаях и в порядке, прямо установленных законом». Конституция РК 1995 года расширяет круг гарантий в отношении рассматриваемого комплекса прав, установив, что каждый имеет право на неприкосновенность частной жизни, личную и семейную тайну, защиту своей чести и достоинства, на тайну личных вкладов и сбережений, переписки, телефонных переговоров, почтовых, телеграфных и иных сообщений (ст. 18 Конституции РК 1995 г.). Данные нормы подкреплены действием специальных процессуальных норм.

В теории права высказываются различные точки зрения относительно понятия «частная жизнь». Так, авторы учебника «Права человека» под частной жизнью понимают физическую и духовную сферу, которая контролируется самим индивидом, т.е. понимая под этим свободу от внешнего воздействия [2, с.142]. М.В. Баглай более подробно раскрывает данное понятие, считая, что «это своеобразный суверенитет личности, обозначающий неприкосновенность его сферы обитания. Презимируется, что тайна в данном случае вовсе не покрывает какую-то антиобщественную или противоправную деятельность. Она отражает стремление каждого человека иметь собственный мир интимных и деловых интересов, скрытый от чужих глаз» [3, с.181]. То есть, тайна частной жизни – это предоставленная человеку возможность самому контролировать информацию о самом себе, о своей личной жизни интимного характера.

Существуют различные подходы к внутреннему содержанию частной жизни. Так, В.Г. Романовский выделяет следующие составные стороны частной жизни:

- Круг неформального общения, друзья, знакомые и пр.
- Вынужденные связи, а именно общение с кругом лиц, с которыми по определенным причинам гражданин вынужден делиться своей частной информацией.
- Собственно внутренний мир человека, его привычки, личные переживания, домашний уклад, досуг, хобби, симпатии, то есть то, что подчеркивает индивидуальность человека. Разглашение таких сведений может вызвать у него определенный дискомфорт, комплексы.
- Семейные связи. Например, сведения о степени родства, интимные отношения, способы воспитания детей и пр.
- Религиозные убеждения либо атеистические убеждения [4, с.63–65].

Л.О. Красавчикова приводит иную классификацию проявления частной жизни. А именно: интимная сторона, семейная сторона, оздоровительная сторона, сторона досуга, коммуникационная сторона и др. [5, с.16]

Существует и иной подход к классификации сведений, представляющих собой частную жизнь, а именно:

- О фактах биографии;
- О состоянии здоровья;
- Об имущественном положении лица;
- О роде занятий и совершенных проступках;
- О взглядах, оценках и убеждениях;
- Об отношениях в семье или об отношениях человека с другими людьми;
- О связях и пристрастиях, пороках, скрытых физических недостатках и др. [6, с.141–155].

Существуют различные подходы в определении соотношения понятий «личная жизнь» и «частная жизнь». Многие ученые, в том числе и те, чьи мнения были приведены, считают, что содержание этих категории идентичны. Тогда как, на наш взгляд, необходимо не забывать и о таких понятиях, как «семейная жизнь» и «семейная тайна», «родовая тайна». Каково ее место в данном соотношении? И.Л. Петрухин к тайне частной жизни относит «всю сферу семейной жизни, родственных и дружеских связей, домашнего уклада, интимных и других личных отношений, привязанностей, симпатий и антипатий» [7, с.145], тем самым также выделяет понятия личной и семейной жизни. Так или иначе, уважение частной жизни является одним из аспектов индивидуальной свободы и должно быть гарантировано государством всем механизмом его воздействия. То есть, право на семейную и личную тайну причисляется к нематериальным правам, призванным беречь и охранять внутренний мир человека, его душевное спокойствие и защиту индивидуальных интересов.

Личная тайна является составляющей частной тайны, которая, в свою очередь, включает в себя, помимо личной тайны, еще и семейную. Этой же позиции придерживается и Конституция РК. Ее нормы разделяют понятия «личная тайна» и «семейная тайна».

Личная тайна касается интересов отдельного индивидуума, независимо от его рода, занимаемой должности, профессии и пр. Личную тайну человек охраняет сам, в том числе и от своих близких, родственников и это право должно быть уважаемым. Конечно, у человека может быть личная жизнь, скрытая, в том числе и от его близких, родственников, та информация, с которой он не желает делиться даже с самыми родными, его тайные пристрастия, желания, сведения и факты о самом себе. Гражданин, располагая личной тайной, вправе ею распорядится. Он полномочен раскрыть ее в силу дружеских, родственных или иных отношений либо не посвящать в нее никого. К такого рода тайне может быть отнесена любая информация, на усмотрение самого человека, в том числе сведения о его интимных взаимоотношениях, тайна политических взглядов и убеждений, тайна общения, тайна финансовых сбережений или финансовых проблем (кредитов и пр.) и пр. Ст. 144 Гражданского Кодекса РК к тайне личной жизни относит «в том числе тайны переписки, телефонных переговоров, дневников, заметок, записок, интимной жизни, усыновления, рождения, врачебной, адвокатской тайны, тайны банковских вкладов» [8].

Тогда как понятие «семейная тайна» более понятное в вопросах круга ее распространения и действия, а именно семьи, определяемой кровно-родственными узами. Семейная тайна – это сведения, составляющие интересы определенной семьи, то есть круга лиц, находящихся в кровном родстве, разглашение которых будут иметь негативные последствия для них для всех. Природа такого рода тайн может быть различна, в зависимости от истории, настоящего и будущего семьи, ее материальных, духовных, профессиональных интересов и пр. Семейная тайна охраняется всеми членами семьи. Определенные аспекты защиты ее сохранности также гарантируются законодательством республики.

Основной проблемой обеспечения личной тайны является то, что до сих пор четко не очерчен круг информации, которая является таковой. Она не имеет четко определенных

границ и не имеет юридического содержания, в самом общем смысле ее можно определить как физическую и духовную сферу, которая должна быть свободна от внешнего вмешательства. Право может лишь определять пределы вмешательства, пределы приватности информации.

Неприкосновенность частной и семейной жизни, с точки зрения административно-правового регулирования, является одним из видов правового режима, а именно режима «тайны» или, иначе, режима конфиденциальной информации.

В словаре В. Даля «конфиденциальность» определяется как «откровенная, об особой доверенности, неоглашаемая, задушевная», «тайна» же имеет сходное понятие, а именно «кто чего не знает, то для чего тайна, все сокрытое, неизвестное, неведомое» [9]. Данные понятия сходны по своему значению и в самом широком смысле представляют собой определенный круг информации, защищенный от внешнего вмешательства, разглашения и использования против интересов лица либо его близких.

Понятие «неприкосновенность» в праве практически тождественно понятию «защищенность», «безопасность», то есть оно означает состояние защищенности от посягательств извне. Неприкосновенными могут быть как сам предмет, объект, так и личность, ее права и свободы. В конституционном праве, то есть в государственно-правовом аспекте объекты неприкосновенности подразделяются на территорию, население и власть. «Однако независимо от объекта, к которому оно применяется, неприкосновенность – установленный Конституцией, другими законодательными актами, а также нормами международного права и международными договорами запрет совершать какие-либо действия вопреки воле государства или отдельных лиц» [10, с.9].

С точки зрения субъективного права неприкосновенность рассматривается как право не позволять кому-либо вмешиваться в те или иные вопросы, круг и границы которых устанавливаются личностью, обществом или государством, либо как право-привилегия, например депутатская неприкосновенность. При этом, субъективное право может быть защищено любыми способами, дозволенными законом. С точки зрения категории «запрета» неприкосновенность выступает как урегулированная нормами права, либо моральными или религиозными устоями обязанность не позволять себе вмешиваться в те же рамки, и не ограничивать определенные права лиц, пользующихся неприкосновенностью – привилегией. Неприкосновенность только тогда становится таковой, когда она обеспечена, защищена. То есть, неприкосновенность состоит из двух составных – невмешательства и защищенности.

«Невмешательство – это обязанность государства обеспечить состояние определенной автономии человека от государства, общества и других людей посредством установления необходимых запретов, а также закрепления определенного правового статуса субъекта или определенного режима социальной деятельности человека» [11, с.63–65]. Тогда как под защищенностью можно понимать применение мер, в том числе и принудительного характера, в целях предупреждения, пресечения нарушений прав, а также восстановления нарушенных прав. Обеспечить и то и другое в правовом поле может только государство. Именно правовая регламентация трансформирует данное состояние в право субъекта, применительно к которому оно используется.

Закрепление в Конституции Республики Казахстан права неприкосновенности частной жизни, в его полном объеме означает, что Казахстан становится на путь, уже хорошо известный многим зарубежным странам, где существует разветвленная система законодательства, направленного на обеспечение интересов личности и ее права активно защищать себя от незаконных попыток собирать информацию, хранить досье, т.е. делать человека потенциальной жертвой (например, преследований, шантажа) специальных государственных

органов, преступных групп, других граждан и их сообществ. Сбор, хранение, использование и распространение информации о частной жизни лица без его согласия не допускаются.

Субъектом же защиты, как правило, выступает государство, со всем своим регулятивно-принудительным аппаратом, а также само лицо, чьи права и свободы признаны или считаются им неприкосновенными. Правовое регулирование, правовое закрепление неприкосновенности позволяет рассмотреть двоякую природу данного института, а именно его выражение как «права» и как «запрета». Любое посягательство на частную жизнь и связанную с ней информацию, которую лицо относит к тайне, секретам или иной приватной информации, карается законом. Под посягательством на частную жизнь личности понимается любое «незаконное собирание или распространение сведений о частной жизни лица, составляющих его личную или семейную тайну, без его согласия, если эти деяния причинили вред правам и законным интересам потерпевшего» [12].

Вмешательство в личную жизнь граждан регламентировано Законом РК «Об оперативно-розыскной деятельности» от 15 сентября 1994 г. Уголовно-процессуальным кодексом РК. В соответствии с ними, основанием для проведения оперативно-розыскных мероприятий, в том числе и специального характера, в отношении граждан являются:

- а) наличие возбужденного уголовного дела;
- б) поступившая в органы, осуществляющие оперативно-розыскную деятельность, информация о:
 - подготавливаемом, совершаемом или совершенном правонарушении;
 - лицах, скрывающихся от органов дознания, следствия и суда или уклоняющихся от уголовного наказания;
 - безвестном отсутствии граждан и обнаружении неопознанных трупов;
 - разведывательно-подрывных акциях специальных служб иностранных государств и международных организаций;
- в) письменные поручения следователя и указания прокурора, а также определения суда по уголовным делам, находящимся в производстве этих органов;
- в-1) постановления Генерального Прокурора Республики Казахстан и его заместителей, прокуроров областей и приравненных к ним прокуроров;
- г) запросы международных правоохранительных организаций и правоохранительных органов иностранных государств в соответствии с договорами (соглашениями) о правовой помощи;
- д) необходимость получения разведывательной информации в интересах общества, государства и укрепления его экономического и оборонного потенциала [13].

Закон устанавливает исчерпывающий перечень оперативно-розыскных мероприятий и органов, имеющих право их проведения: *органы внутренних дел; органы национальной безопасности; органы военной разведки Министерства обороны; органы финансовой полиции; Служба охраны Президента Республики Казахстан; органы уголовно-исполнительной системы* Министерства юстиции; *таможенные органы* Республики Казахстан.

Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан устанавливает применение таких мер, как наложение ареста на корреспонденцию, перехват сообщений, прослушивание и запись переговоров. Данные меры применяются с санкции прокурора, при наличии достаточных оснований полагать, что письма, телеграммы, радиogramмы, бандероли, посылки и другие почтово-телеграфные отправления, сообщения, в том числе и по компьютерным каналам связи, могут содержать сведения, документы и предметы, имеющие значение для дела. В случаях, не терпящих отлагательства, прослушивание и запись переговоров, разговоров производятся по постановлению следователя без санкции прокурора с последующим направлением ему в течение двадцати четырех часов сообщения о прослушивании, записи переговоров, разговоров. Получив указанное уведомление, прокурор проверяет

законность данного следственного действия и выносит постановление о его законности или незаконности. Проект Закона РК «О регулировании казахстанского сегмента сети Интернет» предполагает внесение ряда изменений и дополнений в ряд законодательных актов РК, в том числе и в Закон РК от 5 июля 2004 г. «О связи», а именно дополнить ст. 15 названного Закона тем, что «Операторы связи, осуществляющие свою деятельность на территории Республики Казахстан обязаны в соответствии с законодательством Республики Казахстан обеспечивать органам, осуществляющим оперативно-розыскную деятельность на сетях связи, организационные и технические возможности проведения оперативно-розыскных мероприятий на всех сетях связи, доступ и передачу служебной информации об абонентах, а также принимать меры по недопущению раскрытия форм и методов проведения указанных мероприятий». Данные изменения обосновываются необходимостью борьбы с информацией, противоречащей законодательству Республики Казахстан.

Право на защиту данных, с одной стороны, предполагает не только возможности гражданина, но и обязанности соответствующих органов и лиц. Например, есть тайны почтово-телеграфных сообщений, врачебная, усыновления и некоторых других актов гражданского состояния, завещания и других нотариальных действий, предварительного следствия и судопроизводства, судебной защиты (адвокатская тайна), исповеди, коммерческая тайна. Все, кто имеет к ним отношение, обязаны не разглашать подобную информацию. Определенные лица и органы вправе не оглашать данных, не давать показаний, проводить закрытые заседания, если это связано с защитой интересов личности (например, ограничение гласности судебного разбирательства; отказ следователя сообщить прессе данные о ходе расследования уголовного дела, фамилии подозреваемых: отказ священника дать показания по обстоятельствам, ставшим ему известными на исповеди). Так, Законом РК «Об оперативно-розыскной деятельности» закреплен следующий круг гарантий прав и свобод граждан, а именно:

1. Не допускается осуществление оперативно-розыскных мероприятий, а также использование полученной в ходе их проведения информации для достижения целей и задач, не предусмотренных Законом.
2. Действия органа, осуществляющего оперативно-розыскную деятельность, могут быть обжалованы в вышестоящий орган, либо прокуратуру или суд.
3. Лицо, виновность которого в подготовке или совершении преступления не доказана в установленном законом порядке, вправе истребовать от органа, осуществляющего оперативно-розыскную деятельность, сведения, послужившие основанием для его проверки и о характере имеющейся в отношении него информации в пределах, исключающих разглашение государственной или иной охраняемой законом тайны.
4. В целях обеспечения полноты и всесторонности рассмотрения жалобы по требованию прокурора или судьи предоставляются все оперативно-служебные документы, за исключением сведений о личности граждан, сотрудничающих или сотрудничавших на конфиденциальной основе с органами, осуществляющими оперативно-розыскную деятельность.
5. Полученные в результате оперативно-розыскной деятельности сведения, касающиеся личной жизни, чести и достоинства личности, если в них не содержится информация о совершении запрещенных законом действий, хранению не подлежат и уничтожаются [1, 3].

С другой стороны, исходя из неприкосновенности частной жизни, каждый гражданин может защищать себя и обращаться в соответствующие инстанции с заявлениями, жалобами. Процесс информатизации также строится на принципах неприкосновенности частной жизни граждан, строгого соблюдения конституционных прав и свобод граждан и обеспечения безопасности личности, общества и государства при использовании электронных

информационных ресурсов и применении информационных технологий. Гражданин как собственник или владелец электронных информационных ресурсов, в том числе и ресурсов, содержащих данные, являющиеся сведениями о его частной жизни, вправе свободно использовать и распространять их с учетом ограничений, установленных законами Республики Казахстан. Соответственно, Закон РК «Об информатизации» от 11 января 2007 г. также возлагает обязанность защищать свои частные интересы, личную и семейную тайну на самих граждан любыми разрешенными и предусмотренными законами способами. Формирование, хранение и использование электронных информационных ресурсов ограниченного доступа, правила защиты и доступа к ним определяются и обеспечиваются их собственником или владельцем в порядке, установленном законодательством Республики Казахстан.

Граждане и должностные лица, причинившие ущерб интересам человека, привлекаются к дисциплинарной, административной, уголовной ответственности. Определенные в законе органы несут также материальную ответственность за ущерб, причиненный их работниками гражданам.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. *Всеобщая Декларация прав человека (Принята 10 декабря 1948 г. Генеральной Ассамблеей ООН)/Информационная система «Параграф».*
2. *Права человека. Под ред. Е.А. Лукашева – М.: Изд-во НОРМА, 2000. – 573 с.*
3. *Баглай М.В. Конституционное право РФ. М., 1999. С. 181.*
4. *Романовский Г.Б. Право на неприкосновенность частной жизни. М., 2001. с.240.*
5. *Красавчиков Л.О. Личная жизнь под охраной закона. М., 1983. С.10.*
6. *Петрухин И.Л. Личная жизнь: пределы вмешательства. М., 1989 г. с. 145.*
7. *Гражданский Кодекс. Общая часть от 27 декабря 1994 года / Информационная система «Параграф».*
8. *В. Даль*
9. *Кутафин О.Е. Неприкосновенность в конституционном праве РФ. М., Юристъ. 2004. С. 405.*
10. *Баишев Ж. Конституционное право Республики Казахстан.: Учеб.-метод. Пособие – Алматы :Жеті-Жарғы, 2001 с. 392.*
11. *Уголовный кодекс РК от 16 июля 1997 года № 167-І / Информационная система «Параграф».*
12. *Уголовно-процессуальный кодекс от 13 декабря 1997 года № 206-І / Информационная система «Параграф»*
13. *Закон Республики Казахстан «Об оперативно-розыскной деятельности» от 15 сентября 1994 года № 154-ХІІІ / Информационная система «Параграф».*

Жетписбаев Б.А.

доктор юридических наук, профессор КазНУ имени аль-Фараби

К ПОЛЕМИКЕ О ДЕВИАНТНЫХ ФОРМАХ ПОВЕДЕНИЯ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

Девиантное (от лат. *deviatio* – отклонение) поведение несовершеннолетних – это поведение несовершеннолетнего, не соответствующее (отклоняющееся) или прямо нарушающее те или иные социальные нормы, одобряемые значительной частью людей в группе или в обществе [1].

Под девиантным поведением несовершеннолетних также понимается не только отклонение от установленных норм, но и от ожиданий людей, социальных групп, независимо нормы ли это психического здоровья, права, культуры или морали [2].

Девиантное поведение несовершеннолетних опасно тем, что оно вырабатывает устойчивые навыки поведения отклоняющегося от социальных норм, что может привести к скорой трансформации девиантного поведения к противоправному и в конечном счете к преступным формам поведения.

В целом, проблемы девиантного поведения личности всегда привлекали внимание различных ученых прошлого и настоящего времени. Философы и юристы, медики и педагоги, психологи и биологи рассматривали и оценивали различные виды и формы проявления девиантного поведения, которые представлены в виде грубого отношения к окружающим, нарушению этических норм, норм нравственности и морали, а в последующем и в форме алкоголизма, наркотизма, проституции, самоубийств, агрессивности, бродяжничества, преступности и т. д.

В современной литературе имеются две крайние точки зрения, разъясняющие природу девиантного поведения: натурально-биологическая и социологически-редукционистская.

Натурально-биологическая – пытается объяснить причины девиантного поведения исключительно свойственными личности природно-биологическими факторами (своеобразной генетической организацией, нарушениями биохимического регулирования, механизмами работы нервной системы).

Социологически-редукционистская – прибегает к социолого-экономическим объяснениям, исключая роль любых внутренних, в том числе и психологических факторов (личностных диспозиций).

В действительности же девиантное поведение, как отмечает венгерский психолог Ф. Патаки (1987), это системное или полидетерминированное явление, в формировании которого принимают участие исторические, макросоциологические, социально-психологические и индивидуально-личностные факторы.

Таким образом, на формирование девиантного поведения влияют как внешние (в том числе социально-экономические), так и внутренние (в частности, психологические) факторы. О первых много говорить не приходится – это и безработица, и низкий уровень жизни, и голод, и определенная субкультура тех или иных слоев общества, анализ и описание которых является прерогативой социологов, экономистов, политиков [3].

В изучении девиантного поведения и в проведении исследований негативных явлений, вызываемых девиантным поведением, сыграли заметную роль труды Г. Тарда и Э. Дюркгейма, А. Кетле и Г. Зиммеля, П. Сорокина, Р. Мертон и других исследователей. На основании трудов указанных ученых в недрах социологии зародилась и сформировалась специальная (частная) социологическая теория – социология девиантного (отклоняющегося) поведения и социального контроля. Именно под таким названием функционирует один из 40 исследовательских комитетов Международной социологической ассоциации. У истоков социологии девиантного поведения стоял Э. Дюркгейм, а конституированию в качестве самостоятельного научного направления она обязана, прежде всего, Р. Мертону и Л. Коэну.

Длительное время девиантное поведение изучалось преимущественно в рамках специальных дисциплин: криминологии, наркологии, суицидологии и других наук. Социологические же исследования начали проводиться только в конце 60-х – начале 70-х годов такими исследователями как В. С. Афанасьев, А. Г. Здравомыслов, И. В. Маточкин, Я. И. Гилинский. В развитии и институализации социологии девиантного поведения большая заслуга принадлежит академику В. Н. Кудрявцеву.

Динамизм социальных процессов, кризисная ситуация во многих сферах общественной жизни неизбежно приводят к увеличению девиаций, проявляющихся в поведенческих

формах, отклоняющихся от норм. При всем при этом, девиации могут носить не только негативный, но и позитивный характер.

Наряду с ростом позитивных девиаций (политическая активность населения, экономическая предприимчивость, научное и художественное творчество), усиливаются девиации негативные – насильственная и корыстная преступность, алкоголизация и наркотизация населения, подростковая делинквентность, аморальность. Растет социальная незащищенность граждан. В этих условиях объективно повышается спрос на научные исследования девиаций, их форм, структуры, динамики взаимосвязей. Тем более, что социальная патология – чуткий барометр общественной жизни.

Усвоение социальных ценностей и норм – основа социализации личности, а нормы – основа социального контроля. С понятием нормы соотносятся понятия отклонений; если нет нормы, то не может быть и отклонения от нее. Поэтому, отклонение от общепринятых норм называется девиантным (отклоняющимся) поведением.

В широком смысле понятие «девиация» означает любое несоответствие поведения любой социальной норме. В узком смысле девиантность относится к отклонениям от неформальных норм. Отклонение от правовых норм (нарушение) называется делинквентным поведением, отклонение от уголовно-правовых норм – преступным поведением. Таким образом, наиболее широким понятием является девиантное поведение, более узким – делинквентное, еще более узким – преступное [4].

В результате полученных данных в исследованиях многих ученых прослеживается мысль о том, что девиантность может быть как «положительная», так и «отрицательная», то есть девиантность можно подразделять на негативно отклоняющееся поведение и на позитивно отклоняющееся поведение. Например, для психологии, социологии и других наук гениальность и злодейство вещи вполне совместимые: это просто два вида девиантного поведения. Констатация подобных утверждений прослеживается в работе Чезаре Ломброзо «Гениальность и помешательство», где и то и другое представляют собой патологию. И если помешательство есть проявление «отрицательной» патологии, то гениальность есть ни что иное, как патология, если можно так назвать, «положительная». В качестве подобного примера можно сказать и о детях, признаваемых вундеркиндами, то есть признаваемых носителями «положительной» патологии.

Впервые особый интерес не только ученых, но и широкой публики вызвала теория Ч. Ломброзо о невропатичности гениальных людей, основываясь на которой, он провел параллель между гениальностью и бессознательным состоянием, а также психическими аномалиями.

Однако, идеи Ч. Ломброзо о взаимосвязи явлений гениальности и помешательства не были новы. Еще мыслители античности – Сократ, Платон, Аристотель – говорили о «божественном безумии», которое роднило пророков и поэтов древности.

Анализируя и обобщая собственные выводы и наблюдения, касающиеся данной проблемы, Ч. Ломброзо писал: «Как ни жесток и печален такого рода парадокс, но, рассматривая его с научной точки зрения, мы найдем, что в некоторых отношениях он вполне основателен, хотя с первого взгляда и кажется нелепым.

Многие из великих мыслителей подвержены, подобно помешанным, судорожным сокращениям мускулов и отличаются резкими, так называемыми «хореическими» телодвижениями. Так, о Ленау и Монтескье рассказывают, что на полу у столов, где они занимались, можно заметить углубления от постоянного подергивания их ног. Бюффон, погруженный в свои размышления, забрался однажды на колокольню и спустился оттуда по веревке совершенно бессознательно, как будто в припадке сомнамбулизма. Сантейль, Кребильон, Ломбардини имели странную мимику, похожую на гримасы. Наполеон страдал постоянным подергиванием правого плеча и губ, а во время припадков гнева – также и икр. «Я, вероятно,

был очень рассержен, – сознавался он сам однажды после горячего спора с Лоу, – потому что чувствовал дрожание своих икр, чего со мной давно уже не случалось». Петр Великий был подвержен подергиваниям лицевых мускулов, ужасно искажавших его лицо» [5].

Интересно отметить, что и древняя восточная медицина, имеющая более чем тысячелетнюю историю, также не обошла вниманием факт родства явлений гениальности и помешательства. Рассматривая человека в единстве с Вселенной, медики Древнего Востока считали, что как физическое, так и ментальное состояние человека (конституция) определяется балансом космической энергии в его организме. Подтверждением этого положения может служить высказывание Эрнеста Кречмера, известного немецкого психиатра и психолога: «Если из конституции гения удалить психопатическое начало, он становится всего лишь ординарным способным человеком».

Чаще, чем в других возрастных группах, девиантное поведение наблюдается у малолетних и несовершеннолетних. Объективная причина данного обстоятельства состоит в том, что у них процессы социализации и процессы формирования делинквентного поведения по времени совпадают. И одно (делинквентность) есть следствие недостатков и неудач в другом (социализации). Поэтому при изучении девиантного поведения несовершеннолетних необходимо учитывать такие факторы, как недостаточность и фрагментарность жизненного опыта подростка, несформированность характера и собственных взглядов на жизнь, материальную зависимость от взрослых, подверженность взглядам эталонной группы, отсутствие навыков самоорганизации, незнание о существовании ответственности за содеянное и т. д.

Так, например, проведенный нами социологический опрос среди несовершеннолетних правонарушителей (353 подростка, находящихся в ВТК и 120 вышедших из них) показал, что 51,5 процента респондентов не считает действия, за которые их осудили противоправными; 24,4 согласились с юридической оценкой содеянного; 23,9 процента затруднились ответить на этот вопрос.

В другом случае на вопрос: «Знали ли вы о том, какая ответственность вас ожидает за совершенное вами правонарушение?» 24,4 процента опрошенных ответили, что о своей предстоящей ответственности знали в полной мере; 19,8 процентов ответили, что о своей предстоящей ответственности слышали от многих людей, но надеялись на разного рода поблажки по молодости; 5,1 процентов указали на то, что друзья, товарищи внушили им, что отвечать совсем не будут; 14,7 процентов респондентов не знали совсем; 15,6 процентов – были уверены, она не будет очень строгой; 19,8 процентов – надеялись избежать ответственности.

В силу указанных причин адекватная оценка реальных событий, протекающих в социальной среде, в условиях которой проживает подросток, становится для него затруднительным, малый жизненный опыт и неадекватность оценки ситуации обуславливают неправильное предвидение последствий собственных деяний, совершаемых несовершеннолетним.

Кроме того, при этом играют определяющую роль и возрастные особенности личности подростка:

- социальные – происходит смена сфер социализации. Семью как основной институт социализации ребенка сменяют учебные и трудовые коллективы и неформальные группы;
- социально-психологические – линия поведения подростка формируется под воздействием противоречивых факторов. Для несовершеннолетних характерны как повышенная конформность (податливость группе), так и стремление к самостоятельности. Это обуславливает неустойчивость, ситуативность поведения несовершеннолетних;
- психологические – процесс полового созревания обостряет (акцентуирует) проявление некоторых качеств (повышенная возбудимость, импульсивность и т. д.).

Все это в определенной мере и определяет повышенную склонность несовершеннолетних к делинквентному поведению [4].

Специальные социологические теории, в том числе и рассматривающие проблемы девиантного поведения, исследуют отдельные социальные феномены, как подсистемы конкретной общественной системы, зависимости объекта изучения от социального целого и взаимосвязи с другими социальными процессами (подсистемами). Предметом подобных теорий могут быть социальные явления и институты в определенной сфере общественного бытия (труд, политика, быт, досуг) или же «сквозные», присущие различным сферам. Функционально частные социологические теории служат методологией познания отдельных социологических процессов, общностей, институтов и методологической основой эмпирических исследований. Социология девиантного поведения относится к «сквозным» теориям. Специфика ее предмета состоит в том, что круг изучаемых явлений исторически изменчив и зависит от сложившихся в данный момент, в конкретном обществе социальных норм.

Существование каждой системы (физической, биологической, социальной) есть динамическое состояние, единство процессов сохранения и изменения. Девиации (флуктуации в неживой природе, мутации – в живой) являются всеобщей формой, механизмом, способом изменчивости, а следовательно, и жизнедеятельности, развития каждой системы. Чем выше уровень ее организации (организованности), чем система динамичнее, тем больше значат изменения как средство сохранения (по выражению И. Пригожина – «порядок через флуктуации»). Поскольку функционирование социальных систем неразрывно связано с человеческой жизнедеятельностью (предметной, коллективной, сознательной деятельностью общественного человека), социальные девиации реализуются в конечном счете также путем девиантного поведения [6].

Резюмируя вышесказанное, следует сделать выводы о том, что под девиантным (лат. *deviatio* – отклонение) поведением понимается:

- 1) поступок, действия человека, не соответствующие официально установленным или фактически сложившимся в данном обществе нормам (стандартам, шаблонам);
- 2) социальное явление, выраженное в массовых формах человеческой деятельности, не соответствующих официально установленным или фактически сложившимся в данном обществе нормам (стандартам, шаблонам).

В первом значении девиантное поведение преимущественно предмет психологии, педагогики, психиатрии. Во втором значении – предмет социологии и социальной психологии. Разумеется, такое дисциплинарное разграничение относительно, но все же исходным для понимания отклонений в поведении личности служит понятие «норма».

В теории организации сложилось единое – для естественных и общественных наук – понимание нормы как предела, меры допустимого (в целях сохранения и изменения системы). Для физических и биологических систем – это допустимые пределы структурных и функциональных изменений, при которых обеспечивается сохранность объекта и не возникает препятствий для его развития. Это естественная (адаптивная) норма, отражающая объективные закономерности сохранения и изменения системы.

Социальная норма определяет исторически сложившийся в конкретном обществе предел, меру, интервал допустимого (дозволенного или обязательного) поведения, деятельности людей, социальных групп, социальных организаций. В отличие от естественных норм физических и биологических процессов социальные нормы складываются как результат адекватного или искаженного отражения в сознании и поступках людей объективных закономерностей функционирования общества. Поэтому они либо соответствуют законам общественного развития, являясь «естественными», либо недостаточно адекватны им, а то и вступают в противоречие из-за искаженного – классово ограниченного, религиозного, субъективистского, мифологизированного – отражения объективных закономерностей.

В таком случае аномальной становится “норма”, “нормальны” же отклонения от нее. Вот почему социальные отклонения могут иметь для общества различные значения. Позитивные служат средством прогрессивного развития системы, повышения уровня ее организованности, преодоления устаревших, консервативных или реакционных стандартов поведения. Это – социальное творчество: научное, техническое, художественное, общественно-политическое. Негативные – дисфункциональны, дезорганизуют систему, подрывая подчас ее основы. Это – социальная патология: преступность, алкоголизм, наркомания, проституция, суицид.

Границы между позитивным и негативным девиантным поведением подвижны во времени и в пространстве социумов. Кроме того, одновременно существуют различные “нормативные субкультуры” (от научных сообществ и художественной “богеми” до сообществ наркоманов и преступников).

Как не различны формы девиантного поведения, они взаимосвязаны. Пьянство, употребление наркотиков, агрессивность и противоправное поведение образуют единый блок, так что вовлечение несовершеннолетнего в один вид девиантных действий повышает вероятность его вовлечения также и в другой. Противоправное поведение, в свою очередь, хотя не столь жестко, связано с нарушением норм психического здоровья. До некоторой степени, как уже указывалось, совпадают и способствующие девиантному поведению социальные факторы (школьные трудности, драматические жизненные события, влияние девиантной субкультуры или группы). Что же касается индивидуально-личностных факторов, то самыми важными и постоянно присутствующими, бесспорно, являются локус контроля и уровень самоуважения. Так, при проведении социологического опроса той же группы, на вопрос о том: «Признаете ли вы себя виновными за совершенное правонарушение?» 45,3 процентов респондентов ответили, что признают себя виновными полностью; 39,1 процента опрошенных – признают себя виновными частично; 9,4 процента респондентов – себя виновными не признают и 1,4 процента опрошенных – относятся к этому равнодушно. Как видно из результатов опроса, большая часть респондентов (45,3 процента) не лишены качества самоуважения и контроля за своими действиями. Особую тревогу вызывает та часть опрошенных, которая ответила, что к содеянному относится равнодушно. И хотя их доля незначительна, однако само наличие подобного факта красноречиво говорит о полной деформации сознания и психики указанных несовершеннолетних и, более того, именно эта часть опрошенных в последующем, по всей вероятности, будут представлять для общества наибольшую социальную опасность. Подобную тревогу вызывают и ответы на вопрос: «Испытываете ли вы угрызения совести, вину перед родителями, друзьями и близкими за совершенное правонарушение?», где из числа опрошенных 7,9 процента опрошенных ответили, что они затрудняются дать какой-либо вразумительный ответ, а 2,3 процента респондентов ответили, что они к этому относятся абсолютно равнодушно.

Рассматривая динамику развития девиантного поведения, мы пришли к выводу о том, что девиантное поведение несовершеннолетних вначале всегда бывает немотивированным, о чем опять-таки свидетельствуют результаты нашего опроса. На вопрос: «Какие вы цели преследовали при совершении правонарушения?», 26, 7 процентов респондентов указали на то, что затрудняются ответить.

Подросток, как правило, хочет соответствовать требованиям общества, но по каким-то причинам (конституциональные факторы, социальные условия, неумение правильно определить свои социальные идентичности и роли, противоречивые ожидания значимых другим, недостаток материальных ресурсов, плохое овладение нормальным способом социальной адаптации и/или преодоления трудностей) он не может это сделать. Это отражается в его самосознании и толкает на поиск в других направлениях [7].

В данном контексте Л. М. Зюбин отмечает три причины, приводящие к девиантному поведению:

1. Недостаток умственного развития в целом (но не патология!), что препятствует правильному самоанализу поведения и прогнозированию его последствий;
2. Недостаточная самостоятельность мышления и поэтому большая внушаемость и конформность;
3. Низкая познавательная активность, обедненность и неустойчивость духовных потребностей.

В русле же рассматриваемой проблемы можно назвать две основные психологические (внутренние) причины отклоняющегося поведения:

- неудовлетворительные просоциальные потребности, создающие внутренний конфликт личности и ведущие к формированию деформированных и аномальных потребностей;
- наличие асоциальных личностных диспозиций (мотиваторов), приводящих к выбору асоциальных средств и путей удовлетворения потребностей или избавления от них (путем, например, самоубийства) [3].

В социологии девиантного поведения выделяются несколько направлений, объясняющих причины возникновения такого поведения. Так, Р. Мертон, используя выдвинутое Э. Дюркгеймом понятие “аномия” (состояние общества, когда старые нормы и ценности уже не соответствуют реальным отношениям, а новые еще не утвердились), причиной отклоняющегося поведения считает несогласованность между целями, выдвигаемыми обществом, и средствами, которое оно предлагает для их достижения. Другое направление сложилось в рамках теории конфликта. Согласно этой точке зрения, культурные образцы поведения являются отклоняющимися, если они основаны на нормах другой культуры. Например, преступник рассматривается как носитель определенной субкультуры, конфликтной по отношению к господствующему в данном обществе типу культуры.

В современной отечественной социологии несомненный интерес представляет позиция Я. И. Глинского, считающего источником девиации наличие в обществе социального неравенства, высокой степени различий в возможностях удовлетворения потребностей для разных социальных групп. Каждая из позиций имеет право на существование, т. к. дает срез реально действующих общественных отношений. В то же время их авторов объединяет стремление найти единый источник причинности для различных форм девиаций.

Общей закономерностью отклоняющегося поведения выступает факт относительно устойчивой взаимосвязи между различными формами девиаций. Эти взаимосвязи могут носить вид индукции нескольких форм социальной патологии, когда одно явление усиливает другое, к примеру, алкоголизм способствует усилению хулиганства.

В других случаях, наоборот, установлена обратная корреляционная зависимость (уровни убийств и самоубийств). Так, при анкетировании 57 несовершеннолетних, дела о правонарушениях которых были рассмотрены в комиссии по защите прав несовершеннолетних Турксибского района города Алматы, было установлено, что хулиганские действия, за которые они привлекались к административной ответственности, у 51 из них были результатом их нетрезвого в тот момент состояния, то есть именно алкогольное опьянение побудило возникновение противоправного поведения [8].

Кроме того, объективно доказано, что существует устойчивая зависимость всех форм проявления девиации от экономических, социальных, демографических, культурологических и многих других факторов. Особую остроту эта проблема приобрела сегодня в нашей стране, где все сферы общественной жизни претерпевают серьезные изменения, происходит девальвация прежних норм поведения. Устоявшиеся способы деятельности не приносят желаемых результатов. Рассогласование между ожидаемым и реальностью повышает

напряженность в обществе и готовность человека изменить модель своего поведения, выйти за пределы сложившейся нормы. В условиях острой социально-экономической ситуации существенные изменения претерпевают и сами нормы. Зачастую отключаются культурные ограничители, ослабевает вся система социального контроля. На основании вышеуказанных умозаключений профессор В.Н. Иванов выделяет в качестве основной причины, способствующей возникновению девиации, те изменения в социальных отношениях общества, которые получили отражение в понятии “маргинализация”, т. е. его неустойчивость, “промежуточность”, “переходность”, распространение различного рода социальных патологий. Основным социальным источником усиления маргинализации общества является растущая безработица, низкий уровень жизни в ее явных и скрытых формах.

“Главный признак маргинализации, – в унисон сказанному выше, пишет Е. Стариков, – разрыв социальных связей, причем в “классическом” случае последовательно рвутся экономические, социальные и духовные связи” [9]. Экономические связи рвутся в первую очередь и в первую же очередь восстанавливаются. Медленнее всего восстанавливаются духовные связи, ибо они зависят от известной “переоценки ценностей”.

Другая группа причин связана с распространением различного рода социальных патологий. В частности, ростом психических заболеваний, алкоголизма, наркомании, ухудшением генетического фонда населения, что связано и с социально-экономическими условиями, в которых функционирует несовершеннолетний, и состоянием окружающей природной среды в контексте ее оценки сквозь точку зрения экологических стандартов и требований, пригодности для проживания.

Нельзя не отметить, что среди различных видов социальных отклонений широкое распространение получил в последнее время социальный паразитизм в форме бродяжничества, попрошайничества и проституции. Для него характерна прогрессирующая устойчивость, превращающая подобное социальное отклонение в образ жизни (отказ от участия в общественно полезном труде, ориентация сугубо на нетрудовые доходы). Опасность этого паразитизма чрезвычайна в любой форме. Так, например, люди, занимающиеся бродяжничеством и попрошайничеством, нередко выступают в роли посредников в распространении наркотиков, совершают кражи, помогают сбыть краденое.

Одним из основных характеристик девиантного поведения является то, что девиантное поведение подростков не соответствует закономерностям «взрослого» отклоняющегося поведения. Так, криминология объясняет нарушение преступниками общепринятых норм поведения наличием у них специфической системы ценностей, противостоящей официально одобряемым или общепризнанным нормам поведения. И поэтому анализ преступности, прежде всего профессиональной, опирается на теорию асоциальных субкультур. Но применительно к несовершеннолетним такой подход правомерен не всегда. Чаще бывает, например, что подросток, не отрицая самого факта содеянного, не признает свою вину или нарушает правовой запрет, который в принципе не отвергает.

Для объяснения таких явлений обычно обращаются к теории нейтрализации, суть которой заключается в том, что подросток становится правонарушителем, усваивая приемы нейтрализации общепринятых норм, а не моральные требования и ценности, противоположные этим нормам [10]. Иначе говоря, подросток стремится бессознательно как бы расширить в отношении себя действие смягчающих обстоятельств, оправдать свои действия, даже внести в них элемент рациональности. Так, опросы показывают, что большинство несовершеннолетних видят причину своего преступления во внешних обстоятельствах, четвертая часть опрошенных убеждена: в аналогичной ситуации каждый совершил бы подобное. Характерна также неадекватная оценка степени нанесенного вреда [4].

Анализ различных деформаций поведения в их комплексе позволил А.И. Долговой, Н. В. Беляевой и В. Д. Ермакову выделить несколько типов поведения несовершеннолетних,

предшествовавшего преступлению, в связи с которым они отбывали наказание в период исследования:

- первый тип – социально-деформированное поведение. В данном случае несовершеннолетние нарушают только требования возрастных социальных ролей (например, плохо учатся, остаются на второй год, до позднего времени находятся в общественных местах);
- второй тип – характеризуется социально-нравственной деформацией поведения, когда оно противоречит не только указанным выше ролевым требованиям, но и связано с крайне аморальным поведением (половой распущенностью, азартными играми, распитием спиртных напитков и т. п.);
- третий тип – отличается социально-нравственно-правовой деформацией поведения. В указанном случае несовершеннолетние допускают нарушение не только требований возрастных социальных ролей и норм морали, но и одновременно норм права. Причем нередко к моменту выявления факторов преступного поведения они успевают совершить несколько правонарушений, в том числе и уголовно наказуемые. В результате может быть выделен и такой тип, который отличается устойчиво противоправной деформацией поведения [11].

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. *Криминология: Учебник / Под ред. проф. Бурлакова и Н.М. Кропачева. СПб., 2005. – С.67.*
2. *Лукьяненко М.В., Ромашко А.Э., Яхьярова Г.Д. Девиантное поведение и воспитательно-коррекционное воздействие. – Алматы: ТОО «Издательство «Норма-К», 2006. – С.6.*
3. *Ильин Е. П. Мотивация и мотивы.– СПб.: Издательство «Питер», 2000.– С. 236.– (Серия «Мастера психологии»).*
4. *Курганов С. И., Кравченко А. И. Социология для юристов: Учебное пособие для вузов.– М.: Закон и право, ЮНИТИ, 2000.– С. 133.*
5. *Ломброзо Ч. Гениальность и помешательство: Сочинения,– М ЗАО Издательство ЭКСМО–Пресс; Харьков: Издательство «Фолио», 1998.– С. 11–12. (Серия «Антология мысли»).*
6. *Ланцова Л. А., Шурупова М. Ф. Социологическая теория девиантного поведения // Социально-политический журнал, 1993.– № 4.*
7. *Кон И. С. Психология ранней юности: Кн. для учителя.– М.: Просвещение, 1989.– С. 253–254.*
8. *Жетписбаев Б. А. Ювенальная юстиция.– Алматы: Данекер, 2001.– 144 с.*
9. *Стариков Е. Маргиналы, или размышление на старую тему: «Что с нами происходит?»//Знамя, 1989.– № 10.– С. 133.*
10. *Козн А. Содержание делинквентной субкультуры // Социология преступности.– М., 1966.*
11. *Долгова А. И. Социально-психологические аспекты преступности несовершеннолетних.– М.: Юридическая литература, 1981.– С. 103.*

Омірбеков Рауан
Колледж Академий Кайнар
Rauka4d@mail.ru

ҒАЛАМТОР АРҚЫЛЫ ЖАСАЛАТЫН ЗАҢ БҰЗУШЫЛЫҚТАРДЫҢ ТҮРЛЕРІ

Аңдатпа

Аталған мақалада компьютерлік ақпарат саласындағы қылмыстардың түрлерің және шабуылдардың салдарын атап көрсеттік.

Түйін сөздер: киберқылмыс, фишинг, қорғаныс, вирус, алаяқтық, киберкеңістік, Ddos, смишинг, варминг.

Аннотация

В этой статье мы отметили последствия типов преступлений и атак в области компьютерной информации

Ключевые слова: киберпреступность, фишинг, защита, вирус, мошенничество, киберпреступность, ддос, разбивка, дарение.

Abstract

In this article we noted the consequences of types of crimes and attacks in the field of computer information.

Keywords: cybercrime, phishing, protection, virus, fraud, cybercrime, DDoS, breakdown, donation.

Компьютерлік ақпарат саласындағы қылмыстарға:

1. Ақпаратқа, ақпараттық жүйеге немесе ақпараттық-коммуникациялық желіге құқыққа сыйымсыз қол жеткізу (205-бап).
2. Ақпаратты құқыққа сыйымсыз жою немесе түрлендіру (206-бап).
3. Ақпараттық жүйенің немесе ақпараттық-коммуникациялық желінің жұмысын бұзу (207-бап).
4. Ақпаратты құқыққа сыйымсыз иеленіп алу (208-бап).
5. Ақпаратты беруге мәжбүрлеу (209-бап).
6. Зиян келтіретін компьютерлік бағдарламалар мен бағдармалалық өнімдерді жасау, пайдалану немесе тарату (210-бап).
7. Қолжетімділігі шектелген электрондық ақпараттық ресурстарды құқыққа қайшы сыйымсыз тарату (211-бап).
8. Құқыққа қайшы мақсаттарды көздейтін интернет-ресурстарды орналастыру қызметтер ұсыну (212-бап).
9. Ұялы байланыстың абоненттік құрылғысының сәйкестендіру кодын, абонентті сәйкестендіру құрылғысын сыйымсыз өзгерту, сондай-ақ абоненттік құрылғының сәйкестендіру кодын өзгертуге арналған бағдарламаларды жасау, пайдалану, тарату. (213-бап) [1].

Ақпараттық технология саласындағы қылмыстар зиянды вирустың таралуына, парольдердің бұзылуына, банктік карта нөмірлерінің және басқа банктік деректемелердің ұрлануына (фишинг) және заңсыз ақпараттың таратылуына (жала жабу, порнографиялық материалдар, ұлтаралық және дінаралық қаскөйлікті тудыратын және т.б.) кіреді, сондай-ақ ғаламтор желісі арқылы, түрлі жүйелердің жұмысында компьютерлік желілер арқылы

зиянды кедергілер. Бұдан басқа, алаяқтық ғаламтор арқылы жасалатын ең қауіпті және кең таралған қылмыстардың біріне жатады. Алаяқтықтың тағы бір мысалы, онлайн аукциондар, онда сатушылардың өздері аукциондық өнімнің бағасын көтеру үшін ставкалар жасайды [2].

Шабуыл нысанына қарай киберқылмыс келесі топтарға бөлінген: экономикалық компьютерлік қылмыс, жеке құқыққа және жеке саладағы мызғымастыққа қарсы компьютерлік қылмыс, қоғамдық және мемлекеттік мүдделерге қарсы компьютерлік қылмыстар болып бөлінеді. Еуропа кеңісінің конвенциясы киберқылмысты 5 топқа бөлген [3].

Бірінші топтағы қылмысты компьютерлік мәліметтер мен жүйелердің құпиялығы, тұтастығы мен қолжетімділігіне қарсы қылмыстар атап, өзінің ішінен бірнеше түрге бөлген. Олар: заңсыз қолсұғушылық (компьютерлік жүйеге немесе оның бөлігіне құқықсыз әдейі қолсұғушылық), заңсыз алып қою (әлеуметтік желіге арналмаған компьютерлік мәліметтерді компьютер жүйесіне немесе компьютер жүйесінен заңсыз тарату), деректерге араласу (компьютерлік деректерді құқықсыз бұзу, жою, ауытқулар туғызу, өзгерістер жасау), жүйеге араласу (компьютерлік деректерді жұмыс істеуіне қарсылық тудыратын құқықсыз іс-әрекеттер). Екінші топтағы киберқылмысқа компьютерлік құралдар арқылы жасалатын қылмыстар жатқызылған. Осындай компьютерлік технологиялық әдістерді қолдану арқылы Конвенция компьютерлік деректерді өшіру, бұғаттау, өзгерту негізінде болашақта деректердің шынайылығын бұзып, оларды заң саласында аутенттік ретінде қарастыру негізгі мақсат болып табылады. Конвенция киберкеңістікте жасалатын алаяқтыққа мынадай анықтама берген: Ғаламтордағы алаяқтық – бұл негізінде алдау көзделетін, арам ниетпен әділетсіз экономикалық табыс табу үшін, компьютерлік құрылғылармен жасалатын кез келген енгізулер, тузетулер, өшірулер, деректерді бұғаттау немесе кез келген компьютердің қызметіне зиянын тигізетін әрекеттер арқылы, басқа тұлғаны жеке меншігінен айыру. Үшінші топтағы киберқылмыс түріне ақпараттық мазмұнмен байланысты қылмыстар жатады. Сөз балалар порнографиясына байланысты айтылғандықтан, Конвенция балалар порнографиясының қандай түрлерін тарату заңмен қуғындалатындығын жеткілікті түсіндіреді. Төртінші топтағы киберқылмысқа авторлық құқық пен көрші құқықты бұзу қылмыстарына байланысты айтылады. Бесінші топ – қоғамдық қауіпсіздікке қолсұғушылықпен байланысты қылмыстар. Бұл топтағы қылмысқа кибертерроизм және киберкеңістікті террорлық әрекеттер жасау үшін қолдануды жатқызады (мысалы, террорлық әрекеттерге тарту немесе осы террорлық әрекеттердің орындалуына сыбайластық жасауға тарту) [4].

Киберкеңістікте қазіргі таңда өте өзекті болып отырған киберқылмыстың түрі – ғаламтордағы алаяқтық. Ғаламтор арқылы жасалатын алаяқтыққа кез келген адам, тіпті өзінің қауіпсіздігіне ең сақ қарайтын адам түсе алатындығы құпия емес. Ал егер де сіз пластикалық катрочканың иесі бола отырып және онымен ғаламтор арқылы жасалатын түрлі әрекеттер үшін қолдансаңыз, алаяқтардың қармағына түсу қауіпінің артуына бірден бір себеп. Бұрын адамдар қаржылық пирамидаға түсуге, тауар алысуда алданып қалудан қауіптенсе, қазіргі кезде желелілік технологиялардың дамуымен қатар алаяқтықтың фишинг, спуфинг, төлем жүйесінде жүргізілетін алаяқтық, вишинг, варминг, сайттарды бұзу, DDoS шабуылдар, кликфорд, скимминг түрлерінен қауіптенетін болды. Негізінде әр түрлі технологиялық ашылулар мен бірге алаяқтықтың да түрлері көбейе беретіндігі анық, сондықтан бұл мәселенің шешімін табу ауқымды қаралуы қажет.

Ғаламтордағы алаяқтықтың ең танымал формасы – бұл фишинг. Ағылшын тілінен аударғанда «балық аулау» деген сөзге ұқсастығы кездейсоқтық емес. Фишинг барысында қармаққа еш нәрсеге күдікті емес құрбан түсіп, зиянкестерге өзінің дербес ақпаратын, PIN-кодтарын өз еркімен береді. Фишингпен айналысу оңайға соқпайтын жұмыс, ол

психологиялық саладағы білімділікті, өмірлік тәжірибені және де адамның сенімене кіру үшін қолданылатын дайын схемаларды қажет етеді.

Көбінесе фишинг атақты брендтердің немесе банктердің атынан жаппай электронды хат тарату арқылы жүзеге асады. Бұндай хаттар сайттың түпнұсқасынан жай көзбен айыра алмайтындай жалған сайттарға апаратын сілтемелермен қамтылған. Сілтемеден адам банктің жалған парақшасына өтеді. Әр түрлі психологиялық әдістердің қолданылуымен алаяқтар адамды өзінің логины мен паролін ғаламтор-банкке кіру үшін енгізуге мәжбүрлейді. Осындай жолмен алаяқтар адамдардың есептік жазбалары мен банктік шоттарына қол сұғушылық әрекеттерін жасайды. Фишингті бірнеше түрлерге бөледі. Ең алдымен, бұл пошталық, онлайндық, аралас фишинг болып есептелінеді [5].

Пошталық фишинг – бұл құрттары, трояндық бағдарламаларды және басқа да вирустарды таратуға негізделген. Бұл фишинг түрінің қауіптілігі зиянкестердің компьютердегі орнатылған спам-сүзгілерді айналып кету мүмкіндігіне иелігімен ерекшеленеді. Сонымен қатар фишингтік хаттар түпнегіз сайттың түрін қабылдап, адамды жыңылыстырады.

Онлайн фишинг негізінде адамдар қолданатын онлайн-банкингтің жалған сайтын құрастырып, адамдарды қармаққа ілу. Бұндай жалған сайттарды түпнегізгі сайттардан ажырату өте қиын, сондықтан адам еш күмәнсіз өзінің логинын және құпия сөзін тереді. Ал алаяқтар енгізілген мәлеметтерді тез арада ұстап алып, ақшаны өз шоттарына аудара бастайды.

Аралас фишинг негізінде жоғарыда айтылған жалған сайттар арқылы құрбандарымен хат алысып, оларға банктің жаңа өнімдері туралы айтып, кейбір операцияларды өзіне орындауды ұсынады. Мысалға, өзіңіздің шотыңыздан сізге арнап ашылған депозитқа ақша аудару секілді іс-әрекеттер. Нәтижесінде алаяқ құрбанның банктік деректеріне иемденіп, аталған жағдайлардағыдай алданған адамның шотынан өзінің шотына ақша аударып бастайды. Фишингтің тағы да аса танымал емес түрлері де кездеседі. Олар: вишинг, смишинг, варминг.

2017 жылы ауқымды түрде тарату мен зақымдауға байланысты вирустық шифрлау кибер-шабуылдар үшін көп қолданылған болатын. Атап кетсек.

Шабуылдың салдарлары WannaCry: «Growth» супермаркеті, Харьков, Украина.

2017 жылдың мамыр айының үш күнінде WannaCry вирус шифры 150 елде 200 000 компьютерге шабуыл жасады. Вирус Қытайдағы университеттер желісіне, Франциядағы Renault зауыттарына және Жапониядағы Nissan компаниясына, Испаниядағы Teleca компаниясына және Германиядағы Deutsche Bahn теміржол операторларына шабуыл жасады. Зақым 1 миллиард долларға бағаланған. Шабуылдың артында Солтүстік Кореялық «Лазарус» тобы тұруы мүмкін. Lazarus (Dark Seoul Gang деп те аталады) – Солтүстік Корея хакерлердің тобы және олардың артында Bureau 121 тұруы мүмкін – КПА Бас штабының барлау басқармасының бөлімшелерінің бірі, олардың міндеттері кибершабуылдар жасау.

Солтүстік корейлік топ Lazarus көптеген жылдар бойы идеологиялық жауларды тыңдады – мемлекеттік мекемелер мен АҚШ пен Оңтүстік Кореяның жеке корпорациялары. Қазір Lazarus бүкіл әлемдегі банктер мен қаржы институттарын шабуылдауда: олар 2016 жылдың ақпан айында Бангладеш орталық банкінен шамамен 1 миллиард доллар ұрлап кетуге әрекет жасаған, Польша банктеріне, сондай-ақ Ресей Орталық Банкінің қызметкерлеріне, Венесуэланың Орталық банкіне, Бразилияның Орталық банкіне, Чилидің Орталық банкіне және Қиыр Шығыс Халықаралық Банкінен 60 млн доллар ұрлауға әрекет жасаған.

2017 жылдың соңында Солтүстік Корея хакерлері криптовалюталарға шабуыл жасап, мобильдік троян шабуылдарды қолдана бастады.

NotPetya. 27 маусымда Украинада NotPetya шифрлау-локерының жаңа түрлендірілуін қолданумен кең ауқымды кибершабуылдар тіркелді, осы шабуылдар Ресей, АҚШ, Индия, Австралиядағы компанияларға ішінара зардаптар тигізді. Даниялық логистикалық ірі компания Moller–Maersk шифрлау вирусына байланысты 200 миллион долларға дейін 300 миллион доллар жоғалтты. Шабуылдың артында Black Energy тұруы мүмкін. BadRabbit. 24 қазанда Украинада және Ресейде «BadRabbit» шифрлау вирусын пайдаланып, кибершабуыл болды. Вирус Киев метросының компьютерлері менерверлеріне, Инфрақұрылым министрлігіне, «Одесса» халықаралық әуежайына шабуыл жасады. Шабуыл нәтижесінде федералдық бұқаралық ақпарат құралдарының редакциялары зардап шекті, сондай-ақ банктік инфрақұрылымдарды жұқтыру әрекеттерінің фактілері куәландырылды. Шабуылдың артында, Group-IB компаниясы белгілегендей, Black Energy тобы болды.

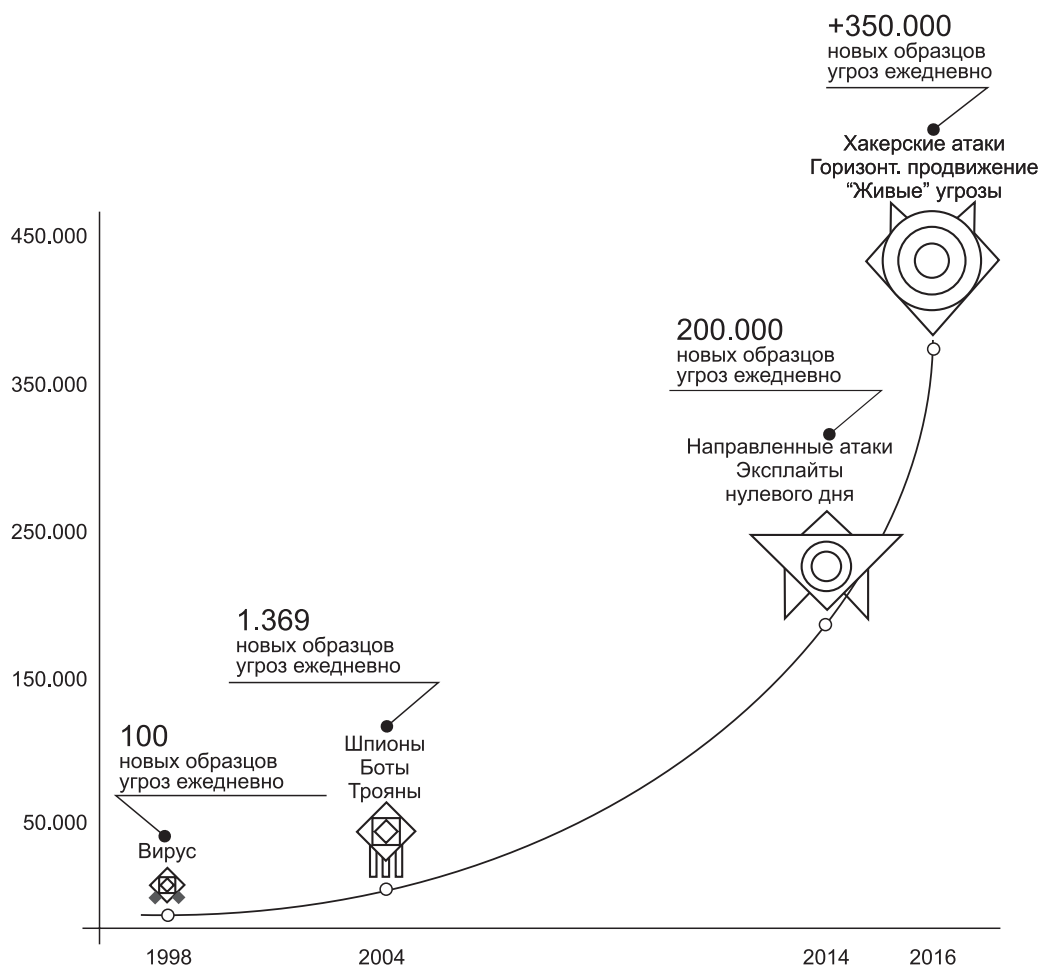
Аппаратты өшіруі мүмкін алғашқы вирус Equation Group тобы қолданған Stuxnet вирусы болды. 2010 жылы вирус Иранның уран байыту фабрикасына Натанның жүйесіне кірді және SIMATIC S7 Siemens контроллерлеріне шабуыл жасады. Бұл аппарат 1000 айналым жасайтын, Stuxnet центрифугалардың роторларын 1400 айналымға дейін таратып, құрылғыларды істен шығарды. Залда орнатылған 5000 центрифугадан 1000-ға жуығы қолдануға келмеді. Иранның ядролық бағдарламасы артқа бірнеше жылға оралды [6].

Егер осындай шабуылдардың географиясы туралы айтатын болсақ, біз әр ел үшін шабуылдаған құрылғылардың пайызын есептедік. Пайыздық соғұрлым жоғары болса, шабуыл жасау ықтималдығы жоғары болады. Инфекцияның ең жоғарғы деңгейі бар елдер: Индонезияда (12,87%), Тайвань (9,21%), Малайзия (8,01%), Оңтүстік Корея (5,56%), Белоруссия (5,38%), Бразилия (4,79%), Пакистан (4,56%), Венесуэла (4,05%), Украина (3,73%), Колумбия (3,61%).

Азия және Латын Америкасы - ең жоғары инфекциялар деңгейі бар өңірлер. Қазақстан жайлы мәліметтер жоқ, мүмкін біздің мемлекет бұл тізімде төмен орналасқаннан. Бізге жақын орналасқан Ресей осы «рейтингте» 3,58% көрсеткішпен 11-ші орында тұр. Ал инфекцияның ең төменгі деңгейі бар ондықты келесі мемлекеттер кұрайды: Бельгия (1,04%), Словения (1,01%), Франция (0,98%), Греция (0,95%), Ирландия (0,85%), Швеция (0,85%), Нидерланды (0,66%), Дания (0,65%), Чехия (0,55%), Финляндия (0,34%).

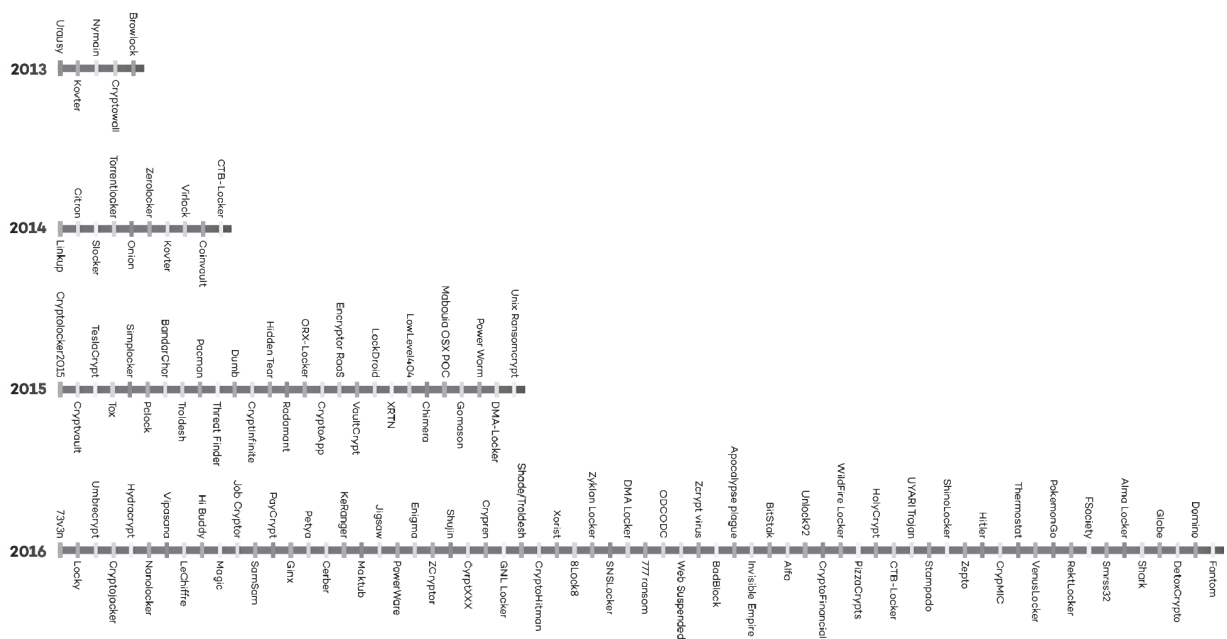
Ондыққа кірмеген, инфекция деңгейі орташа деңгейден төмен елдер: Канада (1,12%), Латвия (1,19%), Германия (1,20%), Испания (1,27%), Ұлыбритания (1,29%), Австралия (1,30%) және Словакия 1,31%).

Қауіп-қатерлердің эволюциясы. Біз кибер шабуылдардың төңкерісі кезінде өмір сүріп жатқан сияқтымыз. Зиянды бағдарламалар барынша күрделі болып келеді және шабуыл әдістерін үнемі жетілдіріп отырады. Енді мақсат қазірдің өзінде кездейсоқ таңдалмайды: шабуылдар инфекцияның әртүрлі бағыттарын пайдаланып, әрдайым бағытталған және үйлестірілген.

Хакерлік шабуылдар көбінесе кәсіптік түрде қылмыс жасайды. 2016 жылдың соңғы айларында біз «қара» хакерлердің «Ransom» сервисін, сондай-ақ DDoS шабуылдарын жүргізу бойынша қызметтер ұсынатын компанияларды құру тұрғысынан да мамандандыруды талдадық.

Өткен жылы бұл «индустрия» 1 миллиард АҚШ доллары мөлшеріндегі табыс деңгейіне жетті:

Кейде хакерлердің әрекеттері халықаралық жағдайда әсер етуі мүмкін. Ең таңғаларлық оқиғалардың бірі «New York Times» ресми есептік жазбасының Twitter аккаунтына хакерлер қол жеткізген болатын. Басқаруды қалпына келтіргеннен кейін олар хакерлердің жіберген хабарламаларын алып тастады. Хакерлердің жіберген твиттердің жарияланған біреудің мысалы. Онда Ресей АҚШ-қа қарсы шабуыл жасайтыны туралы мәлімдеген:

New York Times Video @nytvideos · 3m
BREAKING:
 leaked statement from Vladimir Putin says:
 Russia will attack the United States with
 missiles
 #Russia
 #USA
 #PutinLeaks

Тіпті Apple 2017 жылдың басында кибер-шабуылдың мақсатына айналды. Кибер-қылмыскерлер тобы «Түрік қылмыс отбасы» компаниядан төлем сұрады, егер төлемді қанағат етпеген жағдайда iPhone, iPad және Mac құрылғылардың пайданушылардың деректерің жоюға уәде берді. Әрине Apple-дай үлкен компания төлем беруге бармады [7].

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Нурмашев Усен, Апахаев Нурлан. Уголовное право РК. Особенная часть. Учебное пособие. Алматы: ИП «Сагаутдинова» 2015.
2. <http://godblessedme044.wixsite.com/rykov-ivan>
3. Европейская Конвенция по киберпреступлениям (преступлениям в киберпространстве), 23 ноября 2001 года.
4. Номоконов В. А., Тропина Т. Л., Криминология: вчера, сегодня, завтра. Киберпреступность как новая криминальная угроза, 2012.-24с. (<http://cyberleninka.ru/article/n/kiberprestupnost-kak-novaya-kriminalnaya-ugroza>)
5. Димов И. Фишинговые методы: сходства, различия и тенденции. Часть первая: массовый фишинг, 2013 (<http://www.securitylab.ru/analytics/440661.php>)
6. Group-ib 2017-жылғы қорытындылары <https://www.group-ib.ru/blog/report2017>
7. 2017 жылы киберқызметтің нәтижелері <https://habr.com/company/panda/blog/328324/>

Сыздыкова Сажидка Қайратовна
курсант 3 курса Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана
Есбулатова

ПРОБЛЕМЫ БЫТОВОГО НАСИЛИЯ В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация

В данной статье автор рассматривает проблемы бытового насилия в Республике Казахстан, а также пути их решения. Кроме того, в статье дается понятие «защитного предписания», как мера предупреждения бытового насилия.

Ключевые слова: нулевая терпимость, бытовое насилие, защитное предписание, местная полицейская служба, административное правонарушение.

Аңдатпа

Берілген мақалада автор Қазақстан Республикасындағы тұрмыстық зорлық-зомбылық мәселелерін, сондай-ақ оны шешу жолдарын қарастырады. Сонымен қатар мақалада тұрмыстық зорлық-зомбылықты ескерту шарасы ретіндегі «қорғау нұсқамасының» түсінігі беріледі.

Түйін сөздер: нөлдік төзімділік, тұрмыстық зорлық-зомбылық, қорғаныс тәртібі, жергілікті полиция қызметі, әкімшілік құқық бұзушылық.

Abstract

In this article, the author examines the problems of domestic violence in the Republic of Kazakhstan as well as their solutions. In addition, the article gives the concept of a protective order as a measure to prevent domestic violence.

Keywords: zero tolerance, domestic violence, protective order, local police service, administrative offense.

14 декабря 2012 года Президент Республики Казахстан Н.А. Назарбаев в своем послании народу Казахстана «Стратегия «Казахстан–2050» Новый политический курс состоявшегося государства» указал на необходимость соблюдения обществом и государственными органами принципа «нулевой терпимости» к беспорядку и правонарушениям.

После этого 16 января 2014 года в Концепцию правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года, внесены изменения, согласно которым неукоснительное следование принципу «нулевой терпимости» к правонарушениям отнесено к главным приоритетам правоохранительной деятельности.

В соответствии с 30 шагом Плана нации – 100 конкретных шагов по реализации пяти институциональных реформ создана местная полицейская служба, на которую возложены вопросы общественного порядка, в том числе противодействие бытового насилия.

Нулевая терпимость к правонарушениям в обществе – это не только сообщение о фактах их совершения, но еще и предупреждение, и устранение условий, являющихся причинами этих правонарушений.

К примеру, если раньше женщины в семье терпели побои, жестокое обращение супруга, то в настоящее время слабый пол перестает мириться со сложившимся положением и активно защищает свои права.

Насилие в отношении женщин – это глобальная проблема, имеющая свою многовековую негативную историю. Как доказывают исследования в научной сфере, насилие против женщин существовало во все времена, во всех цивилизациях и во всех общественно-экономических формациях. Ее острота в последнее время свидетельствует о нездоровой социально-нравственной обстановке, о невозможности женщины в полной мере чувствовать себя защищенной и свободной. Общество, приспособленное на традициях, обычаях и устоях, разделяло мужчин и женщин на две неравные группы, в которой определялось, что мужчины служат обществу, а роль женщины ограничивалась в рамках семьи. Поэтому во всех культурах женщины зависели от мужчин, стояли на втором месте после них, и право мужчин на контроль над своими женами и детьми сохранялось вплоть до XX века.

Истоки насилия кроются в исторически сложившемся и закрепившемся патриархальном укладе в процессе становления института семьи. Патриархальный уклад традиционно возвышает роль мужчины и ставит женщину в подчиненное положение сначала по отношению к отцу, а затем – мужу. Господство мужчин в семье явилось следствием концентрации в их руках богатства и власти.

В настоящее время в соответствии с конституционными нормами в стране признаются и гарантируются права и свободы человека [3]. В соответствии со ст. 13 и 17 Конституции Республики Казахстан «каждый имеет право на признание его правосубъектности и вправе защищать свои права и свободы всеми не противоречащими закону способами, включая необходимую оборону; каждый имеет право на судебную защиту своих прав и свобод; каждый имеет право на получение квалифицированной юридической помощи». В случаях предусмотренных законом, юридическая помощь оказывается бесплатно. Также, в статье 17 прямо говорит о неприкосновенности достоинства человека и о том, что никто не может подвергаться пыткам, насилию, другому жестокому или унижающему человеческое достоинство обращению и наказанию.

В 1998 г. Казахстан присоединился к Конвенции ООН «О ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин» [4]. Ратифицированы также Конвенции ООН «О политических правах женщин» [5] и «О гражданстве замужней женщины» [6] и др. Всего Казахстан присоединился более чем к 60 международным договорам по правам человека, которые занимают важное место в области прав человека, фокусируя внимание на проблемах прав человека, с которыми сталкивается женская половина человечества.

Насилие представляет собой повторяющиеся во времени инциденты (паттерны) множественных видов насилия (физического, сексуального, психологического и экономического).

Особо следует обратить внимание на распространенность и актуальность, так называемого семейного или бытового насилия над женщинами. Семейное насилие является главной причиной смертности и ухудшения здоровья, вплоть до причинения инвалидности женщинам.

Семья во все времена постоянно находилась в центре внимания передовой общественной мысли, прогрессивных деятелей и ученых. И это неудивительно. Семья представляет собой систему социального функционирования человека и находится под воздействием не только социально-политических условий, но и внутренних процессов своего развития.

Роль семьи в обществе не сравнима по своей значимости ни с какими другими социальными институтами, так как именно в семье формируется и развивается личность человека, происходит овладение социальными ролями, необходимыми для адаптации ребенка в обществе. Семья выступает как первый воспитательный институт, связь с которым человек ощущает на протяжении всей своей жизни.

Согласно большому энциклопедическому словарю, семья понимается как «объединение людей, основанное на браке или кровном родстве, связанных общностью быта и взаимной ответственностью. Через семью сменяются поколения людей, осуществляется продолжение рода» [7].

В социологическом энциклопедическом словаре под редакцией Г.В. Осипова семья представлена как «малая группа, основанная на браке или кровном родстве, члены которой связаны общностью быта, взаимной ответственностью и взаимопомощью» [8, с.67]. Семья принадлежит к важнейшим общественным ценностям. Каждый член общества, помимо социального статуса, этнической принадлежности, имущественного и материального положения, с момента рождения и до конца жизни обладает такой характеристикой, как семейно-брачное состояние.

Семьей называется социальный институт, т.е. устойчивая форма взаимоотношений между людьми, в рамках которого осуществляется основная часть повседневной жизни людей: сексуальные отношения, деторождение и первичная социализация детей, значительная часть бытового ухода, образовательного и медицинского обслуживания, особенно по отношению к детям и лицам пожилого возраста [8, с.24].

Выделяют четыре основных типа насильственных действий: физическое, сексуальное, психологическое и экономическое [9].

Физическое насилие это умышленное причинение вреда здоровью путем применения физической силы и причинения физической боли.

Физическое насилие выражается в непосредственном воздействии на организм человека: нанесение побоев, телесных повреждений, истязаний. В результате физического насилия потерпевшему могут быть причинены мучения, нанесен вред здоровью.

Спектр физического насилия широк: от нанесения незначительных побоев до крайней формы – убийства. Физическое насилие в семье имеет гендерную направленность. Насилие рассматривается как проявление мужской доминантности и агрессивности, приветствуемыми в культуре. Многими мужчинами женщинами физическое насилие воспринимается как атрибут “нормальной” жизни. Физическое насилие в отношении женщины происходит в устойчивых супружеских парах, имеющих детей, т. е. в том типе семей, которые считаются благополучными и соответствующими норме.

Сексуальное насилие – умышленное противоправное действие, посягающее на половую неприкосновенность или половую свободу человека, а также действие сексуального характера по отношению к несовершеннолетним. Сексуальное насилие имеет серьезные

последствия для физического и психического здоровья. Такое насилие по-прежнему имеет во многом латентный характер.

Психологическое насилие является наиболее распространенным и присутствует практически во всех случаях насилия в семье. Психологическое насилие это – умышленное воздействие на психику человека, унижение чести и достоинства посредством угроз, оскорблений, шантажа или принуждение (понуждение) к совершению правонарушений или деяний представляющих опасность для жизни или здоровья, а также ведущих к нарушению психического, физического и личностного развития.

По мнению Л. Берковиц, психологическое насилие – это контроль над ней или изоляция, а также ее унижение, постоянная критика. Важным аспектом проявления насилия является изоляция. Это выражается в том, что обидчик постепенно разрушает социальное окружение и контакты жертвы, начиная как правило, с родительской семьи [10].

Часто женщины зависимы от мужчин экономически в силу разных причин: рождение ребенка, запрет со стороны мужа на работу, безработица, дискриминация на рынке труда. С другой стороны, даже работающие и зарабатывающие больше мужа женщины могут стать жертвами насилия. Экономическое насилие – умышленное лишение человека жилья, пищи, одежды, имущества, средств на которые он имеет право. Сюда также относится запрет на получение образования и трудоустройство, и намеренная растрата финансовых средств семьи с целью создания напряженной обстановке. Эта форма насилия, не подпадающая под определение правонарушения, тем не менее, очень опасна. Она создает предпосылки к безнаказанному совершению психического, физического и сексуального насилия, потому что жертва становится зависимой от своего обидчика.

Бытовое насилие является – глобальной проблемой, которая охватывает разные страны мира. Международная практика показывает, что гораздо легче отстаивать права потерпевших от бытового насилия, тогда когда существует отдельный закон в сфере предупреждения бытового насилия.

4 декабря 2009 года принят Закон Республики Казахстан «О профилактике бытового насилия», который разрабатывался и проходил процедуру вступления его в силу более десяти лет и в настоящее время является основным законодательным актом, определяющим правовые, экономические, социальные и организационные основы деятельности субъектов профилактики бытового насилия [11].

Так, в соответствии со ст. 20 данного Закона к мерам индивидуальной профилактике бытового насилия относится и защитное предписание, которое выносится в целях обеспечения безопасности потерпевшего и при отсутствии оснований для производства административного задержания либо задержания в порядке уголовного производства начальником местной полицейской службы органов внутренних дел либо его заместителем, участковым инспектором полиции либо участковым инспектором полиции по делам несовершеннолетних с учетом мнения потерпевшего в отношении вменяемого лица, достигшего на момент его вынесения шестнадцатилетнего возраста, на тридцать суток с момента его вручения лицу, в отношении которого оно вынесено.

Следует отметить, что защитное предписание запрещается совершать бытовое насилие, вопреки воле потерпевшего разыскивать, преследовать, посещать, вести устные, телефонные переговоры и вступать с ним в контакты иными способами, включая несовершеннолетних и (или) недееспособных членов его семьи.

Нарушение защитного предписания влечет ответственность, установленную Кодексом Республики Казахстан об административных правонарушениях. Лицо, в отношении которого выписано защитное предписание, органами внутренних дел ставится на профилактический учет и за ним осуществляется профилактический контроль [12].

Защитное предписание – важная и эффективная мера индивидуальной профилактики и предупреждения бытового насилия, которая направлена на достижение конкретного результата – прекращение бытового насилия в отношении жертвы, поскольку такая мера, как официальное предупреждение, не только как правило, не в состоянии остановить агрессора, но и в худшем случае, способна привести к неожиданным неприятным последствиям. Поэтому применения сотрудниками органов внутренних дел такой меры, как защитное предписание, будет являться своевременной реакцией на противоправное поведение агрессора (при условии немедленного вынесения), что предупредит риск повторного совершения бытового насилия.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. www.akorda.kz/ru/adresses/adresses-prezidenta-respubliki-kazakhstan-n-nazarbaeva-narodu-kazakhstana-14-dekabrya-2012-g
2. Концепция правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года // www.adilet.zan.kz/rus/docs
3. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года
4. Конвенция ООН «О ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин»: (принята резолюцией 34/180 Генер. Ассамблеи от 18 декабря 1979 г.).
5. Конвенция ООН «О политических правах женщин»: (принята резолюцией 640 (VII) Генер. Ассамблеи от 20 декабря 1952 г.).
6. Конвенция ООН «О гражданстве замужней женщины»: (принята резолюцией 1040 (XI) Генер. Ассамблеи от 29 января 1957 г.).
7. Психологическая энциклопедия. Под ред. Р. Корсини, А. Ауэрбаха. М.: “Академия”, 2002. – 205 с.
8. Осипов Г.В. Социологический энциклопедический словарь . Издательская группа НОРМА–ИНФРА Москва, 2000.– С. 209.
9. Данилова О.Л. Психология восприятия насилия: культурный и гендерный аспекты // Практикум по гендерной психологии / под ред. И.С. Клециной. – СПб. 2003.
10. Берковиц Л. Агрессия. Причины, последствия и кон-2. Кочеткова С.В. Опыт анализа насилия в семье // С. 2004.
11. Закон Республики Казахстан от 4 декабря 2009 года «О профилактике бытового насилия».
12. Кодекс Республики Казахстан об административном правонарушении от 5 июля 2014 года № 235 – V ЗРК.

Секция 11. Гражданский процесс; арбитражный процесс

Б.С. Ахметова
Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга
им. Ш.Е. Есенова.
эл. почта: Bagit61@mail.ru

ПОДГОТОВКА ГРАЖДАНСКИХ ДЕЛ К СУДЕБНОМУ РАЗБИРАТЕЛЬСТВУ КАК СТАДИЯ ГРАЖДАНСКОГО ПРОЦЕССА

Аннотация

В статье рассматривается обязательная стадия гражданского процесса, представляющая собой совокупность процессуальных действий судьи, сторон и других лиц, участвующих в деле, которые должны быть выполнены в установленные законом сроки и имеют своей целью обеспечение правильного, своевременного рассмотрения дела и экономию процесса.

Автор определил актуальные вопросы, о проведении надлежащей подготовки к судебному разбирательству.

Ключевые слова: состязательность, судебное разбирательство, иск, стороны, лица, участвующие в деле, предварительное судебное заседание.

Аңдатпа

Мақалада тараптардың және іс бойынша тартылған басқа да адамдардың іс жүргізу әрекеттерінің жиынтығы болып табылатын азаматтық үдерістің міндетті кезеңі талқыланады, ол заңмен белгіленген мерзімде және іс жүргізудің дұрыс және уақытылы қарастырылуына бағытталған.

Автор сот талқылауы на дұрыс дайындалу туралы өзекті мәселелерді анықтады.

Түйін сөздер: сот талқылауы, талап-арыз, талап-арыз, іске қатысушы адамдар, алдын ала тыңдау.

Abstract

The article discusses the mandatory stage of the civil process, which is a set of procedural actions of the judge, the parties and other persons involved in the case, which must be performed within the time limits established by law and are aimed at ensuring correct, timely consideration of the case and economy of the process.

The author identified relevant issues about the proper preparation for trial.

Keywords: adversarial proceedings, lawsuit, lawsuit, parties, persons involved in the case, preliminary court hearing.

В своем ежегодном Послании «Рост благосостояния Казахстанцев: повышение доходов и качества жизни» 5 октября 2018 года Глава Государства Нурсултан Назарбаев озвучил 6 приоритетных направлений развития страны. В своем Послании Президент Республики Казахстан акцентировал внимание на дальнейшее модернизацию судебной системы. «За последние годы сделано немало, но пока еще не решена главная задача – обеспечение высокого уровня доверия к судам. Верховенство права – это ключевой фактор успеха наших

реформ». Глава государства акцентировал внимание на модернизацию национальной правовой системы, повышении авторитета судебной власти [1]. Право на судебную защиту как базовый принцип любого демократического государства получило прямое закрепление на международно – правовом уровне.

Для достижения указанных целей, меры по совершенствованию гражданского процессуального законодательства должны быть ориентированы на определение путей и способов обеспечения доступности правосудия, позволяющего гражданам и организациям более полно осуществить реализацию своего права на судебную защиту и на оптимизацию стадии подготовки дела к судебному разбирательству в целях обеспечения быстрого рассмотрения и разрешения гражданских дел.

Одним из важных условий обеспечения задач гражданского судопроизводства является четкая организация и проведение подготовки гражданских дел к судебному разбирательству при строгом соблюдении законности в деятельности суда.

Без полной и всесторонней подготовки гражданского дела к судебному разбирательству трудно представить себе своевременное рассмотрение и разрешение гражданско – правового спора, вынесение законного и обоснованного решения.

В связи с проводимыми реформами в законодательстве и судебной практике РК произошли коренные изменения, требующие выработки в новых сферах общественных отношений новых подходов к процессуальной форме защите прав. Отсюда возникает закономерная необходимость научных разработок по проблемам подготовки гражданского дела к судебному разбирательству. Особое значение они приобретают с изменениями в ГПК РК.

Необходимость дальнейшей теоретической разработки проблем, связанных с подготовкой дела к судебному разбирательству, вызывается самой жизнью, поскольку судебная практика показывает, что одной из главных и основных причин вынесения судами необоснованных и незаконных решений является ненадлежащая подготовка дела к судебному разбирательству. Подготовка дела к судебному разбирательству представляет собой совокупность процессуальных действий судьи, сторон и других лиц, участвующих в деле, которые должны быть выполнены в установленные законом сроки и имеют своей целью обеспечение своевременного и правильного разрешения дела.

На основании ч. 2 статьи 163 ГПК основными задачами подготовки гражданского дела к судебному разбирательству являются: уточнение обстоятельств, имеющих значение для правильного разрешения дела; определение правоотношений сторон и закона, которым суду следует руководствоваться; разрешение вопроса о составе лиц, участвующих в деле, и надлежащее извещение их о времени и месте судебного заседания; определение доказательств, которые каждая сторона должна представить в обоснование своих требований или возражений. Кроме того, необходимо содействовать примирению сторон на стадии подготовки дела к судебному разбирательству. Кстати, чтобы дополнительно стимулировать стороны к примирению, им будет возвращаться государственная пошлина, уплаченная при подаче иска в суд.

В.М. Шерстюк в своих работах, по нашему мнению, совершенно справедливо указал на то, что определение понятия и содержания института гражданского процессуального права дает возможность лучше изучить систему этой отрасли права, что позволит более правильно применять ее нормы и надежнее осуществлять защиту прав и охраняемых законом интересов граждан и организаций [2, с. 58].

Полагаем, что анализ отрасли гражданского процессуального права как системы права позволит определить место, задачи, роль, которые выполняет институт подготовки гражданских дел во всей системе гражданского процессуального права. Прежде чем перейти к понятию института подготовки дела к судебному разбирательству в гражданском процессуальном праве, необходимо сначала определить, что такое правовой институт и его место

в системе права. Говоря о правовом институте или о каком-либо явлении действительности, принято употреблять термин «понятие».

Как подчеркивает Е.А. Киримова, эффективность правового регулирования общественных отношений достигается не только посредством совершенствования законодательства, но и за счет усиления взаимодействия структурных элементов системы права, ее совершенствования, зависящего от удачной структуры взаимодействующих элементов, в частности правовых институтов.

Как показывает практика, заинтересованные в исходе дела лица обращаются в суд для разрешения спора, по существу. Для них важно не само участие в судебном разбирательстве дела, а его своевременное и правильное разрешение. Полагаем, что судебная форма защиты прав и охраняемых законом интересов тогда имеет реальное значение и какую-нибудь ценность в обществе, когда она обеспечивает реальную защиту нарушенного права своевременно и правильно. Надлежащая подготовка гражданских дел в значительной мере способствует своевременному и четкому разбирательству дела, является условием его правильного разрешения, по существу. По новому законодательству увеличен срок подготовки дела к судебному разбирательству со дня принятия заявления до 20 рабочих дней. Причем если раньше в исключительных случаях по делам особой сложности судьей срок подготовки мог быть продлен до одного месяца, то теперь для таких случаев срок может быть продлен дополнительно на один месяц.

Новым ГПК более четко регламентированы действия судьи и других участников процесса после принятия судом искового заявления (ст. 165). Кроме того, ужесточены требования по порядку предоставления доказательств в ходе подготовки дела к судебному разбирательству и в суде первой инстанции (ст. 73).

Согласно ч.1 статьи 73 нового ГПК доказательства представляются сторонами и другими лицами, участвующими в деле, суду первой инстанции на стадии подготовки дела к судебному разбирательству. Непредставление суду имеющихся у сторон доказательств исключает возможность представления этих доказательств суду апелляционной, кассационной инстанций.

Новый Кодекс позволяет представлять доказательства и на стадии судебного разбирательства, но только в том случае, если невозможность их представления на стадии подготовки дела к судебному разбирательству будет обоснована лицами, их представившими.

В этой связи в соответствии с пп 4 ст. 165 нового ГПК на суд возложена обязанность разъяснить сторонам правовые последствия несвоевременного представления доказательств в установленный судом срок и неосновательного затягивания процесса.

Следует также указать, что в случае, предусмотренном ч. 2 ст. 404 нового ГПК, доказательства могут быть представлены также и суду апелляционной инстанции с обоснованием в жалобе невозможности представления доказательств в суд первой инстанции, в том числе, если лицо не было привлечено к участию в деле в суде первой инстанции, а также, если в суде первой инстанции заявлялось ходатайство об их исследовании и (или) истребовании, но оно было оставлено без удовлетворения.

В соответствии с ч.1 ст. 172 нового ГПК по результатам проведения подготовки дела проводится предварительное судебное заседание. Тем самым на этапе подготовки дела к разбирательству появилось полноценное судебное заседание с ведением протокола, целью которого является процессуальное закрепление распорядительных действий сторон и других лиц, участвующих в деле, совершенных при подготовке дела к судебному разбирательству. Суд в ходе предварительного судебного заседания обсуждает со сторонами обстоятельства дела, задает вопросы, присутствующие стороны и другие лица, участвующие в деле, должны быть заслушаны.

В предварительном заседании могут исследоваться факты пропуска сроков обращения в суд и сроков исковой давности. При пропуске без уважительных причин срока исковой давности или срока обращения в суд судья принимает решение об отказе в иске без исследования иных фактических обстоятельств по делу (ч.6 ст. 172). В случае принятия судом признания иска, судья принимает решение об удовлетворении иска без исследования обстоятельств по делу. В случае отсутствия необходимости проведения дополнительных процессуальных действий или исследования доказательств суд выносит решение по существу заявленных требований (ч.7 ст. 172).

Следует также отметить, истец вправе изменить основание или предмет иска, увеличить или уменьшить размер исковых требований путем подачи письменного заявления до окончания подготовки дела к судебному разбирательству. Допускается это делать и до удаления суда в совещательную комнату при отсутствии необходимости проведения дополнительных процессуальных действий (ст. 169). Для сравнения раньше изменение основания или предмета иска, увеличение или уменьшение размера исковых требований допускалось до окончания рассмотрения дела, по существу.

Касательно встречного иска, который ответчик вправе предъявить к истцу для совместного рассмотрения с первоначальным иском. Теперь встречный иск может быть предъявлен до окончания подготовки дела к судебному разбирательству. Встречный иск может быть принят в ходе судебного разбирательства, но только если ответчик не принимал участия на стадии подготовки дела к судебному разбирательству по причине ненадлежащего извещения о времени и месте проведения подготовки дела к судебному разбирательству (ст. 153).

Стороны и другие лица, участвующие в деле, извещаются о времени и месте предварительного судебного заседания. Неявка кого-либо из вызванных лиц не является препятствием для проведения предварительного судебного заседания.

Изложенное свидетельствует о том, что если раньше самостоятельность подготовки дела к судебному разбирательству как стадии гражданского процесса зачастую подвергалась сомнению, участники процесса, да и сами судьи относились к этой стадии порой весьма формально, поскольку подготовка к делу вне разбирательства по нему не имела никакого значения, то теперь ситуация как видим кардинально изменилась.

На основании этого можно сделать вывод:

Подготовка гражданского дела к судебному разбирательству является самостоятельной и обязательной стадией гражданского процесса. Институт подготовки дела к судебному разбирательству как структурный элемент системы гражданского процессуального права обладает такими признаками, как относительная самостоятельность, специфический предмет и способ правового регулирования, наличие юридической конструкции, внешне обособленное закрепление в системе законодательства, а также возможность в рамках института формировать общие понятия.

Самостоятельный характер подготовки проявляется в том, что ей, как и другим стадиям гражданского процесса, присущи общие, определяющие ее, как стадию, признаки и имеются свои процессуальные особенности, которые отличают ее от других стадий процесса. Одним из основных критериев для определения самостоятельности стадии процесса является наличие внутренней процессуальной формы и соответственно требованиям гражданской процессуальной формы, предъявляемым к процессуальной деятельности в рамках стадии.

Обязательный характер подготовки определяется необходимостью совершения процессуальных действий с тем, чтобы обеспечить возможность всестороннего и объективного рассмотрения и разрешения дела, по существу.

Структура стадии подготовки состоит из следующих элементов: вынесение определения о подготовке дела; тщательное изучение материалов дела; планирование подготовительных действий; выявление, обеспечение и сбор доказательств; установление заинтересованных

лиц; извещение сторон; действия, направленные на назначение дела. Именно наличие указанных элементов систематизирует деятельность по подготовке дела.

Приостановление производства по делу на стадии подготовки дела к судебному разбирательству является гарантией вынесения законного и обоснованного решения и выражается как временное прекращение совершения судом большинства процессуальных действий, вызванное объективными, то есть не зависящими от суда и лиц, участвующих в деле, обстоятельствами, указанными в законе, препятствующими дальнейшему развитию процесса.

Прекращение производства по делу на стадии подготовки дает нам сделать вывод, что предоставление судье права прекращать производство по делу на этой стадии целесообразно не только с точки зрения процессуальной экономии, но и позволяет сократить гражданские дела, подлежащие прекращению коллегиальным судом в стадии судебного разбирательства.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Назарбаев Н.А. «Рост благосостояния казахстанцев: повышение доходов и качества жизни»: Послание Президента Республики Казахстан. <http://www.akorda.kz/>
2. Нормативное постановление Верховного Суда РК № 21 от 13 декабря 2001 года «О подготовке гражданских дел к судебному разбирательству»,
3. Шерстюк В.М. Система советского гражданского процессуального права. – М., 1989. – 276 с.

Секция 12. Рухани жаңғыру: обучение и воспитание через духовные ценности

Абдраимов Айдын

Абай ат. Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университетінің 6М011500-«Құқық және экономика негіздері» мамандығының 2-курс магистранты

МЕМЛЕКЕТТІК-ЖЕКЕ МЕНШІК ӘРІПТЕСТІК МЕХАНИЗМІ НЕГІЗІНДЕ БІЛІМ БЕРУ МЕКЕМЕСІНІҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУЫ

Аңдатпа

Білім беру жүйесін реформалау мәселелері тек «әлеуметтік қажеттілік» ретінде ғана емес, сондай-ақ ел дамуының индикаторы және еліміздің көптеген маңызды көрсеткіштеріне әсер ететін фактор ретінде Қазақстан Республикасында басым рөл атқарады. Білім берудегі мемлекеттік-жекеменшіктік әріптестік – бір жағынан, әлеуметтік репродукцияның барлық салаларына, ал екінші жағынан елдегі барлық білім беру мекемелеріне әсер ететін көптеген факторлардың әсерінен болатын көп өлшемді құбылыс. Осы мақалада «Мемлекеттік-жекеменшік әріптестік механизмінде білім беру мекемелерінің инновациялық дамуы» тұжырымдамасы институционалдық тұрғыдан қарастырылады.

Қазақстан Республикасында білім беру саласындағы мемлекеттік-жекеменшік әріптестік институтын қалыптастыру мәселесін кешенді авторлық зерттеу. Білім беру мекемелерінің инновациялық дамуының сапалы жаңа стратегиясын әзірлеу, олар бірінші кезекте білім беру дағдарысын болдырмауға және Қазақстан Республикасындағы жастар арасында жұмыссыздыққа қарсы тұруға бағытталатын болады. Білім беру саласында мемлекеттік-жекеменшік әріптестікті институтын құру мәселелерін зерттеу барысында шегерілетін, статистикалық талдау әдісі пайдаланылды.

Қазақстан Республикасында мемлекеттік-жекеменшік әріптестік тетігінің оқу орындарының инновациялық дамуының институционалдық тетігін қалыптастырудың негізгі бағыттары: мемлекеттік ұйымдар, қоғамдық бірлестіктер, қорлар, банктердің бизнестің шағын қаржыландыруын ұйымдастыру, жастарға сапалы білім алу үшін білім беру несиелерін беру болып табылады. жұмыс берушілердің әлеуметтік жауапкершілігі .

Қазақстан Республикасында мемлекеттік-жеке меншік әріптестік механизмі бойынша білім беру мекемелерінің инновациялық дамуының сапалы жаңа стратегиясын әзірлеу кезінде Қазақстандағы осы саладағы кемшіліктерді жоюдың негізгі бағыттары мен тетіктері болуы тиіс: мемлекеттік және жеке ұйымдардың одағын құру; білім берудің дуальдік тетігін енгізу қажеттілігі; білім беру мекемелерінің қызметкерлері мен барлық студенттердің инновациялық сауаттылығын қалыптастыру қажеттілігі; жеке кәсіпкерлікті дамыту; еліміздің барлық өңірлерінде күшті азаматтық қоғам қалыптастыру.

Түйін сөздер: мемлекеттік-жеке меншік әріптестік, инновация, даму, білім, механизмдер

Аннотация

Проблема реформирования системы образования играет доминирующую роль в Республике Казахстан не только как «социальная потребность», но и как показатель развития страны и фактор, влияющий на множество важных показателей страны. Государственно-частное

партнерство в сфере образования – это многомерное явление, являющееся результатом влияния большого количества факторов, которые, с одной стороны, воздействуют на все сферы общественного воспроизводства, а с другой – всем образовательным учреждениям страны. В данной статье понятие «Инновационное развитие образовательных учреждений по механизму государственно-частного партнерства» рассматривается с точки зрения институционального подхода.

Комплексное авторское исследование проблемы институционализации Государственно-частное партнерство в сфере образования в Республике Казахстан. Выработка качественно новой стратегии инновационного развития образовательных учреждений, которая будет ориентирована прежде всего на предупреждение образовательного кризиса и на борьбу с безработицей среди молодежи в Республике Казахстан.

В процессе исследования проблемы институционализации Государственно-частное партнерство в сфере образования использовались методы дедуктивного, статистического анализа.

Основными направлениями формирования институционального механизма инновационного развития образовательных учреждений по механизму государственно-частного партнерства в РК является работа государственных организаций, общественных объединений, фондов, организация банками микро финансирования предпринимательства, предоставление образовательных кредитов для получения молодежью качественного образования, трудоустройство молодежи и предоставление ей возможности переквалификации в рамках социальной ответственности работодателей.

Сделан вывод о том, что при выработке качественно новой стратегии инновационного развития образовательных учреждений по механизму государственно-частного партнерства в РК основными направлениями и механизмами преодоления недочетов в данной сфере в РК должны стать: создание объединения государственных и частных организаций; необходимость введения дуального механизма образования; необходимость формирования инновационной грамотности всех сотрудников образовательных учреждений и всех обучающихся; развитие индивидуального предпринимательства; формирование сильного гражданского общества во всех регионах страны.

Ключевые слова: государственно-частное партнерство, инновация, развитие, образование, механизм

Abstract

The problem of reforming of an education system plays the dominating role in the Republic of Kazakhstan not only as «social requirement», but also as the indicator of development of the country and a factor influencing a set of important indicators of the country. The public-private partnership in education is the multidimensional phenomenon which is result of influence of a large number of factors which, on the one hand, influence all spheres of public reproduction, and with another – to all educational institutions of the country. In this article the concept «Innovative Development Educational Establishment on the Mechanism of Public-private Partnership» is considered from the point of view of institutional approach.

A complex author's research of a problem of an institutionalization Public-private partnership in education in the Republic of Kazakhstan. Elaboration of qualitatively new strategy of innovative development educational establishment which will be focused first of all on prevention of educational crisis and on fight against unemployment among youth in the Republic of Kazakhstan. In the course of the institutionalization problem research Public-private partnership in education methods of the deductive, statistical analysis were used.

The main directions of formation of the institutional mechanism of innovative development educational establishment on the mechanism of public-private partnership in RK is work state the organizations, public associations, funds, the organization by banks of micro financing of business,

granting the educational credits for receiving quality education by youth, employment of youth and granting a possibility of retraining by her within social responsibility of employers.

The conclusion is drawn that at elaboration of qualitatively new strategy of innovative development educational establishment on the mechanism of public-private partnership in Republic of Kazakhstan the main directions and mechanisms of overcoming defects in this sphere in Republic of Kazakhstan have to become: creation of association state and private organizations; need of introduction of the dual mechanism of education; need of formation of innovative literacy of all employees educational establishment and all students; development of individual business; formation of strong civil society in all regions of the country.

Keywords: public-private partnership, innovation, development, education, mechanism

Қазақстандағы білім беру реформаларының жалпы мақсаты білім беру жүйесін жаңа әлеуметтік-экономикалық ортаға бейімдеу болып табылады. Қазақстан Президенті республиканы әлемдегі бәсекеге қабілетті 30 елдің қатарына енгізу туралы міндет қойған болатын. Білім беру жүйесін жетілдіру осы мақсатқа қол жеткізуде маңызды рөл атқарады.

Халықаралық тәжірибе ерте балалық шақтан ересек жасқа дейін адами капиталға, атап айтқанда, білім беруге бөлінетін инвестицияның экономика мен қоғамға елеулі қайтарымы болатынын дәлелдеп отыр.

Адами капиталға бөлінетін инвестициялар жылдам өзгеретін әлемде бейімделе алатын техникалық прогрессивті, өнімді жұмыс күшін құру үшін аса қажет. Білім беруді әлеуметтік қажеттіліктерге жұмсалатын шығындар ретінде ғана емес, экономикалық инвестициялар ретінде түсіну қажет.

Білім беру мен экономикалық өсуді байланыстыратын көптеген дәлелдер бар: макро-және микроэкономикадағы халықаралық зерттеулерді шолу білім берудің, табыстың және өнімділіктің арасында тығыз байланыстың бар екенін дәлелдеп отыр. Бұл ретте оқытудың бастапқы кезеңіне инвестициялаудың зор қайтарымы болатыны байқалады.

Экономикалық пайдадан бөлек білім беру басқа да әлеуметтік пайдаларды келтіреді, әлеуметтік капиталдың – азаматтардың көп үлесінің қатысуымен құралған, әлеуметтік бірлігі мен интеграциясы жоғары, құқық бұзушылық деңгейі төмен қоғамның қалыптасуына ықпал етеді. Жастайынан білім алу әлеуметтік, эмоционалдық және басқа да өмірге қажетті дағдыларды қалыптастыруда маңызды рөлге ие. Білім беру қызметінің барлық спектрларын одан әрі дамытудың сенімді дәлелдері осында. Қазақстанның білім беруді түбегейлі жаңғыртуы: білім беруге салынатын инвестицияны айтарлықтай және тұрақты ұлғайтуы, оның сапасын жақсартуы қажет. Сондықтан жаңа ұлттық пайымдау ұсынылады: 2020 жылға қарай Қазақстан – білімді мемлекет, ақылмен құрылған экономика және біліктілігі жоғары жұмыс күші. Білім берудің дамуы еліміздің болашақ экономикалық, саяси және әлеуметтік-мәдени өркендеуі сүйенетін тұғырнамасы болуы тиіс. [1]

Жалпы мемлекеттік-жекеменшік серіктестік идеясының заманауи түсінігі, қайта жаңғыруы XX ғасырдың 80-жылдарында Ұлыбританияда туындады деп есептеледі. Бұл бағыт соңғы жылдары халықаралық және ұлттық деңгейде ең алдымен инфрақұрылымды дамытуға бағытталған инновация ретінде қабылданғанымен, көптеген елде билік пен жеке сектор арасындағы байланыс бұрыннан қалыптасқан. Бразилия, Испания, Италия, Мексика, Америка Құрама Штаттары және Францияда мемлекеттік-жекеменшік әріптестік жобаларының тарихы тереңде.

Британиялық ғалым Стивен Хокинг Линдер «Сексенінші жылдардың соңындағы серпін мен қажетті реформалық дәреже алғанына қарамастан, мемлекеттік-жекеменшік әріптестік билік үшін жаңашылдық емес. Он жылдан астам уақыт бұрын Америка Құрама Штаттарында федералдық үкіметте мұндай әріптестік ешқандай салтанатсыз, реформалық мөрсіз-ақ, қала инфрақұрылымын дамытуда жеке инвестицияны ынталандыру құралы ретінде қолданылды» деп пікір білдірген. Мұнымен қоса, ғалымның айтуынша,

мемлекеттік-жекеменшік әріптестік өңірлік экономиканы қалыптастыруда федералдық бастамалардың шоғырландырудың тетігіне айналған.

«Мемлекеттік-жеке меншік әріптестік» термині бастапқыда Америкада пайда болған. Білім беру бағдарламаларын қаржыландыруда мемлекет пен жеке сектордың бірлесіп жұмыс атқаруынан басталған. Кейіннен 1950-жылдары қоғамдық пайдалану нысандарын қаржыландыру қолға алынса, 1960-жылдары қаланы модернизациялау мен қайта құруда жекменшік кәсіпорында қатысып, бұл байланыс нығая түсті. Осылайша мемлекеттік маңызы бар тас жолдар мен магистральдарды салу және пайдалануға беруде жеке меншік сектор негізгі рөл атқарды. Сонымен қатар Жапонияда бұл тәсілді пайдаланып, алғашында жеке сектордың қаражылай көмегі арқылы көпір салынған. [2]

Қазақстанда да ұтымды әрі тиімді тәсілдерді игеру қолға алынып отыр. Елімізде мемлекеттік-жекеменшік әріптестік бағытына көңіл бөлініп, әлеуметтік маңызы бар салаларда жүзеге асырылып келеді.

Ал келісімшарттық мемлекеттік-жекеменшік әріптестік концессия, мемлекеттік мүлікті сенімгерлік басқару, мемлекеттік мүлікті мүліктік жалдау (жалға алу); лизинг; технологиялар әзірлеуге, тәжірибелік үлгі дайындауға, тәжірибелік-өнеркәсіптік сынауға және аз сериялы өндіріске жасалатын шарттар; өмірлік цикл келісімшарты; сервистік келісімшарт; мемлекеттік-жекеменшік әріптестіктің белгілеріне сәйкес келетін өзге де шарттар жасасу арқылы іске асырылады. Келісімшарттық мемлекеттік-жекеменшік әріптестіктің жеке-леген түрлерін іске асыру кезінде «Мемлекеттік-жекеменшік әріптестік» туралы Заңмен реттелмеген бөлігінде Қазақстан Республикасының тиісті заңдарының ережелері, оның ішінде «Концессиялар туралы» Заңында көзделген ерекшеліктер қолданылады.

Бүгінде елімізде Қазақстанның мемлекеттік-жекеменшік әріптестік орталығы жұмыс істейді. Бұл елімізде жаңа үлгідегі мемлекеттік-жекеменшік әріптестікті дамытудың алдыңғы қатарлы сараптамалық орталығы болып саналады. Бұл орталыққа мемлекеттік-жекеменшік әріптестік саласында жоғары білікті, бірегей білімді және тәжірибелі мамандар жұмылдырылған. Мемлекеттік-жекеменшік әріптестік саласында зерттеулер жүргізуге, инвестициялық жобаларды сараптау және оның іске асырылуын бағалауға бағытталып отыр. Біз жобаларға консультациялық қолдау көрсете отырып, олардың жүзеге асырылуына қолғабыс көрсетеді.

Қазіргі таңда педагогикалық үдерісті ұйымдастырудағы әлемдік педагогикалық мәдениеттің гуманистік құндылықтары мен дәстүрлеріне бағытталу қажеттілігі айқын көрініс табуда. Оқытушы шеберлігі оқыту үдерісін үлгілей отырып, оның мазмұнына инновациялық астарын қоса білуінде және кері әсерлерге тойтарыс бере отырып, оқушылар бойында этикалық мінез-құлық, адамгершілік сипаттарды қалыптастыру үшін жағымды жағдай жасайды.«Инноватика» қоғамдағы инновациялық үдерістердің өсу қарқынын сезінуге қабілетті заманауи ғылыми ойлардың маңызды бағыты ретінде айқындалады, сәйкесінше инновациялық үдерісті – жаңашылдықты құру, тарату және меңгеру арқылы білім беруді дамыту үдерісі ретінде түсіну қажет. [3]

Қазіргі кезеңде ЖОО оқытушылары үшін кәсіби әрекет педагогикалық үдеріске инновациялық технологияларды ендіру бағыттылығымен анықталады.Инновациялар, инновациялық іс-әрекет инновациялық ойлауды қалыптастыруды талап ететіні сөзсіз. Инновациялық ойлау төрт диалектикалық өзара байланысқан кезеңнен тұрады:

- когнитивті – ойлау жүйесіне жаңа білім мазмұнын тану мен инновацияны генерациялау арқылы өтетін педагогтің субъективті шындығындағы инновацияның пайда болу үдерісі;
- жобалау – пәнаралық, интеграциялық тұғыр негізінде субъектінің танымы, ең алдымен, түрлі философиялық құрылымдар, таным теориясы, психология, педагогика;

- инструменталды – педагог-инноватордың тәжірибедегі технологиялық инновацияларды тудыру кезеңі;
- түзетушілік, онда педагог-инноватор педагогикалық тәжірибені жетілдіру мақсатында оған жаңаны ендіруді түзетіп, ыңғайластырады. [4]

Жоғары оқу орындарында қайта жаңарту жолдарын іздестіру көптеген бағыттар бойынша жүріп жатыр. ЖОО жұмысындағы мәнді өзгерістер білім беру үлгісін ауыстырумен тікелей байланысты болады. Қазіргі қазақстандық ЖОО-ларда жаңаны ендірудің тиімді жолының бірі – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ сияқты зерттеу университетін құру. Бұл тұрғыда шетелдік тәжірибе жоғары маңыздылыққа ие, әсіресе АҚШ тәжірибесі, ондағы ғылыми-техникалық даму, инновациялық экономиканың қалыптасуы, бизнестің, жұмыс орнын берушілердің, ғылым мен білім интеграциясы. Америкалық зерттеу университеттерібұл, ең алдымен, мемлекет пен ұйымдық қаржыландыру қолдап отыратын озат іргелі зерттеулер жүргізілетін орталықтар, оқытушылар мен студенттері белсенді жұмылдырылған университет қабырғасындағы шынайы ғылым мен білім. Сонымен қатар зерттеу университеттер аймақтық экономикалық дамуға әсер етуші, технопарктерді қалыптастырушы, кәсіпкерлік инкубаторларды қолдау мен кіші бизнесті қолдауға септігін тигізетін орталықтар. Және де бұл – елдің қоғамдық дамуында маңызды рөл атқаруға міндетті ұлттық элитаны қалыптастырушы орын. Сол себепті әл-Фараби атындағы ҚазҰУ 1754 жылы құрылған Колумбия университетімен тығыз қарым-қатынаста. Колумбия университеті 2007 жылы жалпы ұлттық рейтингте 9-орын алған. [5]

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. *Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011–2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы // Астана . 2004. 28-б*
2. *Қабдықайыров Қ. Инновациялық технологияларды диагностикалау. – А., 2004*
3. *Жүнісбек Ә. Жаңа технология негізі – сапалы білім. – //Қазақстан мектебі, №4, 2008*
4. *С.Е. Шишов. Понятие компетенции в контексте проблемы качества образования // «Государство и образование», 2002. 88-б*
5. *Көшімбетова С. Инновациялық технологияны білім сапасын көтеруде пайдалану мүмкіндіктері. – А.: Білім, 2008.*

*Адильгереев Адильжан Бауыржанович
магистрант 2-го курса Академии «Кайнар», АПС КНБ РК; Юскаев Фаиль
Рамазанович, магистр педагогики, АПС КНБ РК.*

ВОСПИТАНИЕ ГРАЖДАНСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ КАК ОСНОВА СОВРЕМЕННОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ

Аңдатпа

Мақала қазақстандық қауымының азаматтық және ұлттық сәйкестіктігін нығайту қажеттілігі сұрағын қарастыруға арналған. Этникалық және азаматтық құрамдас бөлігін ескере отырып «сәйкестік» категориясы ашылады. Ұлттық және мемлекеттік сәйкестікті қалыптастыру сұрағын Қазақстан Республикасының Президенті «Мәңгілік ел» Патриоттық актіңде атап өткен «ұлт деген қиын жүйенің өмірлігін қамтамасыз ету мақсатында бұл қоғамға тән тарихи сана құру қажет».

Түйін сөздер: «Мәңгілік ел» патриоттық акты, сәйкестік, ұлттық сәйкестік, азаматтық сана, тарихи сана.

Аннотация

Статья посвящена рассмотрению вопроса потребности казахстанского общества в укреплении гражданской и национальной идентичности. Раскрываются категории «идентичность» с учетом ее этнической и гражданской составляющей. Вопрос о формировании национальной и государственной идентичности был поднят Президентом РК в Патриотическом акте «Мәңгілік ел» «в целях обеспечения жизнедеятельности такой сложной системы как нация, необходимо сформировать присущее данному обществу историческое сознание».

Ключевые слова: Патриотический акт «Мәңгілік ел», идентичность, национальная идентичность, гражданская идентичность, историческое сознание.

Abstract

The article is devoted to the consideration of the needs of the Kazakh society in strengthening civil and national identity. The categories of “identity” are disclosed taking into account its ethnic and civil component. The question of the formation of national and state identity was raised by the President of the Republic of Kazakhstan in the Patriotic Act “Maglik el” “in order to ensure the vital activity of such a complex system as a nation, it is necessary to form the historical consciousness inherent in this society”.

Keywords: Patriotic Act «Magilik el», identity, national identity, civil identity, historical consciousness.

Патриотический акт «Мәңгілік ел» был принят 15 декабря 2014 года на XXIV сессии Ассамблеи Народа Казахстана, прошедшей в Астане под председательством Президента РК, Председателя Ассамблеи Нурсултана Назарбаева. Открыл заседание сессии с этих слов «Жизнь народа прирастает с каждым следующим его поколением. Поэтому нет мечты выше, чем мечта о Вечности Народа. Мәңгілік Ел – это идея, которая открывает завтрашний день, выражает веру в будущее, это символ необратимой и прочной стабильности...».

Президент, говоря о будущем Казахстана как о «Мәңгілік ел», он на одно из первых мест в повестке дня ставит вопросы исторического сознания нации. Чем глубже историческая память, характеризуемая как социальная-культурная категория, и чем глубже корни исторического сознания, сам человек и в целом общество становятся более богатыми духовно.

Для этого в целях обеспечения жизнедеятельности такой сложной системы как нация, необходимо сформировать (через возрождение национального мировоззрения, духовных истоков, составляющих сущность самобытной истории и культуры) присущее данному обществу историческое сознание. Идея «Мәңгілік Ел» как вечный народ, вечная страна базируется на сохранении своей идентичности, гражданской идентичности.

Понятие «идентичность» пришло из психологии развития личности.

Идентичность – это свойство психики человека в концентрированном виде выразить для него то, как он представляет себе свою принадлежность к той или иной группе или общности.

Каждый индивид ищет себя одновременно в разных измерениях – гендерном, профессиональном, национальном, религиозном, политическом и т.д. Самоидентификация происходит как через самопознание, так и через сравнение с тем или иным человеком, как воплощением присущих определенной группе или общности свойств. «Под идентификацией понимают интегрированность человека и общества, их способность к осознанию своей самотожественности в ответе на вопрос: кто я такой?» [1].

На уровне самоанализа и самопознания идентичность определяется как представление о себе как о некоторой относительно неизменной данности, человеку того или иного

физического облика, темперамента, задатков, имеющем принадлежащее ему прошлое и устремлённое в будущее.

На уровне соотношения себя с представителями окружающей социальной среды происходит социализация человека. Так, речь может идти о формировании профессиональной, этнической, национальной, религиозной идентичности личности [2].

Функциями идентичности являются, во-первых, самореализация и самоактуализация личности в социально значимых и социально оцениваемых видах деятельности; во-вторых – защитная функция, связанная с реализацией потребности в принадлежности к группе. Чувство «Мы», объединяющее человека с общностью, позволяет преодолеть страх и тревогу и обеспечивает уверенность и стабильность личности в изменяющихся социальных условиях.

Основоположник теории идентичности, американский психолог Э. Эриксон считал, что если эти кризисы преодолеваются успешно, то они заканчиваются образованием определённых личных качеств, в совокупности составляющих тот или иной тип личности. Неудачное разрешение кризиса приводит к тому, что человек переносит с собой противоречие предыдущей стадии развития на новую, что влечёт за собой необходимость разрешать противоречия, присущие не только данной стадии, но и предыдущей. В результате это приводит к дисгармоничности личности, когда сознательные стремления человека находятся в оппозиции к его желаниям и чувствам [4].

Таким образом, проблему идентичности можно понимать, как выбор в процессе установления своей принадлежности к той или иной группе или иной человеческой общности. При этом человек отождествляет себя в этой связи с другим человеком как адекватным представителем «значимых других», что ставит исследователя перед задачей выявления таких «значимых других» и установление их роли в процессе образования человеком своей идентичности.

Гражданская идентичность – одна из составляющих социальной идентичности личности. Наряду с гражданской идентичностью, в процессе становления личности формируются другие виды социальной идентичности –возрастная, этническая, религиозная, профессиональная, политическая и т.д.

Гражданская идентичность выступает как осознание принадлежности к сообществу граждан того или иного государства, имеющее для индивида значимый смысл, и основанное на признаке гражданской общности, характеризующем ее как коллективного субъекта.

Анализ научной литературы, однако, показывает, что у ученых отсутствует единая точка зрения относительно понимания данного явления. В зависимости от того, как проблема гражданской идентичности вписана в круг научных интересов исследователей, в качестве определяющих выбираются различные аспекты ее изучения:

- а) гражданская идентичность определяется, как реализация базисных потребностей личности в принадлежности к группе (Т.В. Водолажская);
- б) гражданская идентичность оценивается в качестве политико-ориентированной категории, в содержании которой выделяются политико-правовая компетентность личности, политическая активность, гражданское участие, чувство гражданской общности (И.В. Конода);
- в) гражданская идентичность осмысливается как осознание принадлежности человека к общности граждан того или иного государства;
- г) гражданская идентичность предстает как тождественность личности статусу гражданина, как оценка своего гражданского состояния, готовность и способность выполнять сопряженные с наличием гражданства обязанности, пользоваться правами, принимать активное участие в жизни государства (М.А. Юшин).

Обобщая данные формулировки можно определить гражданскую идентичность как сознание принадлежности к сообществу граждан того или иного государства, имеющие для

индивида значимый смысл, как феномен надындивидуального сознания, признак (качество) гражданской общности, характеризующее ее как коллективного субъекта. Эти два определения не взаимоисключают друг друга, а акцентируют внимание на различных аспектах гражданской идентичности: со стороны индивида и со стороны общности.

Проблема гражданской идентичности, особенно, с учетом ее этнической и конфессиональной составляющих, сравнительно недавно была поставлена в отечественной науке. Среди казахстанских специалистов одни из первых ее начали разрабатывать доктора философских наук А.Н.Нысанбаева и Р.Кадыржанова, которые обосновывают необходимость, потребность казахстанского общества в укреплении гражданской и национальной идентичности в тесном единении, они аргументировали это следующим образом:

«Во-первых, включение в общенациональную идею Казахстана идеи гражданской нации способствует внутренней безопасности и стабильности общества. Формирование гражданской нации как межэтнической общности людей будет способствовать сглаживанию противоречий и конфликтов интересов и ценностей этнических групп, преодолению разделительных линий, границ и дистанций между ними.

Во-вторых, формирование гражданской нации в Казахстане скажется самым положительным образом на идентичности всех казахстанцев, вне зависимости от их этнической принадлежности, со своей родной страной – Казахским государством. Единая нация, народ Казахстана, станет реальным воплощением лозунга «Казахстан – наш общий дом». Новый казахстанский патриотизм, высокий моральный дух, дух нации станут реальными атрибутами гражданской идентификации, то есть, они не будут благими пожеланиями и мечтами, а реальной социальной и политической силой.

В-третьих, важным результатом формирования гражданской нации в Казахстане должно стать зрелое гражданское общество. Гражданская нация и гражданское общество тесно связаны между собой, взаимно предполагают друг друга и не могут существовать друг без друга. В социальном плане это связано с тем, что и гражданская нация и гражданское общество основаны на горизонтальных связях, а не на вертикальных связях в обществе» (5).

Гражданская идентичность выступает основой группового самосознания, интегрирует население страны и является залогом стабильности государства.

Становление гражданской идентичности определяется не только фактом гражданской принадлежности, но тем отношением и переживанием, с которыми связана эта принадлежность. Гражданская идентичность тесно связана с потребностью в установлении связей с другими людьми и включает в себя не только осознание индивидом своей принадлежности к гражданской общности, но и восприятие значимости этой общности, представление о принципах и основах данного объединения, принятие поведенческой модели гражданина, осознание целей и мотивов деятельности, представление о характере взаимоотношений граждан между собой.

Среди факторов становления и поддержания коллективной субъективности гражданской общности наиболее значимы:

- 1) общее историческое прошлое (общая судьба), укореняющее и легитимизирующее существование данной общности, воспроизводящееся в мифах, легендах и символах;
- 2) самоназвание гражданской общности;
- 3) общий язык, являющийся средством коммуникации и условием выработки разделяемых смыслов и ценностей;
- 4) общая культура (политическая, правовая, экономическая), построенная на определенном опыте совместной жизни, фиксирующая основные принципы взаимоотношений внутри общности и ее институционального устройства;
- 5) переживание данным сообществом совместных эмоциональных состояний, особенно связанных с реальными политическими действиями.(6)

Гражданская идентичность как результат самосознания гражданской общности определяет взаимосвязанность и взаимозависимость ее членов, а также ее способность проявлять различные формы совместной активности.

Мы должны жить в мире и согласии – это требование времени. Нам нужно продолжить работу по формированию исторического сознания нации. Все казахстанская идентичность должна стать стержнем исторического сознания нашего народа. Сегодня казахстанец любой этнической или религиозной принадлежности – это равноправный гражданин своей страны. Казахский народ и государственный язык выступают как объединяющее ядро развивающейся казахстанской гражданской общности. Мы создаем такое справедливое общество, в котором каждый может сказать: «Я – казахстанец, и в своей стране для меня открыты все двери!» Сегодня для наших граждан открыты все двери, все возможности, все дороги. Нас много, и мы все – одна Страна, один Народ. Быть полезным своей стране, быть ответственным за судьбу своей Родины – это долг и честь каждого казахстанца.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. *Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства // Электронный ресурс: <http://akorda.kz>*
2. *Федотова Н.Н. Толерантность как мировоззренческая и инструментальная ценность // Философские науки. 2004. – № 4. – с.14*
3. *Баклушинский С.А. Развитие представлений о понятии социальная идентичность // Этнос. Идентичность. Образование: труды по социологии образования/ Под ред. В.С. Собкина. М. – 1998*
4. *Эрикссон Э. Идентичность: юность и кризис. М. – 1996 – С. 51 – 52*
5. *Нысанбаев А.Н. Национальная идея: мировой опыт и Казахстан. - Общественно-национальная идея Казахстана: опыт философско- политологического анализа. /Под ред. А.Н. Нысанбаева. – Алматы: Компьютерно-издательский центр Института философии и политологии МОН РК, 2006. – 412 с.*
6. *Нысанбаев А., Кадыржанов Р. Национальная идея Казахстана: гражданская или этническая? http://www.centrasia.ru/news_A.php?st=1166999820*

*Ауешова Багдат Тлектесовна
Заң ғылымдарының кандидаты, доцент baueshova@mail.ru
Yessenov University*

МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТТЕГІ ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРДІҢ МОТИВАЦИЯСЫНЫҢ НЕГІЗГІ ФАКТОРЛАРЫ

Аңдатпа

Баяндамада Қазақстан Республикасында мемлекеттік басқару құрылымын жетілдіру үрдісі қарастырылған. Мотивация мемлекеттік қызметте әсер ететін факторлар ретінде қарастырылған. Мемлекеттік басқару мен мемлекеттік қызметтің тиімділігін арттыру үшін ұсыныстар берілген.

Түйін сөздер: мемлекеттік қызмет, мотивация, еңбек, билік, коллектив

Аннотация

В данной статье рассматривается процесс совершенствования структуры государственного управления в Республике Казахстан. Мотивация рассматривается в качестве факторов,

влияющие на государственную службу. Даны рекомендации для повышения эффективности государственной службы и государственного управления.

Ключевые слова: общественная служба, мотивация, труд, власть, работа в команде

Abstract

In this article the process of perfection of structure of state administration is examined in Republic of Kazakhstan. Motivation of examines as factors, influencing on government service. Given to recommendation for the increase of efficiency of government service and state administration.

Keywords: public service, motivation, work, power, teamwork

Мотивацияның теориялық негізі жеке тұлғаның өзіндік қозғаушы күштеріне негізделген және адамның еңбек қызметі кезінде көріне бастайды. Бұл теориялар екі категорияға бөлінеді: мазмұндық және процессуалдық.

Мотивацияның мазмұндық теориясы мотивацияға әсер ететін факторларды талдайды. Мұның мағынасы тұтынушылық талдау жүйесіне және олардың мотивацияға әсері арқылы анықталады. Бұл теориялар қажеттілік құрылымын сипаттайды, сонымен бірге олардың мазмұнына да сипаттама береді, қызметтегі адам мотивациясының қажеттілікпен байланысын айқындайды. Сонымен бірге бұл теориялар қызмет барысында адамның ішінде қандай сезімдер оянатындығы туралы да зерттеулер жасайды. Бұл топтың бәріне белгілі мотивация теориялар:

- Маслоу жасаған қажеттілік иерархия теориясы;
- Альдерфер жасаған ERG теориясы;
- Мак-Клелланда жасаған иемденген қажеттілік теориясы;
- Герцберг жасаған екі факторлы теория.
- А . Маслоудың теориясын қарастырайық.

Негізгі қажеттіліктерді осы және басқа моментке байланысты жүріс-тұрысты мативтік топтар немесе бес деңгейде бөліп көрсеткен. Американдық психолог А. Маслоу қажеттіліктің иерархиясын табысты және толық түрде жасады. Адамдардың физиологиялық және сексуалдық қажеттіліктерін ұдайы өндірудегі тамағы, тынысы, физикалық қозғалысы, киімі, үйлерінің болуы және т. б. экзистенциалдық қажеттіліктер өзінің өмірі сүруіндегі қорғанысқа қажеттілік ертеңгі күнге сенімділік, өмір сүрудегі тұрақтылық шарттары белгілі бір тұрақтылық және қоршаған адамдардың социумының жүйелілігінің қажеттігі, ал еңбек сферасында жұмыс басты болудың кепілдемесінің кездейсоқ жағдайлардан сақтандырудың қажеттігі және т. б.

Еңбекке бірлесіп қатысудың өзіне назардың, басқаларға көмектесудің болуы, қарым-қатынас жасаудың т. б. Ұйымға деген тиесіліктің әлеуметтік қажеттігі. Өзін силаудың, беделдің қажеттігі ол жетістіктің мойындалуы қызметте өсудің, мәртебенің, беделдің, жоғары баға берудің мойындалуының қажеттілігі. Өнер арқылы жекелік, рухани қажеттіліктер пайда болады. А. Маслоу бірінші, екінші типтік қажеттіліктерді бірінші (туа пайда болатын), ал екінші (жүре пайда болатын) деп атаған. [1]

Басқарушы мемлекеттік қызметкерлер үшін адамдық қажеттіліктерді иерархиялық тәртіпте қоюы үлкен рөл атқарады. Біріншіден қажеттілік істердің төменгі деңгейлері ең бірінші қанағаттандырылуы керек. Содан кейін жоғары деңгейдегі қажеттіліктерге назар аударса болады.

Екіншіден төменгі деңгейдегі қажеттіліктер жоғары деңгейдегі қажеттіліктерді қалыптастырады.

Үшіншіден әр адам төменгі деңгейлі қажеттіліктің мотивациясынан жоғары деңгейлі мотивацияға прогресс жасайды.

Төртіншіден адам ешқашан қажеттіліктің толық қанағаттылығының сезімін білдірмейді.

Бірінші және екінші деңгейдегі қажеттіліктерді қанағаттандыру үшін еңбекті ыңғайлы, қолайлы, қауіпсіз, дұрыс ұйымдастырылған етіп жасау керек, сонымен қатар бос болмау кепілі мен айлық төлемді толығымен қамтамасыз ету керек. Қажеттілікке ие болу үшін жұмысшылардың әңгімелесуіне, қарым-қатынас жасауына белгілі жағдайар жасау қажет, командалық жұмыс жасауды гүлдендіру, жұмысшылардың формальды емес топтарын бұзбау, жұмысшылармен бірге жиналыс өткізу, әлеуметтік белсенділік танытатын жұмысшыларға қолдау жасау керек. Өзін-өзі сыйлауда қажеттілікті қанағаттандыру үшін еңбектің қызығушылық тудыратын түрлерін ойлап табу, қол жеткізген жетістіктерінен кері байланысқа ие болу, жасаған еңбегін әділ бағалау, жұмысшыларды ұйымның қабылдайтын маңызды шешімдеріне тарту, тапсырмаларды орындау үшін жұмысшыларды топтарға бөлу қажет. Өзін-өзі тануда қажеттілікті қанағаттандыру үшін жұмысшылардың кәсіптік шеберлерін байқау, ұйымның қаржыландыруы негізінде жұмысшыларды оқыту, жұмысшының өзін тапсырмаға толығымен арнайтындай қиын және күрделі жұмыстар беру, жұмысшының жұмысқа деген творчестволық ынтасына қолдау жасау.

Қажеттілікпен қамтамасыз етілудің құрылымын қарастыра отырып және осы кездегі адамның мінез-құлығын ескере отырып мынадай кесте жасауға болады. Бұл кесте сонымен бірге Маслоудың қажеттілік пирамидасын мотивациялаудың жеке құралдарымен байланыстырады.

1 кесте
Қажеттіліктердің байланысы және олардың көрініс табуы, оған деген құралдардың қанағаттандырылуы

Қажеттілік топтары	Қажеттіліктердің пайда болуы формасы	Қажеттілікті қанағаттандыруға кеткен құралдар
Өзін-өзі көрсету	Нәтижеге жету үшін тырысу	Творчестволық жұмыстың ұсынылуы
Өзін-өзі нақтылау және мойындау	Коллективте белгілі бір қалаулы орынға ие болу	Белгілі атаққа ие болу
Қатысу және иелік ету	Достық қарым-қатынас жасауға тырысу	Формальді емес топтарды құру
Қауіпсіздік	Қауіпті өзгерістердің болуына жол бермеу	Сақтандыру жүйесін құрастыру
Физиологиялық қажеттіліктер	Уақытылы және сапалы тамақтану	Тамақтанудың жеңіл және қол жетімді жолын табу

Ескерту – автор құрастырған

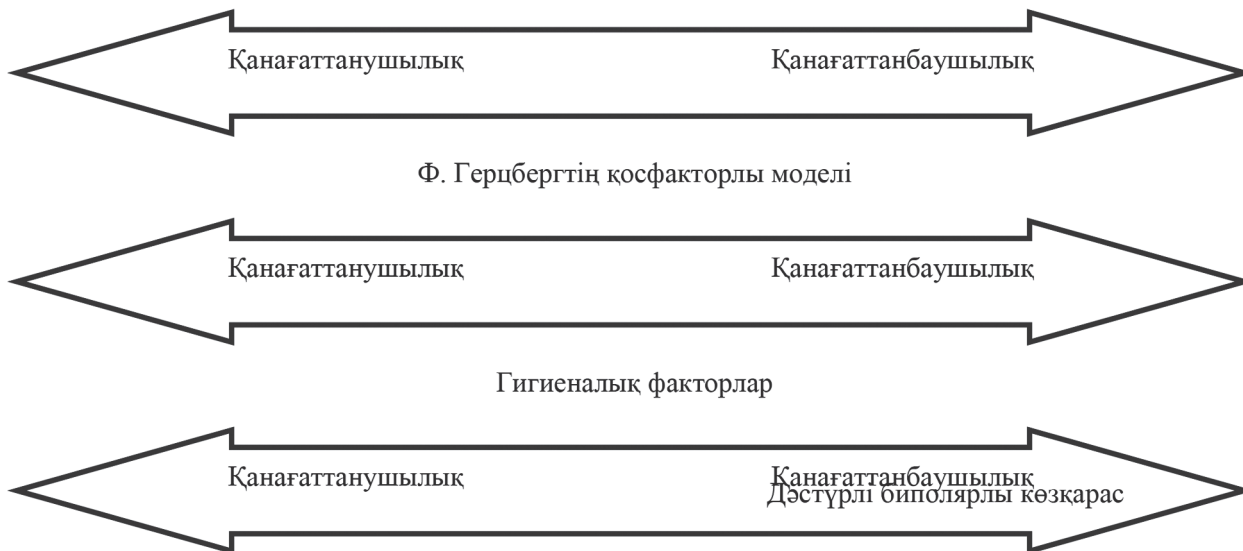
Мак-Клелланданың түсінігі бойынша, қажеттіліктің үш түрлі ғана мінездемесі керек:

- жетістіктегі қажеттілік,
- топтық иелік етудегі қажеттілік,
- билікке қажеттілік.

Жетістікке қажеттілік жүйелі түрде қарастырылмаған, және максималды түрде сапалы, тиімді, икемді болмаған. Бұл қажеттілікті адам өзіне игере бастаған соң әртүрлі қиындықтарға төзе алатын бола бастайды, тәуекелге баратын болады, жұмыстың жеке

түрлерін таңдай бастайды. Кәсіпті таңдай бастағанда қандай жұмыстың тиімді және икемді екенін анықтайды.

50–60 жылдары Ф. Герцберг өзінің әріптестерімен зерттеу жұмысын жасады 1сурет

Сурет –1 Қанағаттану мен қанағаттанбаудың тәуелсіз процестері

Ескерту – автор құрастырған

Қандай жағдайда адамның мотивациялық және мотивациялық емес әрекеттері қанағаттанарлықтай және қанағаттанарлықсыздай күйге алып келетіндігін қарастырған. Герцберг келесі шешімге келген. Бұл екі құбылыс әртүрлі процесс болып табылады және белгілі факторларға байланысты қанағаттанбауды жоғалтқан кезде қанағаттануға ие болу деген сөз еместігі белгілі болды. Сонымен бірге керісінше де осындай жағдай болытындығы қарастырылды.

Гигиеналық факторлар – жұмыс уақытында туындайтын қиыншылықтарды, келеңсіз жағдайларды жою мақсатында қажет етілетін факторлар.

Аталған факторлардың болмауы жұмысқа көңіл толмаушылық, ауыртпашылық секілді сезімдерді тудыруы мүмкін. Жұмыс жағдайында гигиеналық факторларының болуы жұмыс жағдайының жақсаруына әкеледі, бірақ, адам қызметінің активизациялануына алып келмейді. Мысалы, еңбектің комфортты жағдайы, жарықтың жақсы болуы, жылудың қамтылуы, еңбек режимі, Ұйымның административтік саясаты, жалақының көлемі, басшылықпен және әріптестермен жақсы қарым-қатынастардың болуын айта аламыз «Қанағаттану-қанағаттанудың болмауы» процесі белгілі факторлармен байланысты болады, яғни жұмыс ішіндегі қалыптасқан факторларға және жұмыс мазмұнына тікелей байланысты. Мұндай мотивациялық факторлардың жұмысшының жақсы қызмет етуіне алып келіу әбден мүмкін. Егер бұл факторлар болмаса, қанағаттанбаудың мөлшері көп болмайды. Герцберг бұл факторларды «қанағаттандырушы» деп атады. Бұл факторларды тағы да мотивацияланатын деп те атайды.

Мотивацияланатын факторларды қажеттіліктің жеке тобы ретінде қарастыруға болады. Мұндай топқа жетістік, мойындау, жауапкершілік, қозғалыс жасау, жұмыстың өзі де жатады. Егер осы қажеттіліктер қанағаттандырылса, онда адам да қанағаттандырылған болып есептеледі. Олар қалай қанағаттану дәрежесіне жеткізсе, солай мотивациялық рөл атқарады.

«Қанағаттанбау-қанағаттанбаудың болмауы» процесіне негізінен қоршаған ортаның факторлары әсер етеді, яғни жұмыс орындалатын жермен байланыстырылады. Олар сыртқы факторлар. Олардың болмауы жұмысшыда қанағаттанбау сезімін тудырады. Бұл факторлардың болуы да қанағаттанарлықтай жағдайға алып келмейді. Яғни бұл факторлар мотивациялық болып табылмайды. Оларды былайша «денсаулық» немесе гигиеналық факторлар деп атайды.

Бұл «денсаулық» факторы адамның бір топ қажеттеліктерін қанағаттандыруда қиыншылықтарды, қалаулысын және проблемаларын жоғалтуда қолданылады. Ешқандай қанағаттануға алып келмейтіндіктен бұл фактор мотивациялық болып табылмайды. Денсаулық факторына жалақы, жұмыс орынындағы қауіпсіздік, жұмыстағы жағдай, статус, заңдылықтар, жұмыс уақыты, басшылық тарапынан басқару сапасы, әріптестер мен жұмысшылардың қарым-қатынастары жатады.

Сонымен Грецбергтің жасаған зерттеулерінен анықталған қорытынды – жалақы мотивациялық рөл атқармайды. Герцберг теориясынан тағы бір түйіп алатын зат, ол – басшылар әртүрлі ынталандырушы шарттарды қарастырғанда абай болулары керек, қажеттілік төмен болғанда гигиеналық факторлар қарастырылмауы тиіс.

Және де жұмысшылардың гигиеналық қажеттіліктері қанағаттандырылмайынша, мотиватор табу үшін уақыт пен қаражат кетірмеу керек.

Тұлғаның кәсіби іс-әрекетке қатынас ерекшеліктерін талдауы, іс-әрекетті жоғары және жеткілікті деңгейде орындауға адамды ынталандыратын себептерді ізденудің мәнді жағы болып табылады.

Ф. И. Тейлордың зерттеулері негізінде пайда болған еңбек психологиясының пайда болуынан бастап еңбектегі міндеттерге адамда жағымды қатынас қалыптастырудың негіздері ретінде, алғаш рет еңбек мотивациясы қарастырылды [2]. Адамның кәсіби іс-әрекетке жағымды қатынасы адамды іс-әрекетке ынталандыратын күштердің, оның белсенділігінің себептерін талдаумен байланысты.

Еңбек мотивациясын зерттеулердің мінез-құлқының бағыты шетел ғалымдары А. Маслоудың, Д. Мак-Грегордың, Ф. Герцбергтың, Дж. Хакманның және Г. Олдхемның, В. Вруумның және т. б. жұмыстарында кең таралған, олардың жұмыстары тұлғаның өзін-өзі жетілдіру, кәсіби жоғарлау және кәсіптегі табысқа жетудің психологиялық мәселелерін көрсетті. Шетел ғалымдары қызметкерлер еңбегінің ішкі және сыртқы шарттары туралы білімдерін зерттеді және олардың зерттеулері еңбек тиімділігін жоғарылатуға негізделген болды. Зерттеушілер қызметкердің еңбекке қатынасына үлкен көңіл бөлді және мекеменің мақсаттарына сонымен қатар, өзінің жеке мақсаттарына жеткізетін, өзін және басқа адамдарды іс-әрекетке ынталандыратын себептерді зерттеді. Кәсіби мотивацияға байланысты зерттеулерде ең алдымен, ынталардың пайда болуы және психологияның маңыздылығы туралы сұрақ қарастырылды.

Ф. Герцбергтың екі факторлық мотивация теориясы (кейбір оқулықтарда Ф. Герцберг) 60–70 жж. ғылыми зерттеулердің негізі болды. Автордың зерттеулері қызметкердің еңбекке таңдамалы қатынасының пайда болуына әсер ететін өндірістік жағдайлардың факторларын анықтауға және олардың өндірістік көрсеткіштерге әсер етуінің анықталуына бағытталған. Қызметкердің еңбекке қатынасы, жұмыспен қанағаттану деңгейімен анықталды және қызметкердің жұмыс жасау процесінде өзін қаншалықты жақсы сезінуіне байланысты анықталды; «фактор-бағыт-нәтиже» байланыстылығы зерттелді. Ф. Герцберг еңбек етуімен қанағаттануға әсер ететін факторлармен қатар, адамның көңіл күйіне әсер ететін жағдайларға талдау жасады, -бұл адамдардың жұмысқа қатынасын әр түрлі аспектіде қарастыруға мүмкіндік берді. Осыған байланысты, автор бір-біріне қарама-қарсы екі факторды бөлді.

Факторлардың бірінші тобы, адамға өз еңбегінен қанағат алуға әкелетін «мотиваторлар» деп аталады, ал екінші топ адамның өз жұмысына қанағаттанбау сезімін жою нәтижесіне байланысты адамда жағымды сезімнің пайда болуына әкелетін «гигиена» факторлары деп аталды. «Мотиваторлар» факторларына жұмыстағы жетістіктерді, табыстарды, кәсіби жоғарылауды, өзінің қабілеттерін дамытуға мүмкіндік алуды жатқызуға болады. «Гигиена» факторларына жұмыс жалақысын, әкімшілікпен қарым-қатынас жасауды, еңбек жағдайларының ұйымдастырылуы, жұмыс сапасы, қызметкердің жеке өмірі, қызметкерлердің өзара қарым-қатынасы жатады.

Жоғарыда қарастырылған теория бойынша тұлғаның жұмысқа қатынасы және еңбек етуден пайда болған қанағаттану сезімі кәсіби деңгейін жоғарылатуға, өзін-өзі жетілдіруге мүмкіндік беретін қызықты, жауапты тапсырманы орындағанда пайда болады. Қызметкерлердің «гигиеналық» факторлары толық қанағаттандырылуына, кәсіби деңгейін жоғарылатуға байланысты оларда талпыну болмайды.

Сонымен, «мотиваторлар» факторлары және «гигиена» факторлары толық, жеке қарастырмаса да екі факторлық теорияның маңыздылығын жұмыс процесіндегі ішкі мотивация көрсетеді; осы теорияға байланысты кемшіліктерге екі типті адамдардың пайда болуы: (мотиваторларға бағытталған және гигиена факторларына бағытталған адамдар) және тұлғалық дамуға көңіл бөлмеу болып табылады. Кейбір зерттеушілердің пікірі бойынша Ф. Герцбердің теориясын басқарушылық салаларда және ойлау арқылы жұмыс істеу саласындағы қызметкерлерге қолдануға болады, деп көрсетті [3]. Еңбек іс-әрекетіндегі мотивацияны зерттеуге байланысты екі факторлық теория көпшілік жұмыстардың негізі болды. Осындай жұмыстарға В. Гибсонның, К. Ханның, Г. Холменстің және т. б. жұмыстарын жатқызуға болады. Осындай жұмыстардың дамуы Дж. Хакман және Г. Олдхем жұмыстарына негізделген мотивация моделін анықтайды.

Осы мотивация моделі бойынша жұмыспен қанағаттану және оның сапасы жоғары деңгейде болуы үшін қызметкер өз жұмысының маңыздылығын сезінуі керек, жұмыстың нәтижесіне деген жауапкершілігі болуы керек. Сонымен, «ішкі өзіндік мотивация» қызметкер өзінің (өзінің жауапкершілігін сезіну) қызықты тапсырманы (жұмыс маңыздылығын сезіну) жақсы орындағанын түсіну деңгейіне байланысты пайда болады.

Осындай психикалық ерекшеліктер пайда болу үшін авторлардың айтуы бойынша, жұмыстың 5 негізгі сипаттамасы болуы керек: дағдылардың әр түрлілігі, біртұтастығы, маңыздылығы, автономиясы және кері байланыс алу. Өзінің кәсіби деңгейін жоғарылатуды аса қажет ететін адамдарда осы психикалық ерекшеліктер жоғары мотивациялық потенциалы бар жұмыстарды орындағанда пайда болады.

Сондықтан, еңбек іс-әрекетінің мотивациясына байланысты екі мінездемені ескеру керек:

- 1) жұмыстың мотивациялық потенциалын;
- 2) қызметкердің кәсіби жоғарылау қажеттілігінің деңгейі;

Қарастырылған еңбек мотивациясының моделдері, жұмыс көлемі мен мазмұнына байланысты адамдарды әрекеттерге ынталандыратын, қажеттіліктерді анықтайтын мотивацияның маңызды теорияларына жатады. Бұл теориялардың мәні қызметкерлердің қажеттіліктерін қанағаттандыруға байланысты ішкі және сыртқы себептерді анықтау. Сонымен қатар, адамдардың қабылдау және үміт ету ерекшеліктеріне байланысты олардың мінез-құлқын қарастыратын бірнеше теориялар бар.

Осындай теорияларға процессуалдық теориялар жатады: жұмыс нәтижесін тосу, әділеттілік теориясы және Портер-Лоулердің мотивация моделі. В. Вруумның мотивация моделі (кейбір оқулықтарда В. Вруум) оқулықтарда валенттілік теориясы ретінде белгілі-оның негізінде гедонизм принципі жатыр-адамдар берілген мүмкіншіліктердің ішінен жағымды сезімдерді туғызып, жағымсыз сезімдерді жоятындарды таңдап алады.

Сонымен, еңбек іс-әрекетінің шетел моделдері және осыған байланысты еңбек тиімділігін жоғарылату тәсілдерін екі топқа бөлуге болады.

Бірінші топтың моделі адамды «күштеп» жұмыс істету принципіне негізделген (Ф. Тейлор, В. Вруум).

Екіншісінің моделдері – «өз еркі бойынша жақсы жұмыс істеу» («адамзаттық қатынастар теориясы» «Х теориясы», «Ү теориясы», «Ф. Герцбергтың екі факторлық теориясы», «жұмыс нәтижесін тосу теориясы»).

Жоғарыда қарастырылған еңбек мотивациясына байланысты әр түрлі бағыттағы шетел теорияларындағы модельдерге қарамастан, қызметкердің саналы мотивациялық аумағына көңіл бөлінеді, сондықтан, бұл психологиядағы когнитивтік бағытқа көңіл аудартады. Теориялар қызметкерлердің іс-әрекет тиімділігін жоғарылатуға байланысты білімдеріне аса назар аударады, яғни еңбектің пән аумағын қарастырады.

Барлық теориялар адамдардың өзін-өзі жетілдіру, өзін-өзі жоғарылату, адамдармен бірігуге талпыну сияқты ерекшеліктерге негізделіп құрылған. Бұл теорияларда тұлғаның қызмет етуінің психологиялық мотивациялық жүйелері байқалады, бірақ, авторлар анықталған механизмдерді жалғыз дұрыс жолға жатқызады. Тұлға қажеттіліктерінің ролін, адам өміріндегі іс-әрекеттің маңыздылығын, еңбек іс-әрекетіндегі қоғамдық-экономикалық қатынастарды толық түсінбегенше еңбек мотивациясының толық теориясын құру мүмкін емес. Қарастырылған зерттеулердің когнитивтік, аффективтік және мінез-құлықтың бағыттарында қызметкердің мотивациясы мен мотивтеріне байланысты еңбектің пән аумағы ғана зерттелген, бірақ, қажеттіліктер аумағы қарастырылса да жалпы, толық зерттелмеген, деп айтуға болады. Еңбек мотивациясын зерттеген барлық қарастырылған бағыттарда мотивациялық аумақтың негізгі құрылымдары зерттелмеген. Іс-әрекетке байланысты мотивациялық аумақтың құрылымына: мотив, пән, қажеттілік жатады, осы құрылым арқылы еңбек мотивациясының механизмдерін толық анықтауға болады.

Жоғарыда көрсетілген теориялардың талдауы келесі қорытындыларға әкеледі: еңбек мотивациясының мәселелері барлық теориялық бағыттардың зерттеулерінде (қатыныстар теориясында, бағыт, тұлға дисперциясы, қажеттіліктер теориясы, т. б.) еңбек шарттарына деген саналы қатынастар мәселесіне байланысты. Ұжымдағы қарым-қатынастарға байланысты зерттеулер (еңбек ұжымындағы қарым-қатынастар, топтардағы өзара қатынастар) қызметкердің еңбек шарттарына қатынас жасау механизмдері арқылы жүргізілген. Еңбек мотивациясына байланысты көпшілік зерттеулер қызметкерлердің еңбек процесінің элементтеріне саналы қатынас жасауын зерттеуге негізделген.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Чернова Е. Б. *Совершенствование организационно-экономического механизма мотивации труда государственных служащих / Автореферат кандидата экономических наук. – Москва, 2009 – 27с.*
2. Нуртазин М. С. *Проблемы формирования имиджа государственной службы // Вестник Поволжской академии государственной службы. 2009. № 2 (19). С. 12–16*
3. Нуртазин М. С. *Механизмы мотивации государственных служащих Республики Казахстан (региональный уровень) // Вестник Волгоградского государственного университета. Сер. 7: Философия. Социология и социальные технологии. 2009. № 2. С. 240–245*

*Бекмухамет С
Сержант 3 курса 305 учебной группы
Алматинская Академия МВД Республики Казахстан имени М. Есболатова*

ГУМАНИТАРНОЕ ЗНАНИЕ – КАК ОСНОВА МОДЕРНИЗАЦИИ ОБЩЕСТВЕННОГО СОЗНАНИЯ

Аннотация

В качестве ключевого проекта модернизации общественного сознания в программной статье предлагается проект «Новое гуманитарное знание. 100 новых учебников на казахском языке», реализация которого предполагает следующие конкретные шаги: восстановление кафедр гуманитарных наук во всех высших учебных заведениях страны; перевод на казахский язык ста лучших учебников мира по всем направлениям гуманитарного знания; создание негосударственного Национального бюро переводов.

Ключевые слова: гуманитарное знание, программа по развитию, модернизация, духовность, глубокое осмысление, общественное сознание, революционное развитие, культ знания, взгляд в будущее, глобальный мир, образование.

Аңдатпа

Қоғамдық сананы модернизациялаудың басты жобасы ретінде, бағдарламалық мақалада «Жаңа гуманитарлық білім. «Қазақ тілінде 100 жаңа оқу құралы», оның жүзеге асырылуы келесі нақты қадамдардан тұрады: гуманитарлық кафедралардың еліміздің барлық жоғары оқу орындарында қалпына келуі; гуманитарлық білімнің барлық салаларында әлемнің жүз үздік оқулықтарын қазақ тіліне аудару; мемлекеттік емес аударма агенттігін құру.

Түйін сөздер: гуманитарлық білім, даму бағдарламасы, жаңғырту, руханилық, терең түсінік, әлеуметтік сана, революциялық даму, білімді табынушылық, болашаққа көзқарас, ғаламдық әлем, білім.

Abstract

As a key project of modernization of public consciousness in the program article the project «New humanitarian knowledge. 100 new textbooks in the Kazakh language», the implementation of which involves the following specific steps: the restoration of the departments of Humanities in all higher educational institutions of the country; the translation into Kazakh of one hundred best textbooks in the world in all areas of humanitarian knowledge; the creation of a non-state national translation Agency.

Key words: humanitarian knowledge, development program, modernization, spirituality, deep understanding, social consciousness, revolutionary development, cult of knowledge, look into the future, global world, education.

Программная статья Президента Н.А. Назарбаева «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» – это общее видение будущего общества, цель развития которого – создание нации сильных и ответственных людей.

По сути, духовная модернизация – это прежде всего глубокое осмысление того, кто «мы» и какие «мы», где мы находимся сейчас, что сделано и достигнуто, какие задачи еще необходимо решить? Духовная модернизация – это вопрос нашей идентификации, вопрос ценностей и культурных кодов, разделяемых всеми членами общества. Это – формирование новых смыслов и образов будущего, которое мы создаем. Модернизация общественного сознания происходит через обновление гуманитарного знания и принятие обществом новых

его императивов. Основными императивами модернизации, указанными в программной статье, являются конкурентоспособность, прагматизм, культ знания, всеобщий культ образования, эволюционное, а не революционное развитие Казахстана, открытость сознания. В статье «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» Елбасы пишет: «занять место в передовой группе, сохраняя прежнюю модель сознания и мышления, невозможно». Для того чтобы выжить в современном глобальном мире, необходимо изменяться!

За годы независимости в Казахстане многое сделано в сфере образования для повышения его качества, конкурентоспособности и эффективной интеграции в международное научно-образовательное пространство. При этом на современном этапе в контексте третьей модернизации необходимо обеспечить качественно новый уровень подготовки казахстанских специалистов, «адаптированных к глобальной конкуренции в сфере знания». Адаптация к новым условиям – это процесс постоянного изменения, в рамках которого наиболее важным является вопрос адекватных механизмов и проектов, посредством которых будут осуществляться изменения.

В качестве ключевого проекта модернизации общественного сознания в программной статье предлагается проект «Новое гуманитарное знание. 100 новых учебников на казахском языке», реализация которого предполагает следующие конкретные шаги: восстановление кафедр гуманитарных наук во всех высших учебных заведениях страны; перевод на казахский язык ста лучших учебников мира по всем направлениям гуманитарного знания; создание негосударственного Национального бюро переводов.

Восстановление кафедр гуманитарного профиля, несомненно, задача важная, особенно в высших учебных заведениях технического профиля. Цель очевидна – развитие не только высококлассных специалистов в своей сфере, но и гармоничных личностей, «хорошо понимающих современность и будущее», открытых для всего нового, готовых к переменам, способных эффективно учиться и перенимать передовой опыт. При этом наиболее важной задачей является необходимость формирования культуры ненасилия в обществе, иммунитета к чуждым для Казахстана идеологиям. Для этого необходимо вводить в учебный процесс новые курсы, направленные на развитие навыков эффективной коммуникации, аналитического и критического мышления, эмоционального интеллекта, культуры медиативного разрешения споров и конфликтов, ответственности за свое местное сообщество и так далее.

Востребованность учебников на казахском языке по всем направлениям гуманитарного знания определяется объективным фактором – усилением позиций государственного языка в сфере образования и науки, а также устойчивой тенденцией роста доли студентов, обучающихся на казахском языке (более 60% в вузах обучаются на казахском языке). При этом имеются определенные сложности с обеспеченностью студентов учебной литературой на государственном языке. Реализация проекта «Новое гуманитарное знание. 100 новых учебников на казахском языке», помимо совершенствования системы преподавания социально-гуманитарных дисциплин, будет иметь кумулятивный позитивный эффект.

Переводческий проект будет, несомненно, способствовать развитию академической науки в сфере социально-гуманитарных дисциплин на государственном языке, так как именно на казахском языке в научный оборот будут вводиться новейшие теории, концепции, объясняющие современные социальные процессы, происходящие в мире. Также проект будет способствовать развитию научного казахского языка, так как потребует формирования понятийного аппарата на государственном языке.

Перевод учебной и научной литературы – это не новое дело для Казахстана, как и для всего постсоветского пространства. Имеется определенный опыт по организации переводов, существует отработанный механизм и практика решения юридических вопросов, связанных с соблюдением прав интеллектуальной собственности, отбора книг и осуществления непосредственно самого перевода и т.д. Несомненно, это будет использоваться и при

реализации намеченного проекта. Различные переводческие проекты уже реализовывались и у нас в стране, и в сопредельных странах. Осуществляли такие проекты как международные неправительственные организации, местные НПО, университеты, отдельные ученые, так и различные государственные институты за счет государственного финансирования. В 2011 году стартовал национальный проект перевода учебников на казахский язык, реализуемый Ассоциацией высших учебных заведений Казахстана при поддержке Министерства образования и науки. В проекте участвовали 36 переводчиков-специалистов. В 2012 году было издано 15 зарубежных учебников на государственном языке общим тиражом 18 700 экземпляров, все они прошли экспертизу в Республиканском научно-практическом центре «Учебник». В рамках проекта на государственный язык были переведены лучшие учебники США, Великобритании, Германии, Италии, России и др. Однако большинство переведенных книг относилось к естественным и техническим наукам. В программной статье Президента Н. А. Назарбаева ставится новая задача – организация перевода учебной литературы на казахский язык на системной основе в рамках в специальной государственной программы. При этом будет осуществляться перевод учебников именно гуманитарного профиля. Центральным звеном в реализации проекта «Новое гуманитарное знание. 100 новых учебников на казахском языке» является негосударственное Национальное бюро переводов. Проект «Новое гуманитарное знание. 100 новых учебников на казахском языке» позволяет подключиться к переводу профессиональной литературы не только лингвистам-языковедам, но и специалистам в той или иной области социально-гуманитарной науки, которые являются общепризнанными профессионалами в данной сфере и на высоком уровне владеют как литературным казахским языком, так и тем иностранным языком, с которого будет осуществляться перевод. Конкурентоспособность страны и нации в современном мире – это не только экономические успехи, важные международные инициативы, но и формирование конкурентоспособной культуры, позиционирование в мире собственных культурных достижений. В этой связи ключевой является задача организации эффективного культурно-социального взаимодействия Казахстана и глобального мира и продвижения своей культуры. Общеизвестным является свободный обмен идеями и знаниями для интеллектуального прогресса и международного взаимопонимания обществ. Этот обмен в значительной степени осуществляется посредством книг, в том числе относящихся к образованию и науке. Возникает относительно новый феномен – социокультурное взаимодействие посредством книги. Это сложный, многослойный процесс. И вопрос здесь не только в том, что мы можем принять из значительного объема мировой научной социально-гуманитарной мысли, но и что мы можем дать. Актуальной является селекция лучших работ казахстанских специалистов-гуманитариев и их перевод на иностранные языки. Необходимо также продумать эффективные механизмы продвижения достижений современной казахстанской гуманитарной науки в глобальном сообществе. Разработка конкретных проектов, программ и механизмов модернизации общественного сознания является задачей политологов, философов, культурологов, психологов, одним словом, специалистов в сфере социально-гуманитарного знания, которые не только понимают, по каким принципам и законам развивается социум, но и являются проводниками гуманитарного знания для более широкой аудитории. Ведь в учебных аудиториях творится будущее!

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. *Новые возможности развития в условиях четвертой промышленной революции. Послание Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана. 10 января 2018 г. // Казахстанская правда. – 2018. –10.01.*
2. *Обращение Ассамблеи народа Казахстана //Казахстанская правда. –2017. – 04.*

3. Абдыкаликова Г. Жизнь предоставляет уникальную возможность перейти на латиницу.– Режим доступа: *informatburo.kz* – (дата обращения 07.02.2018).
4. Назарбаев Н. Болашаққабағдар: Руханижаңғыру //ЕгеменҚазақстан. – 2017. – 12.04.
5. Назарбаев Н. До конца 2017 года нужно разработать казахский алфавит на латинице. – Режим доступа: *kazpravda.kz* – (дата обращения 02.2018).
6. Президент в Шымкенте поднял вопросы латиницы, трехязычия и пошутил о советском лозунге. 04.2017. – Режим доступа: //ОтырарTV (Шымкент) – (дата обращения 07.02.2018).
7. Переход на латиницу сблизит казахов по всему миру. – Нурсултан Назарбаев. 23.06.2017. – Режим доступа: Казинформ – (дата обращения 07.02.2018).
8. Нурсултан Назарбаев рассказал о новом казахском алфавите. 08.2017. – Режим доступа: *Tengrinews.kz* – (дата обращения 07.02.2018).
9. Назарбаев ответил казахстанцам, критикующим проект алфавита на латинице. 14.09.2017. – Режим доступа: *Informatburo.kz* – (дата обращения 07.02.2018).
10. Нурсултан Назарбаев: Мы искажали настоящий казахский язык. 09.2017.
11. Режим доступа: *Matritsa.kz* – (дата обращения 02.2018).
12. Назарбаев Н. Преподавание казахского языка на латинице планируется начать в школах к 2022 г. – Режим доступа: *Sagavan.kz* – (дата обращения 02.2018).
13. Главгосударства представили проект единого стандарта казахского алфавита на латинской графике // Хабар 24 (ТВ). – 2017. – 10.
14. Президенту РК представлен проект казахского алфавита на латинице. 10.2017. – Режим доступа: *kazinform.kz* – (дата обращения 07.02.2018).
15. Назарбаев Н. Необходимо издать указ об утверждении нового алфавита. – Режим доступа: *Nur.kz* – (дата обращения 07.02.2018).
16. Назарбаев подписал указ о переводе алфавита на латиницу. – Режим доступа: *zakon.kz* – (дата обращения 07.02.2018).
17. Бочарова М. На публичное обсуждение вынесен план мероприятий по переходу на латиницу // Аналитический интернет-журнал «Власть».– Режим доступа: *Zakon.kz*. – (дата обращения 02.2018).

*к.и.н., профессор Кадиркулова Г.К.
магистр Толегенов А.К.*

ПРОБЛЕМЫ ИЗУЧЕНИЯ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ

Аңдатпа

Мақалада, біркелкі емес этникалық ортадағы мәдениетаралық байланыс мәселесі қарастылған. Сонымен қатар, қазіргі этнопсихологиялық мәселелердің бірі – тұлға аралық қатынастар мәселесі қарастырылады. Мақалада ұлттаралық қарым-қатынаспен қатар ұлттық тіл және адамдар арасындағы вербальды емес қатынастар қарастырылған. Ол белгілі бір халықтың ұлттық салттары мен дәстүрлерінен айқын көрінеді.

Abstract

The article is dedicated to the problems of intercultural communication in the nonhomogeneous ethnic surrounding and highly developed problem of modern ethnic psycholinguistics – the problem of interpersonal communication. Besides verbal people use non-verbal communication; it may be international and may reflect national habits and traditions of a definite nation as well.

Аннотация

Статья посвящена проблемам межкультурной коммуникации в неоднородной этнической среде и современной этнической психолингвистике, а также проблеме межличностного общения. Кроме того, рассматривается вопрос использования невербального общения среди людей, который может быть международным и может отражать национальные обычаи и традиции определенной нации.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, мировоззрение, этническая самобытность, казахская этническая культура, межкультурное общение.

Казахская и русская философия как своеобразное миропонимание народа, основанное на народной мудрости, в позитивном смысле обычно определяется как мировоззрение, т.е. система взглядов человека на мир, общество, на свое место в окружающем мире. Другими словами, мировоззрение включает в себя определенное отношение человека к окружающему миру, его индивидуальную оценку.

Казахская и русская философия как своеобразное миропонимание народа, основанное на народной мудрости, в позитивном смысле обычно определяется как мировоззрение, т.е. система взглядов человека на мир, общество, на свое место в окружающем мире. Другими словами, мировоззрение включает в себя определенное отношение человека к окружающему миру, его индивидуальную оценку. Исследование особенностей казахской этнической культуры, мировоззрения убедительно доказывает, что «точкой их «стыковки» в формировании этнической самобытности, отличающей казахский этнос от других этнических общностей, является его менталитет» [1, с. 98]. Это связано с тем, что кочевая жизнь степняков издревле неразрывно связывалась с особенностями времен года. Убеждением и моралью кочевого общества было понимание того, что природу не стоит покорять и подчинять, к ней надо приспосабливаться, жить по ее законам. В связи с этим вся окружающая кочевников природа: реки, озера, звезды на небе, солнце и луна – все было персонифицировано, одушевлено, воспринималось как одушевленные предметы. Об этом свидетельствуют яркие метафоры, такие, как: око солнца, солнце улыбается, корни травы, сердцевина дерева, у джута семеро братьев и др. Эта же идея прослеживается и в казахских пословицах: *Сабағы жаман жемістің дәні де жаман* (На плохой ветке плохие плоды растут); *Ағаш та ылғалды жерде көгереді* (Деревья на влажном месте зеленеют); *Толықсып аққан дария мейірбанды қария* (Скромный старик, что полноводная речка); *Жемісті ағаштың басы төмен* (Дерево с плодами опускается низко); *Сағадағы су ішеді, аяқтағы у ішеді* (У истока реки пьют чистую воду, в конце реки – яд). В отличие от степняков русские крестьяне были связаны с землей. Земля – это кормилица, к ней было особое отношение, ее называли земля-матушка, землякормилица. Как показали результаты проведенного нами анкетирования, респонденты старшего поколения (70–90 лет) отметили то, что к работам в саду, на огороде, в поле надо приступать с хорошим настроением, думать или говорить о земле позитивно, задабривать землю. Отсюда пословица *От худого слова урожай не родится*. Бережное, чуткое отношение к земле выражено в следующих пословицах: *Без хозяина земля круглая сирота*. Не земля плоха, а сеятель плох. Кто землю лелеет, того и земля жалеет. Кто мать сыру землю любит, тот голоден не будет. Нет плохой земли, есть плохие хозяева. Земля – тарелка: что положишь, то и возьмешь. Хорошая земля – полная кошница; худая земля – пустая кошница.

Следует отметить, что в русских пословицах о земле часто встречаются прилагательные-определения *черный* и *белый*. При этом слово *черная* (земля) в пословицах о хлебе несет позитивное значение – не темная, грязная, а богатая, плодородная: *Черная земля белых ручек не любит*. От черной земли белый хлеб родится. Земелька черная, а хлебец белый родит. *У пахаря рука черна, да хлеб бел*. Цветообозначение *белый* имеет два значения: *нерадивые, ленивые (руки)*, *хороший, качественный, сытный (хлеб)*.

Земледелие, урожай напрямую зависели от природных условий, поэтому в русских пословицах отразился богатый опыт наблюдения крестьян, их приспособляемость к явлениям природы: Хорош и лунный свет, когда на небе солнышка нет. Даст небо дождь, а земля – рожь. Утренний дождь путника не остановит. Всё, что с неба падает, земля принимает. Месяц – серебро, а красное солнышко – золото. Как месяц ни свети, а всё не солнышко. Будет дождичек – будут и грибки. Трава боится инея, а иней – солнца. Когда снег идёт – не холодно; холодно, когда он тает.

Говоря о временах года, казах также образно характеризовал тот или иной сезон: «көктем туды (обновление мира, возрождение), жаз шықты (земля зазеленела, природа набирает силу), күс түсті (природа, пробуждаясь весной и набирая силы летом, осенью отдает свои плоды, растает с листьями), қыс келді (приход бурной метельной зимы)» [1, с. 104].

Рассматривая философское миропонимание природы казахского этноса, необходимо сопоставить его с мировосприятием русских людей, которые издревле были земледельцами, а не скотоводами, поэтому и ценности у них иные. Как отмечает А. Сейдимбек, «общие для всех тюркских народов, в том числе и для казахов, обычаи, этнические особенности имеют главным стержнем нравственность, а это качество тесно связано с кочевой жизнью, культивированием четырех видов скота. У людей, выращивающих злаки, овощи, и у людей, разводящих животных, психика и сознание, отношение к миру – разные. Определенный образ жизни и хозяйственная культура указывают не только на самобытность этнической культуры, но и укрепляют этнопсихологические особенности народа» [2, с. 248].

Самобытность этнической культуры важно учитывать и в процессе межкультурной коммуникации. Неполная общность образов сознания часто является основной причиной коммуникативных непониманий/ недопониманий, что является следствием принадлежности коммуникантов (контактеров) к разным национальным культурам. По мнению Е.Ф. Тарасова, «межкультурное общение – это случай функционирования сознания в аномальных (“патологических”) условиях, когда отсутствует оптимальная общность сознаний коммуникантов. Чужая культура воспринимается как “отклонение от нормы”, при этом естественным образом нормою считаются образы своей культуры, и чужая культура постигается путем приведения чужих образов сознания к образам своей культуры» [3, с. 18]).

В процессе межкультурного общения представители разных лингвокультурных сообществ воспринимают «чужую» культуру через свою локальную культуру, вследствие чего неизбежно возникает различная степень непонимания специфических проявлений «чужой» культуры. При этом степень непонимания зависит от размеров культурологических дистанций между культурами-коммуникантами и обуславливается потребностями и целями коммуникации. Контакт с «чужой» культурой для представителя одной лингвокультурной общности всегда опосредован опытом своей культуры, при этом неизбежно происходит сопоставление двух культур, фиксируются – осознанно или неосознанно – различия между этими культурами. Для достижения полного взаимопонимания в процессе межкультурного общения необходимо делать некоторую “поправку” на национальную специфику другой культуры, то есть использовать своеобразный «коэффициент», который облегчал бы контакты между культурами.

Поскольку наибольшие сложности возникают при передаче национальной специфики, одной из задач современной этнопсихолингвистики является изучение как языковых средств человеческого общения, так и не менее важных средств невербальной коммуникации. В язык жестов и мимики входят и такие специфические единицы, интерпретация которых возможна только при знании данной этнической и социальной группы. Нарушение правил может обернуться большими неприятностями: в мусульманских странах особо щепетильно относятся к публичным проявлениям любезности перед женщинами. В Японии, Корее до сих пор приняты поясные поклоны, а в северной Африке, поклонившись, коммуникант

подносит правую руку ко лбу, к губам, а потом к груди. «Русские, англичане, американцы в качестве приветственного жеста пожимают друг другу руки. Китаец в прежние времена, встречая друга, пожимал руку самому себе. Лапландцы трутся носами. Молодой американец приветствует приятеля, хлопая его по спине. Латиноамериканцы обнимаются. Французы целуют друг друга в щеку. Самоанцы обнюхивают друг друга» [5, с. 14].

Процесс усвоения культуры является результатом активной социальной деятельности индивида по отношению к предметам духовной и материальной культуры. Эта деятельность многообразна и разнообразна, ее можно рассматривать как некоторый набор социальных ролей личности, усваивающей культуру. Другими словами, наблюдается культурная интерференция. Все это в целом формирует «региональную культуру общения, составными частями которой являются культура речи, культура речевого этикета, культура поведения, культура мышления» [6, с. 15].

В условиях многонационального общения в Казахстане происходит взаимовлияние различных культур. Представители того или иного этноса усваивают не только свою родную культуру, но и национальную культуру казахов через призму своего родного языка. Как отмечает Шайбакова Д.Д., «общность культуры способствует аккумуляции сходных коммуникативных стратегий, общих принципов речевой культуры, формирует диапазон смыслов, объединенных текстами – у языковой общности общие системы прецедентов и правил – и определяет традиции» [6, с. 15]. В качестве примера автор приводит случаи, когда русские используют молельный жест казахов – руки, поднесенные к лицу – в ситуации поминок, по окончании ритуального застолья. Нам приходилось не раз наблюдать и такие интересные, на наш взгляд, факты. В казахской культуре не принято класть лепешку на стол обратной стороной. Русские, увидев перевернутую булку хлеба, уже произвольно ставят ее в такое положение, в каком она находилась в форме для выпечки. Более того, у казахов положено на стол класть нечетное число лепешек, такую же ситуацию мы наблюдаем и в русских семьях, когда накрывается стол для гостей, в нескольких местах кладут по три (а не по две) лепешки. Близкое соседство казахов и русских, несомненно, отложило отпечаток на русско-казахстанский этнокультурный диалог, на взаимодействие и взаимовлияние национальных межэтнических отношений. Эти отношения проявляются как в официальном общении, так и в быту. Например, в казахском узусе более четко, чем в русском, обозначены отношения начальник – подчиненный, старший – младший. Старшего по возрасту, должности или званию принято приветствовать, вставая ему навстречу. Так ведут себя не только казахи, но и представители русской диаспоры, как женщины, так и мужчины. Недопустимо, чтобы младший перебивал старшего, был лидером в ситуации общения.

Чтобы понять механизм формирования этнического менталитета у представителей разных национальностей, чтобы избежать коммуникативного непонимания в повседневном общении, следует изучать не только современное состояние другой национальной культуры, но и сопоставлять его с традиционным соционормативным этикетом. Например, в корейском общении также не принята жестикуляция и ограничены эмоции. Мы наблюдали, как ученик-кореец вздрагивал и резко отстранялся в сторону, если учитель дотрагивался до него рукой, чтобы обратить на себя внимание в момент объяснения темы урока или исправить ошибку в тетради учащегося-иностранца. Это связано с особенностями корейской культуры, в которой считается неприемлемым, если к коммуниканту прикоснулся кто бы то ни было, кроме близких друзей. Нельзя обниматься, хлопать по спине, нельзя класть руку на плечо. Абсолютно неприемлемо прикасаться к старшим и к лицам противоположного пола.

Анализируя данные примеры, можно прийти к заключению, что попытки сформировать представления о других людях и объяснить их действия без достаточной для того информации заканчиваются недопониманием причин их поведения, которые кажутся собственными тому или иному индивиду. В основе приписывания лежит сходство поведения

воспринимаемого лица с каким-то другим примером или образцом, имевшим место в аналогичной ситуации.

В процессе межкультурной коммуникации значительное место занимают и стереотипные представления. Встречаясь с представителями других народов и культур, человек обычно проявляет естественную склонность воспринимать и оценивать их поведение с позиций своей культуры. При этом без умения быстро и правильно оценить собеседника сложно ориентироваться в ином социальном и культурном окружении. Чаще всего непонимание чужого языка, символики жестов, мимики и других элементов поведения ведет к искаженному истолкованию смысла их действий, что порождает такие негативные чувства, как настороженность, презрение, враждебность и т.п. Исходя из этого, можно говорить о «языке вражды», который в лингвистике рассматривается как особый языковой феномен. Именно «коммуникативная толерантность – это не просто снисходительность к кому-либо/чему-либо, а терпимость к чужим мнениям, поведению, мировоззрению, верованиям, способность длительно переносить неблагоприятные воздействия при общении, сохраняя самообладание в любых ситуациях» [7, с. 12].

Подводя итог вышеизложенному, можно сделать вывод: нет одинаковых национальных культур, более того, нет одинаковых образов сознания, отображающих одинаковые или даже один и тот же культурный предмет. Каждое общество существует в рамках толерантности, и эти рамки могут сужаться и расширяться. Немаловажную роль при этом играют размеры культурологической дистанции между контактирующими этнолингвистическими общностями. Воспринимая явления, принадлежащие к другой культуре, реципиент интерпретирует его в образах и категориях своей собственной, что и определяет степень понимания явлений неродной культуры. В процессе межкультурной коммуникации сопоставляют «образы» культур, несущих в себе инвариантную и вариантную составляющие. Только обладающий позитивной этнокультурной идентичностью человек способен к этнической и культурной толерантности, к жизни в современном мире.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. *Кожухметова К.Ж. Казахская этнопедагогика: методология, теория, практика.* – Алматы: Фылым, 2014. – 317 с.
2. *Сейдимбек А. Мир казахов. Этнокультурологическое переосмысление: Учебное пособие.* – Алматы: Рауан, 2011. – 576 с.
3. *Тарасов Е.Ф. Межкультурное общение – новая онтология анализа языкового сознания // Этнокультурная специфика языкового сознания / Отв. ред. Н.В. Уфимцева.* – М., 2012. – С. 7–22.
4. *Уфимцева Н.В. Языковое сознание и образ мира славян // Языковое сознание и образ мира.* – М., 2012. – С. 207–219.
5. *Фолсом Ф. Книга о языке.* – М., 1974. – 528 с.
6. *Шайбакова Д.Д. Влияние казахской культуры на русскоязычное общение // Русское и сопоставительное языкознание: тенденции и перспективы развития.* – Алматы, 2107. – С. 14–18.
7. *Сулейменова Э.Д. Толерантность языка и язык толерантности // Язык и идентичность: Международная конференция «Ахановские чтения».* – Алматы, 2017. – Т.1. – С.7–13.

*Оспанбекова Гайни Кабыловна
м.э.н, КГУ «ОСШ №6 г. Темиртау», gainishka@mail.ru*

ЭФФЕКТИВНОСТЬ МОДЕРНИЗАЦИИ ОБЩЕСТВЕННОГО СОЗНАНИЯ В РАМКАХ ПРОГРАММЫ РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ

Аңдатпа

Біздің ел басшының жаңа бағдарламалық мақаласы біздің қазақстандықтардың сапалы түрінде діл өзгертетін стратегиясын жазуына мүмкіндік береді. Мақала 2017 жылдың 31 қаңтардан мезгілінде ұсынылған президент мәтіндердің яғни «Қазақстанның үшінші жаңғыртуы: ғалымдық бәсекелестік», кейін 2017 жылдың 10 наурыздан бастап білік тарамдар арасындағы өкілеттіктерін қайтадан реттеу жөнінде конституциялық өзгерістер жобасын тіпті 2017 жылдың 12 сәуірден бастап мақаласына үш таған бөлігін ұсынады.

Жаңа терминдер мен ұғымдық құрылымдаушылар қатарында бұрында қолданылған бірақ басқа пішінде қолданылады, бағдарламалық мақала көмегімен жаңа саяси лексиканы енгізуге мүмкіндік береді. Бұған қоса ұсынған мақаласының мағынасы мен маңызын айқын түрінде түсіну үшін кілттік және тірек сөздерін қарастыру қажет.

Түйін сөздер: жаңғырту, қоғамдық сана, бәсекелестік, тұғырнама, білімге табыну, эволюциялық дамуы, сана-сезімнің ашықтығы, ақпарат, коммуникация, беталыс.

Аннотация

Новая программная статья главы нашего государства дает возможность раскрыть стратегию качественного изменения менталитета наших казахстанцев. Статья представляет собой часть триады президентских текстов, представленных за период с 31 января 2017 года, то есть Послания «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность», затем проекта конституционных изменений по перераспределению полномочий между ветвями власти от 10 марта 2017 года и, наконец, самой статьи от 12 апреля 2017 года.

С помощью программной статьи дает возможность ввести новую политическую лексику, наряду новых терминов и понятийных конструкторов применяются, те которые уже используются, но уже в другом формате. При этом необходимо рассмотреть ключевые и опорные термины, чтобы четко понимать смысл и значение представленной статьи.

Ключевые слова: модернизация, общественное сознание, конкурентоспособность, платформа, культ знания, эволюционное развитие, открытость сознания, информация, коммуникация, тенденция.

Abstract

The new programmatic article of the head of our state provides an opportunity to reveal the strategy of a qualitative change in the mentality of our Kazakhstanis. The article is part of a triad of presidential texts submitted for the period from January 31, 2017, that is the Message “Third Modernization of Kazakhstan: Global Competitiveness”, then a draft constitutional amendment on the redistribution of powers between the branches of power of March 10, 2017 and finally the article itself dated April 12, 2017.

With the help of the program article, it is possible to introduce new political vocabulary, along with new terms and conceptual designers are used, those that are already used, but in a different format. At the same time, it is necessary to consider key and reference terms in order to clearly understand the meaning and significance of the presented article.

Keywords: modernization, public consciousness, competitiveness, platform, cult of knowledge, evolutionary development, openness of consciousness, information, communication, trend.

С момента выхода в свет статьи главы нашего государства «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» от 12 апреля 2017 года в обществе начались бурные обсуждения, были как положительные так и отрицательные отзывы. На реализацию данной программы до 2022 года из бюджета планируется выделить пятьдесят четыре миллиарда тенге. Модернизация общественного сознания по словам Главы государства должна стать основой политической и экономической сферой в стране. Люди должны научиться прогрессивно мыслить, обсуждать и в конце концов по другому осознать, только в этом случае появится возможность казахстанцам повысить свой уровень благосостояния, но самое главное как научиться правильно пользоваться данной возможностью. Статья, является свидетельством того, что глава нашего государства всегда опережает на несколько шагов всех остальных, его инициатива уникальна. Новое направление дает нашей молодежи иметь возможность конкурировать в жесткой борьбе, постоянно двигаться, развиваться и прогрессировать.

Время не стоит на месте, как и история человечества, у нас появился шанс появления нового периода в истории нашего государства. Уникальность данного проекта находит свое место в реализации одновременно трех направлений: модернизация экономики, конституционная реформа, модернизация сознания общества. Модернизации состоит из шести блоков: конкурентоспособность нации, прагматизм, сохранение национальной идентичности, культ знания, эволюционное развитие, открытость сознания [1].

Инициированная главой государства программа «Рухани жаңғыру» представляет в действительности масштабный проект национального уровня. Ее уникальность состоит в том, что она охватывает все сферы жизнедеятельности общества, принимая форму платформы идеологического развития в современном мире. Обновление содержания общественного сознания напрямую связано с потребностью населения успешно адаптироваться к динамично меняющимся условиям современности.

При этом общественное сознание граждан Казахстана тесно переплетается с их интересами, идеями, ценностями и перспективами, опираются прежде всего на духовность, культуру, обычаи и традиции, нравственность. Программа тесно взаимосвязана с интересами молодого поколения и его развитию для дальнейшего будущего. По словам главы государства для повышения уровня конкурентоспособности нам необходимо продолжать дальнейшее развитие трехязычия. Основной целью для нас остается войти в рейтинг тридцати самых развитых стран мира. Наш казахстанский патриотизм состоит из своих особенностей в системе исторического развития полиэтнического государства, со своей историй проживания, так как здесь свыше сто тридцати народностей.

Сегодня патриотизм казахстанцев основан на чувстве гордости граждан за свою страну, которая в отличии от других советских республик смогла избежать межэтнические конфликты и имея лидирующие позиции на мировой арене и занять консолидирующий духовно-политический фактор евразийской интеграции. Глава государства не раз отмечал, что одна из главных частей модернизации является сохранение собственного национального этнического кода, а его фундаментом непременно является патриотизм. На развитие данного проекта предприниматели ВКО в формате аукциона вложили 2,2 миллиарда тенге, это главы крестьянских хозяйств, предприятий малого и среднего бизнеса, крупных градообразующих предприятий. Все собранные средства переданы в областной фонд «Парыз», и оттуда они будут распределены по учебным заведениям, самые крупные взносы внесли предприятия: ТОО «Казцинк» и ТОО «Бакырчикское горнодобывающее предприятие». Благодаря модернизации у молодого поколения есть возможность получить образование на уровне мировых стандартов, а предпринимателей появилась возможность внести свой вклад в развитие своей страны [2].

Необходимо учесть, что формирование нового патриотизма невозможно без исторического самосознания коренного народа, так как это дает возможность осознания необходимости сохранения исторического наследия своего государства. История казахского народа представляет собой важнейшую часть всемирной истории и кочевой цивилизации, поэтому ее изучение занимает важное место в формировании казахстанского патриотизма и исторического сознания подрастающего поколения и уважительного отношения со стороны других национальностей. Ведь именно Казахстан в тяжелые годы истории стал второй Родиной для многих народов царского и советского периодов.

Воспитание патриотизма представляет собой основу успеха любого многонационального и многоконфессионального общества, ведь фундаментом казахстанского патриотизма является равноправие всех граждан и их общая ответственность за Родину, и ее будущее. Межнациональное согласие является краеугольным камнем всеобъемлющей безопасности, стабильности, поступательного экономического, политического, социокультурного и духовного развития Казахстана. Толерантность, диалог культур, поликультурность, глобальность ныне в большей степени, чем, когда бы то ни было в истории – не просто отвлеченные философские понятия, а практическое условие развития формы межэтнических и межконфессиональных отношений. Это предполагает необходимость формирования у граждан, и прежде всего у подрастающего поколения, высоких нравственных, морально-психологических и этических качеств, среди которых важное значение имеет патриотизм, гражданственность, ответственность за судьбу Отечества и готовность к его защите.

Основной целью данной программы является сохранение культурного наследия и развития культурно-образовательной среды в разрезе данной программы, необходимо работать систематически и открыто имея при этом четкую последовательность действий. Разъяснительные работы должны быть доступными для каждого из нас. Имея мультипликативный характер, который не только будет влиять на экономику, но и на театральную, музейную, библиотечную, архивную отрасли, литературу и киноиндустрию.

Программа поможет развитию туристической отрасли определив ее магистральными направлениями проекты «Рухани жангыру». В Казахстане есть много уникальных и красивейших мест, но они не пользуются популярностью у иностранных и местных туристов из-за слабого развития индустрии отдыха. По экспорту туристических услуг Казахстан занимает 78 место в мире. Его доля в валовом внутреннем продукте составляет всего 1,5%, хотя в некоторых странах – этот показатель доходит до 12% [3].

Эффективная же реализация Программы «Рухани жангыру» наш исторический шаг создать для каждого гражданина страны развитое образовательно-культурное пространство, не потерять историко-культурных корней и стать полноправными участниками мировых глобальных процессов!

Программа «Рухани жангыру» предусматривает и сто новых лиц. Я не раз писал, что лица – это не только люди, но и бренды. И их также нужно продвигать в СМИ, что даст возможность нашим производствам расширяться, набирать людей, совершенствоваться и в конечном итоге приходить к успеху.

Нужно пересмотреть и меры поддержки бизнеса, переходя от всяческого субсидирования к продвижению на рынке. Сегодня благодаря свободному плаванию курс устанавливается по рыночному равновесию, что делает неэффективным и бессмысленным всякого рода субсидирование. Равновесный курс обеспечивает равновесные цены на казахстанские и иностранные товары – это значит, что поддержка бизнеса должна переключаться с разного рода удешевлений на поддержку маркетинговых усилий, с себестоимости на продажи. Перераспределение средств с адресного субсидирования отдельных видов бизнеса на создание благоприятного маркетингового информационного пространства для казахстанских товаров

в целом будет создавать равную конкурентную среду для казахстанских производителей, при этом обеспечивая им всем преференции перед импортными товарами.

Для мониторинга и оценки за исполнением программы создан центральный проектный офис. «Проделано очень много работы. Есть первые результаты работы специальных групп Национальной комиссии. Разработан проект нового алфавита, обозначены 600 объектов священных мест, ведутся работы по программе «Туған жер», главной задачей которого является сохранение и приумножение духовных и культурных ценностей [4].

На сегодняшний день с учетом рекомендаций областных управлений и неправительственных организаций разработчиками было разработано двадцать проектов и сто девятнадцать подпроектов. Проект должен быть конкретным, рассчитанным на конкретную аудиторию, и преследовать конкретный результат, который по итогам должен быть выполнен. Работа направлена на конечный результат, который возможен благодаря проектному менеджменту. В каждом проекте есть свой прогресс, свой руководитель и своя команда, если же один руководитель будет руководить несколькими проектами, эффективность этих проектов будет низкой. Все проекты обсуждаются и утверждаются на экспертном совете, они же голосуют по шести блокам, который обозначил глава нашего государства. Согласно проводимой практики, работа в проектном режиме существенно повышает эффективность, так как направлена на выполнение конкретных задач, которые достигаются за счет реализации проекта.

Программа «Рухани жаңғыру» была предложена своевременно и сегодня она в приоритете, она всеобъемлюща и отвечает на главные вопросы современности. Каждый из нас может осознать сопричастной к данной программе, внести свой вклад. Это может быть помощь другим, участие в социальных программах, в благотворительности, в каких-то акциях, начиная с малого и заканчивая в масштабах страны. Есть много примеров, когда люди индивидуально реализуют какие-то благие инициативы, это уже показывает духовную модернизацию нашей молодежи [5].

Как известно, ключевыми направлениями модернизации национального самосознания в XXI веке, применяемыми как на индивидуальном, так и на общественном уровне, являются конкурентоспособность, прагматизм, сохранение национальной идентичности, культ знания, эволюционное развитие и открытость сознания.

Глобальные процессы формируют нестандартные неожиданные вызовы, активное использование новых информационных и коммуникационных технологий, меняет ритм и стиль жизни, национальные традиции дополняются современными элементами. Так в прошлом году в Астане состоялась презентация коллективных монографий, книг «Коммуникативная политика Республики Казахстан: современное состояние и перспективы развития» и «Социальная модернизация Казахстана». Данные монографии состоят из уникальных данных социологического исследования, проведенным Институтом Евразийской интеграции и развернутого анализа полученных результатов ведущими учеными и экспертами нашей страны. В данном опросе было задействовано четыре тысячи человек, с помощью этого наследие нашей страны уже понимает сам смысл модернизации, ее роль в обществе, какие ценности человек ставит на первое место.

Начало «модернизации» можно было визуально увидеть с помощью популярного логотипа «Рухани жаңғыру» во всех государственных учреждениях и на улицах городов нашей республики. Во многих городах были открыты проектные офисы, где проводились разъяснительные работы.

Как сообщили в Проектном офисе «Рухани Жаңғыру» города Алматы прошел книжный фестиваль (KitapFest–2017) это широкий выбор интерактивных площадок: от встреч с казахстанскими писателями до познавательных мастер-классов для детей. Целью мероприятия является привлечение населения к чтению, повышение значения книги, культуры

и образования, способствование популяризации казахстанских писателей и их литературных произведений. Именно такое видение образования дает людям возможность взять на себя ответственность за создание устойчивого будущего. Оно направлено на улучшение доступа к качественному базовому образованию, переориентацию учебных программ, обучение и повышение осведомленности общественности, помощь в развитии знаний, компетенций и отношений, необходимых в настоящее время [6].

Для любителей книг Алматинского книжного фестиваля подготовили разнообразную программу, в которую вошли Литературно-музыкальная гостиная, акция «Предлагаю почитать», букросинг «Прочитай – передай другому», мастер-классы для детей по бумажному моделированию и конкурс рисунков на асфальте на тему «Туган жер».

Как отмечают в УВП, книжный фестиваль KitapFest–2017 объединил всех, кто любит и ценит Книгу и Чтение. Книга является универсальным способом общения людей всех национальностей и всех времен. Специально создан сайт для программы, в нем собраны все данные о культурных и духовных ценностях Казахстана. Здесь можно будет почитать научные статьи, найти новые туристические маршруты и пообщаться с соотечественниками на форуме.

Большой интерес вызвало выступление руководителя управления культуры С. Бурбаевой. Она отметила, что в республиканский список «100 сакральных мест Казахстана» вошли восемь проектов с одиннадцатью объектами.

К примеру, на территории Ерейментауского района открыт уникальный археолого-этнографический комплекс «Кумай», который примечателен тем, что здесь сохранились памятники нескольких эпох – эпохи бронзы, раннего железного века, гуннского, классического тюркского и этнографического периодов развития. Наиболее значимыми памятниками являются каменные изваяния (балбалы), относящиеся к I и VI векам нашей эры периода Западно-Тюркского каганата. Строительство данного комплекса создает предпосылки для развития экологической, этнокультурной и других форм туристической деятельности в будущем [6].

До 2022 года планируется выделить с бюджета 7,7 миллиарда тенге, так в Костанайской области обещают затратить 3,6 миллиарда тенге на 38 проектов и провести 419 мероприятий, в Карагандинской же области выделяют 12,3 миллиарда тенге, за прошлый год только в Южной-Казахстанской области провели свыше 3200 мероприятий. Каждый проект и мероприятие отбираются экспертным советом состоящий из числа чиновников. В состав комиссии входят 63 человека: министры, акимы областей, депутаты парламента и сената, ректоры университетов, редакторы государственных СМИ и главы НПО [7].

Задача обновления сегодня стоит перед всеми государствами планеты, как и перед Казахстаном, отмечает Нурсултан Назарбаев. Начатые в стране масштабные преобразования должны сопровождаться опережающей модернизацией общественного сознания. При этом Президент отмечает, что на сегодняшний день проделана огромная работа и Казахстан – это состоявшееся государство [7].

Но пришло время приступить к более масштабной и фундаментальной работе, которая позволит изменить общественное сознание, чтобы стать единой нацией сильных и ответственных людей. Мировые тенденции меняют мироздание, происходит своего рода смена эпох, что дает Казахстану уникальную возможность выйти на совершенно новый уровень развития.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. *Электронный портал BNews.kz*
2. *Электронный портал www.strategy2050.kz*
3. *Электронный портал www.khabar.kz*

4. *Электронный ресурс <http://e-history.kz/ru/publications/view/4012e-history.kz>*
5. *Электронный портал Zakon.kz.*
6. *газета «Северный Казахстан» «Ключ к пониманию мира и единению» от 08.08.17 г.*
7. *Электронный портал adebiportal.kz/news*

Саметова Ф.Т.

к.филол.н., профессор кафедры языков и журналистики Академия Кайнар

ОСОБЕННОСТИ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБЩЕНИЯ В ВУЗЕ

Аннотация

В статье раскрываются основные требования к отношениям «преподаватель – студент», «студент – студент», рассматриваются коммуникативные приемы, способствующие установлению оптимального педагогического общения на занятиях, также речь идет о стилях педагогического общения.

Ключевые слова: педагогическое общение, вуз, студент, педагогический стиль.

Аңдатпа

Мақалада «оқытушы – студент», «студент – студент» ара-қатынасына қойылатын талаптар келтіріледі; сабақ барысында тиімді педагогикалық қатынас құрудың коммуникативті амалдары қарастырылады; сонымен қатар педагогикалық қатынастың стильдері анықталады.

Түйін сөздер: педагогикалық қатынас, жоо, студент, педагогикалық стиль.

Abstract

The article reveals the basic requirements for the relationship «teacher – student», «student – student», discusses the communication techniques of pedagogical communication in the classroom, as well as talking about styles of pedagogical communication.

Key words: pedagogical communication, university, student, pedagogical style.

Основная функция вуза – формирование личности специалиста. И этой цели должно быть подчинено общение преподавателей и студентов. Система вузовского педагогического общения в звене «преподаватель – студент» качественно отличается от школьного самим фактом их приобщенности к общей профессии, а это в значительной мере способствует снятию возрастного барьера, мешающего плодотворной совместной деятельности [1].

Основные требования к отношениям «преподаватель – студент», «студент – студент» можно сформулировать следующим образом:

- взаимодействие факторов сотрудничества и ведомости при организации воспитательного процесса;
- формирование духа корпоративности, коллегиальности, профессиональной общности с педагогом;
- ориентация системы педагогического общения на взрослого человека с развитым самосознанием и тем самым преодоление авторитарного воспитательного воздействия;
- использование профессионального интереса студентов как фактора управления воспитанием и обучением и как основы педагогической и воспитательной работы.

Такой стиль формируется под влиянием двух активных факторов:

- увлеченности наукой, предметом;

- стремления превратить область научного поиска в материал педагогического воздействия, так называемого педагогического чувства.

Как показывает практика, а также исследования в области педагогической психологии значительная часть педагогических трудностей в сфере высшего образования обусловлена не столько недостатками научной и методической подготовки преподавателей, сколько деформацией сферы профессионально-педагогического общения.

Достижение положительного результата взаимодействия в диаде «преподаватель – студент» зависит от уровня развития коммуникативных умений педагога, его способности к эмпатии и рефлексии, от умения учитывать репрезентативную систему собеседника, воздействовать на него посредством убеждения, внушения, эмоционального заражения, от возможности изменения стилей и позиций общения, умения преодолевать манипуляции и конфликты. Важную роль играют психолого-педагогическая компетентность преподавателя в области психологических особенностей и закономерностей общения, взаимодействия.

Любая профессия накладывает отпечаток на личность человека. Появляется особый склад мышления, личностные качества и даже черты профессиональной деформации. Профессия человека оказывает определённое влияние на процесс познания людьми друг друга.

Преподаватели с низким уровнем педагогического мастерства используют типичный монологический подход в оценке личности обучаемого [2]. Это проявляется, во-первых, в том, что учащийся выступает для них, прежде всего не как субъект, а как такой объект познания, наиболее важным качеством которого является успеваемость. Характеризуя хорошо успевающих учащихся, они выделяют преимущественно положительные качества, а личность слабоуспевающих характеризуют на негативной основе. Таким преподавателям нередко свойственна субъективность понимания, зависимость от установок, стереотипов, предубеждённости и т.п. Факт формирования установки воспринимать людей только с одной точки зрения, стереотипности восприятия другого человека – распространённое явление в межличностном познании.

Между тем это типичное проявление монологического подхода, по сути своей не способного отразить всё многообразие качеств личности человека.

Стремление проникнуть в незавершённое, развивающееся ядро личности – это отличительная черта диалогического подхода к межличностному познанию. Именно это свойственно преподавателям с высоким уровнем педагогического мастерства. Для них характерно проникновение в скрытые резервы развития, оптимистичность в характеристиках личности. С повышением уровня мастерства уменьшается влияние, оказываемое успеваемостью на оценку личности обучаемого, повышается объективность его понимания. Характерно, что у преподавателей – мастеров выше показатель положительного отношения к учащимся.

Перед преподавателем возникает ответственная психолого-педагогическая задача формирования студента как субъекта учебной деятельности, что предполагает, прежде всего, необходимость обучить его умению планировать, организовывать свою деятельность. Подобная постановка вопроса требует определить учебные действия, необходимые для успешной учебы, программу их выполнения на конкретном учебном материале и четкую организацию упражнений по их формированию. При этом образец выполнения этих действий должен демонстрировать сам преподаватель, учитывая трудности различных периодов обучения.

Отношение к студенту как социально зрелой личности предполагает учитывать, что он имеет не только систему взглядов на мир, но и на свое место в мире. Другими словами, формирование мировоззрения студента означает развитие его рефлексии, осознание им себя субъектом деятельности, носителем определенных общественных ценностей, социально полезной личностью. Это, в свою очередь, означает для преподавателя необходимость

усиления диалогичности обучения, специальной организации педагогического общения, создания для студентов условий возможности отстаивать свои взгляды, цели, жизненные позиции в процессе обучения.

Установлению оптимального педагогического общения на занятиях помогает использование следующих коммуникативных приемов:

- 1) Приемы профилактики и снятия блокирующих коммуникативных аффектов (коммуникативной заторможенности, неловкости, подавленности, скованности, неуверенности в общении):
 - создание на занятии атмосферы защищенности при общении студентов с преподавателями;
 - одобрение, поддержка посредством придания ценности самой попытке ответа, самому факту участия в диалоге;
 - одобрение практики обращения студентов за помощью к преподавателю;
 - поощрение устных ответов по собственной инициативе студентов;
 - создание щадящих условий при ответе студента с ярко выраженной коммуникативной заторможенностью.
- 2) Приемы оказания коммуникативной поддержки в процессе общения:
 - оказание своевременной помощи в подборе адекватной лексики, в правильном построении высказываний;
 - разъяснение смысла коммуникативных норм в конкретной ситуации общения;
 - обучение (прямое и косвенное) коммуникативным приемам, технике выступления и общения;
 - подчеркнута позитивная критика (если такая необходима) поведения студента в диалоге с преподавателем;
 - демонстрация вербальными и невербальными средствами заинтересованного внимания к студентам, поддержка их стремления к участию в диалоге с преподавателем;
 - предоставление студентам возможности сориентироваться в ситуации, «собраться с мыслями».
- 3) Приемы инициирования встречной учебно-познавательной активности студентов:
 - прямое побуждение студентов к активному взаимодействию с преподавателем на занятии;
 - мотивирование перед группой поощрений студентов за проявленную инициативу;
 - критика собственных ошибок в качестве демонстрации эталона отношения к ним.

В настоящее время необходимо осуществить переход от информационно-объяснительного обучения студентов к деятельному, развивающему [3]. Важными становятся не только усвоенные в вузе знания, но и способы усвоения, мышления и учебной деятельности, развитие познавательных сил и творческого потенциала студента. А этого можно добиться только при условии демократичности методов обучения, раскрепощения студентов, разрушения искусственных барьеров между преподавателем и студентами.

Развивающее обучение предполагает переход от типичной для традиционного обучения схемы «услышал – запомнил – пересказал» к схеме «познал путем поиска вместе с преподавателем и товарищами – осмыслил – запомнил – способен оформить свою мысль словами – умею применить полученные знания в жизни».

Оптимальный стиль педагогического общения способствует достижению положительного результата в общении, взаимодействии, а значит и общей эффективности педагогического процесса, и характеризуется высоким уровнем психолого-педагогической компетентности, развитостью коммуникативных умений, способности к эмпатии и рефлексии.

Важной задачей начинающего вузовского педагога является поиск оптимального для целей воспитания собственного индивидуального стиля общения со студентами. Его выработке способствуют такие приемы [4]:

- включение студентов в начальные формы исследовательской деятельности;
- создание форм совместного общения для лучшей личностной социализации студентов, участие в заседаниях кафедры, конференциях, лекциях среди населения, выступления в печати и т.д.;
- совместная научно-исследовательская работа
- совместные нерегламентируемые, неофициальные контакты, беседы о науке, искусстве, профессии, книгах;
- участие профессорско-преподавательского состава в студенческом досуге (смотри, олимпиады, конкурсы, «круглые столы»).

Педагогическое воздействие должно быть систематическим и непрерывным, переходя от учебно-ориентированного к научно-поисковому, от официально-регламентированного к неофициально-доверительному общению. Особые требования предъявляются к этико-психологической основе взаимодействия ученого-педагога и студентов. В этом плане важную роль играют индивидуально-типологические характеристики или стиль общения.

В стиле находят выражение [5]:

- особенности коммуникативных возможностей педагога;
- достигнутый уровень взаимоотношений;
- творческая индивидуальность педагога;
- особенности студенческого коллектива.

Чаще всего в педагогической практике наблюдается сочетание стилей в той или иной пропорции, когда доминирует один из них. Из числа разработанных в последние годы за рубежом классификаций стилей педагогического общения интересной представляется типология профессиональных позиций учителей, предложенная М. Таленом [6].

МОДЕЛЬ 1 – «СОКРАТ». Это учитель с репутацией любителя споров и дискуссий, намеренно их провоцирующий на занятиях. Ему свойственны индивидуализм, несистематичность в учебном процессе из-за постоянной конфронтации; учащиеся усиливают защиту собственных позиций, учатся их отстаивать.

МОДЕЛЬ 2 – «РУКОВОДИТЕЛЬ ГРУППОВОЙ ДИСКУССИИ». Главным в учебно-воспитательном процессе считает достижение согласия и установление сотрудничества между учащимися, отводя себе роль посредника, для которого поиск демократического согласия важнее результата дискуссии.

МОДЕЛЬ 3 – «МАСТЕР». Учитель выступает как образец для подражания, подлежащий безусловному копированию, и прежде всего не столько в учебном процессе, сколько в отношении к жизни вообще.

МОДЕЛЬ 4 – «ГЕНЕРАЛ». Избегает всякой двусмысленности, подчеркнуто требователен, жестко добивается послушания, так как считает, что всегда и во всем прав, а ученик, как армейский новобранец, должен беспрекословно подчиняться отдаваемым приказам. По данным автора типологии, этот стиль более распространен, чем все вместе взятые, в педагогической практике.

МОДЕЛЬ 5 – «МЕНЕДЖЕР». Стиль, получивший распространение в радикально ориентированных школах и сопряженный с атмосферой эффективной деятельности группы, поощрением их инициативы и самостоятельности. Преподаватель стремится к обсуждению с каждым студентом смысла решаемой задачи, качественному контролю и оценке конечного результата.

МОДЕЛЬ 6 – «ТРЕНЕР». Атмосфера общения в группе пронизана духом корпоративности. Студенты в данном случае подобны игрокам одной команды, где каждый в отдельности

не важен как индивидуальность, но все вместе они могут многое. Учителю отводится роль вдохновителя групповых усилий, для которого главное – конечный результат, блестящий успех, победа.

МОДЕЛЬ 7 – «ГИД». Воплощенный образ ходячей энциклопедии. Лаконичен, точен, сдержан. Ответы на все вопросы ему известны заранее, как и сами вопросы. Технически безупречен и именно поэтому зачастую откровенно скупен.

М. Тален специально указывает на основание, заложенное в типологизацию: выбор роли педагогом, исходя из собственных потребностей, а не потребностей учащихся.

Таким образом, стиль общения преподавателя воплощает социально-этические установки общества, вуза, он отражает личностный и педагогический уровень педагога, его эмоционально-психологические особенности. Оптимальный стиль общения – это общение, основывающееся на увлеченности преподавателя и студентов совместной деятельностью, отражающее саму специфику формирования личности специалиста в вузе и воплощающее в себе взаимодействие социально-этических установок педагога и навыков профессионально-педагогического общения. Следует не только развивать собственное коммуникативное мастерство, но и прививать студентам культуру общения. Педагогу нужны как знание их психологии, так и постоянный учет социологических данных, касающихся особенностей социализации и ценностных ориентаций современной молодежи. Особую роль в наши дни в педагогическом общении, в том, обречено оно на неудачи или, наоборот, на успех, играет личность педагога.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. *Педагогика и психология высшей школы: Учебное пособие / под ред. Булановой-Топорковой М.В. – Ростов н/Д., 2002. – 420 с.*
2. *Смирнов С.Д. Педагогика и психология высшего образования: от деятельности к личности. – М.,1995*
3. *Медведева И.А. Роль психологической компетентности преподавателей вузов в профессионально-педагогическом сопровождение образования: теория и практика». – Казань, 2010*
4. *Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход. – М.,1991*
5. *Коваленко И.В. Мозговая Н.Н. Развитие продуктивного и эффективного общения и взаимодействия в системе «преподаватель–студент». Мат. международной научно-практической конф. «Инновационный потенциал субъектов образовательного пространства в условиях модернизации образования». – Ростов н/Д., 2010. – с.522–526.*
6. *Кагермазова Л.Ц. Стилеобразование педагогического общения студентов – будущих учителей. Психологическая наука и образование. М.– 2008.–№2. – С.36–43*

*Ұзаққұлова Алтынқұл Садыққызы
Жоғарғы санатты мұғалім;Қазақстан –Ресей медициналық колледж;
Алматы қаласы, Қарасай батыр 75, info@Krmc.kz;*

ТАҢБАЛЫ БЕДЕРЛЕРІ

Аңдатпа

Адамзаттың қалыптасуы мен дамуының ежелгі кезеңдері туралы тарихи білім ертедегі адамдар қалдырған мәдени ескерткіштерді зерттеу негізінде қалыптасады. Мәдени ескерткіштерді адамдардың еңбек құралдары, тұрақтары, тасқа жазылған бейнелер, жерлеу әдістері құрайды.

Сондай ескерткіштердің бірі қола кезеңіндегі Таңбалы тас. Оның орналасқан жері Қазақстанның оңтүстігіндегі Қаратау мен Жетісудағы Таңбалыда жартастарға қашалып салынған суреттер (петроглифтер) шоғыры. Жартастарға жануарлардың, басы күн бейнесіндегі адамдардың, күйме – арбалардың кескіндері қашап салынған. Мәселен, Алматыдан солтүстік – батысқа қарай 170 км жердегі Таңбалы аңғарында тұрған андроновшылардың құдайлары бейнеленген көріністер берілген. Мұнда эпикалық қаһармандар садақ тартқан күйі күймелерде шауып келе жатқан әрекеттері, түйелер жегілген арбалар көші, ғұрыптық билерді билеу көріністері суреттелген. Ғибадатхананың басты бейнелері – қарапайым жандардан жоғары тұрған «Күнбасты бейне». Таңбалы петроглифтері әлемнің мәдени құндылықтарының қатарына енгізіліп, ЮНЕСКО ұйымының қорғауына алынған.

Түйін сөздер: Таңбалы шатқалындағы петроглифтер, халқымыздың бай мұрасы ретінде мақтанышымызға айналған, тәуелсіздікпен келген игілік.

Аннатоция

Исторические знания о древности становления и развития человечества формируются на основе изучения памятников культуры, оставленных древними людьми. Памятники культуры составляют: средства труда людей того времени, образы написанные на камнях, методы захоронения. Одним из таких памятников является памятник «Таңбалы тас» бронзового периода. Его расположение представляют собой залежи петроглифов выложенные на скалах Каратау и семиречья который находится на юге Казахстана. На этих скалах выложены изображения животных, людей с солнечным изображением головы, күйме-тележки. В 170 км к северо-западу от Алматы, в долине Таңбалы представлены изображения богов андроновцев. Здесь показаны сцены качевки верблюдов, сцены ритуальных танцев, как на скаку метко стреляли из лука эпические герои. Главный образ храма – образ который стоит выше образов простых людей, «Голова в солнечном облике». Петроглифы Таңбалы включены в число культурных ценностей мира и взяты под охрану организаций ЮНЕСКО.

Ключевые слова: петроглифы в долине Таңбалы, гордость нашего народа как богатого наследия, независимость от независимости.

Abstract

Historical knowledge of the ancient stages of the formation and development of humanity is based on the study of cultural monuments, which were left by ancient people. Cultural monuments are people's labor tools, location, stone-recorded images, funeral techniques.

One of these monuments is the Bronze Age Tamgaly Gorge. Tamgaly is a petroglyph site in the Zhetysay of Kazakhstan. Tamgaly Tamgaly is located 170 km (by road) northwest of Almaty. The name Tamgaly in Kazakh means «painted or marked place». By far the most exceptional engravings come from the earliest period and are characterized by large figures deeply cut in a sharp way with a wide repertoire of images including unique forms such as solar deities, zoomorphic beings dressed in furs, syncretic subjects, disguised people, and a wide range of animals.

Key words: petroglyphs in the valley of Таңбалы, pride of our people as a rich heritage, independence from independence.

Рухани жаңғыру: озығын алып, тозығын тастау. Бұл ой Елбасымыздың елімізді рухани жаңғырудың бірегей бағдарламасын ұсынғаннан кейін туды. Рухани жаңғыру халқымызға жол көрсететін нақты бағдар екеніне күмән жоқ. Нағыз ұлттық жаңғыру тек Қазақстан тәуелсіздікке қол жеткізгенде ғана, Елбасының ұзақ мерзімді стратегиясының негізінде басталды. Әлемдегі әрбір ұлттың әлеуеті тарихтың сабақтарынан үлгі алуы мен тәжірибе жинақтаудағы қабілетіне тікелей байланысты. Президент рухани жаңғыруды жүзеге асыру аясында әлемге ешкімге ұқсамайтын дербес ұлт болуымыз үшін «Жаһандағы заманауи қазақстандық мәдениет» жобасын іске асыру міндетін қойып отыр. Мәдениетіміздің

озық үлгілері әлемдік деңгейде кеңнен танылып, дүние жүзіндегі бәсекеге қабілеттілігі халықаралық деңгейге сай болуы қажет.

Ел басы ұсынып отырған рухани жаңғырудың негізгі сипаты өткен мен болашақты үйлестіре жүзеге асыру болғандықтан, біз екі арнада мұны іске асыруымыз қажет. Оның бірі – ғаламдық жетістіктерді өзімізге әкелу арқылы жаһандық дамуда өз үлесімізді алу. Екіншісі, өткен тарихымызбен дәстүрлерімізден асыл құндылықтарымызды қайта жаңғыртып, ұлттық бірегейлігімізді сақтап қалу. Осы орайда Елбасы ауқымы кеңейіп, туған елге ұласатын «туған жер» бағдарламасын қолға алуды ұсынып отыр. Елбасы ұсынған рухани жаңғыру бағдарламасы оны дәйекті түрде жүзеге асыру тұрғысынан талқылау мен зерделеуді қажет ететін маңызды құжат болып табылады. Бұл жерде немқұрайлық пен дүмбілездік орын алмауы тиіс. Өйткен, бұл мәселе біздің ұтымыздың болашағы мен рухани әлеуетіне тікелей қатысты. Түптеп келгенде – бұл күйзеліс пен дүрбелеңнің, сонымен қатар прогресс пен дамудың алмағайып кезеңінде Қазақстанның экономикалық және технологиялық жаңғыруының идеологиялық негізі. Біз, қазақ ұлты рухани жаңғыру арқылы өркениетті әлемнің ажырамас бөлігіне айналамыз. Бұл біздің тарихи таңдауымыз.

Міне, еліміз тәуелсіздік алғаннан бері әлі толық ашылмаған өткен тарихымыз аздық көпті түгенделіп, олжамызға марқайып, айналаға асқан құмарлықпен қарайтын болдық.

Осыдан болар, талай ғасыр ашық аспан астындағы қараусыз қалған тау мен үңгір қабырғаларындаға бедерленіп, қашалып жазылған суреттер мен белгілерге деген қызығушылық арқылы ата-бабалардың өткен өмірі мен тіршілігінен хабардар болғанбыз.

Даламыз қандай кең болса, ондағы құнды жәдігерлер де жеткілікті. Және олардың жер жағдайына байланысты өз атаулары да бар. Олар: Арпа өзен таңбалы тастары, Баян жүрек суреттері, Ақбауыр үңгірі, Қапшағай таңбалы тасы, Қаратау шимайлы тастары, Қойбағар таңбалы тасы. Сондай суреттер сериясы Таңбалытас. Ол Жамбыл ауданының батысындағы шөлейтті және жартылай шөлейтті аймаққа жататын Қарабастау елді мекенінің жазықпен шектескен жерінде орналасқан.

Таңбалы шатқалындағы талайды тамсандырған тастағы қашалған, бедерленген (петроглифтер) қазіргі кезде туризм көзіне айналып, халқымыздың бай мұрасы ретінде алыс-жақыннан келгендердің назарына ұсынылып, ауыз толтырып айтуға, мақтанышымызға айналғаны да тәуелсіздікпен келген игілік.

Тарих өткен мен бүгінгінің арасындағы алтын көпір деп тегін айтылмаған. Осылайша ежелгі адамдардың табиғатпен ара қатынасы, тұрмысынан, өмір тіршілігінен хабар беретін жәдігерлер тас дәуірінен (палеолит) бастап, қола дәуірін қамтитынын тарихшылар айтып та, жазып та жүр. Осы мәселе жайлы ғылымдар да бас қосқан.

Ізгі мақсатпен таңбалыға жол тарттық, сағым ойнаған жазықтағы бетеге мен жусанның күзгі жауыннан соң көгі көтерілгені байқалады. Қураған шидің түбі де жап-жасыл. Бір қарағанда, көктем келгендей әсерге бөленесің. Қоңыр күзде де мұндай құбылыс қайталанатынына таңдандық. Тіпті, жатаған тау гүлдері бүршік атқан. Жер апшысын қуырған автокөлік кедір-бұдыр жолды жатырқағандай, жүргізуші жылдамдықты еріксіз баяулатып келеді. Жол-жәнекей сирек болса да тау бөктерлей орналасқан малшы қыстақтары болмаса айналада ұшқан құстан басқа тіршілік нышаны білінбейді.

Бабаларымыз еркіндік пен бостандық үшін осы өлкеде жастығын ала жатып, ұрпағына мұраға қалдырғаны бүгінгі буынға да зор жауапкершілік жүктейтіндей. Мұндағы петроглифтер 1957 жылы Қазақ ССР Ғылым академиясының Оңтүстік Қазақстан экспедициясының күшімен ашылған. Еліміздің тұнғыш кәсіпқой археологы Анна Максимова тарихи жәдігердің ашылуына бірінші болып үлес қосқан. Осылайша Қазақстан Республикасы

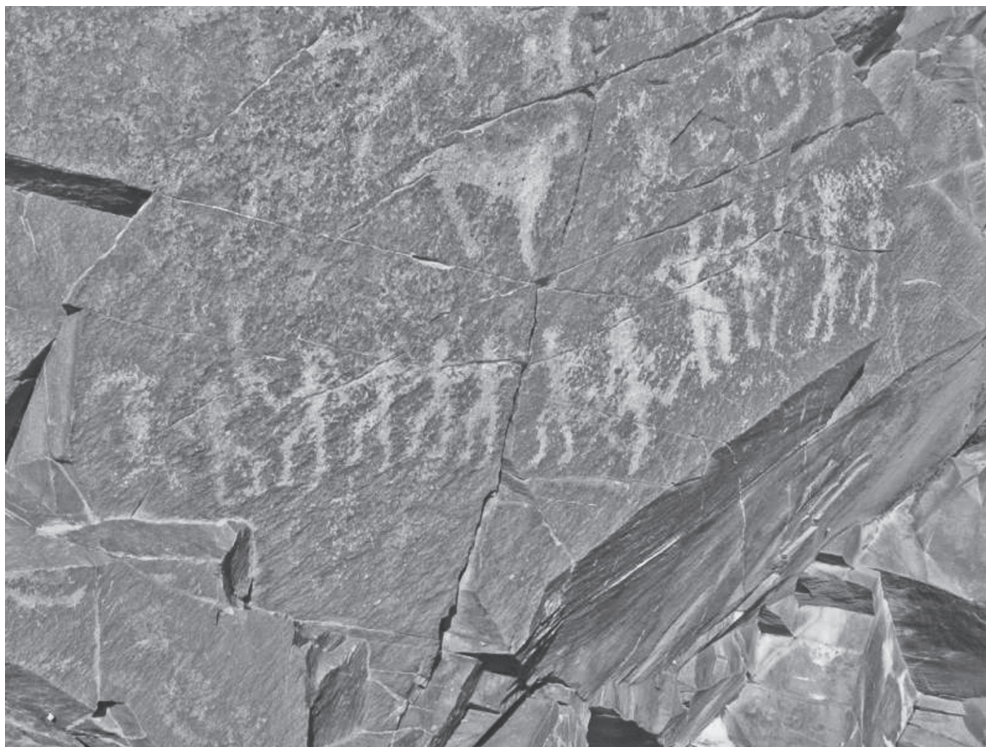
Үкіметінің №1052 қаулысымен 2003 жылы «Таңбалы» мемлекеттік тарихи-мәдени және табиғи қорық-мұражайы ұйымдастырылып, содан бергі кезеңде алыс-жақыннан келгендер қатары көбейді.

«Таңбалы» мемлекеттік мекемесі Қарабастау кентінен солтүстік-батысқа қарай төрт шақырым жерде. Қорық-мұражай 2005 жылы ЮНЕСКО-ның штаб-пәтерінде Бүкіләлемдік мұралар тізіміне «Таңбалы археологиялық ландшафты жартаc суреттері» Қазақстандық номинациясын енгізу туралы сертификатты ЮНЕСКО-ның бас директоры Кончиро Мацура қорық-мұражайдың бүгінгі директорына тапсырып, оның мән-маңызына деген ықыластың жоғарлығын айқындаған екен.

Табиғи қорық – мұражайды тікелей құзырына алған Мәдениет және ақпарат министрлігі оның қалыптасуына көп көмек беріп, ғылыми қызметкерлермен бірге қорықшылар, инженерлер, экскурсоводтар және туристік маршруттар бойынша гидтерді біріктірген 29 адамнан тұратын штат бірлігін бөлген. Нәтижесінде Қарабастау елді мекенінің жанынан арнайы мұражай салынып, онда тастағы суреттердің нақты көшірмесін мен бейіттерді қазу кезінде табылған қыш құмыра, ыдыстар мен тұрмыстық бұйымдар, тағы басқа жәдігерлер қойылған. Мұнды келгендер музейді көріп, одан әрі Таңбалы шатқалын жаяу аралайды.

Осылайша біз де тарихи орынға жол тарттық.

Таңбалыдағы суреттер бес топқа бөлініп, оны туристеге көрсету мәселесі қарастырылған. Кешеннің негізгі аумағы 3000-нан асам жартаc суреттері бар жыра. Міне, осы қасиетті орында тұрмыз. Тарихшы сапарластарымыз бен Қарабастаудағы музей қызметкерлері Нұрахан Бақытжанов бізге әр суреттегі бейнеге байланысты әңгіме қозғады. Негізінен суреттер ата-бабамыздың ойсанасы, тіршілігі, қоршаған ортамен байланысынан мағлұмат береді. Мәселен, шатқалдағы биікжазық жартастағы «Күн құдайы» мен «Ай құдайы» бейнеленген суреттер (петроглифтер) екеуін он екі жан қоршап, билеп жүр. Сурет өте анық, әрі бергі беттің өзінен де көзге шалынады. Күн мен Айға табынып, оны ұлы күш, құдырет деген адамдар санын 12 деп бейнеленуі дегені емес. Әр мүшелді 12 жаспен түйетініміз, жылды 12 аймен атайтынымыз, әрі сол кездегі адамдардың осы санға тоқтағаны атабабадан бізге қалған ырым-жоралғы ма деп те қаласың. қалай десек те екі ортада жанды байланыс бар. (1-сурет)

1-сурет – Ата-бабамыздың ой-санасы.

Жадағай ғана жартастың бетіндегі аша тұяқты аңдардың бейнесінде жан-жағына аса сақтықпен көз тіккен арқар, киік, бұғы мен қолына садақ ұстап, аң аулауға шыққан аңшы бейнесі, тағысын тағы суреттер ертедегі адамдардың ұшқыр қиялына арқау болғандығы. (2-сурет).

2-сурет – Жартастағы суреттер.

Сондай-ақ бұл олардың көшіп-қонып жүргенде малды негізгі кәсібіне, күнкөріс көзіне айналдырғанын дәлелі. Тастағы жәдігерлер жадымызға осыны әкеледі. Әр тасты айналып қарап, өткеннен сыр шертетін суреттердің мазмұнының бай екендігіне таңданасың. Тағы даосы құнды ескерткіштерді зерттеудің жаңа кезеңі басталғанына қуанасың. Өйткені уақыт табы бейнелер салынған жартастарға өз таңбасын салып, тау жыныстары жарылып, кей жерлері құмша үгітіліп тұр. Қазіргі кезде 5000-нан астам (петроглиф) тастағы суреттер паспортталып, құжаттандырылып, көшірмелері жасалғаны, әрине, бұл жұмыстың бастамасы ғана. Әлі де тиянағы келтірілетін бағдарлы істер жеткілікті.

Қорық-мұражайы ашық аспан астында болғандықтан, кейбірі көмескілене де бастаған.

Суық пен ыстық, қар мен жаңбырдың әсері болғаны байқалады. Тастағы қос аяқты арбаға мінген адамдар сұлбасы да көп жайды аңғартады. Демек, тұрмыстық қажеттілікпен көшіп-қонғанда көлік ретінде оны пайдаланған болар. Өйткені, халықтың тұрақтаған мекенжайын осы шатқалдың таулы бөлігінен кездестіресін. Жер бедеріне байланысты мұндай мекендер шектеулі алаңды ғана алады. Аумағы 300-ден 1200 шаршы метрді құраса, тастан салынған тұрақжай қалдығы мен керамикалық заттардың пайдалану мерзімі б.д.д. XII–X ғасырлардан бастау алғанын ғалымдар дәлелдеген. Осылайша дамуымыздың түптөркіні мен арғы тегі Таңбалы тастағы таңғажайып суреттермен сабақтас. Арғы тегіміздің Тәңірге табынғанын, төрт түлігін өсіріп, табиғаттың тылсым сырын ашуға алғашқы қадам жасауға пейіл-ниеті болғанын көреміз. Бұл ұрпаққа қажетті тағылым, сыры терең тәлім-тәрбие бастауы.

Таңбалытас II, IV–V бөлігіне орналасқан бейіттер шатқалдың өң бойын алып жатыр, ол Таңбалы өзенінің оң және сол қапталын бойлай созылады. Тау етегіндегі жазықта

Таңбалытас I және Қарақұдық II үлесіне тиетін бейіттер бар. Олар 1957 жылы ғалым А. Максимованың жетекшілігімен толығырақ зерттелген. Бейіттердегі мола саны онша көп те емес: бес-жетіден, онға дейін. Жерлеу рәсімі нәрестенің құрсақтағы орналасуы бойынша жүргізілген деген болжам бар, әрі зерттеу кезінде бейіттен құмыра, тағы басқа құралдар шыққан. Рәсім отбасы, жеке топ бойынша да жерленгенін көресің. Ал Таңбалы I, IV, V, II-дегі бейіттер аумағы 250–400 шаршы метрден аспайды.

Қола дәуірінің бейіттері екі топқа бөлінеді: терістігі шатқалдың аузында болса, оңтүстігі жазықтың кеңейер тұсына таман. Шатқалдың оңтүстік жағында Таңбалытас VII-нің қола дәуіріне келетін бейіттер орын тепкен. Ал ертедегі мыс дәуірінің үлесіндегі бейіттер шатқалдың өнебойынан табылатыны ғалымдар зеріктеуінде айтылған.

Жиырма-тоғыз моладан құралатын ірі бейіттер жота етегіндегі жазықта кездеседі, жеке-леген қорғандар тобы таулы аймақтан бір шақырымдай жердегі қашықтықта. Кей жағдайда тасты-батпақты қорғандардың топ болып кездесу де байқалады. Олардың диаметрі 15–20, ал биіктігі 1–1,5 метр болып келеді, 1957 жылы Таңбалытас II-ден табылған «мұртты қорған» да бар

Шатқалдың жоғарғы жағындағы қорған бейіттер ұсақ топқа бөлініп, жер бедері бойынша әртүрлі орналасқан. Көп жағдайда таулы аймақтағы бейіттер көне мекен-жайлармен көршілес келеді екен.

Қорған бейіттерінің көпшілігінің мәдени-хронологиялық кезеңі өзiрге аз зерттелгендіктен, толық белгілі бола қойған жоқ. Мұның кейінгі кезеңдердегі ескерткішке қатысы көп.

Ал 1957 жылы А. Максимованың зерттеуіндегі қорытындыға сүйенсек, бейіттердің бірнешеуі біздің дәуірімізге дейінгі III ғасырға және біздің дәуіріміздегі I ғасырға қатысты болып келеді де, сақтар мен үйсіндердің мәдениетін көретеді. Ал Таңбалытаста түріктік кезеңнің орта ғасырлық жерлеу рәсімдерін көрсететін бейіттер айқындалмаған. Қарақұдық I учаскісінде, яғни Қарабастау ауылының терістік батысында мұсылмандар бейіті зерттелген, оны Максимова XIV–XV ғасырлардың еншісіне жатқызып, бағалайды. Бәлкім, осы бейіт Мағолыстан мен Қазақ хандығының құрылу кезеңіне қатысты болар деген болжам айтылады.

Қазіргі кезде Таңбалы аумағында 3800 гектар жер үкіметтің қаулысымен визит-орталығы, мұражай салу мақсатында 24 гектар жерді пайдалану үшін заңдастырылды. Бас кеңсе Ұзынағаш ауылы Абай атындағы көшедегі еңселі көп қабатты үйден берілді. Осылайша халқымыздың өткен тарихы мен бай мәдениетіне қатысты маңызды мәселенің бірден шешілуі біздің құлшынысымызды арттыра түсті.

Аталған министрлік мұражайдың бүгінгі қалыптасуына ерекше қамқорлық көрсетіп келеді. Кеңседе есепшілер мен ғылыми қызметкерлер жұмыс істесе, қорықшылар, экскурсоводтар мен басқа да мамандар қорық-мұражайда туристік маршруттар бойынша келгендерді қабылдап, туған өлкенін өткенінен әсерлі әңгіме өткізеді.

Қазақстан Республикасының Үкіметі ЮНЕСКО-мен келісімге отырып, осыған орай Норвегия үкіметі тарапынан қорық-мұражайға айтарлықтай көмек жасауда. Ең бастысы, үшмың жыл бойы тарихи мәнін жоғалтпай келе жатқан петроглифтер кешенінің ең манызды буыны болып саналады. Ал оның шатқал шектелген жерде орналасуының өзі де дау бедеріне байланысты, петроглифтерді жасаушылар аспан астындағы жартасты өте шеберлікпен пайдалана білген. Соған қарағанда, Таңбалытас қасиетті де адам мен табиғаттың бірлескен еңбегінің жарқын көрінісі. Мұның өзі адамзат қоғамының табиғи жағдайымен үндестік тауып келе жатқан эволюциясы десек қателеспейміз.

Қасиетті орынның алғашқы реңі қола дәуіріндегі петроглифтер сериясымен ерекшеленеді. Оның өзі техникалық-көркемдік тәсілдері ерекше, суреттерді тереңдеп ою, көлем үлкенділігі бойынша да стильдік және иконографиялық тәсілді табанды түре қолдану бойынша да, сол

сияқты бейнелеу тәсілінің ерекшелігі бойынша да таңдандырды. Аталған ерекшеліктердің өте шеберлікпен жымдасуы Таңбалытаста алғашрет ашылған петроглифтер сериясының маңыздылығын айқындайды.

Нақ Таңбалытас кешенінде Қазақстан мен Орталық Азиядағы қола дәуірінен белгілі жартастық өнер туындылары шоғырланған. Негізгі кейіпкерлерді бедерлеу тәсілі қола дәуіріндегі тайпалардың мифологиялық концепциясы болғандығын дәлелдей алады.

Орталық Азиядағы алғашқы қауымдық дәуірдің мәдениетін білдіретін Таңбалытастың ерекшелігі де сонда, ол мифологиялық кейіпкерлермен қатар, белгілі бір жазу әдісін қолдана отырып, қола дәуіріндегі дала тайпаларының тілдік пантионың да бейнелейтіндігі. Өлкенің көне мәдени байлығымен туристерді кеңнен таныстыру үшін ағарту, білім беру және ұйымдастыру қызметтерін ұштастыру арғылы ғана жүргізуге болатын ұжым қызметкерлері басты мақсат етуде.

Ел басымыз үшінші қағидасында ұлттық код, яғни халқымызға тән салт-санамыз, асыл мәдениетіміз бұлардың барлығы бойымызда жалындап, үні шырқалып тұруын баса айтты, сонда ғана алға басулар, ұлттық бірегейлікті сақтау болатынын ескертті. Олай болса өлке тану жұмысына жастарды кеңінен тартып, көне мәдениет туралы білімді мектеп қабырғасында алып қана қоймай, білуге деген құштарлықтарын ұштастыра түсу парыз. Ол үшін үнемі ізденіс, жан-жақты жанды жұмыс, байланыс қажеттігі туындайды.

Ұлан ғайыр қазыналарымызды қалпынша қолданып, қорғау, бір мақсатпен межелеге межеге жету арқылы түрлі саяси радикалды идеяларға тосқауыл болуды да көрсетеді. Ішкі мәдениетіміз арқылы сыртқы өзгерістерді жақсы жағынан қабылдап, жаңғырудың данғыл жолына түсуге, ата-баба салған соқпақтардан ауытқымай, кейінгі өскелең ұрпақты қазақтың дара жолымен бейік шыңдарды бағындыруды өркениетің өрге жүзуімен байланыстырамыз.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. *Асфендияров С.Ж Қазақстан тарихы (ежелгі дәуірден бері), – Алматы, 1993.*
2. *Мәденов Х. Қазақ халқының арғы- бергі тарихы, – Алматы, 1995.*
3. *Қазақстан тарихы. Көне заманнан бүгінге дейін. 5томдық, 1-т, – Алматы, 1996.*
4. *Қазақстан тарихы. Ақтандақтар, – Алматы, 1991.*
5. *Ақпарат көзі. Егемен Қазақстан, 2017ж 14. 04.*

**«Қоғамдық сананы жаңғырту аясындағы құқықтық ғылым
мен білімнің қазіргі заманғы мәселелері» тақырыбындағы
халықаралық ғылыми-тәжірибелік
конференцияның материалдары
Алматы қ., 23 қараша 2018 жыл**

**Материалы международной
научно-практической конференции
«Современные вопросы правовой науки и юридического образования
в контексте модернизации общественного сознания»
г. Алматы, 23 ноября 2018 года**

**Proceedings of International
Scientific and Practical Conference
“Modern Questions of Legal Science and Legal Education
in the Context of Modernization of Public Consciousness”
Almaty, 23 November 2018**

Технический редактор: Н.Ж. Абдрахманова
Дизайн и верстка: В.В. Афоной

Подписано в печать 27.09.2018 г.
Тираж 500 экз. Формат 60x84 1/8. Печать офсетная.
Объем 54,17 усл.п.л. Тираж 500 экз.
Заказ № 51 Цена договорная.

Книга отпечатана в типографии «Ак-Шагыл»
г. Алматы, ул. Муратбаева 138